

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt / Volume
19

Sayı / Number
1

Mart / March 2021

Beşerî Bilimler Sayısı
Humanities Sciences Issue

Manisa 2021

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIPIO”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIPIO, TEI, ASOS, İSAM, AKADEMİK DİZİN, IDEAL ONLINE and ARASTIRMAX.

DergiPark
AKADEMİK

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief
Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK
Yönetim Kurulu Adına, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü
On Behalf of the Administration Board, Director of Social Sciences Institute

Editörler / Editorial Board
Doç. Dr. Ülviye AYDIN
Doç. Dr. Anıl GACAR
Dr. Öğr. Üyesi Gülenaz SELÇUK
Dr. Öğr. Üyesi Kadir ADAMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Güzde ŞAKAR
Dr. Öğr. Üyesi Bilal ELBİR
Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT
Arş. Gör. Dr. Emre ÇAKAR
Arş. Gör. Medine YILDIZ
Arş. Gör. Ali GERİŞ

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE.
Telefon / Phone: +902362012757 | Faks / Fax: +902362332766 | E-mail: cbusbe.dergi@gmail.com
Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos> Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa. Kapak Tasarımı / Cover Design: Öğr. Gör. Gürol Yeraltı

©Copyright: MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir.
Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali EROL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ayőe İLKER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin DURAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit TELCİ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ	Cezayir 2 Üniversitesi
Prof. Cherifa TAYENE SAHED	University of Algier-z
Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KARĐIN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet HAYTA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat BAŐTAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar AYBEK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SELİM	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Âdem SEZER	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra ÖZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Burak KARTAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Hande ŞAHİN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet BİLGİ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARSLAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi H. Saim PARLADIR	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Mahmut SÖNMEZ	University of Texas San Antonio
Dr. Timo Müller	University of Augsburg

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Seçkin Gönen	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal Yürümezoğlu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı İsmail Arslantaş	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Bozgeyikli	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Vehbi Günay	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Şayan Ulusan	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Fazlı Gökçek	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hanife Yasemin Mumcu	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Engin Deniz	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit Telci	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Sinan Nardalı	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel Cengizhan	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Sevim Atila Demir	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra Özer	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Uçar	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Alpay Bizbirlük	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Mikail Acıpınar	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar Vardar	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Burak Kartal	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melda Meliha Erbaş	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Yüksel	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru Zencir Çiftçi	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceren İşçi	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevra Fırıncioğulları	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Yorulmaz	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru Ertürk	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Kinay	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk Caner	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şakir Çakmak	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Gürbıyık	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgür Kabadurmuş	İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Kaymaz	İskenderun Teknik Üniversitesi
Dr. Gülşah Gerez Cantimer	Milli Eğitim Bakanlığı

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Başlık / Title	Yazar / Author	Sayfa / Pages
Muhasebe Meslek Mensuplarının Hizmet Kalitesi ile Müşteri Memnuniyeti ve Ağızdan Ağıza İletişim İlişkisi	Erken Dendeş, Ece Aksu Armağan, Aslı Erincik Dendeş	01 - 24
Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere ve Türkiye'de Genel Lise Sosyal Bilimler Programlarının Karşılaştırılması	Metin Aşçı, Mehmet A. Kısakürek	25 - 41
Madde Kullanımının ve Bağımlılığının Sosyoekonomik Maliyetinin ve Suç ile İlişkinin Değerlendirilmesi	Zehra Erol Karaca, Elif Gökçe Arslan Çifci	42 - 57
Muhasebe Bilgi Sistemi ve Kurumsal Yönetim Arasındaki İlişki: Muhasebe Meslek Mensuplarının Görüşlerine Yönelik Bir Araştırma	Gamze Ayça Kaya	58 - 76
Gastronomi Festivali Tercihinde Ziyaretçilerin Memnuniyet ve Bağlılık Düzeylerini Etkileyen Faktörler: Ege Bölgesi Örneği	Elif Aslan, Aylin Akoğlu, Serkan Şengül	77 - 94
Eleştirel Teori ve Pozitivizm Eleştirisi	Tuğşat Güzeloğlu	95 - 102
Türk ve Kosovalı Çalışanların Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Açısından Karşılaştırılması: Otel Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma	Lavdrim Fatmir Reçica, Altan Doğan	103 - 124
Özel Yetenekli Öğrencilerin Fen Deneylerine Yönelik Özyeterliliklerinin Planlama, Uygulama ve Değerlendirme Bağlamında İncelenmesi	Oğuzhan Nacaroğlu, Hatice Esma Güney	125 - 140
Öğretmenlerin Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi	Ata Pesen, Merve Demirhan	141 - 158
Lise Öğrencilerinin Olumsuz Değerlendirilme Korkularının Akademik Başarıya İlişkin Bilişsel Çarpıtmalar Bağlamında İncelenmesi	Mustafa Pamuk	159 - 170
2017 Katalan Bağımsızlık Referandumu ve Katalonya Parlamentosu'nun Bağımsızlık İlanına Yönelik Uluslararası Tepkiler	Sinem Çelik	171 - 178
1876 Yılında Edirne Vilayeti'ndeki Asayiş Problemleri (826 Numaralı Ayniyat Defteri Verilerine Göre)	Arzu Taşcan	179 - 193
Tire Kazırzade (Kaziroğlu) Camii'nin Plan ve Süslemelerine İlişkin Yeni Bulgular	Onurhan Bozkurt	194 - 206
Değişken Ayar Sürelerine Sahip Bir Üretim Hattının Çizelgeleme Optimizasyonu	Ural Gökay Çiçekli, Süleyman Zilci	207 - 226
Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Dış Politikasını Belirleyen Bazı Şartlar	Merve Hasene Sur	227 - 246
Sanatın Yaratılma Sürecinde Kadının İşlevi	Özlem Nemutlu	247 - 264
Split Limanı'nın Uluslararası Ticarete Açılması ve Split-Dubrovnik Rekabeti (1590-1645)	Cihan Yemişçi	265 - 284
Lise Öğrencilerinin Depresyon ve Olumsuz Otomatik Düşüncelerinin Cinsiyet İle Akademik Başarı Açısından İncelenmesi	Nergüz Bulut Serin, Ferda Aysan	285 - 296
1887 Nüfus Sayımına Göre Bulgaristan Burgaz İlinde Etnik Yapının Mekânsal Dağılımı	Beycan Hocoğlu	297 - 320
Rethinking Social Marketing and Behavioural Change in Times of Covid-19 Pandemic	Tolga Şentürk	321 - 338

Muhasebe Meslek Mensuplarının Hizmet Kalitesi ile Müşteri Memnuniyeti ve Ağızdan Ağıza İletişim İlişkisi

Erkan DENDEŞ^{1,2}, Ece AKSU ARMAĞAN³, Aslı ERİNCİK DENDEŞ⁴

Özet

Son yıllarda hizmet işletmelerinin sayısının artması ve hizmetlerin soyut özellik taşıması, sunulan hizmetin kalitesinin ölçümüne yönelik çalışmaların artmasına neden olmuştur. Literatürde hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik olarak farklı ölçüm araçları geliştirilmiştir. Araştırmanın amacı, SERVQUAL ölçeği kullanılarak Aydın ilinde faaliyette bulunan işletmelerin muhasebe bürolarından aldıkları hizmetin kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi ve ağızdan ağıza iletişime etkisini ortaya koymaktır. Yapılan değerlendirme sonucunda Aydın ilinde faaliyette bulunan ve muhasebe bürolarından hizmet alan işletmeler, sunulan hizmet kalitesini sırasıyla güvenilirlik, empati ve fiziksel özellikler boyutlarında algıladıkları, müşteri memnuniyetini empati, güvenilirlik ve fiziksel özelliklerin olumlu yönde arttırdığı ve müşteri memnuniyetinin de ağızdan ağıza iletişimi olumlu ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hizmet
Hizmet Kalitesi
SERVQUAL
Muhasebe Meslek Mensupları
Ağızdan Ağıza İletişim
Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 08.04.2018

Kabul Tarihi: 26.03.2021

Doi: 10.18026/cbayarsos.901665

Relationship between Service Quality of Accounting Profession Members and Customer Satisfaction and Word of Mouth

Abstract

In recent years, the increase in the number of service businesses and the intangible feature of services have led to increased efforts to measure the quality of the provided service. Different measurement tools have been developed in the literature to measure service quality. The purpose of the research is to demonstrate the relationship between the quality of service provided by the accounting offices of the companies operating in the city of Aydın using the SERVQUAL scale and customer satisfaction and the effect of Word-of-Mouth. As a result of the evaluations made, the firms operating in the city of Aydın and receiving service from the accounting departments have found that they perceive the service quality in terms of reliability, empathy and physical characteristics respectively, increase customer satisfaction in favor of empathy, reliability and physical characteristics and customer satisfaction in a positive direction.

Keywords

Service
Service Quality
SERVQUAL
Accounting Profession Members
Word-of-Mouth
About Article

Received: 08.04.2018

Accepted: 26.03.2021

Doi: 10.18026/cbayarsos.901665

¹ İletişim Yazarı: edendes@adu.edu.tr

² Dr. Öğr. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / Karacasu Meslek Yüksekokulu Karacasu-Aydın ORCID numarası: 0000-0002-6685-9844

³ Doç.. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Nazilli-Aydın Doç. ORCID numarası: 0000-0001-5371-219X

⁴ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Aydın ORCID numarası: 0000-0001-7685-9848

Giriş

1990'lı yıllardan itibaren küreselleşme kavramının hayatımıza girmesi ile birlikte dünyada çok büyük değişimler meydana gelmiştir. Özellikle, teknolojiye yaşanan gelişmelere paralel olarak tüketici davranışlarında meydana gelen değişimler sektörler içerisindeki hem hizmet sektörünün payının hem de rekabetin artmasına neden olmuştur. Hizmet sektörünün bir parçası olan muhasebecilik mesleğinin de yaşanan bu yoğun rekabet ortamından etkilendiği söylenebilir.

Muhasebe ve muhasebecilik mesleği, gelecekle ilgili planların oluşturulmasında işletmelere geçmişe yönelik doğru ve güvenilir bilgiler sağlayarak kararların doğru ve etkin bir şekilde alınmasına yardımcı olur (Ertuğrul ve Özdemir, 2014). Çünkü muhasebe mesleğinin çıkış noktasını, insanların sahip olduğu ekonomik değerlerin kontrol edilmesi ve bu değerlerin faydalarının artırılması düşüncesi oluşturmaktadır (Albez ve Bilici, 2012).

Türkiye'de muhasebecilik mesleği, 3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu ile düzenlenmiş olup ilgili kanun 13.06.1989 tarih 20194 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunla daha önceden muhasebecilik mesleği ile uğraşan herkese serbest muhasebeci unvanı verilmiş olup muhasebe meslek elemanları Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavir olarak üç sınıfa ayrılarak mesleğin konusu ve çalışma alanı belirlenmiştir. Ancak, 26.07.2008 tarih ve 26948 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 5786 sayılı Kanun ile 3568 Sayılı Kanunda değişiklik yapılarak serbest muhasebeci unvanı kaldırılarak meslek mensupları Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavir olarak iki kategoride sınıflandırılmıştır.

Müşterilerin beklentilerini karşılayacak hizmeti vermek tüm işletmelerin olduğu gibi muhasebe hizmeti sunan işletmelerin de ortak hedeflerinden biridir. Muhasebeci ile müşterileri arasındaki ilişkide, müşteriler muhasebecilerden muhasebe ve vergi işlemlerinde dikkat, titizlik, bilgilendirme, izleme vb. ihtiyacı ve duyarlılığını ve muhasebe ve vergi işlemleriyle sınırlı olmayan ek hizmetler ve sunumlar beklemektedirler (Yükselen, 2013). Yapılan bir çalışmada muhasebecilerin işletmelerin beklentilerini karşılama düzeyinin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Muhasebe hizmeti sunan işletmeler müşteri memnuniyetini daha da ileriye taşıma gayreti içindedirler. Uzun süreli müşteri memnuniyetini ve rekabet avantajını elde etmenin yollarından en önemlisi şüphesiz tüketici beklentisini karşılayan ve aşan hizmet kalitesidir.

Muhasebe meslek mensuplarının 5786 Sayılı Kanun kapsamında reklam yapmasının yasak olması ve ücretlendirmenin tarifeye bağlanması gibi nedenler, muhasebe meslek mensubu tarafından sunulan hizmetin kalitesinin algılanması açısından kısıtlayıcı olarak görülebilir. Bu durumun doğal sonucu olarak muhasebe meslek mensubunca müşteri beklentilerinin somut taahhütlerle karşılanamaması mesleğin icrasında sözlü iletişimin önemini artırır (Banar ve Ekerçil, 2010). Başka bir ifadeyle diğer sektörler içinde yer alan firmaların müşteri bulma ve tutundurmaya yönelik yaptığı fiyat indirimleri, promosyon, reklam ve markalaşma gibi faaliyetler muhasebe meslek mensupları tarafından yapılamamaktadır. Bu nedenle meslek mensupları müşteriyi elde tutmak için hizmet farklılaştırması yoluyla müşterinin kendisini özel hissedeceği, güvene dayalı karşılıklı uzun süreli bir ilişki kurmak zorundadır. Bu da müşteriyi tanıma, anlama ve ona uygun çözümler üretmeyi zorunlu hale getirmektedir (Kaya ve Özdemir, 2014). Muhasebe hizmeti satın almak isteyen bir müşteri açısından tavsiyeler oldukça önemlidir. Çünkü muhasebe hizmeti satın alan müşteriler aldığı hizmetten duyduğu memnuniyeti olumlu referans olarak başkalarına aktarırlar. Bu nedenle,

mevcut müşterilerin memnuniyeti ne kadar fazla olursa, ağızdan ağıza iletişimin etkisi o kadar fazla olacaktır (Eru ve Köroğlu, 2015).

Bu amaçla çalışmada, Aydın ilinde faaliyette bulunan işletmelerin muhasebe bürolarından satın aldıkları hizmetleri “kaliteli hizmet” olarak nasıl nitelendirdikleri, hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkinin SERVQUAL ölçeğinin beş boyutunun hangi boyut veya boyutlarından daha fazla etkilendiği ve müşteri memnuniyetinin ağızdan ağıza iletişim üzerinde etkili olup olmadığı araştırılmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Hizmet, Hizmetin Özellikleri, Hizmet Kalitesi ve Ölçülmesi

Hayatın her aşamasında karşılaşılan ve yararlanan hizmetin literatürde birçok tanımının yapıldığı görülmektedir. Hizmet, İktisat Terimleri Sözlüğü’ne göre “gereksinimleri karşılama ve üretildiği anda tüketilme özelliklerine sahip her türlü etkinlik” olarak tanımlanırken, Ana Britannica’ya göre ise “ekonomide, elle tutulur maddi ürünler dışında her türlü yararlı çalışma ve etkinliğin üretildiği sektör” olarak tanımlanmıştır (Eleren ve Kılıç, 2007). Diğer yandan Amerikan Pazarlama Birliği’ne hizmet “bir malın satışına bağlı olmaksızın son tüketicilere ve işletmelere pazarlandığında istek ve ihtiyaç doygunluğu sağlayan ve bağımsız olarak tanımlanabilen eylemler” olarak ifade edilmiştir (Ersöz, Pınarbaşı, Türker ve Yüzükırmızı, 2009). Bir başka tanımlamaya göre ise “tüketici ihtiyaçlarının tatmin edilmesi amacıyla meydana getirilen maddi niteliği olmayan ürün; zaman, yer, biçim ve psikolojik yararlar sağlayan ekonomik faaliyet; tüketicilerin mülkiyetle ilişkisi olmaksızın satın aldıkları faydalar” şeklinde yapılmıştır (Devebakan, Koçdor, Musal ve Güner, 2003).

Hizmetlerin soyutluluk, ayrılmazlık, heterojenlik ve bozulabilirlik gibi bir takım karakteristik özellikleri vardır (Freeman ve Dart, 1993). Hizmetlerin soyutluluk özelliği göstermesi hizmetlerin nesnelere ziyade performanslara dayalı olmasından kaynaklanır. Bu özelliği nedeniyle hizmetler satış öncesinde ölçülemez, sayımı yapılamaz ve test edilemez (Armstrong ve Smith, 1996). Ayrılmazlık özelliği hizmet üretiminin ve tüketiminin aynı anda gerçekleşmesini, heterojenlik özelliği hizmetin üreticiden tüketiciye, tüketiciden tüketiciye ve yerden yere gün geçtikçe farklılık göstermesini ve bozulabilirlik özelliği ise hizmetlerin depolanamamasını ifade eder (Ladhari, 2009).

Kalitenin anlaşılmasız ve belirsiz bir kavram olarak karşımıza çıkmasını nedeni genellikle “iyilik, lüks, parlaklık ya da ağırlık” gibi yanlış olan sıfatlar ile karıştırılmasından kaynaklanmaktadır (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1985). Literatüre bakıldığında kalitenin tanımına yönelik ilk çalışmaların fiziksel ürünlerin tanımlanmasına yönelik olması nedeniyle araştırmacılar kalite kavramına değişik bakış açıları ile yaklaşmışlardır (Koçoğlu ve Aksoy, 2012).

Kalite Feigenbaum’a göre “değer”, Juran’a göre “kullanıma uygunluk” ve Crosby’e göre “şartlara uygunluk” olarak ifade edilmektedir (Reeves ve Bednar, 1994). Avrupa Kalite Kontrol Organizasyonu ise (EOQC) kaliteyi “belirli bir malın veya hizmetin, müşteri isteklerine uygunluk derecesi” şeklinde tanımlamıştır (Arlı, 2012).

Müşterilerle tatmin edici ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesinin önkoşulu verilen hizmetin kalitesidir. Bu nedenle hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasında önemli ve stratejik bir ilişki olduğu varsayılmaktadır (Lassar, Manolis ve Winsor, 2000). Dolayısıyla, hizmet kalitesi, bir firmanın rakiplerinden ayırt etmeye yönelik çabalarında kritik bir başarı faktörü olarak kabul edilmektedir (Ladhari, 2009).

Hizmet kalitesi, sunulan hizmet seviyesinin müşterilerin beklentilerini ne derecede karşıladığının bir ölçüsüdür (Ghobadian, Speller ve Jones, 1994). Hizmet kalitesini Parasuraman, Zeithaml ve Berry (PZB) "bir tutum olarak tüketicinin beklenti seviyesi ile gerçek tecrübe arasındaki fark" (Ueltschy, Laroche, Eggert ve Bindl, 2007), Kasper ve arkadaşları "hizmetin, hizmet sürecinin ve hizmet organizasyonunun müşterinin beklentilerini tatmin etme derecesi" şeklinde tanımlamıştır (Wang, Lin ve Tseng, 2011).

Hizmetlerin soyut özelliğe sahip olması hizmet kalitesinin de soyut özelliğe sahip olmasına neden olduğundan hizmet kalitesi yerine "algılanan hizmet kalitesi" terimi literatürde daha yaygın olarak kullanılmaktadır (Devebakan, Koçdor, Musal ve Güner, 2003). Algılanan hizmet kalitesi, algılanan hizmetle beklenen hizmetin müşteri tarafından karşılaştırılmasının bir sonucu şeklinde tanımlanmaktadır (Bojanic, 1991). Diğer bir ifadeyle algılanan hizmet kalitesi müşterinin satın almadan önceki hizmet beklentisi ile satın aldıktan sonraki performans kıyaslamasının bir sonucu olup, müşteri beklentileri ile algılanan performans arasındaki farklılığın yönü ve derecesi olarak ifade edilir. Eğer algılanan hizmet kalitesi, beklenen hizmet kalitesinin altında gerçekleşirse, müşteriler işletme ve sunulan hizmete ilgilerini kaybederken, beklentileri karşılaması veya aşması durumunda ise o hizmeti satın almayı devam ederler (Arlı, 2012). Hizmet kalitesi literatüründe "beklentiler" müşterilerin hizmete ilişkin istek ya da arzuları olarak ifade edilir (Bulgan ve Gürdal, 2005).

Yapılan araştırmalar, müşterilerin kaliteyi tek boyutlu bir kavram olarak algılamadıklarını ileri sürmektedir (Ismail, Haron, Ibrahim ve Isa, 2006). Nitekim Gronroos hizmet kalitesini "teknik kalite, fonksiyonel kalite ve firma imajı" olarak üç boyutta, Lehtinen ve Lehtinen "fiziksel kalite, firma kalitesi ve etkileşim kalitesi" olarak üç boyutta, Sasser, Olsen ve Wyckoff "malzeme düzeyi, tesisler" ve personel" olarak üç boyutta, Jarmo Lehtinen "süreç kalitesi ve çıktı kalitesi" olarak iki boyutta ve PZB "fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati" olmak üzere 5 boyutta incelemişlerdir (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1985; Ghobadian, Speller ve Jones, 1994; Pinho, Macedo ve Monteiro, 2007).

Literatürde, hizmet kalitesini ölçmek için geliştirilen başta SERVQUAL, SERVPERF, Toplam Kalite Endeksi Yöntemi, Kritik Olay Yöntemi, Hizmet (LINJEFLY) Barometresi, İstatistiksel Yöntemler, Benchmarking ve diğer yöntemler olmak üzere birçok alternatif model ve araç bulunmaktadır (Uzun, 2015). İşletmelerin sundukları hizmetlerin kalitesini geliştirebilmesi veya daha ileri bir seviyeye taşımaları ancak hizmet kalitesi açısından mevcut durumlarının tespitine ve eksikliklerinin belirlenmesine bağlıdır. Bu nedenle işletmeler açısından bakıldığında hizmet kalitesinin ölçülmesi hayati önem arz etmektedir.

Hizmet kalitesini ölçmek için en yaygın araç olarak kullanılan araç PZB'nin geliştirdiği SERVQUAL skalasıdır ve bu skala hizmet kalitesinin tüketici algısını ölçmek için çeşitli endüstrilere uygulandığında, yüksek güvenilirlik derecesine sahiptir (Chen, 2011). SERVQUAL ölçeği sırasıyla müşterilerin beklentilerini ve algılarını kaydeden iki benzer 22 maddelik bölüm kullanılarak hizmet kalitesinin beş boyutunu (fiziksel özellikler, güvenilirlik, heves, güven ve empati) ölçmek amacıyla tasarlanmıştır (Saxby, Ehlen ve Koski, 2004). SERVQUAL ölçeğinin hizmet kalitesi boyutları aşağıda belirtilmiştir (Devebakan ve Aksaraylı, 2003);

- *Fiziksel Özellikler (Tangibles)*: İşletmenin fiziksel olanakları, araç-gereç ve personelin görünüşü.
- *Güvenilirlik (Reliability)*: Taahhüt edilen hizmetin güvenilir ve doğru bir şekilde yerine getirebilmesi.

- *Heveslilik (Responsiveness)*: Şikayet ve müşteri ihtiyaçlarını hızlı bir şekilde yerine getirme isteği.
- *Güven (Assurance)*: İşletme çalışanlarının bilgili, nazik olması ve müşterilerde güven duygusu yaratması.
- *Empati (Empathy)*: Kendini müşteri yerine koyma ve müşterilerle kişisel olarak ilgilenilmesi.

Parasuraman ve arkadaşları tarafından önerilen ölçek, hizmet organizasyonunun kalite algısını etkileyen belirgin faaliyetlerini göstermeye çalışmaktadır. Dahası ölçek, bu faaliyetler arasındaki etkileşimi gösterir ve memnuniyet verici bir hizmet kalitesi seviyesine ulaşma ile ilgili hizmet organizasyonunun temel faaliyetleri arasındaki bağlantıları tanımlar. Bağlantılar, boşluklar veya tutarsızlıklar olarak tanımlanır: boşluk, tatmin edici bir hizmet kalitesi seviyesine ulaşmada önemli bir engel oluşturur. Ölçek düzgün bir şekilde kullanıldığında, yönetimin sistematik olarak hizmet kalitesi eksikliklerini tespit etmesini sağlar. Başka bir deyişle, hizmet kalitesini etkileyen çeşitli değişkenler arasındaki boşlukların belirlenmesini kolaylaştırır. Ayrıca, ilgili hizmet kalitesi faktörlerini müşterinin bakış açısından tanımlayarak yönetime yardımcı olma potansiyeli vardır.

Cronin ve Taylor, hizmet kalitesinin sadece algılanan hizmet kullanılarak ölçülmesi gerektiğini savunarak PZB'nin "boşluk teorisi"ne alternatif olarak Servperf ölçeğini geliştirmişlerdir (Güney ve Dizman, 2015).

Hizmet kalitesi, müşterilerin memnuniyetini ön planda tuttuğu için müşteri algılamasının kritik bir bileşenidir. Mükellefin aldığı hizmetin kalitesinin beklentileri düzeyinde veya üzerinde olduğunu görmesi, hizmet işletmesinin performansını olumlu değerlendirmesi sonucunu yaratır. Muhasebe ve mali müşavirlik hizmetinin kalitesini belirleyecek olan müşteridir (Koç, Şahin ve Özbek, 2014). Bu nedenle müşterinin ihtiyaç ve istekleri ile beklentilerini saptamak ve bunları en uygun şekilde karşılamak muhasebe firması için hayati derecede önemlidir (Yükselen, 2013; Koç, Şahin ve Özbek, 2014, 2014).

Müşteri Memnuniyeti

Bir işletmeden sürekli satın alma faaliyetinde bulunan kişi veya işletmelere müşteri denir (Çelik, 2012). Müşteri kavramı iç müşteri ve dış müşteri şeklinde ikiye ayrılır. Bir işletmede tedarikçilerden başlamak üzere dış müşterilere kadar devam eden süreç içerisinde birbirine ürün ve hizmet alanlara iç müşteri, işletmenin ürün ve hizmetini nihai tüketiciye kadar ulaştırılmasında yer alan tüm kullanıcılara dış müşteri adı verilir (Taşlıyan, 2007).

Ürün ve/veya hizmetin temel fonksiyonu, müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamaktır (Tütüncü ve Doğan, 2003) ve tüketiciler genellikle ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla değişik ürün ve hizmet çeşitliliği arasında tercih yapma durumu ile karşı karşıya kalırlar (Özer ve Günaydın, 2010).

Memnuniyet müşterilerin uzun vadede davranışlarını belirleyen unsurlardan biri olarak görülmektedir. Memnuniyet genel olarak, "müşterinin arzu ettiği, beklediği hizmete verdiği bir yanıt veya bir mal ya da hizmetin bizzat kendisinin alt veya üst düzeyde karşılama dereceleri de dâhil olmak üzere hoş (zevk veren) düzeyde tüketimle ilişkili karşılama veya yerine karşılıyor olmaya ilişkin bir yargı" olarak ifade edilmektedir (Emir, Kılıç ve Pelit, 2010). Müşteri memnuniyeti kavramı ise, belirli bir işlemin veya alışverişin yapılmasından sonra yapılan değerlendirme olarak açıklanabilir (İlter, 2009). Diğer bir tanımlamaya göre ise ürün veya hizmetin tüketimi boyunca, müşteri ihtiyaç, istek ve beklentilerinin bir sonraki ürün veya hizmet talebini ve ürün ya da hizmete bağlılığını etkileyen karşılama derecesi olarak ifade edilir (Kılıç ve Pelit, 2004).

Müşteri memnuniyeti müşterinin bir mal ya da hizmetten beklediği faydalara, mal ya da hizmetten beklediği performansa, katlanmaktan kurtulduğu külfetlere, soysa-kültürel değerlerine uygunluğuna bağlı bir fonksiyondur (Bayuk ve Küçük, 2007). Müşteri memnuniyeti fiziksel mallarda satın almadan sonra ürünün kalite, ihtiyaca uygunluk, performans vb. açılardan değerlendirilmesiyle ortaya çıkarken hizmetlerde ise hizmetin sunumu sırasında müşterinin beklentilerinin karşılanması sonucu ortaya çıkmaktadır (Özgüven, 2008). Müşterinin satın alacağı bir mal veya hizmetten beklentisi ile satın almadan sonra mal veya hizmetten sağladığı performans arasında uyum söz konusu olduğunda tatmin, tam tersi durumda ise tatminsizlik meydana gelir (Usta ve Memiş, 2009). Tatmin ya da tatminsizlik sonucu oluşan duygular müşterinin ürün ya da hizmeti tekrar satın alıp almamasına (Özgüven, 2008) ve ürün ya da hizmetle ilgili olumlu veya olumsuz düşüncelerini başkalarına yansıtmasına neden olur (Tikici ve Türk, 2003).

Hizmetlerin başta soyut olma ve diğer kendine ait özellikleri nedeniyle memnuniyet sağlamak daha zorlaşmakta ancak sağlandığı takdirde getirileri büyük olmaktadır. Yüksek bir müşteri memnuniyeti işletmeye müşteri sadakatini artırma, müşterilerin fiyat hassasiyetini düşürme, başarısız pazarlama ve yeni müşteri oluşturma maliyetlerini azaltma, müşteri sayılarının artması nedeniyle işletme maliyetlerini düşürme, reklam etkinliği ve ticari itibarı geliştirme gibi pek çok fayda sağlar (Kim, Park ve Jeong, 2004).

Literatürde hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkinin tespitine yönelik başta muhasebe sektörü ve diğer hizmet sektörüne yönelik çalışmalar mevcuttur.

Muhasebe meslek mensubunun ödeme (ücret), çalışan, eksik (yanlış) bilgi sunumu, yardımsever olmama ve küçük işletmelerin isteklerinin önemsenmemesi gibi hataların algılanan kaliteyi olumsuz etkileyeceği ve bunun sonucunun da memnuniyette azalma meydana getirebileceği yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bir bulgudur (Koç, Şahin ve Özbek, 2014). Saxby, Ehlen ve Koski, (2004) muhasebe firmaları tarafından sunulan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetinden olumlu, firma/müşteri çatışmasından olumsuz yönde etkilendiğini, müşteri memnuniyeti açısından güvenilirlik ile güven hizmet kalitesi boyutlarının daha önemli olduğunu, Ismail, Haron, Ibrahim ve Isa, (2006) müşteri memnuniyetini sırasıyla fiziksel özellikler, güvenilirlik ve empati boyutlarının olumlu yönde etkilediğini, güvenilirlik boyutunun müşteri bağlılığını arttırdığını ve muhasebe meslek mensuplarının mesleki bilgi ile iletişim becerileri açısından yetersiz olduklarını ortaya koymuştur. Yayla ve Cengiz (2006) algılanan hizmet kalitesini sırasıyla güvence, fiziki görünüm, heveslilik, güvenlilik ve empati boyutlarının etkilediğini, ayrıca algılanan hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasında ilişki olduğunu, Ağa ve Şafaklı (2007) firma imajının ve hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini, hizmet fiyatının doğrudan hizmet kalitesini ve hizmet kalitesi boyutlarından sadece empati boyunun müşteri memnuniyetini etkilediğini, Banar ve Ekergil (2010) müşteri memnuniyetini hizmet kalitesi boyutlarından güvenilirlik, empati ve fiziksel özellik boyutlarının etkilediği tespit etmişlerdir. Erol (2007) muhasebe meslek elemanları tarafından sunulan hizmetler ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi Servqual'den farklı bir ölçek kullanarak tespit etmeye çalışmıştır. Yaptığı çalışmada iletişim, sorumluluk, bilgi ve davranıştan oluşan dört hizmet kalitesi boyutunu tespit etmiş ve bu özellikleri sahip muhasebe elemanlarının müşterilerini daha fazla memnun edeceklerini ifade etmiştir. Türk (2009) tarafından Servqual'den farklı olarak Servperf ölçeği kullanılarak yapılan çalışmada algılanan hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve sadakat arasındaki ilişki tespit edilmeye

çalışılmıştır. Yaptığı çalışma ile: algılanan hizmet kalitesinin müşteri tatminini ve sadakati, müşteri tatmininin de sadakati anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir.

Ağızdan Ağıza İletişim

İletişim, insanın varlık sürdürme biçiminin bir ürünü ve insanın varlık sürdürme biçimindeki gelişmelere göre değişimlere uğrayan insana özgü bir olgu ve paylaşılan bir yaşamın olmazsa olmaz unsurudur. Söz konusu paylaşımlar, insanlar arasındaki duygu, düşünce, bilgi, birikim, ses, koku gibi öğeleri içinde barındırır (Taşoğlu, 2009). Genel olarak ele alındığında, iletişim, bir mesaj (haber) veya bir bilginin hedef alıcıya iletilmesi veya gönderilmesi şeklinde tanımlanır. İletişim; kişiler, gruplar ve örgütler arasında karşılıklı mesaj (düşünce, bilgi, haber) değişim süreci olarak tanımlanmaktadır (Avçılar, 2005).

Günümüzde tüketicilerin elde etmek istedikleri mal ve hizmetler ile ilgili bilgileri ailesinden, arkadaş sohbetlerinden, gazete ve özellikle internette var olan diğer bilgi platformlarından alabilmesi ağızdan ağıza iletişim kavramının önemini arttırmıştır (Türker, 2014).

Arndt ağızdan ağıza iletişimi; “ticari olmayan bir şekilde bir marka, ürün veya hizmetle ilgilenen iki veya daha fazla sayıda tüketici arasında sözlü iletişim şekli” olarak ifade etmiştir (Woodside ve Deloizer, 1976; Buttle, 1998). Bir başka tanıma göre ağızdan ağıza iletişim, malların ve hizmetlerin değerlendirilmesiyle ilgili olarak belirli kişiler arasında gerçekleşen resmi olmayan bir iletişim türü” şeklindedir (Belanche, Casalo ve Flavian, 2010). Diğer bir tanımlamaya göre ise ağızdan ağıza iletişim; “ürün sağlayıcısı, bağımsız uzmanlar, aile, arkadaşlar, gerçek ya da potansiyel tüketici gibi gruplar arasındaki olumlu veya olumsuz sözel iletişim şekli” olarak ifade edilmektedir (Ennew, Banerjee ve Li, 2000).

Gündelik yaşamda insanlar ürünler, hizmetler veya markalar hakkında konuşurlar, yorum yaparlar, değerlendirmelerde ve tavsiyelerde bulunurlar (Kalpaklıoğlu, 2015). Bu nedenle ağızdan ağıza iletişim tüketicilerin davranışları, farkındalıkları, beklentileri, algılamaları, tutumları ve davranışsal niyetleri üzerinde çok fazla etkiye sahiptir (Buttle, 1998). Hizmetler sektöründe, hizmetlerin özel nitelikleri (soyutlanma, ayrılmazlık, heterojenlik, bozulabilirlik) nedeniyle tüketiciler ürün/hizmet sunumu hakkında bilgi arama, değerlendirme ve daha sonraki karar alma süreçlerinde daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduklarında, karşılaştırma için sınırlı bir zamanı olduğunda ve algılanan riskin azaltmak istediklerinde özellikle önemli satın alım tercihlerinde reklam vb. kaynaklar yerine kişisel iletişim kaynaklarına (diğer tüketicilere) güvenmeyi daha çok tercih ederler (Brown, Broderick ve Lee, 2007; Sweeney, Soutar ve Mazzarol, 2008; Chaniotakis ve Lymperopoulos, 2009; Belanche, Casalo ve Flavian, 2010).

Ağızdan ağıza iletişim tüketicileri markalara geçiş yapmaya yönlendiren gazete ve dergilerden yedi kat, kişisel satıştan dört kat ve radyo reklamcılığında iki kat daha fazla etkili olduğu araştırmalarda ortaya konulmuştur (Brown ve Reingen, 1987).

Ağızdan ağıza iletişim olumlu ya da olumsuz olabilir. Olumlu ağızdan ağıza iletişim birçok pazarlamacı tarafından belki de en eski pazarlama iletişim biçimlerinden biri olarak görülür (Chaniotakis ve Lymperopoulos, 2009). Olumlu ağızdan ağıza iletişim şirket tarafından aranan iyi haberler ve onaylar verildiğinde ortaya çıkar. Müşteri şikâyet davranış biçimlerinden birisi olarak da düşünülen negatif ağızdan ağıza iletişim (Derbaix ve Vanhamme, 2003) olumsuz geribildirim veya görüşleri aileyle, arkadaşlarla veya diğer kişilerle paylaşma çabası olarak tanımlanır (Balaji, Khong ve Chong, 2016). Diğer bir tanıma göre ise ürünle ilgili bir pazarlama organizasyonu veya iletişim nesnesini reddeden kişilerarası iletişim şeklinde tanımlanır (Laczniak, Decarlo ve Ramaswami, 2001).

Tüketiciler bir üründen elde ettikleri fayda ile bekledikleri fayda arasında uyum söz konusu olduğunda memnun olurlar. Bu durumun tam tersinde ise sonuç memnuniyetsizlik olur. Memnun olan tüketiciler olumlu bir şekilde konuşurlar ve firmaları diğer müşterilere tavsiye ederek firmanın ve ürünlerin/hizmetlerin reklamını yaparlar (Belanche, Casalo ve Flavian, 2010). Memnun kalmış müşterilerin olumlu yorumları daha spesifik alımları arttırarak (Chaniotakis ve Lymperopoulos, 2009) pazarlama harcamalarını azaltmakla kalmayıp aynı zamanda yeni müşteriler çekilmesi durumunda da gelirleri arttırır (Derbaix ve Vanhamme, 2003). Ayrıca olumlu ağızdan ağıza iletişim, hizmetin performansı ile ilgili fonksiyonel riski, finansal kayıplarla ilgili finansal riski, tüketicinin kendi sosyal çevresiyle olan etkileşimiyle ilgili olan psikolojik, sosyal ve zamana dayalı riskleri azaltmaktadır (Sweeney, Soutar ve Mazzarol, 2008).

Negatif ağızdan ağıza iletişim, diğer tüketicilere yardım etmek amacıyla fedakârlık, kaygı azaltılması, danışmanlık ve intikam amacıyla ortaya çıkar (Edison ve Geissler, 2011) ve olumlu ağızdan ağıza iletişimden daha güçlü bir etkiye sahiptir. Memnuniyetsiz müşterilerin olumsuz yorumları satın alımları azaltarak (Chaniotakis ve Lymperopoulos, 2009) potansiyel olarak bir firmanın marka imajına zarar verebilir (Balaji, Khong ve Chong, 2016). Desatnick'e göre aldığı hizmetten memnun olmayan müşterilerin % 90'ı veya daha fazlası tekrar satın almaz veya geri gelmez. Daha da kötüsü, bu mutsuz müşterilerin her biri en az 9 kişiye bu olumsuzluğu anlatır (Buttle, 1998).

Ağızdan ağıza iletişimin tüketici davranışları üzerindeki etkisi son yirmi yılda ulusal veya uluslararası birçok farklı alanda farklı akademik çalışmalarda ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sweeney, Soutar ve Mazzarol (2005) hizmet kalitesiyle ilgili yorumlarda olumlu ağızdan ağıza iletişimin daha fazla düşünülmüş ve daha bilişsel olduğu buna karşılık olumsuz ağızdan ağıza iletişimin ise memnuniyetsizlikle ilişkili olarak daha duygusal olduğunu, bir firma ile olumsuz bir deneyim yaşadıkdan sonra, olumlu deneyimler taşıyanlara kıyasla, duygularını daha erken sunduklarını, Ferguson, Paulin ve Leiriao (2007) ise hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetinin olumlu ağızdan ağıza iletişime neden olarak tavsiye üzerinde önemli bir etkisi olduğunu, Marangoz (2007) ağızdan müşterilerin tekrar satın alma ve değiştirme niyetlerinde ağıza iletişimin etkili olduğunu, Chaniotakis ve Lymperopoulos (2009) müşteri memnuniyeti ile hizmet kalitesi boyutlarından sadece empatinin ağızdan ağıza iletişimi direkt etkilediğini, heveslilik, güvence ve fiziksel özelliklerin ise dolaylı olarak etkilediğini, Arlı (2012) algılanan hizmet kalitesine ilişkin dokuz faktör belirlediğini ve bunlardan 'fiziksel koşullar', 'heveslilik', 'güvenlik' ve 'empati' faktörlerinin tekrar tercih etme ve tavsiye etme niyetleri üzerinde etkisinin bulunduğu, ayrıca, genel memnuniyet düzeyi ile niyet değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu, Öz ve Uyar (2014) algılanan hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetinin tavsiye davranışı üzerinde etkili olduğunu, Eru ve Köroğlu (2015) mükelleflerin çevrelerinden gelen tavsiyelere önem verdiğini, birlikte iş yapmak istedikleri mali müşavir-muhasebeci hakkında yapılan olumlu ya da olumsuz yorumlar hakkında etkilendiklerini ve daha önce o mali müşavir-muhasebeci ile çalışanların görüşlerine göre hareket ettiklerini ve Akçi ve Kılınç (2015) pozitif ağızdan ağıza iletişimin bir hizmet mesleği olan muhasebe meslek elemanlarının müşteri portföyünü arttırmada önemli etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı muhasebe meslek mensuplarının vermiş olduğu hizmetten müşterinin algıladığı kalitenin müşteri memnuniyetini ve müşteri memnuniyetinin de ağızdan ağıza iletişimi etkileyip etkilemediğini ortaya çıkarmaktır.

Araştırmanın Modeli

Çalışmada SERVQUAL ölçeği kullanılarak, muhasebe meslek mensupları tarafından sunulan hizmetten müşterinin algıladığı kalitenin müşteri memnuniyetini ve müşteri memnuniyetinin de ağızdan ağıza iletişimi ne derecede etkilediğini ölçmeye yönelik hipotezler şu şekilde kurulmuştur.

H₁: Müşterilerin algıladığı hizmet kalitesi ile muhasebe meslek mensubunun oluşturduğu müşteri memnuniyeti arasında ilişki vardır.

H₂: Müşteri memnuniyeti ile ağızdan ağıza iletişim arasında ilişki vardır.

Evren ve Örneklem

Araştırma Aydın ilinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın evrenini Aydın il merkezinde faaliyet gösteren 3.822 işletme oluşturmaya rağmen şube niteliğinde Aydın'da faaliyet gösteren ya da Aydın'da bir muhasebe mensubundan hizmet almayan, işletmenin büyüklüğü nedeniyle bünyesinde muhasebe birimi bulunan ve muhasebe hizmet işletmeleri evrenin dışında bırakılmıştır. Ayrıca, cevaplayıcıların işletme sahibi, ortağı veya işletmenin finansal bilgilerinde söz sahibi olan bir yetkili olmasına özen gösterilmiştir.

Örneklem yöntemi olarak olasılığa dayalı olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem kullanılmıştır. Literatürde örneklem büyüklüğünün belirlenmesine yönelik çalışmalarda farklı tartışmalar ve öneriler mevcuttur. Bazı araştırmacılar örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde kişi sayısının temel alınması gerektiğini öne sürerken, bazı araştırmacılar ise değişken (madde)/kişi sayısı oranına göre belirlenmesini öne sürmektedirler. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde kişi sayısını temel alan çalışmalarda, 100 kişiyi zayıf, 200'ü orta, 300'ü iyi, 500'ü çok iyi ve 1000'i mükemmel olarak değerlendirilmektedir. Örneklem büyüklüğünü madde üzerinden belirleyen çalışmalarda, örneklem sayısının her madde için 3-6 kişi, en az 5 kişi, 5 kişi ile 10 kişi arası ya da en az 10 kişi olması gerektiği ileri sürülmektedir (Kesik ve Balcı, 2016). Araştırmada 275 işletmeyle yüz yüze anket çalışması yapılmış olup örneklem büyüklüğü madde sayısının beş katından fazla olduğu için örneklem büyüklüğü ölçütünü karşıladığı söylenebilir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket dört bölümden meydana gelmektedir. Anketin ilk bölümünde demografik özelliklere ait 13 soru, ikinci bölümünde Banar ve Ekergil'in (2010) çalışmasında yer alan Saxby vd. tarafından muhasebe firmaları için uyarlanan 5 boyut (fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati) ve 22 sorudan oluşan SERVQUAL ölçeği, üçüncü bölümünde müşteri memnuniyetini ölçmeyi amaçlayan bir soru ve dördüncü bölümünde ise ağızdan ağıza iletişimi ölçmeyi amaçlayan bir soru yer almaktadır. Ankette bulunan her bir soru için "1-Kesinlikle Katılmıyorum"dan başlayıp "5-Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde derecelendirilen 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmanın teorik altyapısı veri tabanlarından ve internetten tarama yapılarak oluşturulmuştur. Anket çalışmasından elde edilen verilerin analizi için SPSS 22 paket programı kullanılmış ve verilerin normal dağıldığı kabul edilerek frekans, faktör analizi ve regresyon testlerine tabi tutulmuştur.

Bulgular

Ankete katılanların ve işletmeye ait demografik özelliklerin frekans analizi Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1'de yer alan veriler incelendiğinde, anketi cevaplayanların büyük bir kısmının erkek, ortaöğretim-lise mezunu ve 30-39 yaş aralığında, işletme sahibi ya da ortağı ve işletmedeki çalışma süresinin ise 10 yıldan fazla olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 2'deki işletmelerin demografik yapıları verileri incelendiğinde ise bu işletmelerin büyük çoğunluğunun 1-3 kişi arasında istihdam sağlayan tek kişi işletmesi olup perakende ticaretinde 2 ile 5 yıldan bu yana faaliyet gösterdiği, işletmenin aylık kazancının 1000-5000 Lira arasında olduğu ve genelde bir muhasebeci ile 2-5 yıldan bu yana çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine ait Frekans Bilgileri

Cinsiyet	F	%	İşletmedeki pozisyon	F	%
Erkek	183	66,5	İş sahibi-Ortağı	180	65,5
Kadın	92	33,5	Yönetici	52	18,9
Yaş			Diğer	43	15,6
21-29	71	25,8	İşletmedeki Çalışma Süresi		
30-39	110	40,0	1 yıl altı	37	13,5
40-49	94	34,2	2-3 yıl arası	60	21,8
Eğitim Durumu			4-5 yıl arası	48	17,5
Ortaöğretim/Lise	130	47,3	6-7 yıl arası	32	11,6
Önlisans/Lisans	126	45,8	8-9 yıl arası	16	5,8
Yüksek lisans/Doktora	19	6,9	10 yıl ve üstü	82	29,8

Tablo 2. İşletmenin Demografik Özelliklerine ait Frekans Bilgileri

İşletmenin Faaliyet Sektörü			İşletmede Çalışan Sayısı		
Perakende Ticaret	73	26,5	1-3 kişi	183	66,5
Tekstil/Giyim	15	5,5	4-7 kişi	41	14,9
Yiyecek-İçecek	24	8,7	8-11 kişi	11	4,0
Eğitim	3	1,1	12 ve üzeri	40	14,5
Sağlık	8	2,9	İşletmenin Aylık Kazancı		
Kuyumculuk	2	,7	1.001 TL - 5.000 TL	188	68,4
Bilişim-Elektronik	40	14,5	5.001 TL - 10.000 TL	45	16,4
İnşaat	15	5,5	10.001 TL - 20.000 TL	30	10,9
Reklamcılık	3	1,1	20.001 TL - 50.000 TL	12	4,4
Kuaför	14	5,1	Çalışılan Muhasebeci Sayısı		
Spor Merkezi	5	1,8	1	171	62,2
Diğer	73	26,5	2	63	22,9
İşletmenin Hukuki Yapısı			3	30	10,9
Tek kişi işletmesi	155	56,4	4	11	4,0
Adi ortaklık	26	9,5	En Son Muhasebeci ile Çalışma Süresi		
Şahıs şirketi	53	19,3	1 yıl altı	13	4,7
Sermaye şirketi	41	14,9	2-5 yıl arası	139	50,5
Faaliyet Süresi			6-9 yıl arası	63	22,9
1 yıl altı	6	2,2	10-13 yıl arası	10	3,6
2-5 yıl	94	34,2	14-17 yıl arası	14	5,1
6-10 yıl	51	18,5	18 yıl ve üstü	36	13,1
11-15 yıl	45	16,4			
16-20 yıl	29	10,5			
21 yıl ve üstü	50	18,2			

Çalışmada SERVQUAL ölçeğinin beş boyutu hem güvenilirlik hem de faktör analizine tabi tutulmuştur. Tablo 2’de görüldüğü gibi hizmet kalitesini oluşturan boyutların güvenilirlik değerlerinin %80’in üzerinde çıkması, yapılacak analizlerin sonuçlarının güvenilir olacağını ifade etmektedir.

Tablo 2. Hizmet Kalitesi Boyutlarının Güvenilirlik Analizleri

Hizmet Kalitesi Boyutları	Güvenilirlik Katsayısı %
Fiziksel Özellikler	86,3
Güvenilirlik	87,7
Empati	86,6

Örneklem büyüklüğünün yeterliliğini test eden Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testinin sonucu %96,1 olarak çıkmıştır. Bu değer 1’e yakın olması nedeniyle örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu ve cevaplayıcıların anketi önemsediklerini, yanıtlarını büyük bir ciddiyetle verdiklerini göstermektedir.

Yapılan açıklayıcı faktör analizi testi sonucunda değişkenler teorik çalışmadan farklı olarak beş faktör yerine üç faktör altında toplanmıştır. Bu faktörler Tablo 3’de görüldüğü üzere güvenilirlik, empati ve fiziksel özellikler olarak adlandırılmıştır. Elde edilen bu üç faktör toplam varyansın %66,14’ünü açıklamaktadır. Teorik çalışmada yer alan güven ve heveslilik faktörlerinin bu çalışmada güvenilirlik faktörü altında toplandığı tespit edilmiştir. Bu iki faktörün güvenilirlik faktörü altında toplanmasının nedeni Aydın ilinin hem coğrafi açıdan hem de işletme sayısı açısından küçük olması gösterilebilir. Çünkü küçük bir coğrafi alanda faaliyet gösteren işletmeler muhasebe hizmeti satın almak istediklerinde eş dost tavsiyesini dikkate alırlar. Bu da işletmeler ile muhasebe elamanları arasında daha fazla güvenin oluşmasına neden olur. Ayrıca büyük yerleşim yerlerine göre küçük yerleşim yerlerinde iletişim daha sıcak ve samimi ortamda gerçekleştiğinden bu güven daha da pekişir. Muhasebe alanında çalışanların bilgisi, müşteriyle doğru iletişim kurulması, hizmet kalitesinin önemli bir belirleyicisidir (Koç, Şahin ve Özbek, 2014). Bu bağlamda üçüncü sırada yer alan empati boyutunda bu özellikler toplanmıştır. Çalışmada fiziksel özellikler üçüncü sırada yer almıştır. Bir başka çalışmada bu durumun aksine muhasebe hizmeti alan müşterilerin kendilerine sunulan hizmetin kalitesini fiziksel boyutta beklentilerinin üstünde algıladığı ortaya konmuştur (Ustaoglu, Aygün ve Savcı, 2013).

Tablo 3. Hizmet Kalitesi Boyutlarının Faktör Analizi

	μ	S	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans
FAKTÖR-1- Güvenilirlik	4,37	0,756		28,100
Muhasebecim verdiği sözleri mutlaka yerine getirir.GVN4	4,33	0,865	0,679	
Muhasebecim kayıtları yasalara ve mevzuata uygun tutar.GVN5	4,37	0,837	0,636	
Muhasebecim güven veren bir kişidir.GVN3	4,40	0,854	0,583	
FAKTÖR-2- Empati	4,16	0,783		21,557
Muhasebecimin çalışanları bana kişisel olarak ilgi ve özen gösterirler.EMP2	4,20	0,789	0,573	
Muhasebecim bana kişisel olarak önem verir.EMP1	4,25	0,892	0,551	
Muhasebecimin çalışma saatleri benimkiyle uyumludur.EMP5	4,03	1,075	0,542	
FAKTÖR-3-Fiziksel Özellikler	4,12	0,849		16,485
Muhasebecimin kullandığı araç gereçler teknolojiye uygundur.F1	4,13	0,981	0,798	
Muhasebecimin bürosunun fiziksel özellikleri göze hitap etmektedir.F2	4,06	1,063	0,781	
Muhasebecimin kullandığı büro malzemeleri verilen hizmetler için yeterlidir.F4	4,17	0,874	0,720	

Faktör analizi sonucu tespit edilen hizmet kalitesinin üç boyutunun müşterilerin memnuniyetini nasıl etkilediği sorusuna yanıt aramak amacıyla, hizmet kalitesinin üç boyutunun her birinin değerleri ile müşteri memnuniyet değerleri regresyon analizine tabi tutulmuş ve bu durum Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Hizmet Kalitesi Müşteri Memnuniyetinin Regresyonu (Bağımlı Değişken: Müşteri Memnuniyeti Değerleri)

Model	Standardize Edilmemiş katsayılar	Standart Hata	Standardize Edilmiş Katsayılar	t	p
Sabit Terim	,242	,212	---	1,139	,256
Güvenilirlik	,225	,069	,192	3,247	,001*
Empati	,474	,069	,419	6,883	,000*
Fiziksel Özellikler	,259	,058	,248	4,476	,000*

P<0,01 anlamlılık düzeyinde

Belirlilik Katsayısı (R ²)	Düzeltilmiş Belirlilik Katsayısı (Düz-R ²)	Tahminlerin Standart Hatası
,590	,586	0,57039

Hizmet kalitesinin “güvenilirlik”, “empati” ve “fiziksel özellikler” boyutları ile müşteri memnuniyeti p<.001 anlamlılık düzeyinde regresyona tabi tutulması sonucu her üç faktör boyutunun da müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Düzeltilmiş R², hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini %58,6 oranında değiştirdiğini açıklamaktadır. Yapılan analizin sonucu H₁ hipotezini desteklemektedir. Ağa ve Şafaklı (2007) Kuzey Kıbrıs’taki profesyonel muhasebe firmalarının müşteri memnuniyeti ile hizmet kalitesini inceledikleri çalışmada, müşteri memnuniyetini hizmet kalitesi boyutlarından sadece “empati” değişkeninin etkilediğini ortaya koymuştur.

Muhasebe meslek mensubunun güvenilir, sorumluluğunu bilen ve kendi her konuda yetiştirmesi beklenir. Özellikle muhasebe elemanlarının yapacakları işler ve düzenleyecekleri belgelerin şekli ve içerikleri kanunlar çerçevesinde belirlenmiştir. Bu nedenle devlet ile işletmeler arasında köprü görevi gören muhasebe meslek mensuplarının uymak zorunda oldukları etik kurallar gerek uluslararası gerekse ulusal kuruluşlar tarafından düzenlenmiştir. Bu nedenle muhasebe meslek elamanları hiçbir çıkar gözetmeksizin güvenilirlik ve tarafsızlık vasıflarıyla müşteriye hizmet sunarken kamu yararını gözetmelidir.

Muhasebe meslek mensuplarının hizmet kalitesi alt boyutlarının hangisinin ya da hangilerinin müşteri memnuniyetini etkilediğini belirlemek amacıyla, öncelikle güvenilirlik boyutunun unsurları ile müşteri memnuniyeti bağımlı değişkeni regresyona tabi tutulmuş olup analiz sonuçları Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Hizmet Kalitesinin Güvenilirlik Boyutu Unsurlarının Müşteri Memnuniyeti Analizi

Model	Standardize Edilmemiş katsayılar	Standart Hata	Standardize Edilmiş Katsayılar	T	p
Sabit Terim	,952	,233	---	4,083	,000
Muhasebecim verdiği sözleri mutlaka yerine getirir.GVN4	,248	,073	,242	3,390	,001*
Muhasebecim kayıtları yasalara ve mevzuata uygun tutar.GVN5	,000	,067	,033	,520	,604
Muhasebecim güven veren bir kişidir.GVN3	,460	,070	,456	6,742	,000*

P<0,01 anlamlılık düzeyinde

Belirlilik Katsayısı (R ²)	Düzeltilmiş Belirlilik Katsayısı (Düz-R ²)	Tahminlerin Standart Hatası
,459	,453	,65551

Güvenilirlik boyutunun unsurlarından olan muhasebecim verdiği sözleri mutlaka yerine getirir ve muhasebecim güven veren bir kişidir sorularına verilen cevaplar p<.001 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonucu bu iki unsurun müşteriler tarafından müşteri memnuniyetini arttırdığı ifade edilmektedir. Bu durum düzeltilmiş R², güvenilirlik boyutunun müşteri memnuniyetini %45,9 oranında ilişkili olması ile de desteklenmektedir. Güvenilirlik boyutunun önemli unsurlarından birisi olan “muhasebecim kayıtları yasalara ve mevzuata uygun tutar” bileşeninin istatistiksel olarak anlamlı çıkmadığı Tablo 5’de görülmektedir. Dolayısıyla muhasebe kayıtlarının yasalara ve mevzuata uygun olarak tutulmaması hizmet kalitesini etkilemektedir.

Saxby, Ehlen ve Koski (2004), bağımsız denetim firmalarının hizmet kalitesinin güvenlik ve güvenilirlik boyutları ile müşteri memnuniyetinin arttırıldığını belirtmiş, hizmet kalitesinde “güvenlik” boyutunun hem müşteri memnuniyetinde hem de müşteri/firma çatışmasında önemli bir role sahip olduğu ortaya koymuştur. Türkiye’de yapılan bir çalışmada algılanan hizmet kalitesinin güvenilirlik alt boyutu itibarıyla müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif düzeyde anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir (Taysı ve Canbaz, 2017).

Günümüzde ticari hayatın sürekli olarak gelişmesi nedeniyle yapılan işlerin niteliği ve mahiyeti de değişmektedir. Bu nedenle hem ticari kanunda hem de vergi kanunlarında devamlı olarak yeni düzenlemeler yapılmaktadır. İşletme sahip ve ortaklarının bu düzenlemeleri takip etmeleri ve anlamaları mümkün değildir. Bu nedenle alanında iyi eğitim almış muhasebe meslek mensubu elemanları sürekli olarak güncellenen mevzuatı takip ederek kendini geliştirmesi gerekmektedir. Muhasebe işleminin lisanı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle işletme sahiplerinin muhasebede üretilen sonuçları anlaması ve kullanabilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla muhasebe meslek mensupları müşterileri ile iletişim kurarak, muhasebe verilerinden elde edilen finansal sonuçları müşterilerinin

anlayabileceği bir dilde açıklamaları gerekmektedir. İletişim kurma, yeterlilik, müşterileri anlama ve erişim empati boyutunun alt unsurlarını oluşturmaktadır. Muhasebe meslek mensuplarının empati boyutunu oluşturan unsurlarından hangisinin ya da hangilerinin müşteri memnuniyetini etkilediğini belirlemek amacıyla, empati boyutunun unsurları ile müşteri memnuniyeti bağımlı değişkeni regresyona tabi tutulmuştur. Bu durum Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Hizmet Kalitesinin Empati Boyutu Unsurlarının Müşteri Memnuniyeti Analizi

Model	Standardize Edilmemiş katsayılar	Standart Hata	Standardize Edilmiş Katsayılar	T	p
Sabit Terim	1,032	,209	---	4,930	,000
Muhasebecimin çalışanları bana kişisel olarak ilgi ve özen gösterirler.EMP2	,149	,063	,132	2,379	,018
Muhasebecim bana kişisel olarak önem verir.EMP1	,266	,060	,268	4,460	,000*
Muhasebecimin çalışma saatleri benimkiyle uyumludur.EMP5	,366	,044	,443	8,370	,000*

P<0,01 anlamlılık düzeyinde

Belirlilik Katsayısı (R ²)	Düzeltilmiş Belirlilik Katsayısı (Düz-R ²)	Tahminlerin Standart Hatası
,535	,530	,60731

Müşteriler, muhasebecilerinin kişisel olarak kendilerine önem vermesi ve çalışma saatleri ile kendi çalışma saatleri arasındaki uyumun müşteri memnuniyetini arttırdığını ifade etmektedir. Bu durum düzeltilmiş R², empati boyutunun müşteri memnuniyetini %53,0 oranında ilişkili olduğunu açıklamaktadır. Bununla birlikte, empati boyutunun unsurlarından birisi olan muhasebecimin çalışanları bana kişisel olarak ilgi ve özen gösterirler sorusunun istatistiksel olarak anlamlı çıkmadığı Tablo 6'da görülmektedir. Bu durum muhasebe bürosunda çalışanların müşterilerle yeterli iletişim kuramadığını ve erişim konusunda bazı sıkıntıların yaşandığını göstermektedir.

Muhasebe meslek mensuplarının fiziksel özellikler boyutunu oluşturan unsurlarından hangisinin ya da hangilerinin müşteri memnuniyetini etkilediğini belirlemek amacıyla, fiziksel özellikler boyutunun unsurları ile müşteri memnuniyeti bağımlı değişkeni regresyona tabi tutulmuş olup analiz sonucu Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Hizmet Kalitesinin Fiziksel Özellikler Boyutu Unsurlarının Müşteri Memnuniyeti Analizi

Model	Standardize Edilmemiş katsayılar	Standart Hata	Standardize Edilmiş Katsayılar	t	p
Sabit Terim	1,445	,206	---	7,007	,000
Muhasebecimin kullandığı araç gereçler teknolojiye uygundur.F1	,350	,062	,687	5,622	,000*
Muhasebecimin bürosunun fiziksel özellikleri göze hitap etmektedir.F2	,140	,052	,168	2,702	,007*
Muhasebecimin kullandığı büro malzemeleri verilen hizmetler için yeterlidir.F4	,192	,065	,190	2,939	,004*

P<0,01 anlamlılık düzeyinde

Belirlilik Katsayısı (R ²)	Düzeltilmiş Belirlilik Katsayısı (Düz-R ²)	Tahminlerin Standart Hatası
,437	,431	,66850

Müşterilerin, muhasebe mensubunun bürosunun genel görünüş açısından, kullanılan büro malzemelerinin yeterliliği açısından ve araç gereçlerin teknolojik açıdan yeterli buldukları Tablo 7'deki anlamlılık düzeylerinden anlaşılmaktadır. Düzeltilmiş R² değerine bakarak fiziksel özellikler boyutunun diğer boyutlara göre müşteri memnuniyetini daha az etkilediği ifade edilebilir. Özellikle son yıllarda teknolojiye yaşanan yenilikler muhasebe alanında da yaşanmış ve ortaya çıkarılan paket programlar sonucunda muhasebe bilgi ve belgelerinin kayıtları hızlı ve güvenilir bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca e-devlet uygulaması ile kurumlar arası koordinasyonun internet veri tabanından sağlanması bu süreci daha da hızlandırmıştır. Bu nedenle müşteriler muhasebe meslek elemanlarının yeterli teknolojik donanıma sahip olmaları gerektiğini önemsedikleri analiz sonucundan anlaşılmaktadır.

Hizmetlerin soyut özellik taşıması nedeniyle sunulan hizmetlerin her şeyden önce müşteri algısında olumlu izlenimler yaratması gerekmektedir. Hizmet sektörünün bir parçası olan muhasebe meslek mensupları da bu amaç doğrultusunda müşteri istek ve arzularını arttıracak kaliteli hizmet sunmaya çalışırlar. Yapılan çalışmalarda ağızdan ağıza iletişimin müşteri memnuniyeti ile ilişkili olduğunu kanıtlanmıştır. Araştırma sonuçları sunulan hizmetten memnun olmayan müşterilerin olumsuz yorumlar yaparak müşteri kaybına neden olduğu, olumlu yorumların ise müşteriyi elde tutma ya da yeni müşteriler kazanma açısından etkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hem hizmetin devamlılığı hem de yeni müşteriler elde etme açısından muhasebe hizmeti satın alan müşterilerin memnuniyeti zorunluluk haline gelmektedir. Bu nedenle müşteri memnuniyeti verileri ile ağızdan ağıza iletişim verileri arasında ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla her iki değişken regresyon analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonuçları Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Müşteri Memnuniyeti – Ağızdan Ağıza İletişim Regresyonu (Bağımlı Değişken: Ağızdan Ağıza İletişim Değerleri)

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standart Hata	Standardize Edilmiş Katsayılar	t	p
Sabit Terim	1,572	,161	---	9,776	,000*
AAi	,634	,037	,720	17,161	,000*

P<0,01 anlamlılık düzeyinde

Belirlilik Katsayısı (R ²)	Düzeltilmiş Belirlilik Katsayısı (Düz-R ²)	Tahminlerin Standart Hatası
,519	,517	,54173

Müşteri memnuniyeti ile ağızdan ağıza iletişim verileri p<.001 anlamlılık düzeyinde regresyona tabi tutulmuş ve analiz sonucu müşteri memnuniyetinin ağızdan ağıza iletişimi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Düzeltilmiş R², müşteri memnuniyetinin ağızdan ağıza iletişim üzerinde %51,7 oranında etkili olduğunu açıklamaktadır. Yapılan analiz sonucu H₂ hipotezini desteklemektedir.

Sonuç

Hizmet işletmeleri tarafından müşterilere sağlanan hizmetlerin diğer sektörlerde üretilen ürünlerinden farklı özellikler taşıması hizmet kalitesinin ölçülmesini zorlaştırmaktadır. Hizmet kalitesinin ölçülmesine yönelik olarak en çok kullanılan yöntem PZB tarafından geliştirilen SERVQUAL ölçeğidir. Hizmet işletmeleri tarafından sunulan hizmetin kalitesi müşteri memnuniyetini arttıran bir unsurdur. Müşteri memnuniyeti bu işletmelerin mevcut müşterilerini elde tutma veya yeni müşteriler kazanmasında önemli bir rol oynayan ağızdan ağıza iletişim üzerinde etkilidir. Bu nedenle muhasebe meslek mensupları tarafından sunulan hizmetin kalitesinin SERVQUAL ölçeğinin beş boyutundan hangisinin daha etkin rol oynadığının belirlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, muhasebe meslek mensuplarının hizmet kalitesini arttıran veya olumsuz etkileyen boyut/boyutların müşteriler tarafından nasıl algılandığının araştırılması gerekecektir.

Çalışmada, Aydın ilinde faaliyette bulunan ve muhasebe bürolarından hizmet alan işletmelerin, sunulan hizmet kalitesini güvenilirlik, empati ve fiziksel özellikler boyutlarında algıladıkları tespit edilmiştir. Teorik çalışmada var olan güven ve heveslilik boyutların bu çalışmada güvenilirlik boyutu altında toplandığı tespit edilmiştir. Bunun önemli bir nedeni muhasebe hizmeti satın alınan işletmelerin yeterince kurumsal olmamalarıdır. Özellikle kurumsallaşmanın getirdiği profesyonel yönetim anlayışının olmaması, çalışanların seçiminde titiz davranılmaması ve müşterilerle yeterli iletişimin sağlanamaması bu iki boyutun güvenilirlik boyutunun altında toplanmasına neden olmuştur. Muhasebe meslek mensuplarının müşteri memnuniyetini daha da artırabilmeleri ancak kurumsallaşma ile mümkündür. Kurumsallaşma ile işletme yürütmekte olduğu faaliyetlerini daha profesyonel bir temele oturtur, pazarın dinamiğine uyum sağlar, daha düzenli ve sistemli çalışır, hata yapma oranı azalır, çalışanlar dikkatli seçtiğinden verimlilik artar, tüm çalışanların hem

kendi aralarında hem de işletme çevresiyle iletişimi artar. Bu durum müşteri memnuniyetine olumlu etki eder.

Yapılan çalışmada, hizmet kalitesinin oluşturan güvenilirlik, empati ve fiziksel özellikler boyutlarının müşteri memnuniyeti ile ilişkisi incelendiğinde sırasıyla empati, güvenilirlik ve fiziksel özelliklerin müşteri memnuniyetini artırdığı tespit edilmiştir. Güvenilirlik boyutu unsurlarından muhasebecim verdiği sözleri mutlaka yerine getirir ve muhasebecim güven veren bir kişidir sorularına verilen cevapların anlamlı olduğu “muhasebecim kayıtları yasalara ve mevzuata uygun tutar” unsurunun ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Sonuçta müşteri memnuniyetini olumsuz etkileyen doğruluk bileşenine muhasebe meslek mensupları tarafından yeterince önem verilmediği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bilgi seviyesini arttırarak müşteri memnuniyetini arttırmaları gerekmektedir.

Müşterilerin anket sorularına verdiği yanıtlardan muhasebe çalışanlarının ilgi ve özen konusunda yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Empati boyutu müşteri memnuniyeti etkileyen en önemli unsurlardan birisidir. Müşterilerin istediği hizmeti dilediği kalitede sunabilmek için gerekli olan istek ve beklentilerin ne olduğunun anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Mali müşavir, müşterisi ile sürekli iletişimde bulunmalı, sadece ödeme zamanı ziyaret etmek yerine belirli periyotlarla ziyaretler gerçekleştirmeli, müşterinin işi, işyeri ve benzer konularda ilgili önerilerde bulunmalıdır. Çalışanların seçiminde ve faaliyetlerinin sürdürülmesinde de aynı dikkat gösterilmelidir. Çalışanların iş aidiyetinin oluşturulması, hizmet içi eğitim verilerek bilgi seviyelerinin arttırılması ve özellikle müşterilerle iletişim konusundaki eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir.

Muhasebe meslek mensuplarının çalışma ortamı ve teknolojik olanaklar açısından müşterilerin memnun olduğu istatistikî sonuçlardan anlaşılmaktadır.

Yapılan çalışmada ayrıca, müşteri memnuniyetinin ağızdan ağıza iletişimi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, muhasebe meslek mensuplarının müşterilerine sunduğu hizmetlerin kalitesinin müşteri memnuniyetini doğrudan etkilediği ve müşteri memnuniyetinin de ağızdan ağıza iletişimi pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Memnun olan müşteriler çevreleri ile daha fazla işletme hakkında olumlu tavsiyelerde bulunur. Reklam ve benzeri pazarlama faaliyetlerinin yasak olduğu muhasebecilik alanında bu tür olumlu referansların olması firmaya çok büyük bir değer katacaktır.

Bu çalışma, muhasebe meslek mensuplarının hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine, memnuniyetin ağızdan ağıza iletişime etkisini ele almıştır. Muhasebe meslek mensuplarının sunduğu hizmet kalitesinin ölçümünde SERVQUAL ölçeği kullanılmıştır. Bu bağlamda hizmet kalitesine dair algılar kadar beklentilerin de ölçülmesinde fayda bulunmaktadır. Gelecek araştırmaların meslek mensuplarının hizmet kalitesi ölçümünde bu konunun dikkate alınmasının yanısıra SERVQUAL dışındaki farklı ölçekleri kullanması konuyu daha geliştirecektir.

Kaynakça

- Ağa, M., & Şafaklı, O. V. (2007). An empirical investigation of service quality and customer satisfaction in professional accounting firms: evidence from North Cyprus. *Problems And Perspectives In Management*, 5(3), 84-98.
- Akçi, Y., & Kılınç, K. (2015). İşletme yöneticilerinin algıları açısından ağızdan ağıza iletişimin muhasebe meslek mensuplarının müşteri portföyüne etkisinin incelenmesi (Malatya örneği). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 268-290.
- Albez, A., & Bilici, N. (2012). Meslek yüksekokulları muhasebe öğrencilerinin mesleğe bakışları: Atatürk Üniversitesi'nde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 383-398.
- Arılı, E. (2012). Yat limanı işletmeciliğinde algılanan hizmet kalitesi faktörlerinin tekrar tercih etme niyeti, tavsiye etme niyeti ve genel memnuniyet düzeyi üzerindeki etkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 19-32.
- Armstrong, R., & Smith, M. (1996). Marketing cues and perceptions of service quality in the selection of accounting firms. *Journal of Customer Service in Marketing & Management*, 2(2), 37-59.
- Avçılar, M. Y. (2005). Kişisel etki kaynakları ve ağızdan ağıza iletişim ağı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 333-347.
- Balaji, M. S., Khong, K. W., & Chong, A. Y. L. (2016). Determinants of negative word-of-mouth communication using social networking sites. *Information & Management*, 1-43.
- Banar, K., & Ekerşil, V. (2010). Muhasebe meslek mensuplarının hizmet kalitesi: sunulan hizmetlerin kalitesi ile müşteri memnuniyeti ilişkisi Eskişehir uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 39-60.
- Bayuk, M. N., & Küçük, F. (2007). Müşteri tatmini ve müşteri sadakat ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 285-297.
- Belanche, D., Casalo, L. V., & Flavian, C. (2010). Providing online public services successfully: the role of confirmation of citizens' expectations. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 7(2), 167-184.
- Bojanic, D. C. (1991). Quality measurement in professional services firms. *Journal of Professional Services Marketing*, 7(2), 27-36.
- Brown, J. J., & Reingen, P. H. (1987). Social ties and word-of-mouth referral behavior. *Journal of Consumer Research*, 14(3), 350-362.
- Brown, J., Broderick, A. J. & Lee, N. (2007). Word of mouth communication within online communities: conceptualizing the online social network. *Journal of Interactive Marketing*, 21(3), 2-20.
- Bulgan, U., & Gürdal, G. (2005). Hizmet kalitesi ölçülebilir mi?, ÜNAK'05 Bilgi hizmetlerinin organizasyonu ve pazarlanması. 22 - 24 Eylül 2005 Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, 240-259.
- Buttle, F. A. (1998). Word of mouth: understanding and managing referral marketing. *Journal of Strategic Marketing*, 6(3), 241-254.

- Chaniotakis, I. E. & Lymperopoulos, C. (2009). Service quality effect on satisfaction and word of mouth in the health care industry. *Managing Service Quality: An International Journal*, 19(2), 229-242.
- Chen, Y. H. (2011). The service quality and consumer behaviour analysis in Taiwan. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (25), 16-24.
- Çelik, M. (2012). Müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi üzerine Adıyaman üniversitesi Yemekhanesi'nde bir uygulama. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 29-54.
- Derbaix, C., & Vanhamme, J. (2003). Inducing word-of-mouth by eliciting surprise—a pilot investigation. *Journal of Economic Psychology*, 24(1), 99-116.
- Devebakan, N., & Aksaraylı, M. (2003). Sağlık işletmelerinde algılanan hizmet kalitesinin ölçümünde servqual skorlarının kullanımı ve özel Altınordu hastanesi uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 38-54.
- Devebakan, N., Koçdor, H., Musal, B., & Güner, G. (2003). Dokuz Eylül Üniversitesi sağlık bilimleri enstitüsünde lisansüstü eğitim kalitesinin artırılması kapsamında öğrencilerin eğitime ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 30-44.
- Edison, S. W., & Geissler, G. L. (2011). An investigation of negative word-of-mouth communication among market mavens. *Journal of Behavioral Studies In Business*, (3), 1-12.
- Eleren, A., & Kılıç, B. (2007). Turizm sektöründe servqual analizi ile hizmet kalitesinin ölçülmesi ve bir termal otelde uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 235-263.
- Emir, O., Kılıç, G., & Pelit, E. (2010). Üç yıldızlı otel işletmelerinde müşteri memnuniyeti üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 291-310.
- Ennew, C. T., Banerjee, A. K., & Li, D. (2000). Managing word of mouth communication: empirical evidence from India. *International Journal of Bank Marketing*, 18(2), 75-83.
- Erol, M. (2007). Muhasebe meslek elemanlarının sundukları hizmetlerin mükellefleri tatmin eden özelliklerini belirlemeye yönelik ampirik bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (12), 244-252.
- Ersöz, S., Pınarbaşı, M., Türker, A. K., & Yüzükırmızı, M. (2009). Hizmet kalitesinin servqual metodu ile ölçümü ve sonuçların yapısal eşitlik modelleri ile analizi: öğretmen evi uygulaması. *Int.J.Eng.Research & Development*, 1(1), 19-27.
- Ertuğrul, İ., & Özdemir, S. (2014). Muhasebe dersi alan ön lisans ve lisans öğrencilerinin derse yönelik tutumlarının tespiti: Ege Bölgesi'nde bir uygulama. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 204-214.
- Eru, O., & Köroğlu, Ç. (2015). Kulaktan kulağa pazarlamanın mali müşavir-muhasebeci seçimine etkisi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(4), 1263-1277.

- Ferguson, R. J., Paulin, M., & Leiriao, E. (2007). Loyalty and positive word-of-mouth: patients and hospital personnel as advocates of a customer-centric health care organization. *Health Marketing Quarterly*, 23(3), 59-77.
- Freeman, K. D., & Dart, J. (1993). Measuring the perceived quality of professional business services. *Journal of Professional Services Marketing*, 9(1), 27-47.
- Ghobadian, A., Speller, S., & Jones, M. (1994). Service quality: concepts and models. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 11(9), 43-66.
- Güney, S., & Dizman, Ş. (2015). Muhasebe meslek mensuplarının işletmelerin beklentilerini karşılama düzeyi-Erzincan ili uygulaması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 315-336.
- Ismail, I., Haron, H., Ibrahim, D. N., & Isa, S. M. (2006). Service quality, client satisfaction and loyalty towards audit firms: perceptions of Malaysian public listed companies. *Managerial Auditing Journal*, 21(7), 738-756.
- İlter, B. (2009). E-perakendecilikde e-hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati ilişkisi: işletme fakültesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(1), 97-117.
- Kalpaklıoğlu, N. Ü. (2015). Bir pazarlama iletişimi unsuru olarak e-wom'un turizm ürünleri tercihine etkisi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 66-90.
- Kaya, Y., & Özdemir, S. (2014). Muhasebe meslek mensuplarının sundukları hizmetin müşteri tarafından ilişkisel pazarlama anlayışı doğrultusunda değerlendirilmesine yönelik ampirik bir çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 157-171.
- Kesik, F., & Balcı, E. (2016). AB projelerinin katkılarını değerlendirme ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4), 1621-1640.
- Kılıç, İ., & Pelit, E. (2004). Yerli turistlerin memnuniyet düzeyleri üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 113-124.
- Kim, M. K., Park, M. C., & Jeong, D. H. (2004). The effects of customer satisfaction and switching barrier on customer loyalty in korean mobile telecommunication services. *Telecommunications Policy*, 28(2), 145-159.
- Koç, F., Şahin, N. K., & Özbek, V. (2014). Hizmet hataları ve algılanan kalite arasındaki ilişki üzerinde değiştirme maliyetinin düzenleyici (moderator) etkisi: küçük işletmeler ve hizmet satın aldıkları muhasebecilere yönelik bir uygulama. *Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, (14), 21-46.
- Koçoğlu, C. M., & Aksoy, R. (2012). Hizmet kalitesinin servperf yöntemi ile ölçülmesi: otobüs işletmeleri üzerinde bir uygulama. *Akademik Bakış Dergisi*, (29), 1-25.
- Laczniak, R. N., Decarlo, T. E., & Ramaswami, S. N. (2001). Consumers' responses to negative word-of-mouth communication: an attribution theory perspective. *Journal of Consumer Psychology*, 11(1), 57-73.
- Ladhari, R. (2009). A review of twenty years of servqual research. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 1(2), 172-198.

- Lassar, W. M., Manolis, C., & Winsor, R. D. (2000). Service quality perspectives and satisfaction in private banking. *Journal of Services Marketing*, 14(3), 244-271.
- Marangoz, M. (2007). Ağızdan ağıza iletişimin müşterilerin satın alma davranışlarına etkileri: cep telefonu pazarına yönelik bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 395-412.
- Öz, M., & Uyar, E. (2014). Sağlık hizmetleri pazarlamasında algılanan hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti üzerinde ağızdan ağıza pazarlamanın etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(26), 123-132.
- Özer, Ö., & Günaydın, Y. (2010). Otel işletmelerinde müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati ilişkisi: dört yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 11(2), 127-154.
- Özgül, N. (2008). Hizmet pazarlamasında müşteri memnuniyeti ve ulaştırma sektörü üzerinde bir uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 8(2), 651-682.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *The Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
- Pinho, J. C., Macedo, I. M., & Monteiro, A. P. (2007). The impact of online servqual dimensions on certified accountant satisfaction: the case of taxation services. *Euromed Journal of Business*, 2(2), 154-172.
- Reeves, C. A., & Bednar, D. A. (1994). Defining quality: alternatives and implications. *The Academy of Management Review*, 19(3), 419-445.
- Saxby, C. L., Ehlen, C. R., & Koski, T. R. (2004). Service quality in accounting firms: the relationship of service quality to client satisfaction and firm/client conflict. *Journal of Business & Economics Research*, 2(11), 75-85.
- Sweeney, J. C., Soutar, G. N., & Mazzarol, T. (2008). Factors influencing word of mouth effectiveness: receiver perspectives. *European Journal of Marketing*, 42(3/4), 344-364.
- Taşlıyan, M. (2007). Turizm ve seyahat sektöründe çalışanların iş tatmini ile müşterilerin memnuniyeti arasındaki ilişki: Kahramanmaraş'ta bir alan çalışması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (12), 185-195.
- Taşoğlu, N. P. (2009). *Pazarlama iletişimi (bütünleşik bir yaklaşım)*, 1. Baskı, Detay Yayıncılık: Ankara.
- Taysı, K., & Canbaz, S. (2017). Mükelleflerin muhasebecilere yönelik algılanan hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti ilişkisi üzerine bir araştırma: Kırklareli örneği. *International Congress on Politic, Economic and Social Studies*, 9-11 November, Ankara Yıldırım Beyazıt University-Ankara.
- Tikici, M., & Türk, M. (2003). İnsan odaklı yönetim ve müşteri memnuniyeti: Malatya ilinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 27-48.
- Türk, Z. (2009). Denetim firmalarının sunduğu hizmet kalitesi müşteri tatmini ve sadakati: servperf ölçeği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 399-416.

- Türker, G. Ö. (2014). Tüketici satın alma karar sürecinde ağızdan ağıza iletişimin rolü ve aai'nin etkinlik düzeyini belirleyen faktörlerin incelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(32), 151-177.
- Tütüncü, Ö., & Doğan, Ö. İ. (2003). Müşteri tatmini kapsamında öğrenci memnuniyetinin ölçülmesi ve dokuz eylül üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(4), 130-151.
- Ueltschy, L. C., Laroche, M., Eggert, A., & Bindl, U. (2007). Service quality and satisfaction: an international comparison of professional services perceptions. *Journal of Services Marketing*, 21(6), 410-423.
- Usta, R., & Memiş, S. (2009). Hizmet kalitesi ve marka bağlılığı arasındaki ilişki üzerine müşteri tatmininin aracılık etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 87-108.
- Ustaahmetoğlu, E., Aygün, D. & Savcı, M. (2013). Muhasebe bürolarında sunulan hizmetin kalitesinin müşteriler tarafından değerlendirilmesine yönelik bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (18), 239-254.
- Uzun, H. (2015). Servqual yöntemi ile özelleştirme algısına yönelik bir alan araştırması. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, (2), 1-19.
- Wang, R., Lin, Y. H., & Tseng, M. L. (2011). Evaluation of customer perceptions on airline service quality in uncertainty. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (25), 419-437.
- Woodside, A. G., & DeLozier, M. W. (1976). Effects of word of mouth advertising on consumer risk taking. *Journal of Advertising*, 5(4), 12-19.
- Yayla, H. E., & Cengiz, E. (2006). Muhasebe bürolarında algılanan hizmet kalitesi ve mükelleflerin tatmin düzeylerine yönelik yapısal bir model önerisi II. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (31), 175-184.
- Yükselen, C. (2013). *Pazarlama müşterinizle iletişiminizi güçlendirin*, İSMMMO Yayınları 155: İstanbul.

Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere ve Türkiye’de Genel Lise Sosyal Bilimler Programlarının Karşılaştırılması

Metin AŞCI^{ab}, Mehmet A. KISAKÜREK

Özet

Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere ve Türkiye’deki genel liselerde okutulan Sosyal Bilimler programları ile sınırlandırılan bu çalışma konusu gereği uluslararası karşılaştırmalı bir çalışmadır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada İnternet üzerinden ulaşılan ilgili ülkelerin lise Sosyal Bilimler programlarından ve bu programlar hakkında yayımlanan makalelerden elde edilen veriler karşılaştırmalı eğitimin kendine özgü analiz yöntemlerine uygun olarak benzerlik ve farklılıklar açısından analiz edilmiştir. Araştırma sorularından yola çıkılarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçeveye göre veriler seçilmiş, düzenlenmiş, benzerlik ve farklılıklar bir araya getirilmiş, karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır. Çalışma bulguları açısından ele alındığında görülmektedir ki genel lise programlarında sosyal bilimler derslerine niceliksel olarak ağırlık veren ülke Türkiye’dir. Türkiye’deki genel lise programlarında 13 Sosyal Bilim dersi bulunmaktadır. Genel lise programları Sosyal Bilimler öğretimi açısından incelenen ülkelerden A.B.D. Almanya ve Fransa’da lise Sosyal Bilim derslerinin bütünleştirilmesine yönelik eğilimler tespit edilmiştir. Çalışma sonuçları, Türkiye’de genel liselerde okutulan Sosyal Bilimler derslerinin tek disiplin içinde yaklaşımının parçalı modeline göre disiplinler bir anlayışla lise programlarına eklendiğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler

Eğitim Programları
Sosyal Bilimler
Karşılaştırmalı Eğitim

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 29.11.2018
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.489597

A Comparison of the Curricula of Social Sciences Courses at Upper Secondary Level in Germany, U.S.A., France, England, and Turkey

Abstract

In this study, the curricula of Social Sciences courses (history, geography, citizenship, economics) at the upper secondary level, the objectives, contents, instruction and assessment methods and techniques of the courses in Turkey, Germany, France, England and the USA are compared. Based on the data and using mainly the horizontal approach, a curriculum model is suggested for the social science education at the upper secondary level in Turkey.

The websites of the ministries of education and related networks were investigated and curricula of social sciences courses, related laws as well as articles accessed were made use of through documentary and literary survey method in completing the study. The findings of the study show that social science teaching at the upper secondary level in Turkey is based on a disciplinary approach and puts emphasis on national elements. It is essential to implement an inter-discipliner approach in social science teaching at the upper secondary level in Turkey or employ some thematic strands which consist of both national and universal themes and values to construct new curricula of social sciences courses.

Keywords

Curricula
Social Sciences
Comparative Education

About Article

Received: 29..2018
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.489597

^a İletişim yazarı: okan_metin@hotmail.com

^b Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü.

Giriş

Hızla değişen ve küreselleşen bir dünyada artık ulusal değerlerin yanında küresel değerler de Sosyal Bilimler öğretiminde programlara dahil edilmektedir. Sosyal Bilimlerin insan ve toplum yaşamını doğrudan ilgilendiren aktüel konuları ele alması bu alanın çağı yakalamadaki önemini ortaya koymaktadır. Sosyal Bilimlerin ne olduğu ve kapsadığı alanlar açısından literatür incelendiğinde farklı tanımlar ve alan sınıflamaları ile karşılaşmaktadır. Sözü edilen bu farklılığın nedeni; Sosyal Bilimler alanlarının sınıflandırılmasının, sınıflamayı yapanın amacına göre değişmesidir (Kısakürek 1981)

Aynı şekilde (Sözer, 1998) çeşitli kaynaklarda, Sosyal Bilimlerin değişik tanımlamaları yapıp, değişik bölümlenmeleri olduğuna dikkati çekmektedir. Bu bakımdan, Sosyal Bilimler kapsamına giren alanları kesin çizgilerle birbirinden ayırmanın güç olduğunu belirtmektedir. Seligman (1968) sosyal bilimler ansiklopedisinde, sosyal bilimleri; bireylerin, toplumun üyeleri olarak davranış ve ilişkilerini inceleyen kültürel ve zihinsel bilimler olarak tanımlamaktadır (Akt,Özoğlu 1974). Varış, Sosyal Bilimlerin bilgi yapısı açısından bir tasnif olduğunu belirtirken, Sosyal Bilimlerin insanoğlunun sosyal ilişkilerini konu edinen bir bilgi kategorisi olduğuna değinmektedir. Sosyal bilimlerin kendi içindeki ilişkilerini; disiplinler arası görüş, çeşitli disiplinlerden yaklaşım ve indirgeyici görüş olarak üçe ayırmaktadır (Varış, 1988). Gardner ve diğerleri ise Sosyal Bilimleri; bilimsel bir tutumla toplumların incelendiği disiplinler olarak ele almaktadırlar (Gardner ve Diğerleri, 1998).

Farklı tanımların ortak noktaları ele alındığında Sosyal Bilimlerin, insanoğlu ile ilgili olan bilim dallarından Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Felsefe, Antropoloji, Sosyoloji, Psikoloji ve Ekonomi alanlarında sistemli ve bilimsel çalışmaların tümüne verilen ad olduğu görülmektedir. Genel anlamda belirtilen disiplinleri kapsayan Sosyal Bilimlerin oldukça uzun bir geçmişe sahip olduğu ve bugün kabul gören şeklinin oluşmasında bazı evrelerden geçtiği bilinmektedir.

Günümüzde ise Sosyal Bilimler, özellikle bölge araştırmaları sırasında ortaya çıkan sonuçlar ışığında disiplinler arası çalışmalara yoğunlaşmıştır. Son yıllarda bilginin önlenemez çoğalışı Sosyal Bilimler alanındaki disiplinlerin kendi içinde bölünmelerine ve hatta farklı disiplinler arasında ara disiplinlerin oluşmasına sebep olmuştur. Sosyal bilimlerin gelişmesi ve sosyal bilimler alanında yeni çalışmaların ortaya çıkmasının sonucu olarak sosyal bilimler ile uğraşan sosyal bilimcilerin nasıl yetiştirilmesi gerektiği ve nitelikleri kendi de bir sosyal bilim olan eğitim bilimlerinin konusunu oluşturmuştur.

Sosyal Bilimlerin köklerine inildiğinde ; Felsefe ile karşılaşmaktadır. Felsefe alanı başlangıçta bilimlerin tümünü içinde barındıran bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Yurtal, bilginin gelişimi, özerk dallara ayrılması ve her bölümün kendi içinde çok daha fazla uzmanlık gerektirmesiyle zaman içinde bilimlerin felsefeden ayrışmaya başladığını belirterek, önce doğa bilimlerinin sonra giderek sosyal bilimlerin ayrışmaya başladığını vurgulamaktadır

Sosyal Bilimlerin Tarihsel Gelişimi

Sözer (1998) 19. Yüzyıla girmeden önce, bugünkü bilinen anlamda Sosyal Bilimlerden söz etmenin pek olanaklı olmadığını belirtip, bu alanların ayrı birer disiplin olarak kabul edilişlerinin, politika ve sanayi alanındaki büyük devrimlerin sonrasına rastladığını ortaya koymuştur. Sözer, Sosyal Bilimlerin 19.Yüzyıldaki gelişiminde rolü olan düşüncelerin, aslında 17. ve 18. Yüzyıllarda ortaya çıktığını, Sosyal Bilimlerin temel konularının, Fransız ve

sanayi devriminin eski toplumsal düzeni sarsması ile ortaya çıkan sorunlara çözüm arayışlarından doğduğunu açıklamaktadır.

Daha sonra 19.yüzyıl boyunca farklı disiplinler, değişik epistemolojik tavırlardan oluşan bir yelpaze gibi açılmıştır. Yelpazenin bir ucunda Matematik, diğer ucunda deneysel Doğa Bilimleri bulunmaktaydı. Diğer tarafta ise belli başlı sanatsal faaliyetleri inceleyen edebiyat, resim, heykel alanları, çoğu zaman da uygulamada bu sanatların tarihini ele aldığı için tarihe yaklaşan İnsan Bilimleri durmaktaydı. İnsan bilimlerinin tam yanında da “Sosyal Bilim” bulunmaktaydı (Gulbenkian Komisyonu, 1995)

19. yüzyıla damgasını vuran Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi sosyal bilimdeki disiplinleşmenin kilometre taşları sayılmaktaydı. Güven, bu süreci şöyle belirtmektedir; “Fransız Devrimi ile meydana gelen sosyal değişimin sebeplerinin araştırılması, bu değişime yön verme ve toplumun sorunlarını formüle etme ihtiyacı Sosyal Bilimlere bakışın değişmesine yol açmıştır. 1850 ile 1945 yılları arasında, ayrı bir bilgi alanı oluşturdukları kabul edilen bir dizi disiplin ortaya çıktı ve bu yeni alana “Sosyal Bilim” adı verildi. Bu gelişme belli başlı üniversitelerde önce kürsüler, daha sonra her disiplininde diplomaya yönelik ders programları öneren bölümler kurularak sağlanmıştır”. (Güven,2005)

Bu dönemde Sosyal Bilimlerin yapılanmasında önemli rol oynayan disiplinleşme sistemi üç değişik ayırım çizgisini de beraberinde getirmiştir. Bunlar;

1- Modern/uygar dünyayı inceleyen dallar (tarih ve üç nomotetik bilim) ile modern olmayan dünyayı inceleyen dallar (antropoloji ve doğu araştırmaları)arasındaki ayırım. 2- Modern dünyayı inceleyen bilim dalları arasında, geçmişi inceleyenlerle (tarih) bugünü inceleyenler (nomotetik sosyal bilimler) arasındaki ayırım.3-Nomotetik ve Sosyal Bilimler arasında piyasayı (iktisat), devleti (siyasal bilim) ve sivil toplumu (sosyoloji) inceleyenler arasındaki keskin ayırım olmuştur.

1945 sonrası dünyada bu ayırım çizgilerinin her biri tartışma konusu olmuştur. Bu komisyonun raporu doğrultusunda belirtilen süreçte ise Sosyal Bilimler alanında yapılan araştırmalar, daha çok bölge araştırmaları şeklindedir. O dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin durdurulamaz yükselişi sözü edilen bölge araştırmalarının bu ülkede şekillenip dünyaya yayılmasına sebep olmuştur. Bölge araştırmalarının altında aslında oldukça basit ve anlaşılır bir mantık yatmaktadır. Bir bölge, tarihi, coğrafyası, ekonomisi ve kültürüyle bir bütündür. Böylesine bir bütünlük bölge araştırmalarında çok disiplinli bir yaklaşımı da zorunlu hale getirmektedir. Tarihçi belirlenen bir bölgenin tarihini incelerken, coğrafyacı o bölgenin coğrafyasını, ekonomist o bölgenin ekonomik durumunu incelemektedir. Bölge araştırmalarının bilim dünyasına getirdiği yeniliklerden biri de çok disiplinli olma özelliğinden kaynaklanan ve yukarıda belirtilen disiplinleşme sisteminde var olan üç ayırışım çizgisini ortadan kaldırarak farklı alanlardaki bilim adamlarını bir araya getirmesidir (Gulbenkian komisyonu,1995).

Günümüzde ise Sosyal Bilimler, özellikle bölge araştırmaları sırasında ortaya çıkan sonuçlar ışığında disiplinler arası çalışmalara yoğunlaşmıştır. Son yıllarda bilginin önlenemez çoğalışı Sosyal Bilimler alanındaki disiplinlerin kendi içinde bölünmelerine ve hatta farklı disiplinler arasında ara disiplinlerin oluşmasına sebep olmuştur. Sosyal bilimlerin gelişmesi ve sosyal bilimler alanında yeni çalışmaların ortaya çıkmasının sonucu olarak sosyal bilimler ile uğraşan sosyal bilimcilerin nasıl yetiştirilmesi gerektiği ve nitelikleri kendi de bir sosyal bilim olan eğitim bilimlerinin konusunu oluşturmuştur.

Karşılaştırmalı Eğitim ve Sosyal Bilimler Eğitiminin Durumu

Variş (1988) Karşılaştırmalı Eğitimi, toplumlarda mevcut eğitim problemlerini ve bu problemleri doğuran nedenleri diğer toplumlarda benzer faktörlere değinerek saptayan, yorumlayan bir inceleme ve araştırma alanı olarak ortaya koyar.

Karşılaştırmalı Eğitim Bilimi, bir karşılaştırma araştırması oluştururken ölçüt olarak, Psikoloji, Sosyoloji ve Ekonomideki kuramlardan ve gerektiğinde istatistiksel verilerden yararlanır. Bunlar, “Olması Gerekli Olan Değerleri ” oluşturur. Bu ölçütler şekil.2 de gösterildiği üzere, eğitim alanında yapılan durum tespitlerinde olası aksaklıkları gösterir. “ Olan Değer” de, durum saptamaları yapılır. Yani karşılaştırmanın yapılması gereken alanlar, ülkeler arasında durum tespitiyle görünür hale getirilir. Karşılaştırmalı Eğitim Bilimi, karşılaştırmanın amacına göre araştırmalar için farklı yaklaşımlar sunar çünkü eğitim disiplinleri arası bir alandır. Eğitim konusunda farklı politikaları, eğitimle ilgili yasaları, eğitimin finansal kaynakları ve yapılarını (ilköğretim, ortaöğretim yükseköğretim) inceler. Ayrıca amaç, içerik, yöntemler, araç-gereçler, öğretim materyalleri, değerlendirme, öğrenci, öğretmen, yönetici, veli, denetici ile ilgili tüm soruları inceler (Türkoğlu1998, 23).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin dünyayı hiç olmadığı kadar küçülttüğü bu dönemde, bilim adamlarının, eğitimcilerin fikirlerini ve başarılı uygulamaları paylaşmaları, ulusal ya da evrensel sorunlara ortak çözümler aramaları, kültürler ve sistemler arasında benzer ve farklı yönleri ortaya koyma çabaları sonucunda ortaya çıkan araştırmalar oldukça büyük bir öneme sahiptir. Buna göre eğitim sorunlarının çözümlenmesi için farklı ülkelerin eğitim sistemlerini incelemek, farklılıkları ve benzerlikleri saptamak, eğitim problemlerinin çözümü için farklı ülkelerin yaklaşımlarını incelemek yararlı görülmektedir. Karşılaştırmalı araştırma bir ya da daha fazla değişkenin farklılık ve/veya benzerliklerini görmek için aynı özelliğe sahip bir ya da daha fazla değişkenle karşılaştırılmasıdır.

Mikro anlamda yaklaşıldığında karşılaştırmalı araştırmalar iki değişkeni ya da ülkeyi ele alan çalışmalardır. Ülkeler mevcut problemlerin çözümü için farklı perspektiflere ihtiyaç duyarlar. Kendi problemlerini benzer özellikler taşıdığına inandıkları ya da sorun alanında başarılı gördükleri bir ülkeyi ve uygulamalarını inceleme ihtiyacı içinde olurlar.

İki ülkenin karşılaştırılmasında üç temel neden vardır:

- Ülkelerin kendi sistemlerini anlamak,
- Başka ülkelerle ilgili bilgileri genellemek,
- Kuram geliştirmeye katkıda bulunmak.

Yukarıda belirtilen üç hedef doğrultusunda iki veya daha fazla ülke arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak, mevcut modellerini tartışmak ve önerilerde bulunmak önemlidir (Kilimci, 2006).

Karşılaştırmalı eğitim alanında dünyada çok çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar aşağıdaki alt başlıklar altında incelenecektir.

Karşılaştırmalı Eğitimde Neler Karşılaştırılır?

Araştırmacıların bir problemin çözümüne ilişkin farklı ülkelerdeki benzer ve farklı uygulamaları incelemesi uzun yıllar sürmüştür. Başarılı uygulamaların veya modellerin ithal edilmesi karşılaştırmalı eğitim literatürüne girmiş bir kavramdır (Phillips ve Ochs, 2004).

Karşılaştırmalı eğitim araştırmalarında, ülkelerin eğitim sistemleri, eğitimin yönetimi, belli bir kademeye ilişkin eğitim programları, belli bir derse ait öğretim programları, belli bir derse ait uygulanan öğretim yöntem ve değerlendirme teknikleri gibi birçok kavram çalışmalarının amacını oluşturmaktadır.

Karşılaştırmalı çalışmalarda dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlardan biri de bir ülkede başarı ile uygulanan bir modelin ithal edilip, olduğu gibi yeni bir ülkeye aktarılmasıdır. Modelin ithal edildiği ülkenin şartlarının farklı olması ve başarıya yol açan etkenlerin farklılık göstermesi nedeniyle model aynı başarıyı gösteremeyebilir. Bu durumda başarıya yol açan etkenlerin tanımlanması gerekmektedir. Bu tanımlanma sonucu modeli örnek alan ülkenin mevcut şartları ışığında uygulanması daha fonksiyonel görünmektedir (Phillips ve Ochs, 2004).

Karşılaştırmalı Araştırma Yaklaşımları Nelerdir?

Karşılaştırmalı eğitim araştırmalarının geçmişi uzun yıllar öncesine kadar uzanmaktadır. Eski Yunanlılardan başlayıp on dokuzuncu yüzyıldan beri filozoflar, antropologlar, politikacılar ve sosyologlar tarafından kullanılan bir yaklaşımdır.

Son zamanlarda karşılaştırmalı eğitim araştırmalarındaki eğilim değişmiştir. Karşılaştırmalı eğitim ve uluslararası eğitim çok disiplinli bir alan olmuş ve diğer disiplinlerin teori ve yöntemlerini de kullanan fakat kendi içinde ayırt edici bilgi, kavram ve özellikleri olan bir alan olmuştur (Hantrais,1995).

Karşılaştırmalı çalışmalardaki yaklaşımlara değinmeden önce bu alandaki modelleri kısaca tanımlamak faydalı olacaktır. Uluslararası karşılaştırmalı çalışmalar, farklı zamanlarda farklı modelleri de beraberinde getirmiştir. Bu modellerden ilki, karşılaştırmaların, benzer sebeplerin yol açtığı sosyal fenomenlerin tanımlanmasında ve gruplandırılmasında bir araç olarak kullanıldığı “norma dayalı “ modeldir. İkinci olarak da son yıllarda önem kazanan ve karşılaştırmaların, farklı kültürlerdeki kurumların, yapıların ya da sistemlerin daha derinlemesine analiz edilip bir ortalamasının alınmasını amaç edinildiği “içeriksel” modelidir. Son model ise; özellikle 1970 sonrası Sosyal Bilimlerde hızla yükselen disiplinler arası anlayışın, uluslararası iş birliğinin ve bilgi ağının egemen olmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve özellikle Avrupa Birliği’ne üye ülkelerdeki sosyal ve ekonomik değişkenlerin gözlemlendiği, analiz edildiği “geniş ölçekli karşılaştırmalar”dır (Hantrais,1995).

Karşılaştırmalı araştırmalarda benimsenen yaklaşımlar Türkoğlu (1984), Saracoğlu (1990) ve Ültanır (2000)’e dayanarak aşağıda sunulmuştur.

Yatay Yaklaşım: Sistemlerin ayrı ayrı ve birlikte tüm unsurları incelenir. Bu unsurlar incelenirken araştırmanın yapıldığı döneme ait tüm unsurlar karşılaştırılır.

Farklı eğitim sistemlerinin ayrı ayrı unsurları paralel bir şekilde bir bütün olarak incelenir. Tüm değişkenler yan yana getirilerek farklılıklar saptanmaya çalışılır. Ayrıca karşılaştırılan boyut öğretim programı ise, programdaki tüm boyutların diğer programdaki boyutlarla karşılaştırılmasında da yatay yaklaşım kullanılmış olur .

Dikey Yaklaşım: İncelenen sistemin tarihi evrimi izlenir. Karşılaştırmalı eğitim yapan kişiyi geleceğe ait bazı tahminler yapmaya yönelir.

Belirtilen bu yaklaşımlarımdan elde edilen bilgilerin de kullanıldığı Sosyal Bilimler öğretimi, dünyadaki güncel olan değişimleri de ele almasıyla anlam bulmaktadır Gelişmiş ülkeler örneğin A.B.D, sadece kendi sınırları içinde değil, dünyanın her yerinde yaşamını sürdürebilecek nitelikte bireyleri yetiştirmeyi hedeflemekte ve bu becerileri öğrencilere Sosyal Bilimler öğretimi ile kazandırmaktadır (NCSS 2007). Tıpkı A.B.D’ de olduğu gibi ortak değerler çerçevesinde bütünleşmek isteyen Avrupa Birliği’nde de “Ulusal Vatandaşlığı” yanında “Avrupa Vatandaşlığı” becerileri de Sosyal Bilimler öğretimi ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Avrupa Birliğine giriş sürecinde olan Türkiye’nin lise Sosyal Bilimler derslerinin evrensel değerler çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmesi, problemlerin çözümünde uluslararası bir yaklaşımın sergilenmesi ve Sosyal Bilimler öğretiminin ulusal boyutunun yanında evrensel boyutunun da ortaya konması önemli görülmektedir. Bu nedenle Türkiye’deki lise Sosyal Bilimler programlarının, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi AB’ye üye ülkeler ile A.B.D.de uygulanan programlarla karşılaştırılması, küreselleşen dünyadaki çalışmaların, uygulamaların paylaşılması ve başarılı örneklerin öne çıkarılması eğilimi düşünüldüğünde önemli görülmektedir.

Yöntem

Bu araştırma ile Almanya, A.B.D., Fransa, İngiltere ve Türkiye’deki lise Sosyal Bilimler programlarının karşılaştırılmasını hedeflenmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, konusu gereği ülkeler arası (cross national) karşılaştırmalı eğitim araştırmasıdır. Doküman analizi yoluyla nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, incelenen ülkelerin lise Sosyal Bilimler programlarında araştırma soruları çerçevesinde tüm değişkenler yan yana getirilerek, aralarındaki benzerlik ve farklılıklar saptanmıştır. Almanya, A.B.D., Fransa, İngiltere ve Türkiye’de genel lise Sosyal Bilimler programlarının amaç, içerik, süreç ve değerlendirme yöntemlerinin karşılaştırılmasında yatay yaklaşım kullanılmıştır.

Bu çalışma A.B.D Nebraska eyaleti ile İngiltere, Fransa ve Almanya’daki Lise Sosyal Bilimler programları ve Türkiye’deki lise Sosyal Bilimler programlarını kapsamaktadır. Çalışmada bu ülkelerin seçiminde esas alınan kriterler ise aşağıda sunulmuştur;

1- A.B.D’ nin dünyada, İngiltere, Fransa ve Almanya’nın da AB içerisinde sahip oldukları ekonomik ve siyasal gücün eğitim alanına yansıyan etki alanı (geniş etkiye sahip eğitim sistemleri)

2- Sözü edilen ülkelerin Sosyal Bilimler araştırmalarına olan katkı oranlarının yüksekliği: Tonta ve İlhan(1997) yaptıkları çalışmada 1985–1996 yılları arasında Social Science Citation Index’te (SSCI) dizinlenen dergilerde yayınlanan Türkiye adresli yayınları incelemişler ve bu süre içerisinde ilgili dergilerde Türkiye adresli toplam 887 yayının yer aldığını ortaya koymuşlardır. Tonta ve İlhan ayrıca 1996 yılında yayınlanan ve SSCI’de dizinlenen Türkiye adresli bilimsel yayınların sayısının ise 166 olduğunu ve bu sayıyla Türkiye’nin 1996 yılında toplam Sosyal Bilimler yayınlarının %0,14’ünü üretmiş olduğunu ve dünya sıralamasında 34. sırada yer aldığını da ortaya koymuşlardır. A.B.D, İngiltere, Fransa ve Almanya’nın aynı alandaki istatistikleri aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 1. 1996 Yılında Sosyal Bilimler Alanındaki Yayın Sayılarına Göre Ülkeler Sıralaması

Sıra No	Ülke	Yayın Sayısı
1	ABD	69.574
2	İngiltere	15 292
5	Almanya	4162
9	Fransa	2710

34	Türkiye	177
----	---------	-----

Kaynak: <http://yunus.hun.edu.tr/~tonta/yayinlar/sscipaper.html>

3- Endüstrileşme sonrası ortaya çıkan bilgi-temelli toplum modelinde bu dört ülkenin, diğer ülkelere göre daha fazla tecrübeye sahip olmalarıdır.

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılarak veriler toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Çalışmaya temel oluşturacak dokümanlara konu ile ilgili alan yazın taranması ile günümüz dünyasında bilgiye ulaşımın en hızlı yolu olan internet ortamından ulaşılmıştır. İngiltere, Fransa ve Almanya Ulusal Eğitim Bakanlıkları ile elektronik posta yoluyla temasa geçilmiş, Sosyal Bilimler programlarına ulaşılmıştır. Diğer taraftan Almanya, A.B.D., Fransa, İngiltere ve Türkiye’de Sosyal Bilimler eğitimi ile ilgili hazırlanan tez, kitap, dergi, makale gibi basılı bilimsel kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca, adı geçen ülkelerdeki Sosyal Bilimler programları ile ilgili web sayfalarına, yasa ve mevzuata ulaşılmıştır.

ABD’nin birçok eyaletinde olduğu gibi Nebraska eyaletindeki liselerin haftalık ders saatlerini gösteren çizelgenin de ders kredileri baz alınarak yapılması ve kredi sisteminin diğer ülkelere göre farklılık göstermesi nedeni ile Nebraska Cozad Lisesi’nden (Cozad High School) James Terry (Sosyal Bilgiler öğretmeni) ile iletişime geçilmiş ve sınıflara göre haftalık ders saatlerine ulaşılmıştır.

Çalışmanın iç geçerliliğinin yükseltilmesi için toplanan veriler **uzman incelemesine** tabi tutulmuştur. Bunun için Sosyal Bilimler/Bilgiler eğitimi alanında görev yapan 3 öğretim üyesine ve özellikle nitel araştırma konusunda uzmanlaşmış 2 öğretim üyesine çalışma farklı boyutları ile incelenmiş ve sağladıkları dönütler doğrultusunda düzenlemeye gidilmiştir. Diğer taraftan ulaşılan programların halen yürürlükte olup olmadığının kontrolü bakanlıklara yollanan elektronik postalar aracılığı ile yapılmış ve **katılımcı teyidi** de sağlanmıştır.

Çalışmaya dış geçerlik açısından bakıldığında incelenen ülkelerin programların başka ülkelerle karşılaştırma yapmaya ve istenen düzeyde bilgilerin ulaşılmasına el verecek kadar detaylı olduğu sonucuna varılmıştır

Verilerin Analizi

Bu çalışmada temel olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma için elde edilen veriler amaçlar doğrultusunda karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalı eğitimin kendine özgü analiz yöntemlerine uygun olarak benzerlik ve farklılıklar analiz edilmiştir. Araştırma sorularından yola çıkarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçeveye göre veriler seçilmiş, düzenlenmiş, benzerlikler ve farklılıklar bir araya getirilmiş, karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır. Çalışmada ele alınan ülkelerin lise Sosyal Bilimler programları orijinallerine bağlı kalınarak ilgili dillerden Türkçe ‘ye çevrilmiştir. A.B.D ve İngiltere programları araştırmacının kendisi tarafından Türkçe ‘ye çevrilirken, Almanya ve Fransa’ya ait programlar uzman çevirmenler tarafından Türkçeleştirilmiştir.

Almanya’dan elde edilen kaynaklar Almanca, Fransa’dan elde edilen kaynaklar Fransızca olduğu için elde edilen kaynaklar bu konuda eğitimci uzman olan kişiler tarafından Türkçe

’ye çevrilmiş, bu çevirilerin güvenilirliğinin anlaşılması için çevirileri yapılan bu dokümanlar systran (online web çevirici) programı ile İngilizce’ye çevrilip araştırmacı tarafından doğruluğu teyit edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda genel olarak çevirilerin doğru olduğu kanaatine varılmıştır. İngiltere ile A.B.D ile ilgili dokümanların Türkçeleştirilmesi araştırmacı tarafından yapılmıştır. Çalışmaya Fransa’daki lise Sosyal Bilimler programları, A.B.D’ den “Nebraska eyaletinde uygulanan Sosyal Bilimler Programı”, İngiltere’den Bedford Sixth Form College kurumunun “Advanced (A)” ile “Advanced Subsidiary (AS)” sınıflarının programları ile Almanya’dan Hamburg eyaletinin “Gymnasium Oberstufe” okullarının Sosyal Bilimler programları dahil edilmiştir. Türkiye’den ise genel liselerdeki mevcut olan bölümlerin (Sosyal Bilimler, Türkçe-Matematik, Fen Bilimleri ve Yabancı Diller) programları çalışma kapsamına alınmıştır. Tüm veriler analiz edilip karşılaştırmalar yapıldıktan sonra Türkiye’deki lise Sosyal Bilimler programı için bir model önerisinde bulunulmuştur.

Bulgular

Bu bölümde literatürün taranması ile çalışmanın örneklemini oluşturan ülkelerin lise Sosyal Bilimler programlarından elde edilen bulgular ele alınmış ve yorumlanmıştır. Çalışmaya konu olan ülkelerin yetiştirmeyi planladıkları birey profilleri eğitim sisteminin genel amaçlarında kendini göstermektedir. Tablo 1. Sözü edilen ülkelerin hangi becerilerle donanmış bireyler yetiştirmeyi amaçladıklarını göstermektedir.

Tablo 2. Çalışmada Ele Alınan Ülkelerin Eğitimdeki Genel Amaçları

Ülkeler	Genel Amaçlar
Almanya	Herkese eşit haklar sağlayarak, kişinin ilgi ve yeteneklerini teşvik etmek ve geliştirme talebine cevap verecek, kişisel, mesleki ve sosyal yaşantısını biçimlendirmesini sağlamak
A.B.D.	Öğrencilerin Entelektüel gelişmelerini sağlayarak mevcut potansiyellerini geliştirmek; mesleki beceriler kazandırmak ve Amerikan demokrasisini içselleştirmiş etkin vatandaşlar yetiştirmek
Fransa	Öğrencilere bilişsel ve devinimsel gelişimi sağlayacak bilgiler vererek onların buldukları ortama uyumu kolaylaştırmak; diğer insanların fikirlerine saygı duymayı öğretmek, Ülkenin değerlerini korumak ve değişen dünyaya hazırlamak
İngiltere	Her çocuğun yeteneği ve ilgisine uygun eğitim almasını sağlamak
Türkiye	Atatürk ilkelerine bağlı; Türk milletinin değerlerini koruyup geliştiren, insan haklarına saygılı, demokratik ve laik yurttaşlar yetiştirmek; hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, topluma karşı sorumluluk sahibi, yapıcı ve yaratıcı bireyler yetiştirmek; Türk milletini çağdaş dünyanın seçkin bir ortağı yapmak.

Tablo 2 incelendiğinde Türkiye için ortaya çıkan sonuçlar şöyledir; Bireyin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda yaratıcılığının geliştirilmesi, İnsan haklarına saygılı demokratik kişiliğe sahip bireyler yetiştirilmesi, Sorumluluk sahibi, bağımsız tutum geliştirebilen yapıcı, yaratıcı, sorun çözebilen bireyler yetiştirilmesi Almanya ve A.B.D ile ortak noktalarda buluşmaktadır. Kültürel ve ahlaki değerlerin korunması ve geliştirmesi amacı Fransa ile benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan hür ve bilimsel düşünme gücüne sahip olma amacı sadece Türk Milli Eğitiminin genel amaçlarında yer almaktadır.

Tablo 2 de belirtildiği şekilde genel amaçlara sahip olan bu ülkelerde eğitim yönetimi de farklılıklar göstermektedir. Şöyle ki; Fransa, İngiltere ve Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlıkları eğitim alanındaki kararların alınmasında tek yetkili olarak görülmektedir. Programların hazırlanmasından, öğretmenlerin atanmasına kadar birçok konuda tek söz sahibi konumundadır. Bu ülkelerde eyalet sistemi geçerli olduğundan eğitimdeki harcamalardan, programların hazırlanıp uygulanmasına kadar birçok konudaki karar eyaletlerdeki eğitim birimleri tarafından alınmaktadır. Eyaletler farklı programları uygulama haklarına sahiptir. Ulusal anlamda bir program yoktur. Zorunlu eğitim bir öğrencinin yasalarca belirlenmiş süre içinde, formal eğitim kurumlarında bulunması ve eğitim alması sorumluluğunu içeren bir terimdir. Çalışmaya bir boyutu ile konu olan lise eğitimi bu ülkelerin bazılarında zorunlu eğitim içinde yer alırken, bazılarının da zorunlu eğitim sonrası dönemde ele alınmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye bu süre açısından en kısa döneme sahip olan ülkedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya’da 12, İngiltere’de 11, Fransa’da 10 yıl zorunlu eğitim süresi Türkiye’de 8 yıldır.

Türkiye ve İngiltere’de lise eğitimi zorunlu eğitim süresinin dışında bırakılmıştır. İngiltere’de zorunlu eğitimi bitiren öğrenciler Sixth Form ya da Further Education College (İleri Eğitim Koleji) denilen Türkiye’deki liselere denk düşen eğitim kurumlarına gitmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Fransa da ise lise eğitimi zorunlu eğitim süresinin içinde yer almaktadır. Lise eğitimine devam eden öğrenci sayılarına bakıldığında ise Amerika Birleşik Devletleri çalışma kapsamındaki ülkeler arasında ilk sıradadır. İngiltere ikinci, Türkiye üçüncü, Almanya dördüncü, Fransa ise beşinci sıradadır. Liseye devam eden öğrenci sayılarında ilk sırada yer alan Amerika Birleşik Devletleri öğrencilerin ortaöğretimi bitirme oranlarında % 73’lük oranla 3. sırada yer almaktadır. Almanya %93’lük oranla çalışma kapsamındaki ülkeler arasında ilk sırada yer almakta ve ortaöğretime aldığı öğrencileri sistemde tutma ve mezun etmede oldukça başarılı görünmektedir. Türkiye ise ortaöğretimden öğrenci mezun etme oranlarında %55 lik düşük bir orana sahiptir (<http://www.sprc.pt/upload/File/pdf/> Öğrencilerin toplumun sorunlarını bilen ve ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerden kalkınmasına katkıda bulunan bireyler olarak yetiştirme misyonunu yüklenen lise eğitiminde, Sosyal Bilimler dersleri bu misyonu hayata geçirmede büyük bir öneme sahiptir. Lise programlarına dahil edilen her bir Sosyal Bilimler dersi o ülkedeki toplumsal ve kültürel ihtiyacın bir yansımasıdır.

Her ülke ihtiyacı ve öncelikleri doğrultusunda Sosyal Bilimler derslerini lise programlarına dahil ederler. Ülkelerin ihtiyaç ve öncelikleri farklı olduğundan lise programlarına konulan dersler de farklılaşmaktadır.

Tablo 3 Almanya, A.B.D., Fransa, İngiltere ve Türkiye’deki Genel Liselerde Verilen Sosyal Bilimler Dersleri

Dersler/Ülkeler	Alm.	A.B.D.	Fransa	İng.	Tür.
Tarih	x	x	x	x	x
Coğrafya		x	x	x	x
Vatandaşlık		x	x	x	
Felsefe					x
Sosyoloji		x			x
Psikoloji		x			x
Ekonomi	x	x	x	x	
Din	x			x	x
Turizm					x
İnsan İlişkileri					x
Trafik Bilgisi					x
Mantık					x
T.C İnkılap Tar.					x
Çağ. Türk Tar.					x
Milli Güvenlik					x
Toplam	3	6	4	5	13

<http://www.scotuscc.org/socialscience.html>

http://www.bedfordschool.org.uk/upload_docs/AcademicCurriculumSept06.pdf

<http://www.berufskolleg-eifel.de/html/wirtschaftsgymnasium.html>

http://www.lauregatet.fr/article.php3?id_article=38

<http://ogm.meb.gov.tr/>

Tablo 3 incelendiğinde görülmektedir ki; Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nde liselerde okutulan Sosyal Bilim dersleri büyük bir fark göstermemektedir. Tarih dersi tüm ülkelerin lise Sosyal Bilimler programlarında yer alırken, Coğrafya dersi sadece Almanya’daki lise programında yer almamaktadır. Ekonomi dersi Türkiye dışındaki dört ülkede okutulmaktadır. Din dersi Almanya, İngiltere ve Türkiye’de zorunlu ders statüsünde verilmektedir. Sosyoloji, Psikoloji gibi dersler lise programlarında seçmeli statüsünde yer alırken, Amerika Birleşik Devletleri’nde ise “modern programlar” adıyla anılan programlarda yer almaktadırlar.

Almanya’da Lise Sosyal Bilimler Derslerinin Dağılımı

Almanya da genel lise eğitiminde farklı okul tipleri mevcuttur. Bunların içinde Gymnasium adı verilen okullar başarılı öğrencilerin eğitim gördüğü ve bu çalışmada genel eğitim veren liseler olarak kabul edilmiş okullardır. İlköğretimi başarı ile bitiren her öğrenci, bu okullara kaydını yapabilir. Gymnasium’ların 5. 10. sınıfları ortaöğretimin ilk bölümünü (Sekundarbereich) oluştururken, 11.ile 13. sınıfları ortaöğretimin ikinci (ABİTUR) bölümünü oluşturmaktadır. Tarih, Ekonomi, Bilişim ve Enformatik, Sosyal ve Politik Bilimler dersleri Almanya’da genel liselerde (Gymnasium) okutulan Sosyal Bilimler dersleridir. Sözü edilen bu derslerin haftalık dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur

Tablo 4. Almanya’da Genel Liselerdeki Örnek

Sosyal Bilimler Dersleri	11.sınıf	12. Sınıf	13. Sınıf
Tarih	2 Saat	2 Saat	1 Saat
Politik Ekonomi	2 Saat	2 Saat	2 Saat
Din ve Etik	2 Saat	2 Saat	2 Saat
Toplam	6 Saat	6 Saat	5 Saat

Kaynak:http://cdl.niedersachsen.de/blob/images/C12621825_L20.pdf

Gymanasium Oberstufe denilen ve Türkiye’deki genel liselere denk düşen okullarda öğrenciler 11.- 13. sınıflarda eğitim alırlar. Bu okullardaki Sosyal Bilimler derslerinin haftalık dağılımına baktığımızda; 11. Sınıfta Tarih dersinin 2, Din ve Felsefe dersinin 2, Politik Ekonomi dersinin 2, 12. sınıfta; Tarih, Politik Ekonomi, Din derslerinin 2’şer saat, 13. Sınıfta ise Tarih, derslerinin 1’er saat, diğer derslerin 2’ şer saat okutulduğunu görmekteyiz

Amerika Birleşik Devletleri’nin (Nebraska Eyaleti) Lise Sosyal Bilimler Dersleri

Amerika Birleşik Devletleri’nde hakim olan eyalet sistemi gereği, eyaletler arasında farklar bulunmaktadır. Hatta belirli bir eyalet içinde bile farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar liselerin uyguladıkları eğitim programlarına da yansımaktadır. Liselerin eğitim programlarına yansıyan en büyük farklılık bazılarının klasik, bazılarının da modern olarak adlandırılan programları uygulamalarıdır. Klasik lise Sosyal Bilimler programında Dünya Tarihi, Amerikan Tarihi, Coğrafya ve Modern Dünya Sorunları (Güncel Olaylar), Vatandaşlık, Çağdaş Amerikan Hükümeti ve Ekonomi dersleri mevcuttur. Daha önce de değinildiği gibi modern Sosyal Bilimler programında klasik programdaki Sosyal Bilimler derslerine ek olarak Sosyoloji, Psikoloji gibi “Supporting Complementary Subject Areas” adı verilen ve klasik programı tamamlayıcı ve destekleyici dersler de yer almaktadır.

Tablo 5. Amerika Birleşik Devletleri’nde (Nebraska) Klasik ve Modern Programlara Göre Sosyal Bilimler Derslerinin Dağılımı

Dersler	Klasik Program	Modern Prohram
Dünya Tarihi	X	X
Coğrafya	X	X
Amerikan Tarihi	X	X
Psikoloji		X (seçmeli)
Sosyoloji	X	X(seçmeli)
Güncel Olaylar		X(seçmeli)
Vatandaşlık	X	X
Çağdaş Amerikan Yönetimi	X	X
Modern Dünya Sorunları		X

Kaynak:<http://www.scotuscc.org/socialscience.html>.

Sözü edilen bu farklılıklar NCSS’in Sosyal Bilimler öğretiminde okullara önerdiği modellerle en aza inmiş durumdadır. Bundan dolayı birçok eyaletin Sosyal Bilimler programı birbirine

benzer hale gelmiştir. Bu nedenle de Nebraska eyaletinin Sosyal Bilimler programı araştırma için seçilmiş ve incelenmiştir.

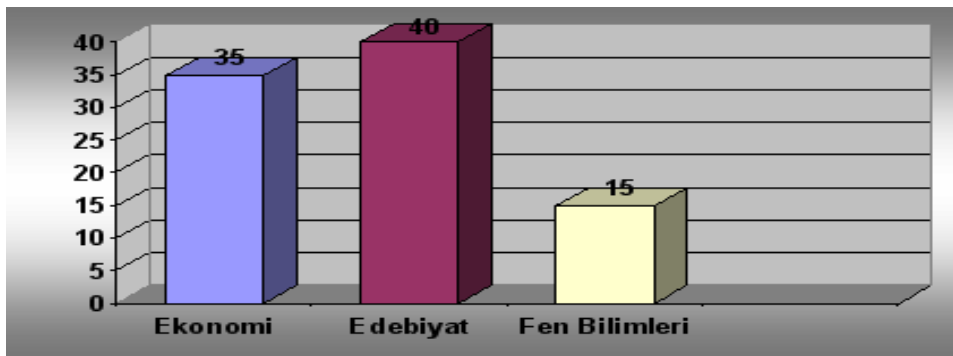
Fransa’da Lise Sosyal Bilimler Derslerinin Alanlara Göre Dağılımı

Fransa’daki lise eğitiminde Türkiye’de olduğu gibi bölümlenme mevcuttur. Bunlar Edebiyat Bölümü (L), Ekonomi Bölümü (ES) ve Fen Bilimleri (S) Bölümleridir. Bu bölümlere katılacak öğrencilerin tespiti 11. sınıfta yapılmaktadır. Liselerin 10. sınıfında bölümlere ayrılma yoktur. Öğrenciler ortak dersler almaktadır. Ana dersler ve zorunlu seçimlik adı verilen gruptan, öğrenciler, Tarih, Coğrafya, Ekonomi ve Sanat Tarihi derslerini görmektedirler. Sosyal Bilimler içinde kabul edilmeyen anadil ve yabancı dil dersleri de bu sınıfta ağırlıklı biçimde ele alınmaktadır. 11. sınıfta ise Edebiyat Bölümündeki öğrenciler Tarih - Coğrafya dersi ile Vatandaşlık dersini ana ders statüsünde almaktadır. Bu alandaki öğrenciler Sanat Tarihi dersini ise zorunlu seçimlik olarak görmektedir. Ulusal ve yabancı dil dersleri yine bu sınıfta gerek ana dersler gerek zorunlu seçimlik grubu gerekse de seçmeli dersler grubunda yer almaktadır. Aynı sınıfın Ekonomi Bölümündeki öğrenciler ise Ekonomi ,Tarih ve Coğrafya derslerini ana dersler statüsünde alırken Sanat Tarihi dersini ise zorunlu seçimlik grubundan almaktadır. Dil dersleri yoğun olarak bu bölümde de verilmektedir. Fen Bilimleri bölümündeki öğrenciler de Sosyal Bilimler derslerinden sadece Tarih ve Coğrafyayı görmektedir (http://www.lauregatet.fr/img/doc/doc/plaquette_serie_es-2-2.doc).

Lise eğitiminde son sınıf olarak kabul edilen 12. sınıfın Edebiyat bölümündeki öğrenciler; Tarih, Coğrafya, Vatandaşlık ve Felsefe derslerini ana dersler statüsünde görmektedirler. Aynı sınıfın Ekonomi bölümünde Ekonomi, Tarih ve Coğrafya dersleri vardır. Tamamlayıcı ders statüsünde ise Politik Bilimler dersi mevcuttur. Son sınıfın Fen Bilimleri bölümünde ise sadece Sanat Tarihi dersi seçmeli ders statüsünde öğretilmektedir (http://www.lauregatet.fr/img/doc/plaquette_serie_es-2-2.doc).

Fransa’daki liselerde okutulan Sosyal Bilimler derslerinin bölümlere göre dağılımını inceledikten sonra, bu derslerin bölümlere ve statülerine göre haftalık dağılımına bakmakta fayda vardır.

Grafik 1. Fransa’da Lise Sosyal Bilimler Derslerinin Bölümlere Göre Dağılımı

http://www.lauregatet.fr/article.php3?id_article=38

http://www.lauregatet.fr/IMG/doc/PLAQUETTE_SERIE_ES-2-2.doc

http://www.lauregatet.fr/article.php3?id_article=36

Grafik 1’in de gösterdiği gibi Fransa’da Sosyal Bilimler derslerinin tüm derslere göre oranı incelenen diğer dört ülkeye göre oldukça yüksek bir orana sahiptir. Fransa’da liselerde

Sosyal Bilimler derslerinin sayısı az olsa da haftalık ders saatleri ele alındığında bu derslere fazla saat ayrıldığı gözlemlenmektedir. Bu durumda Sosyal Bilimler derslerinin tüm dersler içindeki oranını yükseltmektedir. Sosyal Bilimler dersleri Edebiyat Bölümü programlarında tüm derslerin %40 lık oranına sahipken, Ekonomi Bölümü programında bu oran %35'tir. Fen Bilimleri programında ise Sosyal Bilimler derslerinin oranı tüm dersler içinde %15'tir.

İngiltere'de Lise Sosyal Bilimler Grubu Derslerinin Dağılımı

İngiltere'de genel lise eğitimi iki yıl sürmektedir. Bu iki yıl içinde öğrenciler uzmanlaşmak istedikleri ve üniversite eğitimlerinde seçmeyi planladıkları alanda dersler görmektedir. Durumun böyle olması nedeniyle diğer ülkelerde zorunlu ders statüsünde okutulan Sosyal Bilimler dersleri İngiltere'de seçimlik statüsünde ele alınmaktadır. İngiltere'de genel liselerde öğrencilere sunulan ve uzmanlaşmak istedikleri alanda işlerine yarayacak bir dizi ders vardır (Eurybase 2007).

Sixth Form olarak adlandırılan genel liselerde öğrencilerin seçebilecekleri AS Level ve A Level düzeyinde dersler mevcuttur. İngiltere'de lise öğrencilerinin seçebilecekleri bu dersler içinde Tarih, Coğrafya, Ekonomi ve Din dersinden oluşan Sosyal Bilimler Modülü bulunmaktadır. 12.Sınıfta (Lower Sixth Form) öğrenciler derslerini seçtikleri dört modülden birini Sosyal Bilimler Modülü oluşturmaktadır. Seçilen bu derslerin her biri haftalık 8 saat okutulurken, 13.Sınıfta (Upper Sixth Form) seçilen ders sayısı dörtten üçe düşmekte ve haftalık ders saati her ders için 9 olmaktadır

AS Level'deki öğrenciler seçtikleri 4 dersi haftada 8'şer saatten toplam 32 saat görmektedir. Bu öğrencilere haftada 6 saat kendi gelişimleri doğrultusunda çalışma imkanı sunulmaktadır. Haftada bir saat ise, öğrencilere dahil oldukları program içinde zamanlarını ve çalışmalarını etkili bir biçimde kullanma becerilerini geliştirmeleri için öneriler sunulmaktadır. AS Level Haftalık 39 saatlik bir öğretim zamanını hayata geçirmektedir (http://www.bedfordschool.org.uk/upload_docs/Academic_Curriculumsept06.pdf).

Lise 9. sınıfta öğrenciler zorunlu olarak Coğrafya, Tarih, Sağlık Bilgisi ve Din Kültürü derslerini görmektedir. Bu dersler alan fark etmeksizin tüm öğrencilere verilmektedir. Ortak ve zorunlu statüsünde olan bu derslerin toplamı haftalık 7 saat olup, toplam 30 saat ders yükünün %25 ünü oluşturmaktadır (<http://ogm.meb.gov.tr/>).

Lise 10. Sınıfta ise, öğrenciler Sosyal Bilimler derslerini alanlarının ağırlıklarına göre almaktadır. Sosyal Bilimler alanında Tarih ve Coğrafya dersi 4 , Psikoloji dersi ise 2 saat olarak "Alan dersi" statüsünde verilmektedir. Din Kültürü Ahlak Bilgisi ile Milli Güvenlik dersi 1'er saatlik "ortak ders" olarak okutulmaktadır. Toplam 12 saat Sosyal Bilimler derslerine ayrılırken, bu oran, seçmeli dersler hariç haftalık ders yükünün %33'nü oluşturmaktadır (<http://ogm.meb.gov.tr/>).

10. Sınıf "Fen Bilimleri" alanında, öğrenciler Coğrafya ile Tarih derslerini 2'şer saat olarak ortak dersler statüsünde görmektedir. Din Kültürü Ahlak dersi ile Milli Güvenlik dersi ise 1'er saat ortak ders olarak öğretilmektedir. 10. sınıf Fen Bilimleri alanında seçmeli dersler hariç, haftalık 6 saat Sosyal Bilimler derslerine ayrılmaktadır. Toplam dersler içindeki oranı %16 dır (<http://ogm.meb.gov.tr/>).

10. sınıfın "Türkçe Matematik" alanında ise, Coğrafya 4 saat, alan dersi olarak verilirken, Tarih 2 saat olarak ortak dersler içinde yer almaktadır. Ayrıca Din Kültürü Ahlak Bilgisi ile Milli Güvenlik dersleri 1'er saat ile diğer ortak dersler olarak bu alanda karşımıza çıkmaktadır. Türkçe Matematik alanında seçimlik dersler hariç, haftalık 8 saat Sosyal

Bilimlere ayrılmaktadır. Bu da toplam ders saatinin yaklaşık %25’ine karşılık gelmektedir (<http://ogm.meb.gov.tr/>).

10. Sınıfın “Yabancı Dil” alanında ise Sosyal Bilimler dersleri şöyle bir dağılım göstermektedir. Tarih ve Coğrafya Dersi 2’ şer saat ortak ders statüsünde okutulurken, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Milli Güvenlik 1 saat olarak yine ortak ders olarak verilmektedir. Sosyal Bilimler derslerinin toplam 5 saat ile en düşük olduğu alan Yabancı Diller alanıdır. Toplam haftalık ders saati baz alındığında %16’lık bir orana sahiptir (<http://ogm.meb.gov.tr/>).

Lise’nin 3. sınıfı yani 11. Sınıfta “Sosyal Bilimler “ alanında öğrenciler, Felsefe (2 saat), Din Kültürü Ahlak (1 saat), T.C İnkılap Tarihi (2 saat) ve Trafik (1 saat) derslerini ortak dersler statüsünde almaktadır. Alan dersleri olarak da Tarih (4 saat), Coğrafya(4 saat) ve Sosyoloji (2 saat) dersleri verilmektedir. Sosyal Bilimler derslerinin toplamı seçmeli dersler hariç,16 saat olup tüm derslerin oranının yarısı kadardır %50 (<http://ogm.meb.gov.tr/>).

Aynı sınıfın “Fen Bilimleri” alanında ise, Felsefe (2 saat), Din Kültürü Ahlak (1 saat), T.C İnkılap Tarihi (2 saat), Trafik (1 saat) ortak dersler olarak öğretilmektedir. Alan dersleri olarak hiçbir Sosyal Bilimler dersi bu alanda okutulmamaktadır. Bu alandaki öğrenciler ancak seçimlik dersler vasıtasıyla Sosyal Bilimler derslerini alabilmektedir. Bu alanda Sosyal Bilimler dersleri toplam ders saati içinde 1/5 lik bir orana sahiptir (<http://ogm.meb.gov.tr/>).

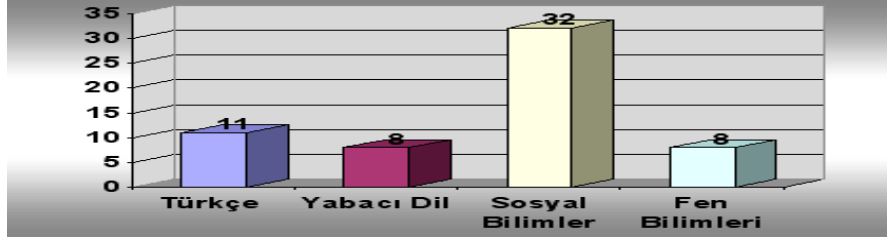
“Türkçe Matematik” alanında öğrenciler, Felsefe (2 saat), Din Kültürü Ahlak (1 saat), T.C İnkılap Tarihi (2 saat), Trafik (1 saat) derslerini ortak ders statüsünde almaktadır. Alan dersi olarak da sadece Coğrafya (2 saat) dersini almaktadırlar. Bu alanda Sosyal Bilimler derslerine haftada 8 saat ayrılmıştır. Sosyal bilimler derslerinin diğer derslere göre oranı %25’tir (<http://ogm.meb.gov.tr/>).

11.Sınıf “Yabancı Dil” alanında ise, öğrencilere, Felsefe (2 saat), Din Kültürü Ahlak (1 saat), T.C İnkılap Tarihi (2 saat), Trafik (1 saat) dersleri ortak ders statüsünde verilmektedir. Alan dersi olarak da Coğrafya (2 saat) verilmektedir. Haftalık ders saati ele alındığında, 8 saatin Sosyal Bilimler derslerine ayrıldığı görülmektedir. Sosyal bilimler derslerinin diğer derslere göre oranı %25’tir (<http://ogm.meb.gov.tr/>).

12. sınıfta; “Sosyal Bilimler” alanında, Din Kültürü Ahlak dersinin (1 saat) ortak ders statüsünde verildiği görülmektedir. Bu alandaki öğrenciler, alan dersleri olarak; Coğrafya (4 saat) , Çağdaş Dünya Tarihi (4 saat), Mantık (2 saat) derslerini görmektedir. 11 saatlik Sosyal Bilimler dersleri toplam derslerin %33’ üne karşılık gelmektedir (<http://ogm.meb.gov.tr/>).

“Fen Bilimleri” alanında ise ortak olarak verilen Din Kültürü ve Ahlak (1 saat) dersinin yanında herhangi bir Sosyal Bilimler dersi okutulmamaktadır. Daha önceden belirtildiği üzere bu alandaki öğrenciler isterlerse seçmeli dersler yoluyla Sosyal Bilimler derslerinden birini seçebilirler (<http://ogm.meb.gov.tr/>).

“Türkçe Matematik” alanında; 1 saat ortak ders olan Din Kültürü Ahlak dersinin yanında, sadece 2 saat Coğrafya dersi “alan dersi” olarak okutulmaktadır. Bu alanda Sosyal Bilimler derslerinin oranı %10 dur (<http://ogm.meb.gov.tr/>).“Yabancı Dil” alanında ise, ortak olarak verilen, Din Kültürü Ahlak (1 saat) dersinin yanında alan dersi olarak herhangi bir Sosyal Bilimler dersi okutulmamaktadır (<http://ogm.meb.gov.tr/>).

Grafik 2. Türkiye’de Lise Sosyal Bilimler Derslerinin Bölümlere ve Tüm Derslere Göre Oranı

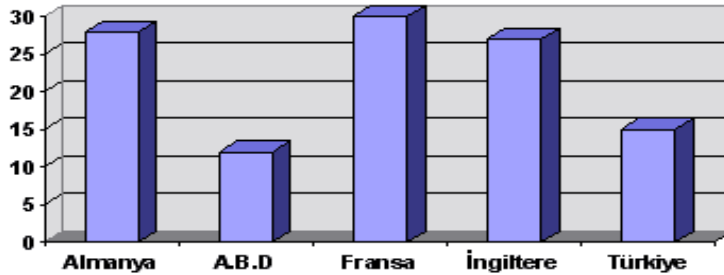
Kaynak: <http://ogm.meb.gov.tr/>

Grafik 2’nin de gösterdiği gibi lise Sosyal Bilimler dersleri tüm dersler içinde “Sosyal Bilimler” bölümünde %32 “Türkçe-Matematik” bölümünde %11 ve “Fen Bilimleri ve Yabancı Dil” Bölümünde %8’lik bir orana sahiptir.

Sonuç ve Tartışma ve Öneriler

Çalışma sonuçları, Türkiye’de genel liselerde okutulan Sosyal Bilimler derslerinin tek disiplin içinde yaklaşımının parçalı modeline göre disiplinler bir anlayışla lise programlarına eklendiğini ortaya koymuştur

Bu çalışmada Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa İngiltere ve Türkiye’nin Genel Lise Sosyal Bilimler programları incelenmiştir. Çalışmanın genel amacı olan beş ülkedeki genel lise Sosyal Bilimler programlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi sonucu birçok benzerlik ve farklılıklar ortaya konmuş ve bunlar tablolastırılarak ilgili kısımlarda tartışılmıştır. Çalışmanın ana amacı olan “Türkiye lise Sosyal Bilimler programlarının Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İngiltere’nin Sosyal Bilimler lise programları ile karşılaştırılması” bölümünde, lise programlarında Sosyal Bilimler derslerine tüm dersler içinde en fazla ağırlık veren ülkenin %30 ile Fransa olduğu tespit edilmiştir. İngiltere’de bu oran %27, Almanya’da %17 dir. Türkiye’de %15, A.B.D ‘nin Nebraska eyaletinde ise bu oran %12 dir.

Grafik 3. A.B.D. Almanya, Fransa ve Türkiye’deki Lise Sosyal Bilimler Derslerinin Dersler İçindeki Oranı

Grafik 3’de verilen oranların sınıflara göre dağılımı ise şöyledir. Almanya’da genel lise Sosyal Bilimler derslerinin tüm dersler içindeki oranının lise 11. sınıfta %17, 12 sınıfta %18 ve 13. sınıfta %16 olduğu saptanmıştır. Fransa’da Sosyal Bilimler derslerinin tüm dersler içindeki oranına bakıldığında ise söz konusu derslerin Edebiyat bölümünde %40, Ekonomi bölümünde %35, Fen Bilimleri bölümünde %15 olduğu tespit edilmiştir. İngiltere’de 12.sınıfta bu oran %25, 13.Sınıfta %33 iken, Türkiye’de genel liselerde bölümlerin ortalaması alındığında 9. sınıfta bu oran %25, 10. sınıfta %22, 11.sınıfta %30, 12. sınıfta ise %21’dir.

Fernandez, Nassej ve Dombusch (2015) ve Singer (2003) de belirttiği üzere liselerde sosyal bilimler öğretiminin önemi açıkça ortaya konulmakta ve lise programları içinde sosyal bilimler derslerine verilen mevcut ağırlığın arttırılabileceği yönündedir

Ülkelerin toplumsal sorunlarını bilen, sorgulayan ve çözümü için öneriler geliştirebilen bireylerin yetiştirilmesinde Sosyal Bilimler öğretiminin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Bu amaca ulaşmak üzere, bu araştırmada elde edilen sonuçlar ışığında aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

1-Lise Sosyal Bilimler dersleri “Sosyal Bilimler” adı altında tek bir ders olarak ele alınmalıdır

Böylesi bir yaklaşım öğrencilerde genel bir Sosyal Bilim anlayışı oluşturulmasında yardımcı olacaktır. Bu dersin programının hazırlanmasında Sosyal Bilim dersini oluşturan alanlar arasındaki organik bağlantılar ortaya konarak, öğrencilerin hayatta karşılaştıkları toplumsal ve bireysel problemlerin çözümünde bütüncül bir anlayışı hayata geçirmeleri sağlanmaktadır

2-Sosyal Bilimler programının amaçları, öğrencilere kazandırılmak istenen beceri, tutum, değerler ve içerik belirlenen öğrenme alanları etrafında örüntülenmeli ve birbirleri arasındaki bağlantılar kurulmalıdır.

Öğrenme alanları bir dersin amaçlarına ve içeriğinin seçilmesine yön veren çerçevelerdir. Bu çerçevelerin içi ulusal ihtiyaçlar doğrultusunda doldurulmalıdır. Öğrenme alanlarının birçok disiplinle ilgili olabilme özelliğinden dolayı Sosyal Bilimler dersleri arasındaki bağlantıların kurulmasında oldukça işlevsel görülmektedir. Çalışmada incelenen ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri’nde bu öğrenme alanlarının hayata geçirildiği ve diğer ülkelerin bu öğrenme alanlarını yazılı olarak belirtmeden benzer temaları işlediği tespit edilmiştir. Türkiye için de öğrenme alanlarının tespit edilmesi ve program amaç ve içeriğinin bu öğrenme alanları etrafında örüntülenmesi gerekliliği vardır.

3-Ortaöğretimdeki Sosyal Bilimler dersi programı ile İlköğretim kademesindeki Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilimler programları bir bütün olarak ele alınmalı, aralarındaki dikey bağlantılar kurulmalı ve bir Sosyal Bilimler/Bilimler kültürü oluşturulmaya çalışılmalıdır.

Programların bütünleştirilmesi sürecinde benimsenen yatay ve dikey bağlantıların kurulması yaklaşımı Sosyal Bilimler / Bilimler dersleri arasında da yaşama geçirilmelidir. Lise Sosyal Bilimler programı ile İlköğretim’deki Sosyal Bilimler programı arasında amaç ve seçilen içerikler birbirini tamamlayacak şekilde düzenlenmelidir.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Bu çalışma “Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere ve Türkiye’de Genel Lise Sosyal Bilimler Programlarının Karşılaştırılması” adlı doktora tezinden elde edilmiştir. Bu anlamda tezin danışmanı olan Prof. Dr. Mehmet. A. Kısakürek’e teşekkür ederim.

Kaynakça

- Fernandez, C Massey. C ve Dombusch (2915) High School Students' Perceptions of Social Studies The Social Studies 67(2):51-57
- Gardner W. ve Diğerleri (1997). Sosyal Bilimler Öğretimi. Ankara: YÖK/Dünya Bankası Milli Eğitimi Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi.
- Gulbenkian Komisyonu (1996). Sosyal Bilimleri Açın; Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor Metis Yayınları.
- Güven, İ. (2005). Sosyal Bilimlere Giriş Ders Notları, Ankara.
- Hantrais, L. (1995), "Comparative Research Methods," Social Research Update. England: University of Surrey, Guildford GU2 7XH.
- Kısakürek, M, A. (1981) Sosyal Bilimlerde Lisans Program Modelleri ve Programların Disipliner Analizi. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları no:100.
- Kilimci S (2006) Almanya, İngiltere, Fransa ve Türkiye'de Sınıf Öğretmenliği Yetiştirme Programlarının Karşılaştırılması Yayınlanmamış Doktora Tezi Adana
- Özoğlu, Ç., S. (1974). **Liselerde Sosyal Bilimler Öğretimi**. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları no:38 Ankara
- Philips, D. & Ochs, K. (2004), Researching policy borrowing: some methodological challenges in comparative education, British Educational Research Journal, (30), (6).
- Singer, A (2003) Social studies for secondary schools: Teaching to learn, learning to teach, 2nd edition Researcgate April 2003
- Ültanır, G. (2000). Karşılaştırmalı Eğitim Bilimi Kuram ve Teknikler. Ankara: Eylül Yayıncılık.
- Varış, F. (1988). Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler. (4. Baskı) Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları no:157.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Kitabevi

İnternet Kaynakları

- Almanya'daki genel ortaöğretim kurumlarının süreleri ve çeşitleri
http://www.mszs.si/eurydice/pub/eurydice/Key_Data_2002/E_en_Secondary_2002_69-94b.pdf
- Bedford High School Curriculum
http://www.bedfordschool.org.uk/upload_docs/AcademicCurriculumSept06.pdf
- Cozad High School Web Page in Nebraska
<http://userweb.esu10.k12.ne.us/~cozad@esu10.org/chs/schedule.htm>
- Fransa da ortaöğretim eğitim sistemi http://www.iufm.fr/f_qu-iufm.htm
- İngiltere ortaöğretim Sistemi (<http://www.inca.org.uk/england-system-mainstream.html>)
- Türkiye 9,10,11,12 sınıf Coğrafya Öğretim Programı MEB 2005 <http://ogm.meb.gov.tr/>

Madde Kullanımının ve Bağımlılığının Sosyoekonomik Maliyetinin ve Suç İle İlişkisinin Değerlendirilmesi^a

Zehra Erol Karaca^{b, c}, Elif Gökçearslan Çifci^d

Özet

Dünya’da son yıllarda artan bir madde kullanım eğilimi kaydedilmektedir. Birçok toplum için madde kullanımı ve bağımlılığı sosyoekonomik maliyeti azımsanamayacak düzeyde önemli bir biyopsikososyal problem olarak tanımlanmaktadır. Sosyo-ekonomik maliyeti açısından madde kullanımının ve bağımlılığının değerlendirilmesi ve suç ile ilişkisinin ortaya konması özellikle sağlık, madde, ekonomi ve sosyal politikalarının oluşturulmasında büyük bir önem taşımaktadır. Suç madde kullanımının ve bağımlılığının sosyoekonomik maliyeti kapsamında değerlendirilmektedir. Madde kullanımı, bağımlılığı ve suç arasındaki ilişki ise sürekli tartışılan bir konudur. Literatürde madde kullanımı ve suç ilişkisini açıklayan farklı modeller geliştirilmiştir. Bu çalışmada madde kullanımı ve bağımlılığı sosyoekonomik maliyet açısından ele alınmış ve suç ile ilişkisi madde-suç ilişkisi üzerine yapılan teorik ve ampirik çalışmalar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada madde kullanımı ve bağımlılığı ile ilişkili olarak toplumların uzun süreli maliyetler ile yüzleştikleri ve madde ve suç arasındaki ilişkinin tek bir modelle açıklanamayacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Madde Kullanımı
Madde Bağımlılığı
Sosyo-ekonomik Maliyet
Suç

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 07.04.2019
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.550419

Assessment Of The Socioeconomic Cost Of Drug Use And Addiction And Its Relationship With Crime

Abstract

In recent years, an increasing trend of drug use has been recorded in the world. According to many societies, drug use and addiction are defined as an important biopsychosocial problem that socio-economic cost cannot be underestimated. In terms of its socio-economic costs, assessment of drug use and addiction and revealing its relationship with crime are crucial especially in the formulation of health, drug, economy and social policies. Crime is considered within the scope of the socio-economic cost of drug use and addiction. The relationship between drug use, addiction and crime is a controversial issue. Different models have been developed in the literature to explain the relationship between drug and crime. In this study, drug use and addiction were discussed in terms of socio-economic costs and its relationship with crime was evaluated within the framework of theoretical and empirical studies on drug-crime relationships. In this study, it was concluded that societies face long-term costs related to drug use and addiction and the relationship between drug and crime could not be explained by a single model.

Keywords

Drug Use
Drug Addiction
Socio-economics Cost
Crime

About Article

Received: 07.04.2019
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.550419

^aBu çalışma, Prof. Dr. Elif Gökçearslan Çifci danışmanlığında Zehra Erol Karaca tarafından yapılmış “Madde Kullanımının Sosyo-Ekonomik Maliyeti ve Suç İle İlişkisi” isimli Sosyal Hizmet uzaktan eğitim tezsiz yüksek lisans bitirme projesinden türetilmiş ve geliştirilmiştir.

^b İletişim Yazarı: zehraerol@yahoo.com

^c Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Ardeşen Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0001-7002-1219

^d Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0001-8627-5985

Giriş

Bir madde yaşamsal fonksiyonları etkileyen (Kleiman, Coulkins ve Hawken, 2011) ve beynin iletişim sistemi ile bağlantı kuran, sinir hücrelerinin bilgiyi normal olarak gönderme, alma ve işleme yolunu bozan kimyasaldır (U.S. Department of Health and Human Services, 2008, s. 2). “Madde bağımlılığı”nın iki bileşeni vardır. İlk bileşeni madde iken ikinci bileşeni bağımlılıktır. Maddeden anlaşılan bağımlılık yapıcı bütün psikoaktif maddelerdir. Bunlar tütün (nikotin), alkol, ecstasy, esrar, kokain, eroin, barbitüratlar, crack (taş), halüsünojenik mantar, LSD, morfin, tiner, bali gibi maddelerdir (Erginöz, 2008, s. 62). Bu çalışma kapsamında asıl ele alınan alkol ve tütün dışındaki bağımlılık yapıcı psikoaktif maddelerdir.

Bir maddeye bağımlılık istenmeyen vazgeçilmesi güç olan bir alışkanlıktır. Bu alışkanlık bir maddenin kişinin niyetlendiğinden daha fazla miktarlarda ya da daha sık aralıklarla alınmasını ifade eder. Bu durum ise madde alımının en korkunç yönlerinden biridir. Klinik olarak bu problemler madde alışkanlığı bağımlılık olarak tanımlanmaktadır (Kleiman vd., 2011, s. 5). Amerika Birleşik Devletleri Sağlık ve İnsani Hizmetler Departmanı bağımlılığı bireyin kendisine ve çevresine yönelik zararlı sonuçlarına rağmen tekrar eden madde kullanımına ve maddeyi elde etmek için arayışlara neden olan bir beyin rahatsızlığı olarak tanımlamıştır (U.S. Department of Health and Human Services, 2008, s. 1). Bağımlılık yapan bir madde ilk kullanımda kişiye zevk vermektedir. Bağımlılık geliştiğinde ise bu zevk kaybolmaktadır. Tekrar eden madde kullanımının ardındaki itici güç madde kullanımının azaltılması ya da bırakılması durumunda yaşanan yoksunluk semptomlarından (örneğin kas ağrıları, baş dönmesi, baş ağrısı, kusma vb.) kaçınmaya yönelik bir ihtiyaçtır (Harvard Health Publishing, 2014). Amerika Psikiyatri Birliği tarafından 2013 yılında yayınlanan DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) el kitapçığında madde kullanım bozukluğuna ilişkin 11 tanı kriteri tanımlanmıştır (American Psychiatric Association [APA], 2013; akt. Daley ve Douaihy, 2019). DSM-5 (APA, 2013) tanı kriterlerine göre madde kullanım bozukluğunun şiddet düzeyi orta (11 tanı kriterinden 2 ve 3 kriterin varlığı) ve ağır (11 tanı kriterinden 6 ve daha fazla kriterin varlığı) olması durumunda madde bağımlılığı oluşmaktadır. Amerika Psikiyatri Birliği tarafından bu kriterler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir (akt. Daley ve Douaihy, 2019, s. 18-19).

1. Niyetlenenden daha fazla alkol yada madde alımı (kontrol kaybı),
2. Alkol yada madde kullanımını durdurmaya ya da azaltmaya yönelik ısrarcı bir arzuya rağmen başarısız olma,
3. Alkol yada madde etkilerinden kurtulmak yada iyileşmek için çok zaman harcama,
4. Alkol yada madde kullanımı için şiddetli arzu, güçlü istek ve dürtü deneyimleme,
5. Tekrarlayan alkol yada madde kullanımı nedeniyle ev, iş yada okuldaki sorumlulukların yerine getirilmesinde başarısız olma,
6. Alkol yada madde kullanımı nedeniyle sosyal ve ilişki problemleri oluşsa da ve bu problemler kötüleşse de kullanmaya devam etme,
7. Alkol yada madde kullanımı nedeniyle önemli aktivitelerin (sosyal, mesleki ve boş zamanı değerlendirme) azalması yada durması,
8. Fiziksel olarak tehlikeli durumlarda dahi alkol yada madde kullanma,
9. Alkol yada madde kullanımının neden olduğu yada kötüleştirdiği tıbbi ya da psikolojik problemler oluşmasına rağmen madde kullanımına devam etme,

10. İstenilen etkiyi elde etmek için daha fazla alkol yada maddeye ihtiyaç duyma veya aynı miktarda madde ile etkinin azalması,
11. Alkol yada madde kullanımının azaltılması yada bırakılması durumunda yoksunluk semptomlarının yaşanması yada yoksunluk semptomlarını yaşamamak ve bu semptomlardan sakınmak için alkol yada madde kullanımına devam etme.

Dünya’da madde kullanımı ve bağımlılığı benzeri görülmemiş oranda artmaktadır (United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC], 2020). Bu nedenle tüm dünya ülkeleri madde kullanımının yıkıcı etkilerine maruz kalmıştır (Njeri ve Ngesu, 2014). 2020 yılı BM Dünya Uyuşturucu Raporuna göre 2018 yılı uyuşturucu madde kullanıcı sayısının 269 milyon kişi olduğu tahmin edilmektedir (UNODC, 2020, s. 7). Günümüzde tüm dünya toplumları için madde kullanımı ve bağımlılığı gittikçe büyüyen küresel bir sosyoekonomik soruna dönüşmektedir. Özellikle madde kullanımı ve bağımlılığı sosyoekonomik sonuçları açısından dünya toplumlarının güvenliği, sağlığı ve ekonomisi için tehdit oluşturmaktadır.

Madde kullanımı ve bağımlılığı doğrudan ya da dolaylı olarak şiddetin yanı sıra (Leshner, 1997; Stanton vd., 1982) AIDS, hepatit ve tüberküloz gibi birçok ciddi bulaşıcı hastalığın yayılmasında etkilidir. Bu nedenle madde kullanımı ve bağımlılığı sosyal bir problem olmasının yanısıra iki tarafı keskin bir sağlık sorunudur (Leshner, 1997, s. 45). Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nde sağlık ve sosyal sorunlarının büyük bir kaynağı olarak uyuşturucu madde kullanımı gösterilmektedir (MacCoun ve Reuter, 1997, s. 47). Madde kullanımı kullanıcıya fiziksel ve psikolojik olarak zararlı olurken antisosyal davranışlara da neden olmaktadır. Antisosyal davranış ise suça neden olabilir. Suç davranışının nedenlerinden biri madde kullanan kişinin bağımlı olduğu maddeyi elde etmek amacı ile para teminidir (Harvard Health Publishing, 2014). Stanton ve diğerleri (1982, s. 7) bağımlılıkta şiddet, hırsızlık ve aşırı dozdan ölüm aşamalarının görüldüğünü belirtmiştir. Bu bağlamda madde kullanımı ve bağımlılığı sağlığı ve psikolojik işlevi tahrip etmesi açısından hem madde kullanan kişinin kendisi için hem de toplum için birçok maliyet doğurmaktadır (Bowser, Word ve Seddon, 2014; Cartwright, 1999; Hanson, Venturelli ve Fleckenstein, 2011; Leshner, 1997). Madde kullanımının ve bağımlılığının sosyo-ekonomik boyutunda sağlık harcamaları, suç, üretimde verimlilik kaybı, işgücü kaybı, nitelikli işgücü kaybı, işgücü devri, ailelerde parçalanma, akademik başarısızlık, aile içi şiddet değerlendirilmektedir (<https://www.drugabuse.gov/sites/default/files/understanding.pdf> 27.10.2017).

Suç madde kullanımının ve bağımlılığının sonuçları arasında tanımlanmaktadır (Cartwright, 1999; Daley ve Douaihy, 2019; Enns vd., 2017; Isralowitz ve Myers, 2011; Uggen ve Thompson, 2003). Suç ceza hukukunun ihlali ile ortaya çıkan ve devletin mahkemeleri tarafından belirli bir biçimde cezalandırılan fiil yada davranıştır. Böylece suçta devlet tarafından ortaya konulan resmi toplumsal normlara karşı çıkma sözkonusudur (Özkalp, 2000, s. 462). Ayrıca suç antisosyal bir davranış olarak da kabul edilmektedir (Sowmya, 2014, s. 196).

Toplumdaki genel kabul madde kullanımı ve suç arasında bir ilişkinin olduğu yönündedir (Bushman, 1996). Ancak bu ilişki kompleks ve çok yönlü bir yapıya sahiptir (Craddock, Collins ve Timrots, 1994). Madde kullanımı ve suç arasındaki ilişki politika yapımcılar, akademisyenler tarafından ilgi gören, teorik ve ampirik çalışmalarda ise bir ilişkinin olup olmadığı tartışılan bir konudur (Chaiken ve Chaiken, 1990; Hammersley, 2008). Bu açıdan

madde kullanımı ve suç arasındaki ampirik bağlantının doğasının daha net anlaşılması önemlidir (Bennett, Holloway ve Farrington, 2008, s. 109).

Özellikle Türkiye’de ve diğer birçok ülkede madde kullanıcılarının popülasyonunun büyük çoğunluğunu gençler oluşturmaktadır. Örneğin Türkiye’de madde kullanıcılarının yarısından çoğu 15 ile 24 yaş arası gençlerden oluşmaktadır (UNODC, 2003, s. 20). Bu açıdan madde kullanım probleminin sosyo-ekonomik boyutları önem taşımaktadır. Ayrıca belirtilmelidir ki toplumların güvenliğinin sağlanması ve sağlıklı toplum oluşturma açısından madde kullanımı ve bağımlılık sorununun sosyoekonomik maliyeti ve suç ile ilişkisi birincil risk oluşturmaktadır. Bu nedenle madde kullanımı ve bağımlılık sorununun sosyoekonomik maliyeti ve suç ile ilişkisinin anlaşılması özellikle politika yapımcılar açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışma kapsamında madde kullanımının ve bağımlılığının sosyoekonomik maliyeti değerlendirilmiş ve sosyoekonomik maliyeti kapsamında tanımlanan suç ile ilişkisi teorik ve ampirik çalışmalar çerçevesinde ele alınmıştır.

Madde Kullanımının ve Bağımlılığının Sosyoekonomik Maliyeti

Uyuşturucu madde kullanımı ve bağımlılığı hem birey hem de toplum için çok çeşitli sonuçları olan bir hastalık olarak görülmektedir (Gonçalves, Lourenço ve da Silva, 2015, s. 201). Toplumların ödediği madde kullanımının parasal maliyetleri ise oldukça yüksek düzeydedir (Deitch, Koutsenok ve Ruiz, 2000; Hanson vd., 2011). Bu nedenle uyuşturucu madde kullanımının doğurduğu maliyetler alternatif kullanımlara sahip olacak kaynakları tüketmektedir (Gonçalves vd., 2015, s. 201). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler madde kullanımı ve bağımlılığı oranının artması ile ilişkili olarak artan sosyoekonomik maliyetler ile yüzleşmektedir. Ülkeler uyuşturucu maddelerinin sosyoekonomik maliyetlerini azaltmak amacıyla madde ile mücadele politikaları ve sosyal politikalar geliştirmektedir. Bu politikalar için kaynaklar aktarılmaktadır.

Uygulamada, herhangi bir yılda uyuşturucu kullanımının sosyoekonomik maliyetlerini, uyuşturuculara yönelik kamu harcamalarının, özel maliyetlerinin (bireysel uyuşturucu kullanıcıları tarafından yapılan harcamalar) ve toplum tarafından katlanılan maliyetlerinin (verimlilik kaybı gibi dolaylı maliyetler) toplamı oluşturmaktadır (Gonçalves vd., 2015, s. 201). Diğer bir ifade ile madde kullanımının ve bağımlılığının sosyoekonomik maliyetinin belirlenmesinde madde ile ilişkili kaydedilen her bir sonuca parasal bir değer tanımlanır (Kopp ve Fenoglio, 2001, s. 18). Özellikle ABD Sağlık ve İnsani Hizmetler Departmanı (U.S. Department of Health and Human Services, 2008, s. 1) madde kullanımı ve bağımlılık problemini maliyet boyutundan değerlendirmektedir. Departman madde kullanımının toplam maliyeti kapsamında üretimde verimlilik kayıplarını, sağlık ve suç ile ilişkili maliyetleri tanımlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri için bu maliyet yıllık olarak bir trilyonun yarısından fazladır. Bu maliyet uyuşturucu maddeler için yaklaşık 181 milyar dolardır (U.S. Department of Health and Human Services, 2008, s. 1). 2014 yılı için Kanada’ da madde ile ilişkili suç maliyetinin en büyük bileşenini 1,9 milyar dolar ile kokain kullanımı oluşturmaktadır (Canadian Substance Use Costs and Harms Scientific Working Group, 2018, s. 3). Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi’nin 2020 Türkiye Uyuşturucu Raporu’nun verilerine göre uyuşturucu maddeler için kamu harcamaları 2017 yılında 936,194 milyon Türk Lirası iken 2018 yılında 1 milyar 362 milyon 728 bin Türk Lirası olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılı kamu harcamaları ise 1 milyar 461 milyon 955 bin Türk

Lirası olarak kaydedilmiştir (Türkiye Uyuşturucu Raporu, 2020, s. 20). Ayrıca belirtilmelidir ki madde bağımlılığı için harcanan parasal miktar büyük oranda maddenin üretildiği, kullanıldığı coğrafi konum ve maddeye erişilebilirlik gibi faktörler ile de ilişkilidir (Hanson vd., 2011, s. 37). Örneğin Avrupa Uyuşturucu Raporuna göre Türkiye’de rapor edilen çok fazla sayıdaki yakalamalar ülkede hem ciddi bir tüketici pazarının olduğunu hem de ülkenin Avrupa Birliği, Ortadoğu ve Asya arasındaki uyuşturucu ticareti rotalarındaki konumunu göstermektedir (Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi [EMCDDA], 2017, s. 21).

Bowser ve diğerlerine (2014, s. 3) göre toplumlar madde kullanımının ve bağımlılığının maliyetini genel olarak tıbbi ve psikolojik bakım, tedavi ve ceza adalet masraflarının ödenmesinde kullanılan devlet vergileri ve sosyal hizmetler ile yüklenmektedir. Sosyal refah sistemine ek maliyetler ise daha fazla idari ve doğrudan hizmet maliyetini içermektedir (Cartwright, 1999). Hanson ve diğerleri (2011, s. 37) uyuşturucu madde kullanımının topluma maliyetini genel olarak bağımlı kişinin gerçeklikle bağlantısını kaybetmesi, mesleği ve kariyerinin gerektirdiği sorumluluğu alamaması, bağımlı bireylerin yakalandığı bulaşıcı hastalıklar, evlilikte eşler arası çatışma, kısalan yaşam süresi gibi sonuçlar bağlamında ele almıştır. Bu sonuçlar aynı zamanda madde kullanımının ve bağımlılığının kişilere verdiği zarar dağılımı çerçevesinde değerlendirilebilir. Cartwright (1999, s. 133-134) HIV / AIDS salgını ve ilgili tüberküloz salgınlarını, hepatit B ve C’yi tıbbi komplikasyonlarının maliyetine dahil etmiştir. Toplumlarda bu bulaşıcı hastalıklar ortak iğne kullanımıyla ilişkili olarak yayılmaktadır. Özellikle madde kullanımının ve bağımlılığının topluma uzun dönemli etkisi madde kullanımı ile ilişkili hastalıklara bağlı olarak madde bağımlıları tarafından ihtiyaç duyulan tıbbi ve psikolojik bakım maliyeti oluşturmaktadır (Hanson vd., 2011, s. 38).

Madde kullanımı ve bağımlılığı çalışanların işyerlerinde verimli bir şekilde çalışma kapasitelerini de azaltmaktadır. Madde kullanan ve bağımlı olan kişilerin tedavi sürelerine bağlı olarak kayıp iş günleri artarken ayrıca madde ile ilişkili suç nedeniyle cezai hüküm alma durumunda ceza infaz kurumlarında harcanan zaman kaybı da artmaktadır. Bu kişilerin suç kariyerleri nedeniyle formel istihdam imkanları azalmaktadır. Bu durum ise bu kişilerin madde ile ilişkili suça karışma olasılıklarını artırmaktadır. Tüm bu nedenlerle ilişkili olarak madde kullanan ve bağımlı kişilerin uzun süreli topluma katkısının olmayacağı noktası da maliyetin boyutları açısından önemlidir (Cartwright, 1999, s. 133-134).

Lievens ve diğerleri (2017) madde kullanımı ile ilişkili maliyetleri doğrudan ve dolaylı maliyet olarak tanımlamıştır. Doğrudan maliyete sağlık bakım harcamaları dahil edilirken dolaylı maliyete madde kullanımı ile ilişkili engellilik durumu ve erken ölümün neden olduğu üretimde ve verimlilikte kayıp dahil edilmektedir (Lievens vd., 2017, s. 53). Kopp ve Fenoglio (2001, s. 16) üretimde verimlilik kaybının madde kullanan ve bağımlısı olan kişinin hapsedilmesi ve hasdalığı nedeniyle kaybedilen kazancı ve uyuşturucu madde ile ilgili suçların kurbanı olan kişilerin kaybettikleri kazançları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca madde kullanım ile ilişkili erken ölüm daha kısa çalışma ömrü demektir. Bu durum nedeniyle verimlilik kaybı alınamayan gelirleri de içerir (Kopp ve Fenoglio, 2001, s. 16). Kanada’da önceki yıllara göre 2017 yılında opiyat bağımlılığı ile ilişkili verimlilik kaybı maliyeti artış göstermiştir. Bu durum ise opiyata bağlı erken ölüm sayısındaki artış ile ilişkilidir (Canadian Substance Use Costs and Harms Scientific Working Group, 2018, s. 25).

Türkiye’de ceza infaz kurumlarında uyuşturucu bağlantılı suçlardan bulunanların sayısı 2017, 2018 ve 2019 yıllarında sürekli artış eğilimi göstermiştir. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü’nün 2020 yılı verilerine göre 2019 yılında ceza infaz kurumlarında uyuşturucu bağlantılı suçlardan bulunanların sayısı 81.540’dır (Türkiye Uyuşturucu Raporu, 2020, s. 118). Bu rakam toplumun üretimden çekilmiş olan işgücünü göstermektedir. Özellikle madde kullanımının ve bağımlılığının sosyoekonomik maliyetinin önemi madde kullanımının toplumun en üretken kesimini oluşturan gençlerde artış gösterdiği düşünüldüğünde ortaya çıkmaktadır.

Verimlilik kaybı bir ekonominin üretim kapasitesini etkilemektedir. Bir gencin uyuşturucu madde kullanımı ve bağımlılığı nedeniyle ölmesi ile toplum o kişinin üretim kapasitesini kaybetmektedir (Cartwright, 2008, s. 227). Kayıp iş günü, verimlilik kaybı ile ilişkili maliyet tüketicilere daha yüksek fiyatlı mal ve hizmet olarak dönmektedir. Uyuşturucu maddelerinin üretim maliyetinin düşük, satıştan elde edilen karın ise çok yüksek olması (Bowser vd., 2014, s. 3) nedeniyle terör örgütlerinin de temel gelir kaynağını oluşturmaktadır. Uyuşturucu madde kullanıcılarının suça daha yatkın olmalarından dolayı toplum güvenliği de risk altındadır (Possi, 1996, s. 121). Possi (1996) birkaç madde satıcısı dışında madde kullanımı ve bağımlılık oranının yüksek olduğu toplumların her zaman düşük sosyoekonomik statüye sahip olduğunu belirtmiştir. Çünkü uyuşturucu madde ticareti yapanların ve madde kullananların çoğunluğunu oluşturan gençler herhangi bir yasal iş yapamamaktadırlar. Bu durum ise düşük üretim, zayıf eğitim ve zayıf sosyal hizmetler ile sonuçlanmaktadır (Possi, 1996, s. 120-121).

Madde kullanan ve bağımlı olan kişiler üzerine yapılan birçok araştırmanın bulguları da madde kullanan ve bağımlı olan kişilerin çalışma hayatlarını sürdürmede, bir iş bulmada, daha yüksek nitelikli işlerde ya da yüksek ücretli endüstrilerde çalışmada zorluklar yaşadıklarını göstermektedir (Cartwright, 1999, s. 133). Ayrıca Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Bürosu (UNODC, 2003) Türkiye’de madde kullanıcılarının çoğunluğunun bir işe sahip olmadığını kaydedmiştir. Bu sonucu destekler nitelikte Bilici, Karakaş Uğurlu, Tufan, Güven ve Uğurlu (2012, s. 226) ise çalışmalarında AMATEM kliniğinde denetimli serbestlik kapsamında yatarak tedavi gören hastaların oluşturduğu örnekleminin büyük çoğunluğunun ilk ve orta öğretim düzeyine, alt ve orta düzeyde gelire sahip olduklarına ilişkin bulgular elde etmiştir. Bu bağlamda madde kullanımı ve bağımlılık bireylerin sosyalizasyon sürecini sekteye uğratabileceği açısından topluma ayrıca uzun süreli bir maliyet doğurmaktadır.

Madde Kullanımına ve Bağımlılığına İlişkin Suç Kavramı, Madde ve Suç İlişkisine Yönelik Modeller

Goldstein’in (1985) yaklaşımına göre uyuşturucu maddeler psikofarmakolojik, ekonomik kompulsif ve sistemik modellerin bütünleşmesiyle şiddete neden olmaktadır (akt. Drugs in focus, 2007). Ampirik çalışmalarda ise Goldstein’in uyuşturucu madde ve suç arasındaki ilişkiyi açıklayan bu üçlü kavramsal çerçevesi sıklıkla uygulanmaktadır. Bu yaklaşım uyuşturucu maddeler ve suç arasındaki tüm olası ilişkileri kapsamasada uyuşturucu maddeye bağlı suçların analizi için faydalı bir kavramsal çerçeve sunmaktadır (Drugs in focus, 2007). Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (EMCDDA) tarafından Avrupa’daki uyuşturucu madde kullanımı sorununa ilişkin durumu belirlemek

amacıyla yayınlanan 2007 yılı raporunda uyuşturucu maddeye bağlı suç tanımı psikofarmakolojik suçlar, ekonomik kompülsif suçlar, sistemik suçlar ve uyuşturucu madde kanunu suçları olmak üzere dört geniş kategoriye içermektedir (EMCDDA, 2007, s. 24).

Psikofarmakolojik suçlar psikoaktif bir madde etkisi altındayken işlenen suçları içerirken ekonomik kompülsif suçlar uyuşturucu madde kullanımını devam ettirmek için para/mal/uyuşturucu madde elde edebilmek amacıyla işlenen suçları içermektedir. Sistemik suçlar yasadışı uyuşturucu madde pazarlarının faaliyetleri kapsamında işlenen suçları tanımlarken uyuşturucu madde kanunu suçları kullanma, bulundurma, satma, ticaret vs. içeren suçları tanımlamaktadır (EMCDDA, 2007, s. 24). Craddock ve diğerleri (1994, s. 1) madde kullanımı ve suç arasındaki ilişkiyi “madde tanımlı suçlar, madde ile ilişkili suçlar, bir yaşam tarzı olarak madde kullanımı” şeklinde kategorileştirilerek açıklamıştır. Bu kategorilere yapılan açıklamalar bağlamında madde ile ilişkili suçlar ekonomik kompülsif ve psikofarmakolojik suçlar kapsamında, madde tanımlı suçlar uyuşturucu madde kanunu suçları kapsamında ve bir yaşam tarzı olarak madde kullanımı ise sistemik suçlar kapsamında değerlendirilebilir.

Madde tanımlı suçlar uyuşturucu maddelere sahip olmayı, kullanmayı, dağıtmayı ve üretmeyi düzenleyen ve yasaklayan kanunların ihlal edilmesini ifade etmektedir. Örneğin bu suçlar kapsamına uyuşturucu maddeye sahip olma ya da kullanma, esrar yetiştirme, met üretimi, kokain, eroin yada esrar satışı dahil edilmektedir. Madde ile ilişkili suçlar madde kullanım alışkanlığının finanse edilebilmesi için (özellikle yüksek fiyatlı uyuşturucu madde temininde) ihtiyaç duyulan paranın elde edilebilmesi amacıyla işlenen suçları ve madde dağıtımının kendisi ile ilişkili suçları kapsamaktadır. Örneğin bu suçlar uyuşturucu maddenin etkilerinin bir sonucu olarak şiddet ve saldırganlık davranışını, maddeleri satın almak için para temini amaçlı hırsızlığı, rakip uyuşturucu satıcılarına karşı şiddeti içermektedir (Craddock vd., 1994, s. 1).

Bir yaşam tarzı olarak madde kullanımı ise yasadışı faaliyetlerle desteklenen bir yaşam tarzını ifade etmektedir. Madde kullanımı ve suç aykırı birer yaşam tarzı olarak tanımlanır. Bir uyuşturucu madde kullanıcısının yaşam tarzı olarak madde kullanımını illegal piyasalarla ve suçlularla iletişimi, suç işleme ve diğer suçlulardan suç davranışlarını öğrenme fırsatlarının varlığı desteklemektedir. Ayrıca yasal bir işte istihdam imkanı bulamayan uyuşturucu madde kullanıcılarının yasadışı faaliyetlere dahil olma ihtimali ve sıklığı artmaktadır (Craddock vd., 1994, s. 1). Bennett ve Holloway'e (2009) göre sistemik ve yaşam tarzı faktörleri ile madde kullanıcılarının ve suçluların bir araya gelmeleri desteklenmektedir.

Madde kullanan bireyler madde edinme ve tüketme heyecanını yaşadıkları gibi suçtan dolayı adrenal korteks uyarımı yaşarlar ve bağımlılığı bir yaşam tarzı olarak devam ettirirler. Kişilerde eğer ergenliğin ilk dönemlerinde suça karışmanın yanısıra uyuşturucu madde kullanımı sözkonusu ise bu kişiler yetişkinlik dönemleri boyunca suç davranışı gösterebilirler (Deitch vd., 2000, s. 393). Örneğin madde kullanımı, bağımlılığı ve suç için madde bağımlılığı, çocuk istismarı, ihmal gibi sorunların olduğu aileler bir risk faktörü oluşturabilir. Bu nedenle çocukların okul performansları, zihinsel sağlıkları, ilişki becerileri olumsuz etkilenir ve çocuklar işgücü piyasasına dahil olmada başarısız olurlar. Bu durumların bazısında ise sonuç suç kariyeri olabilir (Kleiman vd., 2011, s. 123).

Toplumda genel kabul ve odak nokta madde kullanımı ve suç arasında bir ilişkinin olduğu yönündedir. Örneğin halkın algısında uyuşturucu madde ile suç arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu gösteren bir psikoloji deneyinin bulgularına göre katılımcıların ilişkisel bellek ağlarında "maddeler" kelimesi ile "boğmak", "bıçak", "kavga" ve "yara" gibi kelimeler sıkı bir şekilde ilişkilidir (Bushman, 1996, s. 815). Bu genel kabul maddelerin duyguları değiştirmesi ve madde kullanıcılarının ve madde bağımlıların çatışmaya karışabilecekleri savına dayanmaktadır (Hanson vd., 2011; Poggi, 1996; Stanton vd., 1982). Diğer bir ifade ile kişi madde etkisi altında iyi ile kötü ve doğru ile yanlış arasındaki ayrımı kaybeder ve suç davranışında bulunur (Sowmya, 2014, s. 197). Bu genel kabulü destekler boyutta Chein (1980) madde kullanımının bir yaşam tarzı olarak suça neden olduğunu belirtmiştir. Kleiman ve diğerlerine (2011, s. 119) göre madde ve suç arasındaki ilişki üç yolla gerçekleşmektedir. Uyuşturucu maddeler insanları suça sürüklemektedir çünkü ilk olarak madde kullanımı kişilerin mantıksız davranmasına neden olmaktadır, ikinci olarak kişiler madde satın almak için paraya ihtiyaç duymaktadır. Üçüncü olarak ise uyuşturucu madde kullanıcıları ve bağımlıları madde üretimi ve ticaretine dayalı iş dünyasını çevreleyen şiddete karışmaktadırlar. Madde kullanımı ve suç ilişkisini ele alan birçok ampirik çalışmaların (Anglin ve Perrochet, 1998; Bennett ve Holloway, 2009; Gottfredson, Kearley ve Bushway, 2008; Hanson vd., 2011; Li, Zhao ve Zhang, 2020; Nurco, 1998; Uggen ve Thompson, 2003; Wilkins ve Sweetser, 2011) bulguları da bu açıklamayı destekler niteliktedir.

Maddeler ve suç arasında nedensel bir ilişki kurulmaktadır (Deitch vd., 2000; Isralowitz ve Myers, 2011). Literatürde ise madde kullanımı ve suç ilişkisinin doğasını açıklayan farklı modeller geliştirilmiştir (Bennett vd., 2008; White ve Gorman, 2000). Bu modellerin ilki madde kullanımı ve suç arasında doğrudan nedensel bir bağlantının (örneğin, değişkenlerden biri diğerine neden olur) olduğunu belirtmektedir (Bennett vd., 2008, s. 109). Diğer bir ifade ile bu modele göre madde kullanımı suça ve suç da madde kullanımına neden olmaktadır (White ve Gorman, 2000, s. 170).

İkinci modele göre madde kullanımı ile suç arasında dolaylı nedensel bir bağlantı (örneğin, diğer değişkenler her ikisine neden olur) vardır (Bennett vd., 2008, s. 109). Diğer bir ifade ile madde ve suç ilişkisi ortak nedenler ile açıklanabilir (White ve Gorman, 2000, s. 170). "Ortak neden" modeli, başka bir değişkenin hem madde kullanımına hem de suça neden olduğu fikrine dayanmaktadır (Bennett vd., 2008, s. 109). Örneğin ortak değişken zayıf bir sosyal destek sistemleri, okulda yaşanan problemler, yasadışı gruplara dahil olma, anti-sosyal kişilik bozukluğu gibi (Powell, 2011, s. 10-11) sosyolojik, çevresel, psikolojik olmak üzere bir dizi faktörü kapsar (Bennett vd., 2008, s. 109). Ortak neden bağlamında Baykara Acar'ın (2004), Facchin ve Margola'nın (2016) ve Ümit'in (2006) çalışmalarının bulguları değerlendirilebilir. Baykara Acar (2004) çalışmasında cinsel suçtan hüküm giyen çocukların madde kullandığını kaydederken ayrıca ailelerinde şiddet ve madde kullanımının olduğunu ve arkadaş gruplarının suça karıştığını ve madde kullandığını kaydetmiştir. Facchin ve Margola (2016, s. 1634) çalışmasında madde bağımlısı ve suça karışmış katılımcılar ortak bileşenlerle karakterize edilmiştir. Bu bileşenler arasında uyuşturucu ve suçun aynı anda meydana geldiği ve normal kabul edildiği ve hatta ödüllendirildiği çok sorunlu aileler gibi sapkın sosyal bağlar tanımlanmıştır (Facchin ve Margola, 2016, s. 1634). Ümit'in (2006) kentte suça karışmış çocuklar üzerinde yaptığı çalışmasında çevrenin çocukları hem madde kullanımına hem suça sürüklediği kaydedilmiştir. Bu çalışmalarda madde kullanımını ve suçu destekleyen bir çevreye vurgu yapılmıştır. Üçüncü modele göre ise madde kullanımı ve suç arasındaki ilişki nedensel değildir. Diğer bir ifade ile bu model madde kullanımı ile suç

arasındaki ilişkiyi öngörür, ancak bunun nedensel olmadığını öne sürer. Bunun yerine ilişki yasadışı davranışların bir arada olmasının bir sonucu olarak gerçekleşir. Bu yaklaşım bir yaşam tarzı olarak madde kullanımı açıklamalarında benimsenmiştir ("sistemik" teoriler olarak da bilinir) (Bennett vd., 2008, s. 109).

Madde kullanan bireyler madde edinme ve tüketme heyecanını yaşadıkları gibi suçtan dolayı adrenal korteks uyarımı yaşarlar ve bağımlılığı bir yaşam tarzı olarak devam ettirirler. Kişilerde eğer ergenliğin ilk dönemlerinde suça karışmanın yanısıra uyuşturucu madde kullanımı sözkonusu ise bu kişiler yetişkinlik dönemleri boyunca suç davranışı gösterebilirler (Deitch vd., 2000, s. 393). Örneğin madde bağımlılığı, çocuk istismarı, ihmal gibi sorunların olduğu aileler madde kullanımı ve suç için bir risk faktörü oluşturabilir. Bu nedenle çocukların okul performansları, zihinsel sağlıkları, ilişki becerileri olumsuz etkilenir ve çocuklar işgücü piyasasına dahil olmada başarısız olurlar. Bu durumların bazısında ise sonuç suç kariyeri olabilir (Kleiman vd., 2011, s. 123).

Kimi zaman "ekonomik kompulsif" ve "psikofarmakolojik" olarak da adlandırılan ilk modele göre yasal bir gelirin yokluğunda, uyuşturucu maddelerin farmakolojik özellikleri madde kullanıcılarının alışkanlıklarını finanse etmesi için onları suç işlemeye zorlamaktadır. Bu modelin savunucularına göre nedensellik bir takım koşulların kaçınılmaz bir şekilde bir diğerine yol açtığı varsayımına dayanır. Bu ilişki mekanik bir süreç olarak düşünülür (Seddon, 2000, s. 97). Deitch ve diğerleri (2000, s. 393) bu sürecin birkaç farklı yoldan biriyle gelişebileceğini belirtmiştir. Bu yollardan ilkinde göre insanlar madde alımına derinden yatırım yaparlar ve ardından bu madde alımını desteklemenin bir yolu olarak suça karışırlar. İkincisine göre ise suç davranışına asgari yatırım yapan kişiler daha sonra uyuşturucu kullanmakta ve bir süre sonra her ikisine de "bağımlı" hale gelmektedir (Deitch vd., 2000, s. 393). Ekonomik kompulsif suç tanımının varsayımına göre, madde kullanan ve bağımlı kişilerin madde alışkanlıklarını destekleyebilmeleri için yasadışı gelir elde etmeleri gerekmektedir (White ve Gorman, 2000, s. 170-174). Örneğin eroin ve kokain (yüksek fiyatlı uyuşturucu maddeler) bağımlılığında para, gıda gibi biyolojik, psikolojik ve sosyal bir ihtiyaç olarak görülür (Uggen ve Thompson, 2003, s. 174-175). Bu nedenle kişi bir sonraki dozu almak için gasp, hırsızlık, fuhuş gibi ekonomik kompulsif suçlara karışabilir (Powell, 2011, s. 10). Bu bağlamda madde-suç ilişkisi üzerine geliştirilen kuramlar madde kullanımıyla ilişkili belirli suç türlerinin diğerlerinden daha muhtemel olduğunu öngörmektedir. Örneğin Birleşik Krallık'da, madde bağımlıları kullandıklarını finanse etmenin bir aracı olarak genellikle hırsızlık yapmaktadırlar (Bennett vd., 2008, s. 114).

Psikoaktif maddelerin farmakolojik etkileri sarhoşluk ve yargı bozukluğuna yol açtığı (Bennett ve Holloway, 2009) ve beklenmedik cesaret sağladığı (Bennett ve Holloway, 2009; Gökçearslan Çifci, 2017) için adam öldürme gibi bazı profesyonel suçların işlenmesinde ihtiyaç duyulan aşırı cesaretin kazanılmasında bu maddeler suç ile ilginin bir halkasını oluşturmaktadır (Alpay, Karamustafaoğlu ve Kükürt, 1995, s. 17). Örneğin Epsöylü ve Nehir (2019:110) çalışmalarında suça karışmış katılımcıların aynı zamanda madde kullandıklarını belirtmiştir. Gökçearslan Çifci'nin (2017, s. 156) örneğini kapkaç suçundan hüküm giyen kişilerin oluşturduğu çalışmada katılımcılar madde kullanımının suça ve suçun da madde kullanımına neden olduğunu ve böylece bir kısır döngünün oluştuğunu, madde kullanıldıkça suça yöneldiğini ve suça yönelildikçe içinde bulunulan durumun hazmedebilmesinin bir yolu olarak madde kullanımının devam ettirildiğini belirtmiştir.

Madde Kullanımı ve Suç Olgusu Arasındaki İlişkiye Yönelik Ampirik Değerlendirme

Madde kullanımı ve suç arasındaki ilişkiyi ele alan teorik çalışmalarda bu ilişkiye yönelik kuramlar geliştirilmiştir. Madde kullanımı ve suç üzerine yapılan ampirik çalışmalarda ise madde kullanımı ve suç ilişkisi üzerine geliştirilen bu kuramları destekleyen bulgular elde edilmiştir (Baykara Acar, 2004; Altuner, Engin, Gürer, Akyay ve Akgül, 2009; Anglin ve Perrochet, 1998; Gökçearslan Çifci, 2017; Epsoylu ve Nehir, 2019; Gottfredson vd., 2008; Li vd., 2020; Ögel ve Aksoy, 2007; Ümit, 2006; Wilkins ve Sweetsur, 2011).

Kaliforniya Üniversitesi Madde Bağımlılığı Araştırma Merkezi tarafından (UCLA Drug Abuse Research Center) yürütülen 25 yıllık araştırmanın bulgularına göre suç bir sapma davranışı olarak uyuşturucu madde kullanımının doğal bir parçasıdır. Özellikle eroin, taş (crack), kokain, amfetamin bağımlılığı desteklemek için mülkiyet suçlarına yönelilmektedir (Anglin ve Perrochet, 1998, s. 1908). Li ve diğerlerinin (2020, s. 15-16) çalışmalarının örneklemini uyuşturucu madde suçları oluşturmaktadır. Bu çalışmada suç türleri olarak şiddet (madde kullanımı ile ilişkili şiddet) ve mülkiyet suçları (ekonomik-kompulsif suçlar) tanımlanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre Çin'de uyuşturucu madde bağımlılıkları arasında madde kullanımı suç eylemlerine neden olabilir(Li vd., 2020, s. 15-16).

Deitch ve diğerleri (2000, s. 393) yakın tarihli birçok çalışmada ve suçlularla yapılan görüşmelerde, müracaatçıların yaklaşık üçte ikisinde suç davranışının madde kullanımının başlangıcından önce geldiğini ve bu durumun özellikle erken çocukluk döneminde şiddet unsurlarıyla yıkıcı davranışlar görüldüğünde geçerli olabileceğini belirtmiştir. Bu suçluların geri kalan üçte birinde ise madde kullanımı ilk gelmektedir (Deitch vd., 2000, s. 393). Ögel ve Aksoy'ın (2007, s. 13) çalışmalarının örneklemini oluşturan tutukevi ve ıslahevinde kalan ergenlerin %32.8' i madde etkisi altındayken suç işlemişlerdir. Baykara Acar'ın (2004) cinsel suçtan hüküm giyen yaşları 15-19 arasında değişen 30 çocuk ile yaptığı yaşam öyküsü görüşmelerinin sonuçlarına göre ıslahevine gelmeden çocukların madde kullandığı kaydedilmiştir. Ümit (2006) kentte suça karışmış çocuklar üzerinde yaptığı çalışmada madde kullanımının suç işlemede cesaret sağladığı kaydedilmiştir. Bu çalışmada madde etkisi altındayken çocukların kullanım hırsızlığı (oto hırsızlığı) yaptığı belirtilmiştir. Şaşman Kaylı (2016, s. 189) çalışmada elde ettiği verilere göre madde bağımlılığı ile suç arasında doğrusal bir ilişkinin kurulabileceğini belirtmiştir. Gökçearslan Çifci'nin (2017, s. 173-174) Türkiye genelinde 11 ilde 17 ceza infaz kurumunda kapkaç suçundan hüküm giyen 61 kişi ile yaptığı görüşmelerde katılımcıların bir kısmı roche (roş) ve ecstasy gibi kimyasalların kişiye cesaret verdiğini belirtmişlerdir. Bu katılımcılar yaralama ve ölümle dahi sonuçlanan kapkaç olaylarının nedenleri arasında da madde kullanımını tanımlamıştır. Ancak kapkaç öncesi madde kullanmadıklarını belirten katılımcılar ise kapkaç sonrası madde kullandıklarını belirtmişlerdir (Gökçearslan Çifci, 2017, s. 173-174).

Madde kullanımı ve suç arasındaki ilişkiyi ele alan Gottfredson ve diğerlerinin (2008) çalışmalarının bulgularına göre madde kullanımı gelir getirici suçlarla anlamlı bir şekilde ilişkilidir. Özellikle kokain ve eroin kullanımı gelir getiren suçlardaki artış ile ilişkilidir (Chein, 1980; Gottfredson vd., 2008). Diğer bir tanımlamayla bu çalışmaların sonuçlarına göre maliyetli madde kullanımı madde ile ilişkili suçlar kapsamında tanımlayabileceğimiz ekonomik kompulsif suçlar ile ilişkilidir. Madde kullanımının şiddet suçları ile ilişkisine yönelik Altuner ve diğerlerinin (2009, s. 91) yaptıkları çalışmanın bulgularına göre madde kullanımı, suç ve şiddet arasında anlamlı bir ilişki vardır. Örneğin uyuşturucu madde kaçakçılığı ile şiddet arasındaki ilişkinin nedenleri arasında madde piyasaları ve müşterilerle

rekabet, yasadışı uyuşturucu pazarında yer alan kişiler arasındaki anlaşmazlıklar ve soygunlar, uyuşturucu madde kaçakçılığına katılan bireylerin şiddet eğilimi yer almaktadır (Craddock vd., 1994, s. 4).

Cambridge'deki Kriminoloji Enstitüsü'nden Bennett'in (1998) madde-suç ilişkisine yönelik yaptığı araştırmasında 1996-1997 yıllarında Cambridge, Hammersmith, Trafford Manchester, Nottingham ve Sunland'da polislerce tutuklanan kişilerin idrar testleri tutuklular arasında uyuşturucu tüketiminin yüksek olduğunu göstermiştir. Madde aldığı kaydedilenler madde satın alabilmek için para ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla şuça karıştırıklarını belirtmiştir (akt. MacGregor, 2000, s. 311). Bu bağlamda belirtilebilir ki madde ile ilişkili suç eylemlerinde özellikle madde kullanımını devam ettirmek için yüksek maliyetli uyuşturucu maddelerinin temin edilmesinde ekonomik pekiştirici bu ilişki için belki de en doğrudan mekanizmayı oluşturmaktadır (Enns vd., 2017, s. 7-8). Ayrıca bir uyuşturucu madde bağımlısının bir maddeyi temin etmek için sahip olması gereken parayı legal yolla elde etmesi mümkün olmayacaktır. Birçok madde kullanıcısı alışkanlıklarını desteklemek ve devam ettirmek için suç eylemine başvurabilir ya da uyuşturucu madde satıcısı olarak çalışabilir (Hanson vd., 2011, s. 37). Örneğin Wilkins ve Sweetsur (2011) tarafından yapılan çalışmanın bulgularına göre madde kullanımı (metamfetamin uyuşturucu madde) ve mala yönelik suçlar (ekonomik kompulsif suçlar) arasında nedensel bir ilişki vardır.

Madde ile suç ilişkisini kapsayan literatür madde-suç ilişkisine yönelik bu üç model için ampirik desteğin var olduğunu göstermektedir. Ancak tüm insanlar için madde ile suç ilişkisini tek bir model açıklayamaz (White ve Gorman, 2000, s. 195). White ve Gorman'a (2000, s. 196) göre bunun nedeni madde kullanan ve suç işleyen nüfusun heterojen olmasıdır. Cinsiyet, etnik köken, biyopsikolojik ve sosyoçevresel faktörler madde ile suç ilişkisini, madde kullanımını ve suç eyleminde bulunmayı etkilemektedir (White ve Gorman, 2000, s. 196). Yazarlarla aynı yönde bir açıklama ile Craddock ve diğerleri (1994, s. 1) madde ve suç ilişkisinin ölçülmesinin zor olduğunu belirtmiştir. Bunun nedeni ise çoğu suçun kişisel, durumsal, kültürel ve ekonomik olmak üzere çeşitli faktörlerden oluşmasıdır. Ayrıca suç için maddeler bir neden olsa dahi, pek çok faktörden sadece birini oluşturmaktadır (Craddock vd., 1994, s. 3).

Özellikle madde aldığı tespit edilenlerin büyük çoğunluğunun madde kullanımı suçları ile ilişkili iken suç eylemine karışmalarının nedeni ise madde satın almak için para temini olarak tespit edilmiştir (Craddock vd., 1994; Bennett ve Holloway, 2009; Gottfredson vd., 2008). Tüm bu açıklamalar doğrultusunda belirtilebilir ki "Madde ile ilişkili" ile tanımlanan şey çalışmadan çalışmaya çeşitlilik göstermektedir (Craddock vd., 1994, s. 3). Kleiman ve diğerlerine (2011, s. 122) göre madde suç ilişkisine odaklanmanın standart eleştirisi, "madde ile ilişkili" olan tüm suçların aslında maddeden kaynaklanmadığına yöneliktir. Ayrıca yazarlara göre uyuşturucu maddeler, madde ile ilişkili olarak tanımlanmamış birçok şuça neden olmaktadır ve bu ilişki dolaylıdır. Bazı çalışmalar madde kullanımının suç ile nedensel ilgisi olduğu yönünde yorum yaparken diğer çalışmalar ise ilişkiyi daha dar bir şekilde yorumlamaktadır. Kanıtlara göre ise madde kullanıcılarının suç işlemeleri uyuşturucu madde kullanmayanlara göre daha yüksektir. Ayrıca kanıtlar tutuklananların suç işledikleri zaman bir madde etkisi altında olduklarını ve bu maddelerin şiddeti beslediğini göstermektedir. Ancak suçun ortaya çıkmasında maddenin ne kadar etkili olduğunu nicel olarak söylemek mümkün değildir (Craddock vd., 1994, s. 3).

Sonuç

Madde kullanımının ve madde bağımlılığının maliyetleri ve suç ile ilişkisi ekonomi, sosyoloji, psikoloji, sosyal politika ve sosyal hizmet olmak üzere sosyal bilim dallarının konusu kapsamına girmektedir. Madde kullanımı ve bağımlılığının sosyoekonomik maliyeti çok boyutlu ve çok geniş bir yelpazede değerlendirilmektedir. Bu maliyet kapsamına farklı kalemler dahil edilmektedir. Özellikle toplumlar gençler arasında artan madde kullanımı ile sosyoekonomik sonuçları açısından uzun süreli maliyetler ödemektedir. Bu maliyetler ise yetersiz ve etkin olmayan sağlık ve sosyal politikalar ile daha da artmaktadır. Suç ise madde kullanımı ve bağımlılığının sosyoekonomik bir maliyeti olarak tanımlanmaktadır. Suç hem bir neden hem bir sonuç olarak madde kullanımı ve bağımlılık ile ilişkilidir. Madde ve suç ilişkisinin anlaşılması noktasında literatürde farklı modeller geliştirilmiştir. Madde ve suç arasındaki ilişki bu ilişkiyi konu alan teorik ve ampirik çalışmalar kapsamında değerlendirildiğinde bu ilişkinin tek bir modelle anlaşılamayacağı belirtilebilir.

Madde kullanımının istatistiksel öneminin yanı sıra, madde etkilerinin büyüklüğü çarpıcıdır (Uggen ve Thompson, 2003, s. 175). Bu nedenle maddeyle ilişkili tüm suç faaliyetlerinin (ör., mülklere yönelik suçlar veya şiddet içeren suçlar) diğer bireylere ve topluma zararsız olduğunu öne sürmek mümkün değildir (Marcelli, 2008, s. 28). Leshner (1997, s. 46)'in belirttiği gibi halkın sağlığı için hem madde kullanımının hem de bağımlılığın önemini anlamak kamu sağlık stratejilerinin birçoğunu etkileyecektir.

Deitch ve diğerleri (2000) ve Şaşman Kaylı (2016) madde bağımlısı ve suça karışan kişilerin tahliyeleri sonrası tekrar madde ile ilişkili suça karıştıklarını vurgulamaktadırlar. Leshner (1997, s. 46) ise suça karışan ve hüküm giyen madde bağımlılarının tedavi edilmeden serbest bırakılması durumunda onların tekrar madde kullanma ve suç işleme oranlarının korkutucu düzeyde yüksek olduğu gerçeğini vurgulamıştır. Bu açıdan madde bağımlılığı ile mücadelede madde bağımlılarının psikososyal destek ve rehabilitasyon sürecinde sağlık, sosyal ve ekonomi politikalarının birbiri ile ilişkili bir şekilde sivil toplum kuruluşlarının ve yerel yönetimlerin daha etkin kılındığı ve güçlendirildiği bir yaklaşım izlenmelidir. Bu yaklaşım tekrar madde kullanımını ve madde kullanımı ile ilişkili sosyoekonomik maliyetleri önlemek noktasında kritik bir aşama oluşturacaktır. Örneğin madde bağımlılarının psikososyal destek ve rehabilitasyon sürecinde topluma entegre olmaları ve tekrar madde kullanımına yönelmemeleri, sosyalizasyon süreçlerini devam ettirmeleri için sosyal politikalar bağlamında Türkiye İş Kurumu'nun faaliyetleri önem taşımaktadır. Ayrıca özellikle son döneme ilişkin ülkemizde T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı kurulan Sosyal Uyum Birimleri tedavisini tamamlamış uyuşturucu madde bağımlılarının istihdamını sağlamayı amaç edinmektedir.

Kaynakça

- Alpay, N., Karamustafaoğlu, N. & Kükürt, R. (1995). Madde bağımlılarında suç. *Düşünen Adam*, 8(2), 16-17.
- Altuner, D., Engin, N., Gürer, C., Akyay, İ. & Akgül A. (2009). Madde kullanımı ve suç ilişkisi: Kesitsel bir araştırma. *Tıp Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 87 -94.

- Anglin, M. D. & Perrochet, B. (1998). Drug use and crime: A historical review of research conducted by the ucla drug abuse research center. *Substance Use & Misuse*, 33(9), 1871-1914. DOI: 10.3109/10826089809059325.
- Baykara Acar, Y. (2004). *Cinsel suçtan hükümlü çocukların yaşam öyküsü çalışması ve grupla sosyal hizmet çalışması*. (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Bennett, T. (1998). *Drugs and crime: The results of research on drug testing and interviewing arrestees*. A Research and Statistics Directorate Report, Home Office Research Study No. 183, London: Home Office.
- Bennett, T. & Holloway, K. (2009). The causal connection between drug misuse and crime. *British Journal of Criminology*, 49(4), 513-531. DOI:10.1093/bjc/azp014
- Bennett, T., Holloway, K. & Farrington, D. (2008). The statistic association between drug misuse and crime: A meta-analysis. *Aggression And Violent Behavior*, 13(2), 107-118. DOI:10.1016/j.avb.2008.02.001
- Bilici, R., Karakaş Uğurlu, G., Tufan, E., Güven, T. & Uğurlu, M. (2012). Bir bağımlılık merkezinde yatarak tedavi gören hastaların sosyodemografik özellikleri. *Fırat Tıp Dergisi*, 17(4), 223-227.
- Bowser, B. P., Word, C. O. & Seddon, T. (2014). *Understanding drug use and abuse: A global perspective*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bushman, B. J. (1996). Individual differences in the extent and development of aggressive cognitive-associative networks. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(8), 811-819.
- Canadian Substance Use Costs and Harms Working Group (2018). *Canadian substance use costs and harms (2007-2014)*. The Canadian Institute for Substance Use Research and the Canadian Centre on Substance Use and Addiction, Ottawa, Ont.: Canadian Centre on Substance Use and Addiction. Retrieved from <https://www.ccsa.ca/sites/default/files/2019-04/CSUCH-Canadian-Substance-Use-Costs-Harms-Report-2018-en.pdf> (01.09.2020)
- Cartwright, W. S. (1999). Costs of drug abuse to society. *The Journal Of Mental Health Policy And Economics*, 2, 133-134.
- Cartwright, W. S. (2008). Economic costs of drug abuse: Financial, cost of illness, and services. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 34(2), 224 - 233. DOI:10.1016/j.jsat.2007.04.003
- Chaiken, J. M., & Chaiken, M. R. (1990). Drugs and predatory crime. *Crime and Justice*, 13, 203-239.
- Chen, I. (1980). Psychological, social, and epidemiological factors in juvenile drug use. In: D. J. Lettieri, M. Sayers, H. W. Pearson (Eds.), *Theories on drug abuse selected contemporary perspectives* (NIDA Research Monograph 30, DHHS Publication No. ADM80-967) (pp. 76-83), Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Craddock, A., Collins, J. J., & Timrots, A. D. (1994). *Fact sheet: Drug-related crime*. US Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics. Retrieved from <https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/DRRC.PDF>

- Daley, D.C. & Douaihy, A. B. (2019). *Managing Substance Use Disorder : Practitioner Guide*. USA: Oxford University Press.
- Deitch, D., Koutsenok, I. & Ruiz, A.(2000). The relationship between crime and drugs: what we have learned in recent decades. *Journal of Psychoactive Drugs*, 32(4), 391-397. DOI: 10.1080/02791072.2000.10400241
- Drugs in focus (2007). *The european monitoring centre for drugs and drug addiction (EMCDDA)*, Retrieved from https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/470/Dif16EN_85000.pdf
- EMCDDA (Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi) (2007). *Avrupa'daki uyuşturucu sorununun durumu*. Lüksemburg: Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu. Retrieved from http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/446/TDAC07001TRC_84785.pdf
- EMCDDA (2017). *Avrupa uyuşturucu raporu: trendler ve gelişmeler*. Lüksemburg: Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu. Retrieved from <http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/4541/TDAT17001TRN.pdf>
- Enns, B., Krebs, E., DeBeck, K., Hayashi, K., Milloy, M. J., Richardson, L., Wood, E. & Nosyk, B. (2017). The costs of crime associated with stimulant use in a canadian setting. *Drug And Alcohol Dependence*, 180, 304-310. DOI:10.1016/j.drugalcdep.2017.08.026.
- Epsöylü, H. & Nehir, S. (2019). Madde kullanım varlığının, suç işleyen ve işlemeyen hastalarda suç ve şiddet özelliklerine etkisi. *STED*, 28(2), 108-113. DOI: 10.17942/sted.431567
- Erginöz, E. (2008). *Adolesan Sağlığı II : Adolesan, madde bağımlılığı ve halk sağlığı*. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Sempozyum Dizisi, 63, 61-64.
- Facchin F. & Margola D. (2016). Researching lived experience of drugs and crime: a phenomenological study of drug-dependent inmates. *Qualitative Health Research*, 26(12), 1627-1637. DOI: 10.1177/1049732315617443
- Gonçalves, R., Lourenço, A. & da Silva S.N. (2015). A social cost perspective in the wake of the Portuguese strategy for the fight against drugs. *International Journal of Drug Policy*, 26(2), 199-209. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2014.08.017>
- Goldstein, P. J. (1985). The drugs/violence nexus: A tripartite conceptual framework. *Journal of Drug Issues*, 15(4), 493-506.
- Gottfredson, D. C., Kearley, B., W. & Bushway, S., D. (2008). Substance use, drug treatment, and crime: An examination of intra-individual variation in a drug court population. *The Journal of Drug Issues*, 38(2), 601-630.
- Gökçearslan Çifci, E. (2017). *Suçun yolculuğu: Yaşanmış olaylardan öyküler*. Birinci Basım, Ankara: Ürün Yayınları.
- Hammersley, R. (2008). *Drugs and crime: Theories and practices*, Crime & Society Series, Cambridge, UK: Polity Press.
- Hanson, G. R., Venturelli, P. J. & Fleckenstein, A. E. (2011). *Drugs and society*. USA: Jones & Bartlett Learning.

- Harvard Health Publishing (2014). Substance Addiction. Retrieved from <https://www.health.harvard.edu/addiction/substance-addiction>
- <https://www.drugabuse.gov/sites/default/files/understanding.pdf> Erişim Tarihi: 27.10.2017
- Isralowitz, R. E. & Myers, P. L. (2011). *Illicit drugs: Health and medical issues today*. Santa Barbara, California: Greenwood.
- Kleiman, M. A. R., Coulkins, J. P., & Hawken, A. (2011). *Drugs and drugs policy what everyone needs to know*. New York: Oxford University Press Inc.
- Kopp, P. & Fenoglio, P. (2001). *Calculating the social cost of illicit drugs: Methods and tools for estimating the social cost of the use of psychotropic substances*. Strasbourg: Pompidou Group, Council of Europe Publishing.
- Leshner, A. I. (1997). Addiction is a brain disease and it matters. *Science*, 278(5335), 45-47. DOI: 10.1126/science.278.5335.45
- Lievens, D., Vander Laenen F., Verhaeghe, N., Putman, K., Pauwels, L., Hardyns, W. & Annemans L. (2017). Economic consequences of legal and illegal drugs: The case of social cost in Belgium. *International Journal of Drug Policy*, 44, 50-57. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2017.03.005>
- Li, S. D., Zhao, R. & Zhang, H. (2020). Examining the link between drug use disorders and crime among Chinese drug users receiving mandatory detoxification and treatment. *Crime & Delinquency*, 00(0), 1-21. DOI:10.1177/0011128720939511
- MacCoun, R. & Reuter, P. (1997). Interpreting Dutch cannabis policy: Reasoning by analogy in the legalization debate. *Science*, 278(5335), 47-52.
- MacGregor, S. (2000). Editorial: The drugs-crime nexus. *Drugs: Education, Prevention And Policy*, 7(4), 311-316. DOI: 10.1080/dep.7.4.311.316
- Marcelli, E. A. (2008). Drug-related and economic crime among unauthorized Latino immigrant and other arrestees in California. *Journal of Ethnicity in Criminal Justice*, 2(3), 23-52. DOI: 10.1300/J222v02n03_03
- Njeri, N. A. & Ngesu, L. (2014). Causes and effects of drug and substance abuse among secondary school students In Dagoretti Division, Nairobi West District-Kenya. *Global Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 3(3), 1-4.
- Nurco, D. N. (1998). A long-term program of research on drug use and crime. *Substance Use and Misuse*, 33(9), 1817-1837. DOI: 10.3109/10826089809059323
- Ögel, K. & Aksoy, A. (2007). Tutuklu ve hükümlü ergenlerde madde kullanımı. *Bağımlılık Dergisi*, 8(1), 11-17.
- Özkalp, E. (2000). *Sosyolojiye Giriş*. Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayın No:140.
- Possi, M. K. (1996). Effects of drug abuse on cognitive and social behaviours: A potential problem among youth In Tanzania. *Utafiti Journal*, 3(1), 111-128.
- Powell, M. A. (2011). A Comprehensive analysis of the drug-crime relationship. *Research Papers* 100, 1-26. Retrieved from http://opensiuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1059&context=gs_rp

- Seddon, T. (2000). Explaining the drug–crime link: Theoretical, policy and research issues. *Journal of Social Policy*, 29(1), 95–107. DOI:<https://doi.org/10.1017/S0047279400005833>
- Sowmya, T. (2014). Crime : A Conceptual Understanding. *Indian Journal of Applied Research*, 4(3), 196-198. DOI: 10.15373/2249555X/MAR2014/58
- Stanton, M. D., Todd, C. T., Heard, D. B., Kirschner, S., Kleiman, J. I., Mowatt, D. T., Riley, P., Scott, S. M. & Deussen, J. M. V. (1982). A conceptual model. In: M.Duncan Stanton, Thomas C. Todd ve Associates (Eds.), *The Family therapy of drug abuse and addiction* (pp.7-30), New York: The Guilford Press.
- Şaşman Kaylı, D. (2016). Sosyal hizmet açısından bağımlılık polikliniğine yönlendirilen madde bağımlısı bireylerde denetimli serbestlik sürecinin etkinliği. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(1), 179-198. DOI: 10.18026/cbusos.06015
- Türkiye Uyuşturucu Raporu (2020). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. Retrieved from http://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/TUB%C4%B0M/TU%CC%88RKI%C C%87YE-UYUS%CC%A7TURUCU-RAPORU_26-HAZI%CC%87RAN-FI%CC%87NAL-_1_.pdf (08.09.2020)
- Uggen, C. & Thompson, M. (2003). The socioeconomic determinants of ill-gotten gains: within-person changes in drug use and illegal earnings. *American Journal Of Sociology*, 109(1), 146-185.
- UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime) (2003). Health services, education and community action–preventing drug abuse in Turkey. National Assessment On Drug Abuse, Retrieved from http://www.unodc.org/pdf/gap_turkey_drug_abuse_report.pdf (25.09.2017)
- UNODC (2020). World drug report. Vienna, Austria: United Nations publication, Retrieved from https://wdr.unodc.org/wdr2020/field/WDR20_BOOKLET_1.pdf (01.09.2020)
- U.S. Department of Health and Human Services (2008). Understanding drug abuse and addiction, June, 1-4, Retrieved from <http://dhs.iowa.gov/sites/default/files/Understanding-Drug-Abuse-and-Addiction-NIDA.pdf> (20.09.2017)
- Ümit, E. (2006). *Kentte suça karışmış çocuklarda toplumsal ortam ve ceza ehliyeti araştırmaları* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- White, H. R. & Gorman, D. M. (2000). Dynamics of the drug-crime relationship. In: LaFree G.(Ed.), *Criminal justice 2000, Volume 1: The nature of crime: Continuity and change* (pp.151-218), Washington, DC: US. Departmet of Justice.
- Wilkins, C. & Sweetsur, P. (2011). The association between spending on methamphetamine/ amphetamine and cannabis for personal use and earnings from acquisitive crime among police detainees In New Zealand. *Addiction*, 106, 789–797. DOI:10.1111/j.1360-0443.2010.03241.x

Muhasebe Bilgi Sistemi ve Kurumsal Yönetim Arasındaki İlişki: Muhasebe Meslek Mensuplarının Görüşlerine Yönelik Bir Araştırma

Gamze Ayça KAYA^{a,b}

Özet

İşletmelerin sürekliliği açısından muhasebe bilgi sistemleri ve kurumsal yönetim uygulamaları büyük önem taşımaktadır. Meslek mensupları, muhasebe faaliyetlerini yerine getiren önemli meslek gruplarıdır. Meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerini yerine getirirken önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Bu nedenle meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim konusundaki düşünceleri önem taşımaktadır. Bu araştırmanın amacı; muhasebe meslek mensuplarının, muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki hakkındaki görüşlerini tespit etmektir. Araştırmada, frekans ve tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; muhasebe meslek mensupları, muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasında ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki hakkındaki ifadeler de katıldıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Muhasebe Bilgi Sistemi
Kurumsal Yönetim
Muhasebe Meslek Mensupları

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 12.04.2019
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.553005

The Relationship between Accounting Information System and Corporate Governance: A Study on the Perceptions of Members of Accounting Profession

Abstract

Accounting information systems and corporate governance practices are of great importance for the continuity of businesses. Members of the profession are important groups of the profession who conduct accounting practices. Members of the profession have important responsibilities while conducting professional practices. Therefore, the perceptions of members of the profession about the accounting information system and corporate governance are of importance. The aim of this study is to determine the perceptions of members of the accounting profession about the relationship between accounting information system and corporate governance. Frequency and one-way variance analyses have used in the study. According to the study results, members of the accounting profession stated that there is a relationship between the accounting information system and corporate governance. It is determined that they agreed on the statements about the relationship between accounting information system and corporate governance. Furthermore, data have obtained that there are significant differences in terms of age and professional experience among accounting professionals.

Keywords

Accounting Information System
Corporate Governance
Members of the Accounting
Profession

About Article

Received: 12.04.2019
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.553005

^a İletişim Yazarı: gamzeayca@firat.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İİBF İşletme, Muhasebe-Finansman, 0000-0002-4780-5389

Giriş

İşletmenin varlık ve yükümlülükleri ile faaliyet sonuçlarını gösteren bilgiler muhasebe sistemi tarafından üretildiğinden, muhasebe sisteminin yetersizliğinden oluşan hata ve yanlışlıklar finansal tabloların doğruluğunu ve güvenliğini de etkilemektedir. İyi kurulan muhasebe sistemi, finansal tabloların doğru ve zamanında düzenlenmesini, muhasebe kayıtlarının tam ve doğru olmasını, hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasını ve varlıkların korunmasını sağlamaktadır (Karacan ve Uygun, 2016: 172). Yöneticiler doğru ve zamanında karar verebilmek için, geleneksel muhasebe sistemi tarafından üretilen bilgilerle yetinmeyip daha fazla ve ayrıntılı bilgilere ihtiyaç duymaktadır. Bu bilgilerin önemli bir kısmı, işletmenin muhasebe bilgi sistemi tarafından sağlanmaktadır (Dalğar, Tekşen ve Tuğay, 2014: 50-51).

Kurumsal yönetim, dünyada yaşanan muhasebe skandalları üzerine gündeme gelmiştir. Kurumsal yönetim konusunda yeterli güvenin olup olmadığı sorgulanmaya başlamış ve bu sorgulama dünya ekonomisine yansımıştır. Başta güven duygusu olmak üzere, çalışanlar, müşteriler, emeklilik fonları, medya, menfaat sahipleri gibi hemen hemen herkes bu durumdan etkilenmiştir. Dolayısıyla hesap verebilir bir organizasyonun gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanması gerekliliğini gündeme getirmiştir (Kurnaz ve Çetinoğlu, 2010: 18). Kurumsal yönetim; işletmenin yönetimi, yönetim kurulu, ortaklar ve diğer çıkar grupları arasındaki ilişkilerin kontrol edildiği bir sistemdir ve işletme yönetimi, yönetim kurulu, hissedarları ve diğer çıkar grupları arasındaki ilişkileri içermektedir (Selimoğlu ve Özbek, 2018: 15). Kurumsal yönetim; ekonomilerin ve şirketlerin rekabet gücünü doğrudan etkilemektedir. Kurumsal yönetim sistemleri mülkiyet yapılarına, hukuk sistemlerine, endüstri yapısına, üretim faaliyetlerinin niteliğine, tarihsel ve kültürel faktörlere göre farklılıklar göstermektedir (Ararat, 2004: 127). Etkili bir kurumsal yönetim anlayışı için şeffaflık, hesap verebilirlik, sorumluluk ve eşitlik gibi dört temel ilke bulunmaktadır (Haftacı, 2018: 60).

Muhasebe bilgi sistemleri, işletmelere ihtiyaç duydukları muhasebe bilgilerini sağlamaktadır. Muhasebe bilgi sistemlerinin iyi ve etkin bir şekilde çalışması, işletmelerin kurumsal yapılarını olumlu etkilemektedir. İşletmelerin sürekliliği, kurumsal yapılarını güçlü kılmakla sağlanmaktadır.

Meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerini yerine getirirken önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Bu nedenle meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim konusundaki düşünceleri önem taşımaktadır.

Çalışmada; muhasebe bilgi sistemi ile kurumsal yönetim arasında bir ilişki olup olmadığı, meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ilkeleri ve unsurları ile kurumsal yönetim ilkeleri ve unsurları hakkındaki düşünceleri, bu ilke ve unsurların önem dereceleri ve birbirleriyle ilişkili olup olmadığı, meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim unsurları hakkındaki düşünceleri ve muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki hakkındaki düşünceleri incelenmektedir.

Bu çalışmanın amacı; muhasebe meslek mensuplarının, muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki hakkındaki görüşlerini tespit etmektir. Öncelikle muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki açıklanmış, sonrasında ise Elazığ il merkezinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerinde yapılan araştırmanın bulguları değerlendirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Muhasebe Bilgi Sistemi ve Kurumsal Yönetim Arasındaki İlişki ve Literatür

Araştırması

Organizasyonlar, 21. Yüzyılda bilgi yönetimi, bilgi güvenliği ve bulut gibi yeni muhasebe konularıyla karşılaşmışlardır (Kocsis, 2019: 1). Muhasebe bilgi sistemleri, genellikle bilgi teknolojisi kaynaklarıyla bağlantılı olarak muhasebe faaliyetlerini izlemek için bilgisayar tabanlı bir yöntemdir (Belfo ve Trigo, 2013: 537). Muhasebe bilgi sistemi genel olarak; yönetimin varlıklar üzerindeki yönetim sorumluluğunu yerine getirmek, işletme faaliyetlerinin kontrolünü sağlamak ve geleceğe ilişkin işletme faaliyetlerini planlamak için yönetime gerekli bilgileri sağlamaya yönelik bir bilgi sistemidir (Sürmeli, Erdoğan, Erdoğan, Banar, Sevim ve Kaya, 2011: 43). İşletme ile ilgili çevrelere gereksinim duyulan bilgileri sunmak amacını taşıyan muhasebe, verileri bilgiye dönüştürmektedir. Bu yönüyle muhasebe bilgi sistemi olarak tanımlanmaktadır (Kalmış ve Dalgın, 2010: 114). Muhasebe bilgi sistemi; işletmenin varlıkları ve kaynakları olan sermaye ve borçlar üzerinde değişim yaratan mali işlemlere ait verileri toplayan, toplanan verileri işleyerek bilgiye dönüştüren ve ortaya çıkan bilgileri raporlayan bir bilgi sistemidir (Tekşen, Coşkun ve Dalğar, 2011: 100). Muhasebe bilgi sisteminin işletmenin varlıkları üzerinde koruyuculuk işlevini yerine getirmek, varlıklarda zamanla meydana gelen değişimleri belirlemek ve işletmenin finansal durumuyla ilgili taraflara bilgi sağlamak gibi amaçları bulunmaktadır (Akgün ve Kılıç, 2013: 23). Muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için kurumsal yönetim kavramının da incelenmesi gerekmektedir.

Kurumsal yönetim, yönetim kurulu tarafından bir şirketin paydaşlarıyla ilişkilerinde hesap verebilirlik, adalet ve eşitliği sağlayan kurallar ve uygulamaların çerçevesidir (Gendron, 2018: 1). Kurumsal yönetim uygulamaları; yönetim kurulu sorumluluğunu, finansal açıklamaları, iç kontrolleri, hissedar haklarını ve kurumsal sorumluluğu incelemektedir (El-Helaly, Shehata ve El-Sherif, 2018: 377). Kurumsal yönetim, bir şirketin kalitesi için en önemli unsurdur (Li, 2018: 438). Kurumsal yönetim; bir şirkete fon sağlayan yatırımcıların yatırımlardan getiri elde etmesi konusunda kendilerini güvende hissetmelerine yarayan yöntemlerdir. Ya da bir kurumun finansal sermayeyi çekmesine, etkili çalışmasına ve uzun dönemde ortaklara ekonomik değer yaratmaya olanak tanıyan her türlü kanun, yönetmelik ve uygulamalar şeklinde de tanımlanabilir (Kılıç ve Benligiray, 2012: 61). Kurumsal yönetim, yatırımcıların işletmelerde yatırımlarının geri dönüşünü sağlayan bir mekanizma olarak da tanımlanmaktadır (Srivastava, Das ve Pattanayak, 2018: 19).

İşletmelerin doğru ve güvenilir muhasebe kayıtlarını, işletme ile ilgili taraflara anlaşılır bir biçimde şeffaf, hesap verebilirlik yaklaşımı ile zamanında sunmaları istenmektedir. Bu kapsamda işletmenin muhasebe bilgi sisteminden beklentileri ancak işletmede geçerli bir kurumsal yönetim anlayışı ile mümkün olmaktadır. İşletmelerdeki yönetim kurulu, denetim mekanizması gibi kurumsal yönetim mekanizmaları muhasebe bilgi sisteminden destek sağlama ihtiyacı içerisindedirler. İşletmelerin sürekliliğini sağlayacak, kârlılığını artıracak ve büyümelerini güven altına alacak kurumsal yönetim uygulamalarının oluşturulması muhasebe bilgi sisteminden sağlanan bilgiler ile mümkün olabilmektedir (Dinç ve Abdioğlu, 2009: 166).

Bilgi sistemleri, işletmeyle ilgili çıkar gruplarının bilgilendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, işletmelerde kurumsal yönetim güvenilir bilgi sistemlerinden güç almaktadır (Aysan, 2007: 17). İşletmenin mali yapısına ilişkin bilgilerin doğru, güvenilir bir biçimde ilgililere sunulmasında bilgi sisteminin bir parçası olan muhasebe bilgi sistemi, kurumsal yönetim anlayışını benimseyen işletmeler için gerekli olan bilginin üretilmesini sağlamaktadır. Muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişkinin temel noktası; yatırımcı, işletme yöneticileri ve kamuoyu arasındaki ilişkinin düzenlenmesidir. Kurumsal yönetim anlayışıyla birlikte yöneticiler, işletme faaliyetlerinde sadece kendi faydalarını arttırma tedbirlerini almamakta, aynı zamanda yatırımcıların işletmeden daha fazla fayda elde etmesi için daha geniş tedbirler almaktadır (Kaderli ve Köroğlu, 2014: 22-26). İşletmelerin sürekliliğinin sağlanması ve sürekli kâr elde etmelerini sağlayan kurumsal yönetimin işletmelerde uygulanması, muhasebe bilgi sisteminden sağlanan bilgilerle söz konusu olmaktadır.

Aralarındaki ilişkinin belirlenebilmesi ve ilke ve unsurlar açısından karşılaştırma yapılabilmesi için muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim ilke ve unsurlarının açıklanması gerekmektedir. Muhasebe bilgi sistemi ilkeleri; uygun maliyet, raporlama, insan etkeni, örgüt yapısı, esnek olma, açık ve anlaşılabilir olma ve veri biriktirme ve süreçlemedir. Muhasebe bilgi sistemi unsurları; kayıt, belge, personel, raporlama ve kontrol sistemleridir. Kurumsal yönetim ilkeleri; adillik veya eşitlik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluktur. Kurumsal yönetim unsurları; örgüt kültürü, bilgi sistemi, eğitim, deneyim ve uzmanlaşma ve işletme sürekliliğidir.

Dinç ve Abdioğlu (2009)'nun çalışmasında, muhasebe bilgi sistemi ile kurumsal yönetim anlayışı arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki bulunmuştur. Kaderli ve Köroğlu (2014), Marmaris'te kurumsal yönetim anlayışını benimseyen işletmelerde muhasebe bilgi sistemi ile kurumsal yönetim anlayışı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Çalışmalarında, küreselleşen iş yaşamında işletmelerin rekabet edebilmeleri ve faaliyetlerini sürdürebilmeleri için bilginin ve muhasebe bilgi sisteminin önemli olduğunu ve muhasebe ile kurumsal yönetimin devamlı etkileşim halinde olduğunu belirtmişlerdir.

Doğan (2016), kurumsal yönetim ve muhasebe bilgi sistemi ilişkisini teorik olarak incelemiştir. Doğru, güvenilir bilgileri üreten ve raporlayan muhasebe bilgi sisteminin bilgi asimetrisini azalttığını ve işletme yöneticileri ve ortakları arasında ortaya çıkan menfaat çatışmasını (temsil sorunu) azalttığını belirtmiştir. Güner ve Kurnaz (2019),

Borsa İstanbul (BIST) kapsamında olan çimento fabrikaları üzerinde bir çalışma yapmış ve çalışma sonucunda, etkin bir muhasebe bilgi sisteminin kurumsal yönetim uygulamalarını pozitif yönde etki ettiğini tespit etmişlerdir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın Modeli

Elazığ ilinde faaliyette bulunan muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki hakkındaki görüşlerini incelemek için muhasebe meslek mensupları üzerinde anket uygulanmıştır. Araştırmada, tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın Elazığ il merkezinde yapılmasının nedeni, muhasebe meslek mensuplarından daha hızlı ve kolay bir biçimde cevap alabilmektir. Araştırmanın kısıtlarını, zaman ve maliyet ile ilgili nedenler oluşturmaktadır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma, Elazığ ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerinde uygulanmıştır. TÜRMÖB verilerine göre; Elazığ-Bingöl SMMMO'ya kayıtlı 22 serbest muhasebeci ve 228 serbest muhasebeci mali müşavir olmak üzere toplam 250 muhasebe meslek mensubu bulunmaktadır (<https://www.turmob.org.tr/istatistikler/meslek-mensubu-dagilim-tablosu>, Erişim Tarihi: 22.03.2019). Araştırmanın evreni, 250 meslek mensubudur. Araştırmanın örnekleme ise, Elazığ il merkezinde faaliyet gösteren 90 muhasebe meslek mensubudur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla anket formu kullanılmıştır. Konuyla ilgili kaynakçada belirtilen çalışmalar incelenerek anket soruları, tarafımda hazırlanmıştır. Anket formları, muhasebe meslek mensuplarıyla yüz yüze görüşülerek doldurulmuştur.

Anket, 5'li likert ölçeği ile hazırlanmıştır. Ankette; "1 Kesinlikle Katılmıyorum", "2 Katılmıyorum", "3 Fikrim Yok", "4 Katılıyorum", "5 Kesinlikle Katılıyorum", "1 Çok Önemsiz", "2 Önemsiz", "3 Kararsızım", "4 Önemli" ve "5 Çok Önemli" seçenekleri yer almaktadır.

Araştırmada kullanılan anket, muhasebe meslek mensuplarına ilişkin genel bilgiler ve muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde, yedi soru yer almaktadır. İkinci bölüm ise yedi ana bölümden oluşup her bölümde alt alta sıralanan ifadeler yer almaktadır. Anket verileri, IBM SPSS Statistics 22 istatistik programıyla analiz edilmiştir.

Güvenilirlik Analizi

Anketin güvenilirliğini gösteren Cronbach Alpha değeri % 88,3 olarak bulunmuştur. Bu değere göre anket, güvenilirdir. Cronbach Alpha değerine ilişkin sonuç, Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Güvenilirlik Testi

	Cronbach Alpha Değeri
Muhasebe Bilgi Sistemi ve Kurumsal Yönetim Arasındaki İlişki Hakkındaki Görüşler	88,3

Araştırmanın Bulguları

Bu çalışmanın diğer çalışmalarla olan benzerliği, muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasında bir ilişki olduğunun tespit edilmesidir. Diğer çalışmalardan farklılığı ise muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişkinin muhasebe meslek mensupları açısından incelenmesidir. Diğer çalışmalara bakıldığında daha çok muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişkinin işletmeler açısından incelendiği görülmektedir.

Araştırmaya Katılan Meslek Mensuplarının Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının demografik özelliklerine ilişkin sonuçlar, Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Muhasebe Meslek Mensuplarının Demografik Bulgularına İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Dereceler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	85	94,4
	Kadın	5	5,6
	Toplam	90	100
Medeni Durum	Evli	82	91,1
	Bekâr	8	8,9
	Toplam	90	100
Yaş	20-30	7	7,9
	31-40	21	23,6
	41-50	24	27,0
	51-60	21	23,6
	61 ve Üstü	16	18,0
	Cevap Vermeyen	1	-
	Toplam	90	100

Tablo 2'nin Devamı

Değişkenler	Dereceler	Frekans	Yüzde
Unvan	SM	13	14,4
	SMMM	76	84,4
	YMM	1	1,1
	Toplam	90	100
Mesleki Konum	Bağımlı	17	18,9
	Bağımsız	73	81,1
	Toplam	90	100
Eğitim Durumu	Lise	14	15,6
	Yüksek Okul	8	8,9
	Lisans	56	62,2
	Yüksek Lisans	12	13,3
	Doktora	-	-
	Diğer	-	-
	Toplam	90	100
Mesleki Tecrübe	1-5 yıl	12	13,3
	6-10 yıl	17	18,9
	11-15 yıl	12	13,3
	16-20 yıl	15	16,7
	21-25 yıl	15	16,7
	26 yıl ve üstü	19	21,1
Toplam	90	100	

Tablo 2'de açıklandığı gibi, muhasebe meslek mensuplarının çoğunluğunun erkek ve evli olduğu görülmektedir. Meslek mensuplarının % 27'si, 41-50 yaş aralığındadır. Meslek mensuplarının % 84,4'ü, serbest muhasebeci mali müşavirdir ve % 81,1'i bağımsız olarak çalışmaktadır. Ayrıca meslek mensuplarının % 62,2'sinin lisans mezunu olduğu ve % 21,1'inin 26 yıl ve üstü mesleki tecrübeye sahip olduğu görülmektedir.

Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi Ve Kurumsal Yönetim Arasındaki İlişki Hakkındaki Düşüncelerine İlişkin Bilgiler

Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki hakkındaki görüşlerine ilişkin sonuçlar, Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi ve Kurumsal Yönetim Arasındaki İlişki Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	1		2		3		4		5		Toplam	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
1	2	2,2	6	6,7	-	-	47	52,2	35	38,9	90	100
2	34	37,8	43	47,8	3	3,3	7	7,8	3	3,3	90	100

1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Fikrim Yok, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum.

Tablo 3'deki değişkenler şunlardır: 1.Muhasebe bilgi sistemi ile kurumsal yönetim arasında ilişki vardır. 2. Muhasebe bilgi sistemi ile kurumsal yönetim arasında ilişki yoktur.

Tablo 3'de açıklandığı gibi, muhasebe meslek mensuplarının % 52,2'si muhasebe bilgi sistemi ile kurumsal yönetim arasında ilişki olduğunu düşünmektedir. Ayrıca meslek mensupları, "muhasebe bilgi sistemi ile kurumsal yönetim arasında ilişki yoktur" ifadesine % 47,8 ile katılmamaktadır.

Meslek mensuplarının mükelleflerinin muhasebe bilgi sistemi ilkeleri ve unsurları ile kurumsal yönetim ilkeleri ve unsurlarını uygulayıp uygulamadıkları hakkındaki görüşlerine ilişkin sonuçlar, Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4: Meslek Mensuplarının Mükelleflerinin Muhasebe Bilgi Sistemi İlkeleri ve Unsurları ile Kurumsal Yönetim İlkeleri ve Unsurlarını Uygulayıp Uygulamadıkları Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Evet		Hayır		Cevap Vermeyen		Sıralama
	F	%	F	%	F	%	Sıra
1.Muhasebe bilgi sistemi ilkeleri,	77	86,5	12	13,5	1	-	2
2.Muhasebe bilgi sistemi unsurları,	79	87,8	11	12,2	-	-	1
3.Kurumsal yönetim ilkeleri,	69	78,4	19	21,6	2	-	4
4.Kurumsal yönetim unsurları.	68	79,1	18	20,9	4	-	3

Tablo 4'de görüldüğü gibi, meslek mensuplarının % 87,8'si mükelleflerinin muhasebe bilgi sistemi unsurlarını, % 86,5'i mükelleflerinin muhasebe bilgi sistemi ilkelerini uyguladığını düşünmektedir. Muhasebe meslek mensupları, mükelleflerinin muhasebe bilgi sistemi ilkeleri ve unsurları ile kurumsal yönetim ilkeleri ve unsurlarını uyguladıklarını düşünmektedir.

Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ilkeleri ve unsurlarının önem dereceleri hakkındaki görüşlerine ilişkin sonuçlar, Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi İlkeleri ve Unsurlarının Önem Dereceleri Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	1		2		3		4		5		Sıralama
İlkeler	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	Sıra
1.Uygun maliyet ilkesi,	-	-	2	2,2	2	2,2	48	53,3	38	42,2	4
2.Raporlama ilkesi,	-	-	1	1,1	-	-	36	40	53	58,9	3
3.İnsan etkeni ilkesi,	1	1,1	5	5,6	5	5,6	44	48,9	35	38,9	5
4.Örgüt yapısı ilkesi,	3	3,3	3	3,3	15	16,7	39	43,3	30	33,3	6
5.Esnek olma ilkesi,	1	1,1	8	8,9	16	17,8	36	40	29	32,2	7
6.Açık ve anlaşılabilir olma ilkesi,	-	-	1	1,1	6	6,7	29	32,2	54	60	2
7.Ver biriktirme ve süreçleme ilkesi.	-	-	1	1,1	5	5,6	24	26,7	60	66,7	1
Unsurlar											
1.Kayıt sistemi,	-	-	1	1,1	3	3,3	15	16,7	71	78,9	1
2.Belge sistemi,	-	-	-	-	2	2,2	18	20	70	77,8	2
3.Personel sistemi,	-	-	1	1,1	2	2,2	39	43,3	48	53,3	5
4.Raporlama sistemi,	-	-	-	-	1	1,1	29	32,2	60	66,7	3
5.Kontrol sistemi.	-	-	-	-	2	2,2	29	32,2	59	65,6	4

1: Çok Önemsiz, 2: Önemsiz, 3: Kararsızım, 4: Önemli, 5: Çok Önemli.

Tablo 5’de görüldüğü gibi, muhasebe bilgi sistemi ilkeleri hakkında; muhasebe meslek mensuplarının % 66,7’si veri biriktirme ve süreçleme ilkesinin, % 60’ının açık ve anlaşılabilir olma ilkesinin, % 58,9’unun raporlama ilkesinin, % 42,2’sinin uygun maliyet ilkesinin, % 38,9’unun insan etkeni ilkesinin, % 33,3’ünün örgüt yapısı ilkesinin ve % 32,2’sinin esnek olma ilkesinin çok önemli olduğunu düşünmektedir. Muhasebe bilgi sistemi unsurlarına bakıldığında; % 78,9’unun kayıt sistemini, % 77,8’i belge sistemini, % 66,7’si raporlama sistemini, % 65,6’sı kontrol sistemini ve % 53,3’ü personel sisteminin çok önemli olduğunu düşünmektedir.

Meslek mensuplarının kurumsal yönetim ilkeleri ve unsurlarının önem dereceleri hakkındaki görüşlerine ilişkin sonuçlar, Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Meslek Mensuplarının Kurumsal Yönetim İlkeleri ve Unsurlarının Önem Dereceleri Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	1		2		3		4		5		Sıra
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	
İlkeler											
1.Adillik veya eşitlik,	1	1,1	1	1,1	1	1,1	29	32,2	58	64,4	3
2.Şeffaflık,	2	2,2	2	2,2	3	3,3	34	37,7	49	54,4	4
3.Hesap verebilirlik,	1	1,1	1	1,1	1	1,1	24	26,7	63	70	1
4.Sorumluluk.	-	-	-	-	3	3,3	28	31,1	59	65,6	2
Unsurlar											
1.Örgüt kültürü,	1	1,1	4	4,4	11	12,2	39	43,3	35	38,9	4
2.Bilgi sistemi,	-	-	-	-	3	3,3	39	43,3	48	53,3	3
3.Eğitim, deneyim ve uzmanlaşma,	-	-	2	2,2	2	2,2	33	36,7	53	58,9	2
4.İşletme sürekliliği.	2	2,2	-	-	1	1,1	31	34,4	56	62,2	1

1: Çok Önemli, 2: Önemli, 3: Kararsızım, 4: Önemli, 5: Çok Önemli.

Tablo 6’da açıklandığı gibi, kurumsal yönetim ilkeleri açısından; muhasebe meslek mensuplarının % 70’i hesap verebilirlik ilkesinin, % 65,6’sının sorumluluk ilkesinin, % 64,4’ünün ise adillik veya eşitlik ilkesinin ve % 54,4’ünün şeffaflık ilkesinin çok önemli olduğunu düşünmektedir. Kurumsal yönetim unsurlarına bakıldığında; meslek mensuplarının % 62,2’si işletme sürekliliğinin, % 58,9’unun eğitim, deneyim ve uzmanlaşmanın, % 53,3’ünün bilgi sisteminin ve % 38,9’unun örgüt kültürünün çok önemli olduğunu düşünmektedir.

Meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ilkeleri, unsurları ve kurumsal yönetim ilkeleri ve unsurlarının ilişkili olup olmadığı hakkındaki görüşlerine ilişkin sonuçlar, Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi İlkeleri, Unsurları ve Kurumsal Yönetim İlkeleri ve Unsurlarının İlişkili Olup Olmadığı Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	1		2		3		4		5		Sıralama
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	
1.Kontrol sistemi-hesap verebilirlik ve sorumluluk,	1	1,1	1	1,1	3	3,3	42	46,7	43	47,8	4
2. Personel sistemi-örgüt yapısı,	-	-	5	5,6	6	6,7	50	55,6	29	32,2	5
3.Belge sistemi-bilgi sistemi,	-	-	1	1,1	2	2,2	38	42,2	49	54,4	2
4.Raporlama sistemi-kayıt sistemi,	2	2,2	-	-	1	1,1	34	37,8	53	58,9	1
5.Kayıt sistemi-bilgi sistemi,	1	1,1	-	-	4	4,4	36	40	49	54,4	2

Muhasebe Bilgi Sistemi ve Kurumsal Yönetim Arasındaki İlişki: Muhasebe Meslek Mensuplarının Görüşlerine Yönelik Bir Araştırma

6.Raporlama-şeffaflık,	-	-	4	4,4	4	4,4	33	36,7	49	54,4	2
7.Personel sistemi- eğitim, deneyim ve uzmanlaşma.	1	1,1	2	2,2	6	6,7	34	37,8	47	52,2	3

1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Fikrim Yok, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum.

Tablo 7’de açıklandığı gibi, muhasebe meslek mensuplarının % 58,9’u raporlama sistemi-kayıt sisteminin, % 54,4’ünün belge sistemi-bilgi sisteminin, kayıt sistemi-bilgi sisteminin, raporlama-şeffaflığın, % 52,2’sinin personel sistemi-eğitim, deneyim ve uzmanlaşmanın, % 47,8’sinin kontrol sistemi-hesap verebilirlik ve sorumluluğun, % 32,2’sinin personel sistemi-örgüt yapısının ilişkili olduğunu düşünmektedir.

Meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi unsurları ve kurumsal yönetim unsurları hakkındaki görüşlerine ilişkin sonuçlar, Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi Unsurları ve Kurumsal Yönetim Unsurları Hakkındaki Görüşleri

Değişken		1		2		3		4		5		Sıra
MBS	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	Sıra	
1	3	3,3	2	2,2	1	1,1	40	44,4	44	48,9	3	
2	-	-	4	4,4	3	3,3	37	41,1	46	51,1	2	
3	1	1,1	7	7,8	5	5,6	40	44,4	37	41,1	5	
4	1	1,1	6	6,7	5	5,6	30	33,3	48	53,3	1	
5	5	5,6	11	12,2	6	6,7	28	31,1	40	44,4	4	
KY												
1	1	1,1	3	3,3	3	3,3	42	46,7	41	45,6	2	
2	4	4,4	8	8,9	3	3,3	38	42,2	37	41,1	4	
3	3	3,3	4	4,4	2	2,2	33	36,7	48	53,3	1	
4	1	1,1	2	2,2	7	7,8	41	45,6	39	43,3	3	
5	2	2,2	9	10	7	7,8	46	51,1	26	28,9	5	

MBS: Muhasebe Bilgi Sistemi, KY: Kurumsal Yönetim.

Tablo 8’deki muhasebe bilgi sistemi unsurları hakkındaki ifadeler, aşağıdaki gibidir:

- İşlemler her gün kaydedilmekte, yardımcı defterler kullanılmakta ve bu defterlere sadece görevli kişiler ulaşabilmektedir.
- Çalışanlar arasında görev dağılımı yapılmakta ve muhasebede çalışanlar; mesleki yeterliliğe sahip, sürekli hizmet içi eğitim almış ve yeterli sayıda personelden oluşmaktadır.
- Her işlem, belgelendirilip imzalanmakta ve belgeleri hazırlayan kişiler belirlenmektedir.

4. Üretim, satış, stok raporları ve bütçe, düzenli olarak hazırlanmaktadır.
5. Muhasebe işlemleri, sık sık kontrol edilmekte ve kontrol işini yapanlarla kayıt tutanlar farklı kişilerdir.

Tablo 8'deki kurumsal yönetim unsurları hakkındaki ifadeler, aşağıdaki gibidir:

1. İşletmede iş tanımları yapılmakta, ast üst ilişkileri, yetki ve sorumluluklar belirlenmekte ve görev dağılımı yapılmaktadır.
2. İşletmede çalışanların motivasyonu sağlanarak, hizmet içi eğitim verilmektedir. İşletmede ödül sistemi bulunmakla birlikte müşteri memnuniyetine, kaliteye ve güvenilirliğe önem verilmektedir.
3. Çalışanların inanç ve değerlerine saygı gösterilmekte ve işe alımlarda ve işlerin yürütülmesinde yakınlık derecesi gözetilmemektedir.
4. İşletmede bilgi akışını sağlamak için belgeler kullanılmakla birlikte, bu belgeleri kimlerin hazırlayacağı ve imzalayacağı belirlenmektedir. Bilgi paylaşımı hemen yapılmakta ve istenilen bilgiye ulaşmak oldukça kolaydır. Görev tanımları yazılarak tüm görev, yetki ve sorumluluklar belirlenmektedir.
5. İşletmede hizmet içi eğitimler verilmekle birlikte, işletme çalışanlarının eğitim düzeyleri, bilgi ve deneyimleri yüksektir.

Tablo 8'de görüldüğü gibi, muhasebe bilgi sistemi unsurları açısından meslek mensupları, "4. Üretim, satış, stok raporları ve bütçe, düzenli olarak hazırlanmaktadır" ifadesine % 53,3 ile "2. Çalışanlar arasında görev dağılımı yapılmakta ve muhasebede çalışanlar; mesleki yeterliliğe sahip, sürekli hizmet içi eğitim almış ve yeterli sayıda personelden oluşmaktadır" ifadesine % 51,1 ile kesinlikle katılmaktadır.

Tablo 8'de, kurumsal yönetim unsurları açısından şu bilgiler elde edilmiştir: Meslek mensupları, "3.Çalışanların inanç ve değerlerine saygı gösterilmekte ve işe alımlarda ve işlerin yürütülmesinde yakınlık derecesi gözetilmemektedir" ifadesine % 53,3 ile "1.İşletmede iş tanımları yapılmakta, ast üst ilişkileri, yetki ve sorumluluklar belirlenmekte ve görev dağılımı yapılmaktadır" ifadesine % 45,6 ile kesinlikle katılmaktadır.

Tablo 8'de açıklandığı gibi, meslek mensupları, muhasebe bilgi sistemi unsurlarından "5. Muhasebe işlemleri, sık sık kontrol edilmekte ve kontrol işini yapanlarla kayıt tutanlar farklı kişilerdir" ifadesine % 12,2 ile kurumsal yönetim unsurlarından "2. İşletmede çalışanların motivasyonu sağlanarak, hizmet içi eğitim verilmektedir. İşletmede ödül sistemi bulunmakla birlikte müşteri memnuniyetine, kaliteye ve güvenilirliğe önem verilmektedir" ifadesine % 8,9 ile katılmamaktadır.

Meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki hakkındaki görüşlerine ilişkin sonuçlar, Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi ve Kurumsal Yönetim Arasındaki İlişki Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	1		2		3		4		5		Sıralama
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	
1	-	-	4	4,4	3	3,3	51	56,7	32	35,6	2
2	-	-	5	5,6	10	11,1	49	54,4	26	28,9	3
3	-	-	2	2,2	2	2,2	59	65,6	27	30	1
4	-	-	1	1,1	2	2,2	38	42,2	49	54,4	8
5	1	1,1	2	2,2	5	5,6	45	50	37	41,1	5
6	1	1,1	-	-	5	5,6	41	45,6	43	47,8	6
7	2	2,2	6	6,7	10	11,1	35	38,9	37	41,1	11
8	-	-	8	8,9	13	14,4	41	45,6	28	31,1	6
9	-	-	-	-	10	11,1	41	45,6	39	43,3	6
10	1	1,1	3	3,3	-	-	39	43,3	47	52,2	7
11	1	1,1	-	-	1	1,1	37	41,1	51	56,7	9
12	1	1,1	1	1,1	4	4,4	45	50	39	43,3	3
13	-	-	6	6,7	14	15,6	39	43,3	31	34,4	7
14	-	-	2	2,2	4	4,4	45	50	39	43,3	5
15	2	2,2	3	3,3	3	3,3	36	40	46	51,1	10
16	1	1,1	2	2,2	2	2,2	46	51,1	39	43,3	4

Tablo 9'daki muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki hakkındaki ifadeler, aşağıdaki gibidir:

1. Kurumsal yönetim; hissedarlar, yöneticiler ve yatırımcılar arasındaki ilişkileri düzenleyen ilke ve kurallar bütünüyken muhasebe bilgi sistemi, işletme içindeki ve dışındaki bilgi kullanıcılarına bilgi sağlayan bir sistemdir.
2. Muhasebe bilgi sistemi ile kurumsal yönetim arasındaki ilişki; yöneticiler, yatırımcılar, hissedarlar ve kamuoyu arasındaki ilişkileri düzenlemesine dayanmaktadır.
3. Muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim, iki yönlü olarak birbirlerini etkilemektedir.
4. Muhasebe bilgi sisteminin güvenilir bilgi üretmesi ve sunması, kurumsal yönetimi olumlu olarak etkilemektedir.
5. Muhasebe bilgi sisteminin sunduğu nitelikli ve güvenilir bilgiler, ancak iyi bir biçimde işleyen kurumsal yönetim ve ilkelerinin olduğu bir işletmede söz konusu olmaktadır.

6. Kurumsal yönetimde söz konusu olan yönetim kurulu ve denetim komitesi, muhasebe bilgi sisteminin sunduğu raporlara ihtiyaç duymaktadır.
7. Finansal raporlar, muhasebe bilgi sistemi tarafından hazırlanmakta ve kurumsal yönetimde söz konusu olan yöneticiler tarafından kamuya açıklanmaktadır.
8. Kurumsal yönetimin şeffaflık ilkesi gereğince işletmeler, muhasebe bilgi sisteminden elde ettiği bilgileri kamuya açıklamaktadır.
9. Etkin bir kurumsal yönetimin olduğu işletmelerde muhasebe bilgi sisteminden elde edilen bilgiler kamuya açıklandığında yatırımcılar ya da karar vericiler için bu bilgiler doğru, güvenilir ve zamanlı olduğundan faydalı olmaktadır.
10. Kurumsal yönetimin sorumluluk ilkesi gereğince yönetim kurulu, yaptığı işlerden sorumludur. Muhasebe bilgi sistemi ise hazırladığı finansal raporların doğru ve kanuni esaslara göre yapılmasından sorumludur.
11. İyi bir iç kontrol sisteminin varlığı, hem muhasebe bilgi sistemi hem de kurumsal yönetim açısından önemlidir.
12. Muhasebe bilgi sisteminin kontrol unsuru ile kurumsal yönetimin hesap verebilirlik ve sorumluluk ilkeleri ilişkilidir.
13. Kurumsal yönetimde bilgi asimetri sorunu, etkin bir muhasebe bilgi sisteminin oluşturulmasıyla ortadan kalkmaktadır.
14. Kurumsal yönetim daha çok kontrol sistemi olarak çalışırken, muhasebe bilgi sistemi doğru ve güvenilir bilgi sağlayan bir sistem olarak çalışmaktadır.
15. İşletmelerin geleceğe yönelik planlar oluşturabilmeleri, kârlılıklarını artırabilmeleri, risklere önceden önlem alabilmeleri ve rekabet edebilmeleri, etkin bir kurumsal yönetim anlayışının var olduğu bir durumda, muhasebe bilgi sisteminden bilgi elde edilmesiyle söz konusu olmaktadır.
16. Kurumsal yönetim anlayışının uygulanması, muhasebe bilgi sisteminden elde edilen bilgilerle söz konusu olmaktadır.

Tablo 9’da açıklandığı gibi, meslek mensupları, “3.Muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim, iki yönlü olarak birbirlerini etkilemektedir” ifadesine % 65,6 ile “1.Kurumsal yönetim; hissedarlar, yöneticiler ve yatırımcılar arasındaki ilişkileri düzenleyen ilke ve kurallar bütünüyken muhasebe bilgi sistemi, işletme içindeki ve dışındaki bilgi kullanıcılarına bilgi sağlayan bir sistemdir” ifadesine % 56,7 ile katılmaktadır. Meslek mensupları, “11. İyi bir iç kontrol sisteminin varlığı, hem muhasebe bilgi sistemi hem de kurumsal yönetim açısından önemlidir” ifadesine % 56,7 ile kesinlikle katılmaktadır. Meslek mensupları, “8. Kurumsal yönetimin şeffaflık ilkesi gereğince işletmeler, muhasebe bilgi sisteminden elde ettiği bilgileri kamuya açıklamaktadır” ifadesine % 8,9 ile katılmamaktadır.

Tek Yönlü Varyans Analizine İlişkin Sonuçlar

Muhasebe meslek mensuplarının demografik bilgileri açısından anlamlı farkların olup olmadığını tespit etmek için tek yönlü varyans analizi (one way anova) yapılmıştır. Tek yönlü varyans analizi ve Tukey testine ilişkin sonuçlar, aşağıdaki tablolarda verilmiştir. Yaş açısından varyans analizi sonuçları, Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Yaş Açısından Varyans Analizi Sonuçları

Değişkenler	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	F	P
1.Muhasebe bilgi sistemi ilkeleri	1,467	4	3,421	0,012
2.Muhasebe işlemleri sık sık kontrol edilmekte ve kontrol işini yapanlarla kayıt tutanlar farklı kişilerdir.	17,597	4	3,180	0,017

Tablo 10’da açıklandığı gibi, “Muhasebe bilgi sistemi ilkeleri” ve “Muhasebe işlemleri sık sık kontrol edilmekte ve kontrol işini yapanlarla kayıt tutanlar farklı kişilerdir” ifadelerinin yaş açısından varyans analiz sonuçlarında anlamlı farklar olduğu görülmektedir.

Yaş açısından meslek mensuplarının mükelleflerinin muhasebe bilgi sistemi ilkeleri ve unsurları ile kurumsal yönetim ilkeleri ve unsurlarını uygulayıp uygulamadıklarına ilişkin ifadenin Tukey testi sonuçları, Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Yaş Açısından Meslek Mensuplarının Mükelleflerinin Muhasebe Bilgi Sistemi İlkeleri ve Unsurları ile Kurumsal Yönetim İlkeleri ve Unsurlarını Uygulayıp Uygulamadıklarına İlişkin İfadenin Tukey Testi Sonuçları

Değişkenler	Ortalama Farkları	P
Muhasebe bilgi sistemi ilkeleri		
41-50 Yaş Grubunun 61 ve Üstü Yaş Grubuna Göre	-0,33152	0,021
51-60 Yaş Grubunun 61 ve Üstü Yaş Grubuna Göre	-0,32738	0,028
61 ve Üstü Yaş Grubunun 41-50 Yaş Grubuna Göre	0,33152	0,021
61 ve Üstü Yaş Grubunun 51-60 Yaş Grubuna Göre	0,32738	0,028

Tablo 11’de açıklandığı gibi, “Muhasebe bilgi sistemi ilkeleri” ifadesinde farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey testinin sonucuna göre; 41-50 yaş grubunun 61 ve üstüne göre, 51-60 yaş grubunun 61 ve üstüne göre, 61 ve üstünün 41-50 ve 51-60 yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Yaş açısından meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi unsurları ve kurumsal yönetim unsurları hakkındaki görüşlerine ilişkin ifadenin Tukey testi sonuçları, Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Yaş Açısından Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi Unsurları ve Kurumsal Yönetim Unsurları Hakkındaki Görüşlerine İlişkin İfadenin Tukey Testi Sonuçları

Değişkenler	Ortalama Farkları	P
Muhasebe işlemleri sık sık kontrol edilmekte ve kontrol işini yapanlarla kayıt tutanlar farklı kişilerdir.		
41-50 Yaş Grubunun 51-60 Yaş Grubuna Göre	1,13095	0,015
51-60 Yaş Grubunun 41-50 Yaş Grubuna Göre	-1,13095	0,015

Tablo 12’de açıklandığı gibi, “Muhasebe işlemleri sık sık kontrol edilmekte ve kontrol işini yapanlarla kayıt tutanlar farklı kişilerdir” ifadesinin Tukey testinin sonucuna göre; 41-50 yaş grubunun 51-60 yaş grubuna göre, 51-60 yaş grubunun 41-50 yaş grubuna göre anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Mesleki tecrübe açısından varyans analizi sonuçları, Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13: Mesleki Tecrübe Açısından Varyans Analizi Sonuçları

Değişkenler	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	F	P
Muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim, iki yönlü olarak birbirlerini etkilemektedir.	4,379	5	2,654	0,028

Tablo 13’de açıklandığı gibi, “Muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim, iki yönlü olarak birbirlerini etkilemektedir” ifadesinin mesleki tecrübe açısından varyans analiz sonucunun anlamlı olduğu görülmektedir.

Mesleki tecrübe açısından meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki hakkındaki görüşlerine ilişkin Tukey testi sonuçları, Tablo 14’de verilmiştir.

Tablo 14: Mesleki Tecrübe Açısından Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi ve Kurumsal Yönetim Arasındaki İlişki Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Tukey Testi Sonuçları

Değişkenler	Ortalama Farkları	P
Muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim, iki yönlü olarak birbirlerini etkilemektedir.		
11-15 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları 16-20 yıl mesleki tecrübeye göre	0,68333	0,033
11-15 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları 21-25 yıl mesleki tecrübeye göre	0,68333	0,033
16-20 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları 11-15 yıl mesleki tecrübeye göre	-0,68333	0,033
21-25 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları 11-15 yıl mesleki tecrübeye göre	-0,68333	0,033

Tablo 14'de açıklandığı gibi, Tukey Testi sonucuna göre; 11-15 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları, 16-20 yıl ve 21-25 yıl mesleki tecrübeye göre, 16-20 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları 11-15 yıl mesleki tecrübeye göre, 21-25 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları 11-15 yıl mesleki tecrübeye göre anlamlı olarak farklıdır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Muhasebe bilgi sistemleri ve kurumsal yönetim uygulamaları hem işletmeler hem de meslek mensupları için oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmada, muhasebe bilgi sistemi, kurumsal yönetim ve aralarındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma, meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi, kurumsal yönetim ve aralarındaki ilişki hakkındaki düşüncelerinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmada, zaman ve maliyet ile ilgili kısıtlar bulunmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın örnekleme Elazığ il merkezi ile sınırlandırılmıştır.

Muhasebe meslek mensuplarının çoğunluğunun erkek, evli ve 41-50 yaş aralığında olduğu, serbest muhasebeci mali müşavir olarak bağımsız olarak çalıştıkları, lisans mezunu oldukları ve 26 yıl ve üstü mesleki tecrübeye sahip oldukları görülmektedir. Muhasebe meslek mensupları, muhasebe bilgi sistemi ile kurumsal yönetim arasında ilişki olduğunu düşünmektedir. Muhasebe bilgi sistemi ile kurumsal yönetim arasında ilişki olmadığına dair ifadeye ise katılmamaktadır. Meslek mensupları, mükelleflerinin muhasebe bilgi sistemi ilkelerini, unsurlarını ve kurumsal yönetim ilkelerini ve unsurlarını uyguladıklarını düşünmektedir.

Meslek mensupları; muhasebe bilgi sistemi ilkelerinden en fazla, veri biriktirme ve süreçleme ve açık ve anlaşılabilir olma ilkesinin, muhasebe bilgi sistemi unsurları açısından ise en fazla, kayıt sisteminin ve belge sisteminin önemli olduğunu düşünmektedir. Meslek mensupları; kurumsal yönetim ilkelerinden en fazla, hesap verebilirlik ve sorumluluk ilkesinin önemli olduğunu, kurumsal yönetim unsurları açısından ise en fazla, işletme sürekliliğinin ve eğitim, deneyim ve uzmanlaşmanın önemli olduğunu düşünmektedir. Muhasebe meslek mensupları, en fazla raporlama sistemi-kayıt sisteminin ilişkili olduğunu düşünmektedir. Ayrıca meslek mensupları, muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim unsurları hakkındaki ifadelerle katılmaktadır.

Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki hakkındaki ifadelerle genellikle katıldığı görülmektedir. Meslek mensuplarının en fazla, "3.Muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim, iki yönlü olarak birbirlerini etkilemektedir" ve "1.Kurumsal yönetim; hissedarlar, yöneticiler ve yatırımcılar arasındaki ilişkileri düzenleyen ilke ve kurallar bütünüyken muhasebe bilgi sistemi, işletme içindeki ve dışındaki bilgi kullanıcılarına bilgi sağlayan bir sistemdir" ifadelerine katıldıkları tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin demografik değişkenler açısından anlamlı farkların olup olmadığını tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi (one way anova) yapılmıştır. Varyans analizi sonuçlarına göre, yaş ve mesleki tecrübe açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın, diğer çalışmalarla olan benzerlik ve farklılıklarına değinilecek olursa muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasında bir ilişki olduğunun tespit edilmesi, diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Diğer çalışmalardan farklılığı ise muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişkinin muhasebe meslek mensupları açısından incelenmesidir. Diğer çalışmalara bakıldığında daha çok muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişkinin işletmeler açısından incelendiği görülmektedir.

Meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim arasında bir ilişki olduğunun bilincinde olması, oldukça önemlidir. İşletmelerin muhasebe sistemlerini kurma görevini yerine getiren, işletmelere danışmanlık yapan meslek mensuplarının bu farkındalığı, mükellefleri olan işletmeler açısından da önem taşımaktadır. Meslek mensupları, mükelleflerini muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim konusunda yönlendirecek ve bu sayede işletmelerin de sürekliliği sağlanarak diğer işletmelere karşı rekabet avantajları artacaktır.

Meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim ve aralarındaki ilişki hakkındaki düşüncelerinin tespit edilmesi, gelecekte bu konuda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Öneri olarak; kurumsal yönetim uygulamalarının sadece büyük işletmeler için değil küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) için de uygulanabilmesi için gerekli eğitim ve desteklerin ve meslek mensuplarına muhasebe bilgi sistemi ve kurumsal yönetim konusunda eğitimlerin sağlanması verilebilir.

Kaynakça

- Akgün A. İ., Kılıç S. (2013). "Muhasebe Bilgi Sisteminin İşletme Yönetiminin Etkinliği Üzerindeki Etkisi", Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Manisa, Cilt: 20, Sayı: 2, ss: 21-36.
- Ararat M. (2004). Kurumsal Yönetim ve Şeffaflık, Türkiye Muhasebe Denetim Sempozyumu, İSMMMÖ, VI. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Mart Matbaacılık, Yayın No: 49, İstanbul.
- Aysan, M. A. (2007). "Muhasebe ve Kurumsal Yönetim", Muhasebe ve Finansman Dergisi (MUFAD), Sayı: 35, ss:17-24.
- Belfo F. ve Trigo A. (2013). "Accounting Information Systems: Tradition and Future Directions", Procedia Technology, 9, ss: 536-546.
- Dalğar H., Tekşen Ö. ve Tuğay O. (2014). "Üretim İşletmelerinde Muhasebe Bilgi Sistemi Kullanımının İncelenmesi: Batı Akdeniz Bölgesi Araştırması, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Sayı: 41, ss: 49-67.
- Dinç E. ve Abdioğlu H. (2009). "İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi: İMKB-100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 21, ss: 157-184.
- Doğan, M. (2016). "Kurumsal Yönetim ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 38, ss: 194-201.

- El-Helaly M., Shehata F. N. ve El-Sherif R. (2018). "National Corporate Governance, GMI Ratings And Earnings Management A Country Level Study", *Asian Review Of Accounting*, Vol: 26, No: 3, ss: 373-390.
- Gendron, Y. (2018). "Beyond Conventional Boundaries: Corporate Governance As Inspiration for Critical Accounting Research", *Critical Perspectives on Accounting*, 55, ss: 1-11.
- Güner M. ve Kurnaz E. (2019). "Muhasebe Bilgi Sisteminin Kurumsal Yönetim Uygulamalarına Etkisi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, ss: 297-313.
- Haftacı, V. (2018). *Muhasebe Denetimi*, Umutepe Yayınları, Yayın No: 50, İşletme-Ekonomi Dizgisi:19, 5. Baskı, Kocaeli.
- Kaderli Y. ve Köroğlu Ç. (2014). "İşletmelerde Muhasebe Bilgi Sistemi İle Kurumsal Yönetim Anlayışı Arasındaki İlişki", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 63, Temmuz, ss: 21-37.
- Kalmış H. ve Dalgın B. (2010). "Muhasebe Bilgilerinin Karar Almada Kullanımının Önemi ve Çanakkale'de Faaliyet Gösteren Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 46, Nisan, ss: 112-128.
- Karacan S. ve Uygun R. (2016). *Denetim ve Raporlama Tekdüzen Muhasebe Sistemi ve Uluslararası Denetim Standartları İle Uyumlu*, Umutepe Yayınları, Yayın No: 70, İşletme-Ekonomi Dizgisi: 28, 2. Baskı, Kocaeli.
- Kılıç M. ve Benligiray Y. (2012). "Kurumsal Yönetim ve Derecelendirme Süreci", *Denetişim*, Sayı: 9, ss: 60-73.
- Kocsis, David. (2019). "A Conceptual Foundation of Design and Implementation Research in Accounting Information Systems", *International Journal of Accounting Information Systems*, 34, ss: 1-10.
- Kurnaz N. ve Çetinoğlu T. (2010). *İç Denetim Güncel Yaklaşımlar*, Umutepe Yayınları, Yayın No: 33, İşletme-Ekonomi Dizgisi: 14, 1. Basım, Kocaeli.
- Li, W. (2018). "Corporate Governance Evaluation Of Chinese Listed Companies", *Nankai Business Review International*, Vol:9, No: 4, ss: 437-456.
- Selimoğlu S. K. ve Özbek C. Y. (2018). *İç Denetim Uluslararası İç Denetim Standartları İle Uyumlu*, Nobel Akademik Yayıncılık, Yayın No: 2090, 1. Basım, Ankara.
- Srivastava V., Das N. ve Pattanayak J. K. (2018). "Corporate Governance: Mapping The Change", *International Journal Of Law And Management*, Vol: 60, No:1, ss: 19-33.
- Sürmeli F., Erdoğan M., Erdoğan N., Banar K., Sevim A. ve Kaya E. (2011). *Muhasebe Bilgi Sistemi*, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1736, Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 895, 5. Baskı.
- Tekşen Ö., Coşkun A. ve Dalğar H. (2011). "Muhasebe Bilgi Sisteminde Bilgi Güvenilirliğinin İncelenmesi: Göller Bölgesinde Faaliyette Bulunan Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma", *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, Sayı: 33, Ocak, ss: 99-117.

<https://www.turmobil.org.tr/istatistikler/meslek-mensubu-dagilim-tablosu>

Erişim

Tarihi: 22.03.2019.

Gastronomi Festivali Tercihinde Ziyaretçilerin Memnuniyet ve Bağlılık Düzeylerini Etkileyen Faktörler: Ege Bölgesi Örneği^a

Elif ASLAN^{b,c}, Aylin AKOĞLU^d, Serkan ŞENGÜL^e

Özet

Günümüzde düzenlenen gastronomi festivalleri hem yerel bölgelerin hem de turistlerin popüler cazibe unsuru haline gelmiştir. Ziyaretçilerin ilgi odağı haline gelen ve her geçen gün sayısında artış yaşanan gastronomi festivalleri yerel yiyecek ve içeceklerin tanıtılmasında ve destinasyonu ziyaret eden kişi sayısının artmasında önemli rol oynamaktadır. Türkiye’de en fazla gastronomi festivali düzenlenen bölge Ege Bölgesi’dir. Bu doğrultuda gastronomi festivali tercihinde ziyaretçilerin memnuniyet ve bağlılık düzeylerini etkileyen faktörlerin Ege Bölgesi örneğinde belirlenmesi amaçlanmıştır. Ege Bölgesi’ndeki festivaller ziyaret edilerek festivallere katılan ziyaretçilere anket uygulanarak nicel bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Beş gastronomi festivaline katılım sağlanmış olup 400 ziyaretçiden elde edilen verilerin analizinde Yapısal Eşitlik Modellemesi testi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre festival alanı faktörünün ziyaretçilerin memnuniyetini önemli ölçüde etkilediği görülmüştür. Ayrıca personel, bilgilendirme yeterliliği ve yiyecek içecek faktörünün az da olsa ziyaretçilerin memnuniyetini etkilediği; uygunluk faktörünün ise ziyaretçiler için önemli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Factors Affecting Visitors' Satisfaction and Loyalty Levels in Gastronomy Festival Preference: Aegean Region Example

Abstract

Gastronomy festivals organized today have become a popular attraction for both local and tourists. Gastronomy festivals, which have become the centre of attention of visitors and which are increasing in number every day, play an important role in promoting local food and drink and increasing the number of people visiting the destination. Aegean Region is the region most gastronomic festival held in Turkey. In this direction, it is aimed to determine the factors affecting the satisfaction and loyalty levels of the visitors in the preference of the gastronomy festival in the Aegean Region. A quantitative study was carried out by visiting the festivals in the Aegean Region and applying a questionnaire to the visitors. Structural Equation Modeling test was carried out in the analysis of the data obtained from 400 visitors. According to the results of the study, it was seen that the festival area factor significantly affected the satisfaction of the visitors. In addition, informational adequacy and food-beverage factors affect the satisfaction of visitors in a small although it was observed that the conformity factor was not important for the visitors.

Anahtar Kelimeler

Gastronomi Festivali
Memnuniyet
Bağlılık
Ege Bölgesi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 16.07.2019
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.592416

Keywords

Gastronomy Festival
Satisfaction
Loyalty
Aegean Region

About Article

Received: 16.07.2019
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.592416

^a Bu çalışma, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından 2018.16.01.1294 no’lu proje olarak desteklenen, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalında yazılan, “Gastronomi Festivallerinin Başarısını Etkileyen Faktörler: Ege Bölgesi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^b İletişim Yazarı: edemirbilek@kastamonu.edu.tr

^c Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Daday Nafi ve Ümit Çeri MYO, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü. ORCID: 0000-0002-3860-3304.

^d Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü. ORCID: 0000-0002-0136-4928.

^e Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü. ORCID: 0000-0003-4615-1982.

Giriş

Ziyaretçilerin destinasyon seçim sürecinde bölgedeki doğal çekicilikler, özel etkinlikler ve festivaller gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Destinasyonların ziyaretçilere sunduğu tanıtım, eğlence ve huzur bulma gibi fırsatlar, gastronomi unsurlarını deneyimleme olanakları festivaller aracılığıyla kullanılabilir (World Tourism Organization, 2012). Gastronomi festivalleri bölgesel turizmin gelişmesi açısından en fazla düzenlenen festival çeşidi arasındadır (Markovic, Dorcic ve Krnetic, 2015).

Bu çalışmanın hareket noktası Türkiye'nin sahip olduğu zengin mutfak kültürünün gastronomi festivalleri aracılığıyla tanıtımı ve pazarlanmasında festivallerin performanslarının memnuniyet ve bağlılığa etkisini belirlemeye çalışmaktır. Gün geçtikçe artan gastronomi festivalleri ziyaretçilerin ilgisini çekmekte ve bölgede çekicilik unsuru haline gelmektedir. Evren olarak Ege Bölgesi örneklem olarak ise bölgede düzenlenen beş gastronomi festivali seçilmiştir. Araştırmanın gastronomi festivali ziyaretçilerinin memnuniyet ve bağlılık düzeyinin belirlenmesi açısından yazına katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırma kapsamında örneklem olarak belirlenen bölgede gastronomi festivallerinin tercihinde memnuniyet ve bağlılık düzeyleri tespit edilmesinin, bununla birlikte memnuniyetsizlik yaratan unsurların ortaya koyulmasının, yaşanan aksaklıkların ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlerle ilgili öneriler sunulmasının gelecekte bölgede yapılacak olan gastronomi festivallerinin başarılı olabilmesi için oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Festival organizatörleri tarafından ziyaretçilerinin memnuniyeti için gerekli olan unsurların bilinmesi festival programlarının düzenlenmesinde ve festivallerin sürdürülebilirliğini başarı ile sağlanmasında oldukça kritik bir konudur. Gastronomi festivalleri ile ilgili gerçekleştirilen araştırma ile bu konuda faaliyet gösteren destinasyon yöneticileri, organizatör ve işletmecilere uygulamaya yönelik katkılar sağlayacağı da düşünülmektedir.

Memnuniyet, Bağlılık ve Gastronomi Festivalleri

Festivallerde ziyaretçilerin memnuniyeti oldukça önemlidir. Pazarlamada olduğu gibi turizmde de odak nokta ziyaretçilerdir. Hizmet sektörünün gün geçtikçe gelişmesi ve etkinliklerin niteliğinin ve niceliğinin artması da bunun göstergesidir.

Turizmde yer, hizmet kalitesi, fiyatlandırma, hijyen, güvenlik ve ulaşım kolaylığı gibi konular ziyaretçi memnuniyeti için önem taşımakta ve bu konularda araştırmalar yapılmaktadır (Lewis, 1987; Atkinson 1988; Knutson 1988; LeBlance, 1992). Ziyaretçi memnuniyetinin yanı sıra bağlılıkta ziyaretçilerin bir ürünü ya da hizmeti tekrar satın almasına olanak sağlamakla birlikte rekabette önemli rol oynamaktadır (Marangoz ve Biber, 2007). Günümüzde sayısında her yıl artış gösteren gastronomi festivalleri içinde durum böyledir. Gastronomiye olan ilginin artmasıyla birlikte gastronomi rotaları, gastronomi müzeleri ve gastronomi etkinlikleri ziyaretçiler tarafından tercih edilir hale gelmiştir.

Gastronomi festivali, ziyaretçilerin bilmediği yiyecek ve içecekleri deneyimlemelerine, ziyaret edilen bölgelerin kültür ve geleneği hakkında bilgi sahibi olmalarına ve yerel halkla iletişime geçerek sosyal bağ kurmalarına olanak sağlamaktadır (Mason ve Paggiaro, 2012; Wan ve Chan, 2013; Organ vd., 2015). Gastronomi festivalleri sayesinde yiyecek ve içecekler önem kazanır, bölgede ziyaretçi sayısında artış sağlanır ve toplulukların bu yolla sosyal bağ kurması sağlanabilir (Hu, 2010). Ayrıca gastronomi festivalleri, ziyaretçilerin yerinde deneyim yapmasına olanak sağlayan, üretici ve tüketiciyi buluşturan etkinliklerdir.

Gastronomi festivalleri sayesinde ziyaretçiler festivallerde sunulan yiyecek ve içecekler hakkında bilgi sahibi olmakta ayrıca festivallerde ürünlerin yetiştirilmesi, üretilmesi ve hatta pişirilmesi gibi yöntemleri birebir gözlemlemektedirler (Mason ve Paggiaro, 2012).

Hu'ya (2010) göre, günlük yaşamın bir parçası olan yiyecekler, festivaller aracılığıyla yerel halka ve ziyaretçilere sunulur. Festivallerde yapılan programlarda ücretsiz hediyeler, çocuklar için aktiviteler, sanatsal ürünler ve sergiler, festivalde ziyaretçi memnuniyetini etkilemektedir (Cole ve Chancellor, 2009).

Lee ve Arcodia (2011) bir bölgede kullanılan yiyecek ve içeceklerin kültürel açıdan destinasyonlarda farklılaşmak için kullanıldığını belirtmişlerdir. Yöresel yiyecek ve içecekler, festivallerde ziyaretçilerin festival düzenlenen bölgelerde yeni lezzetler deneyimlemesine ve farklı gelenekleri tanınmasına olanak sağlamaktadır (Kim, Eves ve Scarles, 2009). Bu deneyimin gerçekleşmesinde yiyecek ve içeceğin yanı sıra festival programında yer alan kültürel, sanatsal gibi çeşitli etkinlikler de önemli rol oynamaktadır (Cole ve Chancellor, 2009; Demirbilek, Őengöl, ve Akoğlu 2018).

Geçmiş dönemlerde kırsal bölgelerde düzenlenen gastronomi festivalleri küreselleşmenin etkisiyle kentlerde düzenlenmeye başlanmış ve sayısında artış meydana gelmiştir. Gastronomi festivalleri büyükşehirlerde yoğun nüfustan, işletme sayısının fazla olmasından ve mutfak okullarının sayısındaki artıştan dolayı kolaylıkla düzenlenmektedir. Aynı zamanda büyükşehirlerde ünlü şeflerle görüşme olanağı ve mutfakta yenilikler deneme isteğı (füzyon mutfak uygulamaları gibi) fazladır (Wolf, 2006). Böylece ziyaretçiler günlük yaşantısında, uzak bir yere gitmeden şehrin merkezinde bu etkinliklere katılmaktadır.

Alanyazında festival ile ilgili yapılan araştırmalarda (Crompton ve McKay, 1997; Lee, Lee ve Wicks, 2004; Yuan vd., 2005; Thompson ve Schofield, 2009; Yolal, Çetinel ve Uysal, 2009; Duran, Hamarat ve Özkul, 2014) geniş bir şekilde katılımcı motivasyonları üzerinde durulduğı görölmektedir. Festivallerin başarısı katılımcıların duyduğı memnuniyet ve söz konusu memnuniyetin ortaya çıkardığı bağıllık ile belirlenebilir. Bu kapsamda festivallerin performansını belirlemede etkili olan yapılar ve içerikler ile ilgili gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda festivallerin başarısını belirleyen faktörlerle ilgili farklı araştırmalara ulaşılırken (Lee vd. 2008; Özdemir ve Çulha, 2009; Anıl, 2012; Bilgili, Yağmur ve Yazarkan 2012; Özkan, Curkan ve Sarak, 2015; Sert, 2017) gastronomi festivallerinin başarısını belirleyen faktörlerle ilgili sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılmıştır (Yuan ve Jang, 2008; Bekar, Kocatürk ve Sürücü, 2017; Kargiglioğlu ve Kabacık, 2017). Gastronomi festivallerinin son yıllarda sayısının artmış olması ve yeni oluşumlu etkinlik olması gibi nedenlerden dolayı literatürde gastronomi festivallerine yönelik çalışmaların kısıtlı olması buna neden olarak gösterilebilir. Bu araştırmalar sonucunda gastronomi festivallerinin başarısını belirleyen faktörler şu şekilde kavramsallaştırılabilir:

Personel: “Devlet ve diğer kamu kuruluşlarında çalışan, etkinliğe çeşitli görevleriyle katılan gerçek kişiler.” şeklinde tanımlanan (TDK, 2020); müşterilerle birebir iletişimde olan personeller, müşteri memnuniyetini sağlamakla birlikte, müşterilerin beklentilerini karşılayıp sorunlara çözüm bulunabilmesi için yönetime yararlı bilgiler sunabilmektedirler (Bitner, Booms ve Mohr 1994). Bu bilgilerden hareketle gastronomi festivallerinin başarısını belirleme ile personel faktörü arasındaki etkiyi belirlemeye yönelik geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H₁: Gastronomi festivali ziyaretçilerinin gastronomi festivali tercihinde “personel” faktörüne verdikleri önem “memnuniyet” faktörü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahiptir.

Yiyecek ve İçecek: İnsanların temel fizyolojik ihtiyaçlarından olan yeme ve içme, turizm sektörünün temel unsurudur (Doğdubay, Sarioğlan ve Saatçi, 2011). Ziyaretçilere tatili esnasında sunulan yiyecek ve içecekler müşteri memnuniyetini olumlu ya da olumsuz etkilemektedir (Okumuş vd., 2007). Gastronomi festivallerinin temel amacı ziyaretçilerin yiyecek ve içecekleri deneyimlemesidir. Bu bilgilerden hareketle gastronomi festivallerinin başarısını belirleme ile yiyecek ve içecek faktörü arasındaki etkiyi belirlemeye yönelik geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H₂: Gastronomi festivali ziyaretçilerinin gastronomi festivali tercihinde “yiyecek ve içecek” faktörüne verdikleri önem “memnuniyet” faktörü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahiptir.

Bilgilendirme Yeterliliği: Festival alanında broşürler, işaret ve levhalar ziyaretçileri yönlendirdiği için oldukça önemlidir. Bu anlamda çevresel bilgilendirmeler ziyaretçiler için önem taşımaktadır (Baker, 1986). Bu bilgilerden hareketle gastronomi festivallerinin başarısını belirleme ile bilgilendirme yeterliliği faktörü arasındaki etkiyi belirlemeye yönelik geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H₃: Gastronomi festivali ziyaretçilerinin gastronomi festivali tercihinde “bilgilendirme yeterliliği” faktörüne verdikleri önem “memnuniyet” faktörü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahiptir.

Uygunluk: Bir bölgenin istenilen özelliklere sahip olması olarak tanımlayabileceğimiz bu kelime fiziksel uygunluk olarak düşünüldüğünde destinasyonların sahip olması gereken özellikler arasında sayılabilir. Yuan ve Jang, (2008) ve Baker ve Crompton (2000), tarafından yapılan çalışmalarda festival kalitesinde; festival ziyaretçileri için kolaylaştıran özelliklerden olan park etme, temizlik gibi uygunluk faktörleri olarak araştırmışlardır. Bu bilgilerden hareketle gastronomi festivallerinin başarısını belirleme ile uygunluk faktörü arasındaki etkiyi belirlemeye yönelik geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H₄: Gastronomi festivali ziyaretçilerinin gastronomi festivali tercihinde “uygunluk” faktörüne verdikleri önem “memnuniyet” faktörü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahiptir.

Festival Alanı: Festivallerin düzenleneceği alanlar festivalin temel yapısı olarak görülebilir çünkü alanın büyüklüğü, programın düzenlenmesi ve sunulacak hizmetin kapsamını festival alanı belirlemektedir (Özdemir ve Çulha, 2009). Bir festivalin başarısında, festival programının içeriği ve festival faaliyetlerinin önceden planlaması önemli bir rol oynar. Bu bilgilerden hareketle gastronomi festivallerinin başarısını belirleme ile festival alanı faktörü arasındaki etkiyi belirlemeye yönelik geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H₅: Gastronomi festivali ziyaretçilerinin gastronomi festivali tercihinde “festival alanı” faktörüne verdikleri önem “memnuniyet” faktörü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahiptir.

Memnuniyet ve Bağlılık: Müşterinin bir mal ya da hizmeti satın almadan önceki beklentileriyle, o mal veya hizmeti satın aldıktan ve kullandıktan sonra algıladığı performans arasındaki farklılıktan doğan tutarsızlığın fonksiyonu, memnuniyet olarak ele

alınmaktadır (LeBlanc, 1992). Hizmet sektörü içerisinde yer alan işletmelerde tüm faaliyet ve kararların odak noktası müşteri olduğu için müşteri memnuniyeti oldukça önemlidir. Festivali organize edenlerin amacı, bu kısa zaman ve sınırlı alanda ziyaretçileri mümkün olduğunca memnun edecek hizmetleri sunmaktır. Çünkü, festivalden memnun olarak ayrılan ziyaretçiler bu memnuniyetini çevresindekilerle paylaşacak ve bir sonraki festivale katılmak içinde istekli olacaklar; böylece festivallerin sürdürülebilirliği sağlanacaktır (Kim vd., 2010). Bağlılık, bir işletmenin hizmetlerinden yararlanma derecesi, müşterinin tercih ve niyetindeki eğilim ya da marka bağlılığına yol açan psikolojik bir süreç olarak tanımlanabilir (Sudhakar vd., 2006). Ziyaretçilerin etkinliklerden memnun olması ya memnun olmaması bir sonraki festivale katılmasında rol oynamaktadır. Genel olarak, festival kalitesinin algılanan değer, tatmin ve sadakat veya davranışsal niyetleri (sadakat, başkalarına tavsiye etme) doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediği ortaya çıkmıştır (Baker ve Crompton, 2000; Thrane, 2002; Lee, Petrick ve Crompton, 2007). Bu bilgilerden hareketle gastronomi festivallerinin başarısını belirleme ile festival alanı faktörü arasındaki etkiyi belirlemeye yönelik geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H₆: Gastronomi festivali ziyaretçilerinin gastronomi festivali tercihinde “memnuniyet” faktörüne verdikleri önem “bağlılık” faktörü üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahiptir.

Ege Bölgesi’nde Düzenlenen Gastronomi Festivalleri

Türkiye’de düzenlenen gastronomi temalı festivallerin toplam sayısı 389’dur. Sırasıyla en çok gastronomi festivali düzenlenen bölgeler Ege Bölgesi 93, Marmara Bölgesi 92, Akdeniz Bölgesi 57, İç Anadolu Bölgesi 53, Karadeniz Bölgesi 51, Doğu Anadolu Bölgesi 28 ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi 15’tir. Ege Bölgesi’nde düzenlenen gastronomi festivallerinin belirlenmesi için yapılan incelemeler sonunda en çok İzmir ilinde olmak üzere toplam 93 gastronomi festivali bulunduğu belirlenmiştir. Ege Bölgesi’nde düzenlenen gastronomi festivallerinin temasının büyük çoğunluğunun meyve-sebze olduğu saptanmıştır. Düzenlenen gastronomi festivallerinin büyük kısmının belediye ve kamu kurumları tarafından yapıldığı gözlenmiştir.

Ege Bölgesi coğrafi yapısından dolayı mutfak kültürü ve beslenme alışkanlıkları kıyılarından iç kesimlere gidildikçe farklılık göstermektedir. İzmir, Aydın, Muğla gibi kıyı kesimlerde bulunan şehirlerde Akdeniz tipi beslenme kültürü yaygınken Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak ve Denizli gibi iç kesimlerde bulunan şehirlerde bu beslenme tipinden uzaklaştığı görülmektedir (Őengöl 2015: 76). Ege Bölgesi’nde kaliteli zeytin ve zeytinyağı, zengin ot çeşitliliği, üzüm, incir gibi meyveler halkın geçim kaynağını oluşturmakla beraber mutfağın da en büyük tamamlayıcısıdır. Bölge zengin ve lezzetli soğuk ve sıcak yemek çeşitlerine ev sahipliği yapmaktadır; ayrıca bölgenin kıyı kesimlerinde balıkçılık kültürü gelişmiştir. Bu özelliklerden dolayı zengin mutfak kültürüne sahip olması, iklim, coğrafi konum vb. Türkiye’nin en çok festival düzenlenen bölgesi olmasında etkili olduğunu göstermektedir.

İlgili Çalışmalar

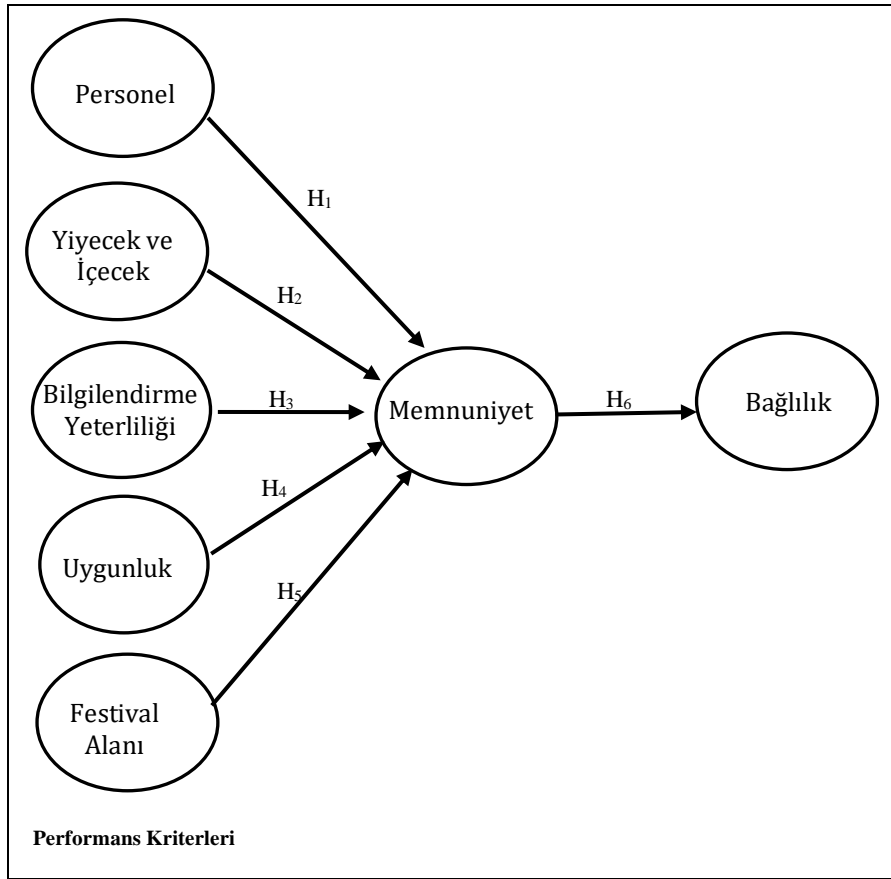
Literatürde festivallerle ilgili oldukça fazla çalışma olmasına rağmen, gastronomi festivaliyle ilgili az sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. Özellikle Türkiye’de bu konu hakkında yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran en önemli özellik sadece yiyecek ve içecek temalı olan gastronomi festivallerinin incelenmesidir.

Chang (2006) festivallerin pazarlamada önemli olduğunu ifade ederken, Bilgili, Yağmur ve Yazarkan (2012) festivallerin bölgenin tanıtımında önemli rol oynadığını ve ziyaretçi sayısını arttırmak için önemli bir fırsat olduğunu belirtmişlerdir. Kim, Borges ve Chon, (2006) festival pazarının gittikçe çeşitlendiğini ve festival organizatörlerinin etkili pazarlama stratejileri geliştirmek için ziyaretçilerin motivasyonu hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini belirtmiştir. Mason ve Paggiarao, (2012) gastronomi festivaline katılanların kültürel ve sosyal değişimler yaşadıklarını ve bu festivallerden psikolojik ve sanatsal açıdan olumlu etkilendiklerini belirtmiştir. Özkan, Curkan ve Sarak, (2015) gastronomi festivallerinin yerel ekonomiyi canlandırdığını ve yerel halkın gelir elde ettiğini belirtmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Çalışmanın amacı doğrultusunda ziyaretçilerin gastronomi festivali tercihlerini etkileyen faktörler ile memnuniyet ve bağlılıkla ilgili boyutta yer alan ifadelerden hangilerini öncelikli algıladıklarının tespit edilmesi ve bu boyutlar arasındaki etki düzeylerinin de ölçülmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda oluşturulan araştırma modeli şu şekildedir (Şekil 1):

Şekil 1. Araştırma modeli

Evren ve Örneklem

Çalışma evreni olarak Ege Bölgesi'nin tercih edilme nedeni Türkiye'de düzenlenen gastronomi festivallerinin sayısının en fazla olan bölgenin Ege Bölgesi (93 adet) olması, bölgede düzenlenen gastronomi festivallerinin oldukça fazla ziyaretçi çekmesi ve bu festivallerin bölge için oldukça önemli olmasıdır. Araştırma, zaman, ekonomik faktörler ve erişilebilirlik kısıtları göz önünde bulundurularak Ege Bölgesi'ndeki bütün festivallere erişim

sağlanamayacağı için bu bölgeden beş gastronomi festivali ile sınırlı tutulmuştur. Seçilen festivallerde zaman sınırlaması olduğu için örneğin aynı zamanda iki festivalin düzenlenmesi gibi festival seçiminde zaman büyük rol oynamıştır. Festival seçiminde dikkat edilen faktörlerden bir diğeri ise festival organizatörleridir. Festival organizatörlerinin üçe ayrıldığını ve bu üç örnekten (belediyeler, özel kurumlar, iş birlikleri) her birine yer verilmesi gerektiği düşünölmektedir. Bu nedenle Ege Bölgesi'nde belediye tarafından yapılan en büyük festivallerden biri olan İzmir/Alaçatı Ot Festivali, özel kurum tarafından düzenlenen en büyük festival olan İzmir/ikolata ve Tatlı Festivali, belediye, kamu kurumları ve özel kurumların iş birliğiyle gerçekleŐtiren Fethiye/Yeşilüzümlü ve Yöresi 10. Kuzugöbeği Mantar Festivali seçilmiştir. Festivalin düzenlenme süresi faktörü ele alındığında ise Ege Bölgesi'nde en uzun süre uluslararası olarak düzenlenen ve gastronomi unsurunun ön planda olduğu festivallerden olan Manisa/Uluslararası Mesir Macunu Festivali ve Uluslararası Sultanhisar-Ata, Nysa, ilek Tarım, Kültür ve Sanat Festivali seçilmiştir.

Çalışmanın örneklemini Ege Bölgesi'nde düzenlenen beş festivali ziyaret eden turistler oluşturmaktadır. Söz konusu festivalleri ziyaret eden turistlerin sayısı ile ilgili resmi kaynaklarca tutulmuş herhangi bir veri olmaması nedeniyle ana kütle sayısının tam olarak belirlenmesi mümkün değildir. Bu nedenle evren büyüklüğu bilinmeyen örneklem büyüklüğu hesaplama formölüne göre evreni temsil edecek örneklem sayısı 384 olarak hesaplanmıştır (Yılmaz, 2014; Yılmaz, 2016). Anketler ziyaretçiler, festivali deneyimledikten sonra festivalden ayrılıŐları esnasında kolayda örnekleme yöntemi ile yapılmıştır. Her festival için 83 anket doldurulmuŐ olup toplam 415 katılımcı tarafından yanıtlanmıŐ; eksik ve hatalı iŐaretlemler bulunan 15 anket araştırmaya dahil edilmemiş olup, 400 anket değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket formunun hazırlanmasında alanyazın taraması yapılmış, ancak gastronomi festivalleri ile ilgili hazır bir ölçeğe rastlanmamıştır. Bu nedenle araştırmada daha önce festivallerle ilgili kullanılmış geçerliliği ve güvenilirliği sınanmıŐ ölçekler içerisinde çalışmaya uygun olan ölçekler belirlenmiştir. Ancak bu ölçeklerde yer alan hediyelik eşya boyutu gastronomi festivallerinde hediyelik eşya ile ilgili faaliyetlerin sınırlı olmasından dolayı ölçekten çıkarılmıştır. Üç bölümden oluşan anketin; birinci bölümde, araştırmaya katılan ziyaretçilerin demografik özellikleri; ikinci bölümde araştırmaya katılan ziyaretçilerin kalıŐ süreleri, ziyaret amaçları ve bilgi kaynakları; son bölümde ise festival performansı, memnuniyet ve bağlılıkla ilgili olarak 22 önermeden oluşan bir ölçek yer almaktadır (Lee vd., 2008; Özdemir ve ulha, 2009; Anıl, 2012). Üçüncü bölümde 5'li Likert Şeklinde hazırlanan sorularda derecelendirme "Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum", "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" Şeklinde yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçek ilk olarak, eŐme Alaçatı Ot Festivali'nde ana kütle içerisinde yer alması olası, 83 katılımcı ile kolayda örnekleme ile uygulanarak ön teste tabi tutulmuştur. Test sonucunda Cronbach Alpha (α) değerı 0,94 olarak bulunmuş ve ölçeğin oldukça güvenilir olduğuna karar verilmiştir. Festival tarihleri göz önünde bulundurularak 5-6 Nisan 2018'de İzmir/Alaçatı Ot Festivali, 7-8 Nisan 2018'de Muğla/Fethiye Yeşilüzümlü ve Yöresi 10. Kuzugöbeği Mantar Festivali, 20-21 Nisan 2018'de İzmir/ikolata ve Tatlı Festivali, 24-25

Nisan 2018’de Manisa/Uluslararası Mesir Macunu Festivali son olarak da 12-13 Mayıs 2018’de Aydın/Sultanhisar 49.Uluslararası Sultanhisar Atça, Nysa, Çilek, Tarım, Kültür ve Sanat Festivali’ne katılım sağlanmış belirli bir olasılık hesabına dayanmayan kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen gastronomi festivaline katılan ziyaretçilere anket uygulanmıştır. Festivallerde araştırmacı tarafından veriler, yüz yüze anket tekniği ile festival katılımcılarından toplanmıştır

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Araştırmanın amacı doğrultusunda, çalışmada elde edilen veriler doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli ile uzman desteği alınarak yorumlanmıştır. Araştırmada veri analizi için SPSS ve AMOS paket programlarından yararlanılmıştır. Betimleyici istatistik ile ziyaretçilerin demografik özellikleri belirlenmiştir. 22 sorudan oluşan ölçeğin güvenilirliğini saptamak için Cronbach’s Alpha kat sayısı hesaplanmıştır. Ziyaretçilerin ölçekteki önermelere ne düzeyde katıldığını belirlemek için yüzde dağılımı, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri kullanılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Tanımlayıcı istatistik analizi

Araştırmanın bu bölümünde ankete katılan ziyaretçilerin demografik özellikleri incelenmiştir. Araştırmaya katılan ziyaretçilerin %65,0’i kadınlardan %35,0’i erkeklerden oluşmaktadır. Yaş gruplarının dağılımına bakıldığında “18-24 yaş” grubu %39,8 ile gastronomi festivalini ziyaret edenler arasında en fazla sayıda yer alırken, “65 yaş ve üstü” ziyaretçilerin bulunduğu yaş grubu %7,8 ile en az sayıda katılım gösteren yaş grubu olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların eğitim düzeyleri incelendiğinde “lise” eğitimi alanların %30,5 ile “lisans” eğitimi alanların %29,7 ile en kalabalık ziyaretçi grubunu oluşturduğu, “lisansüstü” eğitimi alanların ise %4,8 ile en az ziyaretçi grubunu oluşturduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların medeni durumları incelendiğinde %64,5’inin “bekâr” ve %35,5’inin “evli” oldukları görülmektedir. Araştırmaya katılan ziyaretçilerin meslek grupları incelendiğinde “öğrenci” olanların %41,3 ile ilk sırada, “serbest meslek” grubunda yer alanlarında %19,3 ile ikinci sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların gelir durumlarına bakıldığında ise en fazla gelir durumuna sahip ziyaretçilerin %53,3 ile “0-1500 TL” arasında en az gelir durumu grubunun ise %1,5 ile “4501-5000 TL” aylık gelir olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Ziyaretçilerin Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Sayı	Yüzde (%)	Medeni Durum	Sayı	Yüzde (%)
Kadın	260	65,0	Bekâr	257	64,3
Erkek	140	35,0	Evli	143	35,8
Toplam	400	100	Toplam	400	100
Eğitim Düzeyi	Sayı	Yüzde (%)	Yaş	Sayı	Yüzde (%)
İlkokul	40	10,0	18-24 yaş	159	39,8
Ortaokul	28	7,0	25-34 yaş	91	22,8
Lise	122	30,5	35-44 yaş	71	17,8
Önlisans	72	18,0	55-64 yaş	45	11,3
Lisans	119	29,8	65 ve üstü	31	7,8
Lisansüstü	19	4,8	Toplam	400	100
Toplam	400	100			
Meslek	Sayı	Yüzde (%)	Aylık Gelir	Sayı	Yüzde (%)

Memur	28	7,0	0-1500 TL	213	53,3
İŞçi	50	12,5	1501-2500 TL	108	27,0
Serbest Meslek	77	19,3	2501-3500 TL	45	11,3
Emekli	39	9,8	3501-4500 TL	12	3,0
Öğrenci	165	41,3	4501-5000 TL	6	1,5
İŐsiz	41	10,3	5001 ve Üstü	16	4,0
Toplam	400	100	Toplam	400	100

Araştırmaya katılan ziyaretçilerin; bölgeye geliş nedeni olarak %81,2'sinin "festival", çok az sayıda ziyaretçinin ise %6,3 "iş" için geldiği görölmektedir. Ziyaretçilerin konaklama süreleri değerlendirildiğinde %59,0 ile ilk sırada "günübirlik" cevabını verdiği görölürken en az sayıda ise %6,5 ile "3-5 gece" cevabını görölmektedir. Ziyaretçilerin konakladıkları yer incelendiğinde ilk sırada %56,5 ile konaklama yapmadıklarını ve en az sayıda cevap olarak %5,5 ile "otel" de konakladıkları tespit edilmiştir. Ziyaretçilerin bilgi kaynağı incelendiğinde en fazla %51,0 ile "arkadaş/akraba tavsiyesi", %44,0 ile "internet/sosyal medya" ve en az bilgi kaynağı olarak da %2,0 ile "TV-gazete-dergi" olduğu görölmüŐtür.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Ziyaretçilerin KalıŐ Süreleri, Ziyaret Amaçları ve Bilgi Kaynakları

Bölgeye Geliş Nedeni	Sayı	Yüzde (%)	Bilgi Kaynakları	Sayı	Yüzde (%)
Festival	325	81,3	Arkadaş /Akraba Tavsiyesi	204	51,0
Tatil	50	12,5	İnternet/ Sosyal Medya	176	44,0
İŞ	25	6,3	TV/Dergi/Gazete	8	2,0
Toplam	400	100	Toplam	400	100
Konaklama Süresi	Sayı	Yüzde (%)	Konaklanan Yer	Sayı	Yüzde (%)
Günübirlik	236	59,0	Otel	22	5,5
1-2 Gece	95	23,8	Apart Otel	38	9,5
3-5 Gece	26	6,5	Arkadaş	55	13,8
5 Gecedan Fazla	43	10,8	Akraba Yanında	59	14,8
Toplam	400	100	Yok	226	56,5
			Toplam	400	100

Ziyaretçilerin gastronomi festivali tercihindeki memnuniyet unsurları hakkındaki görüşleri

Katılımcıların gastronomi festivali memnuniyetinde etkili olan faktörlere göre sorular oluşturulmuş ve verilen yanıtlar aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerine göre analiz edilmiştir (Tablo 3). Boyutların ortalamalarına göre gastronomi festivali tercihi boyutları içerisinde en fazla katılım gösterilen boyutun personel olduğu tespit edilmiştir (a.o.=3,82, s.s.=0,931). Bu boyutu ikinci sırada 3,23 ortalama ile festival alanının (s.s.=1,019), üçüncü sırada 3,19 ortalama ile yiyecek ve içecek (s.s.=1,003), dördüncü sırada ise 3,14 ortalama ile bilgilendirme yeterliliği (s.s.=1,001), izlemektedir. Son olarak uygunluk (s.s.=1,007) boyutunun da 2,06 ortalama değere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler gastronomi festivali tercihleri boyutları içerisinde personel, festival alanı ve yiyecek ieeğin daha yüksek performans gösterdiği ortaya koymakla birlikte uygunluğun daha az performans gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır. Uygunluk faktörü ile ilgili sorulara verilen cevapların düşük aritmetik ortalamaya sahip olması dikkat çekicidir.

Tablo 3. İfadelerin ve Boyutların Aritmetik Ortalama ve Standart Sapmaları

No	İfadeler	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Personel		3,82	0,931
1	Festivalde görev alanlar (personel, tezgahlar vb.) çok nazikti.	3,88	1,021
2	Festivalde görev alanlar (personel, tezgahlar vb.) festival hakkında yeterli bilgiye sahipti.	3,79	0,992
3	Festivalde görev alanlar (personel, tezgahlar vb.) isteğimize hızlı bir şekilde cevap vermekteydi.	3,81	1,038
4	Festivalde görev alanlar (personel, tezgahlar vb.) bize yardımcı olmaya hazırды.	3,81	1,016
Yiyecek ve İçecek		3,19	1,003
5	Festival sırasında satılan yiyecekler çok kaliteliydi.	3,53	1,135
6	Geleneksel yemekler vardı.	3,32	1,363
7	Yeterli çeşitlilikte yiyecek vardı.	3,35	1,365
8	Gıda fiyatları uygundu.	2,60	1,204
Bilgilendirme Yeterliliği		3,14	1,001
9	Broşürler yeterli bilgi sağlamaktaydı.	3,11	1,132
10	Tabelalar yeterli bilgi sağlamaktaydı.	3,19	1,087
11	Ziyaretçiler için festival alanını gösteren işaretler yeterli bilgi	3,15	1,165
Uygunluk		2,66	1,007
12	Tuvaletler kullanışlıydı.	2,59	1,190
13	Dinlenme alanları yeterliydi.	2,74	1,311
14	Park yeri yeterliydi.	2,68	1,260
Festival Alanı		3,23	1,009
15	Festival alanının büyüklüğü yeterliydi.	3,10	1,286
16	Festivalde çeşitli etkinlikler vardı.	3,37	1,164
Memnuniyet		3,65	1,000
17	Bu festivalde kendimi çok iyi hissettim.	3,59	1,015
18	Bu festivali ziyaret etme kararından memnunum.	3,68	1,077
19	Genel olarak bu festivalden memnunum.	3,70	1,097
Bağlılık		3,64	1,010
20	Bu festivali arkadaşlarıma ve komşularıma tavsiye ederim.	3,63	1,154
21	Bu festival hakkında diğer insanlara olumlu şeyler söyleyeceğim.	3,65	1,118
22	Bu festivali bir dahaki sefere tekrar ziyaret etmek isterim.	3,66	1,170

Ölçüm modeline ilişkin test sonuçları (doğrulayıcı faktör analizi)

Çalışmada kullanılan ankette yer alan ölçeklerin yapı geçerliliği araştırılmıştır. DFA modeli ile verilenin başlangıçtaki teorik modeli doğrulayıp doğrulamadığı araştırılmaktadır. Bu durumu sağlayan bir faktör yapısının varlığı ve söz konusu yapının istatistiksel olarak anlamlılığı test edilmektedir. Bunun sonrasında modele uygun olan ek örneklem verisiyle, hipotezlenen modelin geçerliliği doğrulanır (Schumacker ve Lomax, 2004). Uyum iyiliği ölçütü, bir modelin bütün olarak kabul edilebilmesi için verilerin birbiriyle tutarlı olup olmadığını belirler. Bir teorik modelin veri ile uyumunun analizinde birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu model ile veri arasındaki uyumu analiz ederken, uyum iyiliği

testlerinden tamamı ya da birkaçı kullanılabilir (Schumacker, 2006). Ölçüm modelinin uyumunu göstermek amacıyla χ^2 , χ^2/df , RMSEA, GFI, CFI ve NFI gibi uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Tablo 4 incelendiğinde DFA modelinin; χ^2/df , RMSEA, CFI, GFI ve NFI kriterlerine göre kabul edilebilir düzeyde uyumlu olduğu görölmektedir. Bununla birlikte Ki-kare sonucu modelin uyumlu olmadığını göstermektedir. Ki-kare bir anlamlılık testidir. Örneklem büyüklüğüne duyarlılık göstermekle birlikte hemen hemen her modelde de ret edilmektedir (Bentler ve Bonett, 1980). Araştırmada elde edilen uyum iyiliği değerlerinin büyük kısmının uyumlu olduğu sonucunu vermesi nedeniyle genel olarak model kabul edilmektedir.

Tablo 4. Ölçeğe İlişkin Uyum Değerleri

Uyum Ölçüsü	Ölçek Değerleri	Sonuç
Ki Kare (χ^2)	564,782 p=0,000	Model uyumlu değil
χ^2/df	564,782 /188= 3,004	Model kabul edilebilir düzeyde uyumlu
RMSEA	,071	Model orta derece uyumlu
GFI	0,892	Model kabul edilebilir düzeyde uyumlu
CFI	0,952	Model kabul edilebilir düzeyde uyumlu
NFI	0,931	Model kabul edilebilir düzeyde uyumlu

Çalışmada ilgili ölçeklerin yapı geçerliliği için ML (en çok benzerlik) algoritmasına dayanan doğrulamalı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda soruların tamamına ilişkin Cronbach's Alfa değerleri ve standart yük değerleri kabul edilebilir değerlerin üstünde (>0,50) yer aldığı görölmüştür (Cortina, 1993). Kurulan modele ilişkin elde edilen uyum değerleri ve anlamları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. DFA Analizi Sonucu Elde Edilen Standart Yük ve Cronbach's Alfa Değerleri

Boyut	Önerme	Standart Yük Değerleri	Cronbach's Alfa Katsayısı
PERSONEL	1	,869	,936
	2	,889	
	3	,910	
	4	,877	
	5	,721	
YİYECEK VE İÇECEK	6	,843	,829
	7	,867	
	8	,566	
BİLGİLENDİRME	9	,836	,885
	10	,923	
	11	,804	
UYGUNLUK	12	,727	,824
	13	,846	
FESTİVAL ALANI	14	,781	,748
	15	,812	
	16	,739	
MEMNUNİYET	17	,869	,944
	18	,948	
	19	,949	
BAĞLILIK	20	,955	,962
	21	,959	
	22	,920	

Yapısal eşitlik modeline ilişkin test sonuçları (YEM)

Kurulan modele ilişkin yol katsayıları ve diğer açıklayıcı bilgiler Tablo 6’da görülmektedir. Test edilen model sonuçlarına geçilmeden önce yapılan incelemede, negatif hata varyansın olmadığı ve hata terimlerinin 1’den yüksek yüklemeler almadığı görülmüştür. Yapısal eşitlik analizi ile ölçüm modeli sonucu elde edilmiştir. Bunun ardından iyi uyuma sahip olan değişkenler ile model oluşturulup bu model test edilmiştir. Son olarak model sonuçlarının değerlendirilmesine geçilmiştir. Tablo 6’da göre iki değişken (gözlenen ve gözlenemeyen) için olasılık (p) değerlerinin biri hariç diğerleri 0,05’den küçük olduğu için regresyon katsayıları anlamlıdır. Analiz sonucu üretilen uyum değerlerinin kabul edilen uyum indekslerinin üzerinde veya altında olması istenir. Bu çalışmada da alanyazında en fazla kullanılan uyum indeksleri kullanılmıştır. YEM uyum iyiliği değerleri incelendiğinde bu değerlerin daha önce gerçekleştirilen DFA uyum değerlerine çok yakın sonuçlar (Ki Kare (χ^2): 563,445; χ^2/df : 2,935; RMSEA: ,070; CFI: 0,953; NFI:0,931) çıktığı görülmektedir. Böylece YEM’in genel olarak kabul edilebilir uyuma sahip olduğu söylenilebilir.

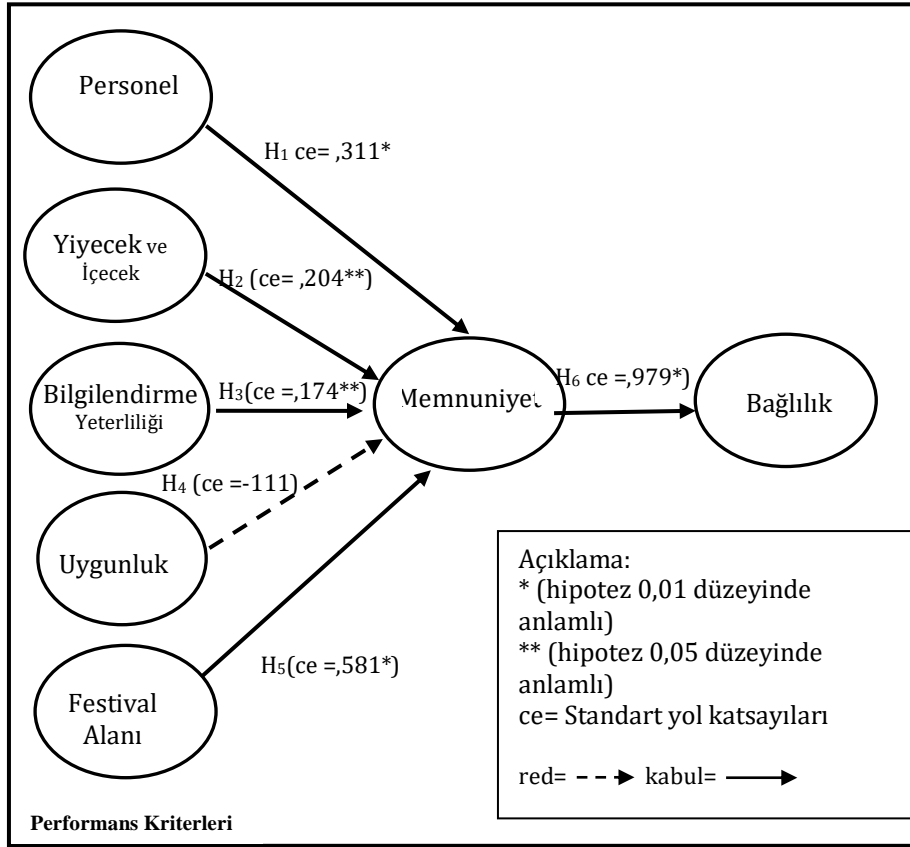
Tablo 6 incelendiğinde, “uygunluk” ile “memnuniyet” arasında kurulan bağ dışındaki tüm yollar anlamlıdır. Belirtilen varyanslar incelendiğinde, “memnuniyet”e ilişkin varyansın, %56’sının “personel”, “yiyecek ve içecek”, “bilgilendirme yeterliliği”, “festival alanı”, faktörlerindeki değişimlerden kaynaklandığı; “bağlılık”a ilişkin varyansın ise, %76’sının “memnuniyet” faktöründeki değişimler tarafından açıklandığı görülmektedir.

Tablo 6. Yapısal Modele İlişkin İstatistik Değerler

<i>Yol</i>	<i>Standart Yol Katsayısı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>Anlamlılık</i>	<i>R²</i>
PRS →MMY	,311	,064	,000	
Yİ→MMY	,204	,107	,021	
BLY→MMY	,174	,062	,005	0,56
UYG→MMY	-,111	,102	,280	
FA→MMY	,581	,147	,000	
MMT→BAĞ	,979	,033	,000	0,76
Uyum Değerleri	$\chi^2=563,445$; $p=0,000$; $\chi^2/df=2,935$; CFI=0,953; NFI=0,931; RMSEA=,070			

Hipotez testleri

“Ziyaretçiler açısından gastronomi festivali ziyaretçilerinin tercihlerini etkileyen faktörler, memnuniyet ve bağlılık düzeylerinin” araştırılması amacı ile geliştirilen yapısal model testi sonucunda elde edilen boyutlar arasındaki standart tahmin değerleri ve araştırma hipotezlerini kapsayan yapı Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. Standart tahmin değerleri ve hipotez sonuçları

Çalışmada elde edilen hipotez testleri sonucunda gastronomi festivallerini ziyaret eden ziyaretçilerin memnuniyetiyle ilgili ortaya koyulan hipotezlerden “personel”, “yiyecek ve içecek”, “bilgilendirme yeterliliği”, “festival alanı” ve “memnuniyet” faktörlerinin kabul edildiği, “uygunluk” faktörünün reddedildiği görülmektedir. Hipotez testi sonuçlarına ilişkin zet Tablo 7’de gösterilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın başında önerilen 6 hipotezin 5’i desteklenirken 1 hipotez desteklenmemiştir.

Tablo 7. Hipotez testi sonuçları

Hipotez	Kısaltmalar	Sonuç
H ₁	PRS→MMY	Desteklendi (ce= 0,311)
H ₂	Yİ→MMY	Desteklendi (ce= 0,204)
H ₃	BLY→MMY	Desteklendi (ce= 0,174)
H ₄	UYG→MMY	Desteklenmedi (ce=-0,111)
H ₅	FA→MMY	Desteklendi (ce= 0,581)
H ₆	MMT→BAĞ	Desteklendi (ce= 0,979)

Sonuç ve neriler

Araştırmada gastronomi festivali ziyaretçilerinin tercihlerini etkileyen faktörler, memnuniyet ve bağlılık düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, gastronomi festivaline katılan ziyaretçilere anket uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda gastronomi festivaline gelen ziyaretçi profili hakkında bazı tanımlayıcı sonuçlara ulaşılmıştır.

Festivallere kadın, bekar, genç ve öğrencilerin katılımının yüksek olduğu görülmektedir. Festivallerde yapılan etkinliklerin gençler ve öğrenciler tarafından daha çok ilgi görmesi festival programlarının eğlenceli etkinlikler içermesiyle bağlantılı olduğu söylenebilir. Ayrıca araştırmaya katılanların aylık gelirinin düşük olduğu görülmektedir. Ankete katılanlar arasında öğrencilerin büyük çoğunlukta olması gelir durumunun düşük olmasının nedeni olarak açıklanabilir. Ziyaretçilerin büyük çoğunluğunun festival için bölgeye geldiği görülmüştür. Bu sonuç festivallerin ziyaretçilerin gideceği yeri seçmesinde önemli bir çekiciliğinin olduğunu göstermektedir. Konaklama açısından ziyaretçilerin büyük kısmının günübirlik geldiği görülmüştür. Bu sonuç festivallere yakın il ve ilçelerden katılım sağlandığı şeklinde yorumlanabilir. Festivale katılan ziyaretçilerin festival hakkında aldıkları bilgi kaynaklarının arkadaş/akraba tavsiyesi ve internet-sosyal medya aracılığıyla olduğu görülmüştür. Bu durum festival organizatörlerinin interneti ve sosyal medyayı etkin kullandıkları veya festival takipçilerinin sosyal medyadan etkileşime açık olduklarını göstermektedir. Gastronomi festivali düzenleyen organizatörlerin ziyaretçilerin profilini bilmesi bu doğrultuda planlama yapması ve ziyaretçilerin memnuniyetine önem vermesi ziyaretçi sayısında artış yaşanabileceğini göstermektedir. Festivalden memnun olan ziyaretçiler festivali tekrar tercih etme ve başkalarına önerme konusunda istekli oldukları çalışmaya paralel olarak birçok araştırma sonucunda da yer almaktadır (Lee vd., 2008; Özdemir ve Çulha, 2009; Anıl, 2012). Ayrıca ziyaretçilerin büyük kısmının festivalde konaklama yapmadıkları görülmektedir. Organizatörlerin ziyaretçilerin konaklama yapması için programlarını geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Yapısal eşitlik modeline ilişkin sonuçlara bakıldığında, festivalde yiyeceklerin kaliteli, yeterli çeşitlilikte ve geleneksel olması gibi ifadelerden oluşan “yiyecek-içecek” faktörü ile ziyaretçilerin memnuniyeti arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki ortaya çıkmıştır. Gıda fiyatlarının uygun olduğunu belirten ifade ortalamasının ise düşük çıkması dikkat çekicidir. Araştırma kapsamında gastronomi festivali tercihindeki memnuniyet unsurları içerisinde yer alan “personel”, “bilgilendirme yeterliliği” ve “festival alanı” faktörleri ile ziyaretçilerin memnuniyeti arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Festival alanının büyük olması ve yapılan etkinliklerin çeşitli olması yemek yarışmaları, tadım atölyeleri, workshoplar gibi aktiviteler ziyaretçilerin dikkatini çekmekte olup etkinliklere katılımı arttırdığı görülmektedir. Festival programının zengin olması yeterli çeşitte etkinlikler yapılması ve ziyaretçiler tarafından katılım sağlanması festival memnuniyetini olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Tuvalet, dinlenme alanı ve park yeri gibi ifadelerin yer aldığı “uygunluk” faktörünün ise ziyaretçiler için önemli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunda ziyaretçilerinin büyük kısmının öğrenci, genç ve gelir durumunun düşük olmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Öğrencilerin kendi araçlarına sahip olmaması ve festivale toplu taşıma aracıyla ulaşımın sağlanması bunun içinde park yerine gereksinim duyulmaması, genç yaşta olmalarından dolayı dinlenme alanlarına gereksinim duyulmaması bunun yerine daha çok aktivitelere önem vermesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Araştırma kapsamında “memnuniyet” faktörü ile bağlılık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre festival alanı faktörünün ziyaretçi memnuniyetini önemli ölçüde etkilediği görülürken personel, bilgilendirme yeterliliği ve yiyecek-içecek faktörlerinin az da olsa ziyaretçilerin memnuniyeti ve bağlılığını etkilediği, uygunluk faktörünün ise ziyaretçiler için önemli olmadığı görülmüştür.

Özdemir ve Çulha (2009) “Festival Ziyaretçilerinin Memnuniyeti ve Bağlılığı”, çalışmada festivallerde ziyaretçilerin memnuniyeti ve bağlılığını; festival alanı, personel, yiyecek,

uygunluk, hediyelik eşya ve bilgilendirme faktörleriyle incelemiŐ ve benzer olarak “festival alanının” ziyaretçi memnuniyetini etkileyen en önemli etken olduğunu bildirmişlerdir. Çalışmada festival alanı faktörleri içerisinde; festival alanının yeterli imkana sahip ve büyük olması, temizliği, programın iyi organize edilmesi, dinlenme alanının yeterli olması, alanın atmosferinin iyi olması ve çeşitli etkinliğin yapılmasının ziyaretçilerin en çok önem verdiği husus olarak görölmektedir. Yapılan çalışmanın sonuçlarına paralel olarak festival alanının ziyaretçilerin memnuniyeti için önemli olduğu görölmüŐtür. Aynı zamanda çalışmada yiyecek, hediyelik eşya ve personel davranışlarının ziyaretçi memnuniyeti ve bağlılığını önemsiz düzeyde etkilediğini belirtmişlerdir. Yapılan araştırmanın örnekleminin Efes Deve GüreŐi Festivali’nin olmasında etkili olduğu düşünölmektedir çünkü deve güreŐi festivalinde festival alanının büyüklüğü yiyecek ve içecekten, hediyelik eŐyadan daha önemlidir. Araştırmanın bu sonucu göz önüne alındığında ise gastronomi festivalinde “yiyecek- içecek” faktörünün önemli olması kaçınılmaz bir sonuçtur.

Anıl (2012) “Festival Ziyaretçilerinin Memnuniyet ve Bağlılığı: Küçük, Yerel ve Belediye Tarafından Organize Edilen Festivaller Örneği”, adlı çalışmasında festivallerde ziyaretçilerin memnuniyet ve bağlılığını incelediği çalışmada örneklem olarak Vize Tarih ve Kültür Festivali’ni araŐtırmıştır. Festival alanı, personel, yiyecek, uygunluk, hediyelik eşya, bilgilendirme yeterliliği faktörlerini incelemiştir. Yiyecek faktörünün, ziyaretçilerin memnuniyeti için en önemli faktör olduğu ve sadakati önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaŐılırken; hediyelik eşya, personel ve bilgilendirme yeterliliği faktörlerinin ziyaretçilerin memnuniyetini ve bağlılığını önemli ölçüde etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu boyutla ilgili olası açıklamalar festival ile iliŐkilendirilebilir. Festivalin türünün, festivalin düzenlendiği bölgenin özelliği gibi faktörlerin bunda etkili olduğu düşünölmektedir. Yerel ve küçük çapta festival düzenlenmesi, festival alanının küçük olmasıyla beraber personellerin önemli olmadığı, bilgilere ulaşımın daha kolay olması bunda etkindir.

Lee vd. (2008) “Festivallerde Ziyaretçilerin Duyguları, Memnuniyeti ve Bağlılığı” yaptığı çalışmada aynı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Anıl (2012) çalışmasında Özdemir ve Çulha (2009)’nın yaptığı çalışmanın aksine festival alanı faktörü yapılan araştırmaya benzer şekilde sadece iki unsurdan oluşmaktadır: Bunlar, festivaldeki yeterli etkinlikler ve festival alanının büyüklüğü’dür. Çalışmanın sonuçları çalışmamıza paralel olarak festival alanı ve yiyecek faktörüne ziyaretçilerin memnuniyetini olumlu etkilediğini göstermiştir.

Bu çalışma, uygulamanın sınırları nedeniyle bir bölgede ve beş festivalde yürütölmüŐtür. Konunun daha ayrıntılı incelenmesi için ileride yapılacak araştırmanın kapsamı büyütölerek birkaç farklı bölgede ya da bir bölgede daha fazla festival üzerinde gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Anıl, N. K. (2012). Festival Visitors’ Satisfaction and Loyalty: An Example of Small, Local, and Municipality Organized Festival, *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 60 (3): 255-271.
- Atkinson, A. (1988). Answering the Etemal Question: What Does the Customer Satisfaction, *The Cornell Hotel and Resteuorlll Administraion Quarterly*, 29 (2): 45-5 1.

- Baker J. (1986). The role of the environment in marketing services: the consumer perspective. In: Czepiel JA, Congram CA, Shanahan J, editors. *The Services Challenge: Integrating for Competitive Advantage*. Chicago: American Marketing Association; 79-84.
- Baker, D. A. ve Crompton, J. L. (2000). Quality, Satisfaction And Behavioral Intentions, *Annals of Tourism Research*, 27 (3) :785-804.
- Bekar, A. Kocatürk, E. ve Sürücü, Ç. (2017). Gastronomi Festivallerinin Algılanan Destinasyon İmajına ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Fethiye Yeşilüzümlü ve Yöresi Kuzugöbeği Mantar Festivali Örneği, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (2): 28-36.
- Bentler, P. M., ve Bonett, D. (1980) Significance Tests and Goodness of Fit in the Analysis of Covariance Structures, *Psychological Bulletin*, 88 (3): 588-606.
- Bilgili, B., Yağmur, Ö. ve Yazarkan, H. (2012). Turistik Ürün Olarak Festivallerin Etkinlik ve Verimliliği Üzerine Bir Araştırma (Erzurum-Oltu Kırdağ Festivali Örneği), *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2 (2): 117-124.
- Bitner, M. J., Booms, B. H., & Mohr, L. A. (1994). Critical service encounters: The employee's viewpoint, *Journal of Marketing*, 58: 95-106.
- Carmichael, A. B. (2005). Understanding The Wine Tourism Experience For Winery 200 Visitors In The Niagara Region, Ontario, Canada, *Tourism Geographiex*, 7(2): 185-204.
- Chang, J. (2006). Segmenting Tourists to Aboriginal Cultural Festivals: An Example in the Rukai Tribal Area, Taiwan, *Tourism Management*, 27 (6): 1224-1234.
- Cole, S. T. ve Chancellor, H. C. (2009). Examining the Festival Attributes that Impact Visitor Experience, Satisfaction and Re-Visit Intention, *Journal of Vacation Marketing*, 15: 323-333.
- Cortina, J. M. (1993). What is Coefficient Alpha?, An Examination of Theory and Applications, *Journal of Applied Psychology*, 78: 98-104.
- Crompton, L. J. ve McKay, L. S. (1997). Motives of Visitors Attending Festival Events, *Annals of Tourism Research*, 24 (2): 425-439.
- Demirbilek, E., Şengül, S. ve Akoğlu, A. (2018). "Turizm Ürünü Olarak Gastronomi Festivalleri (Marmara Bölgesi Örneği)", (Bildiri) *Uluslararası Gastronomi Turizmi Araştırmaları Kongresi (Bildiri)*, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Doğdubay M., Sarioğlan M. ve Saatçi G. (2011). Destinasyon Pazarlamasında Yerel Yönetimlerin Gastronomik Öğeleri Kullanma Eğilimlerinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma (Bildiri). V. *Ulusal Gastronomi Sempozyumu, Antalya*.
- Duran, E., Hamarat, B. ve Özkul, E. (2014). A Sustainable Festival Management Model: The Case of International Troia Festival, *International Journal of Culture Tourism and Hospitality Research*, 8 (2): 173-193.
- Hu, Y. (2010). *An Exploration of the Relationships between Festival Expenditures, Motivations, and Food Involvement among Food Festival Visitors*. (Doctoral dissertation, Waterloo, Ontario, Canada).
- Kargiglioğlu, Ş. ve Kabacık, M. (2017). Gastronomi Turizmi Kapsamında Urla Enginar Festivaline Gelen Turistlerin Festival Hakkındaki Görüşleri, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (3): 409-421
- Kim, H., Borges, M., ve Chon, J. (2006). Impacts Of Environmental Values On Tourism Motivation: The Case Of FICA, Brazil, *Tourism Management*, 27: 957-967.

- Kim, Y. G., Eves, A. ve Scarles, C. (2009). Building a Model of Local Food Consumption on Trips and Holidays: A Grounded Theory Approach, *International Journal of Hospitality Management*, 28 (3): 423-431.
- Kim, Y. G., Suh, B. W. ve Eves, A. (2010). The Relationships Between FoodRelated Personality Traits, Satisfaction, And Loyalty Among Visitors Attending Food Events and Festivals, *International Journal of Hospitality Management*, 29 (2): 216-226.
- Knutson, B. (1988). Frequent Travelers: Making Them Happy and Bringing Them Back, *The Cornell Hotel and Resteuroll Administration Quarcerly*, 29 (1): 83-87.
- LeBlanc, G. (1992). Factors Effecting Customer Evaluation of Service Quality of Travel Agencies: *An Invastigation of Customer Perceptions*, *Journal of Travel Research*, 30 (4): 10-16.
- Lee, C., Lee, Y. ve Wicks, B. (2004). Segmentation of Festival Motivation by Nationality and Satisfaction, *Tourism Management*, 25: 61-70.
- Lee, S. ve Arcodia, C. (2011). The Role of Regional Food Festivals for Destination Branding, *International Journal of Tourism Research*, 13 (4): 355-367.
- Lee, S. Y., Petrick, J. F., ve Crompton, J. (2007). The Roles of Quality and Intermediary Constructs in Determining Festival Attendees' Behavioral Intention, *Journal of Travel Research*, 45 (4): 402-412.
- Lee, Y. vd. (2008). Festivalscapes and Patrons Emotions, Satisfaction, and Loyalty, *Journal of Business Research*, 61: 56-64.
- Lewis, R. C. (1987). The Measurement of Gaps in the Quality of Hotel Services, *International Journal of Hospitality Management*, 6 (2): 83-88.
- Marangoz, M. ve Biber L. (2007). Kurumsal İmajın ve Kurumsal Ürün Müşteri Bağlılığına Etkileri *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 2: 173-193.
- Markovic, S. S., Dorcic, J. ve Krnetic, M. (2015). Visitor Satisfaction and Loyalty Measurement of a Local Food Festival: Application of Festperf Scale, *Tourism in Southern and Eastern Europe*, 3: 183-196.
- Mason, C. M. ve Paggiaro, A. (2012). Investigating the Role of Festivalscape in Culinary Tourism: The Case of Food and Wine Events, *Tourism Management*, 33: 1329-1336.
- Okumuş, B., Okumuş, F. ve McKercher, B. (2007). Turizm destinasyonlarının pazarlanmasında yerel ve uluslararası mutfakların birleşimi: Hong Kong ve Türkiye örnekleri, *Tourism Management*, 28: 253-261.
- Organ, K. vd. (2015). Festivals as Agents for Behaviour Change: A Study of Food Festival Engagement and Subsequent Food Choices, *Tourism Management*, 48: 84-99.
- Özdemir, G. ve Çulha, O. (2009). Satisfaction and Loyalty of Festival Visitors, *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 20 (2): 359-373.
- Özkan, E., Curkan, S. C. ve Sarak, E. C. (2015). Festivallerin Katılan Ziyaretçiler Üzerine Etkileri: Alaçatı Ot Festivali Örneği, *GÜSBEED*, 6 (14): 59-69.
- Personel, Türk Dil Kurumu (2020) <https://sozluk.gov.tr/>
- Plummer, R. vd (2005). Beer tourism in Canada along the Waterloo-Wellington Ale Trail, *Tourism Management*, 26 (3): 447-458.

- Schumacker, R. E. (2006). Conducting Specification Searches With Amos. *Structural Equation Modeling, A Multidisciplinary Journal*, 13 (1): 118- 129.
- Schumacker, R. E. ve Lomax, R. G. (2004). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*. Second Edition. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Sert A.N. (2017). Yerel Halkın Festivallerin Başarı Faktörlerini Algılamalarına Yönelik Bir Çalışma: Beypazarı Örneği *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (2): 29-44.
- Sudhahar, C. vd. (2006), Service Loyalty Measurement Scale: A Reliability Assesment, *American Journal of Applied Sciences*, 3: 4.
- Şengül, S. (2015). *Ege Bölgesi Mutfak Kültürü ve Yöresel Yemekleri*, İçinde: S. Şengül, A. Çakır ve G. Çakır (Editörler), *Yöresel Mutfaklar*. (ss. 73-94). Ankara: Beta Basım Yayım
- Thompson, K. ve Schofield, P. (2009). Segmenting and Profiling Visitors to the Ulaanbaatar Naadam Festival by Motivation, *Event Management*, 13 (1): 1-15.
- Thrane, C. (2002). Music Quality, Satisfaction, and Behavioral Intentions Within a Jazz Festival Context. *Event Management*, 7 (3): 143–150.
- Wan, Y. K. P. ve Chan, S. H. J. (2013). Factors that Affect the Levels of 1. Tourists' Satisfaction and Loyalty towards Food Festivals: a Case Study of Macau, *International Journal of Tourism Research*, 15: 226-240.
- Wolf, E. (2006). *Culinary Tourism the Hidden Harvest*. Abd- Iowa: Kendall/Hunt Publishing Company.
- World Tourism Organization, (2012). Global Report on Food Tourism:Madrid,<http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/amreports4foodtourism.pdf/>, Erişim tarihi: 21 Haziran 2018.
- Yılmaz, Ö. (2014). *İlişkisel Pazarlama Faaliyetlerinin Ağızdan Ağıza İletişim (WOM) Yaratma Üzerine Etkisi: Bankacılık Sektörüne İlişkin Bir Alan Araştırması* (Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir).
- Yılmaz, Ö. (2016). Bankacılıkta İlişkisel Pazarlama Faaliyetlerinin, Tekrar Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisinde İlişkisel Kalite Algısının Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 4 (2): 142-161.
- Yolal, M., Çetinel, F. ve Uysal, M. (2009). An Examination of Festival Motivation and Perceived Benefits Relationship: Eskişehir International Festival, *Journal of Convention and Event Tourism*, 10 (4): 276-291.
- Yoon, Y., Lee, J. ve Lee, C. (2010). Measuring Festival Quality and Value Affecting Visitors' Satisfaction and Loyalty Using a Structural Approach, *International Journal of Hospitality Management*, 29: 335–342.
- Yuan, J. vd. (2005). An Analysis of Wine Festival Attendees' Motivations: A Synergy of Wine, Travel and Special Events?, *Journal of Vacation Marketing*, 11 (1): 41-58.
- Yuan, J. ve Jang, S. (2008). The Effects of Quality and Satisfaction on Awareness and Behavioral Intentions: Exploring The Role of a Wine Festival, *Journal of Travel Research*, 46 (3): 279–288.

Eleştirel Teori ve Pozitivizm Eleştirisi

Tuğsat Güzeloğlu^{a, b}

Özet

Bu çalışmanın amacı yirminci yüzyılın en etkili teorilerinden biri olan eleştirel teori hakkında bilgi vermektir. Bu amaçla eleştirel teorinin ne olduğu ne zaman ve hangi koşullar altında ortaya çıktığı ele alınmıştır. Aynı zamanda tarihsel koşullardan etkilenen eleştirel teorinin hangi alanlara yönelik eleştirel düşünme üzerine odaklandığına değinilmekte ve sonra pozitivizme yönelik getirdiği eleştirilere yer verilmektedir. Bu anlamda “aydınlatıcı ve özgürleştirici bir tür bilgi veren” eleştirel teori “olanın ötesini görmeyi” amaçlamaktadır. Eleştirel teori ve Frankfurt Okulu arasında bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Frankfurt Okulu, içerisinde çok farklı ilgi ve düşünceleri barındıran felsefi bir okuldur. Eleştirel teori de benzer şekilde çağın problemlerine tek bir açıdan değil farklı açılardan bakılması gerektiği görüşündedir. Nitekim bu sayede toplumun gerçek yapısını ortaya koymak mümkün olacaktır. Dolayısıyla bu yaklaşımlarından dolayı eleştirel teori ve Frankfurt Okulu genellikle birlikte anılır. Eleştirel teori için pozitivizm eleştirisi onun varlık nedenlerinden biridir. Eleştirel teorisyenlere göre pozitivizm hakikat dünyasından yoksundur. Pozitivizm olguları ön plana çıkarırken anlamı ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla görevi ne yönde gideceğimizi göstermek olan eleştirel teori, pozitivizm eleştirisi ile günümüz dünyasında değerlerin olgulara indirgenerek kaybolmasını eleştirmektedir. Bu yüzden bu çalışma içerisinde eleştirel teorinin pozitivizme getirdiği eleştiriler gösterilecek ve bu eleştirilerle birlikte pozitivizmin günümüz dünyasına getirdiği çıkmazlar eleştirel teori savunucusu filozoflar örnek gösterilerek ele alınacaktır. Bu sayede eleştirel teori ile özgürleştirici bir düşünce sisteminin gerekliliği ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler

Eleştiri
Eleştirel Teori
Frankfurt Okulu
Pozitivizm

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 23.07.2019
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.595420

Critical Theory And Positivism Critical

Abstract

The aim of this study is to give information about critical theory which is one of the most effective theories of the 21st century. In this sense, what is critical theory and when and under what conditions it occurs is tackled. In the study, it is also mentioned that critical theory, which is affected by historical conditions, focuses critical thinking about which fields and then criticisms about positivism are included. In this sense, it is clear that “giving a kind of enlightening and liberating formation” critical thinking targets “to see beyond”. It is possible to speak of a relationship between critical theory and the Frankfurt School. The Frankfurt School is a philosophical school with many different interests and ideas. Critical theory likewise considers that the problems of the era are not viewed from a single name but from different angles. In this way, it will be possible to reveal the real structure of society. Therefore, because of these approaches, critical theory and the Frankfurt School are often referred to together. Criticism of positivism for theory is one of its reasons. Indeed, according to critical theorists, positivism lacks the world of truth. While positivism highlights the cases, it eliminates the meaning. Therefore, the critical theory, whose mission is to show how to go, criticizes positivism with the critique of the disappearance of values by reducing them to facts in today's world. Therefore, in this study, the critiques of critical theory on positivism will be shown, and the implications of positivism in today's world will be discussed with reference to philosophers who advocate critical theory. In this way, critical theory and the necessity of a liberating system of thought will emerge.

Keywords

Criticism
Critical Theory
Frankfurt School
Positivism

About Article

Received: 23.07.2019
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.595420

^a tugsat-sivas@hotmail.com

^b Doktora öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 0000-0002-5004-7494.

Giriş

Eleştirel teori, düşünmenin önündeki engelleri kaldırmak adına önemli bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır. Eleştirel teori ile hakikat dünyasına açılan kapı düşünmeyi özgürleştirmekte ve insan hayatına bir anlam kazandırmaktadır. Buradan hareketle çalışmamızda eleştirel teorinin anlam dünyasını yok eden pozitivizm eleştirisine değinilecektir. Ancak eleştirel teorinin pozitivizm eleştirisini ele almadan önce yapılması gereken şey, eleştirel teorinin ne olduğu, hangi koşul ve bağlamda ortaya çıktığı ve hangi alanlara yönelik eleştirilerinin olduğunu ele almak olacaktır. Bu sayede eleştirel teorinin pozitivizme yönelik eleştirilerinin nedenleri ortaya konulacak ve bunlar gerekçelendirilerek, bu eleştirinin haklılığı ortaya çıkarılacaktır. Nitekim bu haklılık, insanın toplumsal hayatındaki anlamın yok olmasını gösteren bir haklılıktır.

Eleştiri kelimesinin etimolojik anlamına bakıldığında bu kavramın hem iyi hem de kötü anlamda kullanıldığını görülür. Fakat genel anlamda eleştiri sözcüğünün kullanıldığı yerde bir olumsuzluk düşüncesi egemendir. Bu anlamda “terim, herhangi bir şeyi iyi ya da kötü yanlarıyla değerlendirme anlamını kapsadığı halde bir şeyin sadece kötü yanını gösterme anlamında da kullanılmıştır” (Hançerlioğlu, 1982, s. 81). İçerisinde bir inceleme durumu ve yargılama içeren bu sözcük, eleştirel teorisyenlerin de kullandığı gibi bir sınaama yolunun yöntemidir. Böyle bir yöntem ile “Eleştirel teorisyenlerin temel amaçları iki biçimde ifade edilebilir. Birincisi, özgürleşmeyi ve aydınlanmayı, bireylerin gizli zorlamaların farkına varmasını sağlamayı ve böylece onları bu zorlamalardan kurtarıp, doğru çıkarılarının nerede olduğunu belirlemelerini sağlayacak bir yere getirmek; ikincisi, bireyleri, en azından kısmen kendi kendilerine dayatmış oldukları bir zorlamadan, bilinçli insan eyleminin kendi kendini engellemesinden kurtarmaktır”(Geuss, 2002, s. 11).

Eleştirel Teori ve Frankfurt Okulu

Eleştirel teori ile Frankfurt Okulu arasında bu amaçlar doğrultusunda yakın bir ilgi ve ilişkiden bahsetmek mümkündür. Frankfurt Okulu, Sosyal Araştırmalar Enstitüsü adı altında Weil, Horkheimer ve Pollock’un emekleriyle 1923 yılında, Frankfurt Üniversitesi ile ilişkili bir araştırma okuludur. “Frankfurt Okulu terimi, Frankfurt Üniversitesi’ndeki Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ile bağlantılı olarak doğmuştur”(Strik, 1999, s. 14). Bu bağlamda eleştirel teori Frankfurt Okulu teorisyenlerinin görüşlerinin genel adıdır. Görüldüğü gibi Frankfurt Okulu ile eleştirel teori arasındaki ilişki Frankfurt okulunun ve okula bağlı olarak çalışmaların eleştirel teorinin kilometre taşı oluşturuyor olmasından kaynaklanır. Frankfurt Okulunun en önemli üyeleri, Horkheimer, Adorno, Marcuse ve Fromm’dur. Orta sınıf Yahudi ailelerine mensup olan bu isimler Frankfurt Okulu ile birlikte Marx ‘ın düşüncelerini tekrar gözden geçirir. Bu teorisyenlere göre insan fikirleri yaşadıkları toplumla ilişkilidir. Bu nedenle “Özellikle Rus devrimiyle birlikte kapitalist toplumların yanında sosyalist toplumların da oluşumu Frankfurt Okulunun oluşum sürecinde son derece önemlidir”(Kızılcılık, 2004, s. 101).

Frankfurt Okulu yüzyılın karmaşık sosyal, ekonomik, siyasi koşullarında farklı düşünceyi benimseyerek bir felsefi okul olabilmıştır. Bu okul bir grup Marksist entelektüel tarafından Marxizm’i yeniden yorumlamaya ilişkin çalışmalar da yapar. “Frankfurt Okulu ve Marxizm arasındaki ilişki, tarihsel süreç içerisinde yoğunluğunda farklılıklar olsa da, okulun kuruluşundan itibaren, her dönemde kendini hissettirir”(Kellner, 2006, s. 136). Bu anlamda eleştirel teori tamamlanmış ve bitmiş bir teori değildir. Çünkü eleştirel teori kapalı bir sitem

olmadığı için aynı zamanda böyle sistemlere karşı eleştirel yaklaşır. Eleştirel teoriye ilişkin yapılması gereken belki de ilk tespit, onun istisnasız tüm kapalı felsefi sistemlere karşı kesin bir güvensizlik duyduğu olmalıdır” (Jay, 2005, s. 69).

Frankfurt Okulu geleneği içinde bir değil birden fazla eleştirel teoriden bahsetmek mümkündür. Bu okul içinde çok farklı disiplinler ve araştırma alanları bulunur. “Bu anlamda Frankfurt Okulu’nun tarihini veren çeşitli kitaplarda, konunun ele alınışına göre farklı dönemselleştirmeler yapılmaktadır” (Kızılçelik,2000, s. 42) O halde Frankfurt okulunun 1923 – 1930 arası yılları Grünberg dönemi, 1930 – 1933 yılları arası Horkheimer dönemi, 1933 -1950 yılları ABD dönemi, 1950 – 1970 yılları Frankfurt’a dönüş dönemi ve 1950 ve sonrasını da Habermas dönemi olarak dönemlere ayırmak yanlış olmayacaktır.

Frankfurt okulunun 1930 ve 1933 yılları arasında gerçek kimliğine kavuştuğu görülür. Bu dönemde okulun üyeleri olan Horkheimer, Adorno, Marcuse gibi önemli isimler ve bu isimlerin çalışmalarıyla okul entelektüel bir kimlik kazanır. Nicelik ve nitelik olarak farklı dönemlerden gelen bu düşünürler doğal olarak dönemin şartlarından etkilenir. Özellikle Almanya’da faşizmin doğuşuna tanıklık ederek göç etmek onların düşüncelerinde etkilidir. İkinci Dünya savaşının olumsuz etkileri ile birlikte teorisyenler arasında kopukluklar ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu noktada görülüyor ki eleştirel teorisyenler tarihsel olarak içinde buldukları koşullardan doğrudan etkilenmişler ve bu koşullar, teorisyenlerin çalışmalarına yön vermiştir.

Frankfurt Okulu tarihinde yeni bir dönem, Adorno (1969) ve Horkheimer (1973)’ın ölümleri ile okulun yönelimini belirleyen Jürgen Habermas’ın etkin olduğu dönemdir. Jürgen Habermas Frankfurt Okulu’nun ikinci kuşak üyesidir. Habermas eleştirel teoriyi yeniden inşa etmek ve politik açıdan önemli hale getirmek amacını taşır. “Habermas’ın, eleştirel teoriyi yeniden inşa etmede izlediği ikincisi yol ise, eleştirel teorinin çıkış noktası olan eleştiriyi (tarihsel köklerini de kullanarak), politik bir söylem haline getirmeye çalışmaktır” (Calhoun, 1995, s. 27). Kısaca özetleyecek olursak eleştirel teorisyenlerin, genel olarak, üzerinde durdukları veya kritik ettikleri konular(Ritzer, 1983, s. 260) şunlardır: Marksist kuramın eleştirisi, modern toplumun eleştirisi, kültürün (kitle kültürünün) eleştirisi, sosyolojinin eleştirisi, pozitivistimin eleştirisidir.

Eleştirel Teorinin Pozitivizm Eleştirisi

Eleştirel teorinin ne olduğunu, hangi koşullarda ve ne zaman ortaya çıktığını, Frankfurt Okulu ile ilişkisi bağlamında bu şekilde ele aldıktan sonra, eleştirel teorinin daha önce değindiğimiz eleştirilerinden yalnızca biri ve aynı zamanda en önemlisi olan pozitivistim eleştirisine bakabiliriz. Fakat bunun için öncelikle pozitivistimin ne olduğunu ele almak yerinde olacaktır. Aydınlanma hareketi ile ilişkili olan pozitivistimde deney ve gözleme dayalı bilimsel bilgi önemlidir. Bu anlamda somut niteliğe sahip olmayan, yani gözlenebilir olmayan şeylerin pozitivistim için bir önemi yoktur. Pozitivistim, öznelikten ziyade nesnellüğün savunulduğu bir anlayıştır. Bu anlayışla birlikte değer yargılarının dışlanmış olması doğal olan bir durumdur. Buna rağmen çok yönlü bir varlık olan insanın bu şekilde bilimci denilen bir görüşle özgürlüğünün ve gizil güçlerinin görülmemesi yanlıştır.

Pozitivistim belirli olay ve olguları açıklarken duyu verileri kullanır ve yöntem olarak kendine tümevarımı seçer. Pozitivistler için Dünya bir olgular dünyasıdır. “Pozitivist sosyal teori, doğa bilimlerinin yöntemini iktisat ya da toplumun yasalarını keşfetmek amacıyla kullanırken, baskıcı toplumların düzenliliklerini yalnızca tevekkülle kabul edilebilen olgular olarak

resmeder” (West, 1998, s. 87). Bu manada pozitivizm ile birlikte insan bilgisi bilimle sınırlı kalır. Bu olgular dünyası şeyleşme ile toplumsal süreçlerin ilişkisini görmezden gelir. “Pozitivistlerin bilgiyi elde etme noktasında doğa bilimlerini aşırı yüceltmeleri, metafiziği boş ve anlamsız bulmaları, sosyal dünyayı verilere indirgeyen ve her şeyi ölçen tutumları eleştirel teorisyenlerce zayıf noktalar olarak değerlendirilmiştir. Olguları değerden ayırmak bilginin sonunu getirir ve bu nedenle gerici bir anlayıştır”(Kızılçelik, 2000, s. 145-163). Eleştirel teorisyenler insana ve doğaya ait bilgilerin bu şekilde “şey”leştirme durumuna karşıdır. Bu yüzden pozitivizm eleştirisi Frankfurt Okulu düşünürlerinin en önemli eleştirilerinden biridir. Zira “Eleştirel düşüncenin görevi sadece çeşitli olguları tarihsel gelişmeleri içinde anlamak değil, olgu kavramının ötesini görebilmek, olgunun ortaya çıkışını ve dolayısıyla göreliliğini anlamaktır” (Horkheimer,1998, s. 111).

Eleştirel teorisyenler için eleştiri hakikate ulaşma noktasında önemlidir. Pozitivizm ise hakikat anlayışından uzak olduğu için eleştirilmelidir. Nitekim eleştirel teorisyenlere göre pozitivist düşüncenin toplumsal yaşantıda yıkıcı sonuçları vardır. Pozitivizmin hakikatin tümünde hak iddiasında bulunması, bu teorinin insanı mekanik bir şekilde ele alındığını gösterir. İnsan varlığını bu şekilde determinist çerçevelerde ele almak, insanı, nesne olarak ele alarak, değerlerini arka plana atmaktır. Bu anlamda eleştirel teorisyenlerin en temel özelliklerinden birisi pozitivizmi eleştirmesidir.

Pozitivizmin bilim anlayışını eleştiren eleştirel teorisyenlere göre, eleştirel teori ve bilimsel teori arasında amaç farklılıklarının yanı sıra yöntem konusunda da farklılıklar vardır. Buna bağlı olarak bilimsel teori araçsal bir kullanımla dünyanın olgularını başarılı bir şekilde analiz ederken; eleştirel teoride özgürleşme ve aydınlanma birincil plandadır. Nitekim bu durum bilimsel teorinin nesnel olma kaygısına da ters düşmektedir. “Bilimsel teoriler gözlem ve deney yoluyla doğrulama getirirken, eleştirel teoriler daha karmaşık değerlendirme süreci gerektirir. Bu süreci başarılı olarak atlatırsa doğru olarak kabul edilirler” (Geuss, 2002, 85). Bu anlamda Frankfurt Okulu teorisyenleri pozitivizmin varolanı ele alarak sadece buna odaklanması ve onu kutsal bir hale getirmesine karşı sert bir tavra sahiptir. Bu durum toplumun değişim ve dönüşümünün durmasına ve stabil hale gelmesine neden olur. “Çünkü pozitivist öneriler dünyayı sadece algılanabilir bir fenomen olarak açıklamaktadırlar. Eleştirel teori hem günlük hayat içerisinde hem de sosyal teoriler içerisinde etkisini irdelemiştir. Pozitivizmin bu görüşleri aynı zamanda toplumsal yıkımın da kaynağını oluşturmaktadır. Pozitivistlere göre ise bunalımın asıl kaynağı, bilimsel yönteme güvenemeyen, sezgi ve vahiy gibi yöntemlere umut bağlayan yüreksiz entelektüellerin sinirsel zayıflamasının bir sonucudur”(Horkheimer,1998, s. 94).

Bu bağlamda Frankfurt Okulu’nun pozitivizme karşı geliştirdikleri eleştirinin asıl nedenini şöyle özetlemek mümkündür: “Olguların fetişleştirilmesine karşı duyduğu hoşnutsuzluğa ek olarak, Horkheimer, Mantıkçı Pozitivistlerin özü ihmal etmeyen bir alternatifi dışlayarak, formel mantığı esas almalarına da karşı çıkıyordu. Mantığı matematiğin bir benzeri gibi görmek, Horkheimer’e göre mantığı tarihsel olan dünyada hiçbir reel anlamı bulunmayan bir eş söz yığınının indirgemek oluyordu. Bütün gerçek bilginin bilimsel, matematiksel kavramsallaştırmasının koşullarına uygun olmaya çalışması gerektiğini savunmak, pozitivistlerin karşı çıktıkları ve reddettikleri metafizikten hiç de geri kalmayan bir başka metafiziğe teslim olmak demektir. Horkheimer’e göre, her şeyden de kötüsü, pozitivistlerin kendilerini olgular ile değerleri birbirinden ayrı tutmayı başarmış gibi göstermekte olduklarıdır” (Jay, 2005, s. 98).

Eleştirel teorisyenler için pozitivism her ne kadar “özgürlük”, “adalet”, “hoşgörü” gibi düşüncelere yakın olduklarını iddia etse de bu düşünceler aydınlanma ve pozitivism ile birlikte işlevini kaybeder. Bu düşüncelere yakın olmak, tarihsel bir yanılığın başka bir şey değildir. Nitekim pozitivistler egemen güçlere hizmet etmektedir. “Bu yöntem sosyal bilimlerin, fen bilimlerinin her zaman arkasında kalmasına yol açar. Her bilginin belli bir konsepte oturtulmaya çalışılması, bilimin değerden arınmasına yol açar” (Tar, 1977, s. 10).

Frankfurt Okulu ve temsilcilerine göre pozitivistler tüm bilgilerin temelde doğa bilimleriyle aynı yapısal özelliklere sahip olduğunu düşünür. Tüm bilgiler nesneleştirici özelliktedir. “Bu amaçla Frankfurt okulunun esas amacı pozitivismin eleştirisi ve geçerli bir bilgi kategorisi olarak dönüşlülüğün tekrar geri getirilmesidir” (Guess, 2000, s. 10-11). Daha önce değindiğimiz gibi pozitivismde “Bir bilginin bilimsel nitelik taşıyabilmesi için gözleme ve somut verilere dayandırılması gerektiği ısrarla vurgulanır” (Kızılçelik, 2000, s. 102-103). Bu anlamda pozitivistler doğrulanabilirlik yönünden anlamlılığın ne olduğunu ortaya koyar. Var olan her bilgiyi şeyleştirme iddiasında olan pozitivismde böylece sınırlı bir bakış açısı vardır. Sınırlı bakış açısı da beraberinde eleştirerek teoriden uzaklaşmak demektir.

Frankfurt Okulu’nun pozitivismde ilk eleştirisini Horkheimer yapmaktadır. Bu eleştiriye şu şekilde ele almak mümkündür: “Birincisi; pozitivism toplumsal hayatın doğru bir biçimde kavramsallaştırılmasını ve anlaşılmasını sağlamayan, yetersiz ve yanlış yönlendirici bir yaklaşımdır. İkincisi, pozitivism yalnızca “var olana” katılmakla var olan siyasi düzeni kutsallaştırır, radikal herhangi bir değişikliği engeller ve son olarak da içsel bir egemenlik biçimini destekler ve üretir” (Bottomore, 1989, s. 29). Tüm bunlara rağmen Horkheimer’in tamamen bilimsel bilgiye karşı olduğunu söylemek doğru değildir. “O, bilimsel yöntem olarak pozitivismde karşıdır. Bu şekliyle bilimin çok Anglo-sakson olduğunu düşünmektedir” (Strik, 1999, s. 63). Pozitivism, bireysel farklılıkları ortadan kaldırır ve egemen ideolojilerin yararını gözetir. Bu manada araçsal aklın toplumsal düzen içerisindeki egemenliğini sürdüren bir ideolojidir. Horkheimer’ın pozitivism eleştirisi her ne kadar bilimsel bilginin eleştirisi gibi görünse de toplumsal anlamda yıkıcı güçlerin eleştirisi olarak özgünlüğünü korumaktadır.

O, özellikle 1937 tarihli “Geleneksel ve Eleştirel Kuram” ile “Metafizğe En Son Saldırı” makaleleriyle birlikte, “Akıl Tutulması” adlı kitabında pozitivism eleştirisini ortaya koyar. Horkheimer, pozitivismi, aklın yetisini görmezden gelen bir düşünce olarak görür. Horkheimer’ın pozitivismde karşı ilk eleştirisi, pozitivismde gerçekliği olgularla sınırlamasına dayanır. Bu eleştiri onun eleştirisinin kaynağını oluşturur. Çünkü bu düşünceyle birlikte pozitivismde özne ve nesne arasına sınır çektiği görülür. Bununla birlikte düşünme ve eylem, teorik ile pratik arasına sınır çekilmiş olacaktır. Böyle bir teori ise gerçekliği anlayamadığı gibi gerçeklik ile olan bağları da yok edecektir.

Horkheimer, bu düşünceler doğrultusunda mantıkçı pozitivismde karşı da tepkilidir. Bu tepki oldukça katı bir tepkidir. “Metafizğe Son Saldırı” adlı denemesinde mantıkçı pozitivism tüm bilimlerin tekçilik anlayışına karşı çıkar. Horkheimer’e göre pozitivism insanı mekanik bir belirlenimcilik içerisine koyar. Pozitivismde algılama yoluyla doğrulama ilkesi eksiktir. Pozitivismde şeyler ve özler arasında gerçek ayırım yapamaz. En önemlisi ise olguları değerden koparır. Pozitivismde gerçeklikten bu denli uzaklaşırken bilimsellik adına kullandığı yöntem tümevarım yöntemidir. Pozitivismde göre tümevarım yöntemi nesnel ve evrensel bir yöntemdir. Bu anlamda tümevarım onlar için kesinlik içerir. Ancak Horkheimer’a göre bu kesinlik gerçek anlamda bir kesinlik değildir. Horkheimer’a göre pozitivismde bilim anlayışı geçersizdir. Anti-pozitivist temellere dayanan Frankfurt Okulu bu anlayış doğrultusunda tek

bilim, tek yöntem anlayışına karşıdır. “Çünkü kendi başına yöntembilim yeterli değildir; o kendisini bilgi bilim olarak da, ya da daha iyisi, onun meşru ve güvenilir yürütücüsü olarak da kanıtlamalıdır. Pozitivizm bilimcilik ilkesiyle birlikte ayakta durur ve onunla birlikte çöker” (Habermas, 1997, s. 87).

Horkheimer'e göre pozitivizmin yoksul bir felsefe olmasının nedeni kendi üzerinde düşünememesindedir. Nitekim insan çok yönlü bir varlıktır ve pozitivizm insanı mekanik ve determinist çerçevede ele alır. Pozitivizm algılamadan dolayı gerçekliği tam ifade edememiştir. Olgu ve değerler arasındaki yaptığı kesin çizgiyle insan duyguları ve değerlerine önem vermemiştir. Sonuç olarak Horkheimer'e göre pozitivizmin eleştirilecek yönlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a) Pozitivizm bir varlık olarak insanı mekanik ve determinist biçimde işleyen bir şema içerisinde ele alır ve insan varlığına çıplak olgular ve nesnelere olarak yaklaşır.
- b) Ampirizmin olmazsa olmaz ilkesi durumundaki algılama yoluyla doğrulama Pozitivist anlayış tarafından kabul görmüştür ve bu yetersiz bir ilkedir.
- c) Pozitivizmin doğrulama ilkesi, burjuva düşüncesi ile ilintilidir. Onun çoğalan sığılığını göstermektedir.
- d) Pozitivizm dünyayı yalnızca deneyde dolaysız olarak verilen biçimiyle algılayarak, indirgemeci bir anlayışla öz ve görünüş arasında bir ayırım yapmaz.
- e) Pozitivizm, olgu ve değer arasında mutlak bir ayırım koyarak bilgiyi insan istemlerinden ayırır (Kızılçelik, 1996, s. 122-123).

Görüldüğü gibi bireyin biricikliği durumu pozitivizm ile birlikte ortadan kaybolmaktadır. Oysaki her birey kendine özgü bir varlıktır. Bu yüzden eleştirel teorinin bireyi tek tip hale getirme çabasında olan pozitivizme olan eleştirisinin haklılık payının gerçekliği ortadadır.

Horkheimer'ın ortaya koyduğu bu pozitivizm eleştirisi, diğer eleştirel teorisyenler tarafından da kaçınılmaz olarak savunulur. Topluma dair katı tutumların ve değişmez yasaların bulunduğu yönündeki inanç, pozitivizmin evrenselliğini ortaya koyar. İşte pozitivizmde amaç bu şekilde nesnel ve evrensel gerçek arayış üzerine şekil alır. Oysa insandan yola çıkılarak aranacak olan bir gerçeklikte nesnellik her zaman işe yaramayacaktır.

Eleştirel teorinin önemli temsilcilerinden olan Adorno'nun pozitivizm eleştirisi Horkheimer'ın eleştirileri ile benzer niteliktedir. Adorno, için pozitivizm düşünce ile gerçeklik arasındaki mesafeyi daraltır. Bu yüzden pozitivizm gerçeklikle ilgili yanlış bir bilince sahiptir. Çünkü düşünce ile gerçekliği özdeşleştirmektedir. Dolayısıyla pozitivist bakış açısında düşünce ile gerçeklik arasındaki mesafe korunmadığı gibi gerçeklik, gerçek olmayan bir şekilde ele alınır.

Adorno'ya göre, “Pozitivizm karşısında alınacak tavır ne haklı ve doğru çıkarmaya çalışmak olmalıdır, ne de seçkincilik ve farklılık havalarna bürünmek. Yapılması gereken, bilginin eleştirisi yoluyla, bir yanda kavramla öte yanda onu karşılayan şey arasında tam bir örtüşmenin imkânsız olduğunu göstermektir” (Adorno, 2007, s.132). Nitekim Adorno'ya göre pozitivizmin elinde düşünce eleştirel gücünü yitirmektedir. Bu gücün tekrar kazanılmasının yolu eleştirinin yeniden egemen olmasıdır. Çünkü ancak o zaman var olanla yetinilmeden daha ötesine yönelme eğilimi ortaya çıkacaktır. “Pozitivizm ise kendisinin o hedefe ulaşabileceğine inanmakla her türlü eleştiriden vazgeçer” (Adorno, 2007, s. 134). Bu noktada

Adorno'nun pozitivistizmin temelini incelediği ve temelini nereden geldiğini izah ettiği görülür. "Adorno'ya göre, pozitivist sosyal bilim, temelini A. Comte'un pozitivistizminden almış ve Comte'dan bu yana kendisine doğa bilimlerinin yöntemini model olarak almıştır" (Baldız, 2004, s. 144). Böylece Adorno pozitivistizmin, nesnel sınırladığını düşünür. Nitekim "O'na göre pozitivist araştırma gözlenebilir düzeyin altında yatan nesnel mekanizmaları araştırmaktan ziyade, öznel özellikleri, yani inançlar, algılar ve deneyimleri nesnel olarak araştırmaya yönelir" (Baert, 2010, s. 157).

Öte yandan Adorno'nun pozitivistizm eleştirisi yalnızca bir bilim eleştirisi değildir. O'nun bu eleştirisi, insan varlığı ile yakından ilgilidir. Görüldüğü gibi eleştirel teori, pozitivistizmi temelde ortaya koyduğu dünya görüşü açısından eleştirmektedir. Bu görüş açısı tehlikeli bir görüştür. "Adorno'da Horkheimer'in çizgisini devam ettirerek pozitivistizmin gerçeklikle kendi arasına mesafe koyduğunu ifade eder" (Kızılcılık, 2000, s. 125-126).

Adorno'nun pozitivistizmi bu şekilde eleştirmesiyle birlikte onun bu eleştirisinde değinilmesi gereken bir diğer nokta Karl R. Popper ile yaptığı tartışmadır. Bu tartışmanın konusu sosyal bilimlerin doğası ve mantığı ile ilgilidir. Sosyal bilimlerde yöntem olarak ampirik bir yöntem yanlısı olan Popper'ın karşısında sosyal bilimlerde eleştirel yöntemin geçerli olması gerektiğini savunan Adorno ve eleştirel teorisyenler vardır. Bu bağlamda Adorno, Popper'ı pozitivist düşünürlerle bir arada değerlendirmektedir. Oysaki Popper da bir anlamda kendi felsefesinde pozitivistizm eleştirisi yapmasına rağmen Adorno'ya göre onun eleştirisi yüzeysel bir eleştiri olarak toplumsal eleştiriyi görmezden gelmektedir.

Daha önce değindiğimiz gibi Frankfurt okulunda Habermas öncesi de pozitivistizm eleştirisi mevcut olmakla birlikte Habermas pozitivistizmi özellikle 'Diyalektik Sosyal Teori' anlayışıyla karşılaştırır. Pozitivistizmin değerlerden arınmış bilgi anlayışını eleştirir. Bununla yetinmeyen Habermas, pozitivistizmdeki bilimcilik anlayışını da hedefe alır. Burada eleştirdiği nokta bilimdeki tekçi anlayış biçimidir. Bu eleştirilere bakıldığında Habermas'ın ilk kuşak okulun temsilcilerinin düşüncelerinden kopmadığı bellidir. Okulun daha önce yönelmediği iletişim ve dile yönelen Habermas, eleştirel kuramın yenilenmesini sağlar. Eleştirel teoriler özgürleşmeyi ve aydınlanmayı hedef olarak seçtikleri için zorlama ve baskıdan kurtulmaktan yanadır. Pozitivistizm eleştirilerine Habermas "Knowledge and Human Interests", 'Bilgi ve İnsan İlgileri' adlı çalışmasında da yer verir. Pozitivistizmin bilgiyi kapalı bir kutu gibi ele alması, onun bilgi olarak tanımlanmasına izin vermez. Çünkü bu ancak gidilecek olan amacın farkına varmakla olur. Bu anlamda Habermas'a göre pozitivistizmin bir fonksiyonu etkisini yitirir. Böylece pozitivistizmin bilimcilik anlayışına karşı çıkan Habermas'la pozitivist bilginin insanlara yön verme görevi biter.

Sonuç

Eleştirel teori, toplumun gerçek yapısını ortaya koymak ve olanın ötesini görmeyi amaçlayan bir teoridir. Bu yüzden özellikle 20. yüzyıl felsefesinde bir düşünüş tarzı olarak oldukça önemlidir. Eleştirel teori genellikle Frankfurt Okulu ile birlikte anılmaktadır. Frankfurt Okulu, Almanya'da Frankfurt Üniversitesine bağlı Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü adı altında kurulmuş bir okuldur. Bu anlamda Frankfurt Okulu, içinde çok farklı disiplinlerin, çok farklı araştırma alanlarının bulunduğu bir teorik geleneğin genel adıdır. Bu okulun ortaya çıkmasında tarihsel koşulların etkisi büyüktür. Frankfurt Okulu ve eleştirel teorisyenler özgürlük ve aydınlanma adına birçok eleştiri ortaya koymuştur. Bu eleştirilerin en önemli olanlarından birisi de pozitivistizm eleştirisidir. Pozitivistizm kendi yetersizliğinin farkında

olmayan bir düşüncedir. Bu noktada Eleştirel teorinin ve özellikle de Horkheimer ve Adorno'nun pozitivizme yönelik eleştirileri serttir.

Pozitivistler, olgularla uğraşırlar. Nitekim pozitivizmde tüm gerçeklik olgularla sınırlanmıştır. Onlar için tek bir bilimsel metot önemlidir. Bu anlamda tekçi bilim anlayışını önemserler. Pozitivizm böylece değerlerin dışlanması anlamına gelmektedir. Pozitivizme ilk eleştiri yapan Horkheimer'in pozitivizm eleştirisi daha sonra, birçok pozitivizm eleştirilerine de kaynaklık etmiştir. Horkheimer'a göre pozitivizm özne ile nesne, düşünme ile eylem arasına da bir sınır çekmektedir. Dolayısıyla pozitivizmde bir mekanik belirlenimcilik vardır. Bundan dolayı pozitivizm, gerçeklik söz konusu olduğunda kendini tek yetkili olarak görse de gerçekliği anlamak ve anlatmaktan uzak, dogmatik bir tavra sahiptir. O halde Horkheimer'in pozitivizm eleştirisi değişimi ortadan kaldıran bir paradigmanın eleştirisi olarak ele alınabilir. Adorno'nun pozitivizm eleştirisi de Horkheimer ile benzerlikler göstermektedir. O'na göre pozitivizm düşünce ile gerçekliği özdeşleştirmektedir. Dolayısıyla bu durum düşüncenin gelişimini engellemektedir. Benzer şekilde Habermas, pozitivizmin değerlerden arınmış bilgi anlayışını eleştirir. Bununla yetinmeyen Habermas, pozitivizmdeki bilimcilik anlayışını da hedefe alır. Burada eleştirdiği nokta bilimdeki tekçi anlayış biçimidir. O halde Frankfurt teorisyenlerinin pozitivizme yönelik eleştirilerinde; bilgide olgu ve değer ayrımı, bilgiyi şeyleştirme ve insanının özgürlüğünü elinden alma çalışmaları en önemli eleştiriler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eleştirel teori ve pozitivizmin eleştirisinin yapıldığı bu çalışmada şöyle bir gerçekten bahsetmek mümkündür: Pozitivizm hakikat dünyasını anlamdan yoksun tutan bir girişimdir. Pozitivizm ile gerçeklik ortadan kaybolmakta ve düşüncenin gelişimi engellemektedir. Dolayısıyla nesnelere ve olgulara yöneldiğimiz dünya içerisinde hakikat ve değer anlayışlarının yok olması zararlı sonuçlara neden olmaktadır. Bu durumda pozitivizm toplumsal yaşamın doğru bir şekilde anlaşılmasını engellemektedir. Böylece toplum içerisindeki dönüşümün durağanlığa doğru ilerlemesi eleştirel teorinin pozitivizm eleştirelindedir haklılığını açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Baldız, B. (2004). "Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi" *Sosyoloji Dergisi*, 12-13.
- Beart, P. (2010). *Sosyal Bilimler Felsefesi*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Küre Yayınları.
- Bottomore, T. (1989). *Frankfurt Okulu*, çev. Ahmet Çiğdem, Ankara: Vadi Yayınları.
- Calhoun, C. (1995). *Critical Social Theory: Culture, History and the Challenge of Difference*, USA, Blackwell.
- Geuss, R. (2002). *Eleştirel Teori Habermas ve Frankfurt Okulu*, çev. Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı.
- Habermas, J. (1997). *Bilgi ve İnsansal İlgiler*, çev. Celal A. Kanat, İstanbul: Küreyel Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1982). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Remzi.
- Horkheimer, M. (1998). *Akıl Tutulması*, çev. O. Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.
- JAY, M. (2005). *Diyalektik inceleme: Frankfurt Okulu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi*, çev. Ünsal Oksay, İstanbul: Belge Yayınları.
- Kellner, D. (2006). *Frankfurt Okulu'nu Yeniden Değerlendirmek*, çev. Armağan Öztürk, ed. Emre Bağçe, Ankara: Doğu Batı.
- Kızılçelik, S. (2000). *Frankfurt Okulu*, Ankara: Anı yayıncılık.
- Kızılçelik, S. (2004). *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırma*, Ankara: Anı yayıncılık.
- Kızılçelik, Sezgin. (1996). *Pozitivizm ve Eleştiricileri*, İzmir: Saray Kitabevi.
- Ritzer, George. (1983). *Sociological Theory*, Alfred A. Knoph inc. New York.
- Strik, P. M. (1999) *Critical Theory, Politics and Society*, London: Pinter.
- Tar, Z. (1977). *The Frankfurt School-The Critical Theories of Max Horkheimer and Theodor W. Adorno*, New York: A Wiley-Interscience Publication.
- Theodor W. A. (2007). *Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar*, Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Yayınları.
- West, D. (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev. A. Cevzici, İstanbul: Paradigma.

Türk ve Kosovalı Çalışanların Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Açısından Karşılaştırılması: Otel Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma^a

Lavdrim Fatmir Reçica^{b, c}, Altan Doğan^d

Özet

Araştırma, Türkiye’de bulunan Türk ve Kosova’da bulunan Kosovalı çalışanların örgütsel güven düzeyleri, iş tatmin düzeyleri ve işten ayrılma niyetleri arasında bir fark olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Diğer bir ifadeyle çalışanların işlerinden duydukları memnuniyetin, örgütsel güvenin ve işten ayrılma niyetinin, ülkelere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmektedir. Ayrıca çalışanların örgütsel güven düzeylerinin, iş tatmin düzeylerinin ve işten ayrılma niyetlerinin her bir ülke kapsamında demografik değişkenler açısından incelenmesi ve demografik özelliklere göre ülkelerin arasındaki farklılıkların ortaya konması da araştırmanın amaçlarındandır. Çalışmaya 38 adet dört yıldızlı otelden 291 çalışan dâhil edilmiştir. Verilerin analizinde bağımsız t-testinden ve tek yönlü varyans analizinden (ANOVA) yararlanılmıştır. Bunların yanında, bazı tanımlayıcı istatistik analizlerden (frekans, standart sapma, yüzde dağılımları, aritmetik ortalama) de faydalanılmıştır. Araştırmada sonuç olarak, çalışanların buldukları ülkeye göre iş tatmini, örgütsel güven ve işten ayrılma niyeti düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılanların tamamı için yapılan analizler sonucunda örgütsel güvenin; ülke, cinsiyet ve işyeri kıdemi değişkenlerine göre; iş tatmininin; ülke, yaş ve medeni durum değişkenlerine göre ve işten ayrılma niyetinin de sadece ülke değişkenine göre farklılaştığı bulunmuştur. Türk çalışanların örgütsel güven ve iş tatmini düzeyleri ve Kosovalı çalışanların iş tatmini ve işten ayrılma niyetleri ise hiçbir demografik değişkene göre farklılaşmamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Örgütsel Güven
İş Tatmini
İşten Ayrılma Niyeti
Türk Çalışanlar
Kosovalı Çalışanlar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 24.07.2019
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.596408

Comparison of Turkish And Kosovo Employees in Terms of Organizational Trust, Job Satisfaction and Intention to Leave: A Research for Hotel Employees

Abstract

The research aims to determine whether there is a difference between organizational trust levels, job satisfaction levels and intention to leave levels of Turkish employees in Turkey and Kosovo employees in Kosovo. In other words, it is examined whether the satisfaction of employees, organizational trust and intention to leave varies according to the countries. In addition, it is aimed to examine the organizational trust levels, job satisfaction levels and intention to quit in terms of demographic variables in each country and to reveal the differences between countries according to demographic characteristics. 291 employees from 38 four-star hotels were included in the study. Independent t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were used to analyze the data. In addition, some descriptive statistical analyzes (frequency, standard deviation, percentage distributions, arithmetic mean) were also utilized. As a result of the study, it was concluded that the levels of job satisfaction, organizational trust and intention to leave showed a significant difference according to the country where the employees are located. As a result of the analyzes performed for all participants, organizational trust differed according to country, gender and workplace seniority variables; job satisfaction differed according to country, age and marital status and intention to quit differed only by country. The organizational trust and job satisfaction levels of Turkish employees and the job satisfaction and intention to leave of Kosovo employees do not differ according to any demographic variables.

Keywords

Organizational Trust
Job Satisfaction
Intention to leave the Job
Turkish Employees
Kosovo Employees

About Article

Received: 24.07.2019
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.596408

^a Bu çalışma, “Örgüte Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkiyi İncelemeye Yönelik Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tez çalışmasından oluşturulmuştur.

^b İletişim Yazarı: lavdrimf.recica@gmail.com

^c İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Yüksek Lisans Mezunlu, ORCID: 0000-0003-0266-7565

^d Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-0370-2513

Giriş

İşletmeler her geçen gün yeni girişimler, fikirler ve güncel bilgi kaynaklarına sahip yeni insan sermayesiyle birlikte büyümeye devam etmeye çalışırken; günümüzün son derece dinamik, zorlayıcı ve değişken ortamında kurumlar için ayakta kalmak ve kalmaya devam etmek kolay olmamaktadır. Ancak bilgi birikiminin yaratıcı kullanımıyla birlikte insan faktörü, mücadelelerin etkin unsurlarıdır. İşletmeler için ayakta kalmanın en iyi yolu, eldeki kaynakların doğru bir biçimde kullanılmasıdır. Çok hızlı değişen ve gelişen bu ortamda, insan kaynaklarının önemi, işletmelerin başarısı açısından her geçen gün daha da merkezi bir etken haline gelmektedir. Bu yüzden de, özellikle küreselleşmenin bir sonucu olarak daha rekabetçi bir hale gelmiş bulunan piyasalarda, çalışanlar bir kurumun en önemli varlıkları haline gelmiştir.

İşletmelerin, yeni çalışanları kendilerine çekmesi ve mevcut insan kaynaklarını uzun vadede kendilerine bağlı tutmaları ve çalışmaya devam etmelerini sağlamaları kolay değildir. Bu durum, çalışanların farklı iş pozisyonlarına ve firmalara erişimini kolaylaştıran sosyal medyanın ve diğer kaynakların etkisinin de bir sonucudur. İşletmeler de, çalışanlarını memnun etmek ve onların güvenini kazanmak adına, iş tatminine ve örgütsel güvene etki eden farklı etmenlere yatırım yapmaya devam etmektedir. İşletmeler, çalışanların kendilerini özgür ve şirketleri için değerli hissetmelerini sağlamak için, çalışma ortamını ve çalışma koşullarını geliştirmektedir. Ayrıca, teknolojinin insan sermayesiyle birlikte büyük etkiye sahip olduğu ortamın dönüşme sürecinde, hane ihtiyaçlarını ve işin gerekliliklerini karşılamak için evden çalışmak gibi yeni çalışma biçimleri de çalışanların memnuniyetinde önemli birer etken haline gelmektedir. Çalışanlar ve işletmelerin başarısı üzerindeki önemi nedeniyle, iş tatmini ve örgütsel güven üzerine yapılmış pek çok araştırma bulunmaktadır. Özellikle de iş tatmini, örgütsel güven ve işten ayrılma niyeti üzerine, Türkiye’de farklı disiplinlerde yapılmış araştırmalar bulunmaktadır. Ancak Kosova yeni kurulmuş bir ülke olduğundan; örgütsel güven, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti değişkenlerini ayrı ayrı veya hep birlikte içeren herhangi bir çalışma Kosova’da bulunmamaktadır. Bu araştırma ile Kosova’daki ve Türkiye’deki çalışanların örgütsel güven düzeylerinin, iş tatmin düzeylerinin ve işten ayrılma niyetlerinin ne düzeyde olduğunun ortaya konması ve belirtilen bu değişkenlerin ülkelere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışanların örgütsel güven düzeylerinin, iş tatmin düzeylerinin ve işten ayrılma niyetlerinin her bir ülke kapsamında demografik değişkenler açısından incelenmesi ve demografik özelliklere göre ülkelerin arasındaki farklılıkların ortaya konması da araştırmanın amaçlarındandır.

Eurostat İstatistiklerine göre, Avro Bölgesi’ndeki mevsimsellikten arındırılmış işsizlik oranı 2016 Eylül ayında yüzde 10’dur. 2016 Eylül ayında ABD’de ölçülen işsizlik oranı ise yüzde 5’tir. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından açıklanan işsizlik oranlarına göre, Türkiye’deki işsizlik oranı Temmuz 2016 itibarıyla yüzde 10’dur. Diğer taraftan, Kosova İstatistik Ajansı (ASK) tarafından açıklanan rakamlara göre, 2015 yılında Kosova’daki işsizlik oranı yüzde 32,9 olarak ölçülmüştür. Kosova, Türkiye ve diğer ülkelerdeki işsizlik oranlarını dikkate alarak Kosova ile Türkiye’nin kıyaslanması, araştırmayı daha değerli kılmaktadır. Herhangi bir kurumda çalışanların memnuniyet düzeylerinin ve güvenlerinin yüksek veya düşük olmasını, işten ayrılma niyeti konusundaki tepkilerini işsizlik oranları ışığında yorumlamak konuya daha geniş açıdan bakma imkanı sunmaktadır. Türkiye’ye göre işsizlik oranının daha yüksek olduğu Kosova’da araştırma değişkenlerinin ortalamalarının ne durumda olduğunun ortaya konacak olması ve daha önce Kosovalı çalışanları kapsayan ve araştırma değişkenlerini içeren

ve Kosovalı ile Türk çalışanları kıyaslayan araştırmaların olmaması çalışmanın önemini artırmaktadır.

Çalışmada öncelikle kavramsal çerçeve üzerinde durularak; örgütsel güven, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti konuları açıklanmaktadır. Ardından gerçekleştirilen araştırmanın yönteminden bahsedilmekte, araştırma sonucunda elde edilen veriler ışığında yapılan analizler ortaya konmakta ve son olarak da araştırmada bulunanlar sonuç ve tartışma kısmında ele alınmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Örgütsel Güven

Güven kavramı, özellikle yönetim ve örgütsel davranış alanında ele alınmaya başlandığı 1980'lerden bu yana yıllardır vurgulanmakta olup (Lewicki vd. 1998: 438-459) örgütlere dair çalışmalarda da güven konusuna ilgi gün geçtikçe artmaktadır. Güven, insanları bir arada tutan bir kavramdır, güvenlik hissiyatı doğurur ve bunların yanı sıra güven, her türlü ilişki içinde yeri bulunan bir şeydir (Ülker, 2008: 189). Güven duygusu, başarılı iş ilişkilerinin önemli bir yönü addedilmektedir (Morgan & Hunt, 1994: 31). Güven duygusunun sosyal yaşamda ve örgütlere dair çalışmalardaki öneminin yanı sıra, iletişim (Giffin, 1967), ilişkisel-pazarlama (Morgan ve Hunt, 1994), işgücü yönetimi ilişkileri (Taylor, 1989), ekonomi, psikoloji, siyaset bilimi, felsefe, sosyoloji, elektronik ticaret veya bilişim teknolojileri (Soloma, vd., 2014) gibi alanlardaki önemi de dikkat çekmektedir.

Kim ve Mauborgne (1998), örgütsel güvenin, çalışanların örgütlerine ve yöneticilerine duydukları güven seviyesiyle ifade edilebileceğine dikkat çekmiştir. Zaheer ve diğerleri (1998) örgütsel güveni, bireylerin ve paydaşların, örgütün pozitif beklentiler atfedilen davranışlarına karşı, çalışanların ve müşterilerin kendilerinin kırılganlıklarını kabul etme konusunda gösterdikleri isteklilik dâhil olacak biçimde, örgüte duydukları güven olarak tanımlamaktadır. Mishra'ya göre de (1996) örgütsel güven; "Bir tarafın diğer tarafın emin, açık ve güvenilir olduğuna ilişkin beklenti ve inanca dayalı kırılganlığının tek yönlü eğilimidir." Shockley-Zalabak ve diğerleri (1999) örgütsel güveni; "Bir örgütün, kendi kültürü ve ilişkilerinde ve işlemlerindeki iletişim davranışına dayalı olarak, diğer grup veya örgütün yeterli, açık ve dürüst, ilgili, emin olunabilir, ortak hedef, norm ve değerlere sahip olduğuna ilişkin inanca dayalı olarak, gereğince kırılgan olmayı isteme durumudur." şeklinde tanımlamaktadırlar.

Örgütsel güven, iki yönlü iletişimle ifade edilen ve örgüt üzerinde etkisi olan faaliyet ve eylemlerin olumlu ve olumsuz sonuçlarına olan inançtır (Top, 2012: 261). Örgütsel güven, üst yönetimin desteğini; örgüt bünyesindeki ilişkilerin iyileşmesi, çalışanların istek ve ihtiyaçlarını desteklemesi ve çalışanlar arasında, kişisel ve örgütsel hedeflerin başarılmasına dönük eşgüdümlü çalışmayı sağlaması konusunda gösterdiği niyet ve gelişimdir (Neves ve Ceatano, 2007: 355).

Örgütsel güven, çalışanlar arasında, yöneticinin doğru biçimde destek ve kararlar verebileceği ve gelecekteki eylem ve faaliyetlere ilişkin verdikleri sözleri tutacakları yönündeki algıdır (Mishra ve Morrissey, 1990). Zalabak ve diğerlerine göre (2000), örgütsel güven, örgütün çalışanlarında, kendi rol, deneyimler ve karşılıklı bağımlılıkları hakkındaki olumlu beklentileri olarak tarif edilmektedir. Ek olarak, Gilbertve Tang (1998), örgütsel güveni örgüte yönelik bir destekleme ve emin olma duygusu olarak tanımlamaktadır. Örgütsel güven ayrıca,

çalışanların kendi kurumlarının yöneticilerine inanç duyması ve çalışanların sadakati olarak tanımlanmakta ve böyle bir halde, çalışanlar, örgütün yönetici kademesinden gelen her türlü kararın kendilerine herhangi bir kısıtlama olmaksızın faydalı olacağına inanmaktadır (Rukshani ve Senthilnathan, 2015).

Örgütsel güven, kurum içi ve dışındaki kişiler arası veya kişiler ötesi ilişkilerde örgütsel başarıya yardımcı olur (Fard vd., 2010a). Genel kabul gören görüşe göre, güven, örgütün kısa vadedeki başarısını muhakkak etkiler durumu söz konusu olmaz ancak uzun vadede gerçekten etkilidir ve güveni yaratmak için de uzun bir zaman gerekir (Demircan ve Ceylan, 2003: 139-140). Yapılan araştırmalara göre, örgütsel güven, yönetimsel ve örgütsel verimlilik için bir ön koşuldur (Mayer vd., 1995; Schoorman vd., 2007). Örgütsel güven doğruluk, sadakat, inanç ve samimiyet gibi etmenleri temsil ettiğinden, bir örgütün bu etmenleri içeren mensupları birbirlerine daha iyi davranacaktır (Arslan, 2009: 276).

Örgütsel güvenin pek çok tanımı olsa da, örgütsel güvenle ilgili olarak inanç, isteklilik ve kırılabilirlik gibi kelimeler daha sık ön plana çıkmaktadır.

H1: Türk ve Kosovalı çalışanların örgütsel güven düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

İş Tatmini

Örgütsel davranış alanındaki en önemli konulardan biri, çalışanların işlerine karşı beslediği tutumdur. Şayet çalışanların, işlerine karşı tutumları olumlu ise, bu onların işlerinden memnun olduklarını, tersi durum ise memnun olmadıklarını gösterir. İş tatmini, bireylerin yaptıkları işe karşı genel tutumlarını ifade eder. Mitchell ve Lason'a göre (1987), örgütsel davranış alanında, iş tatmininin en önemli ve en sık çalışılan tutum olduğu bilinmektedir.

İş tatmininin, örgütlerin üretkenliği ve karlılığına olan etkileri nedeniyle araştırılması önemlidir (Gruneberg, 1979: 1). İş tatmini bir kavram olarak ilk defa Hoppock tarafından; "bir kimsenin, iş tatminini elde etmek/tatmin yaşamak üzere işinde gerçekleştirdiği psikolojik, fiziksel ve çevresel etkinliklerinin birleşimi" şeklinde tanımlanmıştır (Yew, 2008: 27-43). Ancak, iş tatmini kavramının geniş yelpazesini tümüyle tanımlayabilecek bir teori bulunmamaktadır (Chou ve Robert, 2008).

İş tatmini, girift ve çok boyutlu bir kavram olup farklı yazarlarca farklı biçimlerde tanımlanmıştır. İş tatmini, öznel bir değişkendir zira yalnızca bireyin işinden beklentilerine değil aynı zamanda işin niteliğine dayalı da olabilir (Lu vd., 2012). İş tatmininin en yaygın tanımlarından birini yapmış olan Edwin Locke'a göre (1976), iş tatmini, "bir kimsenin işini veya iş deneyimlerini değerlendirdiğinde ortaya çıkan memnun edici veya pozitif bir duygu durumu" olup (s.1304), örgüt bünyesindeki bireylerin sağlığını, psikolojik ve duygusal iyilik anlamında etkilediğinden önem arz etmektedir (Rowden, 2002). Ayrıca, iş tatmini, çalışanların çalışma ve deneyimlerinin değerlendirilmesinden sonra pozitif duygu açığa çıkaran durumdur (Baltaş, 2000: 88-89). İş tatmini, objektif düşüncelerin ve davranışsal niyetlerin yarattığı, çalışanların işleriyle ilgili duydukları tatmin veya tatminsizlikle ilgili bir dizi unsurdur (Davis ve Newstrom, 1989: 176). İş tatmini, bireyin kendi beklenti ve istekleriyle, mevcutta elinde olanı kıyasladığında verdiği duygusal tepkidir (Gruneberg, 1979, 20).

İş tatmini, "insanların kendi işleri ve işlerinin farklı yönleri hakkında ne hissettikleriyle" ilgilidir (Spector, 1997: 2). İş tatmini, çalışanların kendi girdilerine karşılık elde ettikleri çıktılar arasındaki farktan kaynaklanan bilişsel ve duygusal tepkilerinin bir bileşimidir (Hellman,

1997: 677-689). Yine, Boles ve diğerlerine göre (2007), iş tatmini “bir çalışanın yaptığı işin içsel ve/veya dışsal yönlerine ilişkin pozitif veya negatif düşünme seviyesidir” (s. 312). Vroom (1964: 99), iş tatminini, çalışanların iş yerindeki rolüne odaklanan bir unsur olarak, bireylerin kendilerinin oynamakta olduğu iş rollerine ilişkin duygusal eğilimleri şeklinde tanımlamaktadır. İş tatmini; işi zevkle yapmakla, işe giderken mutluluk duymakla, işi iyi yapmakla ve harcanan enerjinin, zamanın vb. karşılığını alabilmekle alakalıdır. Aynı zamanda iş tatmini; hevesli olmayı da içeren ve ücret, saygınlık, kariyere yönelik terfi ve tatmine yönelik diğer hedefleri başarma gibi sonuçlara götüren temel unsurdur (Kaliski, 2007).

Yapılan bazı çalışmalar, işlerinden memnun olan çalışanların daha yaratıcı, üretken ve örgütte kalma konusunda daha istekli olduklarına işaret etmektedir (Eskildsen ve Dahlggaard, 2000). Ölçer tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre (2015:111), iş tatmini, iş performansına etki etmekte ve genel olarak iş tatmini, psikolojik güçlenme ve iş performansı arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Abu-Shamaa vd. (2015: 20), ampirik bir çalışmada, iş tatmininin bir tahmin aracı olduğunu ve örgütsel bağlılık üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur.

H2: Türk ve Kosovalı çalışanların iş tatmini düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma niyeti konusuyla ilgili içinde farklı değişkenler barındıran birçok araştırma yapılmıştır (Veloutsou ve Panigyrakis, 2004; Coomber ve Barriball, 2007; Yurichisin ile Perk ve O'Brien, 2010; Macintosh ve Doherty, 2010; Ramoo ile Abdullah ve Piaw, 2013). İşten ayrılma niyetini, birçok yazar “istifa işareti” şeklinde adlandırırken (Weisberg, 1994: 10), Elangovan, kavramı, “iş bırakma davranışının algısal tezahürü” olarak tanımlamaktadır (Elangovan, 2001: 159). İşten ayrılma niyeti; yeni işlere başvurma, referanslar yollama, işe alım görüşmelerine katılma ve yeni iş tekliflerini kabul etme veya kabul etmeme gibi davranışlardan anlaşılabilir ve yeni iş arama sürecindeki işgörenleri ifade etmektedir (Brown, 1986: 36). İşten ayrılma niyetini, Price ve Mueller (1986: 17) da, “kişinin bir işletmedeki üyeliğine devam etmeme olasılığı algısı” şeklinde tanımlamaktadırlar.

Her bir işgören, örgüt için ayrı bir öneme sahip olup, bu kişilerden bazılarının, çalıştıkları örgütte önemli pozisyonları vardır. Bir işgören işi bıraktığında, yeni işgörenlerin bulunması için ve yeni işgörenlerin eğitimi için harcanacak zaman gibi bazı maliyetler örgütlere yüklenmektedir. Ayrıca, işgörenlerden ya da takım liderlerinden ya da yöneticilerden bazıları, diğer çalışanlarla çok iyi bir uyum yakalamış olabilirler. Bu kişilerin örgütten ayrılmalarıyla da diğer çalışanlarda memnuniyetsizlik başlayabilir. Bu olumsuz sonuç da işletmenin verimliliğini, üretkenliğini ve refahını etkileyebilir. Bu yüzden, işletmeler, personelinin huzurunu etkileyen faktörlere özellikle çalışanlar işlerinden ayrılmadan özen göstermelidir. Çünkü işlerini bırakan eski işgörenlerin, işlerine geri dönmeleri istendiğininide, bunun gerçekleşmesi oldukça zor olacaktır. Örgütte bazı işgörenlerin beklentileri ve değerleri de işletmenin beklenti ve değerleriyle uyumlu değildir. Bu işgörenler, beklentilerini ve değerlerini örgütünkilerle uyumlu hale getirmek istemediklerinde bu kişilerin de işten ayrılma niyetleri büyük olasılıkla daha fazla olacaktır (Çekmecelioğlu, 2005: 25). O nedenle işten ayrılma niyeti, örgütler tarafından ele alınması gereken önemli kavramlardan biri olmaktadır. Örgütler, çalışanlarının işten ayrılma niyetlerini periyodik olarak araştırmalı ve ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda gerekli önlemleri almalıdır.

İşten ayrılma niyeti; iş tatmininden, stresten, fazla iş yükünden (Veloutsou ve Panigyrakis, 2004: 121), uzun çalışma saatlerinden, çalışma arkadaşları ve yöneticilerle ilişkiler gibi etkenlerden etkilenmektedir. Ayrıca bireysel veya demografik bir dizi faktör, bir çalışanın işten ayrılma niyetini etkileyebilir. Bu faktörler; yaş (Schnake, Williams ve Fredenberger, 2007), cinsiyet, eğitim, medeni hal, bireysel beceri, yetenek ve davranışlar şeklinde sayılabilir (Cotton ve Tuttle, 1986). Austen ve diğerlerinin (2016) elde etmiş olduğu bulgulara göre de çalışma kabiliyetinin işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi mevcuttur.

H3: Türk ve Kosovalı çalışanların işten ayrılma niyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Araştırmanın Yöntemi

Ana Kütle ve Örneklem

Araştırmanın ana kütlelerini, Türkiye ve Kosova'da dört yıldızlı otellerde bulunan Türk ve Kosovalı çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırma, farklı yaş gruplarından, mevcut çalıştıkları işte ve genel olarak kendi yaşamlarında farklı düzeyde iş deneyimine sahip olan çalışanlarla yapılmıştır. Veriler, Kosova'da 10, Türkiye'de 28 olmak üzere, toplam 38 adet oteldeki çalışanlardan toplanmıştır. Araştırmaya her iki ülkeden katılan çalışanların toplam sayısı 291'dir.

Araştırmaya katılan çalışanların ülkelere göre dağılımları incelendiğinde; çalışanların 152'sinin (%52,2) Türk, 139'unun da (%47,8) Kosovalı olduğu görülmektedir. Araştırmada, anketi yanıtlayan 291 kişiden 172'si erkek (%59,1) ve 119'u kadındır (%40,9). Kosova'da anketi yanıtlayan 139 kişiden 63'ü erkek (%45,3) ve 76'sı kadındır (%54,7). Türkiye'de ise, 152 kişiden 109 kişinin erkek (%71,1) ve 43 kişinin kadın (%28,3) olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Ükelere Göre Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken		Kosova		Türkiye		Toplam	
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	76	54.7	43	28.3	119	40.9
	Erkek	63	45.3	109	71.7	172	59.1
	Toplam	139	100	152	100	291	100
Yaş	35'den az	66	47.5	108	71.0	174	59.8
	35 ve üstü	73	52.5	44	29.0	117	40.2
	Toplam	139	100	152	100	291	100
Medeni Durum	Bekâr	55	39.6	84	55.3	139	47.8
	Evli	84	60.4	68	44.7	152	52.2
	Toplam	139	100	152	100	291	100
Eğitim Düzeyi	Ön lisans ve altı	90	64.7	108	71	198	68
	Lisans ve üstü	49	35.3	44	29	93	32
	Toplam	139	100	152	100	291	100
Kurum Kıdemi	0 - 1 yıl arası	34	24,5	32	21,1	66	22,7
	1 - 5 yıl arası	54	38,9	65	42,8	119	40,9
	5 yıl ve üstü	51	36,7	55	36,2	106	36,4
	Toplam	139	100	152	100	291	100

Yaş dağılımına bakıldığında; katılımcıların %59,8'sinin (174 kişi) 35'den az, %40,2'sinin (117 kişi) 35 ve yukarı yaş aralığında olduğu; Kosova'da araştırmaya katılanlardan 66 kişinin

(%47,5) 35'den az ve 73 kişinin (%52,5) de 35 ve yukarı yaş aralığında olduğu; Türkiye'de ise 108 kişinin (%71) 35'den az ve 44 kişinin (% 29) de 35 ve yukarı yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılanların medeni durumlarına bakıldığında; 139 kişinin bekar (%47,8), 152 kişinin evli (%52,2) olduğu görülmektedir. Kosova'da araştırmaya katılanlardan 55 kişinin bekar (%39,6) ve 84 kişinin evli (%60,4) olduğu görülmektedir. Diğer yandan Türkiye'de araştırmaya katılanlardan 84'ü bekar (%55,3) ve 68'i evlidir (%44,7).

Araştırmaya katılanların eğitim durumlarına bakıldığında; 198 kişinin lise ve altı (%68) ve 93 kişinin lisans ve üstü (%32) aralığında olduğu; Kosova'da araştırmaya katılanlardan 90 kişinin (%64,7) lise ve altı ve 49 kişinin (%35,3) de lisans ve üstü aralığında olduğu; Türkiye'de ise 108 kişinin (%71) lise ve altı ve 44 kişinin (% 29) de lisans ve üstü aralığında olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması için anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışanların iş tatmini düzeylerini ölçmek amacıyla, Minnesota İş Tatmin Ölçeği'nin kısa formu kullanılmıştır (MSQ) (Wiss, Dawis, England, ve Lofquist, 1967). Türkiye'de, bu formun, Minnesota Üniversitesi Mesleki Psikoloji Araştırma bölümü web sayfasında yer alan Türkçe versiyonu kullanılmıştır. Örgütsel güven, Omarov (2009) tarafından oluşturulan Örgütsel Güven Ölçeğiyle ölçülmüştür. Çalışanların işten ayrılma niyetlerini ölçmek için İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek; Mobley, Horner ve Hollingsworth (1978: 410) tarafından geliştirilmiş ve üç ifadeden oluşmaktadır. Türkiye'de yapılan araştırmada daha önce Örucü ve Özafşarlıoğlu (2013) tarafından kullanılan Türkçe versiyon kullanılmıştır. Kosova'da tüm ölçeklerin Arnavutça versiyonu kullanılmıştır. Bu formlar Arnavutça'ya ilk kez çevrilmiştir. Çeviri, araştırmacılar tarafından yapılmış ve daha sonra İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde İnsan Kaynakları Yönetimi alanında doktora yapmakta olan ve ana dili Arnavutça olan bir kişi tarafından kontrol edilmiştir. Bunun yanı sıra, Kosova'daki Priştina Üniversitesi'nde Avrupa Entegrasyonu ve Kamu Yönetimi alanında Yüksek Lisansını tamamlamış bir kişi tarafından da çevirinin kontrolü yapılmıştır. Bu kontrollerin ardından anketin Kosova'da uygulanmasına karar verilmiştir.

Kısa form Minnesota İş Doyum Ölçeği 20 maddeden oluşmaktadır ve maddelerin değerlendirilmesinde (1) Hiç Tatmin Etmiyor ve (5) Çok Fazla Tatmin Ediyor olmak üzere 5 puanlı Likert skalası kullanılmıştır. İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği 3 maddeden oluşmaktadır ve maddelerin değerlendirilmesinde (1) Kesinlikle Katılmıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum olmak üzere 5 puanlı Likert skalası kullanılmıştır. Örgütsel Güven Ölçeği, 3 farklı boyuttan ve 22 maddeden oluşmaktadır. Çalışanın yöneticisine güveni 10 maddede, çalışanın çalışma arkadaşlarına güveni 5 maddede ve çalışanın kuruma olan güveni 7 maddede sorgulanmaktadır. Maddelerin değerlendirilmesinde, (1) Kesinlikle Katılmıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum olmak üzere 5 puanlı Likert skalası kullanılmıştır.

Veri Analiz Süreci

Araştırmanın tüm verileri SPSS 24,0 paket programıyla analiz edilmiştir. Araştırmada yer alan hipotezlerin sınanması için bağımsız t-testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Ayrıca çalışanların iş tatmini, örgütsel güven ve işten ayrılma niyeti düzeylerinin tespiti için

tanımlayıcı istatistiki analizlerden (frekans, aritmetik ortalama, standart sapma) faydalanılmıştır. Anket formlarını yanıtlayanların demografik özelliklerini belirtmek amacıyla tanımlayıcı istatistiki analizlerden (frekans, yüzde dağılımları) yararlanılmıştır.

Bulgular

Araştırma Ölçeklerinin Geçerliliği ve Güvenilirliği

Araştırmada kullanılan Minnesota İş Tatmin Ölçeği'nin kısa formu, güvenilirliği ve geçerliliği çok sayıda araştırma ile (Weiss, 1967; Yousef, 1998; Köroğlu, 2012) ortaya konmuş olan; genel tatmin, içsel tatmin, dışsal tatmin düzeylerini belirleyici özelliklere sahip iki faktörden oluşmaktadır (Weiss vd., 1967: 4; Köroğlu, 2012: 280). Minnesota iş tatmin ölçeği literatürde geçerliliği ve güvenilirliği kabul edilen bir ölçek olduğu için bu araştırmada faktör analizi yapılmamıştır. İşten ayrılma niyeti ölçeği de üç maddeden ve tek boyuttan oluştuğu için faktör analizi yapılmamıştır. Örgütsel güven ölçeği ise yirmi iki maddeden oluştuğundan ve fazla sayıda araştırmada kullanılmadığından faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi öncesinde veri setinin uygun olup olmadığını değerlendirmek için Barlett testi ve Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) örnekleme yeterliliği ölçütü kullanılmıştır. Barlett testi sonucu 6194,803 değeri ve $p(0,000) < 0,05$ düzeyi ile Kaiser-Mayer-Olkin örnekleme değeri 0,948 olarak bulunmuştur. Bu değerlerin kabul edilebilir sınırlar içinde bulunduğu ifade edilebilir (Kalaycı, 2010: 321). Özdeğer istatistiği, 1'den büyük olan üç faktör söz konusudur. Bu faktörler, toplam varyansın %73,79'unu açıklamaktadır. Varimax faktör döndürme seçeneği, verilere uygulanan temel bileşenlerin analizinde kullanılmıştır. 22 ifadenin yer aldığı üç faktör altında, birinci faktör toplam varyansın %31,48'ini; birinci ve ikinci faktör beraber toplam varyansın %56,71'ini; üç faktör ise birlikte toplam varyansın %73,79'unu açıklamaktadır.

Faktör analizi sonucunda, araştırmadaki ölçeğin, Omarov (2009) tarafından geliştirilen orijinal ölçekle benzer sonuç verdiği görülmektedir. Bu ölçek de yöneticiye güveni, örgüte güveni ve çalışma arkadaşlarına güveni belirleyici özelliklere sahip üç faktörden oluşmaktadır. Çalışanların, yöneticilerine ne kadar güvendiğini ölçen ilk faktör 10 ifadeden oluşmaktadır. Bu faktörün ismi, Yöneticiye Güven'dir. İkinci faktör, 7 ifadeden oluşmakta ve Örgüte Güven şeklinde adlandırılmaktadır. Çalışanların, çalışma arkadaşlarına ne kadar güvendiğini ölçen ve 5 ifadeden oluşan üçüncü faktörün ismi de Çalışma Arkadaşlarına Güven'dir.

Tablo 2. Örgütsel Güven Ölçeği İle İlgili Döndürülmüş Faktör Analizi

Döndürülmüş Faktör Analizi			
	Faktörler		
	Yöneticiye Güven	Örgüte Güven	Çalışma Arkadaşlarına Güven
OG1	0.795		
OG2	0.789		
OG3	0.788		
OG4	0.776		
OG5	0.773		
OG6	0.766		
OG7	0.764		
OG8	0.744		
OG9	0.723		
OG10	0.656		
OG11		0.831	
OG12		0.816	
OG13		0.79	
OG14		0.787	
OG15		0.777	
OG16		0.767	
OG17		0.732	
OG18			0.868
OG19			0.833
OG20			0.776
OG21			0.72
OG22			0.647
Ekstraksiyon Yöntemi: Temel Bileşen Analizi.			
Rotasyon Yöntemi: Varimax ile Kaiser Normalleştirme. ^a			
a. Rotasyon altı yinelemede birleştirildi.			

Araştırmadaki ölçeklerin güvenilirliklerine ilişkin sonuçlar aşağıdaki Tablo 3.'te yer almaktadır. Araştırmada kullanılan iş tatmini ölçeğinin tümüne ilişkin güvenilirlik değeri Cronbach Alpha: 0,95; işten ayrılma niyeti ölçeğinin tümüne ilişkin güvenilirlik değeri Cronbach Alpha: 0,87 ve örgütsel güven ölçeğinin tümüne ilişkin güvenilirlik değeri Cronbach Alpha: 0,96 olarak bulunmuştur. Bu değerler, sosyal bilimler açısından tüm ölçeklerin ve alt

Türk ve Kosovalı Çalışanların Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Açısından Karşılaştırılması: Otel Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma

boyutların yüksek derecede güvenilir olduğu sonucunu ifade etmektedir ($\alpha > 0.60$) (Akgül ve Çevik, 2005: 436).

Tablo 3. Ölçeklere ve Boyutlarına İlişkin Güvenilirlik Değerleri

Faktörler	Cronbach Alpha Değerleri	Sayı
İŞ TATMİNİ	,954	20
İŞTEN AYRILMA NİYETİ	,871	3
ÖRGÜTSEL GÜVEN	,963	22
1. Yöneticiye Güven	,959	10
2. Örgüte Güven	,947	7
3. Çalışma Arkadaşlarına Güven	,886	5

Araştırmanın Değişkenlerine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışanların, işlerinden duydukları memnuniyetlerin ortalaması 3,76'dır. Bunun yanında çalışanların yöneticiye, çalışma arkadaşlarına ve örgüte karşı duydukları güvenlerin ortalaması 3,85'tir. Diğer bir yandan, çalışanların yanıtları incelendiğinde işten ayrılma niyetleri ortalamasının 2,33 olduğu görülmektedir. Araştırmadaki değişkenlere ilişkin sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Araştırma Değişkenlerinin Ortalamaları

Ölçekler	N	Ortalama	Std.Sapma
İş Tatmini	291	3,76	0,87
Türkiye	152	3.33	0.88
Kosova	139	4.22	0.58
İşten Ayrılma Niyeti	291	2,33	1,14
Türkiye	152	2.54	1.20
Kosova	139	2.11	1.02
Örgütsel Güven	291	3,85	0,89
Türkiye	152	3.44	0.92
Kosova	139	4.31	0.59

Araştırmaya Türkiye'den ve Kosova'dan katılan çalışanların yanıtları ayrı ayrı olarak incelediğinde, Türkiye'deki çalışanların işlerinden duydukları memnuniyetlerin ortalamasının 3,33 olduğu görülmektedir. Kosova'daki çalışanların işlerinden duydukları memnuniyetlerin ortalaması ise 4,22'dir. Türkiye'deki çalışanların; yöneticiye, çalışma arkadaşlarına ve örgüte duydukları güven ortalaması 3,44'tür. Kosova'daki çalışanlar açısından ortalama ise 4,31'dir. Türkiye'deki çalışanların işten ayrılma niyetlerinin ortalaması 2,54'tür. Kosova'daki çalışanların işten ayrılma niyetlerinin ortalaması ise 2,11'dir.

Katılımcıların Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetlerinin Ükelere ve Diğer Demografik Değişkenlere Göre Farklılıkları

Bağımsız örneklem t-testi, iki farklı örneklem grubunun ortalamalarının karşılaştırılıp, bu iki grubun aralarında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek için kullanılırken (Saunders, Lewis ve Thornhill, 2009: 456) ikiden fazla örneklem grubunun olması durumunda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmaktadır (Balci, 2001, 237; Büyüköztürk, 2015). Örgütsel güvenin, iş tatmininin ve işten ayrılma niyetinin; ülke, cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere bağımsız örneklem t-testi; işyeri kıdemine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere de tek yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Araştırmaya katılanların tamamı için yapılan analizler sonucunda örgütsel güvenin; ülke, cinsiyet ve işyeri kıdemi değişkenlerine göre; iş tatmininin; ülke, yaş ve medeni durum değişkenlerine göre ve işten ayrılma niyetinin de sadece ülke değişkenine göre farklılaştığı bulunmuştur. Bu doğrultuda *H1*, *H2* ve *H3* hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 5. Tüm Katılımcıların Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetlerinin Ükelere ve Diğer Demografik Değişkenlere Göre Farklılıkları

Değişkenler	ÖRGÜTSEL GÜVEN		İŞ TATMİNİ		İŞTEN AYRILMA NİYETİ	
	Ort.	(p)	Ort.	(p)	Ort.	(p)
Ülke		0,000		0,000		0,001
Türkiye	3,44		3,33		2,54	
Kosova	4,31		4,22		2,11	
Cinsiyet		0,008		0,066		0,481
Kadın	4,02		3,87		2,27	
Erkek	3,74		3,68		2,37	
Yaş Grupları		0,103		0,037		0,950
35'den az	3,78		3,67		2,33	
35 ve üstü	3,96		3,89		2,34	
Medeni Durum		0,123		0,027		0,320
Bekar	3,77		3,64		2,40	
Evli	3,93		3,87		2,27	
Eğitim Durumu		0,655		0,445		0,516
Ön Lisans ve altı	3,84		3,73		2,30	
Lisans ve üstü	3,89		3,82		2,39	
İşyeri Kıdemi		0,015		0,102		0,099
0-1 yıl arası	4,13		3,91		2,16	
1-5 yıl arası	3,74		3,64		2,50	
5 yıl ve üstü	3,81		3,80		2,25	

Türk ve Kosovalı Çalışanların Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Açısından Karşılaştırılması: Otel Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma

Türk ve Kosovalı çalışanların örgütsel güven düzeyleri, iş tatminleri ve işten ayrılma niyetleri ülke değişkenine göre farklılaşmaktadır. Türk çalışanların örgütsel güven düzeyleri ve iş tatminleri Kosovalı çalışanlardan daha düşük iken, işten ayrılma niyetleri ise daha fazladır.

Kadınların örgütsel güvenleri erkeklerden, 0-1 yıl arası işyeri kıdemine sahip olanları 1-5 yıl arası olanlardan daha fazladır. Evli olanların iş tatminleri bekar olanlardan, 35 ve üstü yaşta olanların da 35'ten az olanlardan daha yüksektir.

Türk Çalışanların Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetlerinin Demografik Değişkenlere Göre Farklılıkları

Araştırmaya Türkiye'den katılan 152 Türk çalışan ele alınarak yapılan analizler sonucunda sadece işten ayrılma niyetinin yaşa ve işyeri kıdemine göre farklılaştığı bulunmuştur. Örgütsel güven ve iş tatmini hiçbir demografik değişkene göre farklılaşmamaktadır.

Tablo 6. Türk Çalışanların Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetlerinin Demografik Değişkenlere Göre Farklılıkları

Değişkenler	ÖRGÜTSEL GÜVEN		İŞ TATMİNİ		İŞTEN AYRILMA NİYETİ	
	Ort.	(p)	Ort.	(p)	Ort.	(p)
Cinsiyet		0,346		0,141		0,201
Kadın	3,33		3,17		2,74	
Erkek	3,48		3,40		2,46	
Yaş Grupları		0,186		0,451		0,017
35'den az	3,50		3,37		2,39	
35 ve üstü	3,29		3,24		2,90	
Medeni Durum		0,939		0,597		0,739
Bekar	3,44		3,30		2,51	
Evli	3,45		3,37		2,57	
Eğitim Durumu		0,181		0,199		0,841
Ön Lisans ve altı	3,38		3,27		2,52	
Lisans ve üstü	3,60		3,48		2,57	
İşyeri Kıdemi		0,072		0,105		0,017
0-1 yıl arası	3,77		3,54		2,13	
1-5 yıl arası	3,33		3,17		2,83	
5 yıl ve üstü	3,38		3,41		2,43	

Türk çalışanların işten ayrılma niyetleri, yaşlarına ve işyeri kıdemlerine göre farklılaşmaktadır. 35 ve üstü yaşta olan çalışanlar 35'den az olanlara göre ve 1-5 yıl arası kıdeme sahip olanlar 0-1 yıl arası kıdeme sahip olanlardan daha fazla işten ayrılma niyetine sahiptir.

Kosovalı Çalışanların Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetlerinin Demografik Değişkenlere Göre Farklılıkları

Araştırmaya Kosova'dan katılan 139 Kosovalı çalışan ele alınarak yapılan analizler sonucunda sadece örgütsel güvenin cinsiyete ve eğitim durumuna göre farklılaştığı bulunmuştur. İş tatmini ve işten ayrılma niyeti hiçbir demografik değişkene göre farklılaşmamaktadır.

Tablo 7. Kosovalı Çalışanların Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetlerinin Demografik Değişkenlere Göre Farklılıkları

Değişkenler	ÖRGÜTSEL GÜVEN		İŞ TATMİNİ		İŞTEN AYRILMA NİYETİ	
	Ort.	(p)	Ort.	(p)	Ort.	(p)
Cinsiyet		0,021		0,303		0,240
Kadın	4,41		4,27		2,01	
Erkek	4,18		4,17		2,22	
Yaş Grupları		0,233		0,227		0,180
35'den az	4,24		4,16		2,23	
35 ve üstü	4,36		4,28		2,00	
Medeni Durum		0,661		0,315		0,220
Bekar	4,28		4,16		2,24	
Evli	4,32		4,26		2,02	
Eğitim Durumu		0,041		0,184		0,257
Ön Lisans ve altı	4,39		4,28		2,03	
Lisans ve üstü	4,15		4,12		2,24	
İşyeri Kıdemi		0,195		0,900		0,816
0-1 yıl arası	4,46		4,26		2,20	
1-5 yıl arası	4,24		4,20		2,10	
5 yıl ve üstü	4,27		4,22		2,05	

Kosovalı çalışanların örgütsel güvenleri, cinsiyet ve eğitim durumlarına göre farklılaşmaktadır. Kadın çalışanlar erkek çalışanlardan ve ön lisans ve altı eğitim seviyesine sahip olanlar lisans ve üstü eğitim derecesine sahip olanlardan daha fazla örgütsel güvene sahiptir.

Türk ve Kosovalı Çalışanların Demografik Özelliklerine Göre Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetlerinin Farklılıkları

Çalışanların örgütsel güven, iş tatmini ve işten ayrılma niyetlerinin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadıkları tüm çalışanlar, Türk çalışanlar ve Kosovalı çalışanlar için

Türk ve Kosovalı Çalışanların Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Açısından Karşılaştırılması: Otel Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma

incelendikten sonra bir de her bir demografik özelliğin farklı ülkeler açısından farklılaşım farklılaşmadığı araştırılmıştır.

Tablo 8. Türk ve Kosovalı Çalışanların Demografik Özelliklerine Göre Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetlerinin Farklılıkları

Değişkenler	ÖRGÜTSEL GÜVEN		İŞ TATMİNİ		İŞTEN AYRILMA NİYETİ	
	Ort.	(p)	Ort.	(p)	Ort.	(p)
Cinsiyet		0,000		0,000		0,178
Erkek (T)	3,48		3,40		2,46	
Erkek (K)	4,18		4,17		2,22	
Cinsiyet		0,000		0,000		0,002
Kadın (T)	3,33		3,17		2,74	
Kadın (K)	4,41		4,27		2,01	
Yaş Grupları		0,000		0,000		0,331
35'den az (T)	3,50		3,37		2,39	
35'den az (K)	4,24		4,16		2,23	
Yaş Grupları		0,000		0,000		0,000
35 ve üstü (T)	3,29		3,24		2,90	
35 ve üstü (K)	4,36		4,28		2,00	
Medeni Durum		0,000		0,000		0,182
Bekar (T)	3,44		3,30		2,51	
Bekar (K)	4,28		4,16		2,24	
Medeni Durum		0,000		0,000		0,002
Evli (T)	3,45		3,37		2,57	
Evli (K)	4,32		4,26		2,02	
Eğitim Durumu		0,000		0,000		0,002
Ön Lisans ve altı (T)	3,38		3,27		2,52	
Ön Lisans ve altı (K)	4,39		4,28		2,03	
Eğitim Durumu		0,001		0,000		0,159
Lisans ve üstü (T)	3,60		3,48		2,57	
Lisans ve üstü (K)	4,15		4,12		2,24	
İşyeri Kıdemi		0,000		0,000		0,780
0-1 yıl arası (T)	3,77		3,54		2,13	
0-1 yıl arası (K)	4,46		4,26		2,20	
İşyeri Kıdemi		0,000		0,000		0,000
1-5 yıl arası (T)	3,33		3,17		2,83	
1-5 yıl arası (K)	4,24		4,20		2,10	
İşyeri Kıdemi		0,000		0,000		0,103
5 yıl ve üstü (T)	3,38		3,41		2,43	
5 yıl ve üstü (K)	4,27		4,22		2,05	

Türk erkeklerle Kosovalı erkeklerin, Türk kadınlarla Kosovalı kadınların, 35'ten az yaşa sahip Türklerle 35'den az yaşa sahip Kosovalıların, 35 ve üstü yaşa sahip Türklerle 35 ve üstü yaşa

sahip Kosovalıların, bekar Türklerle bekar Kosovalıların, evli Türklerle evli Kosovalıların, ön lisans ve altı eğitime sahip Türklerle ön lisans ve altı eğitime sahip Kosovalıların, lisans ve üstü eğitime sahip Türklerle lisans ve üstü eğitime sahip Kosovalıların, 0-1 yıl arası kıdeme sahip olan Türklerle 0-1 yıl arası kıdeme sahip olan Kosovalıların, 1-5 yıl arası kıdeme sahip olan Türklerle 1-5 yıl arası kıdeme sahip olan Kosovalıların, 5 yıl ve üstü kıdeme sahip olan Türklerle 5 yıl ve üstü kıdeme sahip olan Kosovalıların örgütsel güvenleri ve iş tatminleri anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Tüm özelliklerde Türk çalışanların örgütsel güven düzeyleri ve iş tatmini düzeyleri daha düşüktür.

Türk kadınlarla Kosovalı kadınların, 35 ve üstü yaşa sahip Türklerle 35 ve üstü yaşa sahip Kosovalıların, evli Türklerle evli Kosovalıların, ön lisans ve altı eğitime sahip Türklerle ön lisans ve altı eğitime sahip Kosovalıların 1-5 yıl arası kıdeme sahip olan Türklerle 1-5 yıl arası kıdeme sahip olan Kosovalıların işten ayrılma niyetleri arasında da anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Türk çalışanların işten ayrılma niyetleri, farklılık bulunan tüm özelliklerde daha yüksektir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'deki ve Kosova'daki Türk ve Kosovalı çalışanların örgütsel güven düzeylerinin, iş tatmin düzeylerinin ve işten ayrılma niyetlerinin ülkelere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi ana amacı olan çalışmada ayrıca çalışanların örgütsel güven düzeyleri, iş tatmin düzeyleri ve işten ayrılma niyetleri her bir ülke kapsamında demografik değişkenler açısından incelenmiş ve demografik özelliklere göre ülkelerin arasındaki farklılıklar da ortaya konmuştur. 38 adet dört yıldızlı otelden 291 çalışanın dâhil olduğu araştırma sonucunda; çalışanların bulunduğu ülkeye göre iş tatmini, örgütsel güven ve işten ayrılma niyeti düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Kosova'da çalışanların iş tatmini Türkiye'de çalışanlardan daha yüksektir. Kosova'da çalışanların örgütsel güvenleri Türkiye'de çalışanlardan daha yüksek seviyededir. Kosova'da çalışanların işten ayrılma niyetleri ise Türkiye'de çalışanlardan daha düşük bir seviyededir. İşletmeler açısından olumlu sayılabilecek örgütsel güven ve iş tatmini kavramlarının Kosova'da daha yüksek ve yine işletmeler açısından olumsuz olarak kabul edilecek işten ayrılma niyetinin Kosova'da daha az olması iki ülke arasındaki ayrımı açıkça ortaya koymaktadır. Kosovalı çalışanların işletmelerine yönelik olumlu tutumları daha yüksek, Türk çalışanların ise daha düşüktür.

Araştırmaya katılanların tamamı için yapılan analizler sonucunda örgütsel güven ülke değişkeni dışında, cinsiyet ve işyeri kıdemi değişkenlerine göre de farklılaşmaktadır. İş tatmini, yaş ve medeni durum değişkenlerine göre farklılaşmaktadır. Yaş, iş tatminini etkileyen etmenlerden biri olup pek çok araştırma, yaş ile iş tatmini arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Çalışanlar yaşlandıkça iş tatminleri artmaktadır (Çelen, 2016: 43). Ramoo de diğerleri (2013:6) tarafından yapılan çalışmada, bir eğitim hastanesinde çalışan hemşirelerin, yaş anlamında değerlendirmeleri yapıldığında, daha yaşlı olan hemşirelerin daha genç olan hemşirelere kıyasla işlerinden daha memnun oldukları bulunmuştur. Ayrıca, 50 ve üzeri yaşta çalışanlar, kendilerinden daha genç çalışma arkadaşlarından daha fazla iş tatmini sergilemektedir (Schroder, 2008). Bu çalışmada da 35 ve üstü yaşta olan çalışanların iş tatmini düzeyleri 35'den az yaşta olanlardan daha fazla bulunmuştur.

Clark ve diğerleri (1996), evli ve bekar çalışanlar arasında yaptıkları kıyaslamada, evli olan çalışanların işlerinden bekar olanlara oranla daha memnun olduğunu ifade etmiştir. Mamedov (2013), yaptığı çalışmada, evli olan çalışanların bekar olan çalışanlardan daha fazla iş tatmini duyduğunu bulmuştur. Fetch ve Kennington'a (1997) göre, evli ve boşanmış çalışanlar, hiç evlenmemiş olan çalışanlarla kıyaslandığında daha düşük düzeyde kişisel yaşam stresi sergilemekte ve bu da onların, bekar çalışanlardan daha fazla iş tatminine sahip olduğunu göstermektedir. Evliliğin daha düzenli bir yaşamı, çocukları ve aile için sorumlulukları beraberinde getirmesiyle birlikte, evli çalışanlar bekar olanlardan daha iyi performans gösterebilmektedir (Ataklı, Dikmentaş ve Altınışık, 2004). Bazı çalışmalar da medeni durum ile iş tatmini arasında herhangi bir ilişki olduğunu bulgulamamıştır (Aksu, Acuner ve Tabak, 2002). Kadın çalışanlarda, evli olan veya hiç evlenmemiş olan kadın akademik personelin, boşanmış olanlardan daha yüksek iş tatminine sahip olduğu görülmektedir (Noordin ve Jusoff, 2009). Bu çalışmada da evli olan çalışanların iş tatmini düzeyleri bekar olanlardan daha fazla bulunmuştur.

Lacy ve Sheehan (1997), erkek akademisyenlerin, kadın akademisyenlere oranla, genel anlamda daha yüksek bir iş tatminine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Ayrıca Gezici (2007), hem kamu hem özel sektörde, erkeklerin kadınlardan daha fazla tatmin olduklarını bulgulamıştır. Eğinli'ye göre (2009), çalışma ortamında erkeklerin kendilerini gösterme konusunda daha fazla fırsatı olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle erkek çalışanlar daha fazla yükselme şansı elde etmekte ve işlerinden daha memnun olmaktadır. Bazı yazarlar, kadınların erkeklere oranla işlerinden daha memnun olduğunu bulgulamıştır (Castillo ve Cano, 2004). Yine Ssesanga ve Garrett, belirli alanlarda farklılaşmak üzere, kadınların ve erkeklerin genel iş tatmini seviyelerinin birbirine yakın olduğunu iddia etmektedir (Paul ve Phua, 2011). Schroder (2008) doktora yapmış olan üniversite çalışanlarının, yüksek lisans veya lisans derecesine sahip çalışma arkadaşlarından daha yüksek düzeyde memnuniyete sahip olduğunu tespit etmiştir. Aşık (2010), daha yüksek eğitim düzeyine sahip çalışanların daha memnun olabileceğini ancak bir iş pozisyonu bulamamaları halinde bunun kendi eğitim seviyeleri için uygun olmayabileceğini ve bu nedenle iş tatmini düzeylerinin düşeceğini belirtmektedir. Bir işte çalışma süresinin uzunluğuyla iş tatmini arasında herhangi önemli bir ilişkinin olmadığını belirten araştırmalar da bulunmaktadır. Ancak, Gesindeve Adejumo'ya göre (2012), iş deneyimi ile iş tatmini arasında önemli bir pozitif ilişki bulunmaktadır (s. 302). Ayrıca, Oshagbemi (2000), yaptığı çalışmada, öğretim görevlilerinin iş tatmini ile mevcut üniversitede görev yapma süresi arasında önemli bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Bu araştırmada ise iş tatmini; cinsiyet, eğitim durumu ve iş yeri kıdemi değişkenlerine göre farklılık göstermemektedir.

Yaş (Schnake, Williams, ve Fredenberger, 2007), eğitim, medeni hal, cinsiyet, kişisel beceri, yetenek ve davranış (Cotton ve Tuttle, 1986) gibi bireysel veya demografik bir takım faktör, çalışanların işten ayrılma niyetlerini etkileyebilir. Fakat bu araştırmada, işten ayrılma niyeti ülke değişkeni dışında hiçbir demografik değişken açısından farklılık göstermemektedir.

Türk çalışanlar açısından örgütsel güvenin ve iş tatmininin hiçbir demografik değişken açısından farklılaşmadığı, sadece işten ayrılma niyetinin yaşa ve işyeri kıdemi göre farklılaştığı bulunmuştur. Kosovalı çalışanlar açısından da sadece örgütsel güvenin cinsiyete ve eğitim durumuna göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. İş tatmini ve işten ayrılma niyeti hiçbir demografik değişkene göre farklılaşmamaktadır.

Örgütsel güven ve iş tatmini; Türk erkeklerle Kosovalı erkekler arasında, Türk kadınlarla Kosovalı kadınlar arasında, 35'ten az yaşa sahip Türklerle 35'den az yaşa sahip Kosovalılar arasında, 35 ve üstü yaşa sahip Türklerle 35 ve üstü yaşa sahip Kosovalılar arasında, bekar Türklerle bekar Kosovalılar arasında, evli Türklerle evli Kosovalılar arasında, ön lisans ve altı eğitime sahip Türklerle ön lisans ve altı eğitime sahip Kosovalılar arasında, lisans ve üstü eğitime sahip Türklerle lisans ve üstü eğitime sahip Kosovalılar arasında, 0-1 yıl arası kıdeme sahip olan Türklerle 0-1 yıl arası kıdeme sahip olan Kosovalılar arasında, 1-5 yıl arası kıdeme sahip olan Türklerle 1-5 yıl arası kıdeme sahip olan Kosovalılar arasında ve 5 yıl ve üstü kıdeme sahip olan Türklerle 5 yıl ve üstü kıdeme sahip olan Kosovalılar arasında anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Türk kadınlarla Kosovalı kadınların, 35 ve üstü yaşa sahip Türklerle 35 ve üstü yaşa sahip Kosovalıların, evli Türklerle evli Kosovalıların, ön lisans ve altı eğitime sahip Türklerle ön lisans ve altı eğitime sahip Kosovalıların, 1-5 yıl arası kıdeme sahip olan Türklerle 1-5 yıl arası kıdeme sahip olan Kosovalıların işten ayrılma niyetleri arasında da anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Türk çalışanların örgütsel güven düzeyleri ve iş tatmini düzeyleri tüm özelliklerde daha düşükken, Kosovalı çalışanların işten ayrılma niyetleri farklılık bulunan tüm özelliklerde daha yüksektir.

İşten ayrılma niyetini birçok unsur etkilemektedir. Özellikle işsizlik oranının Kosova'da Türkiye'den daha yüksek olması, Kosova'daki çalışanları, işte kalmaya iten önemli bir sebep olabilmektedir. Böyle yüksek bir işsizlik oranı varken işlerinde bulunan çalışanlar, çalışıyor olmaktan dolayı kendilerini daha mutlu hissedip, işlerinden ayrılma niyetinde olmayabilirler. Kosova'da yeni bir iş bulma fırsatı Türkiye'dekinden daha az olabilir. Kosova, Türkiye'den hem nüfus hem de ekonomik anlamda çok daha küçük bir ülkedir ve Kosova'daki oteller de Türkiye'deki otellerden yatak kapasitesi, çalışan sayısı vb. faktörler açısından daha küçüktür. Bu nedenle Kosova'daki otellerde aile üyelerinin daha fazla çalıştığı söylenebilir. Aile üyelerinin aynı örgütte çalışıyor olması da bu çalışanların işten ayrılma niyetlerinin düşük olmasına yol açabilir.

Türk çalışanlara nazaran Kosovalı çalışanların işten ayrılma niyetlerinin daha düşük, iş tatminlerinin ve örgütsel güvenlerinin daha yüksek olması, Kosova'daki çalışma koşullarının ve ortamının daha iyi olabileceğini de düşündürmektedir.

Araştırma sadece bir sektör üzerinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak yeni çalışmalarda, farklı sektörler de araştırma kapsamına eklenebilir ya da yeni araştırmalar farklı sektörlerde yapılabilir. Hatta Kosova ve Türkiye arasındaki karşılaştırmalar bu sektörler dikkate alınarak yapılabilir.

Bu çalışmada, çalışanların işlerinden duydukları memnuniyetin, örgütsel güvenin ve işten ayrılma niyetinin çalışılan pozisyon değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığına bakılmamıştır. Gelecek çalışmalarda çalışılan pozisyon değişkenine göre anlamlı farklılıkların olup olmadığı da incelenebilir. Hatta çocuğu olan çalışanlarla olmayan çalışanların arasında anlamlı bir fark olup olmadığı da araştırılabilir.

Kosova'da ve Türkiye'de çalışanlar iş tatmini, örgütsel güven ve işten ayrılma niyeti konularının dışında; örgüte bağlılık, örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık, stres, liderlik, iyimserlik, tükenmişlik ve mobbing gibi farklı konular açısından da incelenebilir.

Kaynakça

- Abu-Shama, Rasha; Wafaa A. Al-Rabajah ve Rawan T. Khasawneh (2015), "The Effect of Job Satisfaction and Work Engagement on Organizational Commitment", *The IUP Journal of Organizational Behavior*, Cilt 14, Sayı 4, ss. 7-27.
- Akgül, Aziz ve Osman Çevik (2005), *İstatistiksel Analiz Teknikleri: SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*, İkinci Baskı, Ankara, Emek Ofset, s. 436.
- Aksu, Günay; Ahmet M. Acuner ve Ruhi S. Tabak (2002), "Sağlık Bakanlığı Merkez ve Taşra Teşkilatı Yöneticilerinin İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma (Ankara Örneği)", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt 55, Sayı 4, ss. 271-282.
- Arslan, Mehmet M. (2009), "Perceptions of Technical and Industrial Vocational High School Teachers about Organizational Trust", *Journal of Theory and Practice in Education*, Cilt 5, Sayı 2, ss. 274- 288.
- Aşık, Nuran A. (2010), "Çalışanların İş Doyumunu Etkileyen Bireysel ve Örgütsel Faktörler ile Sonuçlarına İlişkin Kavramsal Bir Değerlendirme", *Türk İdare Dergisi*, ss. 31-51.
- Ask'ya (Agjencia e Statistikave të Kosovës/Agency of Kosovo's Statistics) göre (akt. iç. telegrafi.com) (Çevrimiçi) <http://telegrafi.com/ask-papunesia-ne-kosove-32-9/>, Erişim Tarihi: 6 Aralık 2016.
- Ataklı, A.; E. Dikmentaş ve S. Altınışik (2004), "Üniversite Hastanelerinde Çalışan Yönetici ve Klinik Sekreterlerinin İş Doyumu", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2.
- Austen, Siobhan; Therese Jefferson; Gill Lewin ve Rhonda Sharp (2016), "Work Ability, Age and Intention to Leave Aged Care Work", *Australian Journal on Ageing*, Cilt 35, Sayı 1, ss. 18-22.
- Balcı, A. (2001), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Baltaş, Acar (2000), *Ekip Çalışması ve Liderlik*, Remzi Kitabevi, İstanbul,
- Boles, James; Ramana Madupalli; Brian Rutherford ve John A. Wood (2007), "The relationship of facets of salesperson job satisfaction with affective organizational commitment", *Journal of Business & Industrial Marketing*, Cilt 22, Sayı 5, ss. 311-321.
- Brown, Robin R., (1986), *Individual, situational, and demographic factors predicting faculty commitment to the university*, University of Oregon (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Oregon.
- Büyükoztürk, Ş. (2007), *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, 7.Bs, Pegema Yayıncılık, Ankara.
- Castillo, Jaime X. ve Jaime Cano (2004), "Factors explaining job satisfaction among faculty", *Journal of Agricultural Education*, Cilt 42, Sayı 3, ss. 65-74.
- Çekmeceloğlu, H. Gündüz (2005), "Örgüt İkliminin İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, ss. 23-39.
- Çelen, Ahmet, Eralp (2016), *Örgütlerde Yeniden Yapılanma Sürecinin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Ankara'da Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Chou, Rita J. ve Stephanie A. Robert (2008), "Workplace support, role overload, and job satisfaction of direct care workers in assisted living", *Journal of Health and Social Behavior*, Cilt 49, Sayı 2, ss. 208-222.

- Clark, Andrew; Andrew Wswald ve Peter Warr: "Is job satisfaction U-shaped in age?", *Journal of Occupational Organizational Psychology*, Cilt 69, Sayı 1, ss. 57-81.
- Coomber, Billie ve Louise Barriball (2007), "Impact of Job Satisfaction Components on Intent to Leave and Turnover for Hospital based Nurses: A Review of the Research Literature", *International Journal of Nursing Studies*, Cilt 44, Sayı 2, ss. 297-314.
- Cotton, John L. ve Jeffrey M. Tuttle (1986), "Employee Turnover: A Meta-Analysis and Review with Implications for Research. *The Academy of Management Review*, Cilt 11, Sayı 1, ss. 55-70.
- Davis, Keith ve John W. Newstrom (1989), *Human Behavior at Work: Organizational Behavior*, 8. Baskı, McGraw-Hill Book Co. New York.
- Demircan, Nigar ve Adnan Ceylan (2003), "Örgütsel Güven Kavramı: Nedenleri ve Sonuçları", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, ss. 139-150.
- Eğimli, Ayşen T. (2009), "Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 23, Sayı 3, ss. 35- 52.
- Elangovan, A. R. (2001), "Causal ordering of stress, satisfaction and commitment, and intention to quit: a structural equations analysis", *Leadership and Organizational Development Journal*, Cilt 22, Sayı 4, ss. 159-165.
- Eskildsen, Jacob K., Jens J. Dahlgaard (2010), "Causal Model for Employee Satisfaction", *Total Quality Management*, Cilt 11, Sayı 8, ss. 1081-1094.
- Eurostat Statistics Explained (Çevrimiçi)
http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Unemployment_statistics, Erişim Tarihi: 6 Aralık 2016
- Fard, Hassan D.; Ali R. Ghatari ve Asad Hasiri (2010), "Employees Morale in Public Sector: Is Organizational Trust an Important Factor?", *European Journal of Scientific Research*, Cilt 46, Sayı 3, ss. 378-390.
- Fetch, Robert J., Mary S. Kennington (1997), "Balancing work and family in cooperative extension: History, effective programs, and future directions", *Journal of Extension*, Cilt 35, Sayı 1, (Çevrimiçi) <https://www.joe.org/joe/1997february/a2.php>, Erişim tarihi: 08 Aralık 2016.
- Gesinde, Abiodun M. ve Gbadebo O. Adejumo (2012), "Effects of Age and Work Experience on Job Satisfaction of Primary School Teachers: Implications for Career Counseling", *International Journal of Asian Social Science*, Cilt 2, Sayı 3, ss. 302-309.
- Gezici, Ali (2007), *Yöneticilerin Liderlik Stilllerinin Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Özel Eğitim Kurumlarında Öğretimsel Liderlik ve Bir Uygulama*, Dumlupınar Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya.
- Giffin, Kim (1967), "The contribution of studies of source credibility to a theory of interpersonal trust in the communication department", *Psychological Bulletin*, Cilt 68, Sayı 2, ss. 104- 120.
- Gilbert, Jacqueline A. ve Thomas L. Tang (1998), "An Examination of Organizational Trust Antecedents", *Public Personnel Management*, Cilt 27, Sayı 3, ss. 321- 338.
- Gruneberg, Michael M. (1979), *Understanding Job Satisfaction*, The Macmillan Press LTD., London.
- Hellman, Chan M. (1997), "Job Satisfaction and Intent to Leave", *Journal of Social Psychology*, Cilt 137, Sayı 6, ss. 677-689.

- Kalaycı, Şeref (2010), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Beşinci Baskı, , Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kaliski, Burton S.: "Job Satisfaction" (2007), *Encyclopedia of Business and Finance*, İkinci Baskı, Cilt 2, Ed. G. W. Maxwell, Dorothy A. Maxwell, Mary E. Oliverio, Allen D. Truell, Thompson Gale, ss. 446-447
- Kim, W. Chan ve Renee Mauborgne (1998), "Procedural Justice, Strategic Decision Making, and the Knowledge Economy", *Strategic Management Journal*, Cilt 19, Sayı 4, ss. 323-338.
- Koroğlu, Özlem (2012), "İçsel ve Dışsal İş Duyum Dğzeyleri İle Genel İş Duyum Düzeyi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, ss. 275-289.
- Lacy, Fiona J., Barry A. Sheehan (1997), "Job satisfaction among academic staff: An international perspective", *Higher Education*, Cilt 34, Sayı 3, ss. 305-322.
- Lewicki, Roy J.; Daniel J. Mcallister ve Robert J. Bies (1998), "Trust and Distrust: New Relationships and Realities", *Academy of Management Review*, Cilt 2, Sayı 3, ss. 438-458.
- Locke, Edwin A. (1976), "The Nature and Causes of Job Satisfaction", (ed.) Marvin D. Dunnette, *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Rand McNally, Chicago, ss. 1297-1349.
- Lu, Hong; K. Louise Barriball; Xian Zhang ve Alison E. While (2012), "Job Satisfaction among Hospital Nurses Revisited: A Systematic Review", *International Journal of Nursing Studies*, Cilt 49, Sayı 8, ss. 1017-1038.
- Macintosh, Eric W., Alison Doherty (2010), "The Influence of Organizational Culture on Job Satisfaction and Intention to Leave", *Sport Management Review*, Cilt 13, Sayı 2, ss. 106-117.
- Mamedov, Barysh (2013), *İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki ve Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Mayer, Roger C.; James H. Davis ve F. David Schoorman (1995), "An Integrative Model of Organizational Trust", *Academy of Management Journal*, Cilt 20, Sayı 3, ss. 709- 734.
- Mishra, Aneil K. (1996), "Organizational response to crisis: The centrality of trust", (ed.) Roderick M. Kramer, Tom R. Tyler, *Trust in Organizations: Frontiers of Theory and Research*, Sage Publications, USA, ss. 261-287.
- Mishra, Jitendra ve Molly A. MORRISSEY (1990), "Trust in employee/ employer relationships: A survey of west Michigan managers", *Public Personnel Management*, Cilt 19, Sayı 4, ss. 440-485.
- Mitchell, Terence R. ve James R. Larson (1987), *People in Organizations: An Introduction to Organizational Behavior*, Third Edition, McGraw-Hill, New York.
- Mobley, William H., Stanley O. Horner, A.T. Hollingsworth (1978), "An Evaluation of Precursors of Hospital Employee Turnover", *Journal of Applied Psychology*, Cilt 63, Sayı 4, ss. 408- 414.
- Morgan, Robert M. ve Shelby D. Hunt (1994), "The commitment-trust theory of relationship marketing", *Journal of Marketing*, Cilt 58, Sayı 3, ss. 20-38.
- Neves, Pedro ve Antonio Caetano (2007), "Social exchange processes in organizational change: The roles of trust and control", *Journal of Change Management*, Cilt 6, Sayı 4, ss. 351-364.
- Noordin, Fauziah, Kamaruzaman Jusoff (2009), "Levels of job satisfaction amongst Malaysian academic staff", *Asian Social Science*, Cilt 5, Sayı 5, ss. 122-126.

- Ölçer, Ferit (2015), "Mediating Effect of Job Satisfaction in the Relationship between psychological Empowerment and Job Performance" *Theoretical and Applied Economics*, Cilt 22, Sayı 3, ss. 111-136.
- Omarov, Azad (2009), *Örgütsel Güven ve İş Doyumunu: Özel Bir Sektörde Uygulama*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Örücü, Edip ve Sibel Özafşarlıoğlu (2013), "Örgütsel Adaletin Çalışanların İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Güney Afrika Cumhuriyetinde Bir Uygulama", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergesi*, Cilt 10, Sayı 23, ss. 335-358
- Oshagbemi, Titus (2000), "Is length of service related to the level of job satisfaction?", *International Journal of Social Economics*, Cilt 27, Sayı 3, ss. 213-226.
- Paul, Emily P. ve Seok K. Phua (2011) "Lecturers' job satisfaction in a public tertiary institution in Singapore: ambivalent and non-ambivalent relationships between job satisfaction and demographics variables", *Journal of Higher Education Policy and Management*, Cilt 33, Sayı 2, ss. 141-151.
- Price, James L. ve Charles W. Mueller (1986), *Handbook of Organizational Measurement*, Marshfield, MA, Pitman.
- Ramoo, Vimala, Khatijah L. Abdullah, Chua Y. Piaw (2013), "The Relationship between Job Satisfaction and Intention to Leave Current Employment among Registered Nurses in a Teaching Hospital", *Journal of Clinical Nursing*, Cilt 22, Sayı 21-22, ss. 3141-3152.
- Rowden, Robert W. (2002), "The Relationship between Workplace Learning and Job Satisfaction in U.S. Small to Midsize Business", *Human Resource Development Quarterly*, Cilt 13, Sayı 4, ss. 407-425.
- Rukshani, Kamalachandran ve Samithamby Senthilnathan (2015), "A Review on the Relationship Variables to Employee Morale and Organizational Trust", *International Journal of Innovative Research and Practices*, Cilt 1, Sayı 10, ss. 8-15.
- Saunders, Mark; Philip Lewis ve Adrian Thornhill (2009), *Research Methods for Business Students*, Fifth Edition, Prentice Hall, England.
- Schnake, Mei E.; Robert J. Williams ve William Fredenberger (2007), "Relationship between frequency of use of career management practices and employee attitudes, intention to turnover, and job search behavior", *Journal of Organizational Culture, Communication and Conflict*, Cilt 11, Sayı 1, ss. 53- 64
- Schoorman, F. David, Roger C. Mayer, James H. Davis (2007), "An Integrative Model of Organizational Trust: Past, Present and Future", *Academy of Management Review*, Cilt 32, Sayı 2, ss. 344-354.
- Schroder, Ralph (2008), "Job Satisfaction of Employees at a Christian University", *Journal of Research on Christian Education*, Cilt 17, Sayı 2, ss. 225-246.
- Shockley-Zalabak, Pamela vd. (1999), *Measuring Organizational Trust and Distrust across Cultures – The Organizational Trust Index*, IABC Research Foundation, San Francisco.
- Shockley-Zalabak, Pamela, Kathleen Ellis, Gaynelle Winogrand (2000), "Organizational trust: what it mean and why it matters?", *Organizational Development Journal*, Cilt 18, Sayı 4, ss. 35-48.

Türk ve Kosovalı Çalışanların Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Açısından Karşılaştırılması: Otel Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma

- Soloma, Andrzej (2014), "Building and Maintaining Trust in Organization", (ed.) Aneta Sokol, Ewa Matuska, *Attributes of modern organization. Creativity – Knowledge – Innovation – Trust*, Sciemcee Publishing, London.
- Spector, Paul E. (1997), *Job satisfaction: Application, assessment, causes and consequences*, Thousand Oaks, Sage Publications, Inc., USA.
- Taylor, R. G. (1989), "The Role of Trust in Labor-Management Relations", *Organization Development Journal*, ss. 85-89.
- Top, Mehmet (2012), "Hekim ve Hemşirelerde Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Güven ve İş Doyumu Profili", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 41, Sayı 2, ss. 258-277.
- TÜİK Türkiye İstatistik Kurumu (Çevrimiçi)
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21574>, Erişim Tarihi: 6 Aralık 2016
- Ülker, Gönül (2008), "Çalışanların Örgütsel Adalet Algulamalarının Yönetici ve Örgüte Duyulan Güven Üzerindeki Etkisi", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 16, ss. 188-208.
- Veloustou, Cleopatra A. ve George G. Panigyrakis (2004), "Consumer Brand Managers' Job Stress, Job Satisfaction, Perceived Performance and Intention to Leave", *Journal of Marketing Management*, Cilt 20, Sayı 1-2, ss. 105- 131.
- Vroom, Victor H. (1964), *Work and Motivation*, John Wiley and Sons, New York.
- Weisberg, Jacob (1994), "Measuring worker's burnout and intention to leave", *International Journal of Manpower*, Cilt 15, Sayı 1, ss. 4-14.
- Weiss, David J., Rene V. Dawis, George W. England, Lloyd H. Lofquist (1967), "Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire", (Çevrimiçi)
http://vpr.psych.umn.edu/sites/g/files/pua2236/f/monograph_xxii_-_manual_for_the_mn_satisfaction_questionnaire.pdf, Erişim Tarihi: Ocak 2017.
- Yew, Lew T. (2008), "Job Satisfaction and Affective Commitment: A Study of Employees in the Tourism Industry in Sarawak, Malaysia", *Sunway Academic Journal*, Cilt 4, Sayı 1, ss. 27-43.
- Yousef, Darwish A. (1998), "Satisfaction with job security as a predictor of organizational commitment and job performance in a multicultural environment", *International Journal of Manpower*, Cilt 19, Sayı 3, ss. 184-194.
- Yurichisin, Jennifer; Jihye Park ve Matthew O'Brien (2010), "Effects of Ideal Image Congruence and Organizational Commitment on Employee Intention to Leave", *Journal of Retailing and Consumer Service*, Cilt 17, Sayı 5, ss. 406-414.
- Zaheer, Akbar, Bill Mcevily, Vincenzo Perrone (1998), "Does trust matter? Exploring the effects of inter organizational and interpersonal trust on performance", *Organization Science*, Cilt 9, Sayı2, ss. 141-159.

Özel Yetenekli Öğrencilerin Fen Deneylerine Yönelik Özyeterliklerinin Planlama, Uygulama ve Değerlendirme Bağlamında İncelenmesi

Oğuzhan Nacaroğlu^{a,b}, Hatice Esmâ Güney^c

Özet

Bu araştırmada, özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterliklerinin planlama, uygulama ve değerlendirme açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemi desenlerinden tarama kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini bir Bilim ve Sanat Merkezi'nde öğrenimlerine devam eden 197 özel yetenekli öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Deneye İlişkin Özyeterlik Ölçeği kullanılmış olup betimsel ve çıkarıma dayalı istatistiksel analizler yürütülmüştür. Araştırma sonucunda katılımcıların fen deneylerine yönelik özyeterliklerinin orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Ayrıca katılımcıların ölçeğin değerlendirme boyutunda yer alan maddelere en çok, uygulama boyutunda yer alan maddelere ise en az katılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Kız ve erkek katılımcıların ölçekten elde ettikleri toplam puanlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamasına rağmen, proje üretimi ve yönetimi programında öğrenim gören öğrencilerin planlama boyutundan elde ettikleri puan ortalamasının diğer programlarda öğrenim gören öğrencilerin puan ortalamasından yüksek olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler

Özel Yetenekli Öğrenci
Fen Deneyleri
Özyeterlik
Bilim ve Sanat Merkezi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 09.10.2019
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.631199

Examination of Science Experiments Self-Efficacy of Gifted Students in the Context of Planning, Implementation and Evaluation

Abstract

In this research, it was aimed to investigate the self-efficacy of gifted students for science experiments in terms of planning, implementation and evaluation. In the research, survey, one of the quantitative research designs, method was used. The sample of the research consisted of 197 gifted students studying at a Science and Art Center. The Experiment-Related Self-Efficacy Scale was used as the data collection tool and, descriptive and inferential statistical analyzes were conducted. As a result of the research, it was found that the science experiments self-efficacy of the participants was at a medium level. In addition, the participants were found to have the most participation in the items in the evaluation dimension of the scale and the least participation in the items in the implementation dimension. Although there was no significant difference between the total scores obtained from the scale by the girl and boy participants, it was found that the students' score obtained from the planning dimension of the students studying project production and management program was higher than those who were studying other programs.

Keywords

Gifted Students
Science Experiments
Self-efficacy
Science and Art Center

About Article

Received: 09.10.2019
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.631199

^a İletişim Yazarı: onacaroglu44@gmail.com

^b Dr., Fen Bilimleri Öğretmeni, MEB, <https://orcid.org/0000-0001-8516-9152>

^c Dr., Fen Bilimleri Öğretmeni, MEB, <https://orcid.org/0000-0001-5732-3810>

Giriş

Günümüzde öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarının değişmesi, bilim, sanayi ve teknolojiye yaşanan gelişmeler diğer derslerde olduğu gibi fen bilimleri dersi öğretim programında da farklı zamanlarda güncellemelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. En son yayımlanan fen bilimleri öğretim programı incelendiğinde öğrencilere; güncel problemlere karşı sorumluluk almalarını sağlamak, doğayı keşfederek insan ve çevre etkileşiminin anlaşılması sürecinde bilimsel süreç becerilerini, karar verme ve bilimsel düşünme alışkanlığını kazandırmak gibi özel amaçlarının olduğu görülmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018). Bununla birlikte fen bilimleri öğretiminin en önemli hedeflerinden birisi, doğayı ve evreni anlayabilen fen okuyurarı birey yetiştirmektir (Arık ve Benli-Özdemir, 2016). Belirtilen becerilerin bireylere kazandırılmasında uygun öğrenme ortamlarının oluşturulması gerekmektedir (Gutierrez, 2015; Hassi, 2016). Bu bağlamda fen bilimlerinin öğretimi sürecinde deneysel çalışmaları içeren laboratuvar uygulamalarının yapılması önerilmektedir (Kwok, 2015; Prabha, 2016).

Farklı kültürel alanlarda, farklı yaş gruplarına yönelik sınıflarda ve birçok bilim dalında öğrencilere ders vermek için laboratuvar uygulamaları ve deneysel çalışmalar yürütülmüştür (Hofstain ve Lunetta, 2004). Bununla birlikte doğayı ve evreni anlama sürecinde deneye ve gözleme dayanan bir bilim dalı olan fen bilimlerinde (Karakolcu-Yazıcı ve Özmen, 2015), laboratuvar ve deneysel uygulamalar uzun yıllardır kullanılmaktadır (Chen, Huang ve Chou, 2016). Alan yazın incelendiğinde fen eğitimcileri, öğrencilerin fen laboratuvarı etkinliklerine ve deneysel çalışmalara katılmasının fen bilimleri genel ve özel amaçlarının kazandırılması noktasında önemli olduğunu belirtmişlerdir (Cullin, Hailu, Kupilik ve Petersen, 2017; Hofstein ve Lunetta, 2004; Kwok, 2015; Lazarowitz ve Tamir, 1994; Yavuz ve Akçay, 2017). Nitekim deneysel bir temeli olan fen bilimlerinin öğretiminde öğrencilerin laboratuvar ve deneysel çalışmalara yoğun bir şekilde katılması gerekmektedir (Freeman vd., 2014; Lacey, Campbell, Shaw ve Smith, 2020).

Laboratuvar ve deneysel çalışmalar, öğrencilerin fen bilimleri dersinde öğrendikleri teori ve ilkeleri uygulamalarına imkan veren en etkili öğrenme süreçlerindedir (Meltzer, 2018). Fen bilimleri dersinde yapılan deneyler ve laboratuvar çalışmaları öğrencilerin; bilimsel süreç becerilerine sahip olmasına, bilime karşı olumlu tutum geliştirmelerine ve problem çözme becerileri kazanmasına çok büyük katkı sağlamaktadır (Arzi, 2003; Kılıç, Keleş ve Uzun, 2015; Lopatto, 2007; Tokuhama-Espinosa, 2015). Örneğin Çepni ve Ayvacı (2016), fen bilimleri derslerinde laboratuvar ve deneysel uygulamaların öğrencilerin; bilimsel süreç ve problem çözme becerilerini geliştirdiğini, fen bilimlerine yönelik ilgi ve motivasyonlarını arttırdığını, analiz ve genelleme yeteneklerini geliştirdiğini belirtmişlerdir. Fen bilimleri öğretiminde deneysel uygulamalar öğrencilere geleneksel sınıf formatından farklı öğrenme çevresi sunması nedeniyle de önemli roller üstlenmektedir (Ahmad, Osman, Halim ve Noh, 2014). Ayrıca bu uygulamaların öğrencilerin derse aktif olarak katılmalarını sağladığı ve böylece fen bilimleri dersinde soyut olan kavramların öğrenciler tarafından daha iyi öğrenildiği vurgulanmaktadır (Sarioğlan, 2015; Yazıcı ve Kurt, 2018). Bu bağlamda Çepni, Kaya ve Küçük (2005), öğrencilerin deneysel çalışmalar esnasında bir dizi problem durumu ile başbaşa bırakılması gerektiğini ve bu problemlerin çözümünde birçok etkinlik yaparak üst düzey kavramsal öğrenme gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Aynı şekilde Wardani ve Winarno (2017) da fen derslerinde laboratuvar çalışmalarının öğrenmede etkili olduğunu belirtmişlerdir. Fen derslerindeki deneysel çalışmaların istenilen düzeyde olabilmesi için

öğrenci özelliklerinin de dikkate alınması önem arz etmektedir (Stuckey, Hofstein, Mamlok-Naaman ve Eilks, 2013). Nitekim öğrenci başarıları bilgi ve beceri gibi zihinsel süreçlerin yanında tutum, kaygı, özyeterlik ve benlik algısı gibi içsel faktörlerden de etkilenen bir değişkendir (Rockstroh, 2013; Turner ve Lindsay, 2003). Fen bilimleri dersinde öğrencilerin üst düzey kavramsal becerileri kazanabilmesi için laboratuvar deneylerini yapabilecek becerilere ve en önemlisi inanca sahip olmaları gerekmektedir (Yılmaz, 2018). Son yıllarda yapılan çalışmalarda da öğrencilerin akademik başarılarını doğrudan ölçmek yerine özyeterliklerinin de dikkate alınması bu görüşü destekler niteliktedir (Chiang vd., 2020; Shen, Lee, Tsai, ve Chang, 2016).

Özyeterlik, sosyal bilişsel kuramın en önemli öğelerinden birisidir. Bu öğe bireylerin davranışlarının ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde etkili olmaktadır. Bandura (1997) özyeterliği, bireylerin belirli bir performansı ortaya koymak için gerekli etkinlikleri organize etme ve başarılı bir şekilde yapma gücüne ilişkin olan kendi yargısı olarak tanımlamıştır. Buradan hareketle bireylerin bir işi başarılı bir şekilde yapabilecekleri yönünde sahip oldukları inançlar, özyeterlik inancı olarak tanımlanabilir (Nabavi, 2012). Özyeterlik, bireylerin eylemlerinin anlaşılması ve değiştirilmesi için önemli bir kavram olmasının yanında belirli eylemlerin nasıl kazanıldığı ve devam ettirildiğini açıklayarak müdahale stratejileri için de temel oluşturmaktadır (Akar, 2011; Usher ve Pajares, 2009).

Bireylerin performanslarını açıklamada önemli bir kavram olan özyeterlik, son yıllarda yapılan bir çok çalışmada incelenen önemli bir değişkendir (Ballen vd., 2017; Hiller ve Kitsantas, 2016; McBride, Oswald, Beck ve Vashlishan Murray, 2020). Nitekim bireylerin sadece bilgi, beceri ve önceki başarıları dikkate alınarak verilen görevi başarılı bir şekilde bitirip bitiremeyeceği tahmin edilememektedir. Ayrıca bireylerin verilen görevleri istenilen düzeyde ve başarılı bir şekilde yerine getirmelerine dair inançları bireylerin eylemlerini etkilemektedir. Bireyler başarılı performanslar sergileyeceklerine inandıkları görevleri yapmaya eğilimli, başarısız performans sergileyeceklerini düşündükleri görevleri ise yapmamaya eğilimli olabilmektedirler (Aydiner, 2011; Kramer ve Winter, 2008; Tarkin ve Uzuntiryaki, 2012). Başka bir ifadeyle özyeterliği yüksek olan bireyler bir işe başlama konusunda daha istekli, zorluklar ile mücadele konusunda daha dirençlidir. Bu bireyler, problemlere daha geniş açıdan bakarak, problemler karşısında daha işlevsel ve kalıcı çözümler üretebilmektedir. Bununla birlikte bireylerin fen bilimlerine ilişkin özyeterlikleri fen başarısı ve mesleki süreklilik açısından önemli görülmektedir (Ferrell ve Barbera, 2015; Randal, 2010). Bu nedenlerden dolayı her kesimdeki bireylerin fen bilimleri özyeterliklerinin yükseltilmesi gerekmektedir. Fen bilimlerinin öğretiminde önemli bir yere sahip olan deneysel çalışmalarda öğrencilerin karşılaşabilecekleri problemlerin tespit edilmesi ve deney yapabilme yeterliliğinin geliştirilmesi için deneye ilişkin özyeterliklerinin bilinmesi gerekmektedir (Dameray, 2013). Bu gruptan birisi de özel yetenekli öğrencilerin bulunduğu gruptur.

Özel yetenekli birey; aynı çevre şartlarında, aynı yaşta ve deneyimde olan akranlarına göre üstün performans gösteren veya yüksek düzeyde başarı elde eden bireylerdir (Özbay, 2013). MEB (2017) özel yetenekli bireyleri; zekâ, yaratıcılık, sanat, liderlik kapasitesi veya akademik alanlarda yaşıtlarına göre yüksek düzeyde performans gösteren çocuklar olarak tanımlamaktadır. Bu öğrencilerin yakın gelecekte toplumların en önemli karar verme mekanizmalarında yer alma potansiyeli en yüksek öğrenci grubu olduğu ifade edilmektedir (Akbaş ve Çetin, 2018). Dolayısıyla bu öğrencilerin eğitimine ayrı bir önem verilmesi gerekli

görülmektedir. Türkiye’de bu öğrencilerin eğitiminde Bilim ve Sanat Merkezleri (BİLSEM) önemli görevler üstlenmiştir. BİLSEM sınavlarında başarı gösteren özel yetenekli öğrenciler, okullarındaki öğrenim saatleri dışında BİLSEM’e gelirler ve farklı programlar çerçevesinde eğitim görürler. Her bir programda (Uyum eğitimi, Destek Eğitimi, Bireysel Yetenekleri Fark Ettirme-BYF, Özel Yetenekleri Geliştirme-ÖYG, Proje Üretimi ve Yönetimi) öğrencilerin aktif olarak katılabileceği etkinlikler ve deneysel uygulamalar yapılmaktadır. Yürütülen bu etkinliklerde amaçlanan öğrenme başarısının elde edilebilmesi için öğrencilerin deney yapabilmeye yönelik tahminlerini içeren deneye ilişkin özyeterliklerinin tespitine ve geliştirmesine yönelik çalışmaların yapılması önem arz etmektedir (Damerau, 2012; Yılmaz, 2018). Dolayısıyla mevcut araştırmada, özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterlikleri; planlama, uygulama ve değerlendirme açısından incelenmiştir. Bu kapsamda aşağıdaki problemlere cevap aranmıştır:

- Özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterlikleri ne düzeydir?
- Özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterlik puanları cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterlik puanları yaş değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterlik puanları öğrenim görülen program açısından anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterliklerinin incelenmesi amaçlandığından tarama deseni tercih edilmiştir. Evren hakkında genellenebilir yargıya varmak adına kullanılan tarama deseni, ulaşılabilir evrenin tamamından veya önemli bir kısmından verilerin toplanarak düzenlenmesi ve betimlenmesi süreçlerini içeren bir nicel araştırma desendir (Karasar, 2006; King ve He, 2005).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın verileri 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Doğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan bir BİLSEM’deki gönüllü 197 özel yetenekli öğrenciden toplanmıştır. Araştırmanın örnekleme, uygun örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılabilir evrenden seçilmiş ve katılımcılara yönelik demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcılara Yönelik Demografik Bilgiler

Değişkenler	Demografik özellikler	f	%	
Cinsiyet	Kız	107	54.3	
	Erkek	90	45.7	
Özel Yetenekli Öğrenci	Yaş	6-10	60	30.4
		11-15	99	50.3
		16 ve üzeri	38	19.3
Öğrenim Görülen	Destek eğitimi	51	25.9	

BİLSEM Programı	Bireysel Yetenekleri Fark Ettirme (BYF)	74	37.6
	Özel Yetenekleri Geliştirme (ÖYG)	39	19.8
	Proje Üretimi ve Yönetimi	33	16.7

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya 107 (%54.3) kız ve 90 (%45.7) erkek olmak üzere toplam 197 özel yetenekli öğrenci katılmıştır. Bu katılımcıların %25,9'u destek eğitimi, %37,6'sı BYF, %19,8'i ÖYG ve %16,7'si proje üretimi ve yönetimi programlarında öğrenimlerine devam etmektedirler.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak Damerau (2013) tarafından geliştirilen ve Yılmaz (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan Deneye İlişkin Özyeterlik Ölçeği (DÖÖ) kullanılmıştır. Veriler toplanmadan önce ölçeği uyarlayan araştırmacıdan ölçek kullanım izni alınmıştır. Ölçek; planlama, uygulama ve değerlendirme boyutlarından ve 18 maddeden meydana gelmektedir. Planlama boyutunda hipotez kurma, deney planı hazırlama, deney düzeneği tasarlama gibi deney öncesi yapılacak işlemlere yönelik öğrencilerin özyeterliklerini belirlemeye yönelik maddeler yer alırken; uygulama boyutunda deney düzeneğinin kurulması, araç-gereç kullanımı, deney gözlemlerinin yapılması gibi deney sürecinde öğrencilerin özyeterliklerini belirlemeye yönelik maddeler yer almaktadır. Değerlendirme boyutunda ise deney sonuçlarını açıklama ve yorumlama, deney esnasında karşılaşılan hataların tespiti, elde edilen verilerden grafik oluşturma gibi deneysel işlemlerden sonraki süreçlere yönelik öğrencilerin özyeterliklerinin belirlenmesine yönelik maddeler bulunmaktadır. Ölçeğin boyutları ve örnek maddeleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçeğe ait Boyutlar ve Örnek Maddeler

Ölçek	Ölçek Boyutları	Maddeler	Örnek madde
	Planlama	1-2-3-4-5-6	Bir deney için hangi araçların/malzemelerin gerekli olduğunu saptamakta iyiyimdir.
DÖÖ	Uygulama	7-8-9-10-11-12	Deneyde gerekli olan araç-gereçlerin kullanımında zorlanmam.
	Değerlendirme	13-14-15-16-17-18	Deney verilerinden grafik oluşturulmasında zorlanmam.

Ölçek iki eğitim uzmanı ve bir Türkçe öğretmenine sunulmuştur. Bu kapsamda eğitim uzmanları ölçeği özel yetenekli öğrencilere uygunluğu; Türkçe öğretmeni ise anlaşılabilirlik, imla ve yazım kuralları bağlamında incelemişlerdir. Değerlendirmeler sonucunda, BİLSEM'lerde yoğun bir şekilde yürütülen deneysel işlemler göz önüne alındığında ölçeğin bu öğrencilerin deneylere yönelik özyeterliklerini inceleme noktasında kullanılabileceğine dair eğitim uzmanları ortak görüş bildirmişlerdir. Veri toplama aracının güvenilirliğini sağlamak için Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı hesaplanmıştır. Yılmaz (2018) tarafından ölçeğin güvenirlik katsayısı 0.92; mevcut araştırmada ise 0.78 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması sürecinde öncelikle araştırmaya katılmak isteyen öğrencilerin gönüllü katılım formunu doldurmaları sağlanmıştır. Daha sonra DÖÖ katılımcıların uygun oldukları zaman dikkate alınarak uygulanmıştır. Uygulama öncesi katılımcılara ölçek hakkında bilgiler verilmiş, istedikleri zaman çalışmadan çekilebilecekleri belirtilmiş ve ardından uygulamaya geçilmiştir. Toplanan verilerin analizinde betimsel ve çıkarıma dayalı istatistiksel analizler yapılmıştır. Ölçekten elde edilen puanların cinsiyet, BİLSEM programı ve yaş değişkenine göre normal dağılıp dağılmadığı kontrol edilmiş ve belirlenen değerler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Ölçek Puanlarına ait Betimsel İstatistik Sonuçları

Ölçek	Değişkenler	Ort.	Medyan	Çarpıklık	Basıklık	Min.	Mak.	
DÖÖ	Cinsiyet	Erkek	66.64	66.50	.388	.133	47	90
		Kız	67.58	67.00	.399	.281	46	90
	BİLSEM programı	Destek eğitimi	65.68	65.00	.712	.836	47	87
		BYF	66.70	67.50	.006	.224	46	90
		ÖYG	66.74	67.00	.077	-.008	47	84
		Proje üretimi ve yönetimi	70.93	71.00	.153	-.849	49	90
	Yaş	6-10	66.16	65.50	.547	.735	47	87
		11-15	66.51	66.00	.049	-.027	46	90
		16 ve üzeri	70.39	69.00	.283	-.576	49	90

Katılımcıların DÖÖ'den aldıkları puanların değişkenler açısından normal dağılım gösterdiği söylenebilir (Fraenkel ve Wallen, 2006). Nitekim verilerin basıklık ve çarpıklık değerleri -1 ile +1 arasında değişmektedir. Bunun yanında ortalama ile medyan değerleri ise birbirine oldukça yakın değerlerdir. Bu açıklamalar neticesinde; ölçekten alınan puanların cinsiyet değişkeni açısından karşılaştırılmasında bağımsız örneklem t testi; yaş ve BİLSEM programı açısından karşılaştırılmasında ise ANOVA yapılmıştır.

Bulgular

Özel Yetenekli Öğrencilerin Fen Deneylerine Yönelik Özyeterlikleri

Araştırmada ilk olarak "Özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterlikleri ne düzeydedir?" birinci alt problemine cevap aranmıştır. Bu kapsamda ölçeğin genelinden ve alt boyutlarından alınan puanlara ilişkin betimsel istatistik sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. DÖÖ'den Alınan Puanlara Ait Betimsel İstatistik Bulguları

DÖÖ	N	\bar{X}	s	Min.	Max.
Planlama	197	3.70	3.95	11	30
Uygulama	197	3.69	3.58	10	30
Değerlendirme	197	3.78	3.63	14	30

Ölçeğin Geneli	197	3.73	3.72	46	90
----------------	-----	------	------	----	----

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcılar DÖÖ'den en düşük (46), en yüksek (90) puan almışlardır. Ölçeğin genelinden alınan toplam puan ortalaması ($\bar{X}=3.73$) olarak bulunmuştur. Katılımcılar ölçeğin geneli ($\bar{X}=3.73$) ile Planlama ($\bar{X}=3.70$), Uygulama ($\bar{X}=3.69$) ve Değerlendirme ($\bar{X}=3.78$) alt boyutlarına "Katılıyorum" şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir. Planlama boyutunda yer alan maddelere ait ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Planlama Maddelerine Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Planlama	\bar{X}	s
1.	Bir deney hakkında fikrim varsa, buna uygun bir deney düzeneği tasarlamak benim için kolaydır.	3.61	1.01
2.	Verilen bir soruyu çözmek için bir deney geliştirmek benim için kolaydır.	3.68	1.15
3.	Teorik düşüncelere dayanarak, deneyin sonucu hakkında beklentiler (hipotezler) oluşturabilirim.	3.66	1.23
4.	Bir deney için hangi araçların/malzemelerin gerekli olduğunu saptamakta iyiyimdir.	3.38	1.01
5.	Belirli bir sorunun cevaplanması için deney kılavuzu hazırlamak benim için kolaydır.	3.60	1.18
6.	Günlük hayattaki gözlemlerim sonucunda, deneylerle çözümlenebileceğine inandığım sorular sıklıkla aklıma gelir.	4.32	0.84
Genel		3.70	

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların Planlama boyutunda yer alan "Günlük hayattaki gözlemlerim sonucunda, deneylerle çözümlenebileceğine inandığım sorular sıklıkla aklıma gelir." maddesine en çok ($\bar{X}=4.32$), "Bir deney için hangi araçların/malzemelerin gerekli olduğunu saptamakta iyiyimdir." maddesine ise en az ($\bar{X}=3.38$) katılım gösterdikleri görülmektedir. Uygulama boyutunda yer alan maddelere ait ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Uygulama Maddelerine Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Uygulama	\bar{X}	s
7.	Laboratuvar araç-gereçleri kullanımında iyiyimdir.	4.20	1.02
8.	Deneylemlerin uygulama aşamasında el yeteneğim yoktur.	3.73	1.13
9.	Deney gözlemlerini yazarken zorlanırım.	3.44	1.23
10.	Deney düzeneği kurarken zorlanmam.	3.39	1.20
11.	Deneylemlerin yürütülmesinde başarılıyım.	3.63	1.12
12.	Deneyde gerekli olan araç-gereçlerin kullanımında zorlanmam.	3.78	1.07
Genel		3.69	

Özel Yetenekli Öğrencilerin Fen Deneylerine Yönelik Özyeterliklerinin Planlama, Uygulama ve Değerlendirme Bağlamında İncelenmesi

Tablo 6 incelendiğinde, katılımcıların Uygulama boyutunda yer alan “Laboratuvar araç-gereçleri kullanımında iyiyimdir.” maddesine en çok ($\bar{X}=4.20$), “Deney düzeneği kurarken zorlanmam.” maddesine ise en az ($\bar{X}=3.39$) katılım gösterdikleri görülmektedir. Katılımcıların Değerlendirme boyutunda yer alan maddelere ait ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Değerlendirme Maddelerine Ait Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değerlendirme	\bar{X}	s
13. Ölçüm verilerini değerlendirmekte zorlanmam.	4.11	0.89
14. Deney gözlemlerini açıklamakta sorun yaşamam.	3.84	1.11
15. Deney sonuçlarını yorumlamakta genelde zorluk yaşarım.	4.07	1.00
16. Bir deneyden elde edilen sonuçları değerlendirirken zorlanmam.	3.42	1.29
17. Planladığım gibi yürümeyen bir deneydeki muhtemel hata kaynaklarını bulmakta zorlanmam.	3.59	1.09
18. Deney verilerinden grafik oluşturulmasında zorlanmam.	3.70	1.00
Genel	3.78	

Tablo 7 incelendiğinde, katılımcıların Değerlendirme boyutunda yer alan “Ölçüm verilerini değerlendirmekte zorlanmam.” maddesine en çok ($\bar{X}=4.11$), “Bir deneyden elde edilen sonuçları değerlendirirken zorlanmam.” maddesine ise en az ($\bar{X}=3.42$) katılım gösterdikleri görülmektedir.

Cinsiyet Açısından Fen Deneylerine Yönelik Özyeterlik Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırmada “Özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterlik puanları cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” ikinci alt problemine cevap aranmıştır. Bu kapsamda kız ve erkek katılımcıların ölçekten aldıkları puanlara ait analiz sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Cinsiyet Açısından Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	N	\bar{X}	s	sd	t	p
Planlama	Erkek	90	22.70	4.15	195	1.474	.142
	Kız	107	21.86	3.74			
Uygulama	Erkek	90	21.97	3.57	195	-0.717	.474
	Kız	107	22.34	3.59			
Değerlendirme	Erkek	90	21.96	3.93	195	-2.754	.006
	Kız	107	23.37	3.23			
Ölçeğin Geneli	Erkek	90	66.64	9.52	195	-0.727	.468
	Kız	107	67.58	8.68			

Tablo 8 incelendiğinde, kız ve erkek katılımcıların ölçeğin genelinden aldıkları ortalama puanlar arasında (Kız katılımcı=67.58, Erkek katılımcı=66.64) istatistiksel olarak anlamlı

düzeyde bir farklılık bulunmamıştır [$t(195) = -0.727$; $p = .46 > .05$]. Buna karşın Değerlendirme alt boyutundan alınan puanlar arasında kız katılımcılar lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir [$t(195) = -2.754$; $p = .006 < .05$].

Yaş Açısından Fen Deneylelerine Yönelik Özyeterlik Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırma “Özel yetenekli öğrencilerin fen deneylelerine yönelik özyeterlik puanları yaş değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” üçüncü alt problemine cevap aranmıştır. Bu kapsamda grup istatistikleri ile ANOVA sonuçları sırasıyla Tablo 9 ve Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 9. Yaş Değişkenine Ait Grup İstatistikleri

Yaş	N	\bar{X}	s	Standart hata
6-10 yaş	60	66.16	8.15	1.15
11-15 yaş	99	66.51	8.50	0.85
16 ve üzeri	38	70.39	11.17	1.81
Toplam	197	67.15	9.07	0.64

Tablo 10. ANOVA Sonuçları

Ölçek Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler toplamı	df	Kareler ort.	F	p
Planlama	Gruplar arası	103.303	2	51.652		
	Gruplar içi	2957.509	194	15.245	3.388	.036
	Toplam	3060.812	196			
Uygulama	Gruplar arası	53.985	2	29.993		
	Gruplar içi	2460.797	194	12.685	2.128	.122
	Toplam	2514.782	196			
Değerlendirme	Gruplar arası	29.334	2	14.667		
	Gruplar içi	2555.407	194	13.172	1.113	.331
	Toplam	2584.741	196			
Ölçeğin Geneli	Gruplar arası	497.982	2	248.991		
	Gruplar içi	15626.140	194	80.547	3.091	.048
	Toplam	16124.122	196			

Tablo 10 incelendiğinde, yaş değişkeni açısından katılımcıların ölçeğin genelinden [$F(2-194) = 3.091$; $p = .048 < .05$] ve planlama boyutundan aldıkları puanlar [$F(2-194) = 3.388$; $p = .036 < .05$] arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Post Hoc testi (LSD) bulguları, 16 ve üzeri yaşa sahip öğrencilerin ölçeğin genelinden ve planlama alt boyutundan aldıkları puan ortalamasının diğer yaş grubundaki öğrencilerin puan ortalamalarından daha yüksek olduğunu göstermiştir. Buna karşın yaş değişkeni açısından uygulama ve değerlendirme alt boyutlarından alınan puanlar arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($p > .05$).

Özel Yetenekli Öğrencilerin Fen Deneylerine Yönelik Özyeterliklerinin Planlama, Uygulama ve Değerlendirme Bağlamında İncelenmesi

BİLSEM Programı Açısından Fen Deneylerine Yönelik Özyeterlik Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırma kapsamında “Özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterlik puanları öğrenim görülen program açısından anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” dördüncü alt problemine cevap aranmıştır. Bu kapsamda grup istatistikleri ve ANOVA sonuçları sırasıyla Tablo 11 ve Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 11. BİLSEM Programına Ait Grup İstatistikleri

Program	N	\bar{X}	s	Standart hata
Destek Eğitimi	51	65.68	8.51	1.19
BYF	74	66.70	8.37	0.97
ÖYG	39	66.74	7.76	1.24
Proje Üretimi ve Yönetimi	33	70.93	11.83	2.06

Tablo 12. ANOVA Sonuçları

Ölçek Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler toplamı	df	Kareler ort.	F	P
DÖÖ	Planlama	Gruplar arası	3	41.900		
		Gruplar içi	193	15.208	2.755	.044
		Toplam	196	3060.812		
	Uygulama	Gruplar arası	3	25.841		
		Gruplar içi	193	12.628	2.046	.109
		Toplam	196	2514.782		
	Değerlendirme	Gruplar arası	3	22.430		
		Gruplar içi	193	13.044	1.720	.164
		Toplam	196	2584.741		
Toplam	Gruplar arası	3	241.456			
	Gruplar içi	193	80.413	2.505	.060	
	Toplam	196	16124.122			

Tablo 12 incelendiğinde, BİLSEM programı açısından katılımcıların ölçeğin genelinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. [$F(2-193)=2.505$; $p=.060>.05$]. Buna karşın planlama boyutundan alınan puanlar arasında anlamlı bir farklılık vardır [$F(2-193)=2.755$; $p=.044<.05$]. Post Hoc testi (LSD) bulguları, proje üretimi ve yönetimi programındaki katılımcıların planlama alt boyutundan aldıkları puan ortalamasının diğer programlardaki öğrencilerin puan ortalamalarından daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterliklerinin planlama, uygulama ve değerlendirme bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda gönüllü 197 özel yetenekli öğrenci ile araştırma yürütülmüştür. Birinci alt problem kapsamında katılımcıların fen deneylerine yönelik özyeterlik puanlarının değerlendirme boyutunda en yüksek, uygulama boyutunda ise en düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 4). Bu sonuç, üzerinde durulması gereken önemli konulardandır. Her ne kadar laboratuvar ve deneysel uygulamalar fen bilimleri dersi için önem arz etse de (Lacey vd., 2020; Pareek, 2019), deneysel çalışmalarda öğrencilere istenilen becerileri kazandırabilmek için öğretmen yeterliğinin (Clotfelter, Ladd ve Vigdor, 2007; Shapiro vd., 2015) yanı sıra öğrenci özelliklerinin ve öğrenme ortamlarının da dikkate alınması gerekmektedir (Stuckey vd., 2013). Nitekim uygulama sonrası katılımcıların fen deneylerine yönelik özyeterliklerinin yüksek, buna rağmen uygulama aşamasında özyeterliklerinin düşük olmasından dolayı fen bilimleri derslerinde deneysel uygulamaların yeterince yapılmadığı yorumu yapılabilir. BİLSEM’lerde fen bilimleri derslerinin büyük bir çoğunluğu deneysel uygulamalar şeklinde olmasına karşın bu sonucun ortaya çıkmasında öğrencilerin devam ettikleri okullarına kıyasla BİLSEM’deki eğitimlere çok az zaman ayırmalarının etkili olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte öğrencilerin planlama boyutunda yer alan “Günlük hayattaki gözlemlerim sonucunda, deneylerle çözümlenebileceğine inandığım sorular sıklıkla aklıma gelir.” maddesine en çok (Tablo 5), uygulama boyutunda yer alan “Deney düzeneği kurarken zorlanmam.” maddesine en az (Tablo 6) katılım göstermeleri de bu öğrencilerin eğitimlerinde yeterince deneysel uygulamalar yapılmadığına yönelik ipucu vermektedir. Dolayısıyla geleceğin bilim insanı olmaya en yakın aday olarak gösterilen, karşılaştıkları problemleri sorgulayarak çözmeyi seven ve zor olan görevleri tercih etmede istekli olan (Coleman, Micko ve Cross, 2015; Schreglmann, 2016) bu öğrencilerin eğitimlerinde deneysel uygulamalar içeren öğrenme faaliyetlerinin artırılması önemli görülmektedir.

Özel yetenekli öğrencilerin deneysel uygulamalara yönelik özyeterliklerinin düşük olmasına başka durumların da sebep olabileceği göz ardı edilmemelidir. Alanyazında, öğretmenlerin laboratuvar uygulamalarına yönelik yetersizliği, deney malzemelerinin eksikliği, deney yapmak için yeterli sürenin olmaması, deneysel çalışmalar esnasında yaşanan kazalar, uygun planlamanın yapılmaması gibi sebeplerden dolayı deneysel çalışmalarının yeterince yapılmadığı ifade edilmektedir (Alpaut, 1993; Backus, 2005; Hackling, Goodrum ve Rennie, 2001; Hofstein ve Lunetta, 2004). Buradan hareketle, özel yetenekli öğrencilerin fen deneyleri uygulama aşamasında özyeterliklerini yükseltmek için yukarıda belirtilen olumsuz durumların en aza indirilmesi ve bu öğrencilerin sahip oldukları potansiyellerinin farkına varabilmeleri için fen bilimleri dersinde mümkün olduğunca deneysel uygulamalara yer verilmesi önem arz etmektedir.

Kız ve erkek katılımcıların fen deneylerine yönelik özyeterlik ölçeğinden aldıkları toplam puanlar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı; değerlendirme boyutunda ise kız katılımcılar lehine anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 8). Deneysel çalışmaların değerlendirme boyutunda, verilerin ve sonuçların yorumlanması, ortaya çıkan problemlerin ele alınması ve gözden geçirilmesi gerekmektedir (Yılmaz, 2018). Buradan hareketle kız katılımcıların deneysel uygulamaları değerlendirme sürecinde; veri yorumlama, sonuçları analiz etme, ortaya çıkan olası hataları belirleme ve verilere yönelik

grafik oluşturma noktasında erkek katılımcılara göre daha yüksek özyeterlik becerilerine sahip oldukları yorumu yapılabilir.

Farklı yaş grubundaki katılımcıların fen deneylerine yönelik özyeterlik puanları incelendiğinde, 16 ve üzeri yaşa sahip öğrencilerin ölçeğin geneli ile planlama boyutundaki puan ortalaması diğer yaş grubundaki öğrencilerin puan ortalamalarından daha yüksek bulunmuştur (Tablo 10). Bu durum, yaş ilerledikçe özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterliklerinin yükseldiğini göstermektedir. Ayrıca bir üst yaş grubundaki katılımcıların puan ortalamalarının daha yüksek olması, bu sonucu desteklemektedir (Tablo 9). Bununla birlikte BİLSEM’de son program olan proje üretimi ve yönetimindeki katılımcıların planlama alt boyutundan elde ettikleri puan ortalamasının diğer programlardaki katılımcıların puan ortalamalarından daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 12). Bu programdaki katılımcıların 16 ve üzeri yaş aralığında olması, elde edilen bu iki sonucun paralellik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bir bilim insanı gibi karşılaştıkları problemleri çözmeye ve bu süreçte proje üretme ihtiyacı hisseden özel yetenekli öğrenciler (Özarslan, 2018), proje üretimi ve yönetimi programında kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda özellikle fen bilimlerine yönelik proje çalışmaları yürütür, sorgulayarak ve davranışlarını düzenleyerek deneysel çalışmalar yapar ve proje çalışmalarında aktif görev alarak çalışma süresince yüksek performans gösterme eğiliminde olurlar (Curby, Rudasill, Rimm-Kaufman ve Konold, 2008). Dolayısıyla yürütülen bu öğretim faaliyetlerinin özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterliklerinin yüksek olmasını sağladığı yorumu yapılabilir. Aynı zamanda özel yetenekli öğrenciler BİLSEM’de yürütülen bir üst öğretim basamağına geçtikçe fen deneylerine yönelik özyeterlik puan ortalamalarının da yükseldiği elde edilen bulgular arasındadır (Tablo 11). BİLSEM’lerde yürütülen her bir programın belli amaçları vardır. Özel yetenekli öğrencilere; Destek eğitimi programında temel becerileri kazandırmak, BYF programında bireysel yeteneklerinin farkına varmalarını sağlamak ve bu yeteneklerini geliştirmek, ÖYG programında ise özel yetenekleri doğrultusunda bilimsel ve sanatsal çalışmalar yürütmesini sağlamak amaçlanmaktadır. BİLSEM’de özel yetenekli öğrenciler son olarak Proje Üretimi ve Yönetimi programına alınırlar. Bu programda öğrencilerden güncel ve olası problemlere bilimsel çözüm üretmelerini sağlayacak proje çalışmaları yapmaları ve bu süreci yönetmeleri beklenmektedir (Barış, 2019).

Özellikle proje üretimi ve yönetimi programındaki öğrencilerin proje çalışmalarını devam ettirebilmeleri için proje çalışmalarında deneysel çalışmalar yapmaları önem arz etmektedir. Dolayısıyla özel yetenekli öğrencilerin bir üst programa geçtikçe deneysel çalışmalara yönelik özyeterliklerinin yükselmesinin sebebi, programların giderek öğrenci katılımını ön plana alan deneysel ve laboratuvar çalışmalarına yönelmesi gösterilebilir. Proje üretimi ve yönetimi programındaki katılımcıların özyeterlik puanlarının daha yüksek olması, bu sonucu destekler niteliktedir. Araştırmanın bulguları ve sınırlılıkları kapsamında aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur:

Özel yetenekli öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterliklerini yükseltmek için hem öğrenim gördükleri okullarında hem de BİLSEM’lerde deneysel çalışma yapabilecekleri ortamların oluşturulması önerilmektedir.

Özel yetenekli öğrencilerin eğitiminde bu öğrencilerin aktif rol aldığı fen bilimleri proje çalışmalarına ağırlık verilmesi önerilmektedir.

Araştırmanın verileri gönüllü 197 özel yetenekli öğrenciden toplanmıştır. Araştırmanın kapsamı farklı bölge ve öğrencileri içerecek şekilde genişletimesi, elde edilen bulguların daha ayrıntılı yorumlanması ve karşılaştırılması açısından önemli görülmektedir.

Araştırmada nicel araştırma yönteminden tarama deseni tercih edilmiştir. Öğrencilerin fen deneylerine yönelik özyeterliliklerinin nasıl olduğunu derinlemesine araştırmak için nitel araştırma desenleri kullanılabilir.

Kaynakça

- Ahmad, C.N.C., Osman, K., Halim, L., & Noh, N.M. (2014). Predictive relationship between physical and psychosocial aspects of science laboratory learning environment among secondary school students in Malaysia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 116, 158-162.
- Akbaş, M., & Çetin, P.S. (2018). Üstün yetenekli öğrencilerin çeşitli sosyobilimsel konulara ilişkin argümantasyon kalitesinin ve informal düşünme becerisinin incelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 12(1), 339-360.
- Alpaut, O. (1993). *Fen eğitiminin verimli ve işlevsel hale getirilmesi*. Ortaöğretim Kurumlarında Fen Öğretimi ve Sorunları Sempozyumu. Ankara: TED.
- Akar, Ö. (2011). *İlköğretim okullarının başarı durumlarına göre yöneticilerin duygusal zekaları ile öğretmenlerin özyeterlilikleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi (Ankara ili örneği)*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Arık, S., & Benli-Özdemir, E. (2016). Fen ve teknoloji öğretmen adaylarının fen laboratuvarına yönelik metaforik algıları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(2), 673-688.
- Arzi, H. (2003). Enhancing science education laboratory environment: More than wall, benches and widgets, In B.J. Fraser, & K. G. Tobin (Eds.). *International Handbook of Science Education*, Vol (1), Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Aydiner, B. B. (2011). *Üniversite öğrencilerinin yaşam amaçlarının alt boyutlarının genel öz-yeterlilik yaşam doyumu ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Backus, L. (2005). A year without procedures. *The Science Teacher*, 72(7), 54-58.
- Ballen, C. J., Wieman, C., Salehi, S., Searle, J. B., & Zamudio, K. R. (2017). Enhancing diversity in undergraduate science: Self-efficacy drives performance gains with active learning. *CBE Life Sciences Education*, 16(4), 1-6.
- Barış, N. (2019). *Bilsem'de görev yapan fen bilimleri ve matematik öğretmenlerinin stem eğitim uygulamalarının araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, NY: Freeman.
- Chen, S., Huang, C.C., & Chou, T.L. (2016). The effect of metacognitive scaffolds on low achievers' laboratory learning. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 14, 281-296.
- Clotfelter, C.T., Ladd, H.F., & Vigdor, J.L. (2007). *How and why do teacher credentials matter for student achievement?* CALDER Working Paper 2. Washington: The Urban Institute.

- Coleman, L.J., Micko, K.J., & Cross, T.L. (2015). Twenty-five years of research on the lived experience of being gifted in school: Capturing the students' voices. *Journal for the Education of the Gifted* 38(4), 358-376.
- Cullin, M., Hailu, G., Kupilik, M., & Petersen, T. (2017). The effect of an open-ended design experience on student achievement in an engineering laboratory course. *International Journal of Engineering Pedagogy*. 7(4), 102-116.
- Curby, T.W., Rudasill, K.M., Rimm-Kaufman, S.E., & Konold, T.R. (2008). The role of social competence in predicting gifted enrollment. *Psychology in the Schools*, 45, 729-744.
- Çepni S., & Ayvacı, Ş.H. (2016). *Laboratuvar destekli fen ve teknoloji öğretimi*. Pegem Akademi, Ankara.
- Çepni, S., Kaya, A., & Küçük, M. (2005). Fizik öğretmenlerinin laboratuvarlara yönelik hizmet içi eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 181-194.
- Chiang, C. Y., Huang, H. W., Chen, S. Y., Chen, Y. A., Chang, Y. M., & Huang, H. J. (2020). An authentic inquiry-based laboratory module for introducing concepts about volatile-mediated communication resulted in stronger students' self-efficacy. *Biochemistry and Molecular Biology Education*, 1-11.
- Damerau, K. (2012). Molekulare und Zell-Biologie im Schülerlabor – Fachliche Optimierung und Evaluation der Wirksamkeit im BeLL Bio (Bergisches Lehr-Lern-Labor Biologie). Dissertation. Bergische Universität Wuppertal
- Damerau, K. (2013). Entwicklung eines Messinstruments zur Erfassung der Experimentbezogenen Selbstwirksamkeitserwartung, 15. *Frühjahrschule der Fachsektion Didaktik der Biologie im VBIO*, Universität Leipzig, Deutschland, 18-21.03.2013, Leipzig, Deutschland.
- Ferrell, B., & Barbera, J. (2015). Analysis of students' self-efficacy, interest, and effort beliefs in general chemistry. *Chemistry Education Research and Practice*, 16(2), 318-337.
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education*. (6th ed.) New York: McGraw-Hill.
- Freeman, S., Eddy, S.L., McDonough, M., Smith, M.K., Okoroafor, N., Jordt, H., & Wenderoth, M.P. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(23), 8410-8415.
- Gutierrez, S.B. (2015). Collaborative professional learning through lesson study: Identifying the challenges of inquiry-based teaching. *Issues in Educational Research*, 25(2), 118-134.
- Hackling, M., Goodrum, D., & Rennie, L. (2001). The state of science in Australian secondary schools. *Australian Sciences Teachers' Journal*, 47(4), 12-17.
- Hassi, A. (2016). Effectiveness of early entrepreneurship education at the primary school level: Evidence from a field research in Morocco. *Citizenship, Social and Economics Education*, 15(2), 83- 103.
- Hiller, S. E., & Kitsantas, A. (2016). The validation of the citizen science self-efficacy scale (CSSSES). *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(5), 543–558.
- Hofstein, A., & Lunetta, V.N. (2004). The laboratory in science education: Foundations for the twenty-first century. *Science education*, 88(1), 28-54.

- Karakolcu-Yazıcı, E., & Özmen, H . (2015). Fen ve teknoloji öğretim programında yer alan deney ve etkinliklerin uygulanabilirliğine ilişkin öğretmen görüşleri. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 92-117.
- Karasar, N.(2006). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kılıç, D., Keleş, Ö., & Uzun, N. (2015). Fen bilimleri öğretmenlerinin laboratuvar kullanımına yönelik özyeterlik inançları: Laboratuvar uygulamaları programının etkisi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 218-236.
- King, W. R., & He, J. (2005). Understanding the role and methods of meta-analysis in IS research. *Communications of the Association for Information Systems*, 16, 665-686.
- Kramer, N. C., & Winter, S. (2008). Impression management 2.0: The relationship of self-esteem, extraversion, self-efficacy, and self-presentation within social networking sites. *Journal of Media Psychology*, 20(3), 106-116.
- Kwok, P.W. (2015). Science laboratory learning environments in junior secondary schools. *Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching*. 16(1), 1-28.
- Lacey, M. M., Campbell, S. G., Shaw, H., & Smith, D. (2020). Self-selecting peer groups formed within the laboratory environment have a lasting effect on individual student attainment and working practices. *FEBS Open Bio*, 10(2020), 1194-1209.
- Lazarowitz, R., & Tamir, P. (1994). In *Handbook of research on science teaching and learning*; Gabel, D. L., Ed.; Macmillan: New York, U. S. A.
- Lopatto D. (2007). Undergraduate research experiences support science career decisions and active learning. *CBE-Life Sciences Education*, 6, 297-306.
- MEB. (2017). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi. Üstün zekalılar ve özel yetenekliler*. Ankara: MEB Yayınevi.
- MEB. (2018). *İlköğretim Fen Bilimleri Dersi (3,4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: MEB Yayınevi.
- McBride, E., Oswald, W. W., Beck, L. A., & Vashlishan Murray, A. (2020). I'm just not that great at science: Science self-efficacy in arts and communication students. *Journal of Research in Science Teaching*, 57(4), 597-622.
- Meltzer, L. (Ed.). (2018). *Executive function in education: From theory to practice*. Guilford Publications.
- Nabavi, R.T. (2012). Bandura's social learning theory & social cognitive learning theory. *Theory of Developmental Psychology*, 1-24.
- Özarlan, M. (2018). The impact of biology project studies on the scientific attitudes of gifted and talented students. *Erciyes Journal of Education* 2(2), 75-93.
- Özbay, Y. (2013). *Üstün Yetenekli Çocuklar Ve Aileleri*. Ankara, T.C. Aile ve Sosyal politikalar Bakanlığı.
- Pareek, R.B. (2019). An assessment of availability and utilization of laboratory facilities for teaching science at secondary level. *Science Education International*, 30(1).
- Prabha, S. (2016). Laboratory experiences for prospective science teachers: A meta-analytic review of issues and concerns. *European Scientific Journal* 12(34), 235-250.

- Randal, D. M. (2010). Science in the Liberal arts curriculum. In J. Meinwald & G. Hildebrand (Eds.), *Science and the educated American* (pp. 9-22). Cambridge, MA: Academy of Arts & Sciences.
- Rockstroh, A. H. (2013). *Teacher characteristics on student achievement: an examination of high schools in Ohio*. Unpublished Master Thesis, Kansas City, Martin School of Public Policy and Administration.
- Sarıoğlan, A.B. (2015). Ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersinde laboratuvar kullanımına ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 333-340.
- Schreglmann, S. (2016). Türkiye’de üstün yetenekli öğrenciler ile ilgili yapılan yükseköğretim tezlerinin içerik analizi (2010–2015). *Üstün Yetenekliler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 14-26.
- Shapiro, C., Moberg-Parker, J., Toma, S., Ayon, C., Zimmerman, H., Roth-Johnson, E. A., Hancock, S.P., Levis-Fitzgerald, M., & Sanders, E. R. (2015). Comparing the impact of course-based and apprentice-based research experiences in a life science laboratory curriculum. *Journal of microbiology & biology education*, 16(2), 186.
- Shen, K.M., Lee, M.H., Tsai, C.C., & Chang, C.Y. (2016). Undergraduate students’ earth science learning: relationships among conceptions, approaches, and learning self-efficacy in Taiwan. *International Journal of Science Education*, 38, 1527–1547.
- Stuckey, M., Hofstein, A., Mamlok-Naaman, R., & Eilks, I. (2013). The meaning of ‘relevance’ in science education and its implications for the science curriculum. *Studies in Science Education*, 49, 1-3.
- Tarkin, A., & Uzuntiryaki, E. (2012). Öğretmen adaylarının özyeterlik inançları ve mesleğe yönelik tutumlarının kanonik korelasyon analizi ile incelenmesi. *İlköğretim Online*, 11(2), 332-341.
- Tokuhama-Espinosa, T. (2015). *The new science of teaching and learning: Using the best of mind, brain, and education science in the classroom*. Teachers College Press.
- Turner, R.C., & Lindsay, H.A. (2003). Gender differences in cognitive and non-cognitive factors related to achievement in organic chemistry. *Journal of Chemical Education*, 80(5), 563-568.
- Usher, E. L., & Pajares, F. (2009). Sources of self-efficacy in mathematics: A validation study. *Contemporary Educational Psychology*, 34, 89-101.
- Wardani, T. B., & Winarno, N. (2017). Using inquiry-based laboratory activities in lights and optics topic to improve students' understanding about nature of science (NOS). *Journal of Science Learning*, 1(1), 28-35.
- Yavuz, S., & Akçay, M. (2017). Bilgisayar destekli öğretim ile laboratuvar destekli öğretim öğrencilerin ders başarılarına ve derse karşı tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 39-48.
- Yazıcı, M., & Kurt, A. (2018). Ortaokul fen bilimleri dersinde laboratuvar kullanımının öğretmen ve öğrenci görüşleri doğrultusunda incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 13(25), 295-320.
- Yılmaz, M. (2018). Deneye ilişkin özyeterlik ölçeği: Türkçe’ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kastamonu Education Journal*, 26(2), 475-486.

Öğretmenlerin Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

Ata Pesen^a, Merve Demirhan^b

Özet

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Çalışmanın örneklemini 2017-2018 eğitim-öğretim yılının güz döneminde Siirt il merkezinde görev yapan 468 ilkokul ve ortaokul öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırma tarama modeli türlerinden genel tarama modelinde yürütülmüştür. Araştırmada veri toplama aracı olarak Yaralı (2015) tarafından geliştirilen “Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Verilerin analizi SPSS 25.0 istatistik paket programı ile yapılmıştır. Veriler normal dağımı sağlamadığından Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda ailede ya da çevrede özel gereksinimli birey bulunma, kıdem ve branş değişkenlerine göre öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Buna karşın cinsiyet ve çalışılan öğretim kademe değişkenlerinde öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler

Özel gereksinim
Öğretmen
Öğrenci
Tutum

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 29.10.2019
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.652806

Investigation of Teachers' Attitudes towards Individuals with Special Needs

Abstract

This paper aims to investigate the attitudes of teachers towards individuals with special needs in terms of different variables. The sample of the study consisted of 468 primary and secondary school teachers working in the city center of Siirt during the fall semester of the 2017-2018 academic year. The study was carried out applying the general survey model, one of the survey models. “An Attitude Scale Towards Individuals with Special Needs” developed by Yaralı (2015) was used as the data collection tool for the study. The Mann Whitney U test and the Kruskal Wallis test were used to compare the averages in the study. As a result of the research, significant differences were found in the attitudes of the teachers towards the special needs individuals according to the variables of the presence of individuals with special needs in the family or environment, seniority and branch of the teachers. However, no significant difference was found in the attitudes of teachers towards individuals with special needs in terms of gender and teaching grade variables.

Keywords

Individual with Special Needs
Teacher
Student
Attitude

About Article

Received: 29.10.2019
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.652806

^a Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü, atapesen@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1676-7444

^b Özel Eğitim Öğretmeni, Siirt Türk Telekom Özel Eğitim ilkokulu, mervedemrhn@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3311-7160

Giriş

Günümüzde eğitimde fırsat eşitliği ilkesiyle özel eğitime ihtiyaç duyan bireyler eğitim ortamlarında daha fazla yer almaktadırlar. Sınıflarda özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerin varlığı ile öğretmenler sınıf ortamında yeniliklere ve değişikliklere yer vermektedirler. Öğretmenler, sınıflarında özel gereksinimli bireyin bulunacağını öğrendiği andan itibaren olumlu ya da olumsuz tutum sürecine girebilmektedirler. “Beden, zihin, duygu ve sosyal özelliklerindeki olağan dışı ayrıcalıkları nedeni ile normal eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamayan çocuklar” (Enç, Çağlar ve Özsoy, 1987) şeklinde tanımlanan özel gereksinimli çocukların eğitimi; öğretmenin özel eğitimle ilgili gerekli beceri ve bilgilere sahip olmasının (Ferguson & Ralph, 1996; Garner, 1996) yanında duyarlılık, anlayış, sabır ve bilgi gerektiren bir iştir. Özel gereksinimli bireylerle kaynaştırma eğitimi aracılığı ile muhatap olan eğitimcilerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumu özel eğitime olan tutumlarının da temel belirleyicisidir. Eğitimcinin, özel gereksinimli çocuklara ilişkin olumlu tutum içinde olması özel gereksinimi olan çocuklar kadar normal gelişim gösteren çocuklar açısından da büyük önem taşımaktadır (Temel, 2000). Vaz ve arkadaşlarına (2016) göre öğretmenlerin özel eğitime yönelik tutumları belirli bir ideolojiye dayanmak yerine özel eğitimin nasıl uygulanabileceğine dair pratik kaygılara dayanmaktadır.

Özel gereksinimli bireylerin fırsat eşitliğinden yararlanmaları için en az kısıtlayıcı ortamın vurgulandığı bir dönemde, akademik ve sosyal becerilerinin gelişmesinde öğretmen tutumları ön plana çıkmaktadır (Sarı ve Saygın, 2001). Özel gereksinimli bireyler akranlarından ayrıştırılmadan normal gelişim gösteren öğrencilerle beraber en az sınırlandırılmış ortam diye adlandırdığımız kaynaştırma programında yer almaktadırlar. Özel gereksinimli bireyler kendilerine sunulan ek hizmetler ile normal gelişim gösteren öğrencilerle beraber eğitim görmektedirler (Eripek, 2007). Özel eğitimin şu an ve ilerleyen senelerdeki başarısında yer alan en önemli etmenlerden birisi öğretmen tutumlarıdır. Özel eğitimdeki başarının öğretmen tutumlarıyla ilişkili olduğu tezi bugün hala geçerliliğini korumaktadır (Atay, 1995) Özel gereksinimli bireylerin sosyalleşmelerinde ve eğitim süreçlerinde büyük rol öğretmenlere düşmektedir (Rizzo, 1985). Shapiro’ya (1999) göre tutumlar sınıfta yapılan etkinlikler boyunca öğretmenlerin davranışlarını ve öğretmenlerin öğrencilerinden beklentilerini etkilemektedir. Yani öğretmenlerin davranışları, beklentileri ve tutumları öğrencilerin hem bilişsel hem de sosyal becerilerine etkide bulunmaktadır (Alexandre ve Strain, 1978).

Cüceloğlu (1996) tutumları organize edilmiş uzun süreli duygu, inanç ve davranış eğilimi şeklinde tanımlamaktadır. Bizer, Barden ve Petty (2003) tutumları, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal bileşenleri içeren göreceli olarak kararlı yapılar olarak kavramsallaştırırken Petty ve Cacioppo (1996) tutumların belirleyicisi olarak inanç ve davranışları belirtir (Akt: Kösterlioğlu, 2013). İnceoğlu (2010) ve Tavşancıl, (2014) ise tutumların, bireyin herhangi bir olay, olgu, kişi ya da nesneye ilişkin olduğunu belirtmektedir. Tutumlar aynı zamanda, düşünce, duygu ve davranışlarını biçimlendiren eğilim olarak tanımlanabilir (Ardıç, 2012). Tutumlar bireylerin doğuştan getirmedeği, öğrenme yoluyla sonradan kazandıkları inanç, duygu, düşünce ve davranışlardır. Özel gereksinimli bireylere ilişkin tutumlardan kasıt ise bu tür bireylerin engellerinden dolayı insanlarda oluşan inanç, duygu, düşünce ve davranışlardır (Özyürek, 2013). Bandura’ya göre (1986) bireyin davranışları, inançları ve tutumları ile arasında bir bağ bulunmaktadır. Tutum bireylerin gözlemlenebilen ya da gözlemlenemeyen davranışlarının temelinde bulunmaktadır. Alanyazında öğretmenlerin tutumları ile ilgili yapılan çalışmalar öğrenciler üzerinde öğretmenlerin davranış ve tutumlarının önem

taşıdığını göstermektedir. (Atıcı, 2014; Aydın ve Tekneci, 2013; Çapa ve Çil, 2000; Genç, 2016a; Genç 2016b; Yiğiter, 2005; Çelik, 2011; Temizkan, 2008). Diğer taraftan tutumlar tecrübelerle beraber yön de değiştirebilir (Akyıldız, 2017). Tutumların değişmesi ile ilgili yapılan çalışmalar, etkileşim ve bilgilendirmenin tutumların değişmesinde önemli etkenler olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır (Özyürek, 2006).

Alan yazın incelendiğinde daha çok öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ile ilgili tutumlarının ve görüşlerinin incelenmesine, kaynaştırma eğitiminde karşılaştıkları sorunlara yer verilmiştir (Siegel, 1992; Avramidis, Bayliss ve Burden, 2000; Brownlee ve Carrington, 2000; Orel, Zerey ve Töret, 2004; Akman ve Okyay, 2004; Demirezen ve Akhan, 2016; Ellins ve Porter, 2005; Batu, Kırcaali-İftar, Uzuner, 2004; Özbaba, 2000; Gözün ve Yıkılmış, 2004; Yavuz, 2005; Yiğiter, 2005; Çuhadar, 2006; Bilen, 2007; Altun ve Gülben, 2009; Fakolade, Adeniyi & Tella, 2009; Lynn Cagney, 2009; Sarı, Çeliköz ve Seçer, 2009; Kargın, Güldenoğlu & Şahin, 2010; Dalğar, 2011; Kuzu, 2011; Sarı ve Bozgeyikli, 2003; Saidoğlu, 2011; Erişkin, Kırac ve Ertuğrul, 2012; Engin, Tösten, Kaya, Köselioğlu, 2014; Kayhan, Şengül ve Akmeşe, 2012; Daşbaşı, Kesen ve Eryılmaz, 2013; Fırat, 2014; Gülyüz, 2014; Vaz ve diğ., 2016). Öğretmen adaylarının (Atalay ve Atalay, 2017; Costello ve Boyle, 2013) ve öğretmenlerin (Çolak ve Çetin, 2014; Daşbaşı, Kesen ve Eryılmaz, 2013; Demir Atalay ve Atalay, 2017; Parasuram, 2006; Siegel, 1992) özel gereksinimli öğrencilere ilişkin tutumları ile ilgili çalışmalar ise sınırlı sayıda

Toplumsal gelişmişlik düzeyi arttıkça farklılıklara saygının artması beklenen bir durum olmasına karşın ne yazık ki Türkiye’de ve dünyanın pek çok ülkesinde farklılıklarından dolayı olumsuz tutumlara maruz kalan birey haberleri sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Farklılıkları ile eğitim sürecine ve topluma dâhil olmaya çalışan özel gereksinimli bireylerin görmeleri gereken en olumlu tutum öğretmenleri tarafından olmalıdır. Bu yüzden öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilere ilişkin tutumlarının incelenmesinin alandaki bir açığı kapatacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma, konu ile ilgili yapılan çalışmalara katkı sağlamak ve özel eğitim öğrencilerine yönelik uygulamalarda öğretmen tutumlarının önemli olduğu düşünülerek gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- a. Öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumları cinsiyet, kıdem, görev yapılan öğretim kademesi, branş ve aile içinde veya yakın çevrede özel gereksinimli birey olup olmaması değişkenine göre öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma nicel bir araştırma yöntemlerinden genel tarama modelinde yürütülmüştür. Genel tarama modelleri, birden fazla elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak sebebiyle, evrenin tümü veya ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 1995).

Evren ve Örneklem / Çalışma Grubu / Katılımcılar

Araştırmanın evrenini 2017-2018 yılı güz eğitim ve öğretim döneminde Siirt il merkezinde görev yapan 2809 ilk ve ortaokul öğretmeni oluşturmaktadır. Örneklem grubu olarak Siirt İli merkezinde yer alan 35 farklı okuldan random yoluyla seçilen 468 ilk ve ortaokul öğretmeni oluşturmaktadır. Tablo 1’de araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özellikleri verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Kadın	239	51.1
	Erkek	229	48.9
Öğretim Kademesi	İlkokul	197	42.1
	Ortaokul	271	57.9
Kıdem	0-5	247	52.8
	6-10	107	22.9
	11-15	69	14.7
	16 yıl ve üzeri	45	9.6
Branş	Türkçe Öğret.	39	8.3
	Sosyal Bil. Öğret.	32	6.8
	Sınıf Öğretmenliği	133	28.4
	İngilizce Öğret.	32	6.8
	Fen Bilgisi Öğret.	30	6.4
	Din Kült. ve Ahl. Bil. Öğret.	30	6.4
	Matematik Öğret.	32	6.8
	PDR Öğret.	39	8.3
	Okul Öncesi Öğret.	19	4.1
	Özel Eğitim Öğret.	34	7.3
Yakını Olup Olmama	Diğer	48	10.3
	Evet	149	31.8
	Hayır	319	68.2

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan toplam öğretmen sayısı 468’dir. Bu öğretmenlerden %51,1’i kadın %48,9’u erkek öğretmenlerden oluşmaktadır. Öğretmenlerin %42,1’i ilkokulda %57,9’u ortaokulda görev yapmaktadır. Öğretmenlerin %52,8’i 0-5 yıl, %22,9’u 6-10 yıl, %14,7’si 11-15 yıl, %9,6’sı ise 16 yıl ve üstü kıdeme sahiptir. Öğretmenlerin %8,3’ü Türkçe Öğretmeni, %6,8’i Sosyal Bilimler Öğretmeni, %28,4’ü Sınıf Öğretmeni, %6,8’i

İngilizce Öğretmeni, %6,4'ü Fen Bilgisi Öğretmeni, %6,4'ü Din Kültürü Öğretmeni, %6,8'i Matematik Öğretmeni, %8,3'ü Rehber Öğretmen, %4,1'i Okul Öncesi Öğretmeni, %7,3'ü Özel Eğitim Öğretmeni, %10,3'ü ise diğer branşlarda görev yapmaktadır. Çevrelerinde ya da yakınlarında özel gereksinimli birey olanlar öğretmenler %31,8, olmayanlar ise %68,2 dilimi oluşturmaktadırlar.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak Yaralı (2015) tarafından geliştirilen "Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Yaralı tarafından yapılan geçerlilik çalışmaları sonucunda, özel gereksinimli bireylere yönelik tutum ölçeğinin 3 faktörde toplam 13 maddeden oluştuğu, faktör yük değerlerinin .551 ile .860 arasında değiştiği, toplam varyansın ise %58.592'sini açıkladığı belirlenmiştir. Ölçeğin beğeni alt boyutu için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .803, duyarlılık alt boyutu için .812 ve olumsuz tutum alt boyutu için .712 hesaplanırken, ölçeğin bütünü için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .841 olarak belirtilmiştir. Bu araştırma için araştırmacılar tarafından beğeni alt boyutu için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .867, duyarlılık alt boyutu için .867 ve olumsuz tutum alt boyutu için .772 hesaplanırken, ölçeğin bütünü için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .841 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin bütünü için ise Cronbach Alfa iç tutarlılık sayısı .704 olarak hesaplanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS 25.0 veri analiz programı kullanılarak çözümlenmiştir. İstatistiksel analizlerde kullanılacak anlamlılık düzeyi $p \leq 0,05$ olarak alınmıştır. Araştırmada elde edilen veriler üzerinde yapılan analiz sonucunda verilerin normal dağılım sergilemediğinden Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis H Testi analizleri kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, bulgular araştırmanın alt problemlerine göre ele alınmış, elde edilen veriler tablo halinde gösterilmiştir. Öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarına ilişkin betimsel bulgular tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğretmenlerin Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Tutumlarının Faktörlere Yönelik Aritmetik Ortalama ve Standart Sapmaları

	Maddeler	\bar{X}	SS
Beğeni	1 Özel gereksinimli bireylere toplumda gereken önemin verilmesi için gerekirse ücret talep etmeden çalışabilirim.	3,76	1,09
	2 Özel gereksinimli bireylerle ilgili yapılan yenilikleri takip etmekten hoşlanıyorum.	3,84	,93
	3 Özel gereksinimli bireylerle ilgili bir etkinlik yapmak isterim.	3,92	,90
	4 Televizyonda özel gereksinimli bireylerle ilgili bir programla karşılaşırsam onu sonuna kadar izlerim.	3,75	,95
	5 Özel gereksinimli bireyler ile ilgili yayınları takip ediyorum.	3,31	1,01

Öğretmenlerin Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

6	Başkaları ile özel gereksinimli bireyler hakkında sohbet etmekten hoşlanırım.	3,91	,95
	Toplam	3.75	.75
Duyarlılık	7 Toplumdaki herkese özel gereksinimli bireyler konusunda bilgilendirici birtakım etkinliklerin yapılması gerektiğini düşünüyorum.	4,53	,97
	8 Kitle iletişim araçlarında özel gereksinimli bireylere daha fazla yer verilmesi gerektiğini düşünüyorum.	4,42	,97
	9 Özel gereksinimli bireylerin eğitimleri hakkında bir şeyler öğrenmek benim için önemli önemlidir.	4,31	1,00
	Toplam	4.42	.87
Olumsuz tutum	10 Özel gereksinimli bireye sahip olan ailenin çocuğuna nasıl davrandığıyla ilgilenmem.	1,58	,93
	11 Tercih hakkı verilirse sınıfımda özel gereksinimli öğrenci istemem.	2,21	1,19
	12 Özel gereksinimli çocuklardan birinin öğretmeni olabileceğimi düşününce öğretmen olmak istemiyorum.	1,57	,82
	13 Öğretmen olduğumda özel gereksinimli öğrencilerin sınıfımda olması ihtimali beni korkutur.	1,91	1,01
Toplam	1.82	.77	

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında beğeni faktörünün ortalaması 3,75 olarak bulunmuştur. Bu ölçekten alınabilecek en fazla puanın 5.00 olduğu düşünüldüğünde öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik ilgi ve zevk duymalarının yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında Duyarlılık faktör ortalaması 4,42 olarak bulunmuştur. Bu durum öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik duyarlılıklarının çok yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik olumsuz tutum faktörtörü ortalaması 1,82 olarak bulunmuştur. Buna göre öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarının olumlu olduğu söylenebilir.

Öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarına ilişkin bulgular tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Öğretmenlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Tutumlarını Yansıtan Bulgular

Faktörler	Cinsiyet	N	Sıra farkları ort.	Sıra toplamı	U	p
Beğeni	Kadın	239	240,86	57566,50	2584.50	.297
	Erkek	229	227,86	52179,50		
Duyarlılık	Kadın	239	244,68	58478,50	2493.50	.078
	Erkek	229	223,88	51267,50		
Olumsuz tutum	Kadın	239	232,26	55509,50	2682.50	.711
	Erkek	229	236,84	54236,50		

*p<0,05

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmenlerin cinsiyetlerine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşmadığı görülmüştür.

Öğretmenlerin kıdem değişkenine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin bulgular tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Öğretmenlerin Kıdem Değişkenine Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Tutumlarını Yansıtan Bulgular

Faktörler	Sınıf	N	Sıra ort.	sd	χ^2	p	Fark
Beğeni	(1)0-5 yıl	247	245.74	3	5.45	.142	Yok
	(2)6-10 yıl	107	217.51				
	(3)11-15yıl	69	213.23				
	(4)16 yıl ve üstü	45	245.79				
Duyarlılık	(1)0-5 yıl	247	249.72	3	7.81	.050*	1*-2,4
	(2)6-10 yıl	107	218.81				
	(3)11-15yıl	69	222.07				
	(4)16 yıl ve üstü	45	207.34				
Olumsuz tutum	(1)0-5 yıl	247	217.91	3	9.19	.027*	1*-2,3
	(2)6-10 yıl	107	248.31				
	(3)11-15yıl	69	266.97				
	(4)16 yıl ve üstü	45	242.91				

*p<0,05

Tablo 4 incelendiğinde, öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutum puanları arasında gözlenen farkın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Kruskal-

Wallis H testinden yararlanılmıştır. Öğretmenlerin kıdem değişkenine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında beğeni faktöründe anlamlı bir farklılık olmamasına karşın duyarlılık ve olumsuz tutum faktörlerinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonucunda bu farkın, duyarlılık faktöründe 0-5 yıl, 6-10 yıl ve 0-5 yıl, 16 yıl ve üstü görev yapan öğretmenler arasında 0-5 yıl kıdemi olan öğretmenlerin lehine anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre, kıdemi düşük olan öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında duyarlılık boyutunun daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Olumsuz tutum faktöründe 0-5 yıl, 11-15 yıl ve 0-5 yıl, 11-15 yıl görev yapan öğretmenler arasında 0-5 yıl kıdemi olan öğretmenlerin lehine anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre, 0-5 yıl kıdemi olan öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında olumsuz tutum boyutunun diğerlerine oranla daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Öğretmenlerin görev yaptıkları öğretim kademesine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin bulgular tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Öğretmenlerin Öğretim Kademesi Değişkenine Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Tutumlarını Yansıtan Bulgular

Faktörler	Öğretim Kademesi	N	Sıra farkları ort.	Sıra toplamı	U	p
Beğeni	İlkokul	197	235,89	46470,00	26420.00	.849
	Ortaokul	271	233,49	63276,00		
Duyarlılık	İlkokul	197	234,54	46205,00	26685.00	.995
	Ortaokul	271	234,47	63541,00		
Olumsuz tutum	İlkokul	197	233,34	45967,50	26464.50	.873
	Ortaokul	271	235,35	63778,50		

*p<0,05

Tablo 5 incelendiğinde, öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutum puanları arasında istatistiksel bir anlamlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Mann-Whitney U testinde öğretmenlerin buldukları öğretim kademelerine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılık oluşmadığı görülmüştür.

Öğretmenlerin branş değişkenine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin bulgular tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Öğretmenlerin Branş Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Tutumlarını Yansıtan Bulgular

	Branş	N	Sıra ort.	sd	χ^2	p	Fark
Beğeni Faktörü	(1) Türkçe Öğrt	39	202,54				
	(2) Sosyal Bilg	32	230,02				
	(3) Sınıf Öğrt	133	232,56				
	(4) İngilizce	32	213,03				
	(5) Fen Bilg	30	247,23				
	(6) Din Kül. Öğrt	30	205,17	10	20.23	.027*	1,3,4,6,7,11-8*
	(7) Matematik Öğrt	32	198,52				1,2,3,4,6,7,11-10*
	(8) Rehb. Öğrt	39	285,78				
	(9) Okul Ön. Öğrt	19	267,53				
	(10) Özel Eğt Öğrt	34	291,34				
	(11) Diğer	48	222,50				
Duyarlılık Faktörü	(1) Türkçe Öğrt	39	235,06				
	(2) Sosyal Bilg	32	205,03				
	(3) Sınıf Öğrt	133	234,34				
	(4) İngilizce	32	236,38				
	(5) Fen Bilg	30	246,98				
	(6) Din K Öğrt	30	234,13	10	9.06	.526	2,11-8*
	(7) Matematik Öğrt	32	219,78				
	(8) Rehb Öğrt	39	273,78				
	(9) Okul Ön. Öğrt	19	222,66				
	(10) Özel Eğt Öğrt	34	258,21				
	(11) Diğer	48	211,09				
Olumsuz tutum Faktörü	(1) Türkçe Öğrt	39	261,47				
	(2) Sosyal Bilg	32	247,63				
	(3) Sınıf Öğrt	133	242,50				
	(4) İngilizce	32	272,11				
	(5) Fen Bilg	30	219,88				
	(6) Din K Öğrt	30	247,18	10	48.15	.000**	1,2,3,4,6,7,11-8* 1,2,3,4,5,6,7,8,9-10*
	(7) Matematik Öğrt	32	289,36				
	(8) Rehb Öğrt	39	181,99				
	(9) Okul Ön. Öğrt	19	224,68				
	(10) Özel Eğt Öğrt	34	109,31				
	(11) Diğer	48	256,46				

*p<0,05

Tablo 6 incelendiğinde, öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutum puanları arasında gözlenen farkın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Kruskal-Wallis H testinden yararlanılmıştır. Öğretmenlerin branş değişkenine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında duyarlılık faktöründe anlamlı bir farklılık olmamasına karşın beğeni, olumsuz tutum faktöründe ve ölçeğin tamamında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonucunda beğeni alt boyutundaki anlamlı farkın, özel eğitim öğretmenleri lehine Türkçe öğretmenleri, sınıf öğretmenleri, sosyal bilgiler öğretmenleri, İngilizce öğretmenleri, din kültürü öğretmenleri, matematik öğretmenleri ve diğer branşlardaki öğretmenler arasında olduğu tespit edilmiştir. Yine beğeni alt boyutundaki anlamlı farkın rehber öğretmenler lehine Türkçe öğretmenleri, sınıf öğretmenleri, İngilizce öğretmenleri, din kültürü öğretmenleri, matematik öğretmenleri ve diğer branşlardaki öğretmenler arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu bulguya göre özel eğitim öğretmenleri ve rehber öğretmenlerin meslektaşlarına göre özel gereksinimli bireylerin eğitimine anlamlı düzeyde ilgi duydukları ve yaptıkları işten daha fazla zevk aldıkları söylenebilir.

Tablo 6 incelendiğinde özel gereksinimli öğrencilere yönelik duyarlılığı en yüksek olan öğretmenlerin, rehber öğretmenler ve özel eğitim öğretmenler olduğu en düşük duyarlılığa sahip olan öğretmenlerin sosyal bilgiler öğretmenleri olduğu tespit edilmiştir. Duyarlılık alt boyutunda anlamlı farkın ise rehber öğretmenler lehine sosyal bilgiler öğretmenleri ve diğer branşlardaki öğretmenler arasında olduğu tespit edilmiştir. Olumsuz tutum alt boyutu incelendiğinde özel gereksinimli bireylere yönelik en az olumsuz tutuma sahip olan öğretmenlerin, özel eğitim öğretmenleri ve rehber öğretmenler olduğu, en fazla olumsuz tutuma sahip olan öğretmenlerin ise matematik öğretmenleri olduğu tespit edilmiştir. Olumsuz tutum alt boyutunda anlamlı farkın ise, özel eğitim öğretmenleri lehine Türkçe öğretmenleri, sosyal bilgiler öğretmenleri, sınıf öğretmenleri, İngilizce öğretmenleri, fen bilgisi öğretmenleri, din kültürü öğretmenleri, matematik öğretmenleri, rehber öğretmenler, okul öncesi öğretmenleri ve diğer branşlardaki öğretmenler arasında olduğu tespit edilmiştir. Yine olumsuz tutum alt boyutundaki anlamlı farkın rehber öğretmenler lehine Türkçe öğretmenleri, sosyal bilgiler öğretmenleri, sınıf öğretmenleri, İngilizce öğretmenleri, din kültürü öğretmenleri, matematik öğretmenleri ve diğer branşlardaki öğretmenler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Öğretmenlerin çevrelerinde veya ailelerinde özel gereksinimli bireyle karşılaşma değişkenine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin bulgular tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Öğretmenlerin çevrelerinde veya ailelerinde özel gereksinimli bireyle karşılaşma durumu değişkenine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarını Yansıtan Bulgular

Faktörler	Yakını Olup	N	Sıra farkları	Sıra	U	p
	Olmama		ort.	toplamı		
Beğeni	Evet	149	251.14	37419.5	21286.5	.068
	Hayır	319	226.73	73326.5		

Duyarlılık	Evet	149	252.75	37660.0	21046.0	.035*
	Hayır	319	225.97	72086.0		
Olumsuz Tutum	Evet	149	233.78	34832.5	23657.5	.936
	Hayır	319	234.84	74913.5		

*p<0,05

Tablo 7 incelendiğinde, öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutum puanları arasında gözlenen farkın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Mann-Whitney U testinden yararlanılmıştır. Öğretmenlerin çevrelerinde veya ailelerinde özel gereksinimli birey bulunma değişkenine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında ölçeğin beğeni ve olumsuz tutum faktöründe istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşmadığı görülmüştür. Öğretmenlerin çevrelerinde veya ailelerinde özel gereksinimli birey bulunma değişkenine göre duyarlılık faktöründe anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre çevrelerinde ya da ailesinde özel gereksinimli birey bulunmayan öğretmenlerin bulunan öğretmenlere göre duyarlılıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık bulunmamıştır. Kadın ve erkek öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarının benzer düzeyde olduğu söylenebilir. Literatür incelendiğinde elde edilen sonuca benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Çolak ve Çetin (2014) ve Parasuram (2006) yaptığı çalışmada öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Akyıldız (2017), Demir Atalay ve Atalay (2017) tarafından yapılan çalışmalarda öğretmen adaylarının; Yıldırım Sarı, Bektaş ve Altıparmak (2010) hemşirelik öğrencilerinin cinsiyete göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında anlamlı fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yaralı (2015) tarafından yapılan çalışmada ise beğeni ve olumsuz tutum alt boyutlarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık tespit edilmezken duyarlılık boyutunda kadın öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. McQuilkin, Freitag ve Harris (1990) üniversite ve Cowardin (1986) lise öğrencileri ile yapmış olduğu çalışmada kız öğrencilerin erkeklere göre daha olumlu tutumlara sahip olduğunu belirlemiştir. Karademir, Açak, Türkçapar ve Eroğlu (2018) beden eğitimi öğretmen adayları ile yaptıkları çalışmada kadınların zihinsel engelli bireylere yönelik tutumlarının erkeklere göre daha yüksek düzeyde olduğunu belirlemiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarının kıdem değişkenine göre duyarlılık faktöründe, olumsuz tutum faktöründe ve ölçeğin tamamında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ortaya çıkan farkın duyarlılık faktöründe 0-5 yıl, 6-10 yıl ve 16 yıl ve üstü kıdeme sahip öğretmenler arasında 0-5 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin lehine, olumsuz tutum faktöründe 0-5 yıl kıdeme sahip öğretmenler ile 6-10 yıl ve 11-15 yıl görev yapan öğretmenler arasında 0-5 yıl görev yapan öğretmenlerin lehine anlamlı çıkması öğretmenlerin hizmet süresi arttığında özel gereksinimli bireylere yönelik olumsuz tutumlarının arttığı söylenilebilir. Benzer bir şekilde Güteryüz ve Özdemir (2015), Parasuram (2006), Toy ve Duru (2016) yapmış oldukları araştırmada hizmet süresi az olanların özel

gereksinimli bireylere yönelik tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu durum araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin öğretim kademelerine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Her öğretim kademesinde özel gereksinimli bireylerle çalışabilme ihtimalinin bulunması, öğretmenlerin üniversite eğitimleri boyunca özel eğitim alanına yönelik derslerin okutulması özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarının benzer olmasının sebebi olabilir. Köse (2018) yapmış olduğu araştırmada ilkökul öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerine yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu sonucunu elde etmiştir. Bunun sebebi ilkökul öğretmenlerinin öğrenme sürecinin tamamını aynı öğrencilerle geçirmesi ve kaynaştırma öğrencilerini tanıma fırsatını daha fazla yakalamaları olabilir.

Öğretmenlerin branş değişkenine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında beğeni ve olumsuz faktöründe rehber öğretmenler ve özel eğitim öğretmenleri lehine anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Duyarlılık faktöründe ise rehber öğretmenler lehine anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin özel gereksinimli bireyler hakkında eğitim almış olmasının olumlu tutum ve becerilerin geliştirilmesinde önemli olduğu düşünülmektedir. (Bender, Vail, Scott, 1995; Sharma, Forlin, Loreman, Earle, 2006; Hollins, 2011). Yapılan bu çalışmada özel eğitim öğretmenlerinin özel gereksinimli bireylere yönelik en olumlu tutuma sahip olmaları alan yazındaki çalışmalar ile örtüşmektedir. Nitekim yapılan çalışmalar özel gereksinimli bireyler hakkında verilen eğitimin olumlu tutum geliştirmede etkili olduğunu da ortaya koymuştur (Akçamete ve Kargın, 1994; Orel, Zerey ve Töret 2004; Gözün ve Yıkış, 2004; Forlin, Loreman, Sharma ve Earle, 2009; Tavil ve Özyürek, 2009; Costello ve Boyle, 2013; Alptekin ve Batık, 2013; Şahin ve Güldenoğlu, 2013). Çitil, Karakoç, Küçüközyiğit (2018) ise yaptıkları çalışmada öğretmen adaylarının özel eğitim ve engelliler hakkında bilgi düzeyleri artmış olmasına karşın engelli bireylere yönelik tutumlarında anlamlı bir değişikliğin gerçekleşmediğini tespit etmiştir.

Araştırma sonucunda öğretmenlerin çevrelerinde veya ailelerinde özel gereksinimli birey bulunma değişkenine göre özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarında duyarlılık faktöründe anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna göre çevrelerinde ya da ailesinde özel gereksinimli birey bulunmayan öğretmenlerin bulunan öğretmenlere göre tutumlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Benzer bir şekilde Çolak ve Çetin (2014) yaptığı çalışmada ailelerinde engelli birey bulunan öğretmenlerin bulunmayanlara göre engelli bireylere yönelik anlamlı düzeyde olumlu bir tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir. Parasuram (2006) yaptığı çalışmada ise ailelerinde engelli bir birey olan öğretmenler ile olmayan öğretmenlerin tutumları arasında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir. Nitekim alan yazında öğretmenlerin sınıflarında yer alan özel gereksinimli öğrencilerin yetersizlik düzeyi ile tutumları arasında negatif yönlü ilişkili olduğunu gösteren araştırmalar da bulunmaktadır (Ellins ve Porter, 2005; Forlin ve Chambers, 2011). Aksoy ve Yıldırım (2008) tarafından yapılan bir çalışmada ise engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ve kardeşlerini kabullenme düzeyinde negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu durumda özel gereksinimli bireylerle yaşamının zorluklarının tutumda etkili olduğu söylenebilir.

Eğitim yaşantısı içerisinde ailelerinden sonra çocuklarla en fazla zaman geçiren öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarının incelendiği bu çalışmada; kadın öğretmenlerin tutum puanları daha yüksek olsa da erkek öğretmenlerin tutumlarından farklılaşmadığı; duyarlılığı yüksek olan öğretmenlerin genç öğretmenler olduğu; rehber

öğretmenler ve özel eğitim öğretmenlerinin diğer branşlardaki öğretmenlerden daha olumlu bir tutuma sahip oldukları ve ailesinde özel gereksinimli birey olan öğretmenlerin diğer öğretmenlere göre daha duyarlı oldukları belirlenmiştir.

Araştırmada kıdemi düşük öğretmenlerin özel gereksinimli bireylere yönelik duyarlılıklarının yüksek olmasının yanında olumsuz tutumlarının da yüksek olması özel gereksinimli öğrencilere daha iyi nasıl yaklaşacakları ile ilgili yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmamalarından kaynaklanıyor olabilir. Bunun yanında kıdemi fazla olan öğretmenlerin ise olumsuz tutumları düşük olduğu halde duyarlılığın da düşük olması mesleki tükenmişliğin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Nihayetinde öğretmenlerin okullardaki varlık sebebi öğrenciler ise özel gereksinimli olsun ya da olmasın öğrencilere yönelik tutumlarının olumlu olması temenni edilen bir durumdur. Farklılıklara saygı ve tahammül düzeyi kişinin sahip olduğu kültürel değer ve insana bakış açısından da etkilense de aldığı eğitimin kalitesi belirleyici konumdadır. İnsan bilmediği şeye karşı mesafeli ve kaygılı yaklaştığından yapılması gereken; lisans eğitimi esnasında öğretmen adaylarına, sonrasında ise öğretmenlere branş farkı gözetilmeksizin özel eğitim konusunda yeterli eğitimin verilmesidir.

Kaynakça

- Akçamete, G. ve Kargın, T. (1994). Hizmet içi eğitim programının öğretmenlerin işitme engelli çocuklara yönelik tutumlarına etkisi. *Özel Eğitim Dergisi*, 1(4), 13-19.
- Akman, B. ve Okyay, Ö. (2004). Sınıfında Engelli Çocuk Bulunan ve Bulunmayan Okul Öncesi Öğretmenlerinin Engelli Çocukların Kaynaştırılmasına İlişkin Görüşlerinin Karşılaştırılması. XVIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı. 1-3 Ekim. İzmir.
- Aksoy, A. B., & Yıldırım, G. B. (2008). Farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(3), 751-779.
- Akyıldız, S. (2017). Öğretmen adaylarının engelli bireylere yönelik tutumlarının incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(39), 141-169. DOI: 10.21560/spcd.vi.338158
- Alexander, C., & Strain, P. S. (1978). A review of educators' attitudes toward handicapped children and the concept of mainstreaming. *Psychology in the Schools*, 15(3), 390-396. DOI: 10.1002/1520-6807(197807)15:3<390::AID-PITS2310150316>3.0.CO;2-S
- Alptekin, S. ve Batık, V.M. (2013). Özel eğitim bölümü öğrencilerinin yetersizlikten etkilenmiş kişilere yönelik tutumlarına özel eğitim dersinin etkisi. *International Journal of Educational Research*, 4(4), 18-34. Retrieved from <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ijer/article/view/1073000318>
- Altun, T. ve Gülben, A. (2009). Okul öncesinde özel gereksinim duyan çocukların eğitimindeki uygulamalar ve karşılaşılan sorunların öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 253 -272.
- Ardıç, A. (2012). Özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlar. Veysel Aksoy (Ed.), *Özel Eğitim içinde* (s.237-266). Pegem Akademi Ankara.

- Atalay, T. D., & Atalay, Ö. (2017). Edebiyat öğretmen adaylarının özel gereksinimli bireylere yönelik tutumları ve bazı değişkenlerle ilişkisi. *e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 20-29. DOI: 10.30900/kafkasegt.335214
- Atay, M. (1995). *Özel gereksinimli çocukların normal yaşlıları ile birlikte eğitim aldıkları kaynaştırma programlarına karşı öğretmen tutumları üzerine bir inceleme*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Atıcı, R. (2014). Sınıf içerisinde öğrenci davranışlarına etki eden etmenler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 28(2), 413-427. DOI: 10.9761/JASSS2445
- Avramidis, E., Bayliss, P. & Burden, R. (2000). Student teachers' attitudes towards the inclusion of children with special educational needs in the ordinary school. *Teaching And Teacher Education*, 16, 277-293. DOI: 10.1016/S0742-051X(99)00062-1
- Aydın, A., & Tekneci, E. (2013). Zihin engelliler öğretmenliği öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile kaygı düzeyleri. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3(2), 01-12.
- Bandura, A. (1986). The explanatory and predictive scope of self-efficacy theory. *Journal of social and clinical psychology*, 4(3), 359-373. DOI: 10.1521/jscp.1986.4.3.359
- Batu, S., Kırcaali-İftar, G. & Uzuner, Y. (2004). Özel gereksinimli öğrencilerin kaynaştırıldığı bir kız meslek lisesindeki öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin görüş ve önerileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5 (2), 33-50. DOI: 10.1501/Ozlegt_0000000082
- Bender, W. N., Vail, C. O., & Scott, K. (1995). Teachers attitudes toward increased mainstreaming: implementing effective instruction for students with learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 28(2), 87-94. DOI: 10.1177/002221949502800203
- Bilen, E. (2007). *Sınıf Öğretmenlerinin Kaynaştırma Uygulamalarında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Görüşleri ve Çözüm Önerileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Bizer GY, Barden JC, Petty RE. (2003). Attitudes. *Encyclopedia of Cognitive Science*. London: Nature Publishing Group, 247-53.
- Brownlee, J., & Carrington, S. (2000), Opportunities for authentic experience and reflection: A teaching programme design to change attitudes towards disability for pre-service teachers, *Support for Learning*, 15 (3), 99-105. DOI: 10.1111/1467-9604.00157
- Cagney, T. L. (2009). *Attitudes of general education teachers toward including students with special needs*. (Graduate Theses and Dissertations). Iowa State University. Retrieved from <https://lib.dr.iastate.edu/etd/10817>.
- Costello, S., & Boyle, C. (2013). Pre-service secondary teachers' attitudes towards inclusive education. *Australian Journal of Teacher Education*, 38(4), 128-143. DOI: 10.14221/ajte.2013v38n4.8
- Cowardin, N. W. (1986). Adolescent characteristics associated with acceptance of handicapped peers. *Adolescence*, 21(84), 931.
- Cüceloğlu, D. (1996) *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*. (6. baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Çapa Y., & Çil, N. (2000). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 69-73.

- Çelik, S. (2011). *Öğretmen Tutumları ile İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeyleri Arasındaki İlişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çitil, M., Karakoç, T. & Küçüközyiğit, M. S. (2018). Özel eğitim lisans dersinin öğretmen adaylarının bilgi düzeylerine ve engellilere yönelik tutumlarına etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 815-833. DOI: 10.17240/aibuefd.2018..431449
- Çolak, M., & Çetin, C. (2014). Öğretmenlerin Engelliliğe Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 191-211. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/deuiibfd/issue/22719/242482>
- Çuhadar, Y. (2006). *İlköğretim okulu 1-5. Sınıflarda kaynaştırma eğitime tabi olan çocuklar için bireyselleştirilmiş eğitim programı hazırlanması, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili olarak sınıf öğretmenlerinin ve yöneticilerin görüşlerinin belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Dalğar, G. (2011). *Okulöncesi öğretmenlerinin ve okulöncesi öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- Daşbaşı, S., Kesen, N. F., & Eryılmaz, C. (2013). Eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin engellilere yönelik tutumları. *Sağlık ve Toplum*, 23, 35-49.
- Demir Atalay, T, Atalay, Ö. (2017). Edebiyat öğretmen adaylarının özel gereksinimli bireylere yönelik tutumları ve bazı değişkenlerle ilişkisi. *e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4 (3) , 20-29 . DOI: 10.30900/kafkasegt.335214
- Demirezen, S., & Akhan, N. E. (2016). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin kaynaştırma uygulamalarına ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 1206-1223.
- Ellins, J., & Porter, J. (2005). Departmental differences in attitudes to special educational needs in the secondary school. *British Journal of Special Education*, 32(4), 188-195. DOI: 10.1111/j.1467-8578.2005.00396.x
- Enç, M., Özsoy, Y., & Çağlar, D. (1987). *Özel eğitime giriş*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Engin, A. O., Tösten, R., Kaya, M. D., & Köselioğlu, Y. S. (2014). İlköğretim öğretmenlerinin kaynaştırma uygulamasıyla ilgili tutum ve görüşlerinin değerlendirilmesi (Kars İli Örneği). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 27-44. DOI:10.9775/kausbed.2014.003
- Eripek, S. (2007). Özel Eğitim ve Kaynaştırma Uygulamaları. S. Eripek (Ed.) *İlköğretimde Kaynaştırma* (s.1-21). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Erişkin, A. Y., Kırac, S. Y., & Ertuğrul, Y. (2012). Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma uygulamalarına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, (193), 200-213. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/milliegitim/issue/36181/406769>
- Fakolade, O. A., Adeniyi, S. O., & Tella, A. (2009). Attitude of teachers towards the inclusion of special needs children in general education classroom: the case of teachers in some selected schools in Nigeria. *International Electronic Journal of elementary education*, 1(3), 155-169.
- Ferguson, D.L.; Ralph, G.R. (1996). The changing role of special educators: A development waiting for a change. *Contemporary Education*, 68(1), 49-51.

- Fırat, T. (2014). Farklı eğitim kademelerinde görev yapacak öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 597-628. DOI: 10.14520/adyusbd.808
- Forlin, C., & Chambers, D. (2011). Teacher preparation for inclusive education: increasing knowledge but raising concerns. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 39(1), 17-32. DOI: 10.1080/1359866X.2010.540850
- Forlin, C., Loreman, T., Sharma, U., & Earle, C. (2009). Demographic differences in changing pre-service teachers' attitudes, sentiments and concerns about inclusive education. *International Journal of Inclusive Education*, 13(2), 195-209. DOI: 10.1080/13603110701365356
- Garner, P. (1996). Students' views on special educational needs courses in initial teacher education. *British Journal of Special Education*, 23(4), 176-79. DOI: 10.1111/j.1467-8578.1996.tb00972.x
- Genç, Y. (2016a). Gençleri fiziksel şiddete iten sebepler, öğrenme yolları ve şiddet eğilimleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 44, 51-62. DOI: 10.9761/JASSS3321
- Genç, Y. (2016b). Gençlerin sözel şiddeti öğrenme yolları ve şiddet eğilimleri. *The Journal of Academic Social Science*, (30), 144-155. DOI: 10.16992/ASOS.1335
- Gözün, Ö., & Yıkılmış, A. (2004). Öğretmen adaylarının kaynaştırma konusunda bilgilendirilmelerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının değişimindeki etkililiği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5 (2), 65-77. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/159204>
- Gülyüz, B. (2014). *Sınıf öğretmenlerinin ve sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırma eğitimine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Gülyüz, B., & Özdemir, M. (2015). Sınıf öğretmenlerinin ve sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırma eğitimine ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 53-64. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/usaksosbil/issue/21660/232934>
- Hollins, E. R. (2011). Teacher preparation for quality teaching. *Journal of Teacher Education*, 62(4), 395-407. DOI: 10.1177/0022487111409415
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum, algı, iletişim*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları.
- Karademir, T., Açak, M., Türkçapar, Ü., & Eroğlu, H. (2018). Beden eğitimi öğretmen adaylarının zihinsel engellilere yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 20(3), 103-112. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunibesyo/issue/39710/452114>
- Karasar, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kargın, T., Güldenoğlu, B., & Şahin, F. (2010). Genel eğitim sınıflarındaki özel gereksinimli öğrenciler için yapılması gereken uyarlamalara ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(4), 2431-2464.
- Kayhan, N., Şengül, A., & Akmeşe, P. P. (2012). İlköğretim birinci ve ikinci kademe öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 268-278. Retrieved from <http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/28z.kayhan.pdf>

- Kocabaşoğlu, H. (2016). *Meslek lisesi çocuk gelişimi ve eğitimi bölümü son sınıf öğrencilerinin özel eğitim dersine yönelik tutumlarının belirlenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yakındoğu Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Lefkoşa.
- Köse, A. (2018). *Sınıf ve branş öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerine yönelik tutumlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Kösterelioğlu, İ. (2013). Engelli bireylerin eğitilmesine yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 211-226. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefad/issue/59470/854580>
- Kuzu S. (2011). *Öğretmen adaylarının kaynaştırma eğitimine yönelik tutumları ve öz duyarlılık düzeylerinin karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- McQuilkin, J. I., Freitag, C. B., & Harris, J. L. (1990). Attitudes of college students toward handicapped persons. *Journal of College Student Development*, 31(1), 17-22.
- Orel, A., Zerey, Z., & Töret, G. (2004). Sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(1), 23-33. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/159208>
- Özbaba, N. (2000). *Okul öncesi eğitimcilerin ve ailelerin özel eğitime muhtaç çocuklar ile normal çocukların entegrasyonuna (kaynaştırılmasına) karşı tutumları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Özyürek, M. (2006). Engellilere Yönelik Tutumların Değiştirilmesi. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Özyürek, M. (2013). Engellilere Yönelik Tutumların Değiştirilmesi (4. Baskı). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Parasuram, K. (2006). Variables that affect teachers' attitudes towards disability and inclusive education in Mumbai, India. *Disability & Society*, 21(3), 231-242. DOI: 10.1080/09687590600617352
- Petty, E. R. ve Caciopp, T. J. (1996) *Attitudes and Persuasion: Classic and Contemporary Approaches*. Ohio State Univesity, Westview Press, Oxford.
- Rizzo, T. L. (1985). Attributes related to teachers' attitudes. *Perceptual And Motor Skills*, 60(3), 739-742. DOI: 10.2466/pms.1985.60.3.739
- Saidoğlu, Ö. (2011). *Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin sorunları, beklentileri ve önerilerine yönelik nitel bir araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Sarı, H., & Bozgeyikli, H. (2003). Öğretmen adaylarının özel eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi: karşılaştırmalı bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 183-203. Retrieved from <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/789/741>
- Sarı, H., & Saygın, F. (2002). Üniversite Öğrencilerinin Özel Eğitim Dersi Almalarına Yönelik İhtiyaçlarının Analizi, XI. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildirileri 11-13 Kasım, 2001, Konya: Eğitim Kitabevi, 61-79
- Sarı, H., Çeliköz, N., & Seçer, Z (2009). An analysis of pre-school teachers' and student teachers' attitudes to inclusion and their self-efficacy. *International Journal of Special Education*, 24, 30-44. Retrieved from <https://eric.ed.gov/?id=EJ877918>

- Sharma, U., Forlin, C., Loreman, T., & Earle, C. (2006). Pre-service teachers' attitudes, concerns and sentiments about inclusive education: an international comparison of novice pre-service teachers. *International Journal of Special Education*, 21(2), 80-93. Retrieved from <https://eric.ed.gov/?id=EJ843609>
- Siegel, J. (1992). Teachers' Attitude Toward Their Integrated Learning Handicapped Students: Relationship to Teacher Perceptions of Students' Behaviour. (92), 17. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED359718.pdf>
- Şahin, F., & Güldenöğlü, B. (2013). Engelliler konusunda verilen eğitim programının engellilere yönelik tutumlar üzerindeki etkisi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 214-239. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/amauefd/issue/1728/21182>
- Tavil, Y. Z. ve Özyürek, M. (2009). Gerçekçi bilgilendirme ve etkileşimde bulunmanın özel eğitim öğretmen adaylarının engelli kişilere yönelik tutumlarının değişmesine etkisi. *EKEV Akademi Dergisi*, 13(39), 265-276.
- Tavşancıl, E. (2014). Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi (5). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Temel, Z. F. (2000). Okul öncesi eğitimcilerinin engellilerin kaynaştırılmasına ilişkin görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(18). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/88015>
- Temizkan, M. (2008). Türkçe öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine önelik tutumları üzerine bir araştırma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 461-486.
- Toy, S. N. ve Duru, S. (2016). Sınıf öğretmenlerinin öğretmen öz yeterlikleri ile kaynaştırma eğitimine ilişkin yeterlik inançlarının karşılaştırılması. *Ege Eğitim Dergisi*, 17(1), 146-173. DOI: 10.12984/eed.00332
- Vaz S, Wilson N, Falkmer M, Sim A, Scott M, Cordier R, et al. (2015) *Factors associated with primary school teachers' attitudes towards the inclusion of students with disabilities*. PLoS ONE 10(8): e0137002. DOI: 10.1371/journal.pone.0137002
- Yaralı, D. (2015). Özel gereksinimli bireylere yönelik bir tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(3). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/180101>
- Yavuz, C. (2005). Okul öncesi eğitimde kaynaştırma eğitimi uygulamalarının değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Yıldırım Sarı, H., Bektaş, M. ve Altıparmak, S. (2010). Hemşirelik öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Yeni Tıp Dergisi*, 27: 80-83.
- Yiğiter, S. (2005). *Sınıf öğretmenlerinin özel öğrenme güçlüğüne ilişkin bilgi düzeyleri ile özel öğrenme güçlüğü olan çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

Lise Öğrencilerinin Olumsuz Değerlendirilme Korkularının Akademik Başarıya İlişkin Bilişsel Çarpıtmalar Bağlamında İncelenmesi

Mustafa Pamuk ^{a, b}

Özet

Bu araştırmanın amacı lise öğrencilerinin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularının akademik başarıya ilişkin bilişsel hatalar bağlamında incelenmesidir. Araştırmanın katılımcıları Konya'da farklı lise türlerinde okuyan toplamda 915 öğrenciden oluşmaktadır. Elde edilen verilerin analizinde pearson korelasyon katsayısı ve aşamalı regresyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre lise öğrencilerinin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularının sırasıyla felaketleştirme, benlik değeri, dışa atıf ve mükemmeliyetçilik değişkenleri tarafından istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordandığı bulunmuştur. Elde edilen bulgular doğrultusunda tartışma yapılmış ve bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Olumsuz değerlendirilme korkusu
Felaketleştirme
Benlik değeri
Dışa atıf
Mükemmeliyetçilik

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 15.01.2020

Kabul Tarihi: 26.03.2021

Doi: 10.18026/cbayarsos.675058

Investigation of High School Students' Fears of Negative Evaluation in the Context of Cognitive Distortions Regarding Academic

Abstract

The aim of this study is to investigate the fears of negative evaluation of high school students in academic settings in the context of cognitive errors related to academic achievement. The participants of the research consisted of 915 students from different high school types in Konya. Pearson correlation coefficient and stepwise regression analysis were used in the analysis of the obtained data. According to the results, it was found that high school students' fear of negative evaluation in academic settings was statistically significant predicted by catastrophizing, self-value, outer attribution and perfectionism variables, respectively. In the light of the findings, some discussions were made and some suggestions were made.

Keywords

Fear of negative evaluation
Catastrophizing
Self-value
Outer attribution
Perfectionism

About Article

Received: 15.01.2020

Accepted: 26.03.2021

Doi: 10.18026/cbayarsos. 675058

^a İletişim Yazarı: mustafa.pamuk@selcuk.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD, ORCID: 0000-0001-8367-4382

Giriş

Sosyal bir canlı olan insanoğlu yaşamında birçok ortamda diğer bireylerle etkileşimde bulunmaktadır. Bu etkileşim esnasında bazı bireyler başkaları tarafından olumsuz değerlendirilme korkusu yaşayabilmektedir. Reichenberger, Smyth ve Blechert'e (2018) göre sosyal etkileşimler kaçınılmaz olarak tekrarlanan değerlendirmelerle devam etmektedir ve bazı bireyler bu duruma karşı daha hassas olabilmektedirler. Leary (1983) bu olumsuz değerlendirilme korkusunu bir kişinin başkaları tarafından farklı veya düşmanca değerlendirilebilme kaygısı olarak tanımlamıştır.

Bilişsel-davranışsal modeller, olumsuz değerlendirme korkusunun sosyal kaygı bozukluğunun temel özelliği olduğunu öne sürmektedir (Weeks, Heimberg ve Rodebaugh, 2008). Yüksek düzeyde olumsuz değerlendirilme korkusuna sahip kişiler, sosyal onay kaybından korkar ve başkaları tarafından olumlu değerlendirmeleri korumak veya elde etmek için güçlü bir istek duymaktadır (Utschig, Presnell, Madeley ve Smits, 2010). Olumsuz değerlendirilme korkusuna ilişkin alanyazın incelendiğinde, bu değişkenin bulimik semptomlarla (Utschig vd., 2010), sosyal kaygıyla (Carleton, Collimore ve Asmundson, 2007; Cheng, Zhang ve Ding, 2015; Pitarch, 2010), yalnızlıkla (Duke, Krishnan, Faith ve Storch, 2006), depresyonla (Duke vd., 2006), düşük öz saygıyla (Cheng vd., 2015; Kocovski ve Endler, 2000), utangaçlıkla (Koydemir-Özden ve Demir, 2009), akademik stresle (Nonterah vd., 2015), durumluluk-sürekli kaygıyla (Nonterah vd., 2015), akademik risk almayla (Çetin, İlhan ve Yılmaz, 2014) ilişkili olduğu görülmektedir.

Olumsuz değerlendirilme korkusuna ilişkin olarak yapılan çalışmalar dikkate alındığında, bu değişkenin farklı gruplarda çalışıldığı görülmektedir. Olumsuz değerlendirilme korkusunun kamu çalışanlarıyla (Kanbur, 2018), spor merkezlerine giden bireylerle (Köse, Bayköse, Turan ve Lapa, 2016), tekvandocularla (Atasoy, Karabulut ve Var, 2018), yetişkin kekeme bireylerle (Brundage, Winters ve Beilby, 2017), işitime engelli yetişkinlerle (Williams, Falkum ve Martinsen, 2015), uyuşturucu bağımlılarıyla (Talhat ve Aslam, 2012), obeziteli bireylerle (Khan ve Naqvi, 2016) çalışıldığı görülmektedir. Diğer bir çalışılan grup ise akademik ortamlarda yer alan öğrencilerdir (Çelik ve Odacı, 2015; Çetin, Doğan ve Sapmaz, 2010; Pitarch, 2010). Öğrencilerin günlük yaşamların bir parçası olan okul, sınıf gibi akademik ortamlarda öğrenciler birçok açıdan değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Downing, Cooper, Cala, Gin ve Brownell (2020) yapmış oldukları çalışmada, aktif öğrenmede öğrenci kaygısının altında yatan birincil yapının olumsuz değerlendirme korkusu olduğunu bulmuşlardır. Alkan (2015) akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusunu, öğrencilerin okulda öğretmenleri ve arkadaşları, evde ise ebeveynleri tarafından akademik başarılarının olumsuz değerlendirilmesinden korkmaları olarak tanımlamıştır.

Araştırmada ele alınan diğer bir değişken ise akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmalardır. Bilişsel çarpıtmalar, depresyona karşı savunmasızlığı arttırdığı iddia edilen olumsuz düşünme yanlılıklarıdır (Dozois ve Beck, 2008). Pereira, Barros ve Mendonça'ya (2012) göre bilişsel çarpıtmalar, gerçeğe dayanmayan olayların yorumlanmasında olumsuz bir önyargı ile karakterize edilir. Hatta bu yorumlamalara ilişkin birçok gerçekçi temel olmasına rağmen, bu bilişlerin tekrarlayıcı, kendine zarar veren ve aşırı olumsuzluklar içeren yapısından dolayı, bu durum bireylerin iyi oluşlarına ve uyumlarına olumsuz etki etmektedir. Knights ve Kennedy'e (2007) göre ise işlevsel olmayan kişilik özellikleri bu bireylerin öğrenme süreçleri, akademik

motivasyonları, notları ve derse katılımları üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Duran, Karadaş ve Kaynak (2017) yapmış oldukları çalışmada üniversite öğrencilerinin kendilerine yönelik otomatik düşüncelerinin akademik başarıyla negatif yönlü bir ilişkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Çelik ve Odacı (2015) ise akademik erteleme davranışı ile olumsuz değerlendirilme korkusu ve akılcı olmayan inançlar arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulmuşlardır.

İlgili alanyazın dikkate alındığında, temelinde değerlendirme olan akademik ortamlarda bulunan öğrencilerin, bu ortamlarda yaşadıkları akademik bağlamda olumsuz değerlendirilme korkularını, akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmalarla inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Öğrencilerle yapılan çalışmalarda genel olarak olumsuz değerlendirilme korkusu değişkeninin kullanıldığı (Çelik ve Atilla, 2019; Ömür, Aydın ve Argon, 2014; Özgüngör, 2006); ancak öğrencilerle buldukları ortam olan akademik ortamlarda yaşadıkları olumsuz değerlendirilme korkusunun doğrudan ölçen yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır (Alkan, 2015; İlhan ve Güler, 2018). Bu araştırmanın ilgili alanyazına katkı sağlayacağı; aynı zamanda ileride akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu üzerine yapılacak deneysel çalışmalara teorik alt yapı da sağlayabileceği söylenebilir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı liseye devam eden öğrencilerin akademik başarıya ilişkin bilişsel hatalarının akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu üzerindeki rolünün incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

- 1- Lise öğrencilerinin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkuları ile akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmalar arasında anlamlı ilişki var mıdır?
- 2- Lise öğrencilerinin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularını akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmalar anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, katılımcıları, kullanılacak veri toplama araçları ve sürece ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada ilişkisel tarama modellerinden yordayıcı korelasyonel araştırma deseni kullanılmıştır. Yordayıcı korelasyonel araştırmalar bir ya da daha fazla bağımsız değişkene bağlı olarak bağımlı değişkende meydana gelen değişimleri açıklamak amacıyla gerçekleştirilmektedir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012). Bu çalışmada da ortaöğretim öğrencilerinin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularında akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmalarının rolü incelenmiştir.

Araştırmanın Örnekleme

Bu çalışmanın katılımcılarını 2019-2020 Eğitim-Öğretim güz döneminde Konya'da farklı türde ortaöğretim kurumlarında ortaöğretime devam eden 246'sı Anadolu lisesi, 184'ü fen lisesi, 241'i imam hatip lisesi ve 244'ü de mesleki ve teknik lise olmak üzere toplamda 915 öğrenci oluşturmaktadır. Katılımcıların 404'ü (%44,1) erkek, 511'i (%55,9) ise kızlardan oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Olumsuz Değerlendirilme Korkusu-Öğrenci Formu (ODK-ÖF): ODK-ÖF ortaöğretime devam eden öğrencilerin akademik ortamlarda yaşadıkları olumsuz değerlendirilme korkularını ölçmek amacıyla İlhan ve Güler (2018) tarafından geliştirilmiştir. ODKÖ-ÖF'ye ilişkin yapılan Rasch analizi sonuçları, 16 maddeden oluşan tek boyutlu modelde öğrenciler ve maddelerin yüksek güvenilirlikte birbirinden ayırt edildiğini, ölçekte kullanılan beşli derecelendirmenin etkin bir biçimde çalıştığını, uyum istatistiklerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde kaldığını ve gözlenen ile beklenen test karakteristik eğrilerinin büyük ölçüde örtüştüğünü göstermiştir. Çok yüzeyli Rasch analizine göre, öğrencilerin sınıf ortamında öğretmenleri ya da arkadaşları tarafından olumsuz değerlendirileceklerine dair yaşadıkları korkunun Akademik Beklentilere İlişkin Stres puanlarına göre farklılaştığı bulunmuş ve bu bulgunun ODKÖ-ÖF'nin ölçüt geçerliğine yönelik bir kanıt olarak yorumlanmıştır. Bu araştırma kapsamında Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .90 olarak bulunmuştur.

Akademik Başarıya İlişkin Bilişsel Çarpıtmalar Ölçeği (ABİBHÖ) : ABİBHÖ ortaöğretime devam eden öğrencilerin akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmalarını ölçmek amacıyla Kaya (2018) tarafından geliştirilmiştir. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %50, 87'sini açıklayan dört faktörlü (felaketleştirme, benlik değeri, dışa atıf ve mükemmelleştirme), 25 maddeli bir form elde edilmiştir. Elde edilen dört faktörlü yapının model uyum değerlerini incelemek amacıyla farklı bir grupta doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar ($X^2/sd= 2,29$; RMSEA= .08; CFI= .95; NNFI= .95; SRMR= .08) ölçeğin model veri uyumunun iyi düzeyde olduğunu göstermiştir. Ölçeğe ilişkin güvenilirlik analizleri sonucunda Cronbach's Alfa iç tutarlık kat sayısı felaketleştirme alt boyutu için .82, benlik değeri alt boyutu için .84, dışa atıf alt boyutu için .80 ve mükemmelleştirme alt boyutu için ise .78 olarak bulunmuştur. Bu araştırma kapsamında Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı felaketleştirme alt boyutu için .88, benlik değeri alt boyutu için .87, dışa atıf alt boyutu için .81 ve mükemmelleştirme alt boyutu için ise .83 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında öncelikli olarak araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin yazarlarından kullanım izni alınmıştır. Akabinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın www.ayse.meb.gov.tr adresi üzerinden Konya merkezde yer alan bazı liselerde uygulama izni için kayıt yapılmıştır. Bu kayıt çıktısı ve uygulamada kullanılan ölçeklerin de içinde olduğu araştırma önerisiyle beraber rektörlük aracılığıyla Konya Milli Eğitim Müdürlüğü'ne (MEM) başvuru yapılmıştır. Konya MEM'den izin alındıktan sonra izin yazısıyla izin alınan okullara gidilmiş ve rehberlik servislerinin desteği de alınarak gönüllü öğrencilere uygulama yapılmıştır. Elde edilen verilerin SPSS paket programına girildikten sonra, basıklık ve çarpıklık katsayısı, Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı, Pearson korelasyon katsayısı ve aşamalı regresyon hesaplamaları yapılmıştır. Regresyon analizinin başlangıcında VIF değerleri, Tolerans değerleri (TD) ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Regresyon modeli için VIF değerlerinin 1.144-1.703, Tolerans değerlerinin ise 0.587-0.874 arasında olduğu ve Tablo 1'de görüldüğü üzere bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonlar da 0.30-0.64 arasında değişmektedir. TD değerinin 0.2'den büyük olması, VIF değerinin ise 10'dan küçük olması (Field, 2005), bağımsız değişkenler (yordayıcılar) arasındaki korelasyonun .80'in altında olması (Büyüköztürk, 2010; Field, 2005) gerekmektedir. Regresyon

analizi öncesi gerekli değerleri aldıkları ve çoklu bağlantı problemiyle karşılaşmadığı görülmüştür.

Bulgular

Bu kısımda araştırmadan elde edilen verilere ilişkin basıklık ve çarpıklık değerleri, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı, Pearson korelasyon katsayısı ve aşamalı regresyon analizleri yer almaktadır.

Tablo 1. Olumsuz değerlendirilme korkusu-öğrenci formu ve akademik başarıya ilişkin bilişsel hatalar ölçeği'nin alt boyutlarına ilişkin Pearson korelasyon, basıklık, çarpıklık ve Cronbach Alpha katsayıları

	1.ODK-ÖF	2.Fe	3.BD	4.DA	5.Mü	Basıklık	Çarpıklık	Cronbach Alpha
1.ODK-ÖF	1					-.340	.165	.90
2.Fe	.46*	1				-.606	.003	.88
3.BD	.42*	.45*	1			.735	1,059	.87
4.DA	.37*	.36*	.64*	1		.728	.968	.81
5.Mü	.37*	.59*	.41*	.30*	1	-.685	.064	.83

*p<.01, ODK-ÖF : Olumsuz Değerlendirilme Korkusu-Öğrenci Formu, Fe : Felaketleştirme, BD : Benlik Değeri, DA : Dışa Atıf, Mü : Mükemmeliyetçilik

Tablo 1'de görüldüğü gibi, ODK-ÖF ile sırasıyla Fe, BD, DA ve Mü arasında pozitif yönlü orta düzeyde ilişki olduğu bulunmuştur ($r=0,46$; $r=0,42$; $r=0,37$; $r=0,37$). Ayrıca Fe'nin, sırasıyla BD, DA ve Mü ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur ($r=0,45$; $r=0,36$; $r=0,59$). BD ise sırasıyla DA ve Mü pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur ($r=0,64$; $r=0,41$). Son olarak ise DA ve Mü arasında da pozitif yönlü ilişki olduğu bulunmuştur ($r=0,30$).

Tablo 2. Lise öğrencilerinin olumsuz değerlendirilme korkusunun yordanmasına ilişkin aşamalı regresyon analizi sonuçları

Model	Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	R	R ²	F
Model 1	Sabit	22.382	1.213		18.455	.000	.458	.210	242.886*
	Fe	.760	.049	.458	15.585	.000			
Model 2	Sabit	19,814	1,206		16,428	.000			
	Fe	.558	.053	.337	10,613	.000	.518	.268	167,241*
	BD	.642	.075	.270	8,518	.000			
Model 3	Sabit	18,481	1,255		14,729	.000			
	Fe	.540	.053	.326	10,280	.000			
	BD	.454	.091	.191	4,973	.000	.528	.279	117,227*
	DA	.335	.093	.132	3,585	.000			
Model 4	Sabit	17,484	1,298		13,474	.000			
	Fe	.455	.060	.274	7,567	.000			
	BD	.410	.092	.173	4,444	.000	.534	.285	90,652*
	DA	.334	.093	.131	3,591	.000			
	Mü	.254	.089	.101	2,857	.000			

*p<.05

Akademik başarıya ilişkin bilişsel hatalar ölçeğinin alt boyutları olan Fe, BD, DA ve Mü değişkenlerinin lise öğrencilerinin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularını açıklama gücünü ortaya koymak amacıyla aşamalı çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda dört farklı regresyon modeli ortaya çıkmıştır. Tablo 2 incelendiğinde, Fe'nin

akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusuna ilişkin varyansın yaklaşık olarak %21'ini açıkladığı görülmektedir. Fe değişkenine BD değişkeni eklendiğinde açıklanma oranının yaklaşık olarak %27'ye yükseldiği görülmektedir. Fe, BD değişkenlerine DA değişkeni eklendiğinde açıklanma oranının yaklaşık olarak %28'e yükseldiği görülmektedir. Son olarak Fe, BD, DA değişkenlerine Mü değişkeni eklendiğinde açıklanma oranının yaklaşık olarak %29'a yükseldiği görülmektedir. Standardize edilmiş regresyon katsayıları (β) incelendiğinde Fe, BD, DA ve Mü değişkenlerinin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu değişkenini pozitif yönde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Liseli öğrencilerin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularında akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmaların rolünün incelendiği bu çalışmada, sırasıyla felaketleştirme, benlik değeri, dışa atıf ve mükemmeliyetçilik alt boyutlarının öğrencilerin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordadıkları bulunmuştur. Standardize edilmiş β değerleri dikkate alındığında, akademik başarıya ilişkin bilişsel hatalar arttıkça öğrencilerin akademik ortamlarda yaşadıkları olumsuz değerlendirilme korkularının arttığı söylenebilir. Alanyazında bilişsel hataların kaygıyla ilişkili olduğunu (Kuru vd., 2018; Pererira, Barros ve Mendonça, 2012) ve kaygının yordanmasında bilişsel hataların rolü olduğunu gösteren araştırmalara rastlanmaktadır (Cook, Meyer ve Knowles, 2019; Weems, Berman, Silverman ve Saavedra, 2001). Bu çalışmada da akademik ortamlarda, sosyal kaygının çekirdeğinde yer alan bir kavram olan olumsuz değerlendirilme korkusunun (Weeks vd., 2008) yordanmasında, yukarıda bahsedilen alanyazın sonuçlarıyla benzer şekilde, akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmaların rolünün olduğu bulunmuştur. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, bilişsel kuramların temelinde yer alan, kaygı gibi duygusal rahatsızlıkların hatalı veya olumsuz düşünmeden kaynakladığı düşüncesini desteklemektedir (Bridges ve Harnish, 2010).

Akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusuna ilişkin varyansı en çok açıklayan değişken felaketleştirme olmuştur. Lise öğrencilerinin akademik başarıya ilişkin felaketleştirme eğilimleri arttıkça akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularının da arttığı söylenebilir. Deffenbacher, Zwemer, Whisman, Hill ve Sloan (1986) yapmış oldukları çalışmada felaketleştirmeye olumsuz değerlendirilme korkuları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Bilişsel modele göre felaketleştirme, olası en kötü sonuçlara odaklanan sürekli bir önyargı kaynağı olarak hizmet veren hatalı bir şemadır (Chan, Chan ve Kwok, 2015). Çarkıt (2016) yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin hata yapma endişeleri ve yaptıklarından emin olamama davranışlarının önemli bir yordayıcısının bilişsel hatalardan olan felaketleştirmenin olduğunu bulmuştur. Akademik bağlamda alanyazın ve bu çalışmanın sonuçları da dikkate alınarak bu durum değerlendirildiğinde, lise öğrencilerinin sınıf gibi akademik ortamlarda derse katılım konusunda veya anlayamadığı noktaları sorma konusunda öğretmeni veya arkadaşları karşısında gülünç duruma düşme, rezil olma, hata yapma endişesi gibi düşünme biçimleri öğrencilerin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularını artırabilir.

Akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusunu yordayan değişkenlerden biri de benlik değeri olmuştur. Alanyazında doğrudan akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusuyla akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmalardan olan benlik

değerini ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış fakat öğrencilerin benlik saygısının olumsuz değerlendirilme korkusuyla ilişkili olduğunu gösteren çalışmalara rastlanılmıştır (Çelik ve Atilla, 2019; Khanam ve Moghal, 2012; Koydemir-Özden ve Demir, 2009). Bu çalışmaların sonuçları dikkate alındığında, öğrencilerin benlik saygısı düştükçe olumsuz değerlendirilme korkularının arttığı söylenebilir. Öğrencilerin akademik ortamlarda kendilerini yetersiz görmeleri, yeteneklerinden şüphe etmeleri öğrencilerin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularını tetikleyebilir (Çelik ve Atilla, 2019). Akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmalardan olan benlik değerinde birey, başarıyı benlik değeriyle eş değer görmektedir (Kaya, 2018). Bu çalışmada elde edilen sonuç dikkate alındığında, öğrencilerin başarısız olma korkuları veya sınıfta öğretmenlerinin, arkadaşlarının gözünde başarısız öğrenci profili çizme korkuları, öğrencilerin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularının artmasına neden olabilir.

Akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusunu yordayan değişkenlerden biri de dışa atıf olmuştur. Dışa atıf, Kaya (2018) tarafından kişinin başarı ve başarısızlığı kendi dışındaki faktörlere atfetmesi olarak tanımlanmıştır. Kızgın ve Dalgın'a (2012) göre bir öğrenci derslerden başarılı olmak adına yeterince gayret gösterdiği halde başarısız olursa, bu durumu sınavların zorluğu gibi dışsal değişkenlere ya da dersi geçme konusunda yetenek eksikliği gibi içsel bir değişkene veya başarılı olursa sınavın kolay olmasına bağlayabilir. Bıçak (2019) üniversitede İngilizce hazırlık sınıfında tekrar yapan öğrencilerle yapmış olduğu çalışmasında öğrencilerin başarısızlıkları için dışsal nedenlerde daha çok okulla ilgili olmak üzere sınavla, aile ve sosyal hayatla ilgili sebeplere atıflar yaptıklarını bulmuştur. Bahadır (2020) üniversite öğrencileriyle başarı ve başarısızlık nedenleri üzerine yapmış olduğu çalışmada, öğrencilerin başarısızlıklarında ailelerinin destek olmaması, ailelerinden uzak olmaları, öğretim üyelerinin kaliteli ders vermemesi gibi sebeplere vurgu yaptıkları belirlenmiştir. Lise öğrencilerinin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkuları arttıkça, bu korkudan kaçınmak adına nedensel atfetmeyi kendilerinin dışındaki faktörlere yapma davranışlarının arttığı söylenebilir.

Akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusunu yordayan değişkenlerden sonuncusu ise mükemmeliyetçilik değişkeni olmuştur. Alanyazın incelendiğinde uyumsuz mükemmeliyetçilikle bireylerin olumsuz değerlendirilme korkuları arasında pozitif yönlü, istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişki olduğunu gösteren çalışmalar yer almaktadır (Shafique, Gul ve Raseed, 2017; Şimşek, 2018). Satıcı, Göcet-Tekin ve Deniz (2020) yapmış oldukları çalışmada, üniversite öğrencilerinin akademik mükemmeliyetçilikleri ile olumsuz değerlendirilme korkuları arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Akgül ve Nuhoglu (2020) tarafından yapılan araştırmada üstün yetenekli öğrencilerin uyumsuz mükemmeliyetçiliklerinden olan hatalara duyarlılıklarının matematik kaygılarını pozitif yönde, anlamlı şekilde yordadığını bulmuşlardır. Akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmalardan olan mükemmeliyetçilik başarıya dair katı ve yüksek beklentiler olarak tanımlanmıştır (Kaya, 2018). Pacht'in (1984) mükemmeliyetçi öğrencilere ilişkin sıraladığı özelliklerden bazıları, bu öğrencilerin kendilerini başarıdan ziyade başarısızlık korkusu ile motive etmeleri ve doğru cevaptan emin olmadıkça sorulara yanıt vermeye gönüllü olma isteksizlikleridir. Elde edilen sonuç ve alanyazın dikkate alındığında, lise öğrencilerin akademik ortamlarda hata yaparlarsa küçük duruma düşme veya başarısızlıkla etiketlenme

gibi düşünce yapılarına sahip olmaları, akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularını arttırabilir.

Bu araştırma kapsamında akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusunun akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmalar bağlamında inceleme yapılmış ve bilişsel çarpıtmaların anlamlı düzeyde rolü olduğu bulunmuştur. Bundan sonraki çalışmalarda, hem akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu değişkeniyle hem de akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmalar değişkeniyle ilgili çalışma sayısı arttırılabilir. Akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu akademik özyeterlik, akademik başarı, kişilik özellikleri, akademik benlik saygısı gibi bireysel değişkenlerin yanısıra aile, arkadaş, öğretmen gibi sosyal çevre değişkenleriyle çalışılabilir. Ayrıca farklı öğrenim kademelerinde de benzer çalışmalar yapılabilir. Akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu olan öğrencilere bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı bireysel veya grupla psikolojik danışma hizmetleri verilebilir. Bu konuda öğrencilerde farkındalık oluşturacak broşürler asılabilir veya grup rehberliği boyutunda bilgilendirme toplantıları yapılabilir.

Kaynakça

- Akgül, S., & Nuhoğlu, H. (2020). Üstün yetenekli öğrencilerin matematik kaygısı ve mükemmeliyetçilik düzeylerinin incelenmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, 34(2), 299-312. <https://doi.org/10.33308/26674874.2020342204>.
- Alkan, V. (2015). *Akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu ölçeğinin geliştirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Atasoy, M., Karabulut, E. O., & Var, L.(2018). The research on the negative evaluation anxiety of taekwondo players by different variables. *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 20(3), 158-162. <https://doi.org/10.15314/tsed.466880>.
- Bahadır, F. (2020). University students' perceptions of the reasons for success and failure: A qualitative study. *Journal of Educational Issues*, 6,2, 214-231. <https://doi.org/10.5296/jei.v6i2.17560>.
- Bıçak, S. (2019). Repeat level preparatory school students' causal dimensionality and their causal attributions to perceived success and failure. (Unpublished Master Thesis). Middle East Technical University, Social Sciences Institute, Ankara.
- Bridges, K. R., & Harnish, R. J. (2010). Role of irrational beliefs in depression and anxiety: A review. *Health*, 2(08), 862-877. [doi:10.4236/health.2010.28130](https://doi.org/10.4236/health.2010.28130).
- Brundage, S. B., Winters, K. L., & Beilby, J. M. (2017). Fear of negative evaluation, trait anxiety, and judgment bias in adults who stutter. *American journal of speech-language pathology*, 26(2), 498-510. https://doi.org/10.1044/2017_AJSLP-16-0129.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (11. Basım)*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, S., Kılıç Çakmak, E., Akgün, O.E., Karadeniz, S., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Carleton, R. N., Collimore, K. C., & Asmundson, G. J. G. (2007). Social anxiety and fear of negative evaluation: Construct validity of the BFNE-II. *Journal of Anxiety Disorders*, 21(1), 131-141. [doi:https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.03.010](https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.03.010).
- Chan, S. M., Chan, S. K., & Kwok, W. W. (2015). Ruminative and catastrophizing cognitive styles mediate the association between daily hassles and high anxiety in Hong Kong adolescents. *Child Psychiatry & Human Development*, 46(1), 57-66. <https://doi.org/10.1007/s10578-014-0451-9>.
- Cheng, G., Zhang, D., & Ding, F. (2015). Self-esteem and fear of negative evaluation as mediators between family socioeconomic status and social anxiety in Chinese emerging adults. *Int J Soc Psychiatry*, 61(6), 569-576. [doi:10.1177/0020764014565405](https://doi.org/10.1177/0020764014565405).
- Cook, S.I., Meyer, D., & Knowles, S. R. (2019). Relationships between psychoevolutionary fear of evaluation, cognitive distortions, and social anxiety symptoms: A preliminary structural equation model. *Australian Journal of Psychology*, 71(2), 92-99. <https://doi.org/10.1111/ajpy.12215>.
- Çarkıt, E. (2016). *Üniversite öğrencilerinin düşünce hataları ve duyguları ifade etmelerinin mükemmeliyetçilik tutumlarını yordaması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Çelik, Ç.B., & Odacı, H. (2015). Akademik erteleme davranışının bazı kişisel ve psikolojik değişkenlere göre açıklanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 31-47.

Lise Öğrencilerinin Olumsuz Değerlendirilme Korkularının Akademik Başarıya İlişkin Bilişsel Çarpıtmalar Bağlamında İncelenmesi

- Çelik, Y., & Atilla, G. (2019). Üniversite öğrencilerinde kendini sabotaj, olumsuz değerlendirilme korkusu ve benlik saygısı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 177-198.
- Çetin, B., Doğan, T., & Sapmaz, F. (2010). Olumsuz değerlendirilme korkusu ölçeği kısa formu'nun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 205-216.
- Çetin, B., İlhan, M., & Yılmaz, F. (2014). Olumsuz değerlendirilme korkusu ve akademik risk alma arasındaki ilişkinin kanonik korelasyonla incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(1), 135-158.
- Deffenbacher, J. L., Zwemer, W. A., Whisman, M. A., Hill, R. A., & Sloan, R. D. (1986). Irrational beliefs and anxiety. *Cognitive Therapy and Research*, 10(3), 281-291. <https://doi.org/10.1007/BF01173466>.
- Downing, V. R., Cooper, K. M., Cala, J. M., Gin, L. E., & Brownell, S. E. (2020). Fear of negative evaluation and student anxiety in community college active-learning science courses. *CBE – Life Sciences Education*, 19:ar20, 1-16. DOI: [10.1187/cbe.19-09-0186](https://doi.org/10.1187/cbe.19-09-0186).
- Dozois, D. J. A., & Beck, A. T. (2008). Cognitive schemas, beliefs and assumptions. In K. S. Dobson & D. J. A. Dozois (Eds.), *Risk factors in depression* (pp. 121-143). Oxford, United Kingdom: Elsevier/Academic Press
- Duke, D., Krishnan, M., Faith, M., & Storch, E. A. (2006). The psychometric properties of the Brief Fear of Negative Evaluation Scale. *J Anxiety Disord*, 20(6), 807-817. doi:10.1016/j.janxdis.2005.11.002.
- Duran, S., Karadaş, A., & Kaynak, S. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin olumsuz otomatik düşünceleri ve akademik başarıları arasındaki ilişki. *Kocaeli Tıp Dergisi*, 6(2), 30-37.
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS*. Thousand Oaks, CA, US.
- İlhan, M., & Güler, N. (2018). Likert tipi ölçeklerde rasch modelinin kullanımı: olumsuz değerlendirilme korkusu ölçeği-öğrenci formu (ODKÖ-ÖF) üzerinde bir uygulama. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(4), 756-775. Doi: [10.24315/trkefd.357367](https://doi.org/10.24315/trkefd.357367)
- Kanbur, E. (2018). Çalışanların olumsuz değerlendirilme korkusunun örgütsel sessizlik üzerine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 382-402. DOI: [10.20491/isarder.2018.386](https://doi.org/10.20491/isarder.2018.386).
- Kaya, İ. (2018). Akademik başarıya ilişkin bilişsel çarpıtmalar ölçeğinin (ABİBÇÖ) geliştirilmesi. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 14(3), 1082-1098. DOI: [10.17860/mersinefd.435605](https://doi.org/10.17860/mersinefd.435605).
- Khan, S. R., & Naqvi, I. (2016). Self-criticism and fear of negative evaluation among university students with and without obesity. *Pakistan Journal of Psychological Research*, 31(2), 509-530.
- Khanam, S. J., & Moghal, F. (2012). Self esteem as a predictor of fear of negative evaluation and social anxiety. *Pakistan Journal of Psychology*, 43(1), 91-100.
- Kızgın, Y., & Dalgın, T. (2012). Atfetme teorisi: Öğrencilerin başarı ve başarısızlıklarını değerlendirmedeki atfetme farklılıkları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(15), 61-77.
- Knights JA & Kennedy BJ (2007) Medical school selection: impact of dysfunctional tendencies on academic performance. *Med Educ*. 41(4):362-8. DOI: [10.1111/j.1365-2929.2007.02707.x](https://doi.org/10.1111/j.1365-2929.2007.02707.x)

- Kocovski, N. L., & Endler, N. S. (2000). Social anxiety, self-regulation, and fear of negative evaluation. *European Journal of Personality*, 14(4), 347-358. [doi:10.1002/1099-0984\(200007/08\)14:4<347::AID-PER381>3.0.CO;2-7](https://doi.org/10.1002/1099-0984(200007/08)14:4<347::AID-PER381>3.0.CO;2-7)
- Koydemir-Özden, S., & Demir, A. (2009). The Relationship between perceived parental attitudes and shyness among Turkish youth: Fear of negative evaluation and self-esteem as mediators. *Current Psychology*, 28(3), 169-180. [doi:10.1007/s12144-009-9054-1](https://doi.org/10.1007/s12144-009-9054-1)
- Köse, E., Bayköse, N., Turan, E. B., & Lapa, T. Y. (2016). Düzenli egzersiz yapan bireylerde olumsuz değerlendirilme korkusunun vücut algılarını belirlemedeki rolü. *Mediterranean Journal of Humanities*, VI/2, 351-360. <https://doi.org/10.13114/MJH.2016.303>.
- Kuru, E., Safak, Y., Özdemir, İ., Tulacı, R. G., Özdel, K., Özkula, N. G., & Örsel, S. (2018). Cognitive distortions in patients with social anxiety disorder: Comparison of a clinical group and healthy controls. *The European Journal of Psychiatry*, 32(2), 97-104. DOI: [10.1016/j.ejpsy.2017.08.004](https://doi.org/10.1016/j.ejpsy.2017.08.004).
- Leary, M. R. (1983). A brief version of the Fear of Negative Evaluation Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 9(3), 371-375. <https://doi.org/10.1177/0146167283093007>.
- Nonterah, C. W., Hahn, N. C., Utsey, S. O., Hook, J. N., Abrams, J. A., Hubbard, R. R., & Opare-Henako, A. (2015). Fear of negative evaluation as a mediator of the relation between academic stress, anxiety and depression in a sample of Ghanaian college students. *Psychology and Developing Societies*, 27(1), 125-142. [doi:10.1177/0971333614564747](https://doi.org/10.1177/0971333614564747).
- Ömür, Y. E., Aydın, R., & Argon, T. (2014). Olumsuz değerlendirilme korkusu ve akademik sahtekârlık. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 5 (9), 131-149.
- Özgüngör, S. (2006). Öz bilinç, olumsuz değerlendirilme korkusu, performans odaklı sınıf algısı ve not yönelimi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(19), 85-92.
- Pacht, A. R. (1984). Reflections on perfectionism. *American Psychologist*, 39, 386-390. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.39.4.386>.
- Pereira, A. I. F., Barros, L., & Mendonça, D. (2012). Cognitive errors and anxiety in school aged children. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 25(4), 817-823. <http://dx.doi.org/10.1590/S0102-79722012000400022>.
- Pitarch, M. J. (2010). Brief version of the fear of negative evaluation scale - Straightforward Items (BFNE-S): psychometric properties in a Spanish population. *Span J Psychol*, 13(2), 981-989. DOI: [10.1017/s1138741600002626](https://doi.org/10.1017/s1138741600002626).
- Reichenberger, J., Smyth, J. M., & Blechert, J. (2018). Fear of evaluation unpacked: day-to-day correlates of fear of negative and positive evaluation. *Anxiety, Stress, & Coping*, 31(2), 159-174. [doi:10.1080/10615806.2017.1396826](https://doi.org/10.1080/10615806.2017.1396826).
- Satici, B., Göcet-Tekin, E., & Deniz, M. E. (2020). Cognitive flexibility and mental well-being: fear of negative evaluation and academic perfectionism as serial mediators. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 386-396. <https://doi.org/10.17556/erziefd.632776>.
- Shafique, N., Gul, S., & Raseed, S. (2017). Perfectionism and perceived stress: The role of fear of negative evaluation. *International Journal of Mental Health*, 46(4), 312-326. <https://doi.org/10.1080/00207411.2017.1345046>.
- Şimsek, M. (2018). Lise öğrencilerinin akademik erteleme davranışları ile mükemmeliyetçilik ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasındaki ilişkilerde benlik saygısının aracı rolü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

- Talhat, K., & Aslam, N. (2012). Fear of negative evaluation and psychological distress among patients of drug addiction. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 38(3), 44-54.
- Utschig, A. C., Presnell, K., Madeley, M. C., & Smits, J. A. J. (2010). An investigation of the relationship between fear of negative evaluation and bulimic psychopathology. *Eating Behaviors*, 11(4), 231-238. doi:<https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2010.05.003>
- Weeks, J. W., Heimberg, R. G., & Rodebaugh, T. L. (2008). The Fear of positive evaluation scale: Assessing a proposed cognitive component of social anxiety. *Journal of Anxiety Disorders*, 22(1), 44-55. doi:<https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2007.08.002>
- Weems, C. F., Berman, S. L., Silverman, W. K., & Saavedra, L. M. (2001). Cognitive errors in youth with anxiety disorders: The linkages between negative cognitive errors and anxious symptoms. *Cognitive Therapy and Research*, 25(5), 559-575. <https://doi.org/10.1023/A:1005505531527>.
- Williams, K. C., Falkum, E., & Martinsen, E. W. (2015). Fear of negative evaluation, avoidance and mental distress among hearing-impaired employees. *Rehabilitation psychology*, 60(1), 51. DOI: [10.1037/rep0000028](https://doi.org/10.1037/rep0000028)

2017 Katalan Bağımsızlık Referandumu ve Katalonya Parlamentosu'nun Bağımsızlık İlanına Yönelik Uluslararası Tepkiler

Sinem ÇELİK^a

Özet

1 Ekim 2017'de düzenlenen Katalan Bağımsızlık Referandumu, gerek İspanya merkezi hükümeti gerekse Katalonya açısından son dönemlerin en önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Katalonya'nın referandum sonrası 27 Ekim 2017'de gerçekleştirdiği tek taraflı bağımsızlık ilanı, İspanya'nın toprak bütünlüğünün ve ülkesel birliğinin bozulması ihtimalini ortaya çıkardığından İspanya merkezi hükümeti tarafından endişeyle karşılanmıştır. İspanya merkezi hükümeti ile Katalonya özerk hükümeti arasında yaşanan bu önemli sorun, dünyadaki diğer ayrılıkçı bölgeleri harekete geçirme olasılığı taşıdığından diğer devletler tarafından da yakından takip edilmiş, uluslararası arenada oluşan tepkiler art arda kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bu çalışmada, 2017'de düzenlenen Katalan Bağımsızlık Referandumu genel hatlarıyla ele alınmış, söz konusu referandum akabinde Katalan Parlamentosu tarafından ilan edilen tek taraflı bağımsızlığa ilişkin verilen uluslararası tepkiler incelenmiştir. Çalışma, 2017 Katalan referandumunun hangi koşullarda ve nasıl bir ortamda gerçekleştiğini açıklamak ve referandumu takiben verilen bağımsızlık kararına dünyadan gelen ilk tepkilerin neler olduğunu analiz etmek amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

Katalonya
İspanya
2017 Katalan Bağımsızlık
Referandumu
Uluslararası Tepkiler

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 24.01.2020
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.679490

Catalan Independence Referendum 2017 and International Reactions to the Catalan Parliament's Declaration of Independence

Abstract

The Catalan independence referendum on October 1st, 2017 is one of the most important developments in recent times for both the Spanish central government and Catalonia. As the unilateral declaration of independence of Catalonia after the referendum on October 27, 2017, threatened the territorial integrity and unity of Spain, the Spanish central government was concerned. This important problem between the Spanish central government and the autonomous government of Catalonia has been followed closely by other states as it could mobilize other separatist regions of the world. In this regard, many reactions at the international level have been shared with the public in turn. This study dealt with the Catalan independence referendum held in 2017 in general and it is examined the international reactions to the unilateral declaration of independence by the Catalan parliament after the referendum. The study aims to explain the conditions and context of the 2017 Catalan referendum, as well as to analyze the world's first reactions to the independence decision made after the referendum.

Keywords

Catalonia
Spain
Catalan Independence
Referendum 2017
International Reactions

About Article

Received: 24.01.2020
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.679490

^a Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, sinem.tan@ktu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9473-9401.

Giriş

Ekim 2017'de, bölgesel Katalonya hükümeti, İspanya merkez hükümetinin sıkı muhalefetine ve İspanya Anayasa Mahkemesi'nin kararlarına rağmen, Katalonya'nın İspanya'dan bağımsızlığı konusunda bir referandum düzenlemiştir. 5,3 milyon seçmenin kayıtlı olduğu bölgede 2,3 milyon geçerli oy kullanılmış, dolayısıyla katılım % 43 oranında gerçekleşmiştir. Oy kullananların % 90,9'u "Katalonya'nın Cumhuriyet formunda bağımsız bir ülke olmasını ister misiniz" sorusuna "evet" cevabını verirken, % 7,87'lik bir kısım ise "hayır" cevabını vermiştir. Her ne kadar katılımın düşük olduğunu söylemek mümkünse de sonuçlar itibarıyla gerçekleştirilen referandum, bağımsızlık yanlıları tarafından bir zafer olarak görülmüştür.

Referandumun hemen ardından, Katalan parlamentosu gizli bir oylama gerçekleştirerek 27 Ekim 2017'de tek taraflı olarak bağımsızlık ilan etmiştir. Buna karşılık, İspanya hükümeti Katalonya'nın siyasi özerkliğini askıya alarak Katalan hükümetini ve parlamentosunu dağıtmış, Katalan Parlamentosu için erken seçim çağrısı yapmıştır. Referandumu takiben gerçekleşen tek taraflı bağımsızlık ilanının ardından İspanya merkezi hükümeti ve diğer resmi organların yanı sıra uluslararası alanda da çok sayıda tepkiler gelmiştir. Katalonya'daki hükümet ve hükümet dışı organizasyonlar referandumu ve sonrasında gerçekleşen bağımsızlık ilanını savunurken, uluslararası arenada yer alan devletlerin pek çoğu İspanya'nın "toprak bütünlüğünü" ve "ülkesel birliğini" savunmuştur.

Bu çalışmada, konuya ilişkin kavramsal çerçeve ile 2017 Katalan Bağımsızlık Referandumu ve referandumu takip eden süreç içinde gerçekleşen tek taraflı bağımsızlık ilanı genel hatlarıyla ele alındıktan sonra, Katalonya Parlamentosu'nun bağımsızlık ilanına yönelik gösterilen uluslararası tepkilerin neler olduğunun analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, İspanya merkezi hükümetinin referanduma ve bağımsızlık ilanına gösterdiği tepkilerin yanında AB, ABD, Çin, Rusya ve İngiltere gibi küresel aktörler başta olmak üzere çeşitli devletlerin meseleye verdiği tepkiler incelenmiştir. Çalışma, Katalonya'nın bağımsızlık ilanı karşısında gösterilen uluslararası tepkilerin temelinde neler olabileceğini ve bu tepkilerin farklılaşıp farklılaşmadığını ya da aynı düzeyde olup olmadığını ortaya koymak amacı da gütmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Katalan Bağımsızlık Referandumu ve sonrasında Katalonya'nın ilan ettiği bağımsızlığa ilişkin değerlendirmelerde bulunmadan önce kavramsal arka plandan bahsetmek konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Bilindiği gibi self-determinasyon ve ayrılma kavramları özellikle 20. yüzyılın önemli konuları arasında yer almaktadır. Self-determinasyon ve ayrılma kavramları birbiriyle ilişkili kavramlardır. Self-determinasyon kavramı; bazı kesimlerce ana devletten ayrılma yoluyla bağımsızlık kazanma şeklinde ifade edilirken, kimi kesimler tarafından otonomi veya özerklik elde etmeye ilişkin bir araç olarak yorumlanmaktadır. Ana devletten ayrılma yoluyla bağımsızlık elde etmek self-determinasyonun dışsal boyutunu oluştururken, otonomi ya da özerklik kazanmak ise self-determinasyonun içsel boyutunu oluşturmaktadır.

Self-determinasyonun dışsal boyutu olarak değerlendirilen ayrılma olgusu; ana devlet varlığını sürdürmeye devam ederken, ana devletin topraklarının bazı bölümünün geri çekilmesi ve buna bağlı olarak diğer bir devletin oluşması eylemini ifade etmektedir (Van den Driest, 2013). Crawford (2006), self-determinasyonun bir modu olan ayrılma olgusunun

rıza boyutuna vurgu yaparak ayrılmayı “egemen bir devletin rızası olmaksızın kuvvet kullanma ya da tehdidi yoluyla diğer yeni bir devletin kurulması” olarak tanımlamıştır. Kohen (2006)’e göre ayrılma, “önceki ana devletin rızası bulunmadan, bir bölgenin topraklarının bir kısmı ile nüfusunun bir bölümünün ayrılması sonucunda yeni bir bağımsız varlığın ortaya çıkması” anlamına gelmektedir.

Uluslararası literatürde ayrılma hakkı, temel olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar; rızaya dayanan ayrılma hakkı ile tek taraflı ayrılma hakkıdır. Rızaya dayalı ayrılma hakkı, bir müzakere süreci sonrasında ortaya çıkar ya da anayasal olarak kabul edilen sürece uygun bir biçimde kullanılır (Buchanan, 2007). Ayrıca ayrılma hakkının bu biçimi, büyük oranda bir hukuk meselesi olarak kabul edilir ve ayrılmanın anayasasını onaylamayı gerektirir (Muro, 2017). Tek taraflı ayrılma ise, önceki egemen devletin rızası bulunmaksızın bir devletin topraklarının bir bölümünün ayrılması olarak tanımlanmaktadır (Crawford, 2006). Tek taraflı ayrılmalarda ana devletin rızasının bulunmaması, bu tür ayrılmaların güç kullanımı ve tehdidi içerebileceği anlamına gelmektedir. Tek taraflı ayrılmayı gerçekleştirmek için girişimde bulunmaya ilişkin siyasi eylem, sivil itaatsizlik riskini arttırarak birçok sosyal, siyasal ve ekonomik sıkıntıyı beraberinde getirmektedir.

Katalonya Parlamentosu’nun bağımsızlık referandumu sonrasında gerçekleştirdiği bağımsızlık ilanı tek taraflı ayrılma kategorisi içerisinde değerlendirilmektedir. Nitekim 1978 İspanya Anayasası’na göre hem referandumu merkezi hükümetin izni olmadan organize edip gerçekleştirmek hem de bu referanduma dayanarak bağımsızlık ilan etmek yasal değildir. Dolayısıyla Katalonya’nın gerçekleştirdiği tek taraflı bağımsızlık ilanında ana devletin yani İspanya’nın rızası bulunmamaktadır. Genel anlamda tek taraflı olarak gerçekleştirilen ayrılmalarda ayrılan yeni devletin diğer devletler tarafından tanınmaması sorunu ortaya çıkmaktadır. Diğer devletlerce tanınmayan bir devletin karşılaşacağı problem ise oldukça fazladır. Bunlardan bazıları ise uluslararası kurumlara dâhil olamama, uluslararası anlaşmalar imzalayamama, normal ekonomik-diplomatik ilişkiler yürütememe ve uluslararası sözleşmelere taraf olamama şeklindedir (Fabry, 2012).

2017 Katalan Bağımsızlık Referandumu

1 Ekim 2017’de Katalonya Özerk Bölgesi’nde, seçmenlere “Katalonya’nın Cumhuriyet ile yönetilen bağımsız bir ülke olmasını ister misiniz?” sorusunun sorulduğu bir bağımsızlık referandumu düzenlenmiştir. Katalan Bölgesel Hükümeti nihai katılımın % 43 (2,3 milyon) olduğunu belirtmiş, oy kullananların % 90,2’si’nin ‘Evet’, % 7,8’inin ‘Hayır’ oyu verdiğini açıklamıştır (Cetra, Casanas-Adam ve Ta`rraga, 2018).

Katalan referandumunun altında yatan temel gerekçelere bakıldığında, öncelikle Katalonya’nın kendine ait ayrı bir tarihi, dili ve kültürü olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle bağımsızlığı çevreleyen tartışmalarda kimlik büyük rol oynamaktadır. Diğer bir gerekçe, 1939-1975 yılları arasında Francisco Franco’nun askeri yönetimi altında Katalan kültürünün bastırılmış olmasıdır. Ancak bağımsızlık referanduma giden süreçte temel gerekçe, 2008 finansal krizi dolayısıyla İspanya’nın saplandığı borç batağıdır. Tam özerklik için yapılan baskı İspanya’nın 2008 borç krizinden bu yana hız kazanmıştır. Bağımsızlık yanlısı destekçiler, İspanya’nın en zengin bölgelerinden biri olan Katalonya’nın İspanya’ya Madrid’deki merkezi hükümetten daha fazla finansal destek sunduğunu iddia etmektedir (Child ve Mitchell, 2017).

Söz konusu gerekçelere bağlı olarak gerçekleştirilen referandum, İspanya Yüksek Mahkemesi tarafından İspanya Anayasası uyarınca yasadışı ilan edilmiştir. Yargı makamına atıfta bulunan Madrid, oylama günü insanların oy kullanmasını önlemek için ulusal polisi devreye sokmak suretiyle ortak bir çaba başlatmıştır. İspanyol ulusal polisi, referanduma katılmaya çalışan protestoculara ve seçmenlere lastik mermiler atmış ve cop kullanmıştır. Polisler tarafından seçmenlerin saçlarından çekildiği ve yaşlıların zapt edildiği görülmüştür. Katalanları şok eden bu sahneler, Avrupa çapında da büyük yankı uyandırmıştır. Katalan yetkililer, yaklaşık 900 kişinin yaralandığını açıklamıştır. Muhalefet partileri, İspanya Başbakanı Mariano Rajoy'ü referandumu engellemeye yönelik sert yaklaşımından ötürü eleştirmiştir (Dewan, Cotovio ve Clarke, 2017).

Bu sıcak atmosfer ortamında Katalan Parlamentosu, gizli gerçekleştirilen oylama (70 kişi lehte, 10 kişi aleyhte, 2 kişi çekimser) neticesinde 27 Ekim 2017'de İspanya'dan bağımsızlık ilan etmiştir. Bunun üzerine İspanya Başbakanı Rajoy'un, senatörlere "hukuk, demokrasi ve istikrarı Katalonya'da yeniden tesis etmek için bölgede doğrudan yönetime ihtiyaç duyulduğunu" söylemesi akabinde İspanya parlamentosu bölge üzerinde doğrudan yönetimi onaylamıştır (BBC, 2017). Ayrıca Anayasa'nın 155. maddesini işleterek Katalan Parlamentosunu feshettiğini bildiren Rajoy, Katalonya'da demokrasi ortamının yeniden oluşabilmesi açısından yasal ve özgür bir seçime ihtiyaç olduğunu ve bu nedenle 21 Aralık'ta erken seçim yapılacağını açıklamıştır (Real Instituto Elcano, 2019).

İspanya merkezi hükümeti tarafından böylesi sert önlemler alındığı sırada Katalonya Hükümet başkanı Carles Puigdemont Belçika'ya kaçmıştır. Geri kalan siyasi liderlerden 12'si hakkında "şiddet yoluyla anayasal düzeni kısmen ya da tamamen yıkmak", "kanunun uygulanmasını engellemek", "devlet kurumlarına itaatsiz davranmak" ve "kamu malını kötüye kullanmak" suçlarından 7 ile 25 yıl arasında hapis cezası istenmiştir. Ekim 2019'da sonuçlanan davada Katalan siyasi liderlerden 3'ü serbest bırakılırken, 9 kişi 9 ile 13 yıl arasında değişen hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu gelişmeler bağımsızlık yanlısı Katalan halk tarafından öfkeyle karşılanmış ve siyasi liderlerin serbest bırakılmasına yönelik çeşitli protesto gösterileri gerçekleştirilmiştir (Minder, 2019).

Günümüzde, Katalan ve Madrid hükümetleri arasındaki ilişkilerde 2017 Katalan Bağımsızlık Referandumunun yarattığı gergin ortamın halen etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Referandum sonrası bağımsızlık söylemlerinden asla vazgeçmeyen ayrılıkçı Katalanlar, düzenledikleri çeşitli protesto gösterileri aracılığıyla, bağımsızlık yolunda her türlü baskı karşısında duracaklarının sinyalini vermektedirler. Bu şartlar altında, 2017 referandumunun ve akabinde gerçekleşen tek taraflı bağımsızlık ilanının yol açtığı söz konusu gergin atmosferin taraflar arasında ciddi bir uzlaşma sağlanana kadar süreceğini söylemek mümkündür.

Katalonya Parlamentosu'nun Bağımsızlık İlanına Yönelik Uluslararası Tepkiler

Katalonya'nın 1 Ekim 2017'de gerçekleştirdiği bağımsızlık referandumunu dayanak göstererek, 27 Ekim 2017'de İspanya'dan tek taraflı bağımsızlık ilan etmesine dünyadan tepkiler gecikmemiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı, Katalonya Özerk Hükümeti'nin bağımsızlık ilan etmesinin ardından İspanya'nın bölgenin kontrolünü ele geçirme çabalarını desteklediğini açıklamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Heather Nauert, Katalonya'nın İspanya'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamış, ABD'nin Madrid hükümetinin İspanya'yı güçlü ve birleşik tutmak için aldığı anayasal önlemlerini desteklediğini ifade

etmiştir (Mix, 2018). Eylül 2017’de İspanya Başbakanı Mariano Rajoy ile düzenlediği ortak basın toplantısında Katalonya’nın bağımsızlık ilanının “aptalca” olacağını söyleyen ABD Başkanı Donald Trump, “Bence İspanya büyük bir ülke ve birleşik kalmalı” diyerek bağımsızlık ilanı öncesinde duruma yönelik yaklaşımını ortaya koymuştur (Weiss, 2017).

Katalan bağımsızlık referandumunun ikinci gününde, Avrupa Komisyonu ise konunun bir İspanyol iç meselesi olduğunu ve tüm eylemlerin İspanya Anayasası uyarınca yapılması gerektiğini açıklayarak, tüm ilgili aktörlerin çok hızlı bir şekilde çatışmadan diyaloga geçmesi konusunda çağrıda bulunmuştur. Siyasette şiddete yer olmadığını vurgulayan Komisyon, “Başbakan Rajoy’un liderliğine, bu zor süreci İspanya Anayasası çerçevesinde çözüme ve bölge vatandaşlarının temel haklarına saygı gösterme konusunda güveniyoruz” diyerek İspanya’nın birlik ve beraberliğinin korunması gerekliliğine duyduğu inancı ifade etmiştir (DW News, 2017). Komisyon Başkanı Jean- Claude Juncker, Avrupa Birliği’nin daha fazla bölünmeye ihtiyacı olmadığını belirterek, Katalonya’nın bağımsızlık ilanının boş bir çabadan ibaret olduğunu vurgulamıştır. Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk ise, Katalan parlamentosunun tek taraflı bağımsızlık bildirisinin Avrupa Birliği açısından hiçbir şey ifade etmediğini belirtmiştir. Avrupa Parlamentosu Başkanı Antonio Tajani, Twitter’da yaptığı açıklamada Katalan referandumunu Avrupa Birliği’nden hiç kimsenin tanımayacağını ifade etmiştir (Aljazeera, 2017).

İngiltere Başbakanı Theresa May sözcüsü, Katalan parlamentosunun tek taraflı bağımsızlık ilanından sonra şu ifadeleri kullanmıştır: “İngiltere, Katalan bölgesel parlamentosu tarafından yapılan Tek Taraflı Bağımsızlık Bildirgesini tanımıyor ve tanımayacak. Bağımsızlık kararı, İspanya Anayasası’na göre yasa dışı ilan edilen bir oylamaya dayanıyor. Hukukun üstünlüğünün gözetildiğini, İspanyol Anayasası’na saygı duyulduğunu ve İspanyol birlik ve beraberliğinin korunduğunu görmek istiyoruz” (Saeed, 2017). İngiltere ile sıkıntılı bir süreç yaşayan özerk bölge İskoçya’dan ise, Katalan Parlamentosunun tek taraflı bağımsızlık ilanını tanıdığına yönelik herhangi bir açıklama gelmese de Katalonya’ya destek verdiği yönünde bir açıklama gelmiştir. İspanya’nın bağımsızlığa karşı çıkma hakkı olabileceğini ifade eden İskoçya Kültür, Turizm ve Dış İlişkiler Bakanı Fiona Hyslop, her şeye rağmen Katalonya’nın kendi geleceğini belirleyebilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Madrid’in Katalan hükümetiyle gerekli ölçüde diyalog kurmadığını belirten Hyslop, tek taraflı olarak gerçekleştirilen bağımsızlık ilanının defalarca yinelenen diyalog çağrısının reddedilmesi üzerine geldiğinin altını çizmiştir (AB haber, 2017).

Angela Merkel’in sözcüsü Steffen Seibert, Twitter’da yaptığı açıklamada, Alman federal hükümetinin böyle bir bağımsızlık ilanını tanımadığını belirterek, İspanya’nın egemenliği ve toprak bütünlüğünün dokunulmazlığına vurgu yapmış, diyalog için mevcut tüm fırsatların kullanması çağrısında bulunmuştur. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron da söz konusu süreç ile ilgili olarak Rajoy ve İspanyol hükümetine tam destek verdiğini açıklamış, Fransız Guyanası ziyareti sırasında gazetecilere Fransa için İspanya’da tek muhatabın Başbakan Rajoy olduğunu söylemiştir. Macron, “İspanya’da anayasal kurallara sahip bir hukuk devleti mevcut. Mariano Rajoy bu kurallara uyulmasını istiyor ve benim buna tam desteğim var” diyerek Katalan Parlamentosunun tek taraflı bağımsızlık ilanına yönelik tavrını ortaya koymuştur (Aljazeera, 2017).

Belçika Başbakanı Charles Michel ise siyasi bir kriz olarak gördüğü bu durumun ancak diyalog yoluyla çözülebileceğini vurgulamış, ulusal ve uluslararası düzene saygılı bir barışçıl çözüm istediklerini ifade etmiştir (Saeed, 2017). Portekiz Başbakanı Antonia Costa da

İspanya'nın anayasada yer alan birlik ve bütünlük ilkesinin savunusunda Madrid hükümeti ile tam dayanışma içinde olduklarını belirtmiştir (AB haber, 2017). Kanada Başbakanı Justin Trudeau, ülkesinin birleşik İspanya'yı tanıdığını, bu sebeple taraflar arasında gerçekleşmesi muhtemel müzakerelerin hukukun üstünlüğüne, İspanya anayasasına ve uluslararası hukuk ilkelerine göre yapılması gerektiğinin altını çizmiştir (Aljazeera, 2017).

14. Valdai Uluslararası Müzakere Kulübü toplantısında konuşan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ise Katalan Parlamentosunun aldığı tek taraflı bağımsızlık kararının İspanya'nın kendi iç meselesi olduğunu ve bu sorunun İspanyol mevzuatı ve Anayasası'na göre çözülmesi gerektiğini ifade ederek, bu türden konularla ilgili konuşulurken dikkatli olunması gerektiğini belirtmiştir (Kremlin, 2017). Tüm büyük uluslararası aktörler gibi Çin de, 2017 Ekiminde gerçekleştirilen referanduma ve hemen ardından Katalan hükümeti tarafından yapılan bağımsızlık ilanına karşı çıkmıştır. İspanyol hükümetinin toprak bütünlüğünü korumak için aldığı önlemleri destekleyen Pekin, meselenin AB Parlamentosu gündemine alınması için gayret sarf etmiştir. Buradaki amaç, AB'nin Katalan ayrılıkçılara yönelik İspanya'nın güç kullanımını kabul etmesinin sağlanması ve dolayısıyla bu güç kullanımının Çin'in anavatan ayrılıkçılarıyla başa çıkmasına izin veren bir emsal oluşturmasına imkân tanınması olmuştur. Ancak tüm siyasi kargaşa beklentilerine rağmen Çin'in Katalonya ile olan ticari faaliyetlerinin artması, örtülü olarak Çin'in Katalan bağımsızlığını bir tehdit olarak algılanmadığı anlamına da gelebilir (Moreno, 2019).

NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg ise İspanya'nın, NATO güvenliğine önemli katkıları olan sadık bir müttefik olduğunu vurgulamış, Katalonya'nın bağımsızlık sorununun İspanya'nın anayasal düzeni içinde çözülmesi gerektiğinin altını çizmiştir (AB haber, 2017). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı da Katalonya'nın bağımsızlık ilanının akabinde, "Anayasal meşruiyete sahip olmayan söz konusu tek taraflı kararda ısrar edilmemesini, demokrasi dikkate alınarak ve hukukun üstünlüğü temelinde çözüm bulunmasını temenni etmekteyiz. İspanya'nın toprak bütünlüğüne ve İspanya halkının iradesine saygıyı esas olarak görmekteyiz" şeklinde açıklama yapmıştır. Açıklama kapsamında Türkiye'nin, İspanya hükümet ve kurumlarının bu zorlu süreci aşacağından kuşku duymadığı ve bu doğrultudaki çabalarını desteklediği vurgulanmıştır (Dünya Haber, 2017). Türkiye'de Kanal 24'e verdiği röportajda Avrupa Birliği Bakanı Ömer Çelik, Katalan parlamentosunun bağımsızlığı ilan etme kararını "yanlış" olarak nitelendirmiştir. Röportajda Türkiye'nin Katalonya'nın bağımsızlık ilanını meşru bulmadığının altını çizen Çelik, "Türkiye, İspanya'nın toprak bütünlüğünü, anayasasını ve siyasi birliğini desteklemeye devam edecek" ifadeleriyle sözlerine devam etmiştir (Aljazeera, 2017).

Sonuç ve Değerlendirme

1 Ekim 2017'de gerçekleşen Katalan bağımsızlık referandumunu takiben Katalonya Parlamentosu'nun İspanya'dan tek taraflı bağımsızlık ilan etmesi sonrasında, birçok devlet meseleye tepki göstermiştir. Katalanların bağımsızlık ilanının diğer ayrılıkçı bölgeleri özendirme ihtimali ve dolayısıyla devletlerin toprak bütünlüğünün ve ülkesel birliğinin bozulma olasılığının güçlenmesi meselenin uluslararası alanda yankı uyandırmasının en önemli sebebi olarak görülebilir. Örneğin, Çin'in bölgeye çok uzak bir devlet olmasına rağmen Katalonya'nın bağımsızlık ilanı ile ilgili olumsuz görüş bildirmesi, kendi içindeki ayrılıkçı hareketlere (Şincan, Tibet, İç Moğolistan) yönelik tavrının net bir göstergesi olmuştur. Keza AB de bünyesi içindeki diğer ayrılıkçı hareketlere (Bask Bölgesi, Flaman Bölgesi, Korsika, Bavyera, Güney Tirol vb.) örnek olacağı ve dolayısıyla AB

entegrasyonunun engelleneceği düşüncesiyle bu bağımsızlık kararına karşı çıkmakta ve Katalonya'yı yalnızca İspanya'nın bir parçası olarak tanıdığını ifade etmektedir.

ABD ise Katalonya'nın bağımsız olmasının ortaya çıkaracağı domino etkisinin Batı'daki dengeleri değiştirme ihtimalini göz önüne alarak, Katalonya'nın İspanya bünyesindeki konumunun korunmasını istemektedir. Türkiye de kendi sınırları içinde yaşanan Kürt sorunu dolayısıyla ayrılıkçı bir bölgenin tek tarafı olarak bağımsızlık ilan etmesine sıcak bakmamakta ve İspanya merkezi hükümetinin yanında yer aldığını belirtmektedir. Rusya'nın tepkisinin ise diğer devletlere göre farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Rusya, kendisine uzak bir bölgede vuku bulan bir gelişme olması nedeniyle duruma ilişkin olarak mesafeli bir duruş sergilemesinin yanı sıra meselenin İspanya'nın iç meselesi olduğunu vurgulamaktadır. Bu tavrından hareketle, Rusya'nın Batı'yı kendi iç sorunlarıyla mücadele eden bir formda görmek istediği ve bu nedenle Katalonya'nın bağımsızlık ilanını pek de olumsuz karşılamadığı söylenebilir.

Bu bilgiler ışığında, Katalan Parlamentosu'nun tek tarafı bağımsızlık ilanına yönelik verilen uluslararası tepkiler değerlendirildiğinde, devletlerin çoğunun genel olarak meseleye olumsuz baktıkları dikkat çekmektedir. Tek tarafı olarak ilan edilen bağımsızlığı tanımadıklarını ve İspanya merkezi hükümetinin yanında olduklarını belirten İngiltere, Almanya, Fransa, Belçika, Kanada, Türkiye ve ABD gibi devletler söz konusu bağımsızlık ilanının kendileri açısından bir şey ifade etmediğini vurgulasalar da, İspanya hükümeti tarafından referandumu engellemeye yönelik gerçekleştirilen şiddet eylemlerini kınamışlardır. Sorunun İspanya anayasası çerçevesinde hukukun üstünlüğü gözetilerek çözülmesi gerektiğine vurgu yapan devletler, İspanya merkezi hükümetinin bölgesel hükümet ile diyalog kurmasının önemine de atıfta bulunmuşlardır. Ancak Çin, İspanya hükümetinin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik aldığı tüm önlemleri desteklediğini ifade ederek, şiddet eylemlerinin karşısında yer alan bir söyleme girmemiştir.

Kaynakça

AB Haber. (2017). Katalonya'nın bağımsızlık ilanına dünyadan ilk tepkiler...Bağımsızlık ilanı sonrası İspanya hükümeti, Katalonya parlamentosunu feshetti. Erişim Adresi: <https://www.abhaber.com/katalonyanın-bagimsizlik-ilanina-dunyadan-ilk-tepkiler/>.

Aljazeera. (2017). World reacts as Catalonia calls for independence. Erişim Adresi: <https://www.aljazeera.com/news/2017/10/world-reacts-catalonia-calls-independence-171027221353642.html>.

Buchanan, A. E. (2007). *Justice, legitimacy, and self-determination: Moral foundations for international law*. Oxford University Press on Demand.

Cetrà, D., Casanas-Adam, E., & Tàrrega, M. (2018). The 2017 Catalan independence referendum: A symposium. *Scottish Affairs*, 27(1), 126-143.

Child, D. & Mitchell, C. (2017). Catalonia independence referendum: All you need to know. Erişim Adresi: <https://www.aljazeera.com/news/2017/09/catalonia-independence-referendum-170927083751915.html>.

Crawford, J. R. (2006). *The creation of states in international law*. Oxford University Press.

Dewan, A., Cotovio V. & Clarke, H. (2017). Catalonia independence referendum: What just happened?. Erişim Adresi, <https://edition.cnn.com/2017/10/02/europe/catalonia-independence-referendum-explainer/index.html>.

Dünya Haber. (2017). Katalonya'nın bağımsızlık ilanına tepkiler. Erişim Adresi: <https://www.dunya.com/dunya/katalonyanin-bagimsizlik-ilanina-tepkiler-haberi-388489>.

DW News. (2017). Catalonia referendum violence prompts European reaction. Erişim Adresi: <https://www.dw.com/en/catalonia-referendum-violence-prompts-european-reaction/a-40772750>.

Fabry, M. (2012). The contemporary practice of state recognition: Kosovo, South Ossetia, Abkhazia, and their aftermath. *Nationalities Papers*, 40(5), 661-676.

Kohen, M. G. (Eds.). (2006). *Secession: international law perspectives*. Cambridge University Press.

Kremlin. (2017). Meeting of the Valdai International Discussion Club. Erişim Adresi: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/55882>.

Minder, R. (2017). Catalan Separatist Leaders Get Lengthy Prison Terms for Sedition. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2019/10/14/world/europe/catalonia-separatists-verdict-spain.html>.

Mix, Derek E. (2018). *Spain and its relations with the United States: In brief*. Congressional Research Service.

Moreno, M. V. (2019). China and the independence of Catalonia. Erişim Adresi: <https://ceias.eu/china-and-the-independence-of-catalonia/>.

Muro, D. (2017). Strategies of secession and counter-secession. *Secession and Counter-secession*.

Real Instituto Elcano. (2019). The independence conflict in Catalonia. Erişim Adresi: <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/d8496562-e096-44a1-81da-b871c91ccf62/Catalonia-dossier-elcano-october-2019.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=d8496562-e096-44a1-81da-b871c91ccf62>.

Saeed, S. (2017). How the world reacted to Catalan independence declaration. Erişim Adresi: <https://www.politico.eu/article/how-the-world-reacted-to-catalan-independence-declaration/>.

Van den Driest, S. F. (2013). Remedial secession. *A right to external self-determination as a remedy to serious injustices*.

Weiss, B. (2017). Catalonia is an integral part of Spain': The US sides with Spain's government in Catalonia independence dispute. Erişim Adresi: <https://www.businessinsider.com/us-catalonia-independence-spain-2017-10>.

1876 Yılında Edirne Vilayeti'ndeki Asayiş Problemleri (826 Numaralı Ayniyat Defteri Verilerine Göre)

Arzu Taşcan^{a, b}

Özet

Ayniyat defterleri, XIX. yüzyılda Sadaret'ten taşra idarecilerine, nezaretlere ve diğer makamlara gönderilen yazıların aynen kaydedildiği defterlerdir. Defterlerde idari, mali, askeri, hukuki, sosyal ve farklı konular hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı 826 numaralı Ayniyat defterinde yer alan ve 1876 yılında Sadaret tarafından Edirne Vilayeti'ne gönderilen belgelere yansıyan olaylar ışığında asayiş problemlerini saptamaktır. Defterdeki belgeler Vilayete gönderilen kısa mektuplardan oluşmaktadır. Mektuplarda, halkın gönderdiği dilekçelerdeki şikâyet ve taleplerden bahsedilerek vilayet idarecilerine ne yapmaları gerektiği bildirilmiştir. Asayiş problemlerine dair defterden tespit edilen belgeler yağma, gasp, hırsızlık, cinayet, mala ve mahsule zarar verme, zorla zapt ederek başkasının mülkünü üzerine yerleşme, arazi ve mera çekişmeleri hakkındadır. 1876 ve öncesinde meydana gelen bu olaylarla ilgili halkın şikâyetleri karşısında vilayetteki yöneticilerin ve devletin nasıl bir davranış sergilediği defterdeki belgeler bağlamında irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Edirne
Asayiş Problemleri
Arazi Müdahaleleri
Cinayet ve Hırsızlık

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.06.2020
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.747612

Public Order Problems in Edirne Province in 1876 According to Ayniyat Notebook Numbered 826

Abstract

Ayniyat notebooks are the notebooks where the writings sent from Sadaret in the XIXth century to the provincial administrators, ministries and other authorities were recorded exactly. There are registries about the administrative, financial, military, legal, social and other different matters in these notebooks. The main aim of this study is to determine public order problems which were reflected in the documents sent by Sadaret to the Edirne province in 1876 and are in the 826 numbered Ayniyat notebook. The documents in this notebook contain short letters sent to the province. In the letters, to the provincial administrators were informed about what they should do in front of complaints and requests of the public. The documents determined from the notebook on public order problems are about pillage, extortion, robbery, murder, damaging the crop and property, settling on someone else's property by force, land and pasture conflicts. The behavior of the administrators in provinces and state in the face of public complaints about these events that occurred in 1876 and earlier were scrutinized in the context of the documents in the notebook.

Keywords

Edirne
Public order problems
Land interventions
Murder and theft

About Article

Received: 03.06.2020
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.747612

^a İletişim Yazarı: arzu.tascan@cbu.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti ABD, ORCID ID: 0000-0001-5618-8901.

Giriş

1876 yılı Osmanlı Devleti'nin en buhranlı dönemlerinden biridir. Osmanlı Devleti mali, idari ve siyasi bakımdan bir kaos ortamı içerisindeydi. Kırım Savaşı'ndan itibaren alınan dış borçlar ödenememiş, 1875'te borç faizlerinin yarısının nakit ödeneceği kalan yarısının da senet ile ödeneceği ilan edilmiş, 1876'da ise ödemeler durdurulmuştur (Pamuk, 2012, s. 21-23; Küçük ve Ertüzün, 1994, s. 58-59). 1875 Haziran'ında başlayan Bosna İsyanı uluslararası bir mesele haline gelmiş, Zağra'da 16-21 Eylül 1875'te başarısızlıkla sonuçlanan bir isyana teşebbüs eden Bulgar komiteler daha büyük bir ayaklanma hazırlığına başlamışlardır. Komitelerin hazırlıklarına Osmanlı hükümeti sessiz kalmış, Edirne valisi Akif Paşa'nın ikaz ve yardım taleplerini her defasında cevapsız bırakmıştır. Nitekim 2 Mayıs 1876'da başlayan ayaklanmayı Osmanlı Devleti ancak bir hafta sonra bastırabilmiştir (Aydın, 1992, s. 7-8). Bu ayaklanma devam ederken meydana gelen Selanik Vakası'nda Fransız konsolosu Moulin ve Alman konsolosu Abbot öldürülmüş, olay Avrupa basınında Müslüman-Hıristiyan çatışması olarak yer almış (Aydın, 2005, s. 39-40), yine aynı günlerde İstanbul'da medrese talebeleri ayaklanmış, bu hadise ile ilgili Rus elçisi tarafından "Müslümanlar silahlandılar, Hıristiyanları katledecekler" söylentisi yayılmış ve böylece art arda yaşanan hadiseler Avrupa politikasını Rusya'ya karşı Osmanlı taraftarlığından adım adım uzaklaştırmaya başlamıştır (Karal, 1988, s. 102-103). Mayıs ayındaki bu olayların etkileri sürerken Haziran ayının sonunda Sırbistan ve Karadağ savaş ilan etmiştir (Aydın, 1992, s. 9). Bütün iç ve dış sorunlara çözüm olarak, meşrûti rejim kurmak amacıyla bir saray darbesi gerçekleştirilmiş; Mayıs ayının sonunda Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş, yerine V. Murat ve ondan üç ay sonra da II. Abdülhamit tahta çıkarılmıştır. 1876 yılında Avrupa'nın büyük devletleriyle diplomatik bir mücadele içerisinde de olan Osmanlı Devleti, Balkanlardaki meseleleri görüşmek ve çözmek üzere Tersane Konferansı'nın toplandığı gün Kanun-i Esasi'yi ilan etmiş, toplantı kararlarını ise hâkimiyet haklarını ihlal ettiği için kabul etmemiştir (Aydın, 1992, s. 9-10; Çetinsaya, 2016, s. 357).

Bu çalışmada Osmanlı'nın siyasi, idari ve mali alanlarda sıkıntılarının olduğu böyle bir kaos ortamında, dönemin en sıcak olaylarının yaşandığı coğrafyada yer alan Edirne Vilayeti'nde meydana gelen asayiş problemlerine odaklanılmış, temel kaynak olarak da 826 nolu Ayniyat defterindeki belgeler kullanılmıştır. *Ayniyat defterleri "XIX. yüzyılda Sadaret dairesinden nezaretlere, vilayetlere ve diğer makamlara yazılan tezkirelerin aynen suretlerinin kaydedildiği"* (Aktaş, 1991, s. 277) defterlerdir. Osmanlı Arşivi'nde 595 nolu Bâb-ı Âli Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO.AYN.d.) kataloğunda bulunan 1875 adet defter, Sadaret'in 1227-1330/1812-1912 tarihleri arasında bahsedilen makamlarla yapılan yazışmalarının muhtelif konulardaki kayıtlarını içermektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017, s. 119).

Söz konusu defterlerde; *kamu davaları, şahsi davalar ve resmi makamlar arasındaki anlaşmazlıklar ile idari ve mali konuların yanı sıra nizamname ve talimatnameler* yer almaktadır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017, s. 194). *"Tanzimat sonrasında Şeriyeye mahkemelerinin yetki alanından çıkarılan ve nizamiye mahkemelerine aktarılan dava konularına dair pek çok yazışmaya ayniyat defterlerinde tesadüf edilmektedir"* (Gökmen, 2018, s. 444-445). Ayrıca *"bu defterler sayesinde XIX. yüzyılda eyaletlerin durumu, Osmanlı müesseselerinin ve bürokrasisinin işleyişi hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır"* (Aktaş, 1991, s. 278).

"Ayniyat defterleri Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi ile şehir tarihi çalışmalarında çok fazla kullanılmış defterler değildir" (Gökmen, 2018, s. 444) tespiti oldukça yerindedir. Bununla birlikte bu defterler müstakil olarak da çok fazla incelenmemiştir. Defterlerden sadece bir kaç yüksek

lisans tezi olarak çalışılmış ve sonuçlandırılmıştır. Çeşitli makalelerde ve kitaplarda bu defterlerde bulunan bazı belgelerden faydalandığı gibi, yalnızca Ayniyat defterlerinin ana kaynak olarak kullanıldığı kitaplar da yayınlanmıştır: 812, 829, 624 (624 nolu defter iki defa), 961 ve 928-926 numaralı Ayniyat defterleri yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bunların yanı sıra 1 Nolu (Anadolu Adi) defter Ertan Gökmen tarafından incelenmiştir (Gökmen, 2018, s. 443-477). Yine Ertan Gökmen ve Ömür Yazıcı Özdemir tarafından 812 numaralı Aydın Ayniyat Defterindeki belgelere göre hazırlanan “Aydın Vilayeti’nde Suç ve Ceza (1866-1877)” (Gökmen ve Özdemir, 2016) ve 812 nolu defterle birlikte 813 nolu Aydın Ayniyat Defterinin de kullanıldığı “Ayniyat Defterleri Işığında Aydın Vilayeti’nin İdari, İktisadi ve Sosyal Durumu (1866-1880)” (Gökmen ve Özdemir, 2018) adlı kitaplar kayda değer çalışmalardır. Mehmet Çetin, Kırım Savaşı hakkında telif etmiş olduğu kitabında 300, 604, 723, 618 ve 724 numaralı Ayniyat defterlerindeki belgelerden faydalanmıştır (Çetin, 2016). Aynı yazarın Recep Kök ile birlikte yayınladığı diğer makalelerde de bu defterleri kullandığı görülmektedir. Ferhat Berber makalesinde 813 nolu Aydın Ayniyat defterinden istifade etmiştir (Berber, 2011, s. 17-49).

Osmanlı Arşivi’nde 595 nolu (BEO.AYN.d) kataloğunda 819-828 sıra numaralarında kayıtlı 10 adet “Edirne, Adana, Şarkî Rumeli” adlı defter bulunmaktadır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017, s. 120). Bu çalışmanın kaynağı olan 826 nolu “Edirne, Adana, Şarkî Rumeli” adlı defterdeki kayıtlar şukka (Kütükoğlu, 2018, s. 233; Pakalın, 2004, s. 360; Devellioğlu, 1993, s. 1003) adı verilen kısa mektuplardan oluşmaktadır.

Defterde, ilgili yıla ait Sadaret’ten Edirne Vilayeti’ne, sancak ve kazalara gönderilen toplam 194 adet belge bulunmaktadır. Bu şukkalar, vilayet dâhilinden bir mesele hakkında bilgi verilerek, halkın şikâyet ve taleplerini içeren dilekçeler vesilesiyle bilgilendirme, bilgi isteme ve çözüm amaçlı olarak gönderildiği gibi, bir talep olmaksızın da idari makamların bir konu hakkında bilgilendirilmesi, bilgi istenmesi veya bir işin yapılması, bir meselenin incelenmesi ve soruşturulması için Sadaret’ten gönderilmiştir.

1836 yılında yapılan bir düzenleme ile Rumeli Eyaleti’nin Paşa Sancağı’na bağlı bir kaza olan Edirne, “Edirne Eyaleti Müşirliği” olarak yapılandırılmıştır (Çadırcı, 1987, s. 1227-1229; Karakuş, 2018, s. 200-203). 1864 Vilayet Nizamnamesi’nin ilan edilip uygulanmaya başlanmasına kadar geçen sürede taşra idaresinde 1840, 1842, 1846, 1849, 1852 ve 1858 yıllarında çeşitli düzenlemelere gidilmişse de Edirne’nin idaresinde çok fazla bir değişiklik olmamıştır (Efe, 2009, s. 87-109; Ünver, 2015, s. 98-100; Evcı, 2019, s. 19-76). 1864 Vilayet Nizamnamesi başlangıçta pilot bölge olarak Tuna Vilayeti’nde, (Seyitdanlıoğlu, 2, 1996, s. 69), 1867 yılından itibaren Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerinde uygulanmaya başlamıştır (Seyitdanlıoğlu, 5, 1996, s. 89). Nizamname’ye göre oluşturulan Edirne Vilayeti’ne İslimye, Tekfurdağı, Gelibolu ve Filibe sancakları bağlanmıştır (Evcı, 2019, s. 94-95).

Defterdeki belgelerde vilayetin bu sancaklarının adı zikredilmektedir. Ancak sadece bir belgede Edirne’ye bağlı sancak olarak kaydedilen Sofya’nın (BEO.AYN.d. 826, No: 6429, 14 Ş 93/4 Eylül 1876, s. 193) 1877 yılının Edirne Vilayeti Salnamesi’nde sancak (Salname-i Vilayet-i Edirne, r. 1293/h. 1294/m. 1877, s. 103-112) olarak kayıtlı olduğu, incelenen dönem olan 1293/1876 yılının salnamesinde yer almadığı tespit edilmiştir (Salname-i Vilayet-i Edirne, h.1293/m. 1876). 1876 yılının salnamesine göre Edirne’nin sancak ve kazaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Salname-i Vilayet-i Edirne, h.1293/m. 1876, s. 47-88):

Tablo 1. 1876 Yılında Edirne Vilayeti'nin Sancak ve Kazaları

Sancaklar	Edirne	Filibe	İslimye	Gelibolu	Tekfurdağı
Kazalar	Dimetoka	Hasköy	Yanbolu	Keşan	Çorlu
	Cisr-i Mustafa Paşa	Zağra-i Atik	Misivri	Gümölcine	Hayrabolu
	Cisr-i Ergene	Kızanlık	Karinabad	Şarköy	Malkara
	Kırkkilise	Çırpan	Aydos	İnöz	Vize
	Ferecik	Sultanyeri	Zağra-i Cedid		Bergos
	Pınarhisar	Ahi Çelebi	Ahyolu Bergosu		Midye
	Havsa				Ereğli
	Kızılağaç				
	Babay-ı Atik				
	Edirne				

Defterdeki belgelerde, idari birimlerin yanı sıra yöneticiler ve memurlar ile ilgili olarak atama, soruşturma, azl, idarecilerle halk arasında çeşitli konularda meydana gelen problemler hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Belgeler, vilayetin iktisâdî ve bazı yönleriyle de sosyal hayatı hakkında veriler sağlamaktadır. Kayıtlardan, halkın ve hatta mültezimlerin vergilerden dolayı mağdur olduğu anlaşılmaktadır. Borç meseleleri ile istihdam ve maddi yardım talepleri diğer iktisadi ve sosyal konulardandır. Defterde askeri konularla ilgili vilayete gönderilen şukkalara rastlanmıştır. Bunların neredeyse tamamı ordu için toplanan yardımlar hakkındadır. Edirne Vilayeti'nde iskân edilen Kırım ve Kafkasya muhacirleri ve bunların yaşadıkları problemler defterdeki belgelerden tespit edilebilmektedir. Çerkeslerin karıştığı bazı saldırılardan, gasp ve araziye müdahalelerinden dolayı yapılan şikâyetlere bu makalede yer verilecektir. İdari, hukuki, sosyal, askeri ve iktisadi kategorileri dışında farklı konulara dair defterdeki diğer belgeler ise hizmetlerinden dolayı mükâfatlandırılma talepleri, İstanbul'a nakil izni, vilayet tarafına gidecek olanlarla ilgilenilmesi, tarım, ticaret ve inşaat işleri ile ilgilidir.

Arazilere Yapılan Müdahaleler ve Mera Meseleleri

Arazilere Yapılan Müdahaleler

Edirne Vilayeti'nde sahipli arazi ve mallara yapılan çeşitli saldırı ve müdahaleler bulunmaktadır. Müdahaleler, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla iki şekilde meydana gelmiştir. Kişi veya gruplar bazen bir araziye veya bir mülkü zapt ederek hem zarar vermişler, hem de kendi tasarruflarına alıp kullanmışlardır, bazen de sadece hırsızlık ve yağma amaçlı saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Arazi, tarla ve çiftliklere yapılan saldırılarda ürün ve hayvanlar çalınırken, kalanların yok edilip telef olmasına sebebiyet verilmiştir. Arazilere, can ve mallarına yapılan saldırıların ve müdahalelerin durdurulması, gerekli önlemlerin alınması, haklarının teslim edilmesi için mal sahipleri tarafından dilekçe ve telgraflar gönderilmiştir. Bunlarda bahsedilen problemler eğer mahalli idare tarafından soruşturulmuş ise konu ile ilgili elde edilen bilgiler bir mazbata halinde Sadaret'e gönderilmiştir. Bu mazbatalar Sadaret'te incelendikten sonra bir karara varıldıysa bu karar icra edilmesi için vilayete bildirilmiştir. Eğer bir karara varılamadıysa vilâyete hitaben gönderilen şukkalarda meselelerin içeriğinden bahsedilerek eğer olaylar doğru ise "devletin

haksızlıklara rıza göstermeyeceği, halkın mal ve canını korumasının ve adaleti sağlamanın görevi olduğu” vurgulanmıştır. Daha sonra meselenin araştırılarak gereğinin yapılması ve sonucunun tekrar Sadaret’e bildirilmesi istenmiştir.

Kırkkilise Kazası’na bağlı İğneci Karyesi halkının vekili Hristo ve Ustoyan atalarından kalan tarla, mera ve mezrayı Edirneli Aleksan’ın zorla kiraladığını, oysaki ziraat zamanının geldiğini, 2000 lira harcayarak yaptıkları terasların bakımsız kaldığını anlatarak adalet istemişlerdir (No: 4955, 15 S 1293/12 Mart 1876, s. 146). Gelibolu Sancağı’na bağlı Şarköy Kasabası’nda çıkan yangına komşusu Dolaryus isimli kişinin sebep olduğunu, kendi arsasının bir tarafına ve mevcut enkaza da el koyduğunu anlatarak hakkını isteyen Atine tarafından dilekçe gönderilmiştir (No: 1383, 29 Ra 1293/24 Nisan 1876, s. 158). Yorgaki Zarifi ve Zafarvili efendiler Bergos Kazası’na bağlı Amedyazlı Karyesi’nin, (No: 433, 27 Ra 1293/22 Nisan 1876, s. 157); Tosun Bey ve adamları ise Derbend Karyesi’nin (No: 7248, 12 N 1293/1 Ekim 1876, s. 201) arazilerini zapt ederek arazi ve tarlalara zarar vermişler, köylüleri darp etmişler, azarlamışlar, büyük ve küçükbaş hayvanları telef etmişlerdir. Derbend’de 300 kadar kişi öldürülmüş, evler yakılmış, para ve eşyalar gasp edilmiştir. Vize Kazası’ndaki Ahi Mehmed Karyesi halkının vekili Bevanço tarafından gönderilen dilekçenin konusu ise köylünün arazilerine, ekinlerine ve binalarına Karabet tarafından verilen hasar ve bu konuda daha önceden vilayete bildirilmiş olan hükmün icrası hakkındadır. Belgeden, Sadaret tarafından 8 Haziran 1875 tarihinde bu mesele hakkında araştırma yapılarak gereğinin hemen yerine getirilmesinin ardından sonucunun da bildirilmesinin istendiği, ancak vilayetten henüz cevap verilmediği anlaşılmaktadır (No: 10602, 16 M 1293/12 Şubat 1876, s. 137). Bir süre sonra Karabet tarafından yapılan saldırı ve tecavüzlerin durdurulması talebiyle bir dilekçenin daha gelmesi üzerine vilayete gönderilen bir önceki hüküm tekrarlanmıştır. (No: 446, 21 Ra 1293/16 Nisan 1876, s. 156). Ahi Mehmet Karyesi hakkındaki belgelerdeki verilere göre Karabet adlı şahıs önceki yıllardan itibaren aynı bölgeye saldırılar gerçekleştirmiş, halk da haksızlıklardan korunmaları için bölgedeki idarecilerden yardım istemiştir. Ancak meselenin henüz halledilemediği anlaşılmakta, asayiş sağlama noktasında taşradaki en üst sorumlu merci olan valiliğin bir yıl önce gönderilen mektubu cevapsız bırakmış olması mesele hakkında herhangi bir girişimde bulunulmadığını düşündürmektedir.

Yukarıdaki hadiselerin gayr-i Müslimler tarafından yine gayr-i Müslimlere yönelik olarak gerçekleştiği görülmektedir. Belgelerdeki verilere göre, yapılan saldırıların siyasi veya mezhepsel/dinsel bir durumdan kaynaklanmadığı söylenebilir. Yalnızca bir olayda zarar veren taraf Müslim, şikâyetçi taraf da gayr-i Müslim’dir. Gerek gayr-i Müslimlerin kendi aralarında, gerekse aşağıda bahsedilecek olan Müslimlerin kendi aralarındaki meselelerde “olayların araştırılması ve adaletin sağlanması” için merkezden memur tayin edilmediği gibi takviye kuvvet gönderilebileceğine dair diğer belgelerde bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak aşağıdaki belgede anlatılan olayda Müslimlerin gayr-i Müslim bölgelerine saldırıları söz konusudur ve meselenin araştırılıp çözüme kavuşturulması için memur görevlendirilmiştir. Ayrıca gerekirse askeri kuvvet desteğinin sağlanabileceği de vilayete beyan edilmiştir:

Hem İslimye Mutasarrıflığı’na, hem de Bergos Kaymakamlığı’na gönderilen şukkada tüccar Mösyö Zarifi’nin dilekçesinin içeriğinden bahsedilerek yetkililer tarafından olayların önlenmesi için bir girişimde bulunulmadığı belirtilmiştir: Mösyö Zarifi’nin Bergos Kazası’nda bulunan çiftliğine, civardaki diğer çiftlik ve köylere Çerkeslerden bazı şahıslar musallat olmuş, hayvanları gasp ve yağma etmiş, mahsulleri çalmışlardır. Gönderilen

şukkadaki bu açıklamadan sonra meselenin araştırılması için Zühdü Bey'in görevlendirildiği, çalışmaları esnasında kendisine gerekli kolaylığın sağlanması, ayrıca çalınmış olan hayvanlar ve diğer şeylerin buldurulup sahiplerine teslim edilmesi, çalanların yakalanıp hapsedilmesi, eğer mevcut kolluk güçleri yetersiz ise yeteri kadar askerin geçici olarak bu meselede görevlendirilmesi için gereğinin yapılması vilayete tebliğ edilmiştir (22 Ca 1293/15 Haziran 1876, s. 172).

Aşağıdaki olaylarda hem saldırıda bulunan hem de saldırıya uğrayan kesim Müslüman'dır. Bunlardan ilki hariç diğer dört olayda Çerkeslerin dahli söz konusudur. Olaylarda yerli halkın Çerkeslerden, Çerkeslerin de yerli halktan araziye müdahale, mülkü zapt ederek yerleşme, hırsızlık, mala ve mahsule zarar verme gibi konularda şikâyetlerinin olduğu görülmüştür:

Müderri Ahmed Faiz Efendi Kırkkilise Kazası'na bağlı Koçlu Karyesi sınırındaki Tokmakoğlu isimli mevkide bulunan ve 22 seneden beri oğlunun olan araziye diktikleri 80.000 kuruş kıymetindeki bağın Hacı Mehmed ve Benlioğlu Ali tarafından memur getirilerek bostanlarıyla beraber koparılıp telef ettirildiğinden bahsederek meydana gelen hasarın ödenmesini talep etmiştir (No: 608, 14 M 1293/10 Şubat 1876, s. 136). Ahyolu Bergosu Kazası'ndaki Ruskası Karyesi'nin eski muhtarı tarla ve çayırlarının bir senedir bazı Çerkesler tarafından zabt edildiğini, bu nedenle perişan olduklarını anlatmıştır (No: 117, 3 Ra 1293/29 Mart 1876, s. 155). Ahmed Ağa tarafından yapılan şikâyetin konusu da yukarıdaki ile aynıdır. Ahmed Ağa'nın Çorlu Kazası'nda bulunan Hacı Şeremet adlı çiftlik arazisine Alefli Karyesi'nde ikamet eden Çerkesler zarar vermiştir. Belgedeki, Sadaret'in 7 Aralık 1875 tarihli yazısıyla vilayetten meselenin çözüme kavuşturulmasının istendiği bilgisinden (19 Za 1293/6 Aralık 1876, s. 214) Ahmed Ağa'nın daha önceden de aynı şikâyetlerle dilekçe gönderdiği, yukarıda bahsedilen Ahi Mehmed Karyesi'nde olduğu gibi, vilayetteki yöneticilerin bu meseleyi çözmek için girişimde bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Mağdur olduklarını iddia eden Çerkesler de gönderdikleri dilekçelerle haklarını aramışlardır. Gelibolu Sancağı'nda Koyuntepe Nahiyesi'ne iskân edilmiş Çerkes göçmenlerden Osman Bey, Sarı Balabancık'ta yerleştirilmiş olan muhacirlerden 10 hane halkının, hanelerini satıp Koyuntepe Nahiyesi'ne gelerek 60 liralık hayvanını çaldıklarından ve epeyce erzakını yaktıklarından, bununla beraber civardaki diğer muhacirlerin de arazisini zapt ederek çiftçilik yaptıklarından bahsetmiş, bu müdahalelerin durdurulmasını istemiştir (No: 1469, 8 R 1293/3 Mayıs 1876, s. 159). Çerkeslerden Sefer Paşazâde İbrahim Paşa Cısr-ı Ergene Kazası'nda Çatalkırı merası civarındaki arazisine tüccar Hasan Ağa'nın koyunlarını salarak zarar verdiğini ve çıkan çatışmada çalışanlarından birisinin vurularak öldürüldüğünü anlatmış, katillerinin bulunarak cezalandırılması isteğiyle şikâyette bulunmuştur (No: 1512, 14 Ca 1293/7 Haziran 1876, s. 167).

Mera Meseleleri

Osmanlı Devleti 1274/1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile “*deoletin aslî üretim aracı ve vergi kaynağı olan toprağın kullanımı, tasarrufu ve işletilmesini belirli esaslara bağlamıştır*” (Kenanoğlu, 2006, s. 134). Kanunnamede arazi beş kısma ayrılmıştır (Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, 2014, s. 12-18; Günay, 2004, s. 416). Bunlardan arazi-i metrûke iki kısım halinde düzenlenmiştir: (Beşinci madde) “*Arazi-i metrûke iki kısımdır. Biri umum nâs için terk olunmuş olan yerlerdir ki tarîk-i âmm bu kabîldendir. Diğeri bir karye ve kasaba veya kurâ ve kasabât-ı müte'addidenin umum ahalisine terk ve tahsis olunan yerlerdir ki ahali-i kurâ ve kasabâta tahsis*

kılınmış olan meralar bu kabîldendir” (Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, 2014, s. 104-105). Maddenin ikinci kısmında bahsedilen meralar belli bir veya birkaç köy ya da kasaba halkının kullanımına terk ve tahsis edilmiş yerlerdir. Metruk terimi de bu yerlerin terk ile sahipsizleştirilmesini değil, aksine halkın istifadesine tahsis edilmiş olduklarını gösterir (Cin, 1980, s. 30). Kanunnamenin 97-100. maddeleri de doğrudan mera ile ilgili maddelerdir (Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, 2014, s. 122-123; Cin, 1980, s. 36-37).

Arazi meselelerinden olan meraların, statülerinden dolayı ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü meralar özel mülk olmayıp kamu malından sayılmaktaydı ve 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi’ne göre meralardan ancak kanunen istifade hakkı olan bir veya birkaç köy ortaklaşa faydalanabilirdi (Cin, 1980, s. 6-7; 36-37). *“Mera, yaylak, kışlak, çayır, otlak gibi köy orta malları insanların toplu yararlandıkları yerler olduğundan toplum yaşantısında önemli bir yere sahiptir. Bu malların kullanımında ortaya çıkan anlaşmazlıklar bütün köy veya belde halkını ayaklandırmakta, silahlı çatışmalara yol açabilmektedir... Hak sahibi olmayanların oradan yararlanmaya kalkışması çekişmeler doğurmaktadır ve bu çekişmeler bütün bölge halkına yayılabilmektedir” (Çeken, 2018, s. 861).*

Ayniyat defterinde mera çekişmeleri ile ilgili altı adet belge tespit edilmiştir. Olaylar Kırkkilise, Ahyolu, Edirne ve Tekfurdağı’nda meydana gelmiştir. Her ne kadar bu konu hakkında Sadaret’ten yazılan şukkalarda açık bir hüküm bulunmasa da “yapılacak araştırmanın sonucunda” 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi’ndeki meralara ilişkin maddelere göre karar verileceğini, yani Kanunnâmenin uygulanmakta olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Aşağıdaki ilk belgeye göre Kırkkilise Kasabası’nın halkının taleplerinde haklı oldukları yapılan araştırmalar ile anlaşılmıştır. Arazi Kanunnamesi’nin beşinci maddesine göre de *“bir yerin mera sayılabilmesi için bu amaçla bir köy veya kasabaya tahsis edilmiş olması gerekir. Bir tahsis bulunmadığı takdirde kadimden beri o yerin mera olarak kullanılagelmiş olması gerekir” (Cin, 1980: 36; Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, 2014, s. 104-105).*

Ahali vekilleri tarafından gönderilen telgrafta anlatılanlara göre Kırkkilise Kasabası civarında olup 30-40 seneden beri bağ haline getirilen Uğurlu Şeyh ve Tokçaoğlu çalılığı isimli mezralara bazı kişiler tarafından otlak/mera denilerek müdahale edilmiştir. Sadaret bu meseleyi Defter-i Hakani Nezaretî’ne havale etmiştir. Nezaret’ten alınan cevapta Uğurlu Şeyh mezrasının Kırkkilise Kazası’na bağlı Hass-ı Hümayun dâhilindeki mîri araziden olup bazı kişilere tapu senetlerinin verildiği ve Tokçaoğlu mezrası hakkında da bilgi olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca kanuna göre ahalinin senetlerinde belirlenmiş olan sınır dâhilindeki mahallerin eskisi gibi üzerlerinde kalması, senetleri olmayanların tasarruflarının araştırılarak “usul ve nizamınca” senet verilmesi gerektiğinin 30 Ocak 1875 tarihinde Edirne Vilayeti’ne bildirildiği anlaşılmıştır. Ancak müdahalelerin devam etmesi ve ürünlerin telef edilmesi üzerine meydana gelen zarar ve ziyanlarının tazmin edilmesi hakkında tekrar dilekçe gönderilmiş, bunun üzerine vilayete yazılan şukkada 30 Ocak 1875 tarihindeki hüküm tekrarlanmıştır (No: 10830, Gurre-i S 1293/26 Şubat 1876, s. 140).

Aşağıdaki olaylarda bahsedilen meselelerin Kanunname’nin doksan yedinci maddesi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır; *“mera, hangi köy veya kasabaya tahsis edilmiş veya hangi köy veya kasaba kadimden beri o yeri mera olarak kullanıyorsa, ancak o köy veya kasabaların ahali meradan istifade edebilirler; başkalarının meradan faydalanma hakkı yoktur. Mera olarak tahsis edilmiş olan veya kadimden beri mera olarak kullanılagelen yerler alınıp satılamaz” (Cin, 1980, s. 36; Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, 2014, s. 122). Belgeler bir köyün hayvanlarının otlaması için tahsis edilen meralara yapılan müdahalelerin durdurulması hakkındadır. Ahyolu Kazası’ndaki*

meselenin konusu mera arazisinin tarla haline getirilerek satılmasına teşebbüs edilmesi, Ada Nahiyesi'ndeki ise bir köy halkının başka bir köyün tasarrufuna bırakılan merayı zapt etmesidir:

Ahyolu Kazası halkı Soka isimli meranın bazı kişiler tarafından tarla haline getirilmesi üzerine mahalli idareye başvurmuş ise de Deâvi Meclisi'nden düzenlenen mazbata ile "arazi-i mektûme" denilerek burasının satılmasına teşebbüs edilmiştir. Ahali, meranın kendi hayvanlarının otlamasına tahsis edildiğinin ellerinde bulunan eski bir hüccette "yazılı ve kayıtlı" olup, eğer mühendis gönderilip keşif yaptırılırsa gerçeğin ortaya çıkacağını, iddialarını ispatlayacaklarını ifade etmiş, tarlanın tekrar eski durumuna getirilmesini istemişlerdir (6 S 1293/3 Mart 1876, s. 143). Edirne Vilayeti'nde bulunan Ada Nahiyesi'ne bağlı Ahır Karyesi halkına ait olan meranın bazı bölgeleri Bosna Karyesi halkı tarafından zapt edilmiştir. İki tarafın mahkeme edilerek bu zaptın durdurulması gerektiği vilayete bildirilmiştir (No: 8742, 11 Za 1293/28 Kasım 1876, s. 211).

Kara Halil Karyesi'nde meydana gelen mera hakkındaki ihtilaf ile ilgili üç adet belge mevcuttur. Aynı mesele hakkındaki belgelerin çokluğu meselenin çözüme kavuşturulması için vilayet idaresi tarafından bir girişimde bulunulmadığının da delilidir. İhtilafın sebebi ve meselenin ne şekilde cereyan ettiği belgede açıkça belirtilmemekle beraber şikâyetçi olan tarafın Kara Halil Karyesi'nin halkı olduğu göz önünde bulundurulduğunda iki ayrı tahmin yürütülebilir: Abdi Bey çiftliğini genişletmek amacıyla merayı ziraate açmaya teşebbüs etmiştir veya meradan istifade hakkı olmadığı halde hayvanlarını meraya salmıştır. Köylünün şikâyeti doğru ise Abdi Bey, tahmin edilen müdahalesinde Arazi Kanunnamesi'nin ilgili maddesine göre haklı değildir. Doksan yedinci maddede bu husus oldukça açık ifade edilmiştir: "...mera sınırları daraltılıp genişletilemez ve meraların vasfı değiştirilemez..." (Cin, 1980: 37; Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, 2014, s. 122).

Tekfurdağı Sancağı'ndaki Kara Halil Karyesi'nde bulunan çiftliğin sahibi olan Hacı Abdi Bey ile köy halkı arasındaki mera çekişmesinin mahallince halledilmesi hakkında daha önceki emr-i âli hükmüne Abdi Bey tarafından bazı sıradan sebeplerle engel olunmaktadır. Abdi Bey'in tutumları mağduriyetlere yol açtığı için emr-i âli hükmünün hemen yerine getirilmesi, kendilerinin haksızlıktan korunması isteğine dair köylülerin vekili Ahmed tarafından dilekçe gönderilmiştir. Meselenin sebepsiz yere ertelenmesinden dolayı köylüler sıkıntıya uğramışlar ise, bu durum "gayr-i câiz" bulunmuştur. Bu mesele hakkında 21 Şubat 1875 tarihinde çıkarılan emr-i âliye uygun olarak iki tarafın mahkemelerinin yapılması, mahkeme sonucuna göre gereğinin yerine getirilmesi ve sonucun Sadaret'e beyan edilmesi vilayete bildirilmiştir (20 M 1293/16 Şubat 1876, s. 139). Daha sonra Ahmed imzasıyla bir dilekçe daha gönderilince vilayete yine aynı ifadelerin tekrarlandığı bir emr-i âli daha gönderilmiştir. Bunda ise meselenin sona erdirilmesi için gereğinin yapılmasının 16 Şubat 1876 tarihinde bildirildiği ancak cevap alınmadığı hatırlatılmıştır (No: 2884, 9 C 1293/2 Temmuz 1876, s. 177). Bütün bu uyarılara rağmen meselenin hala sonuçlandırılmadığı Ahmed'in tekrar dilekçe göndermesinden anlaşılmaktadır. Üçüncü defa vilayete gönderilen emr-i âlide, bu defa da bir öncekinin tarihi belirtilmiş (2 Temmuz 1876), meselenin henüz çözülmediğinin tespit edildiği ifade edilmiş, adaletin bir an önce yerine getirilmesi ve sonucun bildirilmesi yinelenmiştir (3 Z 1293/20 Aralık 1876, s. 215).

Arazi Hakkındaki Diğer Meseleler

Defterde, yine arazi ile ilgili olup ancak yukarıdaki kategorilere dâhil edilmeyen kayıtlar bulunmaktadır. Bunların dördünde de dilekçe gönderen kişiler başlarına gelen olayı anlatmış ve mağdur olduklarını beyan ederek adalet talebinde bulunmuşlardır.

17 Mart 1876 ve 21 Aralık 1876 tarihlerinde Edirne Vilayeti'ne gönderilen şukkalarda Merhum Alish Paşa'nın karısı Şerife Azime Hanım'ın geçim sıkıntısında olduğu anlaşılan dilekçeleri özetlenmiştir. Şerife Hanım ilk dilekçesinde Üsküdar Nahiyesi'ndeki İsmailice çiftliğinin arazisinde bulunan ve üç sene öncesine kadar 1000 kuruşa kiraladığı tarla ve çayırın başkalarına kiralanmasının mağdurluğuna sebep olduğundan bahsetmekte, buraların eskiden olduğu gibi kendisine bırakılmasını talep etmektedir. Bu ilk belgedeki, 20 Ocak 1876 tarihli aynı konudaki bir yazının vilayete gönderilmiş olduğu bilgisinden hareketle Şerife Hanım'ın bu husustaki ilk dilekçesini Ocak 1876'dan önceki tarihlerde gönderdiği söylenebilir (20 S 1293/17 Mart 1876, s. 150). Diğer bir dilekçesinde Şerife Hanım, vefat eden oğlundan kalma borca karşılık İsmailice çiftliğinin bazı kişilerce satılmasına teşebbüs edildiğinden bahsederek borcunun gelecek hasat zamanına ertelenmesinin sağlanmasını ve ancak o zaman tamamen ödeyebileceğini ifade etmiştir (No: 9174, 4 Z 1293/21 Aralık 1876, s. 216).

Hariciye Teşrifatçısı Kâmil Bey Keşan Kazası'ndaki çiftlik arazisinin ürünlerini yarı yarıya bölüşmek üzere Korucu Karyesi'nin halkı ile anlaşmış, ancak köylünün arazilerindeki ürünlerin de yarısını almak için mahallinden bir ilam elde etmiştir. Zor durumda kalan köy halkı haklarının korunmasını istemiştir (No: 000, 7 N 1293/26 Eylül 1876, s. 200). Ahyolu Bergosu Kazası'ndan Süleyman, Evkaf-ı Hümâyûn Hazinesinden 20 sene önce tefevvüz etmiş olduğu çiftlik ve sairenin, kaptan-ı derya merhum Halil Rifat Paşa'nın aile arazisinin araştırılması amacıyla görevlendirilen Fuad Bey tarafından mahlûl addedilerek satışına teşebbüs edildiğini haber vermekte ve hakkının korunmasını istemektedir (No: 1526, 9 C 1293/2 Temmuz 1876, s. 176).

Hırsızlığa Dair Kayıtlar

Hırsızlığa dair belgelerde yukarıdakiler gibi sadece olaydan bahsedilmektedir. Defterde hırsızlığa dair üç vakanın kaydı bulunmaktadır. Bunlardan biri kırsal kesimde, diğerleri daha merkezi yerlerde meydana gelmiştir.

22 Temmuz 1873'te Edirne Hükümet Konağı'nın içindeki postaneden 20.000 kuruşun çalınmasına posta memuru Hacı Mustafa ile postacı Emin Efendi isminde iki kişinin dâhil olduğu yapılan tahkikatta anlaşılmıştır. Bu kişiler hakkında daha ayrıntılı soruşturma yapılarak çalınan tutarın ve hırsızların mutlaka ortaya çıkarılması 2 Ocak 1874 tarihinde Edirne Vilayeti'ne bildirilmiştir. Ancak o zamandan beri bir cevap alınmadığı için Posta Nezareti meselenin vilayete tekrar tebliğ edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Sadaret tarafından vilayete gönderilen şukkada yukarıdaki bilgiler verilmiş ve vilayet makamına ne yapılması gerektiği bildirilmiştir: "...fezâyîha cür'et idenlerin cezâsız bırakılması câ'iz olmadığı gibi ahz iyledikleri akçenin sâhiblerine te'diye ve tazmîn idilmiş olmasından dolayı Hazîne-i Mîri'ye bâr ve hasar idilmesi dahi gayr-ı lâıyk bulunmuş olduğundan ve husûs-ı mezkûrun böyle müddet-i medîde te'hîr idilmesi sebebi bilinemediğinden keyfiyetin bi'l-etrâf tahkîk ve tetkikiyle hâsıl olacak netâyicin beyân ve tenmîkine himmet buyrulması..." (No: 7, 28 R 1293/23 Mayıs 1876, s. 162).

Bu konu hakkındaki diğer iki belge hırsızlık nedeniyle uğradıkların zararların karşılanması amacıyla Çerkeslerin gönderdikleri dilekçeler hakkındadır. Hacı İshak, Sofya'da ikamet eden biraderi Hamza Efendi'nin Edirne'de istasyon civarında gecelemiş olduğu han odasından çalınmış olan eşyasının bulunmasını (No: 1797, 10 R 1293/5 Mayıs 1876, s. 159); Kızılağaç Kazası Duraklı Karyesi'ndeki muhacirlerden birkaç kişi ise kölelerinin cariyeye, eşya ve hayvanlarını alarak kaçıktıklarını beyan ederek adaletin yerine getirilmesini istemişlerdir (No: 635, 14 R 1293/9 Mayıs 1876, s. 160).

Cinayet ve Cinayete Teşebbüse Dair Kayıtlar

Bu konu hakkındaki olaylardan ikisi cinayete teşebbüs edilmesi hakkındadır. Çerkes muhacirlerinden Fatma Hanım'ın meselesi Zabtiye Nezareti'ne ve buradan da Muhacir'in İdaresi'ne havale edilmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde muhacir işleri ile ilgilenmek üzere 5 Ocak 1860'ta kurulan Muhacir Komisyonu 10 Mart 1875'te lağv edilince muhacir işleri Zabtiye Nezâreti'ne bağlı bir Muhacir'in İdaresi tarafından idare edilmeye başlamıştır (İpek, 1994, s. 68-69; Erdem, 2018, s. 75-77; Saydam, 2016, s. 288-290; Taşkesenlioğlu, 2015, s. 560).

İslimye Sancağı Meclis-i Temyiz üyelerinden Arif Efendi'nin cinayet işlemeye teşebbüs ettiği ihbar edilince vilayetten meseleyi etraflıca araştırması için bir memur görevlendirmesi istenmiştir (No: 4365, 12 M 1293/8 Şubat 1876, s. 136). Yine İslimye Sancağı Bergos Kazası Ayvacık Karyesi'nde iskân edilen Çerkes muhacirlerinden Fatma Hanım, bazı kişilerin Hasan adlı birisini azmettirerek kocası Ahmed'i öldürtmeye çalışmasından bahsedip güvenliklerinin sağlanması talebiyle dilekçe göndermiştir. Sadaret tarafından bu mesele Zabtiye Nezâreti'ne havale edilmiş ve oradan bilgi ve karar beklenmiştir. Nezaret de ilgili olan daireye, yani Muhacir'in İdaresi'ne durumu bildirmiştir. Yine sırasıyla Muhacir'in İdaresi'nin Zabtiye Nezareti'ne tebliği Sadaret'e beyan edilmiştir. Buna göre vilayete gönderilen şukkada merkezdeki yazışmaların bütün bu aşamaları anlatılmış, ardından olayın tetkik edilmesi, şikâyet edilen husus doğru ise gerekenin yapılması istenmiştir (No: 11637, 23 S 1293/20 Mart 1876, s. 151).

Aşağıda anlatılan iki olay ise darp nedeniyle ölüm hadisesinin meydana gelmesi hakkındadır. İlk olayda katillerin yerlerinin tespit edilemediği anlaşılmaktadır. İkinci olayda ise cinayet zanlısı olarak tutuklanan kişinin suçsuzluğu iddia edilmektedir.

Pazarcık'ta İbrahim Bey'i yaralayarak ölmesine sebep olan Ganto ve kardeşi Ustoyan'ın kaçarak İstanbul'a gittikleri Edirne Vilayeti'nden Sadaret'e ihbar edilmiştir. Bu ihbar üzerine Zabtiye Nezâreti tarafından araştırma yapıldığı, ancak bu kardeşlerin bulunamadıkları gibi İstanbul'a geldiklerine dair bir ipucu ve bilginin saptanamadığı, araştırılmaya devam edildiği, eğer bulunurlarsa hemen mahalline yollanacakları, ayrıca mahallince de araştırmaların sürdürülmesi vilayete bildirilmiştir (No: 917, 23 M 1293/19 Şubat 1876, s. 140). Filibe Sancağı'na bağlı Tatarpazarı Kasabası'ndan bazı kişiler Nedim isimli kişinin darp sonucu ölen Nikola'nın katlinden dolayı tutuklandığını, ancak kendisinin cinayet ile alakasının olmadığını iddia ettikleri bir dilekçe göndermişlerdir (No:11139, 2 S 1293/28 Şubat 1876, s. 142).

Arazi meseleleri bahsinde de yer verilmiş olan aşağıdaki belgenin "*cevâbnâmesi*" bulunmaktadır. Çerkes muhacirlerinden Sefer Paşazâde İbrahim Paşa, Cisir-i Ergene Kazası Çatalkırı merası civarındaki arazisine tüccar Hasan Ağa'nın koyunlarını salarak zarar

verdiğini, bunu önlemek isteyen Mahmud adlı çalışanını ise vurarak öldürüp kaçtığını, sonradan kazaya gelerek olaydan haberi olmadığını beyan ettiğini, bu sırada gözaltına alındığını ve ifadesini değiştirerek serbest kalmaya çalıştığını bildirmiş, Hasan Ağa ile çobanlarının yakalanıp yargılanmalarını talep etmiştir. Bunun üzerine vilayete gönderilen şukkada cinayet işleyenlerin yakalanıp yargılanmaları ve cezalandırılmaları istenmiştir (No: 1512, 14 Ca 1293/7 Haziran 1876, s. 167). Konuyla ilgili 27 Temmuz 1876'da vilayetten cevap gelmiştir: *"İşbu emirname-i sâminin vusûlünden bahisle merkûm Mahmûd'un katlinden dolayı taht-ı tevkiî ve istintâka alınan Hasan Kâhya ile Arnavut Rakib'in gerek mahallince ve gerek buraca icrâ kılınan istintâk ve ifâ idilen tahkîkâtta madde-i katle medhâllerine dâ'ir bir emâre alınmadığı gibi merkûm Hasan Kâhya o sırada Der-'aliyye'de olub vukû'âtdan sonra bu tarafa geldiği Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'nden 7 R 93 târîhli tahrîrâtla mersûl şahâdetnâmede beyân olunmasına mebnî asıl mütecâsirlere ele geçirilinceye kadar merkûm Hasan Kâhya'nın muvakkaten sebîli tahliye kılıldığı ve maktûl-ı merkûmun mütecâsirlere zabtiye ma'rifetiyle taharrî olunmakda bulunduğundan hîn-i derdestlerinde ber-mûceb-i kânûn haklarında lâzım gelen mücâzâtın icrâ kılınacağını mübeyyin 5 Receb 93 târîhli vilâyet-i müşârun-ileyhânın tahrîrât-ı cevâbiyesi kaydı bâlâsına şerh virilmiştir"* (No: 74, s. 167).

Af ve Tahliye Talepleri ile Sürgüne Dair Kayıtlar

Af ve tahliye talepleri hakkında vilayete gönderilen şukkalar da diğerlerinde olduğu gibi sadece dilekçelerdeki ve telgraflardaki beyana veya vilayetten gelen mazbatalara göre yazılmış, olayların araştırılarak gerekli muamelelerin yerine getirilmesi ve sonucun da bildirilmesi istenmiştir. Bu konuya dair yedi adet kayıt tespit edilmiştir. Bunların ikisinde şahısların suçlu olmadıkları, ikisinde şüphe üzerine gözaltına alındıkları iddiaları yer almaktadır. Birisinde ise mahkeme edilmeden uzun süre hapiste tutulan İbrahim ile Arap İsmail'in af edilip serbest bırakılmaları talep edilmektedir. Vilayetten bu kişilerin durumuna dair cevap gelmiş, yapılan mahkeme sonucunda suçlu olduklarının anlaşıldığı Sadaret'e bildirilmiştir. Diğer bir belge ise mahkemesinin yapılarak üç sene kürek cezasına çarptırılan Bekir'in af edilmesi hakkındadır.

Olaya (belgede olayın ne olduğu açıklanmamıştır) dâhil olmadıkları halde üç aydan beri Filibe'de gözaltına alınan Filibeli Bevanço Doşkov ve İstefan Drenski Vranigel isimli kişiler kefaletle serbest bırakılmalarını istemektedirler. Bu konuyla ilgili vilayete gönderilen şukkada benzer durumda olanların affedilmeleri hakkında daha önceden tebliğ edilen hükümlere göre gerekenin yapılması ve bahsedilen şahısların niçin şimdiye kadar tutuklu bulduklarının açıklanması gerektiği bildirilmiştir (No: 1608, 27 Ş 1293/17 Eylül 1876, s. 197).

Hayrabolu Kazası'ndan Hergelioğlu İbrahim Ağa suçu olmadığı halde Hayrabolu Kazası kaymakamı tarafından hasat esnasında gözaltına alındığını, bundan dolayı zarara uğradığını belirterek gereğinin yapılmasını istemiştir (No: 6877, 27 Ş 1293/17 Eylül 1876, s. 198). Hatice Hatun bir *zayiât* olayından dolayı şüphe üzerine tutuklanan posta tatarı olan kocasının (No: 2830, 6 Ca 1293/30 Mayıs 1876, s. 164); Asâkir-i şahanenin *"tayinât-ı lahmîyesini"* üstlenen Kupe isimli tüccar ise yanında çalışan ve şüphe üzerine gözaltına alınan Hiristo'nun istenildiği vakit teslim olması şartıyla serbest bırakılmalarını talep etmişlerdir (No: 3506, 21 Ca 1293/14 Haziran 1876, s. 171). Diğer bir talep de Hasköy'deki *malum olaydan* (belgede olayın ne olduğu açıklanmamıştır) dolayı üç sene hapsine karar

verilip Filibe'de tutuklu bulunan Bekir'in af edilmesi için biraderi Mustafa'dan gelmiştir (No: 116, 6 N 1293/25 Eylül 1876, s. 199).

Gelibolu'dan Gülsüm Hatun'un hırsızlık suçlamasıyla iki seneden beri hapiste tutulan kardeşi İbrahim ile Arap İsmail'in serbest bırakılmaların yönündeki talebi ile ilgili vilayete gönderilen şukkada, şahısları yargılamadan uzun süre hapiste tutmanın adalete aykırı olduğu, halk ve muhtarların suçlananların mağdur olduklarını onayladıkları, bu konunun araştırılarak gerçeğin ortaya çıkarılması istenmiştir (No: 3066, 19 Ca 1293/12 Haziran 1876, s. 169). 3 Ağustos 1876 tarihinde bu konuyla ilgili vilayetten gelen cevapta, bahsedilen kişilerin mahkemelerinin yapıldığı, suçlu olduklarının anlaşıldığı ve üçer sene müddetle kürek cezası verildiğine dair mazbatanın Adliye Nezâreti'ne gönderildiği beyan edilmiştir (No: 85, s. 169).

826 nolu Ayniyat defterinin 1876 yılının kayıtlarında sürgün hakkında bir kayıt mevcuttur. Bu kayıt Edirneli Veli Mustafa'nın damadı Ali'nin sürgün kararı ile ilgilidir. Bu hususla ilgili şukkada şöyle yazmaktadır:

“Edirneli Veli Mustafa'nın damadı Mehmed 'Ali nâm şahsın ahvâl ve harekât-ı gayr-ı marziyesinden bahisle münâsib bir mahalle def' ve teb'îdi için tahte'l-hıfz bâb-ı Zabtiye'ye gönderildiği ifâdesine dâ'ir vârid olan tahrîrât-ı devletleri me'âli ma'lûm-ı senâverî oldu. Sûret-i iş'âra nazaran merkûm sâbıkâlı takımından olub habs ve tevkîf olunmuş ise de islâh-ı nefis itmeyerek sâ'ir gûne dahi fenâlıkda bulunması melhûz olduğundan kendisinin Diyarbekir'e def' ve teb'îdi Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'yle bi'l-muhâbere tensîb olunarak icâbı icrâ kılınmış olduğu beyânıyla şukka” (No: 128, 25 Receb 1293/16 Ağustos 1876, s. 189).

Sonuç

Bu çalışmada 826 numaralı Ayniyat defteri verilerine göre Edirne Vilayeti'ndeki 1876 ve öncesinde meydana gelen asayiş problemleri ele alınmıştır.

Defterdeki kayıtlarda arazi ve meralarla ilgili yaşanan ihtilafların cinayet ve hırsızlık gibi diğer vakalara göre çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu türden vakalarda bazen tek bir şahsın, bazen de bütün bir köy halkının şikâyeti söz konusudur. Belgelerdeki verilerde, mağduriyetini bildiren kişi veya kişiler ile karşı taraf arasında mahallinde görülen bir dava kaydı bulunmamaktadır. Bu sebeple bireyler veya bazen de bir köy halkının arazilere ve meralara müdahalelerinin ve başkasının özel mülkünü zorla sahiplenmelerinin bir hak iddiasından mı, kendi arazilerinin verimsizliğinden veya azlığından dolayı geçim sıkıntısı içerisine düştüklerinden mi kaynaklandığı, sadece maddi kazanç elde etmeye mi yönelik olduğu, yoksa başka sebeplerden mi kaynaklandığı yönünde kesin bir kanaat yürütülememektedir. Yaşanan olayların eşkıyalık hareketleriyle bağlantısı olduğu yönünde de bir bulguya rastlanmamış olup, halkın kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan kaynaklandığı söylenebilir. Ancak arazi meselelerinin çözümü noktasında Edirne'deki yetkililer tarafından önlem alınmadığı, asayişin sağlanmasında kolluk güçlerinin zaafa düştüğü yine belgelerden anlaşılmakta, bu zaafiyet ve otorite boşluğu yaşanan olayların başlıca sebebi olarak belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu durumun ve dönemin siyasi atmosferinin aynı zamanda başkalarının malından ve mülkünden faydalanmaya çalışanların beslendiği kaynak olduğu ifade edilebilir.

Arazi meselelerinde olduğu gibi halk kendilerine zarar verenlerin yakalanmaları ve cezalandırılmaları, mahkeme edilmeden uzun süre hapiste tutulanlar ise tahliye edilmeleri

için müracaat etmişlerdir. Merkezdeki postanede meydana gelen hırsızlık olayı hakkındaki yazı ise Posta Nezâreti'nin talebi üzerine gönderilmiştir. Bu olaya iki memur dâhil olmuş, buna rağmen vilayet tarafından uzun süre herhangi bir işlem yapılmamıştır. İşlenen diğer suçlar karşısında da vilayette aynı tavrın sergilendiği görülmektedir. Buradan hareketle arazi meseleleri de göz önünde bulundurularak hadiselerin meydana geldiği yerlere bakıldığında kırsal bölgeler ile daha merkezi konumda bulunan bölgelerde asayişin temin edilmesi ve adaletin kısa sürede sağlanması noktasında vilayet idaresinin farklı bir tutum içerisinde olmadığı yine belgelerden anlaşılmaktadır.

Devlet, mevcut olaylar sonucunda ortaya çıkan zararların tazmin edilmesi hususunda mahalli idareye görev ve sorumluluklar yüklemiş, öncelikle bir yanlışlığa meydan verilmemesi için olayların araştırılarak teyit edilmesini de önemle vurgulamıştır. Esasında Ayniyat Defterindeki belgelerden, devletin, içinde bulunduğu kaos ortamına rağmen yapılan bir şikâyet hakkında kayıtsız kalmadığını, meselenin üzerine giderek zaman zaman vilayete de halkın sorunlarını hızlı bir şekilde çözüme kavuşturarak mağduriyetlerin giderilmesi hakkında ihtarlarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

826 numaralı defterin sadece bir yıl içerisindeki kayıtlarından yola çıkılarak Edirne Vilayeti'nde meydana gelen asayiş problemlerinin ele alındığı bu çalışmada Ayniyat defterlerinin önemine ayrıca dikkat çekilmek istenmiştir. Sayıları az olsa da diğer yayınlara ve çalışmalara bakıldığında bu defterlerde bulunan belgelerin çok yoğun bir konu çeşitliliğine sahip olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

(Ayniyat Defteri) BOA. BEO. AYN.d. No: 595/826: "Edirne, Adana, Şarkî Rumeli".

Resmî Yayınlar

Salname-i Vilayet-i Edirne. 7. Def'a, Edirne Vilayet Matbaası, h.1293 / m. 1876.

Salname-i Vilayet-i Edirne. 8. Def'a, Edirne Vilayet Matbaası, r. 1293 / h. 1294 / m. 1877.

Kitap, Makale, Ansiklopedi Maddeleri ve Tezler

Aktaş, N. (1991). Ayniyat Defteri. *İslam Ansiklopedisi*, 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 277-278.

Aydın, Mahir. (1992). *Şarkî Rumeli Vilâyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Aydın, Mithat. (2005). Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) dönemindeki bazı büyük siyasi olaylara bakışı. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, 21-50.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. (2017). İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Berber, F. (Güz 2011). 19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler. *Karadeniz Araştırmaları*, 31, 17-49.

Cin, H. (1980). *Türk hukukunda mer'a, yaylak ve kışlaklar*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.

- Çadırcı, M. (Aralık 1987). Tanzimat'ın ilânı sıralarında Türkiye'de yönetim (1826-1839). *Bellekten*, LI(201), 1215-1240.
- Çeken, Ç. K. (Summer 2018). Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda mera, yaylak, kışlak, otlak ve çayırların kullanımı ile ilgili yasal düzenlemeler ve ihtilaflarla ilgili örnek kararlar. *Turkish Studies*, 13(18), 857-872.
- Çetin, M. ve Kök, R. (Aralık 2016). *Kırım Savaşı, emperyal güçlerin dünya savaşı pratiği*. Almatı: Avrupa Araştırma Enstitüsü Yayınevi.
- Çetinsaya, G. (2016). II. Abdülhamid'in iç politikası: bir dönemlendirme denemesi. *Osmanlı Araştırmaları*, 47(47), 353-409.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Efe, A. (Yaz 2009). Tanzimat'ın eyalet reformları 1840-64 Silistre örneği. *Karadeniz Araştırmaları*, 6(22), 87-113.
- Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gökmen, E. (Aralık 2018). Ayniyat defterlerinin Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi için önemi, bir numaralı Anadolu Adi Ayniyat Defteri örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 443-477.
- Gökmen, E. ve Özdemir, Ö. Y. (2016). *Aydın Vilayeti'nde Suç ve Ceza (1866-1877)*. İstanbul: Libra Yayıncılık.
- Gökmen, E. ve Özdemir, Ö. Y. (2018). Ayniyat Defterleri Işığında Aydın Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Durumu (1866-1880). İstanbul: Libra Yayıncılık.
- Günay, H. M. (2004). Metrûk, *İslam Ansiklopedisi*. 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 416-417.
- İpek, N. (1994). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karakuş, S. E. (2018). *Osmanlı idaresinde Edirne (1789-1839)* (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*. VII, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kenanoğlu, M. M. (Bahar 2006). 1858 Arazi Kanunnamesi ve uygulanması. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1, 107-138.
- Küçük, C. ve Ertüzün, T. (1994). Düyûn-ı Umumiyye. *İslam Ansiklopedisi*. 10, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 58-62.
- Kütükoğlu, M. (2018). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Pakalın, M. Z. (2004). Şukka, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, s. 360.
- Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlıdan Cumhuriyete küreselleşme, iktisat politikaları ve büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Saydam, A. (2016). Muhacir, *İslam Ansiklopedisi*. Ek-2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 288-290.

Seyitdanlıoğlu, M. (Ankara 1996). Tuna Vilâyeti nizâmnamesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(2), 67-81.

Seyitdanlıoğlu, M. (Eylül 1996). 1871 Vilayet nizamnamesinin getirdikleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(5), 89-103.

Tanzimat sonrası arazi ve tapu. (2014). İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Taşkesenlioğlu, M. Y. (Temmuz-Aralık 2015). Kırım ve Kafkasya göçmenlerinin iskânında Meclis-i Tanzimat'ın faaliyetleri. *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı, IV(74), 554-568.

Tire Kazirzade (Kaziroğlu) Camii'nin Plan ve Süslemelerine İlişkin Yeni Bulgular^a

Onurhan Bozkurt^b

Özet

Kazirzade Camii, dönemi, mimari yapısı ve süslemeleri ile Tire kentinin önemli dini yapılarından biridir. Kazirzade Camii'nin günümüze ulaşabilen bir inşa kitabesi yoktur ve yapımına da hangi tarihte başlandığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak 2015-2016 yılları arasında yapılan restorasyon çalışmaları ile ortaya çıkan bulgular, yapı hakkında daha sağlıklı bilgiler elde etmemizi sağlamıştır. Bu doğrultuda araştırmamızın öncelikli amacı, ortaya çıkan bulgular eşliğinde yapının nasıl bir etkileşim içerisinde olduğu ve hangi dönemde ele alınması gerektiğini vurgulamaktır. Caminin iç ve dış kısımlarında yapılan kapsamlı restorasyon çalışmalarında, yapının plan şeması ve süslemelerine yönelik önemli bulgular elde edilmiştir. Harim içerisinde ortaya çıkan izlerden, yapının orijinalde zaviye odalarına sahip olduğu; ancak bu odaların günümüze gelemediği anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra, yapıya ait tuğla ve alçı süslemeler de bu çalışmalar ile ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Tire
Süsleme
Restorasyon
Tuğla-Alçı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 09.07.2020
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.767186

New Findings on the Plan and Decorations of Tire Kazirzade (Kaziroğlu) Mosque

Abstract

Kazirzade Mosque is one of the important religious buildings of Tire city in terms of its period, architectural structure and decorations. Kazirzade Mosque doesn't have a construction inscription that survives to the present day, and it isn't known exactly when the construction was started. However, the findings gained in the restoration studies carried out between 2015-2016 have enabled us to obtain more sound information about the structure. In this direction, the primary purpose of this research is to emphasize the interaction that the structure had and the period in which it should be considered in accordance with the findings. In the comprehensive inner and outer restoration works carried out on the mosque, significant findings were obtained regarding the plan scheme and decorations of the structure. It is understood from the traces that emerged in the sanctuary that the building originally had guest rooms which could not survive until today. Besides, the brick and stucco decorations of the building were revealed in these excavations.

Keywords

Tire
Decoration
Restoration
Brick-Stucco

About Article

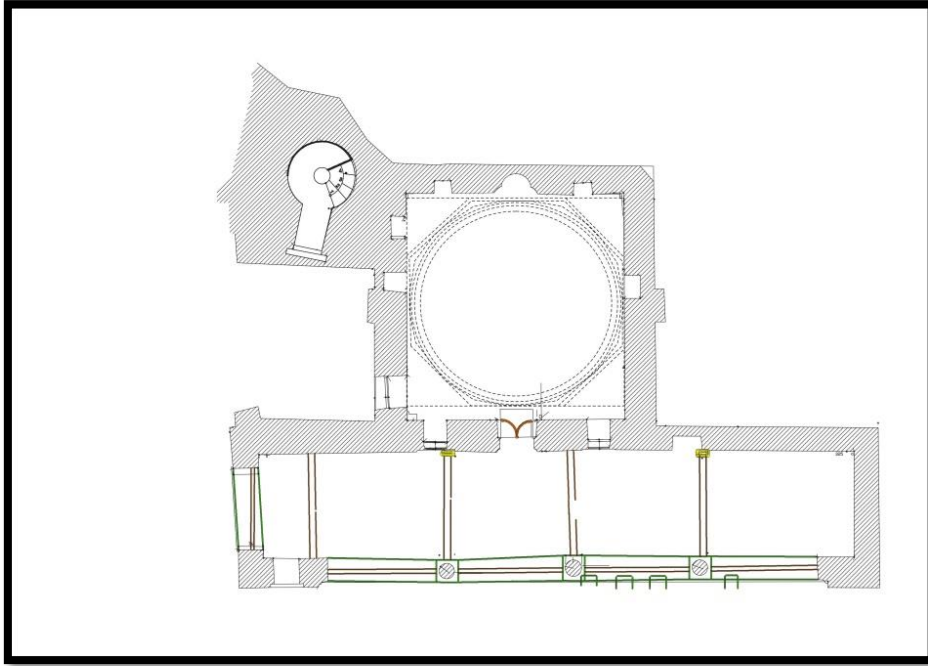
Received: 29.07.2020
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.767186

^a Bu çalışma Trakya Üniversitesi 23. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

^b Doktorant, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Doktora Programı, İzmir/TÜRKİYE. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8265-0282>, onurhandi@gmail.com

Giriş

Cami, İzmir'in Tire ilçesinde, Ertuğrul Mahallesi'nde bulunan Kaziroğlu Caddesi üzerinde yer almaktadır. Kitabesi ve vakfiyesi olmayan caminin inşa tarihi bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar tarafından 1384 yılında inşa edildiği söylene de (Başaran, 1998, 362), bunun gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir. Çünkü yapıya ait, günümüze ulaşabilen yazılı hiçbir belge yoktur. Ancak, yapının mimari özellikleri ve süslemeleri incelendiğinde, 14. yüzyılda Aydınoğulları Beyliği Dönemi'nde bir zaviye bünyesinde inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yapı, Osmanlı Dönemi'nde eklenen minare ile mahalle boyutunda hizmet veren bir cami niteliği kazanmıştır. Halk arasında Kadızade, Cazıroğlu gibi adlar ile de anılmaktadır.

Şekil 1. Tire Kazırzade Camii plan şeması (İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden İşlenerek).

Kare planlı cami, sekizgen yüksek kasnaklı, pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür (Tokluoğlu, 1964, 18) (Fot. 1-Şekil 1). Harimin kuzeyindeki dört birimli son cemaat yeri, yanlarda payeler, ortada ise sütunlar üzerine oturmaktadır (Fot. 2). Kuzey cephede, giriş açıklığının doğusunda, batısında ve üstünde olmak üzere, toplamda üç adet yuvarlak kemerli pencere yer alır. Batı taraftaki pencerenin yanına, dikdörtgen formlu dış mihrap yerleştirilmiştir. Caminin doğusunda bulunan alana, yapıdan bağımsız beş hücreli bir medrese inşa edilmiştir. Camide inşa malzemesi olarak moloz taş ve tuğlanın kullanıldığı görülür (Yapı hakkında bkz. Tokluoğlu, 1964, 18; Aslanoğlu, 1978, 11-14; Kalfazade, 1995, 399-403; Armağan, 2003, 216; Yüksel, 2014, 38).

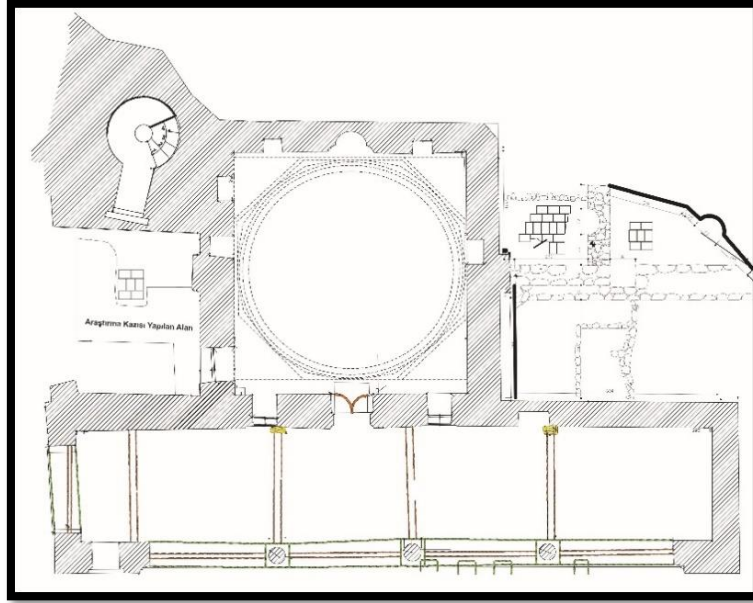
Fot. 1. Tire Kazirzade Camii genel görünüm (www.piramitdekorasyon.net, Erişim Tarihi: 06. 12. 2020).

Fot. 2. Restorasyon alışmaları öncesi caminin kuzey cephesinden görünüm (Fotoğraf: şakir akmak, 2016)

2015-2016 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları ile yapının plan ve süslemelerine ilişkin yeni bulgular ortaya çıkmıştır.

Caminin Planına İlişkin Yeni Bulgular

Şekil 2. Restorasyon çalışmaları sonucunda, caminin doğu ve batısında ortaya çıkarılan zaviye odalarına ilişkin duvar kalıntıları (İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden İşlenerek).

Kazirzade Camii'nde yapılan temel araştırmalarında, caminin doğu ve batı bölümünde zaviyeye ait çeşitli mekanların temelleri ortaya çıkmıştır (Şekil 2). Her iki yanda yer alan bu mekanlara ulaşım, cami içerisindeki açıklıklar ile sağlanmıştır.

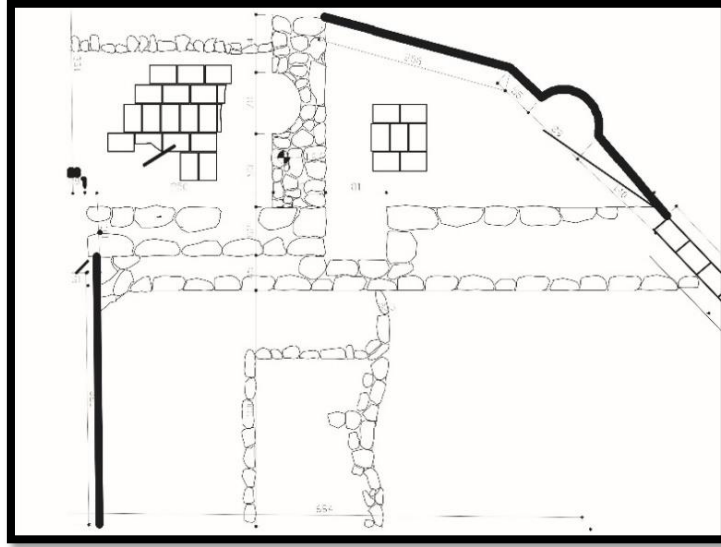

Fot. 3. Batıdaki zaviye odalarına harimden girişi sağlayan açıklık (Fotograf: Onurhan Bozkurt, 2016).

Fot. 4. Batı bölümde ortaya çıkan zaviye odaları (Fotoğraf: Onurhan Bozkurt, 2016).

Batı bölümde yer alan zaviye odalarına giriş, caminin batı cephesinin kuzey kesimindeki sivri kemerli bir açıklık ile sağlanmıştır (Fot. 3). Bu açıklık ile ilk olarak doğu-batı yönünde uzanan geçiş mekanına, ardından ise geçişin güneyindeki zaviye odalarına ulaşılmaktadır (Fot. 4). Batı duvarının ortasında yer alan dikdörtgen kesitli gömme ayak, geçiş mekanı ile odaların sınırlarının net bir şekilde algılanmasını sağlamaktadır. Caminin batı duvarına bitişik durumdaki ilk zaviye odası, kare planlı dzđn bir plan şemasına sahip iken; bunun batısındaki ikinci oda, güneyden geçen yola göre inşa edilmiştir. Bu durum, ikinci odanın plan şemasının yamuk olmasına neden olmuştur (akmak, 2016, 2).

şekil 3. Batı bölümde yer alan zaviye odalarına ait duvar kalıntıları (İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden İşlenerek).

Zaviye odalarına ait duvar kalıntıları incelendiğinde; bu odaların inşasında, moloz taş ve yer yer tuğlanın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu alanda görülen tuğlalar, 35x23 cm.

boyutlarındadır. Her iki odaya birer adet ocak yerleştirilmiştir. Ocağın bulunduğu duvarın kalınlığı 69 cm. iken; odaları birbirinden ayıran ana duvarın kalınlığı, 107 cm.'dir (Şekil 3). Duvarlarda kubbe ya da tonoz izlerinin bulunmaması, bu odaların düz tavanla örtülü olabileceğini düşündürmektedir.

Fot. 5. Doğudaki zaviye odasına harimden girişi sağlayan açıklık (Fotoğraf: Onurhan Bozkurt, 2016).

Fot. 6. Doğu bölümde ortaya çıkan zaviye odaları (Fotoğraf: Onurhan Bozkurt, 2016).

Doğu bölümde yer alan zaviye odalarına giriş, harim doğu duvarının kuzey ve güney kesimlerinde yer alan sivri kemerli birer açıklık ile sağlanmıştır (Fot. 5). Bu açıklık ile kuzey-güney yönünde uzanan, yan yana konumlandırılmış iki odanın bulunduğu bölüme geçilmektedir (Fot. 6). Kuzeydeki zaviye odasına, harimin yanı sıra, son cemaat yerinin doğusunda bulunan bir açıklık vasıtasıyla da girilebilmektedir. Sıva raspaşı ile ortaya

Çıkarılan bu bölümün hemen üzerindeki izlerden, bir adet pencerenin de olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu açıklıklar (son cemaat yeri doğu duvarında bulunan), zaviye odalarının işlevini yitirdiği dönemde, moloz taş dolgu malzemeyle kapatılmıştır. Batı bölümde yer alan zaviye odalarında olduğu gibi doğu bölümün ortasında da bir gömme ayak mevcuttur.

Duvarların, moloz taş ve yer yer kullanılan tuğla malzeme ile inşa edildiği görülür. Bu alanda görülen tuğlalar, 35x23 cm. boyutlarındadır. Bu bölümde yer alan odalar, batıdaki odalara oranla daha fazla zarar görmüş ve bu durum, odaların plan şeması hakkında net bir şey söylemeyi güçleştirmiştir. Hasarın meydana gelmesindeki temel sebeplerden biri, zaviye odalarının bulunduğu bölüme yakın bir alana inşa edilen minaredir (akmak, 2016, 2).

Caminin Süslemelerine İlişkin Yeni Bulgular

Sıva raspaları sonucunda camide, alçı ve tuğla olmak üzere iki tür süsleme ortaya çıkarılmıştır. Tuğla süsleme, caminin son cemaat yeri kemer yüzeylerinde, alçı süsleme ise kubbe elemanlarında kullanım alanı bulmuştur.

Restorasyon alışmaları sonucunda, harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yerinin *kemer yüzeylerinde* tuğla süslemeler ortaya çıkmıştır. İki yanda yer alan kemer kşeliklerinin yüzeyinde, tuğlaların yatay ve dikey formda, alternatifli şekilde yerleştirilmesiyle meydana gelen süslemeler görülür.

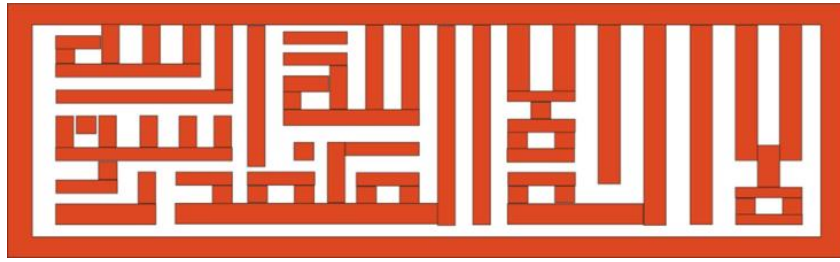

Fot. 7. Son cemaat yeri kemer yüzeyindeki makili tekniği ile yazılmış “Kelime-i Tevhid”
(Fotoğraf: Onurhan Bozkurt, 2016).

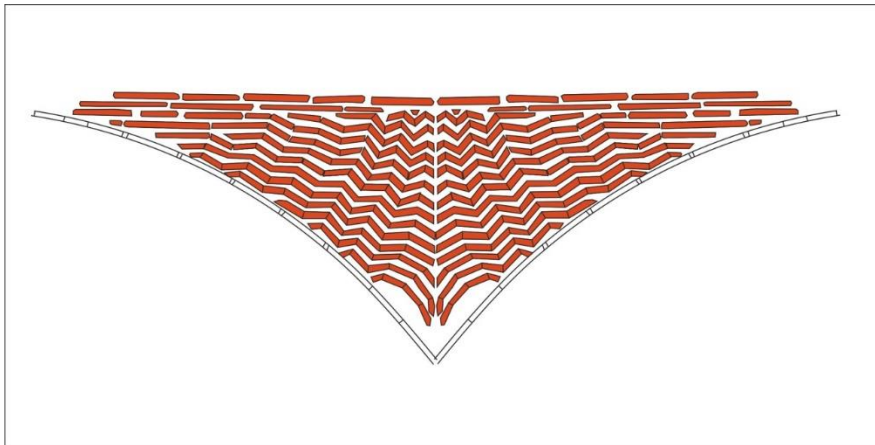
Son cemaat yeri kemer yüzeyinin batısında yer alan panonun içinde, makili tekniği ile yazılmış “Kelime-i Tevhid” yer almaktadır (Fot. 7-iz. 1). Sırsız tuğlaların belirli bir düzende yerleştirilmesi ile oluşturulan harflerin büyük bir bölümü, zarar görmüş durumdadır. Orta bölümde ise iki yandan belirli bir düzen doğrultusunda gelen zikzaklı tuğlaların meydana getirdiği balıksırtı motifinde süslemeler bulunmaktadır (Fot. 8-iz. 2).

Fot. 8. Son cemaat yeri, orta bölümde yer alan zikzak süslemeler (Fotoğraf: Onurhan Bozkurt, 2016).

Çiz. 1. Son cemaat yeri kemer yüzeyindeki makili tekniği ile yazılmış "Kelime-i Tevhid" (Çizim: Onurhan Bozkurt).

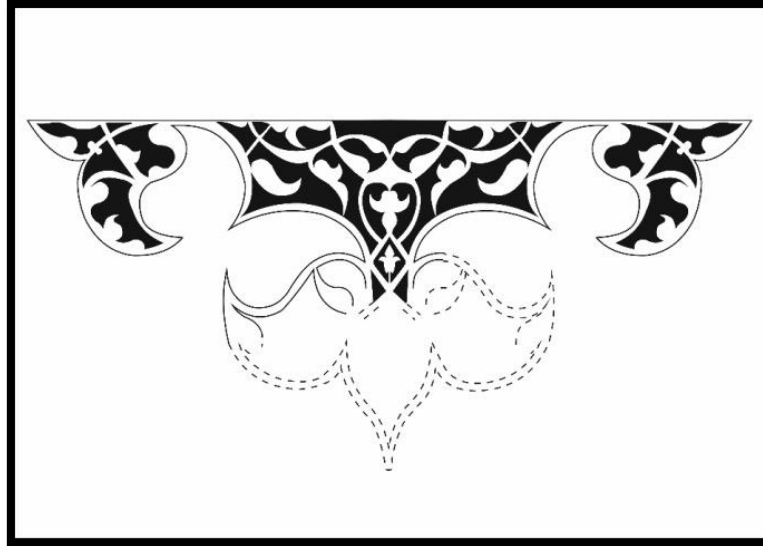
Çiz. 2. Son cemaat yeri, orta bölümde yer alan zikzak süslemeler (Çizim: Onurhan Bozkurt).

Harimin güneydoğu köşesinde yer alan *pandantif* üzerinde, daha önce varlığını bilmediğimiz sıva raspaları sonrası ortaya çıkan, kalıplama tekniğiyle yapılmış alçıdan bitkisel süslemeler yer almaktadır (Fot. 9). Pandantifin süsleme düzenini; palmet, rumi ve kıvrım dallar oluşturur.

Bugün alt bölümü tahrip olmuş süslemenin, yalnızca üst kısmındaki motifler seçilebilmektedir. Kalan izlerden, iki yana iri yarım palmetlerin yerleştirildiği, ortada kalan alana ise kıvrım dallar ile birbirine bağlanmış rumilerin vrelediği palmetlerin işlendiği görülmektedir. Üstteki palmet motifi, rumilerle vrenenerek bir kalp motifi şeklinde verilirken, alttaki daha küçük boyutlu palmet, keskin hatlı bir baklava dilimi içine yerleştirilmiştir. Bugün tahrip olmasına karşın, yanlardaki iri palmetlerin hatlarının devam şeklinden, ortada, zemine doğru devam eden tam bir palmet ile süslemenin sonlandırıldığını düşünmek mümkündür (iz. 3) (Bozkurt, 2016, 192). Sonraki dönemlerdeki onarımlarda, süsleme sıvayla kapatılmış, sıva iyi tutsun diye de süslemenin yüzeyi entiklenmiştir (ekileme).

Fot. 9. Kubbenin güneydoğu pandantifinde yer alan süslemeler (Fotoğraf: Onurhan Bozkurt, 2016).

iz. 3. Kubbenin güneydoğu pandantifinde yer alan bitkisel süslemenin tamamlanmış hali (izim: Onurhan Bozkurt).

Güneybatı pandantifi üzerinde, yine alçı kalıplama tekniğiyle yapılmış olan bezemeler, az da olsa seçilebilmektedir. Ancak bu alandaki sıvanın neredeyse tamamı bozulduğu için, süslemenin kapsamı tam olarak anlaşılamamaktadır. Muhtemelen bu ve diğer iki pandantif

de, güneydoğu köşede yer alan pandantif gibi süslemelidir. Ancak bu süslemeler günümüze ulaşamamıştır.

Kubbe kasmağı üzerinde, kalıplama tekniği ile yapılmış, kasmağı bir şerit halinde çevreleyen yüzeysel mukarnaslı süslemeler görülmektedir (Fot. 10). İki kademeli olan bu mukarnasların, kenar hatları belirgin hale getirilmiştir. Ancak bu süslemelerin bir kısmı, hasar gördüğü için günümüze kadar gelememiştir.

Fot. 10. Kubbe kasmağında yer alan yüzeysel mukarnaslar (Fotoğraf: Onurhan Bozkurt, 2016).

Fot. 11. Kubbe göbeğinde yer alan kalem işi süsleme (Fotoğraf: Onurhan Bozkurt, 2016).

Yapılan raspa çalışmaları sonrasında *kubbe göbeğinde*, kalem işi ile oluşturulmuş bitkisel süslemeli madalyon ortaya çıkmıştır (Fot. 11). Bu bitkisel süslemenin, farklı dönemlerde müdahaleye uğramış olması, yüksek bir ihtimal olarak görülmektedir. Madalyonun özgünde,

i ie geçmiş kivrım dallar üzerinde yer alan palmetlerden meydana gelen bir süslemeye sahip olduğu ancak bir dönem eksilen kısımlarının tamamlanması amacıyla, kötü bir müdahaleye maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Süslemeli tabaka, kubbe sıvalarının yenilendiği bir onarım sırasında, sıvanın yzeyeye tutturulabilmesi amacıyla yapılan entikleme (ekileme) işlemi nedeniyle zarar görmüştür.

Sonuç

2015-2016 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında, yapının plan ve süslemelerine ilişkin önemli yeni bulgular elde edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar ile caminin doğu ve batı bölümünde yer alan zaviye odalarına ait temeller, gün yüzüne çıkartılmıştır. Zaviye odalarında ortaya çıkan verilerden hareketle yapının ilk aşamada, bir zaviyenin mescidi olarak inşa edildiği ve iki yanında yer alan zaviye odaları ile bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. Ancak, bölgede iskân politikasının tamamlanmasının ardından, zaviye odalarının işlevini yitirdiği düşüncesi akla gelmektedir.

Zaviyeli camiler, toplumda sosyal düzenin sağlanması, yeni iskân alanları yaratılması ve ticaretin gelişmesine katkı sağlaması için tasarlanan yapı gruplarıdır (Acar, 2013, 319). Bunun yanı sıra, ahiler ve gezici dervişler için inşa edilmiş, dini işlevlerinin yanı sıra sosyal amaçlara da hizmet eden önemli yapılardır. Beylikler Dönemi'nde zaviyeler, yerleşik yaşama geçme kaygısındaki Anadolu beyliklerinin, yeni iskân alanları yaratabilmek amacıyla yararlandıkları bir örgütlenme modelidir. Bünyesinde zaviye şeyhine ait bir odanın yanı sıra, toplantı odaları, atölyeler, mutfak, mescit gibi yapı gruplarını da barındırır. Bu bağlamda, Erken Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş imaretler de zaviyeli camilerin genel şemasına uygun şekilde avlu, ibadet ve zaviye mekanları ile birlikte tasarlanmıştır. Bu dönemde sevilerek kullanılan zaviye plan şeması, Bilecik Orhan Gazi İmareti (1335-1339) (Eyice, 1963, 67), Bursa Hüdavendigar İmareti (1362-1385) (Acar, 2011, 68-94), İznik Nilüfer Hatun İmareti (1388) (Eyice, 1957, 107-110), Milas Firuz Bey İmareti (1396) (Acar, 2013, 321), Afyon Gedik Ahmet Paşa İmareti (1472) (Tanman, 1996, 545) gibi yapılarda karşımıza çıkar. Tire kentinde ise *Tire Kazirzade Camii* dışında sadece Tire Yahşi Bey İmareti (1441) (Kuban, 2007, 120), zaviyeli plan şemasına sahip cami olarak dikkati çeker.

Yakın zamanda yapılan restorasyon çalışmaları, plan şemasının yanı sıra süslemelere ilişkin de önemli veriler sunmuştur. Özellikle son cemaat yeri ve harim içerisinde yapılan raspa çalışmaları ile birlikte, alçı ve tuğla süslemeler ortaya çıkartılmıştır.

Sıvı haldeki alçının, önceden hazırlanmış negatif bezemeli kalıpların içine dökülüp kurutulmasıyla meydana getirilen kalıplama tekniği, her dönemde yoğun olarak tercih edilmiş bir tekniktir. Hem seri üretim imkanı vermesi hem de zamandan tasarruf sağlaması, alçı süslemede bu tekniğin kullanımını yaygınlaştırmıştır. Özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda alçıdan süsleme yapımı, bir moda gibi yaygınlaşmış ve bu moda Tire kentinde yoğun bir biçimde kendini hissettirmiştir. Bu bağlamda Beylikler Dönemi'ne ait alçı süslemeli örnekler sadece Aydınoğulları Dönemi'ne ait yapılarda karşımıza çıkmaktadır. *Kazirzade Camii'nin* dışında Yayla Fakih Camii ve anakı Mescidi (1338) (Aslanoğlu, 1978, 82-83), gerek alçı süsleme gerekse kalıplama tekniğinin kullanıldığı yapılar olmasıyla önem taşımaktadır. Bu yapılar arasında en yoğun alçı süsleme, Tire Yayla Fakih Mescidi'nde karşımıza çıkar (Grhan, Demiralp, akmak ve Daş, 2008, 324-331).

Tire Kazirzade Camii'nin kubbe kasnağında gördüğümüz kalıplama teknikli yüzeysel mukarnas şeridi, aynı şekilde Tire Çanakçı Mescidi'nin kubbe kasnağında da kullanım alanı bulmuştur. *Tire Kazirzade Camii*'nin kubbe geçişlerinde karşılaştığımız bitkisel motifli alçı süsleme, farklı bir yorumlama ile Tire Yayla Fakih Mescidi'nin kubbe geçişlerine de uygulanmıştır. Bu süslemelerde gördüğümüz benzerlikler, bize Tire'de alçı süsleme alanında bir atölye birliğinin olduğunu gösterir niteliktedir.

Sırsız tuğlaların çeşitli formlarda yerleştirilmeleriyle meydana getirilen süsleme, Beylikler Dönemi'nde sıklıkla tercih edilen diğer bir süsleme türüdür. Zikzak, baklava, svastika ve sarmal gibi onlarca deseninin oluşturulabildiği bu teknik, özellikle tuğla minarelerin ve kemer yüzeylerinin vazgeçilmez süsleme unsurlu olmuştur.

Sırsız tuğla süsleme, Beylikler Dönemi'nde en yoğun Aydınoğulları Beyliği'nde kullanım alanı bulmuştur. *Tire Kazirzade Camii*'nin yanı sıra Birgi Ulu Cami (1312) (Eroğlu, 2006, 99-100), Birgi Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi (1334) ve Selçuk İsa Bey Camii (1374-75) (Ogan, 2006, 78) sırsız tuğla malzemenin uygulama alanı bulduğu yerlerdir. Saruhanoğulları Beyliği'nde Manisa Ulu Cami (1366) (Acun, 1995, 130), Germiyanogulları Beyliği'nde Kütahya Kurşunlu Cami (1377-78) (Bozkurt, 2016, 77-78) ile Menteşeoğulları Beyliği'nde Turgut İlyas Bey Camii (1311) (Duran, 1999, 128-129), sırsız tuğla süslemeli örnekleri teşkil eder.

Germiyanogulları Beyliği'ne ait Kütahya Kurşunlu Cami'nin son cemaat yeri kemer yüzeylerinde görülen zikzak süslemeler, 2015 yılında yapılan restorasyonlar ile gün yüzüne çıkartılmıştır. Taş ve tuğla malzemenin bir arada kullanılması ile meydana getirilen zikzaklı süslemeler, *Tire Kazirzade Camii*'nin son cemaat yerinde gördüğümüz sırsız tuğla malzemeli zikzak süslemeler ile benzerlik göstermesi açısından önemlidir.

Tire'nin demografik yapısı göz önünde bulundurulduğunda, kentte 14. yüzyılda yoğun bir Yahudi nüfusunun varlığı dikkat çekmektedir (Çakmak, 2019, 17-19). Bu dönemde, kent içerisindeki Türk nüfusunu yaygınlaştırmaya yönelik çeşitli iskân politikalarının uygulandığı bilinmektedir. Bu bağlamda, kentin çeşitli noktalarına zaviyeli yapılar inşa edilerek, Türk nüfusunu belli noktalara yerleştirmek amaçlanmıştır. *Tire Kazirzade Camii*'nin de, söz konusu politikanın sonucunda inşa edilmiş yapılardan birisi olması, yüksek ihtimal olarak görülebilir. Yapının inşa edildiği bölüm ve güney hattı, 14. yüzyılda Türk nüfusunun yoğunlaşmaya başladığı noktalardandır. Öncesinde bölgede hâkim olan Yahudi nüfusu, *Tire Kazirzade Camii*, Tire Yahşi Bey İmaretı gibi zaviyeli yapılar ile yerini Türk nüfusuna bırakmaya başlamıştır.

Kaynakça

- Acar, T. (2011). Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>.
- Acar, T. (2013). "Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı 28, (s. 303-326). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Acun, H. (1995). "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", Vakıflar Dergisi, Cilt 19, (s. 127-146) Ankara: T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Armağan, M. A. (2003). Devlet Arşivlerinde Tire. İzmir: Karınca Matbaacılık.

- Aslanoğlu, İ. (1978). Tire'de Camiler ve üç Mescit. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Başaran, M. (1998). "Tire'de Bulunan Camiler ve Temettuat Defterlerine Göre Görevliler ve Mal Varlıkları" *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Cilt 3, (s. 359-383). İzmır: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bozkurt, O. (2016). Osmanlı Beyliği Dışında Batı Anadolu Beyliklerinde Mimari Süsleme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmır. Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>.
- akmak, ř. (2016). Tire Kazirzade Camisi Sıva Raspası ve Temel Araştırmalarına İlişkin Sanat Tarihi Raporu. (Restorasyon Raporu).
- akmak, ř. (2019). "Tire Yalınayak Hamamı Restorasyonu ve Yapıya İlişkin Yeni Bulgular", *Sanat Tarihi Dergisi*, 28 (1), (s. 1-21). İzmır: Ege Üniversitesi.
- Duran, R. (1999). "Turgut (Leyne) İlyas Bey Camii", Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı. (Editörler: Nejdet Bilgi, Mehmet Ersan, Turan Gökçe). (s. 121-134). İzmır: Beta Basım Yayın.
- Eroğlu, S. (2006). Batı Anadolu Beylikleri Mimarisinde Tipolojiye Bağlı Süsleme Tasarımları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>.
- Eyice, S. (1958). "İki Türk Abidesinin Mahiyetleri Hakkında Notlar İznik'te Nilüfer Hatun İmaretı ve Kayseri'de Köşk Medrese", *Yıllık Araştırma Dergisi*. Sayı: 2, (s. 107-114). Ankara: Ajans- Türk Matbaası.
- Eyice, S. (1963). "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zviyeler ve Zviyeli-Camiler" İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 23, Sayı: 1-2, (s. 1-80). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Gök Grhan S., Demiralp, Y., akmak, ř., Daş, E. (2008). "Mimari ve Süsleme zellikleri ile Tire Yayla Fakih Mescidi", *Türk Kültüründe Tire-II Sempozyum Bildirileri 17-19 Kasım 2006*. (Yayına Hazırlayanlar: Mehmet çeker, Arzu Taşcan). (s. 319-341). İzmır: Tire Belediyesi Yayınları.
- Kalfazade Ertuğrul, S. (1995). Anadolu'da Aydınöğulları Dönemi Mimarisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>.
- Kuban, D. (2007). Osmanlı Mimarisi. İstanbul: Yem Yayınları.
- Ogan, A. (2006). "Aydınğullarından İsa Bey Cami'i" *Vakıflar Dergisi*. Sayı: 3, (s. 73-106). Ankara: T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Tanman, M. Baha (1996). "Gedik Ahmed Paşa Kllyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 13, (s. 544-547). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Tokluoğlu, F. (1964). Tire. Tire: şehir Matbaası.
- Yüksel, Caner . (2014). "Aydınöğulları'ndan Osmanlı'ya Tire Kllyeleri (14. - 16. Yüzyıllar)". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 21, (s. 7-39). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi.

Değişken Ayar Sürelerine Sahip Bir Üretim Hattının Çizelgeleme Optimizasyonu

Ural Gökay ÇİÇEKLİ^{a,b}, Süleyman ZİLCİ^c

Özet

Üretim çizelgeleme işletmelerin üretim planlama ve kontrol bölümlerinin başarısında çok önemli rol oynamaktadır. Çizelgeleme optimizasyonu, sahip olduğu çözüm uzayı nedeniyle çözümü zor ve zaman alan optimizasyon problemlerinden biridir. Kombinasyona dayalı zorluğundan geçmişten günümüze araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. İlk araştırmacılar problemleri kesin matematiksel yöntemler ile çözmeye çalışırken, problemler karmaşıklaştıkça bu çözümler uygun zamanlarda sonuç vermediği görülmüştür. Bu nedenle, araştırmacılar çizelgeleme problemlerini çözmek için sezgisel ve meta sezgisel yöntemler geliştirmiştir. Bu çalışmada endüstriyel ürünler imalatı alanında faaliyet gösteren bir firmanın çok fonksiyonlu makinalardan oluşan bir üretim hattının optimizasyonu problemi ele alınmıştır. Çalışma kapsamında öncelikle üretim modeli oluşturulmuş, sonrasında ise genetik algoritma kullanılarak oluşturulan optimizasyon modeli ile çizelgeleme problemi çözülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Üretim Çizelgeleme
Genetik Algoritma
Boru Üretimi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 19.09.2018
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.789473

Optimization of Production Line Schedule with Variable Setup Times

Abstract

Production Scheduling plays a crucial role in the success of production planning and control departments of businesses. Scheduling optimization is one of the difficult and time-consuming optimization problems to solve due to the solution space. It has become the focus of researchers' interest due to its combination-based difficulty. While the first researchers tried to solve the problems with classical mathematical methods, these solutions were found not to work appropriately as the problems became more complicated. For this reason, researchers have developed heuristic and meta-heuristic methods to solve scheduling problems. In this study, the optimization problem of production line consists of a multifunctional machine operating in the industrial goods manufacturing field. First, the production model was created, and then the scheduling problem was tried to be solved by the optimization model created by using genetic algorithm.

Keywords

Production Scheduling
Genetic Algorithms
Pipe Production

About Article

Received: 19.09.2018
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.789473

^a İletişim Yazarı: gokay.cicekli@ege.edu.tr

^b Doç. Dr., Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0002-6032-9540>

^c <https://orcid.org/0000-0002-6071-8896>

Giriş

Günümüz pazar koşullarında firmaların rekabetçiliklerini korumak için müşterilerin teslimat, maliyet ve kalite beklentilerini karşılamak, hatta rakiplerinin sunduklarından daha iyi koşullar ile pazara hizmet etmek zorundadır. Zorlaşan bu koşulların yanında pazarların gittikçe daha fazla çeşitteki ürünü daha hızlı ve daha az miktarlarda talep etmesi ile firmaların üretim sistemlerini bu taleplere adapte etmeleri gerekmektedir. Pazar'dan gelen talepler doğrultusunda ortaya çıkan çok istasyonlu ve çok fonksiyonlu istasyonlardan oluşan esnek üretim hatları beraberinde daha kompleks planlama gereksinimleri getirmektedir.

Üretim planlama; üretim ortamındaki kaynakları en verimli biçimde kullanarak zaman, miktar, sürdürülebilir maliyetler ile müşterilerin taleplerini karşılayacak üretim faaliyetlerinin organize edilmesidir. Üretim planlama; şirket içi diğer planlamalar üzerinden koordine edilen tüm faaliyetleri bir arada bulunduran ve işletimine olanak sağlayan programlardan oluşan bir bütündür (Buzacott vd., 2012). Üretim Çizelgeleme ise, işletmelerin üretim planlama ve kontrol bölümlerinin başarısında çok önemli rol oynamaktadır. Çizelgeleme, ana üretim çizelgesi ile belirlenen üretim hedeflerine ulaşabilmek için belirlenen kısıtlar altında çeşitli is merkezlerinde, hangi isin ne zaman yapılacağına karar vermek için, imalat öncesi yapılan bir çizelge olarak nitelendirilmektedir.

1. Üretim Çizelgeleme

Çizelgeleme genellikle olaylar dizisinin bir parçası olan faaliyetlerin başlangıç zamanlarının, operasyon sürelerinin ve bitiş zamanlarının belirlenmesi, operasyonların birbirini izler şekilde sıralanmasıdır. (Kamauff, 2010, s. 159).

Graves (1981) üretim çizelgelemeyi, belirlenen bazı kriterleri en iyi şekilde karşılayabilmek için uygun üretim kaynakların belirli süre için tahsisi olarak tanımlamaktadır. Bir harmonik düzenleme konusu olan çizelgelemede, çıktıyı üretmek için doğru görevlerin doğru zamanda, doğru unsurlar ile yönetilmesinin sağlanması ile ilgilenilmektedir (Sheikh, 2003, s. 474). Çizelgeleme üretim işletmelerinde en önemli fonksiyonlardan birisi olarak görülmektedir. Çizelgeleme, üretim başlamadan önceki planlamanın son aşamasıdır (Russell ve Taylor, 2000, s. 701).

Çizelgeleme birçok üretim ve servis endüstrisinde rutinde kullanılan bir karar verme sürecidir. Çizelgeleme kaynakların gerekli operasyonların istenilen zamanda ve amaçlanan bir veya birden fazla koşulun gerçekleştirilmesi için atanması işlemidir. Çizelgelemenin toplam tamamlanma süresinin minimizasyonu veya terminlere göre en az geciken iş ile üretimin tamamlanması gibi amaçladığı birçok farklı koşul da bulunabilmektedir.

Üretim Çizelgeleme Fonksiyonu

Üretim veya servis sistemlerinde çizelgeleme fonksiyonu birçok diğer fonksiyon ile iletişim halinde olmak zorundadır.

Genel bir üretim tesisini ele aldığımızda üretime verilen siparişlerin teslim tarihlerini göz önünde bulundurarak detaylı iş planlarına dönüştürülmesi gerekmektedir. Genellikle bu işler planlanan iş istasyonlarında belirlenen sıra ile gerçekleştirilmektedir. İş planlarında bulunan operasyonlar kimi zaman üretimde beklenmeyen makine arızaları veya işlemlerin

öngörülemez kadar uzun sürelerde gerçekleştirilebilmelerinden dolayı gecikmeler yaşanabilmektedir. Bu gibi koşullar altında çizelgeleme bütünsel operasyonun verimliliğini korumak ve sürecin kontrol altında tutulması için önemli bir rol oynamaktadır.

Üretim çizelgeleme optimizasyonu toplam üretim süresini ve(veya) makinaların kullanım oranlarını müşteri terminlerini dikkate alarak en yüksek düzeye ulaştırma, dolayısıyla da toplam maliyeti optimize etmek amacıyla üretim süresi ve teslimat parametrelerini optimize etme işlemidir. Üretim çizelgeleme problemleri NP-zor problem sınıfında bulunduğu için, problem boyutu büyüdükçe çözümü analitik yöntemlerle mümkün olmadığından onların yerine sezgisel yöntemler kullanılmaktadır (Temiz ve Erol, 2007, s. 856). Bu nedenle, araştırmacılar çizelgeleme problemlerini çözmek için sezgisel ve metasezgisel yöntemler geliştirmiştir.

Metasezgisel yöntemlerin amacı çözüm uzayının optimum çözünme en olası bölgelerinde arama yaparak yerel optimumlardan kurtulmak, global optimuma yakın sonuçlar bulmaktır. Metasezgisel yöntemler, klasik sezgisel yöntemlerin doğadan ilham alarak geliştirilmiş hali olarak görülebilir (Laporte vd., 2000). Metasezgisel optimizasyon algoritmaları deterministik olmayan yöntemlerdir ve en iyi çözümü garanti etmemekle birlikte, çözüm uzayının çok büyük olduğu, denemesi gereken olasılıkların fazla olduğu durumlarda kabul edilebilir bir süre ve deneme ile kabul edilebilir seviyede iyi bir çözüm bulmaktadırlar.

2. Genetik Algoritma

Günümüzün karmaşık ve zor koşulları problemlere hızlı ve kolay çözüm vermek için özellikle sert (hard) optimizasyon teknikleri yerine, yumuşak hesaplama (soft computing) ve evrimsel algoritma (evolutionary algorithm) gibi yeni çözüm yöntemleri arayışına neden olmuştur (Emel ve Taşkın, 2002, s. 130). Bu evrimsel algoritmalar en çok kullanılanlardan biri olan genetik algoritmalar (GA), doğal seçim ve doğal genetiklerin ikisinden esinlenmiş sayısal optimizasyon algoritmalarıdır (Coley, 1999, s. 1).

1859'da Charles Darwin'in "Türlerin Kökeni" kitabında bulunan "Survival of the fittest – En iyinin hayatta kalması" ilkesi evrimsel hesaplamaların çıkış noktası olarak kabul edilmektedir. (Sivanandam ve Deepa, 2008, s. 1; Gonçalves, de Magalhães Mendes ve Resende, 2005, s. 80). Doğal seleksiyon ile ortam koşullarına adapte olabilen canlı türlerinin sayısı artarak devam etmekte iken herhangi bir sebeple ortam koşullarına uyumlanamayan türlerin sayısı zamanla azalmaktadır. Zaman içinde ekosisteme bakıldığında her yeni nesil bir önceki jenerasyona kıyasla koşullara daha uyumlu olduğu söylenebilmektedir.

Genetik algoritma terimi ilk defa 1975 yılında Holland J.H. tarafından yayınlanan "Doğal ve Yapay Sistemlerde Adaptasyon" kitabında kullanılmıştır (Holland, 1975). Holland bu çalışmada evrim teorisinin prensiplerinin optimizasyon problemleri çözümünde nasıl kullanılabileceğini açıklamıştır. Bu çalışma Evrimsel Programlama (evolutionary programming (EP)), Evrim Stratejileri (evolution strategies (ES)), Yapay Yaşam (artificial life (AL)), Genetik Programlama (genetic programming (GP)) ve birçok bulunduğu ortama adapte olabilen donanım çalışmasına ön ayak olmuştur (Reeves ve Rowe, 2003, s. 2)

Evrimsel algoritmalar bu prensiplerin optimizasyon algoritmalarına uyarlanmış halidir. Arama algoritmalarında çözüm uzayında birçok farklı nokta bulunmaktadır ve görev bu noktalar arasındaki en iyisini bulmaktır. Çözüm uzayı görece küçük olan problemlerde en iyi

çözümü bulmak için tüm noktaları denemek geçerli bir çözüm yolu olarak görülebilmektedir ancak çözüm uzayı problem yapılarına göre kolaylıkla her noktaya bakılabilecek büyüklüğün üzerine çıkabilmektedir. Bu gibi durumlarda geleneksel arama algoritmalarının veya sezgisel yöntemlere başvurulmaktadır.

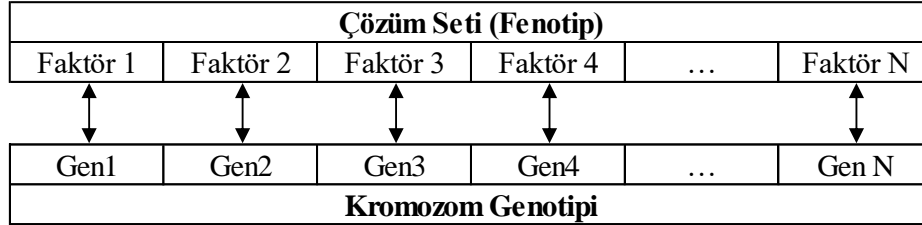
Genetik Algoritma Terminolojisi ve Operatörleri

Genetik algoritmalar optimizasyon problemlerinin çözümlerinin problemin bulunduğu ortamda bulunan bir birey olduğu metaforu üzerine kuruludur. Genetik algoritmalarda bireyler buldukları ortamda bir bit veya sembol seti olarak tanımlanırlar. Popülasyon içinde kodlanmış bireylerin her biri, problemin çözümüne uygun kodlamasını kullanarak çözüm uzayında bir nokta olarak gösterilebilmektedir. Genetik algoritmalarda en iyi sonucu bulabilmek için popülasyon içindeki bireylere bir dizi operasyon uygulanmaktadır.

GA temel olarak aşağıdaki birbirini izleyen adımlardan oluşmaktadır (Hou, Ansari ve Ren 2014, s. 114):

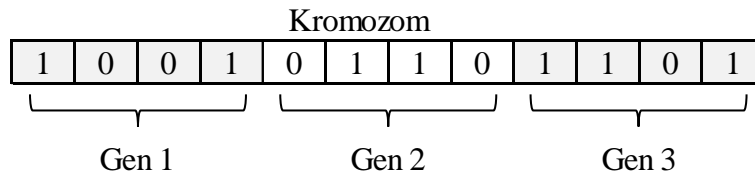
1. Başlatma - Başlangıç popülasyonunu rastgele oluştur
2. Uygunluk Fonksiyonunun Değerlendirilmesi - Popülasyondaki tüm bireyler için uygunluk fonksiyonunu hesapla
3. Genetik İşlemler – Genetik algoritma operatörlerini kullanarak ve uygunluk değerlerini inceleyerek yeni nesil oluştur.
4. Durdurma kriterini gerçekleşene kadar 2. ve 3. Adımları tekrarla

Bireyler: Popülasyon içindeki tekil çözüm noktasını temsil etmektedir. Her birey iki farklı formda temsil edilmektedir. Kromozom GA'nın kullandığı bilgi, fenotip ise kromozomun model kuralları çerçevesinde özelliklerini tanımlar.

Şekil 1. GA Genotip ve Fenotip gösterimi

Şekil 2'de görüldüğü üzere kromozomlar genlerden oluşmaktadır. Modeldeki her bir faktör bir gene karşılık gelmektedir.

Şekil 2. Kromozom ve Gen Gösterimi

Popülasyon: Fenotip parametreleri tanımlı belirli bir sayıda bireyin oluşturduğu topluluktur. GA'da popülasyonun iki önemli parametresi bulunmaktadır. Bunlar popülasyon nüfusu ve ilk oluşturulacak popülasyondur.

Veri Yapısı: GA'nın ana veri yapısını kromozomlar, fenotipler, amaç fonksiyonu ve fenotiplerin uygunluk değerleri oluşturmaktadır. Fenotip yapısı ile kromozomların ilişkisi modelde tasarlanan ilişki şemasına uygun olarak birbirine çevrilebilmektedir. Uygunluk değerleri ise algoritmanın amaç fonksiyonundan hesaplanmaktadır.

Arama Stratejisi: GA'da arama işlemi bir başlangıç popülasyonu oluşturulması ve algoritma durma koşulunu sağlayana kadar yeni bireylerin oluşturulması şeklinde ilerlemektedir. Arama işleminin global optimumu bulmak gibi birçok amacı olabilir ancak GA'nın çalışma mantığı ile bunu garantileyemez. Bir sonraki yaratılacak olan popülasyonda her zaman daha iyi bir birey bulunma ihtimali vardır. Bazı durumlarda ise algoritma yıllarca çalışsa bile ilk seferde bulunan çözümden daha iyi bir çözüm üretemeyecektir.

Kodlama: GA'da kodlama bireylerin modellenen fenotip kullanılarak genler şeklinde gösterimidir. Kodlama problem çözümüne göre farklı biçimlerde tercih edilebilir. Kromozomların kodlanması esnasında, üretilen kromozomların uygunluğu(feasibility) ve modelde tanımlanan şartları sağlayıp sağlamadığı kontrol edilmelidir. Bu yüzden İkili Kodlama (0-1), Sekizlik Düzenli Kodlama (0-7), Permütasyon Kodlama ve Değer Kodlama gibi kodlama çeşitleri arasından kullanılacak algoritmaya uygun olanının bulunması gerekmektedir.

Kromozom 1	8	6	4	2	1	3	5	7
Kromozom 2	1	2	3	4	5	6	7	8

Şekil 3. Permütasyon Kodlama

Permütasyon kodlama sıralama problemleri için en uygun yöntemdir (Borovska, 2006, s. 2). Bu yüzden çizelgeleme problemlerinde permütasyon kodlama kullanılmaktadır.

Doğal Seçim İşlemi: GA'da yeni bir bireyin yaratılması amacıyla ebeveynlerinin belirlenmesi işlemine seçim demir. Kodlama tipine karar verdikten sonra seçim işleminin ne şekilde yapılacağına karar verilmelidir. Seçim işleminin sonunda bir önceki nesille kıyaslandığında daha yüksek uygunluk değerine sahip bireyler oluşması beklenmektedir.

Popülasyon içerisinde yeni bireylerin oluşturulması için seçim kromozomların uygunluk değerleri dikkate alınarak yapılmaktadır. Darwin'in evrim teorisine göre en başarılı bireyler yeni nesli oluşturmak için hayatta kalmaktadır. GA'da yeni popülasyon oluşturulurken daha başarılı bireylerin seçimi daha başarılı bireylerin oluşumunu hızlandıracaktır ancak daha iyi bireyleri kullanma oranı arttıkça algoritmanın lokal optimumlara takılma olasılığı da artacaktır. Aynı şekilde başarılı bireylerin yeterli yoğunlukta kullanılmaması durumunda da evrim görece daha yavaş ilerleyecektir. Bu sebeple seçim işlemi çaprazlama ve mutasyon işlemleri ile dengelenmelidir. GA'da Rulet Tekerleri, Rastgele, Turnuva, Eşik Değer, Değer Sıralamalı ve Seçkinlik (Elitizm) gibi farklı seçim metotları kullanılmaktadır.

Çaprazlama (Crossover): Çaprazlama işlemi, popülasyon içerisinde seçilen iki bireyin yeni bireyler oluşturulması için kullanılması işlemidir. GA'da eşleştirme havuzunu kullanarak daha iyi bireyler yaratılması amacıyla çaprazlama işlemi kullanılmaktadır. Temel çaprazlama işlemi üç adımdan oluşmaktadır: (1) Popülasyon içerisinde belirlenen yöntem ile iki ebeveyn

seçilmesi, (2) Ebeveynlere ait kromozomlar üzerinden çaprazlama noktası belirlenmesi, (3) Belirlenen çaprazlama noktası kullanılarak iki kromozomun parçalarının karşılıklı değiştirilmesi.

Çaprazlama işleminin hangi sıklıkla yapılması gerektiği GA'da çaprazlama olasılığı parametresi (P_c) olarak tanımlanması gerekmektedir. Bu olasılık %0 olduğunda tüm ebeveynler çaprazlamaya tabi tutulmadan bir sonraki nesle aktarılırken %100 olması durumunda tüm ebeveynler yeni neslin oluşturulması için çaprazlama işlemine tabi tutulacaktır.

Mutasyon (Mutation): GA'da bulunan ikinci operatör mutasyon operatörüdür. Mutasyon işlemi GA'da nesiller arası kaybolan genetik materyalin tekrardan elde edilebilmesine yardımcı olan bir mekanizmadır. Bu mekanizma ile GA'nın lokal optimuma takılma olasılığı düşürülerek çözüm uzayına ait daha geniş bir alanın taranması sağlanır. Mutasyon işlemi farklı şekillerde gerçekleştirilebilmektedir. Gen ve Cheng (2000) mutasyon operatörünün bazen çaprazlamadan daha önemli bir rol oynayabileceğini kanıtlamıştır. Dolayısıyla çaprazlama ve mutasyon operatörlerinin eldeki probleme göre iyi tasarlanmış olmaları gerekmektedir.

Mutasyon olasılığı (P_m) bireylerin hangi olasılıkla mutasyona uğrayacağını tarifleyen GA parametresidir. Mutasyon olasılığının %0 olması hiçbir bireyin mutasyona uğramayacağını tariflerken %100 olması tüm bireyler üzerinde mutasyon gerçekleşeceğini belirtmektedir. Yüksek mutasyon oranları tercih edilmez çünkü mutasyon oranının yükselmesi GA'nın rastgele arama yapan bir algoritmaya dönmesine yol açacaktır. Hamilton ve Ridley (2005) GA'da mutasyon oranının doğada olduğu gibi genellikle oldukça düşük olduğunu belirtmektedir. Kocamaz ve Çiçekli (2010) mutasyon oranının etkinliği üzerine yaptıkları çalışmada, permütasyon tipi kodlamalarda mutasyon oranının %5-%9 oranları arasında iyi sonuçlar verdiğini belirtmektedir.

Yenileme (Replacement): Seçim işlemi sonrası seçilen iki bireylerden yeni iki birey türetilmektedir ancak bu bireylerin hepsi popülasyona geri dönememektedir. Yenileme GA'da ebeveynler ve ebeveyn birleşmesi sonucu oluşan çocuklardan hangilerinin popülasyona dahil edileceği karardır. GA'da seçim ve çaprazlama işlemleri sonrası popülasyon sayısı sabit olacağı için hangi bireylerin popülasyona dönmesi gerektiği tanımlanmalıdır. Bu işlem rastgele yenileme, zayıf birey eliminasyonu, yeni nesil aktarımı olmak üzere birkaç farklı yöntem ile yapılabilmektedir.

Aramanın Sonlandırılması: GA sonlandırma koşulu farklı alternatifler ile oluşturulabilmektedir. Bunlar;

- İterasyon sayısının belirlenerek kaç nesil boyunca tarama yapılacağını tanımlanmasıyla,
- GA'nın çalıştırılacağı zamanın tanımlanmasıyla,
- Son çalıştırılan iterasyonda amaç fonksiyonunda herhangi bir iyileşme sağlanamadığında,
- Belirlenen nesil sayısı kadar iterasyonda amaç fonksiyonunda herhangi bir iyileşme olmaması durumunda,
- Belirlenen süre içerisinde amaç fonksiyonunda herhangi bir iyileşme olmaması durumunda,

- En iyi bireye ait uygunluk değerinin belirlenen değerin üzerine çıkması durumunda,
- En kötü bireye ait uygunluk değerinin belirlenen değerin üzerine çıkması durumunda,
- Toplam uygunluk değerinin belirlenen değerin üzerinde çıkması durumunda.

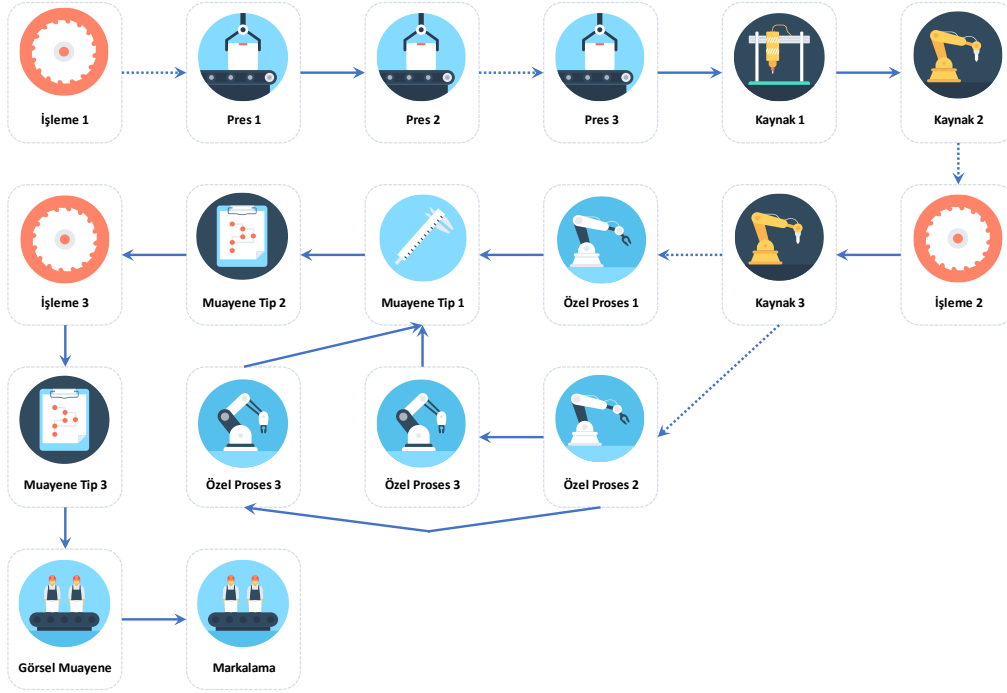
3. Uygulamanın Yapıldığı Üretim Tesisi

Çalışmanın yapıldığı üretim tesisi pazar koşullarının getirdiği rekabetçiliğe cevap verebilmek için birbirinden farklı birçok ürün üretebilme yeteneğine sahiptir. Mevcut makine parkının kapasitesi ve yetenekleri doğrultusunda; farklı standartlar kullanarak, geniş özellik varyasyonları ve özel hammadde grupları ile üretim yapabilmektedir. Tesiste üretim FIFO mantığı ile yapılmakta olup tesis istasyonları arası yarı mamullerin transferi için otomasyonlu bir taşıma sistemine sahiptir.

Üretim Akışı

Üretim akışı üretilen ürünün parametreleri, özel hammadde kaliteleri, üretim standardına ve satın alınan hammaddenin ek özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Bu farklılık kullanılan makinalarda yapılacak ayarların değişikliği olabileceği gibi akışın farklı makinalar üzerinden gerçekleşmesine de neden olabilmektedir.

Üretim akışı ayrıca üretim yapan tesiste bulunan ekipmanlara göre de şekillenebilmekte, sıralama olarak belli adımlar önce veya sonra olabilmektedir. Üretim akışı üzerindeki bir başka etmen ise üretim standartları üzerine müşterilerin talepleri doğrultusunda eklenen kalite kontrol/test adımlarıdır. Üretim prosesini tüm adımları ile bakıldığında 18 temel adımdan oluşmaktadır. Bu adımlar ürün tipi, kullanılan hammadde tipi, üretim standardına ve satın alınan hammaddenin ek özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Şekil 4'te Temsili Üretim Akışı gösterilmektedir.

Şekil 4. Üretim Akışı

Üretim tesisi 18 farklı operasyon gerçekleştirebilecek 19 istasyon ve istasyonlar arası taşıma sisteminden oluşmaktadır. Üretim akışı FIFO kuralına göre gerçekleşmektedir. İstasyonlar arası konveyörler belirli sayıda yarı mamul depolama kapasitesine sahiptir. Konveyörler kapasiteleri kadar yarı mamul ile bekler konuma geçtiklerinde bu konveyöre yarı mamul iletecek olan istasyonların tamamladıkları yarı mamulü konveyör üstüne iletememelerine ve bu sebeple durmasına sebep olur. Özel Proses 1 istasyonunda iki adet yükleme arabası mevcuttur. Operasyon tipine bağlı olarak bir grup malzemede bu iki araba sırayla kullanılabilirken bazılarında ise sadece bir araba kullanılabilir.

4. Üretim Sisteminin Tanımlanması ve Modellenmesi

Çizelgeleme optimizasyonu problemini daha basite indirgemek adına çözüm aşaması iki adıma bölünmüştür.

Birinci adımda üretim hattı Rockwell Arena 14.0 programı kullanılarak, üretimi yapılabilecek tüm ürünler dikkate alınarak modellenmiş, bu model Visual Studio C# ile hazırlanan hesaplama modelinin doğruluğunun kontrol edilmesi için kullanılmıştır.

İkinci adımda ise Visual Studio C# ile hazırlanan hesaplama modelinin tek bir kaynak olduğu varsayılarak tek makine çizelgeleme için GA optimizasyon modeli kurulmuştur.

Üretim Sisteminin Modellenmesi ve Kabuller

Üretim çizelgeleme probleminin tanımlanması için üretim hattının modellenerek hattın işleyişi Rockwell Arena 14.0 programı kullanılarak simülasyon modeline yansıtılmıştır. Simülasyon modeli esnek olması ve farklı model karmalarının da simüle edilmesinde

kullanılması amaçlanarak MS Excel entegrasyonu ile hazırlanmış, modelde kullanılacak tüm veriler parametrik hale getirilmiştir.

Model en fazla 3 farklı tip arka arkaya simüle edilebilecek şekilde oluşturulmuştur ve tipler bazlı girilmesi gereken ürün bilgileri Tablo-1'de belirtilmiştir. İşletmenin bilgi gizliliği nedeniyle parametre değerleri temsili olarak verilmektedir.

Tablo 1. Simülasyon Rota Parametreleri (Temsili)

Model Parametreleri	Tip1	Tip2	Tip3
Üretilecek Adet	50	100	75
Ürün Parametresi (1)	P0-1	P0-2	P0-3
Ürün Parametresi (2)	P1-1	P1-1	P1-2
Pres 1 / Pres 3 uygulaması	2	2	2
İşleme 2 Operasyonu	1	0	1
Özel Proses Tipi (1/2)	1	1	1
Özel Proses Tipi (3/4)	1	1	1
Özel Test İhtiyacı	0	0	0
Lot Numarası	1	2	3
İşleme 1 Parametresi	1	2	3
Muayene Tip1 İhtiyacı	0	1	0
İşleme 3 Parametresi	0	1	0
Muayene Tip2 İhtiyacı	1	0	0
Muayene Tip3 İhtiyacı	1	0	0

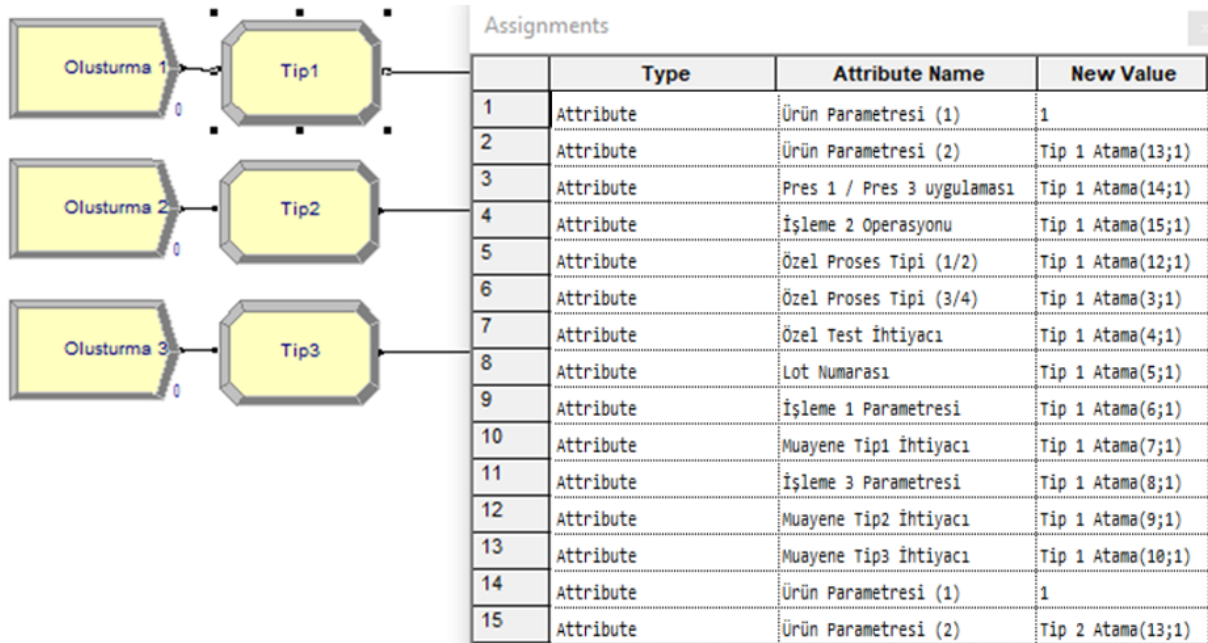
Tablodaki parametreler sırasıyla;

- Üretilecek Adet: İlgili tipten kaç adet üretime alınacağını belirtmektedir
- Ürün Parametresi (1): Ürün dış ebatlarını temsil etmektedir
- Ürün Parametresi (2): Ürünün malzeme kalınlığını belirtmektedir
- Pres 1 / Pres 3 uygulaması : İlgili tipin ürün rotasında hangi operasyondan geçeceğini belirtmektedir. ((1) Pres 1 Operasyonu/ (2) Pres 3 Operasyonu)
- İşleme 2 Operasyonu : İlgili tipin ürün rotasında İşleme 2 operasyonu gereksinimi olup olmadığını belirtmektedir. (0-Yok / 1-Var)
- Özel Proses Tipi (1/2): İlgili tipin Özel Proses (1/2) Tipini belirtmektedir (1- Özel Proses 1 / 2- Özel Proses 2 / 3-Yok)
- Özel Proses Tipi (3/4): İlgili tipin ürün rotasında hangi operasyondan geçeceğini belirtmektedir. (1 - Özel Proses 3/ 2- Özel Proses 4)
- Özel Test İhtiyacı (n): İlgili tipin üretim standardından gelen numune alma sıklığını belirtmektedir (1 Numune / n adet)

- Lot Numarası: Tiplerin birlikte Özel Proses 1'e girebilme koşullarını belirtmektedir. Lot numarası aynı olan ürünler birlikte Özel Proses 1'de işleme girebilmektedir.
- İşleme 3 Parametresi: İlgili tiplerin İşleme 3 operasyonunda işlenecek olan işleme parametresini belirtmektedir.
- Muayene Tip1 İhtiyacı: İlgili tiplerin Muayene Tip1'e tabi tutulup tutulmayacağını belirtmektedir. ((1) Test yapılacak / (0) Test yapılmayacak)
- Muayene Tip2/3 İhtiyacı: İlgili tipin ürün rotasının hangi adımlarından sonra Muayene Tip2/3'e tabi tutulacağını belirtmektedir.

Model çalıştırıldığında FILE bloğu model parametrelerini okuyarak Tip bazlı kayıt setlerine dönüştürmektedir. Model en fazla 3 farklı tipi sırayla simüle edebilecek şekilde hazırlanmış olup ürünlerin imalata giriş sırası Tip1, Tip2, Tip3 olacak şekilde modelleme gerçekleştirilmiştir.

Simülasyon saati başlatılmadan önce CREATE blokları ile yaratılan farklı tipler için ASSIGN blokları yardımıyla her tipe ait rota parametreleri ürünlerin üzerine ATTRIBUTE olarak yazılmaktadır. Bu parametreler yardımı ile modelin tüm operasyonlarında Üretim Sistemi Kısıtlarında belirtilen kalıp değişimleri, ürünlerin operasyonlar arası izleyeceği rotalar belirlenmektedir. Tüm ENTITY'ler gerekli parametreleri aldıktan sonra Plan isimli bir QUEUE modülünde biriktirilerek ilk operasyonla birlikte sisteme girişleri sağlanır.

Şekil 5. CREATE ve ASSIGN Blokları

Tüm proseslerin önünde prosesler arasında taşıma görevi yapan konveyörlerin kapasiteleri kadar ürün kapasitesine sahip QUEUE modülleri mevcuttur. Tüm süreçler alt modeller olarak ayrı ayrı modellenmiştir. Alt sürecin başlangıcında ilgili proseste kaynak olarak kullanılan makine SEIZE modülü ile doldurulmaktadır, sonrasında DECIDE modülü ile her yeni gelen yarı mamul için bir önceki yarı mamulün ilgili süreçte ayar/kalıp değişimi gerektirecek parametreleri karşılaştırılarak eğer bir kalıp değişimi işlemi gerekiyorsa FALSE yolu izlenerek önce yeni makine parametreleri ASSIGN modülü kullanılarak ilgili kaynağa yazılır ardından Tablo2'de proses için belirtilen ayar/kalıp değişimi süresi kadar DELAY modülü ile gecikme

sağlanarak ikinci DECIDE modülüne geçilir. Eğer kalıp değişimi gerekmiyor ise TRUE yolu izlenerek ikinci DECIDE modülüne geçilir. İkinci DECIDE modülü işlemdeki yarı mamulün tipine göre yarı mamulü kendine ait operasyon süresinin bulunduğu DELAY modülüne yönlendirmektedir. Operasyon sonrası yarı mamulün hangi istasyona gideceğine karar veren DECIDE modülü bulunmaktadır. Bu modül yarı mamul üzerindeki rota bilgilerini kullanarak bir sonraki istasyonun hangisi olduğunu belirleyerek yarı mamulü ilgili rotaya sevk etmektedir. RELEASE modülleri öncesinde bulunan DECIDE modülleri bir sonraki istasyonun kuyruk kapasitesini her 0,1 dakikada bir kez kontrol ederek eğer yarı mamulün gideceği kuyruk doluysa makinanın yeni bir yarı mamul almasına izin vermemektedir. Eğer yarı mamulün gönderileceği kuyruk müsait ise RELEASE modülü ile makineyi boşaltarak yeni bir yarı mamul almasına izin vermektedir.

Modelde kısıtlar karşısında yapılan kabuller;

- Kaynak operasyonlarında ayarların sadece Ürün Parametresi(1) değişiminden etkilendiği varsayılmıştır.
- Modeldeki tüm kuyrukların FIFO yöntemiyle çalışacağı kabulü yapılmıştır.
- Özel Proses Tipi (1) kapasitesinin Ürün Parametresi(1)'den etkilenmediği ve yedi ürün olduğu kabulü yapılmıştır.
- Özel Proses Tipi (1)'in bir önceki işlem tamamlandıktan sonra tekrar yedi adet ürün yüklenmesi veya bir önceki işlemin tamamlanmasından iki saat bekledikten sonra içindeki ürünler ile yeni işleme başlayacağı kabulü yapılmıştır.
- İmalat koşullarında ortaya çıkabilecek tamir ve hurda ürünlerin oluşma olasılığı ihmal edilmiştir.
- İstasyonlar arası yarı mamul transfer süreleri ihmal edilmiştir.
- Modelde tip sıralaması önceden belirlendiği için kalıp değişim süreleri ürün sıralamasına göre değişkenlik gösteren makinalar için kalıp değişim/ayar sürelerinin sıralamaya uygun olarak verileceği varsayılmıştır.
- Muayene Tip2/3 operasyonları rotasında Muayene Tip2 adımı bulunan bütün ürünlerin hem Muayene Tip2 hem de Muayene Tip3 operasyonlarına uğrayacakları kabulü ile modellenmiştir.

Genetik Algoritma ile Optimizasyon Modeli Kurulması

GA modeli kurulurken genetik algoritma yapısının belirlenmesi ve uygunluk fonksiyonunu hesaplayan bir üretim hattı modellemesi yapılmıştır.

GA Yapısının Oluşturulması

Çizelgeleme optimizasyonu problemi için her ürün kendine ait tekil bir numara ile temsil edilecek şekilde permutasyon kodlama yöntemi kullanılarak üretim planları popülasyondaki bireyler olarak kodlanmıştır. Bu kodlamada her gen bir ürüne denk gelmektedir. Bu tekil ürün numarası ile ürüne ait;

- Tip Tanımı: Farklı Ürün Parametreleri ile Tekilleştirilmiş Ürün

- Ürün Tipi Temsili Tutarı
- Ürün Tutarı Üzerinden Uygulanacak Gecikme Cezası
- Ürünün İzleyeceği Makina Rotası
- Ürünün Makinalardaki Temsili Operasyon Süreleri

bilgilerine erişilebilecek şekilde fenotip kodlaması C# ile hazırlanan programda gerçekleştirilmiştir. Yeni oluşturulacak bireylerin ebeveynlerinin seçimi işlemimde rulet teker yöntemi kullanılmıştır.

```
20 class Entity
21 {
22     public double queue_time; // kuyruğa giriş süresi
23     public double last_op_time; // son operasyon süresi
24     public Tip e_id;
25     public string tip;
26     public double termin;
27     public string _id;
28     public List<Data_Movement> m_data;
29
30     public int op_adim; //Mevcuttaki operasyon adımı
31     public int max_op_adim; //En fazla işlenecek operasyon adımı
32
33     //Her ürüne ait sıradan bir ID vereceğiz, plan isimli bir kuyruğa toplayacağız
34     public Entity(string _idx,Tip gtip,double m_termin)...
```

Şekil 6. GA- Uygulama Fenotip Kodlaması

Kromozom kodlama yöntemi olarak permutasyon kodlama kullanıldığı için çaprazlama operatörü tek ve iki noktalı opsiyonlar seçilebilir olarak, sıralı çaprazlama yöntemi ile kodlanmıştır. Program arayüzü yardımı ile çaprazlama operatörünün tipi değiştirilebilmektedir. Mutasyon operatörü permutasyon kodlama ile birlikte gen içerisinde iki rastgele noktanın yer değiştirmesi şeklinde kodlanmıştır. Seçkinlik fonksiyonu kullanıcının seçimine bağlı olarak program arayüzü yardımı ile tanımlanabilir şekilde en fazla 10 birey kapasiteli olarak tanımlanabilmektedir.

```
private double CalculateFitness(Chromosome chromosome)
{
    //Fitness değeri döndürülecek
    chromosome { 8 12 19 18 15 14 5 7 13 17 2 20 4 11 9 3 10 16 6 1 }
```

Şekil 7. GA Kromozom Kodlaması

Problemlerde dinamik denemeler yapabilmek, GA parametrelerini deneyerek daha uygun çözümler bulabilmek için program ara yüzünden çaprazlama, mutasyon oranı, iterasyon sayısı ve popülasyon nüfusu tanımlanabilecek şekilde program arayüzü tasarlanmıştır.

GA Parametreleri			
Çaprazlama Oranı (%)	80	İterasyon Sayısı	500
Mutasyon Oranı (%)	5	Popülasyon Birey Sayısı	75
Seçkin Birey Sayısı	0	Çaprazlama Tipi	İki Nokta

Şekil 8. GA Çizelgeleme Optimizasyonu- Parametreler

Yeni nesil oluşturulmasında çaprazlama işlemi sonucu oluşan bireylerin bir sonraki nesle aktarımı için sadece yeni bireyler popülasyona döndürülmektedir. Çaprazlama oranının görece yüksek tutulduğu çözüm denemelerinde çözüm uzayının daha geniş bir bölgesinde

tarama yapabilmek için ebeveyn ve yeni bireylerden en iyi bireylerin popülasyona döndürülmesi alternatifi tercih edilmemiştir.

Amaç Fonksiyonu Belirlenmesi

GA için amaç fonksiyonu tanımlanırken ilgili sektöre ait özel durumlar göz önünde bulundurulmuştur. Ağır sanayi sınıfa giren firmaların, diğer firmalarda olduğu gibi, ekipman verimliliğini olabilecek en yüksek seviyede tutarak üretim faaliyetlerini gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Proje ve İnşaat alanında faaliyet gösteren firmaların aldıkları siparişlerin büyük bölümünde ürün bedeli üzerinden hesaplanan ağır gecikme cezaları bulunmaktadır. Bu cezalar gecikme günü bazlı üst bir sınıra kadar hesaplanabildiği gibi gecikme durumunda sabit ödenecek tutarlar da olabilmektedir.

GA Amaç fonksiyonu tasarlanması esnasında bu iki kısıt göz önüne alınarak minimum maliyeti elde etmek amaçlanmıştır. Amaç fonksiyonunun ilk bölümünde üretimin çalışma maliyeti;

$$SM_f = \text{Fabrikanın saatlik çalışma maliyeti}$$

$$S_c = \text{Çalışma Saati}$$

olmak üzere $(SM_f \times S_c)$ olarak hesaplanmaktadır. Amaç fonksiyonunun ikinci bölümünde ise geç teslim sebebiyle kaybedilecek kazancı maliyet olarak kabul ederek;

$$O_g = \text{Ürün Gecikme Bedeli (\%)}$$

$$UT_g = \text{Geciken Ürün Tutarı}$$

olmak üzere gecikme maliyeti ;

$$\sum_{i=1}^n (O_{gi} \times UT_{gi}) \quad (1)$$

olarak tüm geciken ürünlerin gecikme cezası oranları ile ürün tutarlarının çarpımları toplamı ifade edilebilmektedir.

$$TM = \text{Toplam Üretim Maliyeti}$$

olmak üzere amaç fonksiyonumuz ;

$$\text{Min}(TM) = (SM_f \times S_c) + \sum_{i=1}^n (O_{gi} \times UT_{gi}) \quad (2)$$

olarak ifade edilebilmektedir. Bu amaç fonksiyonu ile toplam üretim süresinin kısa olmasının yanısıra gecikme maliyetlerini de dikkate alarak ürünlerin gecikme yaşamayacağı noktalara planlanması amaçlanmıştır.

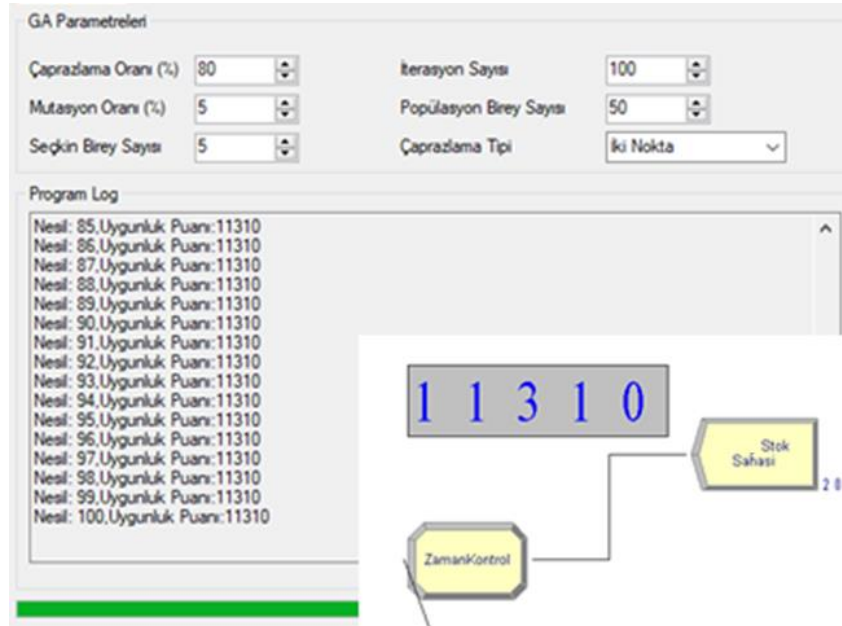
Amaç fonksiyonunda gerçekleştirilen imalatın toplam şirket maliyeti göz önünde bulundurulduğu için gecikme yaşayan parçalara ilişkin oluşan maliyetlere herhangi bir ağırlıklandırılma yapılmamıştır. Ancak bir ay veya daha uzun dönemli planlama optimizasyonu problemlerinin değerlendirilmesi durumunda ürünlerin ceza bedelleri toplam maliyetle kıyaslandığında küçük bir tutar olarak gerçekleşeceği için uzun dönemli problemler ele alınırken gecikmelerin önemli olduğu durumlarda amaç fonksiyonunun gecikmeleri dikkate alabilmesi parametrik girilebilen ceza puanlarının daha yüksek girilmesi gerekecektir.

Amaç Fonksiyonu İçin Model Oluşturulması ve Doğrulanması

Amaç fonksiyonunun hesaplanabilmesi için kurulan simülasyon modeline paralel hesaplama yapan bir model C# ile geliştirilmiştir. Model içerisinde ürünler GA'da kullanılan kodlamaya uygun olarak kromozom içindeki genlerde tutulan tekil ürün numarası bilgisi ile ifade edilmektedir. Bu numara ile temsil edilen ürün kendi içerisinde tip, rota, operasyon süreleri, üretim içerisindeki durumu ve hareket dökümü bilgileri her ürüne özel tutulacak şekilde model hazırlanmıştır.

Tüm makinalar iş istasyonu tanımlarında bulunan makina ismi ile temsil edilmektedir. Bu makina ismi ile makinanın mevcut çalışma parametreleri, yeni gelen ürün tipine göre ayar gereksinimini kontrol eden bir mekanizma, ayar gereksinimi durumunda olası ürünlerin birbirleri arasındaki değişimlerini tutan bir zaman matrisi, makina önünde bekleyen ürünlerin depolanabilmesi için kapasite kısıtlı bir kuyruk modeli ve hareket dökümü kodlanarak makina üzerine yüklenmektedir.

Üretim Sisteminin Modellenmesi ve Kabuller bölümünde tanımlanan tüm kısıtlar modele yansıtılmıştır. C# ile hazırlanan model ile Arena modeli, tek ürün ve iki ürün arası model geçişi durumları hesaplanarak modellerin paralel çalışması test edilmiştir. Her iki model de aynı veri setleri ile hesaplama yaparken aynı sonuç elde edilmiştir.

Şekil 9. GA ve Arena Model Karşılaştırması – İki Model

GA için Kullanılan Veri Seti

Tablo 3'te temsili makina ismi, tanımlanan 4 farklı parametreden hangileri değiştiğinde makinada ayar / tip dönüşü gerçekleşeceği ve makinaların arkasında bulunan ara stok alanlarının kaç ürün alabildiği tanımlanmaktadır. Herhangi bir parametre değerinin "1" olması bu makinanın ürünün bu özelliği değiştiğinde ayar ihtiyacı olacağını belirtmektedir. Üretim hattındaki 18 makina için bu tanımlar hazırlanmıştır.

Tablo 3. Makina Bilgileri

Makine	Parametre1	Parametre2	Parametre3	Parametre4	Kuyruk Kapasitesi	Makine tanımı
M1	0	0	0	1	100000	İşleme 1 İstasyonu
M2	1	1	1	0	5	Pres 2 İstasyonu
M3	1	1	0	0	5	Pres 1 İstasyonu
M4	0	1	1	0	5	Kaynak 1 İstasyonu
M5	0	1	1	0	5	Kaynak 2 İstasyonu
M6	0	1	1	0	5	İşleme 2 İstasyonu (Opsiyonel)
M7	0	1	1	1	5	Kaynak 3 İstasyonu
M8	0	0	0	0	20	Özel Proses 1 İstasyonu (Opsiyonel)
M9	1	0	0	0	3	Özel Proses 2 İstasyonu (Opsiyonel)
M10	1	0	0	0	3	Özel Proses 3 İstasyonu (Opsiyonel)
M11	1	0	0	0	3	Özel Proses 4 İstasyonu (Opsiyonel)
M12	1	0	0	0	3	Muayene Tip 1 İstasyonu
M13	1	0	0	0	5	Muayene Tip 2 İstasyonu
M14	0	0	1	0	5	Pres 3 İstasyonu
M15	1	0	1	0	5	İşleme 3 İstasyonu
M16	1	0	0	0	5	Muayene Tip 3 İstasyonu
M17	0	0	0	0	5	Görsel Muayene İstasyonu
M18	0	0	0	0	5	Markalama İstasyonu

Tanımlanan üretim hattında üretilebilecek ürünler “Urunler” bölümünde ürün tipleri, bu tiplere ait makina tanımında kullanılan tip değişim parametrelerinin tanımlandığı parametre sütunları ve ürün gecikmesi durumunda ceza hesaplanabilmesi için ürün tutarı ve ceza (%) puanları bulunmaktadır. Ele alınan problemde toplamda 20 farklı tip tanımlanmıştır. Tanımlanan tiplere ait örnek veriler Tablo 4’te görülmektedir.

Tablo 4. Ürün Tanımlama Bilgileri

Tip	Parametreler				Diğer Veriler	
	Par1	Par2	Par3	Par4	Ürün Tutarı	Gecikme Cezası #/100
Tip1	P0-1	P1-2	P2-1	P3-4	1000	0.05
Tip2	P0-1	P1-2	P2-1	P3-4	1000	0.05
Tip3	P0-2	P1-1	P2-1	P3-3	1000	0.05
Tip4	P0-2	P1-1	P2-1	P3-3	1000	0.05
Tip5	P0-2	P1-1	P2-1	P3-3	1000	0.05

Tanımlanan makinalar ve ürünler dikkate alınarak, 18 makinanın her biri için tanımlanan 20 farklı tipe ait ürünlerin üretim tesisi içerisinde izleyeceği rotalar, bu rotalardaki istasyonlarda yapılacak operasyonlara ait operasyon süreleri tüm makinalar için Süreler bölümünde tanımlanmıştır. Tablo 5'te de görüldüğü gibi, operasyon sıralaması ilk operasyon en solda olacak şekilde birbirini izleyen operasyonlar eklenerek hazırlanmıştır.

Tablo 5. Ürün İstasyon Rota ve Operasyon Temsili Süre Bilgileri

Tipler	Operasyonlar															
Tip1	M 1	M 2	M 3	M 4	M 5	M 7	M 8	M 10	M 12	M 13	M 14	M 15	M 16	M 17	M 18	
Tip1 süre	32	36	20	28	36	44	70	40	30	34	8	32	20	24	14	
Tip4	M 1	M 2	M 3	M 4	M 5	M 6	M 7	M 8	M 10	M 12	M 13	M 14	M 15	M 16	M 17	M 18
Tip4 süre	52	44	32	32	46	28	54	70	44	30	34	16	34	24	24	14

GA amaç fonksiyonu hesaplaması için kullanılan modelde makinalar mevcutta işlediği ürüne ait parametreleri hafızasında tutarak bir sonraki modele ait parametreleri mevcuttaki parametreler ile karşılaştırmakta, tip değişimi belirten parametre değişimi durumunda da operasyon öncesi tip değişimi işlemi gerçekleştirmektedir. Tip değişim işleminde değişen parametrelere göre süre bilgisi Tablo 6'da tanımlanmaktadır. 7200 satırlık tablodan örnek olması için tablonun bir bölümü gösterilmektedir. Tabloda makina bazlı hangi modelden hangi modele geçerken ne kadar bir süre ayar için harcanacağı bilgisi ürünlerin parametrelerine göre bu tablodan okunarak belirlenmektedir. Ayar geçiş tanımları yönlü olarak yapılmış, bu sayede sıralama bazlı ayar süresi değişen makinelerde bu sürelerin tanım işlemine olanak sağlanmıştır.

Tablo 6. Makina Tip Dönüş Bilgileri

Makine	Mevcut Parametreler				Geçilecek Parametreler				Hazırlık Zamanı
	Par1	Par2	Par3	Par4	Par5	Par6	Par7	Par8	
M1	P0-1	P1-2	P2-1	P3-4	P0-6	P1-3	P2-1	P3-3	30
M1	P0-1	P1-2	P2-1	P3-4	P0-7	P1-2	P2-2	P3-2	1320
M2	P0-2	P1-1	P2-1	P3-3	P0-3	P1-3	P2-1	P3-3	60
M2	P0-2	P1-1	P2-1	P3-3	P0-7	P1-2	P2-2	P3-2	312
M2	P0-2	P1-1	P2-1	P3-3	P0-1	P1-4	P2-2	P3-1	240
M2	P0-2	P1-1	P2-1	P3-3	P0-1	P1-4	P2-2	P3-1	168
M5	P0-2	P1-6	P2-1	P3-4	P0-4	P1-4	P2-2	P3-1	55
M15	P0-3	P1-1	P2-1	P3-3	3P0-1	P1-4	P2-1	P3-4	25
M18	P0-3	P1-1	P2-1	P3-3	3P0-1	P1-5	P2-2	P3-1	0

Üretimi gerçekleştirilecek ürün tanımlamaları Plan Havuzu bölümünden yapılmaktadır. Probleme kullanan plan havuzuna ait tip, adet ve termin bilgileri Tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 7. Üretim Planı: Tip, Adet ve Termin Bilgileri

Tip	Adet	Termin	Tip	Adet	Termin
Tip1	5	4000	Tip11	5	6000
Tip2	5	4000	Tip11	5	6500
Tip3	5	4000	Tip12	5	6500
Tip4	5	6000	Tip13	5	6500
Tip5	5	4000	Tip14	5	1500
Tip5	5	5000	Tip15	5	1500
Tip6	5	5000	Tip16	10	2500
Tip7	5	5000	Tip17	10	2500
Tip8	5	4000	Tip18	10	6500
Tip8	5	6000	Tip19	10	2500
Tip9	5	6000	Tip20	10	2500
Tip10	5	2000			

Model ile ilgili sürelerin tanımlandığı tüm tablolarda zaman birimi olarak dakika kullanılmıştır. Terminler modelin başlangıç anını 0 noktası kabul edilerek ilgili ürünlerin tamamının teslim edilmesi gereken dakikayı temsil etmektedir. GA amaç fonksiyonu hesaplama modelinde tüm gecikmeler bu dakika bilgisi üzerinden ürünlerin depoya giriş zamanları dikkate alınarak ürün bazlı hesaplanmaktadır.

Planlama havuzuna 20 farklı ürün tipi ile farklı önceliklere sahip 23 farklı sipariş tanımlanmıştır. Toplamda 140 adet olan ürün havuzunun ürün terminleri belli bir önceliklendirme gözetilerek atanmıştır.

GA Çalıştırma Parametrelerinin Değerlendirilmesi

GA değerlendirmede kullanılan veri setinde bulunan 23 farklı siparişi farklı GA parametreleri ile amaç fonksiyonundaki en az maliyeti yaratacak varyasyonu bulabilmek için farklı parametreler ile testler gerçekleştirilmiştir.

Seçkinlik kullanılmadan yapılan parametre denemeleri sonucunda algoritma daha geniş bir çözüm uzayı aramayı amaçlarken iyi olarak nitelendirilebilecek 5500dk altındaki çözümlere rassal yakınsamalar dışında yaklaşamamıştır. Seçkinliğin getirdiği kısa dönem hafıza yoksunluğu sebebi ile iyi sonuçlar elde edilememiştir. Seçkinliğin popülasyon sayısının %10’u ve üzerinde kullanıldığı denemelerde ise algoritma lokal optimumlara daha fazla takılma eğilimine girerek daha iyi sonuçlar üretebilmek için göreceli olarak daha fazla iterasyona ihtiyaç duymuştur.

%80 çaprazlama ve %5 mutasyon oranı ile 100 iterasyonluk denemede kullanılan 2 seçkin birey ve 75 bireylik popülasyon ile 4985,475 puan elde edilmiştir. Çözüm için üretilen üretim planında setup zamanlarına ve terminlere göre beklenen Parametre1 gruplaşması gözlemlenebilmiş ancak grupların kendi aralarındaki ayar zamanları değerlendirildiğinde daha iyi alternatiflerin olabileceği gözlemlenmiştir. Bir sonraki deneme çaprazlama ve mutasyon oranları arttırılarak ve popülasyondaki birey sayısı azaltılarak gerçekleştirilmiştir.

GA Parametreleri	
Çaprazlama Oranı (%)	80
İterasyon Sayısı	100
Mutasyon Oranı (%)	5
Popülasyon Birey Sayısı	75
Seçkin Birey Sayısı	2
Çaprazlama Tipi	İki Nokta

Program Log

```
Nesil: 85, Uygunluk Puanı: 5002,525
Nesil: 86, Uygunluk Puanı: 5002,525
Nesil: 87, Uygunluk Puanı: 4998,525
Nesil: 88, Uygunluk Puanı: 4998,525
Nesil: 89, Uygunluk Puanı: 4995,475
Nesil: 90, Uygunluk Puanı: 4995,475
Nesil: 91, Uygunluk Puanı: 4995,475
Nesil: 92, Uygunluk Puanı: 4995,475
Nesil: 93, Uygunluk Puanı: 4985,475
Nesil: 94, Uygunluk Puanı: 4985,475
Nesil: 95, Uygunluk Puanı: 4985,475
Nesil: 96, Uygunluk Puanı: 4985,475
Nesil: 97, Uygunluk Puanı: 4985,475
Nesil: 98, Uygunluk Puanı: 4985,475
Nesil: 99, Uygunluk Puanı: 4985,475
Nesil: 100, Uygunluk Puanı: 4985,475
```

Şekil 10. Test Parametreleri: Batch Bazlı (1)

%90 çaprazlama ve %8 mutasyon oranı ile 200 iterasyonluk denemede kullanılan 3 seçkin birey ve 50 bireylik popülasyon ile 4963,475 puan elde edilmiştir. Arttırılan iterasyon sayısı ile daha iyi bir sonuç elde edilebilmiş ancak birey sayısının seçkin birey sayısına oranı sebebi ile daha iyi bir sonuca ulaşmakta zorlanılmıştır.

GA Parametreleri	
Çaprazlama Oranı (%)	90
İterasyon Sayısı	200
Mutasyon Oranı (%)	8
Popülasyon Birey Sayısı	50
Seçkin Birey Sayısı	3
Çaprazlama Tipi	İki Nokta

Program Log

```
Nesil: 185, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 186, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 187, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 188, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 189, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 190, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 191, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 192, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 193, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 194, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 195, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 196, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 197, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 198, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 199, Uygunluk Puanı: 4963,475
Nesil: 200, Uygunluk Puanı: 4963,475
```

Şekil 11. Test Parametreleri: Batch Bazlı (2)

%90 çaprazlama ve %8 mutasyon oranı ile 500 iterasyonluk denemede kullanılan 3 seçkin birey ve 100 bireylik popülasyon ile 4887,475 puan elde edilmiştir, iterasyon ve popülasyon sayısı arttırıldıkça algoritma daha iyi sonuçlar elde etmeye başlamaktadır. Optimum sonucu bulabilmek için iterasyon sayısı arttırılarak %90 çaprazlama ve %10 mutasyon oranı ile 1000 iterasyonluk denemede kullanılan 2 seçkin birey ve 100 bireylik popülasyon ile 4849,475 puan elde edilmiştir. Bu puan hazırlanan veri seti ile batch bazlı planlama kullanılarak ulaşılabilen en yüksek puandır. İterasyon sayısı 1000 üzerine çıktığı durumlarda da daha yüksek bir puan elde edilememiştir.

GA Parametreleri	
Çaprazlama Oranı (%)	90
Mutasyon Oranı (%)	10
Seçkin Birey Sayısı	2
İterasyon Sayısı	1.000
Popülasyon Birey Sayısı	100
Çaprazlama Tipi	İki Nokta

Program Log	
Nesil: 985, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 986, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 987, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 988, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 989, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 990, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 991, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 992, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 993, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 994, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 995, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 996, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 997, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 998, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 999, Uygunluk Puanı: 4849,475	
Nesil: 1000, Uygunluk Puanı: 4849,475	

Şekil 12. Test Parametreleri: Batch Bazlı (3)

Ürün karması hesabı yapılabilmesi için kurgulanan diğer versiyonda ise kombinasyon sayısının parti bazlı yöntemle göre daha çok olması sebebi ile iterasyon sayısının yüksek tutulması gerekmiştir. %90 çaprazlama ve %9 mutasyon oranı ile 2000 iterasyonluk denemede kullanılan 5 seçkin birey ve 100 bireylik popülasyon ile 8267 puan elde edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada sıra bazlı değişen tip değişim/ayar sürelerine sahip farklı istasyonlardan oluşan bir üretim hattının GA kullanılarak en az toplam maliyete ulaştırılacak çizelge alternatifleri araştırılmıştır. Çalışmada üretim süreleri, kuyruk kapasiteleri, farklı ürün rotaları ve tip değişim süreleri ve bu faktörler göz önünde alınarak üretim hattı içerisinde oluşan alternatif üretim çizelgeleri hesaplayacak bir yapı oluşturularak bu yapı GA'ya entegre edilmiştir.

Kurulan yapı ve hazırlanan optimizasyon algoritması ile üretim hattına ait parti bazlı üretim ve kısa dönemli karma üretim alternatifleri araştırılmıştır. Karma üretim senaryoları daha çok alternatif barındırdığından, algoritmanın iyi sonuç verebilmesi uzun iterasyonlar sonucu gerçekleşebilmektedir. Bu tip bir problemi daha detaylı ele alabilmek için ilerleyen dönemdeki çalışmalarda hibrit genetik algoritma yapıları kullanılarak efektif sonuçlar alınabileceği düşünülmektedir.

Parti bazlı algoritma kullanılarak gerçek hayata uygun veri seti ile yapılan denemelerde üretim hattının kabul edilebilir sonuçlar üreterek optimize edildiği gözlemlenmiştir. Algoritma en kısa üretim süresinde en az gecikme hedefi ile çalışma parametrelerine bağlı olarak kabul edilebilir lokal optimumlara ulaşabilmektedir. Bu çalışma ile planlama ihtiyaçları hızlı şekilde değişkenlik gösterebilen bir üretim hattında kullanılacak bir karar destek sistemi geliştirilmiş, üretim koşullarında hızlı karar alma gerekliliği oluşan durumlarda elle hazırlanabilecek planlardan daha hızlı ve kabul edilebilir sonuçlar elde edilmiştir.

Kaynakça

- Borovska P. (2006). *Solving the Travelling Salesman Problem in Parallel by Genetic Algorithm on Multicomputer Cluster*. International Conference on Computer Systems and Technologies - CompSysTech'06, 15-16 June 2006, University of Veliko Tarnovo, Bulgaria
- Buzacott, J.A., Corsten, H., Gössinger, R., & Schneider, H.M. (2012). *Production Planning and Control: Basics and Concepts*. Oldenbourg Verlag.
- Coley, D.A. (1999). *An Introduction to Genetic Algorithms for Scientists and Engineers*, World Scientific.
- Emel, G.G., & Taşkın, Ç. (2002). Genetik Algoritmalar ve Uygulama Alanları. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 129-152.
- Gen M., & Cheng R. (2000). "Genetic algorithms and engineering optimization", John Wiley & Sons, Inc.
- Gonçalves, J.F., de Magalhães Mendes, J.J., & Resende, M.G. (2005). A hybrid genetic algorithm for the job shop scheduling problem. *European journal of operational research*, 167(1), 77-95.
- Graves, S.C. (1981). A review of Production Scheduling. *Operations Research*, 29(4), Temmuz-Ağustos, ss. 646-675.
- Hamilton, W.D., & Ridley, M. (2005). *Narrow roads of gene land: the collected papers of W.D. Hamilton*, Oxford University Press.
- Holland J.H. (1975). *Adaptation in Natural and Artificial Systems*, University of Michigan Press, Ann Arbor, Michigan.
- Hou, E. S., Ansari, N., & Ren, H. (1994). *A genetic algorithm for multiprocessor scheduling*. IEEE Transactions on Parallel and Distributed systems, 5(2), 113-120.
- Kamauff, J. (2010). *Manager's Guide to Operations Management*, New York, McGraw-Hill
- Kocamaz M., & Çiçekli U.G. (2010). Paralel Makinaların Genetik Algoritma İle Çizelgelenmesinde Mutasyon Oranının Etkinliği. *Ege Akademik Bakış*, 10(1):199-210.
- Laporte, G., Gendreau, M, Potvin, J.Y., & Semet, F. (2000). Classical and modern heuristics for the vehicle routing problem. *International Transactions in Operational Research*, 7: 285-300.
- Reeves C.R., & Rowe J.E. (2003). *Genetic Algorithms: Principles and Perspectives; A Guide to GA Theory*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht
- Russell, R.S., & Taylor III, B.W. (2000). *Operation Management*, 4th Edition, Prentice Hall, New Jersey.
- Sheikh, K. (2003). *Manufacturing Resource Planning(MRP II) With an introduction to ERP, SCM, and CRM*, McGraw-Hill.
- Sivanandam S.N., & Deepa S.N. (2008). *Introduction to Genetic Algorithms*, Springer.
- Temiz, İ., & Erol, S. (2007). Bulanık Akış Tipi Çizelgeleme Problemi İçin Çok Amaçlı Genetik Algoritma. *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22 (4): 855-862.
- i, 22 (4): 855-862.

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Dış Politikasını Belirleyen Bazı Şartlar^a

Merve H. SUR^b

Özet

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında takip ettiği dış politikasını etkileyen, savaş öncesi yaşanan pek çok gelişme vardır. Azınlıklar Meselesi, Ermeni Projesi, Kürdistan Projesi, Arap ayrılıkçılarının isyanları, Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulması projesi, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalan bölgelerde petrolün varlığı ve benzeri pek çok konu sayılabilir. Bu şartların her biri aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerini ve Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi ittifak girişimlerini etkileyen şartlar olarak da değerlendirilebilecek hususlardır. Bu konuların her biri hakkında müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Bütün bu konuların ele alınıp incelenmesi, takdir edilecektir ki, bir makalenin sınırlarını çok çok aşacaktır. Bu sebeple makalede, Osmanlı Devleti'nin dış politikasını etkileyen konulardan sadece dört başlık ele alınmış ve incelenmeye çalışılmıştır. Bunlar; Tarihi Süreçte Türk Dış Politikası, 1815'te Viyana'da toplanan batılı devletlerin benimsediği Şark Meselesi, İttihat ve Terakki'nin görüşleri, sahip olduğu yeri ve önemi ile Dış Borçlar Meselesi konularıdır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti
Birinci Dünya Savaşı
Emperyalizm
Dış Politika

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 09.09.2020
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.792533

Some Conditions Determining the Foreign Policy of the Ottoman State Before the First World War

Abstract

There are many pre-war developments affecting the foreign policy of the Ottoman Empire during the First World War. The issue of minorities, the Armenian Project, the Kurdistan Project, the rebellions of the Arab separatists, the project of the establishment of a Jewish State in Palestine, the existence of oil in the territories of the Ottoman Empire, and so on. Each of these conditions can also be considered as the conditions affecting the causes of the First World War and the pre-war alliance attempts of the Ottoman Empire. Individual studies have also been conducted on each of these issues. It will be appreciated that the handling and examination of all these issues will far exceed the limits of an article. For this reason, in this article, only four headings of the issues affecting the foreign policy of the Ottoman Empire were discussed and examined. These; The Turkish Foreign Policy in the Historical Process, the Orient Question adopted by the western states gathered in Vienna in 1815, the views of the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki), the place and importance of it, and the Issue of Foreign Debts.

Keywords

Ottoman Empire
First World War
Imperialism
Foreign Policy

About Article

Received: 09.09.2020
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.792533

^a Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda yapılan "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

^b merveozkuyumcu@gmail.com, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisi. <https://orcid.org/0000-0003-0719-7339>.

Giriş

Bu makalede Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında takip ettiği dış politikasını etkileyen, savaş öncesi şartların bazılarını temas edilecektir. Bu şartların her biri aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerini ve Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi ittifak girişimlerini etkileyen şartlar olarak da değerlendirilebilecek hususlardır. Makalede ilk olarak tarihi süreçte Türk Dış Politikası ele alınacaktır. Türk Milleti'nin en eski tarihinden günümüze kadar gelen geleneksel dış politika anlayışına temas edilecektir. İkinci olarak 1815'te Viyana'da toplanan batılı devletlerin benimsediği Şark Meselesi konusuna, Türk Dış Politikasına etki eden unsurlardan biri olarak, dikkat çekilecektir. Üçüncü olarak yine son dönem Osmanlı Devleti'nin Dış Politikasının belirleyici unsurlarından İttihat ve Terakki'nin görüşleri, sahip olduğu yeri ve önemi vurgulanacaktır. Dördüncü olarak Dış Borçlar Meselesi başlığı altında, Osmanlı Devleti'nin Dış Politikasını etkileyen bu konu hakkında bilgi verilecektir.

Esasen Birinci Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Devleti'nin Dış Politikasını etkileyen şartlar bunlardan ibaret değildir. Azınlıklar Meselesi, Ermeni Projesi, Kürdistan Projesi, Arap ayrılıkçılarının isyanları, Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulması projesi, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalan bölgelerde petrolün varlığı ve benzeri pek çok konu sayılabilir. Hatta bunların her biri, üzerinde çalışmalar yapılan ve değerlendirilen konulardır. Ancak bütün bu konuların ele alınıp incelenmesi halinde takdir edilecektir ki bir makalenin sınırlarını çok çok aşacaktır. Bu makalede bu konulardan sadece dört tanesi ele alınmış ve incelenmeye çalışılmıştır.

1. Tarihi Süreçte Türk Dış Politikası

Birinci Dünya Savaşı döneminin Türk Dış Politikasını sadece 1914-1918 yılları arasına sıkıştırmak ve bu yıllar özelinde hüküm vermek doğru olmasa gerektir. Türk devleti için bu süreç 1908-1923 arasındaki olayları kapsamaktadır (McMeekin, 2019, s. 19). Ancak bu dönemin anlaşılabilmesi için de tarihi süreçte Türk Dış Politikası'nın gelişimine göz atmak yerinde olacaktır.

Türk dış politikasının bugünkü diplomasi anlamında olmasa da genelde ve geleneksel anlamda bir çizgisinin olduğu bilinmektedir. Bu politika İslam öncesi dönemlerden itibaren "Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar dünya hâkimiyeti" olarak tanımlanabilir. Müslüman Türk devletlerinde ise; Selçuklularda ve Osmanlı Devleti'nde bu politika "Devlet-i Ebed Müddet=Devletin sonsuza kadar yaşayacağı inancı" ve "İlâ-yı Kelimetullah=Allah'ın adını bütün cihana yaymak" olarak tezahür eden anlayışın dış politikaya yansımaları olarak değerlendirilebilir (Turan: 1979, muhtelif sayfeler).

Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Türk Dış Politikası ise, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ilan edilen ve Batlaşma süreci içinde kabul edilen 1839 Tanzimat Fermanı'ndan başlatılabilir. Çünkü sadece Osmanlı Devleti'nin değil, bütün dünyanın siyasal, ekonomik, sosyal ve askeri gelişmelerinin Birinci Dünya Savaşı ile neticelenen olayları 19. yüzyıldan başlamaktadır. Bir başka deyişle 19. yüzyılda yaşanan gelişmeler genel olarak Birinci Dünya Savaşı'nı hazırlayan sebeplerdir denilebilir.

Dünya diplomatik anlamda bölgesel siyasetten küresel siyasete geçişi bu yüzyılda yaşamıştır. Bu yüzyılın bir adı da “Diplomasi Yüzyılı”dır. Osmanlı Devleti de bu dönemde Batılı diplomatik araç ve yöntemleri kullanmaya başlamıştır (Ortaylı, 2008; Keane, 1998; Özcan, 2011; Kınlı, 2006, muhtelif sahifeler). Ancak 19. yüzyılın diplomasi yüzyılı olmasına karşın, 20. yüzyıl iki büyük dünya savaşının yaşandığı dönem olarak tarihteki yerini almış, barışçıl diplomasi bu savaşları engellemede yetersiz kalmıştır. Esasen Birinci Dünya Savaşı’nın 20. yüzyılın hemen başlarında çıktığı dikkate alınır, diplomasi yüzyılı denilen dönemde, özellikle batılı devletlerin ve Avrupa’nın silahlanma yarışından geri durmadığı da anlaşılır. Yani barışçıl diplomasi çağındaki silahlanma ile bir sonraki yüzyılın hazırlıkları yapılmıştır.

1789 Fransız Devrimi’nin en önemli sonuçlarından biri hiç şüphesiz etnik ve dini anlamda çok uluslu devletleri ve imparatorlukları etkilemesidir. Süreç merkezi yönetime sahip bu tür ülkeleri, bu çerçevede Osmanlı Devleti’ni de etkilemiş, parçalanmaya ve hatta yıkılmaya götürmüştür. Osmanlı Devleti bu süreçte sadece kendini koruma ve kollama değil, halifelik makamını temsil ediyor olması sebebiyle İslam dünyasının hamiliğini de gözeten bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Çünkü emperyalist Avrupalı devletlerinin ve özellikle İngiltere’nin sömürgeleri çoğunlukla Müslüman doğu devletlerinden oluşmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki dış politikası, bir taraftan halifeliğine bağlı topraklar ve toplumlar yönüyle batılı emperyalist güçleri muhasım kabul ederken, diğer taraftan da varlığını devam ettirebilmek için bu güçlü batılı devletlerle ittifak ilişkileri aramak ve kurmak zorunda kalmasıdır (Özcan, 2011, s. 5). Yani “Doğu da Batı da Allah’ındır” anlayışına sahip klasik Osmanlı Türk Siyaseti *“ideolojik anlamda oryantalizmin, siyasî anlamda uluslaşmanın, iktisadî anlamda emperyalizmin, dış politika anlamında diplomasiğin ortaya çıkardığı meydan okumalar karşısında... dış politikasını (Özcan, 2011, s. 5)”* yeniden belirlemek durumuna düşmüştür.

Birinci Dünya Savaşı’na giden yolda Osmanlı Devleti’nin temel politikalarını belirlemede bu bazı gelişmeler etkili olmuştur diyebiliriz. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi tarihi olaylar ve daha pek çok etkenle gelişen Osmanlı dış politikasını, sadece Birinci Dünya Savaşı yıllarına sıkıştırmak ve hüküm vermek doğru olmasa gerektir. Türk dış politikasının yüzyıllara dayanan köklerinin olduğu bilerek ve kabul ederek, Birinci Dünya Savaşı Türk dış politikasını Batılılaşma dönemi dış politikasından başlatmak mümkün görünmektedir. Burada unutulmaması gereken husus Birinci Dünya Savaşı dönemi Türk diplomasisinin silahlı mücadeleye dönüştüğü ve barışçıl politikaların askıya alındığıdır.

Burada dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir husus da Ahmet Davutoğlu’na göre, Türk Tarihçi ve Siyaset Bilimcileri’nin Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki dış politikasına bakışlarının metodolojik olarak daha çok batı merkezli olmasıdır. Şöyle der Davutoğlu; *“Osmanlı’nın dünya tarihi içindeki yerinin ve etkisinin anlaşılmasının önündeki en önemli engel, evrenselleşen batı-eksenli tarih paradigmasının zihnimizde oluşturduğu tarihî akış şeması”*nın (Davutoğlu, 1999, s. 17) bir sonucu olmasıdır. O, yaptığı bu tespit ile Birinci Dünya Savaşı’nı ele alan yerli tarihçi ve siyaset bilimcilerin konuya yaklaşımları bakımından en büyük sıkıntılarının biri olarak görür. Yani Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı’ndaki dış politikasını ele alırken özellikle Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti algısının da dikkate alınması gerektiği, ancak bunun yanı sıra İslam ve Türk dünyasındaki Osmanlı algılarını da hesaba katarak, bunun farkında olan bir Osmanlı Devleti gerçeğinin dış politikasını ortaya

koymak gerektiğinin unutulmamasıdır (Davutoğlu: 1999, 17). Osmanlı Devleti'nin Batıdaki güçlü devlet algısı yanında tüm İslam ve Türk dünyasında da etkisi olan bir devlet olduğunu kabul etmekle birlikte (Özcan, 2011, s. 8), Davutoğlu'nun bu önemli tespitinin, gerçeği ne derece yansıttığı ve ifade ettiği tarihi arka plan ile dönemin gerçeklerinin ne oranda örtüştüğün de dikkatlerden uzak tutulmaması gerektiği açıktır.

Diğer taraftan batılı güçlerin 1815 Viyana Kongresi neticesinde ortaya çıkan *Avrupa Denge Sistemi*'nin, sisteme dâhil olan devletlerin dış politikalarını en azından belli bir düzeyde etkilediği gerçeğini de dikkate almak gerektiği ortadadır (Özcan, 2011, s. 10). Yine Osmanlı Devleti, hilafet ve sahip olduğu jeopolitiğini saklı tutmak kaydıyla, Tanzimat Fermanı'ndan sonra 1841'de Londra Konvansiyonu ile dünya devletler sistemine aktif olarak katılmış ve diplomatik ve askeri anlamda batılılaşma yolundaki ilk pratiklerine başlamıştır (Şahin, 2009, s. 831; Özcan, 2011, s. 14).

2. Şark Meselesi

Şark meselesi; Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve topraklarının paylaşımı kavgası olarak tanımlanabilir. Türklerin Avrupa'dan atılması şeklinde de ifade edilen bu anlayış için batıda Die Orientalische Frage, Vostoènyj vopros, La question d'orient, The Eastern Question gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Meselenin bir başka boyutu ise 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Türkleri 1071 öncesi topraklarına geri döndürme projesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü gibi Şark Meselesi birçok şekilde tanımlanırken, genel anlamda Avrupalı devlet ve toplumlar için Türklerden kurtulma projesi olmaktadır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin coğrafi konumu, ekonomik yer altı zenginlikleri emperyalist Avrupalı devletlerin saldırılarına ve Osmanlı Devleti'ni parçalamaya dönük politikalar üretmelerine sebep olmuştur. Özellikle İngiltere'nin Hindistan sömürgelerine giden yolları kontrol altına almak istemesi, Rusya'nın Asya ve Kafkaslara sahip olma, İstanbul Boğazı'ndan Akdeniz'e inme politikası, Osmanlı Devleti'nin iç düzeninin bozulması ve Ortodoksları Rusların, Katolikleri Fransızların koruma iddia ve gayretleri, diğer taraftan milliyetçi ayaklanmalar Şark Meselesi'nin içinde değerlendirilmesi gereken konuların başında gelmektedir (Yıldırım, 2001, s. 314).

Stefanos Yerasimos, batı belleğinin kurucu metni "*Homeros'un İlyada'sıdır*" der. Buna göre Küçük Asya denilen Anadolu coğrafyası sınır olmak üzere Anadolu ve batısı uygarların, doğusu ise barbarların, "öteki"lerin ve bilhassa ötekileştirilen Türklerin ve temsil ettikleri İslam Medeniyeti'nin (İnaç, 2014, s. 35-57; İnaç, 2017, s. 224-226; İnaç, 2012, 3. Baskı, s. 29-38; İnaç, 2012, s. 25-45; Berting, 2011, s. 35-41; İnaç, 2016, 3. baskı, muhtelif sayfeler; Yerasimos, 1995, s. 13-14) yaşadığı topraklardır. Anadolu toprakları İlyada'dan günümüze gelirken Roma ve Pers savaşlarını yaşamış, böylece batı için tehditkâr olan ilk barbar kavim Persler olmuştur. Onlar Anadolu'nun en batısına kadar gelmişler Akdeniz'e ulaşmışlardır. Bu barbar Persleri, uyar Doğu Roma (Bizans) durdurmuştur.

Uygar batı (!) için, barbar Perslerden (!) sonra onun mirasını İslâm ve Müslümanlar, yani Müslüman Türkler devralmıştır. Bundan sonra artık uygarlık ile barbarlığın mücadelesi, İslâm ile Hıristiyanlık ya da Türkler ile batılı devletlerin mücadelesi olacaktır. Bunun en açık örneği

de Haçlı Seferleri'dir. Osmanlı Devleti Padişahı Sultan II. Mehmet, yani Fatih Sultan Mehmet'in Atina'yı alması batıyı telaşlandırırken, Rönesans Avrupası ise Türklerin Truvalıların çocukları oldukları hikâyeleri ile sarsılmaya başladı. Nitekim Yerasimos, Rum tarihçi Kritovulas'ın, Fatih Sultan Mehmet Truva harabelerini gezerken Doğu'nun, Batı'dan öcünü aldığını ilan ettiğini nakleder (Yerasimos, 1995, s. 14). Yine Yerasimos'a göre, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla Balkanlarda ulus devletlerin kurulması işte bu barbarlara karşı kaybettikleri toprakları yeniden alma, Şark Meselesi olarak değerlendirildi. Nihai hedef ise, Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren Paris Konferansı'na kadar Türkleri Avrupa'dan atmaktır. 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması ile bu hedefe ulaşma ümidini yakalayan batı, kendini Roma'nın mirasçısı ve köklü (!) batı uygarlığının mirasçısı olarak gören Yunanistan ile Anadolu'yu ele geçirmek istemiştir. İşte bu mücadeleler yine Medler döneminde olduğu gibi sınırların Ege adaları ve Anadolu'nun Akdeniz hudutları olarak belirlenmesiyle son bulmuştur (Yerasimos, 1995, s. 14-15; Özgiray, 1989, s. 549-561).

Şark meselesinin ortaya çıkışı farklı tarihçilere göre şu şekilde açıklanmaktadır;

"Fransız tarihçi Sinyobos, Şark Meselesi'nin en açık başlangıcını XVIII. yüzyıl olarak göstermekte, meseleye ad konulmasının ise XIX. yüzyılda olduğunu söylemektedir. Albert Sorel ise, Türklerin Avrupa'ya ayak bastığı andan itibaren bir Şark Meselesi'nin ortaya çıktığından ve Rusya'nın da bir Avrupa devleti olmasından sonra bu meseleyi kendi çıkarları doğrultusunda halletmek yoluna girdiğinden bahsetmektedir. Borjva'ya göre de, Şark Meselesi'nin tarihi ve coğrafi sınırı daha da genişlemektedir. Borjva, Şark Meselesi'ni Ortaçağ'ın başlangıcından itibaren Hristiyan olan ve olmayan kavimlerin çarpışması olarak tanımlamaktadır. Edward Deriyo'ya göre de, Şark Meselesi Müslümanlarla Müslüman olmayanların kavgasıdır. Soloviyef ise meselenin düşünülemez kadar eski zamanlardan itibaren Avrupa ile Asya'nın çarpışması olduğunu vurgulamaktadır. Hemen hemen bütün kaynakların ortak noktası Şark Meselesi'nin Türklerin Asya'dan Avrupa'ya geçmesiyle başladığı görüşünde birleşmektedir. Ayrıca Türklerin buralardan imhasının aynı zamanda İslamiyet'in de Doğu Avrupa'dan ve Batı Asya'dan atılması demek olacaktır (Ulusan, 2009, s. 230; Karadağ, 2005, s. 7-18; Yalçın, 2015, s. 82)."

Papa II. John Paul ise 1999'da Şark Meselesi'ni Hristiyanlaştırma anlamında kullanmıştır. Açıklaması şöyledir;

"Birinci bin yılda Avrupa Hristiyanlaştırıldı. İkinci bin yılda Amerika ve Afrika, üçüncü bin yılda ise Asya'yı Hristiyanlaştıralım. Asya'yı Hristiyanlaştırmanın yolu Türkiye'den geçmektedir (Ulusan, 2009, s. 236; Özbay, 2005, s. 209-210)."

Emperyalist devletler (düvel-i muazzama) 19. ve 20. yüzyılın zayıflayan Osmanlı Devleti'ne ait toprakların paylaşımı, bu topraklarda siyasî ve iktisadî hâkimiyet kurulması, yine Osmanlı Devleti içinde yaşayan gayr-i Müslim toplulukların kışkırtılması ve onların bağımsızlık mücadelelerine destek verilmesi gibi politikalar izleyerek Şark Meselesi'nin icracıları olmuşlardır (Beydilli, 2010, s. 352-358; Aydın, 2003, s. 30 vdm.).

Şark Meselesi, batılı devletler tarafından 1815 yılında Viyana Kongresi'nde Avusturya Başbakanı Klemens von Metternich tarafından isimlendirilen (Tuncer, 2013, muhtelif sahifeler; Yavuz, 2003, s. 90) ve daha sonraları da kapsamı genişletilerek, özellikle Balkan uluslarının isyan ettirilmesiyle Osmanlı Devleti'nin önce Balkanlardan, sonra da Anadolu'dan atma

amacını güden siyasi planların genel adıdır. Bunun ekonomik planlaması ise, sömürgeci batılı devletlerin doğuda sömürgeler edinme, böylece hammadde ve yeraltı zenginliklerine ulaşma, diğer taraftan da sömürgelerine giden yolları güvenlik altına almak ve yeni sömürgeler edinmek için Osmanlı Devleti'ni hedefe koyma projesidir (Kodaman, 1984, s. 8 vdm.; Kodaman, 1998, muhtelif sahifeler). Buna göre; Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda Avrupa'nın başat devletleri olan İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya ile ilişkileri (Dış Politikası) Şark Meselesi çerçevesinde geliştirmesi gerektiği söylenirse, bu yanlış bir tespit olmaz.

Başka bir ifadeyle "Doğu Sorunu" da denilen Şark Meselesi, sömürgeci Avrupa devletlerinin, dağılmaya başlayan Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde giriştikleri siyasal hâkimiyet ve ekonomik pay alma yarışına verilen addır (Ülman, 1985, s. 272). "*Şark Meselesi gerçek anlamını; Osmanlı Devleti'nin, 1838 yılında İngiltere ile imzaladığı Balta Limanı Antlaşması ile iktisadi iflasın eşliğine ve 1839 yılında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa orduları karşısında aldığı yenilgi ile de askerî iflası üzerine, bir çeşit gölge devlet durumuna düşmesi ile kazanmıştır* (Yalçın, 2015, s. 82)."

Türklerin Anadolu'ya girmesi ve burada kalıcılık vasfını kazanması endişeleri belirince, ilk olarak "1074 yılında Bizans imparatoru VII. Mikhaıl Dukas (1071-1078), o zamana kadar Hristiyanlığın doğu sınırını korumak görevini üstlenmiş olan imparatorluğun askerî bakımdan düştüğü güçsüzlüğü gidermek üzere Papalık aracılığıyla Avrupa'dan Türklere karşı ücretli asker yardımı" istemiş, "Papalık da bir süreden beri Bizans'ın Anadolu'daki Türk ilerleyişini durduramamasından endişe" duyduğu için "Papa VII. Gregorius, imparatorun askerî yardım çağrısını olumlu" karşılamıştı. Fakat iki taraf arasındaki yakınlaşma sonuçsuz kalmıştı. Yaklaşık 15 yıl sonra Papa II. Urbanus (1088-1099) ile Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118) arasında bu konu yeniden ele alınmıştır. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos 1089'da Papa Urbanus'un başkanlığında toplanan Melfi Konsili'ne elçiler göndererek Batı ile uyumlu bir politika yürütmeye hazır olduğunu belirtmiş, 1091 yılında yazdığı mektup sonucu 1096 yılında ilki gerçekleştirilen Haçlı Seferleri başlatılmış ve asırlar boyu sürmüştür (Demirkent, 2002, s. 651-668). Hatta 11 Eylül saldırıları karşısında yaptığı konuşmada dönemin ABD Başkanı George W. Bush'un bir savaş başlattığını ilan etmesi ve bunun adının Haçlı Seferi olduğunu söylemesi, yine ABD'nin Irak saldırısına da "Crusade=Haçlı Seferi" ifadesini kullanması dikkate alınırsa haçlı seferlerinin günümüzde de devam ettiğini söylemek gerekir (Hürriyet Gazetesi, 17 Eylül 2001).

Esasen bu kadar geriye gitmişken batı dünyasının bilinçaltını bu derece rahatsız eden ve gerek Türklere karşı ve gerekse Müslümanlara karşı takındığı tavır ve takip ettiği politikaların bir gerekçesini de Endülüs ile irtibatlandırmak yerinde olacaktır. Bilindiği gibi Müslüman Araplar Kuzey Afrika yoluyla ilerleyip 711 yılında İspanya'ya çıktıklarında Hristiyan dünyası "reconquista" yani İspanya'nın Müslümanlardan geri alınması politikasını başlatmış ve yüzyıllar süren bu mücadelesinin ilk meyvelerini de 1085'te Toledo'nun alınmasıyla elde etmişlerdi. Bu olay Hristiyan dünyasına büyük bir cesaret vermiş ve aynı başarıyı doğuda da alabilmek için sadece 11 yıl sonra 1096'da ilk haçlı seferini tertiplemişlerdir. Papa II. Urbanus Hristiyan batı dünyasının Müslümanlara ve Türklere karşı günümüze kadar gelecek olan politikalarını ifade etmesi bakımından şu sözü dikkat çekicidir; "*Hristiyanları bir yerde Müslümanlardan kurtarıp başka bir yerde onların zulüm ve baskısı altında bırakmak fazilet değildir.*" Hâlbuki Müslümanların yönetimindeki Hristiyanların ne kadar rahat yaşadıklarını, dinlerini

öğrenmelerine karışılmadığını, ibadetlerini yapmalarına imkân tanındığını biliyorlardı (Demirkent, 2002, s. 651-668).

Ancak mesele sadece coğrafi hâkimiyet meselesi ya da Müslümanların hükümran olduğu coğrafyalarda Hristiyanların rahat yaşaması değildi. Mesele Müslümanların yönetimi altında yaşayan Hristiyanların zaman içinde Müslümanlaşması, yine daha önce Hristiyanların yaşadıkları coğrafyaya Müslümanların yaptıkları göçlerle demografik ve inanç yapısını değiştirmeleriydi. Batılı Hristiyanlar için bu durum kabul edilemezdi ve tersine çevrilmeliydi. Nitekim 1952-1953 Kore Savaşı öncesinde Budizm'in din olarak yaygın olduğu ülkede bugün %49 Hristiyan nüfus bulunmaktadır. Budist nüfus ise %47'dir (Beydilli, 2002, s. 353; Kurtuluş, 2002, s. 199-201). Son üç yüzyıl itibariyle buna Batılı Hristiyan devletlerin sömürgeci tutumlarının da eklenmesi gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ve Avrupa'da ilerlemesi; 1389 Kosova, 1396 Niğbolu, 1444 Varna, 1448 II. Kosova savaşları, 1453 İstanbul'un fethi ve bu gelişmeler sonucu Bulgar, Sırp, Bosna krallıkları, Doğu Roma İmparatorluğu'ndan artakalan son kale İstanbul, Mora despotlukları, Arnavutluk'un tarihe karışması, Adalar Denizi'nde (Ege) hâkimiyet kurulması, 1526 Mohaç Savaşı ve Viyana kapılarına dayanılması da Hristiyan Avrupa devletleri için Türklere karşı takip edecekleri politikanın gerekçelerini oluşturmuştur. Diğer taraftan daha İslam öncesinden "Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar" hâkim olma anlayışı ve "Kızılme" idealine sahip olmaları, "dârü'l-harb" olarak adlandırılan coğrafyaları İslâm bayrağı/sancağı altına sokmak ideali Hristiyan batılı devletlere karşı Türkler'in takip ettiği siyasetin temellerinden belki de en önemlisini oluşturmaktadır (Beydilli, 2002, s. 352-357; Turan, 1980, muhtelif sahifeler; Turan, 1979, muhtelif sahifeler; Taneri, 1997, muhtelif sahifeler; Ögel, 1984, muhtelif sahifeler; Koca, 2003, s. 56-102). Türkler ve Müslümanlar, Avrupa ve Hristiyanlık için bir tehdit ve tehlike olarak algılanmıştır. Neticede 15. yüzyılın başından itibaren Avrupa'da "Türk Meselesi" diye bir Türk karşıtlığı bütün yönleriyle kendisini göstermiştir.

1699 Karlofça (Özcan, 2001, s. 504-507) ve 1774 Küçük Kaynarca (Beydilli, 2002, s. 524-527) anlaşmaları eski gücünde olmadığı ortaya çıkan ve zayıfladığı kabul edilmeye başlayan Osmanlı Devleti'ne karşı, onun hükmettiği topraklarda, deniz aşırı sömürge imparatorlukları kurarak güçlenen Avrupa devletlerinin politikaları da değişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı savunmacı ve sığınmacı bir politika izleyen batılı devletler, artık saldıran ve parçalama amacı güden bir siyasetin sahibi olmuşlardır. Buna mukabil Osmanlı Devleti başlangıçta "dârü'l-harb" olarak siyaset takip ettiği Avrupa devletlerine karşı savunmacı bir siyasetin izleyicisi olmuştur.

Avrupalı sömürgeci devletlerin, Osmanlı'nın toprakları üzerinde yaptıkları paylaşım projeleri, bu güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda kendi aralarında ortaya çıkan anlaşmazlıklar 19. yüzyılda Şark Meselesi adı altında anılmaya başlanmıştır. Konu böylece Avrupa devletlerarası sisteminin ve dünya siyasetinin en önemli konularından birini haline gelmiştir (Beydilli, 2002, s. 352-358).

Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesiyle muhatap olmasını ve konunun fiili başlangıcını iki temel unsura bağlamak mümkündür. İlki, Osmanlı Devleti'nin ekonomik, sosyal, dini ve idari alanlardaki iç dinamikleri, iç sorunlarıdır. Bu sorunları ortadan kaldırmak için girişilen reform

ve yenilik hareketlerinin iç bünyede kabullenilmesindeki zorluklar ve yapılan yeniliklerin sorunları çözmek yerine, yeni sorunlara sebebiyet vermesiyle ortaya çıkan rahatsızlıklardır. İkincisi de iç sorunlarla bağlantılı olarak dışta bekleyen sömürgeci devletlerdir. Örneğin; Osmanlı Devleti'nin günden güne zayıfladığı 19. yüzyıldan itibaren, kuzeyindeki Rusya ile dönemin süper gücü olma yolundaki İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin coğrafyası ile yakından ilgilenmeye başlamalarıdır.

Bu mesele nihayet Birinci Dünya Savaşı yıllarında fiili bir yansıma olarak bir paylaşım savaşı şeklinde kendini göstermiş, Osmanlı Devleti toprakları aslan payı İngiltere'de olmak üzere "Sömürgeci Devletler" tarafından kendi kontrol ve menfaattarında olmak üzere paylaşılmış ve paylaştırılmıştır.

Burada Rusya'nın durumuna da temas etmek yerinde olacaktır. Çünkü Şark Meselesi'nin önemli bir ayağı da Rusya olmuştur. Rusya'nın gerekçesi bir taraftan sıcak denizlere inmek iken, diğer taraftan mezhep bağlamındadır. Avrupa devletleri Şark Meselesi'nde, her ne kadar farklı mezheplere sahip olsalar da Katolik Roma öncülüğünde yürüyorlardı. Osmanlı Devleti'nden ayrılan Balkan Hristiyanlığı ise Ortodoks idi. Yani Rusya ile aynı mezhep ve inançları taşıyordu. Ortodoks Kilisesi'nin Balkanları Avrupalılara bırakması Rusya ve Ortodoksluk için sıkıntı verici gelişmeleri beraberinde getirebilirdi. Rusya'nın Ayasofya'nın tepesine "haç dikme"yi bir Ortodoks politika olarak dile getirmesi, Şark Meselesinde önemli bir konunun açılmasına sebep olmuştur. Bu konu Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks halkları heyecandırmış ve batı ile değil, Rusya ile amaç birliği içine sokmuştur. Böylece Şark Meselesi birbirine karşıt Grek-Ortodoks ve Roma-Katolik anlamında Doğu-Batı ikilemine ayrılan bir duruma girmiştir (Beydilli, 2002, s. 354). Bu ikilem bir taraftan batılı emperyalist devletlerin işini zorlaştırırken, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinin de farklı iki alana göre şekillenmesinde etkili olmuştur. Bir başka ifadeyle Rusya siyasetinin Osmanlı dış siyasetinde esaslı bir etken olarak dikkate alınması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu duruma en güzel örnek 1853-1856 Osmanlı-Rusya Kırım Savaşı ve sonrasında yaşanan dış politika gelişmeleri ile içte yapılan ıslahat çalışmalarıdır. Bu savaşta Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı, onun Balkanlarda yayılmasını ve Türklerin topraklarını tek başına işgal etmesini istemeyen İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti yanında Rusya'ya karşı savaşa girmişlerdir. Rusya mağlup edilmiştir. Osmanlı Devleti Rusya ile tek başına verilecek olan bir mücadelenin zaferle sonuçlanmasının mümkün olmadığını ve kendisini parçalamak isteyen batılı devletlerle zorunlu bir ittifak içine girmesi gerektiğini bir siyaset olarak benimsemiştir. Yani "düşmanımın düşmanı dostumdur" şeklinde ifadesini bulan anlayışla, geçici de olsa menfaat ve çıkar birliği içinde olma ve ayakta kalabilme, devleti yaşatabilme amacıyla diğer düşmanlarla ittifak yaparak bir nevi denge politikası güdülmüştür. Bu savaş sırasında Osmanlı Devleti tarihinde ilk defa dış borç almıştır. İngiltere'den alınan bu borç ve savaşta verdikleri destek karşılığında Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerin desteğini kazanmak için 1856 Islahat Fermanı ile Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklara geniş haklar vermiştir (Gülsoy, 1999, s. 185-190; Beydilli, 2002, s. 355; Gümüş, 2008, s. 215-240; Erdem, 2010, s. 327-348).

İlk aşamada Balkanlar ve Afrika'daki Osmanlı coğrafyasını paylaşan ya da kendi kontrollerinde yeni siyasi yapılanmalara destek veren emperyalist devletler, bu defa Hindistan'a giden ticaret yollarını denetim altına alma, ki Süveyş Kanalı bu anlamda çok

büyük bir önem arz etmekteydi, İngilizlerin Ortadoğu olarak adlandırdıkları bölgenin yeraltı zenginliklerine el koyma ve nihayet Filistin bölgesinde bir Yahudi Devleti'nin kurulması amaçları doğrultusunda Şark Meselesinin ikinci aşamasını başlatmışlardır (Beydilli, 2002, s. 356). Tabii bu arada Birinci Dünya Savaşı da başlatılmış, Osmanlı içten Ermeni, Kürt ve Arap birtakım unsurların ayaklanmaları ve terör olaylarıyla muhatap olmaya başlamıştır. Bölgede yaşamış ve halen yaşayan bir kısım topluluklar batılı emperyalist güçler tarafından kullanılmışlar ve halen de Siyonist proje için görev yapmaktadırlar.

İkinci aşamada özellikle Anadolu'nun doğusunda başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri tarafından Ermeniler için Ermenistan (Vilayât-ı Sitte), Kürtler için Kürdistan planları yapılırken, Arapların çoğunlukta yaşadığı Mısır, Suriye, Hicaz, Yemen ve Körfez Bölgesinde (Irak) ayaklanmalar teşvik edilmiş, sözde bağımsız Arap devletlerinin kurulması fikri bu bölgelerde yaşayan Araplara aşılarmıştır (Zeine, 2003, muhtelif sahifeler). Hatta bu amaçla İngilizler tarafından "Arap Devleti Teşkilî Cemiyeti" kurulmuştur. Osmanlı Devleti bu cemiyeti takibata almış ve başkan yardımcısı Abdülvahab Beyi tutuklayarak Divan-ı Harbe sevk etmiştir (*Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, 2013, s. 253-254).

Ancak önce Mayıs 1916'da İngiltere ile Fransa'nın imzaladığı, daha sonra Rusya'nın da dâhil olduğu Sykes-Picot Antlaşması (Şahin ve Şükür, 2015, s. 241-262), ardından 2 Kasım 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'un kendi adıyla bilinen Balfour Deklarasyonu'nu yayınlaması (Sander, 2012, s. 315-316) ve Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulmasını desteklediklerini açıklaması dikkate alındığında, emperyalist devletlerin amaçları belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu amaçlar; Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak topraklarında (aslında Arz-ı Mev'ûd, yani Yahudilere tanrıları tarafından vaat edilen topraklarda) sözde bir Kürt devletinin kurulması, emperyalist devletlerin, özellikle İngiltere ve Siyonistlerin işbirliği ile Filistin coğrafyasında bir Yahudi Devleti'nin kurulmasıdır. Anadolu'nun geri kalan topraklarının da İtalya ve Yunanistan'ın katılımıyla tamamen parçalanmasıdır.

Doğu Anadolu bölgesinde başlayan hareketlenmelerde Ortodoks Ermeniler ile sözde Kürtler bölgenin hâkimiyeti için mücadeleye girişmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelen bu mücadeleler sırasında Alman komutanların da teklifiyle Osmanlı Devleti, Ruslarla iş birliği yapan Ermenileri daha tehlikeli görerek 1915'te onların tehcirine karar vermiş ve uygulamıştır (*Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, s. 208-209). Ancak bu durum Kürt ayrılıkçaların bölgede yalnız başlarına at oynatmalarına ve Anadolu'nun parçalanması için Şark Meselesi'nin en kanlı eylemlerine başlamalarına zemin hazırlamıştır (Beydilli, 2002, s. 356; Bilgin, 2003, s. 58-81). Alman Büyükelçi Morgenthau'nun anılarına göre, Ermenilerin tehcirini Osmanlı Devleti'ne öneren Almanlar olmuştur. Morgenthau bu bilgiyi kendisine bizzat Alman Amiralî Guido von Usedom'un verdiğini söylemektedir (Birkan, 2014, s. 30-31).

Osmanlı Arap coğrafyasının paylaşımı nihayet 20. yüzyıl itibarıyla Şark Meselesi'nin son aşamasına getirilmiştir. Bunun son adımı da 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması olmuştur (Ulusan, 2009, s. 243-249).

Emperyalistlerin özellikle Anadolu üzerindeki emelleri Millî Mücadele'nin kazanılmasıyla boşa çıkarılmış ve Osmanlı Devleti'nin ardından yeni bir Türk Devleti, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.

Esasen başlangıçtan itibaren, Ermeni-Kürt mücadelesi olarak görünen gelişmeler ve yaşanan olaylar aslında bölgenin istikrarsızlığını ve nihai anlamda Kürdistan adı altında bir devlet kurulması, bunun da Büyük İsrail Projesi (BİP) için kullanılması gerçeğini değiştirmeyecektir. Günümüzde Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) olarak başlayan ve daha sonra Genişletilmiş Ortadoğu Projesi'ne (GOP) dönüştürülen planlama aslında Büyük İsrail Projesi'nden (BİP) başka bir şey değildir (Rise, *The Washington Post*, 7 Ağustos 2003; *Ulusan*, 2009, s. 236; Yavuz, 2003, s. 89-98; Yalçın, 2015, s. 75-104; İmamoğlu ve Deniz, 2014, s. 577-595; Evcioglu, 2005 ve 2007, muhtelif sayfeler). Bu konuları Şark Meselesi'nin günümüz uzantıları olarak değerlendirmek gerekir.

Burada yeri gelmişken BOP'tan da kısaca bahsetmek, batılı devletlerin 100 yıl önceki sömürgeci emellerinin bugün de sadece küçük bir yöntem değişikliği ile devam ettiğini, niyetlerinin hep aynı kaldığını görmek açısından yerinde olacaktır. Birinci dünya Savaşı yıllarında işgal ve istila ile sömürü yapan batılı devletler, günümüzde bunu kurdukları terör örgütleri ya da bölgede elde ettikleri işbirlikçilerle yapma gayreti içindedirler. İşte BOP ve benzeri politikalar ya da projeler de bunun için oluşturulmaktadır.

ABD Başkanı George W. Bush'un Milli Güvenlik Danışmanı iken *The Washington Post* gazetesinin 7 Ağustos 2003 tarihli sayısında "**Transforming The Midle East**" isimli makalesini yazan Condoleezza Rise yeni yüzyılın şartlarına göre Fas'tan Çin'e kadar 22 ülkenin, tabii ki Ortadoğu'nun haritalarının, liderlerinin ve yönetim biçimlerinin değişeceğini, yeniden tanzim edileceğini yazarak emperyalist anlayışlarının devam ettiğini ilan etmiştir. Yani Birinci Dünya Savaşı'ndaki emellerinin hala son bulmadığını ifade etmiştir. ABD Başkanı **George W. Bush** da 6 Kasım 2003'te açıkladığı "*Ortadoğu'yu Özgürleştirme Stratejisi*" ve Başkan Yardımcısı **Dick Cheney**'in Davos'ta açıkladığı "*Büyük Ortadoğu'da Reform Projesi*" ile 21. yüzyılda İslam Dünyası'nın şeklini belirleyecek fikirlerindeki yeni "*harita*"ları açıklamışlardır (Evcioglu, 2005, s. 167).

Barış Adıbelli'nin, *Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde Arap Baharı ve Suriye* (Adıbelli, 2006, Önsöz) ve *Arap Baharı'ndan Amerikan Gazabına: Çin-Suriye İlişkileri* isimli çalışmalarında (Adıbelli, 2016, s. 74-77) temas ettiği gibi, Ortadoğu denilen bölgenin dört önemli özelliği vardır. Bunlardan birincisi; bu geniş coğrafyada petrol ve doğalgaz gibi dünyanın en büyük yeraltı zenginliklerinin olmasıdır. ABD bu kaynakları ele geçirmek ve kontrol altında tutmak, kendi ihtiyaçları için kullanmak, sonra da diğer devletlere yine kontrollü ve kısıtlamalı olarak satarak kendisine tehdit oluşturabilecek devletleri tehlike olmaktan çıkarmaktır. İkincisi; bu geniş coğrafyada bulunan zengin yeraltı kaynaklarının dünyanın her tarafına ucuz bir maliyetle ulaştırılabilmesi imkânıdır. Doğrudan Akdeniz'e taşınacak petrol ve doğalgazın Şüveyş kanalı ve Cebelitarık boğazı ile bütün dünyaya taşınması kolaylığı vardır. Üçüncüsü; bu coğrafyada yaşayan halklar etnik ve dini anlamda, ayrıca mezheplere bölünmüşlük anlamında birlik ve beraberlikten uzaktır. Bölge nüfusunun %90'dan fazlası Müslüman olmasına rağmen mezhep çatışmaları sebebiyle birlik oluşmamakta, bu da başta ABD olmak üzere sömürgeci batılı ülkelerin işini kolaylaştırmaktadır. Dördüncüsü; bu coğrafyanın halklarına liderlik eden kişi ya da aileler soğuk savaş döneminden kalan diktatörlerdir. Baskı politikaları ile kendi halklarını en basit insan haklarından dahi mahrum ve cahil bırakan, kararları tek başlarına alan liderlerdir. Yani bu liderler batının ekonomisine, siyasetine,

eğitimine eklenmiş, ülkelerini, halklarını ve kendilerini sömürge yapanlara karşı ses çıkaramayan liderlerdir.

BOP'un genel olarak üç ayaktan oluştuğu görölmektedir. Bunlar; 1. Siyasi Sistem ve Değişim, 2. Enerji ve Ekonomik Sistem, 3. Askeri Güvenlik ve Tehditlerin Önlenmesi (Sarıgöl, 2016, s. 203).

Büyük Ortadoğu Projesi, ya da resmi adıyla Genişletilmiş Ortadoğu ve Afrika Girişimi, Amerika Birleşik Devletleri'nin 1997 yılında oluşturduğu Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'nin bir parçasıdır. Bu proje ilk olarak Washington Post Gazetesi'nde dillendirilmiştir. Arapça yayın yapan el-Hayat Gazetesi ise bu projeyi daha taslak halindeyken kamuoyuna açıklamıştır. Amerikan yönetimi de bu projesini resmen Haziran 2004'te G-8 zirvesinde açıklamıştır. BOP'un yanı sıra 11 Eylül sonrası ortaya çıkan Bush Doktrini de BOP'un mütemmimi olarak ilan edilmiştir. BOP'a göre Fas'tan Çin Seddine kadar olan büyük bir coğrafyada sözde demokratik bir dönüşüm başlatılacaktır. Buna göre bu hat üzerinde bulunan ülkelerin sınırları, rejimleri ve idarecileri değişecektir. Esasen bununla ABD'nin arzuladığı temel felsefe kendisiyle uyumlu rejimler ve yöneticilerle sömürgeci anlayışını bir yüzyıl daha devam ettirmektir. Bunun yanında İsrail'in güvenliğini de garanti altına almaktır. BOP her ne kadar resmen 2004'te açıklanmışsa da ABD için bu projenin aynı zihniyeti yansıması bakımından ilk uygulaması İkinci Dünya Savaşı sonrası 1945 yılında Başkan Roosevelt zamanında Suudi petrolü üzerinde hâkimiyet kurulması ile başlamıştır (Adıbelli, 2007, s. 115-118; Adıbelli, 2008, s. 22-23).

Diğer taraftan 11 Eylül sonrası dünyanın tanıştığı Bush Doktrini ve Büyük Ortadoğu Projesi, aslında sadece Ortadoğu'ya yönelik değil, aynı zamanda Avrasya jeopolitiğine de yönelen bir özelliğe sahiptir. Amerikan dış politikasının en önemli oyun kurucularından ve bir zamanlar Beyaz Saray'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Zbigniew Brezezinski "Büyük Satranç Tahtası" isimli kitabında Avrasya'nın ABD için önemine vurgu yapmaktadır (Adıbelli, 2008, s. 21). Esasen gerek Ortadoğu ve gerekse Avrasya coğrafyasının konumlarının birbirini tamamlayan toprak parçaları olduğu düşünöldüğünde, her iki projenin de birbirinin mütemmimi olduğu, bir bölgedeki sömürüyü elde tutmanın diğer bölgede de hâkim olmaktan geçtiği anlaşılacaktır.

3. İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türk siyasi hayatında ortaya çıkışı 1889 yılında, İstanbul'da Askeri Tıbbiyeli beş öğrencinin İttihad-ı Osmanî'yi kurmasıyla başlar. En ünlü kurucuları arasında Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo gibi dönemin yönetime aykırı isimler vardı. İttihad-ı Osmanî'nin teşkilatlanmasında İtalyan Carbonari devrimci örgütünden esinlenilmiş, hücreler şeklinde yapılanma benimsenmiştir (Hatemi, 1985, s. 201; Akşin, 1998, s. 27). Gizli bir örgüt olarak kurulan İttihad-ı Osmanî'nin "başlıca etkinliği, zaman zaman kendi aralarında toplanıp Namık Kemal ve benzerleri hürriyetçi yazarların yapıtlarını okumaktı. Bir çeşit gizli fikir kulübü idi (Hanioğlu, 1985, s. 859; Akşin, 2012, s. 39)." Bu gizli yapılanma üyeleri 1895'e doğru, Ahmet Rıza Bey ile Paris'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdular. Gerek yurt içinde gerekse yurtdışında bunun benzeri kurulan cemiyetlerin tümüne birden Jön Türk (Genç Türk) hareketi denildi. Bu hareketin amacı başlangıçta 1876 Kanun-ı Esasî'yi yeniden yürürlüğe

koyarak, anayasal rejimi getirmektir. Ancak daha sonra ihtilalci bir yöne kayd ve Abdülhamit rejimini devirip yerine yabancı müdahaleye son verecek ve ülkeyi kurtaracak bir hükümet kurmayı amaç edindiler (Akşin, 1985, s. 831-843).

Paris'te kurulan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendine katılan diğer cemiyetlerle 1907 yılında son halini aldı. Şöyle ki; "1905 yılı başında, Mustafa Kemal Bey (Atatürk), Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu ve karargâhı Şam'da bulunan 5. Orduya atandı. Orada **Vatan** adlı gizli bir örgüte girdi. Örgütün adını **Vatan ve Hürriyet** olarak değiştirerek başına geçti. Ancak Şam bu tür faaliyetler için elverişli olmadığı için, Mustafa Kemal Bey, Selanik'e giderek bu örgütün bir şubasını kurdu. Fakat örgüt burada da fazla gelişemedi. Bu arada, Rumeli'de de bir başka örgüt kurulmuştu. Eylül 1906'da Talat, Rahmi ve İsmail Canbolat, yedi arkadaşıyla **Osmanlı Hürriyet Cemiyeti**'ni kurmuşlardı kurucuların kimi asker, kimi ise sivildi. Hücre tarzında örgütleniyorlardı. 1907'de bu cemiyet ile Paris'teki İttihat ve Terakki Örgütü birleşerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini aldı (Akşin, 1985, s. 831-843)."

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkin bir şekilde Türk siyasi hayatında adını duyurması 1908 yılında oldu. İngiltere'nin 3 Mart 1908'de diğer İtilaf Devletlerine (büyük devletlere) birer genelge göndererek Manastır, Kosova ve Selanik'e vali atanması, Osmanlı askerlerinin azaltılması talebi karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti bunu Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden kopması şeklinde çok tehlikeli bir gelişme olarak gördü. Rus konsolosluğu hariç, diğer konsolosluklara birer yazı göndererek, yönetimdeki istibdada İttihat ve Terakki'nin son vereceğini ve bunun için de destek istedi. İşte İttihat ve Terakki'nin adını duyurması bu şekilde olmuştur. II. Abdülhamit bu hareketi bastırmak için uğraştıysa da başarılı olamadı (Akşin, 2012, s. 46).

20. yüzyılın başında İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı ele geçirmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin takip edeceği iç ve dış politikaları belirlemede en önemli unsurlardan biri, hatta birincisi olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gelişen olaylar iç ve dış politikada gittikçe Türkcülük politikasının benimsenmesine sebep olurken, dönemin sömürgeci devletlerine de Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında yaşayan toplumlarla ilgili yeni politikalar oluşturmalarını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte artan Alman yakınlaşması da ülkeler arasındaki bloklaşmanın ve yeni dengelerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır (İmamoğlu, 2016, s. 122; Ahmad, 2017, s. 213-214).

İttihat ve Terakki'nin temel vasıfları/özellikleri, "Türkcülük, yani Türk Ulusçuluğu ideolojisi, Gençlik, yani ihtilalci bir örgütte gençlerin egemen olması, Yönetenler sınıfında olmak, yani iktidarda olmak, Mekteplilik, Burjuva zihniyetli olmak" şeklinde özetlenebilir (İnaç, 2012, s. 111-112; Akşin, 2012, s. 45; Sander, 2012, s. 272-273).

Başlarda net bir milliyetçilik politikası izlemeyen, hatta II. Abdülhamit'i devirmek için Ermenilerle işbirliğine giren İttihat ve Terakki Almanya ile yakınlığı ve Almanya'nın da desteği ile "Türk Milliyetçiliği" politikasını tamamen benimsemiştir. Savaş döneminde, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarında 9 Eylül 1914 tarihli Hükümet Kararnamesi ile kapitülasyonları kaldırmış (Sander, 2012, s. 275; Elmacı, 2002, s. 381-390), Türk burjuvazisini oluşturma yolunda adımlar atmıştır. Ekonomi, dil, ticaret alanlarında Türkleştirme yoluna gidilmiştir. İttihat ve Terakki'nin İngiltere ve Fransa'ya sempati duyduğu yönünde birtakım gelişmeler ve iddialar

olsa da bu devletlerin düşmanca tavırları Osmanlı Devleti'nin yönetimini elinde tutan İttihatçıları Almanya, Avusturya-Macaristan'ın yanına itmiştir (Ünal, 2002, s. 212-217).

İkinci Abdülhamit İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskılarıyla 24 Temmuz 1908'de ikinci defa Meşrutiyeti ilan etmiştir. Bu ilandan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik'te toplanmış ve Mustafa Kemal Bey'in önerileri doğrultusunda parti hüviyetini alarak "İttihat ve Terakki Fırkası" adını almıştır (Semiz, 2014, s. 220).

İttihat ve Terakki Fırkası adını alan bu hareket 23 Ocak 1913'te Bâb-ı Âli baskınıyla iktidarı ele geçirmiştir. Meşrutiyet'in ikinci defa ilanının sorunları çözmeye yetmediği, içte ve dışta sorunların daha da arttığı bir ortamda, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından sorumlu tutulan İttihat ve Terakki Fırkası Osmanlı Devleti'nin yıkılışını seyrederken, olağanüstü kongreyle kendini feshetmiş ve Türk siyasi hayatından, en azından ismen çekilmiştir (Semiz, 2014, s. 240; Özçelik, 2013, s. 7; Ahmad, 2017, muhtelif sahifeler).

Görüldüğü gibi Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Hükümeti'nde İttihat ve Terakki Fırkası aktif olarak bulunmuş ve bu dönemin dış politikasında da belirleyici bir rol oynamıştır.

4. Dış Borçlar Meselesi

1800'lü yılların başında batılı devletler, özellikle İngiltere ve Fransa sanayi devrimini gerçekleştirmekte ve endüstriyel ürünlerine bir taraftan hammadde bir taraftan da pazar arayışına girmişlerdir. İngiltere'nin ve Fransa'nın ucuz ürün arzı karşısında diğer batılı ülkeler sıkı bir gümrük ve kendi ekonomilerini koruma kanunlarıyla önlemler alırlarken, Osmanlı Devleti bazı tedbirler almakla birlikte, sadece %3 oranında olan düşük gümrük vergisini değiştirmeden uygulamaya devam etmiştir (Yıldırım, 2001, s. 315-317).

1827 yılında Navarin'de İngiliz, Fransız ve Rusların Osmanlı Devleti donanmasını yakmaları, hemen iki yıl sonra 1829'da Rusların Edirne'ye kadar inmeleri, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Ordusu'na rağmen Kütahya'ya kadar ilerlemesi devleti zor durumda bırakmıştır. II. Mahmut Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Fakat Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa'nın Rus baskılarından kurtulmak ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanının bastırılması karşılığında, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı ticari anlaşmayı kabul etmesiyle, İstanbul'da 16 Ağustos 1838'de bir antlaşma imzalanmıştır. "Balta Limanı Ticaret Antlaşması" adıyla anılan bu antlaşmaya göre, İngiltere'ye ticari bakımdan büyük ayrıcalıklar tanınmış ve iç ticaretin dış rekabet karşısında korunması tamamen kaldırılmıştır. Benzeri antlaşmalar daha sonra 1838-1841 yıllarında Fransa, Sardunya, İsveç, Norveç, Hollanda, Belçika, Prusya, Portekiz ve Danimarka gibi diğer ülkelerle de yapılmıştır. Böylece gümrük alınmaksızın Osmanlı Devleti'ne giren İngilizlerin gelişmiş makine endüstrisi malları, Osmanlı'nın el tezgâhı endüstrisini kısa zamanda ezmüş, 17. ve 18. yüzyıllardaki gerilemelerle başlayan süreç, ekonomiyi yarı sömürge bir devlet ekonomisi konumuna düşürmüştü, Osmanlı ekonomisi o dönemdeki en zayıf noktasına gelmiştir (Özdemir, 2010, s. 6-7; Yeniay, 1964, muhtelif sahifeler).

Kırım Harbi (1853-1856) sırasında Rusya'nın Akdeniz'e inmesinden ve buranın ticaret yolları ile ticaretini ele geçirmesinden endişe eden İngiltere ve Fransa, sarsılan Osmanlı maliyesine destek vermek için borç verme teklifinde bulundular. Bu teklifi kabul eden Osmanlı Devleti

tarihinde ilk kez dış borç alma yoluna gitti. Bu konuda 24 Ağustos 1854 tarihinde ilk borç antlaşması imzalandı. Alınan borç savaş giderlerini karşılamadığı için 27 Haziran 1855'te ikinci bir antlaşma ile yine borç alındı. Böylece Osmanlı Devleti dış borçlanma ile 1854'ten 1874'e kadar tam on beş dış borç antlaşması imzaladı (Küçük ve Ertüzün, 1994, s. 58-62; Göral, 2015).

Aldığı borçların ödemesinde zorlanan, hatta ödeyemez hale gelen Osmanlı Devleti iflas etmiş, bunun üzerine batılı alacaklı devletler tarafından 1881'de Duyun-u Umumiye Borçlar İdaresi kurulmuştur. Bu devletin Avrupalı alacaklı devletlerin mali denetimi altına girmesi demekti ki, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiği devletler, Almanya hariç, borç aldığı devletlerdi (Sander, 2012, s. 278). Göral, bu borçların 1915-1922 yılları arasında Duyun-u Umumiye İdaresi tarafından alacaklılara ödendiğini ifade etmektedir (Göral, 2015).

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin dış borçları gelirlerinin on katını geçmiştir. Bu konuda şu tespit yapılmaktadır; *"1881-1897 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin iç ve dış borçları, 1897 tarihli İstatistik Yıllığı'na bakılırsa, 159,9 milyon lira artarak (anapara ve faizi ile birlikte) toplam 184,8 milyon liraya ulaşmıştır. Bu miktar, devletin o tarihteki yıllık gelirinin 10 katını aşmaktadır (Özdemir, 2010, s. 6-7; Yeniay, 1964, s. 101)."*

Birinci Dünya Savaşı başlangıç yılı itibariyle de Osmanlı Bütçesi'nin borç durumu şöyledir;

"1914-1918 dönemi bütçelerine bakıldığında, borç faizlerinin toplam harcamalar içindeki ağırlığı, genel ortalama olarak %25,75 tutmaktadır. I. Dünya Savaşı (1914-1918) patlak verdiğinde Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi birikmiş toplam (iç+dış) borç miktarı; dış borç 153,7 milyon Osmanlı lirası, iç borç: 44,3 milyon Osmanlı lirası olmak üzere, toplam 198,0 milyon Osmanlı lirası kadardı.

1914 yılında, dış borçların; %49'u Fransa'ya, %20'si Almanya'ya, %11'i Belçika'ya, %7'si İngiltere'ye, %1'i İtalya'ya, %1'i de Avusturya-Macaristan'a ait bulunmakta idi. Yine, Birinci Dünya Savaşı öncesinde vergilerin %5'i Devletçe doğrudan toplanırken, %95'i mültezimler aracılığıyla toplanmaktaydı (Özdemir, 2010, s. 6-7; Yeniay, 1964, s. 106; İmamoğlu, s. 112-125)."

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girerken mali açıdan hiç de iç açıcı bir durumda değildi. Üstelik borçlandığı ülkeler ve oranlarına bakıldığında durumun tamamen Osmanlı Devleti aleyhine olduğu görülmektedir. Bu borçların ödenmesi ile ilgili savaş sonrası yapılan Sevr Antlaşması daha ağır şartlar getirmekle birlikte uygulanamamış, neticede Lozan Barış Antlaşması ile borçlar konusu taraflar arasında karara bağlanmıştır (Özdemir, 2010, s. 6-7; Yeniay, 1964, s. 106-108; Toprak, 1982, muhtelif sahifeler; Yıldırım: 2015, muhtelif sahifeler).

Sonuç

Netice olarak, makalemizin başında belirttiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girerken dış politikasını belirleyen şartlar tabii ki bunlardan ibaret değildir. Her biri ayrı bir çalışma konusu olacak kadar geniş olan, Azınlıklar meselesi (Ercan, 2020; İnaç ve Yazıcı, 2018, s. 188-201; İnaç ve Yazıcı, 2018, s. 77-93) ve bu çerçevede özellikle Rumlar, Balkanlarda başlayan milliyetçilik olayları (Heywood, 2013, s. 161-163), Ermenistan ve Kürdistan kurdurulması çalışmaları, Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılmaları ve birleşik

ya da federasyonlar şeklinde ayrı devletler kurmaları için yapılan girişimler, Filistin’de bir Yahudi devleti kurulması meselesi ve daha sayılabilecek pek çok konu Osmanlı Devleti’nin dış politikasını belirlemede etken olan hususlardır (Sonyel, 2014, s. 385-511; Shaw, 2014, muhtelif sahifeler).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında geleneksel Türk Dış Politikası’nın Osmanlı Devleti için geçerli olduğunu söylemek imkânsızdır. Tek taraflı ve hükmedici diplomasının uygulanması artık mümkün değildir. Gerçi Enver Paşa ve onun gibi düşünenlerin hayallerinde bu politikanın özlemi sezilmektedir. Türk birliği ve İslam birliği gibi yaklaşımlar içinde Osmanlı Devleti’ni yıkılıştan kurtarmak, hatta kurtarmanın çok ötesinde, kaybettiği toprakları geri alarak yeniden ihtişamlı günlere döndürme emellerinin olduğu çok açıktır. Bu bağlamda kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması bir adım görülebilir. Ancak bu ve benzeri adımların, kaybedecek bir şeyi kalmayanların atacağı bir adımdan başka bir anlam taşımadığı da aşikârdır.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nin hafızasında Endülüs sendromu gibi, bir Şark Meselesi’nin de yer etmiş olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Sadece Türklerin değil, İslam dünyasının da halifesi olarak sorumluluk taşıyan Osmanlı Devleti’nin bilinçaltında, Ortaçağ Endülüs “reconquista”sı ve akabinde Avrupa devletlerinin Papalık öncülüğünde başlattıkları haclı seferlerinin yaşadığı da inkâr edilemez kanaatindeyiz. 1815 Şark Meselesi’nde de Avrupalı devletlerin, bu tarihi geçmişten güç aldıkları muhakkak olsa gerektir. Avrupalı devletler, tıpkı zayıflayan ve parçalara ayrılan Endülüs Müslümanları gibi, Osmanlı Devleti’nin de güçten düştüğünü görmüşlerdir.

Osmanlı Devleti’nin de Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu yaşanmış tarihi olayların etkisinde olmadığını söylemek kanaatimizce oldukça zordur ve akli başında devlet ricalinin takip edecekleri dış politikada bunları dikkate almayacakları düşünülemez. Ancak bilmek ve farkında olmak başka bir şey, çaresizlik başka bir şeydir. Aynen yüz yıl önceki bu gelişmelerin, bugün de Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin üzerinde yeniden ve yeni oyunlarla planlandığını bilmemenin ve buna göre bir dış politika geliştirmemenin mümkün olmadığı gibi.

Dış borçlar bakımından ise, Osmanlı Devleti başta düşmanları olan İtilaf Devletleri olmak üzere pek çok borç almış ve bunları ödeyemez hale gelmiştir. Hasımlarının eline bakan bir devlet için artık çaresizlik söz konusudur. Bunu aşamayan, üstelik devletini parçalamak ve sömürmek isteyenlere “Duyun-u Umumi” gibi bir koz veren Osmanlı Devleti’nin, gidişatın farkında olsa da çaresizlik içinde, dış politikada devleti kurtaracak çareler üretemeyeceği izahtan vârestedir. İşte bu çaresizliklerdir ki Osmanlı Devleti’ni istemese de Birinci Dünya Savaşı’na girmesini zorunlu hale getirmiş ve savaş öncesi tutarsızlığa varan çok farklı dış politikalar denemesine ve ittifak teşebbüslerine sebep olmuştur.

Kaynakça

- Adıbelli, Barış, (2007). *Stratejik Kuşatma*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Adıbelli, Barış, (2008). *Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Adıbelli, Barış, (2016, 2. baskı). *Arap Baharı'ndan Amerikan Gazabına: Çin-Suriye İlişkileri* Editör: Barış Adıbelli, IQ Kültür Sanat yayınları, İstanbul.
- Adıbelli, Barış, (2016, 2. baskı). *Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde Arap Baharı ve Suriye* Editör: Barış Adıbelli, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, Feroz, (2017, 11. baskı). *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akşin, Sina, (1985). "Jön Türkler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt: 3, ss. 831-843.
- Akşin, Sina, (1998). *Jön Türkler, İttihat ve Terakki*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Akşin, Sina, (2012). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayıncılık, İstanbul.
- Aydın, Selami, (2003). *Yeni Şark Meselesi*, Ülke Kitapları, İstanbul.
- Berting, Jan, (2011). *Avrupa: Miras, Meydan Okuma, Vaat*, çev. Hüsamettin İnaç, MKM Yayınları, Bursa.
- Berting, Jan, (2012). *Şeytan Üçgeni Kimlik, Kültür, Etnik Topluluk*, çev. Hüsamettin İnaç, MKM Yayınları, Bursa.
- Beydilli, Kemal, (2002). "Küçük Kaynarca", *TDV İA*, İstanbul, Cilt: 26, ss. 524-527.
- Beydilli, Kemal, (2010). "Şark Meselesi", *TDV İA*, İstanbul, Cilt: 38, ss. 352-358.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı, (2003). "Türk ve İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilere Karşı Takip Ettiği Siyaset (1914-1918)", *Ermeni Araştırmaları*, Ankara Yaz, Sayı: 10, ss. 58-81. <http://avim.org.tr/images/uploads/Yayin/Ermeni-Arastirmalari-Sayi-10-pdf.pdf> [02.01.2017].
- Birkan, Fuat Ozan, (2014). "19. Yüzyıldan Günümüze Almanya-Ermenistan İlişkileri ve Bu İlişkilerin Türk Dış Politikasındaki Etkileri", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bursa.
- Davutoğlu, Ahmet; (1999). "Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetlerarası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı"; *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul, Sayı: 7, ss. 1-63. <http://www.divandergisi.com/downloadPDF.aspx?filename=58.pdf> [05.04.2017]
- Demirkent, Işın, (2002). "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler* (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 6, Ankara, ss. 651-668.
- Elmacı, Mehmet Emin, (2002). "I. Dünya Savaşı ve Kapitülasyonların Kaldırılması", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt: 14, ss. 381-390.

- Ercan, Yavuz, "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler)", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1335/15451.pdf> (Erişim: 10.01.2020)
- Erdem, Gazi, (2010). "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı'na Yeniden Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, Cilt: 51:1, ss. 327-348.
- Evcioğlu, Yaşar Kemal, (2005). *Büyük Ortadoğu Projesi/Alfa-Kaos-Omega-Tapınak*, Umay Yayınları, İstanbul.
- Evcioğlu, Yaşar Kemal, (2007). *Ortadoğu'daki Kaos'tan Küresel Kaosa*, Umay Yayınları, İstanbul.
- Göral, Adem, "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde alınan Borçlar ve IMF", <http://akademikperspektif.com/2013/11/09/osmanli-ve-cumhuriyet-doneminde-alinan-borclar-ve-imf/> [29.10.2015].
- Gülsoy, Ufuk, (1999). "Islahat Fermanı", *TDV İA*, İstanbul, Cilt: 19, ss. 185-190.
- Gümüş, Musa, (2008). "Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", *Bilig*, İstanbul Güz, Sayı: 47, ss. 215-240.
- Hanioglu, M. Şükrü, (1985). "Jön Türk Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt: 3, ss. 844-850.
- Hatemi, Hüseyin, (1985). "Tanzimat Ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt: 1, ss. 198-204.
- Heywood, Andrew, (2013 5. baskı). *Siyasi İdeolojiler* çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara.
- Hürriyet Gazetesi, 17 Eylül 2001.
- İmamoğlu, Hüseyin Vehbi, (2016). "XX. Yüzyılın Başında Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Dönüşüm ve Siyasi Bloklama", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Karabük, Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 112-125.
- İmamoğlu, Hüseyin Vehbi-Önder Deniz, (2014). "Şark Meselesinin Sultan Abdülhamid Döneminde Gayr-i Müslim Osmanlı Tebaası Üzerindeki İdari Açından Sonuçları" *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Spring, Volume 9/4, p. 577-595.
- İnaç, Hüsamettin, (2012, 3. Baskı). *AB Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, MKM Yayıncılık, Bursa.
- İnaç, Hüsamettin, (2014). "Çağımızın Toplumsal Algısını temsil Eden Parametrelerden 'Kimlik', 'Kültür' ve 'Uygarlık' Kavramlarının Sosyo-Politik Analizi", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, Aralık, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 35-57.
- İnaç, Hüsamettin, (2016, 3. baskı). *Avrupa Birliği Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, Liberte Yayınları, İstanbul.

- İnaç, Hüsamettin, (2017). "Günümüz Siyasal Gündeminin Ana Aktörü Olarak Kolektif Kimliklerin Sosyo-Politik Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Isparta /3, Sayı: 28, ss. 217-230.
- İnaç, Hüsamettin-Betül Yazıcı, (2018). "Yunanistan ve Türkiye'nin Mübadele Politikalarının Sosyopolitik Analizi", *Journal of Social, Humanities and administravite Sciences*, , Cilt: 4, Sayı: 12, ss. 188-201.
- İnaç, Hüsamettin-Betül Yazıcı, (2018). Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler, Bulgaristan Diasporası ve Uluslaşma, *Balkan ve Yakındoğu Sosyal Bilimler Dergisi*, , Cilt: 4, Sayı: 4, ss. 77-93.
- Karadağ, Raif, (2005, 3. Baskı). *Şark Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul.
- Keane, John, (1998). *Şiddetin Uzun Yüzyılı*, Çev: Bülent Peker, Dost Kitabevi, Ankara.
- Koca, Salim, (2003). *Türk Kültürünün Temelleri*, Cilt: 2, Ankara.
- Kodaman, Bayram, (1984). "Şark Meselesi, Emperyalizm ve Ermeniler", *Kaynaklar Dergisi*, İstanbul, Sayı: 2, ss. 7-15.
- Kodaman, Bayram, (1998). "Şark Meselesi (İslam-Hıristiyan veya Türk Avrupa Mücadelesi)", *Prof. Dr. Abdülhaluk Çay Armağanı*, I-II, Ankara.
- Kurtuluş, Rıza, (2002). "Kore Cumhuriyeti", *TDV İA*, İstanbul, Cilt: 26, ss. 199-201.
- Küçük, Cevdet-Tevfik Ertüzün, (1994). "Düyûn-i Umûmiye", *TDV İA*, İstanbul, Cilt: 10, ss. 58-62.
- McMeekin, Sean, (2019). *Osmanlı'da Son Fasıl Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenışı 1908-1923*, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber; (2008). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, (2013). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 130, İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin, (1984, 2. Baskı). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Özbay, Turgut, (2005, 2. baskı). *Lozan'dan Sev'r'e Türkiye*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Özcan, Abdülkadir, (2001) "Karlofça Antlaşması", *TDV İA*, İstanbul, Cilt: 24, ss. 504-507.
- Özcan, Arif Behiç, (2011). *Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devleti'nin Doğu Politikaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Konya.
- Özçelik, Mücahit, (2013). *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özdemir, Biltekin, (2010, 2. baskı). *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara.
- Özgiray, Ahmet, (1989). "Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleriyle Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar (1914-1919)", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 04, ss. 549-561.
- Rice, Condoleezza, (2003, 7 Ağustos). "Transforming The Midle East", *The Washington Post*.

- Sander, Oral, (2012). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Sarıgöl, Adem, (2016, 2. baskı). "Arap Baharı'nın Son Darbesi Suriye'de Muhtemel Bir Kürt Oluşumunun Türkiye'ye ve Ortadoğu'ya Etkileri", *Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde Arap Baharı ve Suriye*, Editör: Barış Adıbelli, IQ Kültür Sanat Yayınları İstanbul, ss. 198-268.
- Semiz, Yaşar, (2014). "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası" Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 35, , s. 217-244.
- Shaw, Stanford, (2014). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, Terc. Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Sonyel, Salahi R., (2014). *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Şahin, İsmail, Cemile Şahin, İsmail Şükür, (2015). "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, İstanbul, Number: 38, Autumn II, ss. 241-262.
- Şahin, Muhammet, (2009). "Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi." *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi [Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı-1] 29/I*, 824-834.
- Taneri, Aydın, (1997). *Türk Devlet Geleneği*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Zafer, (1982). *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Tuncer, Hüner, (2013). *Metternich'in Osmanlı Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Turan, Osman, (1979). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi I-II*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.
- Turan, Osman, (1980). *Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.
- Uluslan, Şayan, (2009). "Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye", *ÇTTAD*, /Bahar-Güz, VIII/18-19, ss. 229-256.
- Ülman, Haluk, (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyete Dış Politika ve Doğu Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt: 1 ve II, ss. 272-292.
- Ünal, Hasan, (2002). "İttihat-Terakki ve Dış politika (1906-1909)" *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, C.13, s.212-217.
- Yalçın, Emruhan, (2015). "Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası", *Toros Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 75-104.
- Yavuz, Nuri, (2003). "Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri", *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara, Cilt: 23, Sayı: 3, ss. 89-98.
- Yeniay, İ. Hakkı, (1964). *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, Ekin Basımevi, İstanbul.
- Yerasimos, Stefanos, (1995). *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu* çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Yıldırım, İsmail, (2001). "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 313-326.
- Yıldırım, Orhan, (2015). *Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın.
- Zeine, N. Zeine, (2003). *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu* çev. Emrah Akbaş, Gelenek Yayıncılık, İstanbul.

Sanatın Yaratılma Sürecinde Kadının İşlevi

Özlem Nemutlu^a

Özet

Baş kişisi yazar/şair erkek olan bazı roman ve hikâyelerde, sanat eserinin verilme süresinde kadın karakterlerin oldukça işlevsel bir şekilde kurgulandıklarını görürüz. Türk romanının en yetkin ilk örneklerinden *Mai ve Siyah*'ta (Halit Ziya Uşaklıgil) Lamia'ya kavuşmak, meşhur bir şair ve matbaa sahibi olmakla birlikte, Ahmet Cemil'in üç büyük hayalinden biridir. Tanpınar'ın da bahsettiği gibi Lamia, sade bir sevgili değil Ahmet Cemil'in ulaşmak istediği hayat tarzı ve refah seviyesinin (Bunların hepsi iyi bir şair olmaya bağlıdır) bir sembolüdür. Tanpınar bir bakıma *Huzur*'unda şair ruhlu akademisyen Mümtaz'ın hayatında Nuran'ın oynadığı rolü tasvir ederken Ahmet Cemil'i bir nebze de olsa hayallerine kavuşturmak ister gibidir. Yakup Kadri'nin sanatında bir dönüm noktası teşkil eden "Rahmet" hikâyesinde baş kişisi yazar olan erkek karakterin toplumun ve milletin acılarını terennüm eden bir edebiyat anlayışını benimsemesinde, sevdiği kadının dünyasını reddetmesi ve ondan uzaklaşması çok önemlidir. Sabahattin Ali'nin "Kurtarılamayan Şaheser" hikâyesinde de ideal ve özgün bir eserin yaratılma sürecini adım adım bir kadın karakterin yönlendirdiğini ve hatta neticelendirdiğini görürüz. Aynı yazarın "Viyolensel" hikâyesinde bir şair ve yazar olmamakla birlikte bir müzisyenin sevdiği kadın için hayatı boyunca sanatına sığındığını görürüz. Peyami Safa'nın *Bir Tereddüdün Romanı*'nda da muharrir olan başkişinin hayatını ve sanatını, Mualla ve Vildan arasında kalmanın yarattığı "tereddüt" şekillendirir. Bu ve buna benzer örneklerde eserlerin hep erkek egemen bir bakış açısıyla kadının kimi zaman bir ilham kaynağı, kimi zaman da aşılması gereken bir figür olarak çizildiğini görmekteyiz. Kanaatimce bu konuda yazarı ve başkişisi bir kadın sanatkar olan eserlere de bakmak önemli olacaktır. Konumuz açısından en tipik eserlerden biri, sanat ile kadın arasındaki ilişkiye odaklanan ve edebiyatın resim sanatıyla ilişkisi açısından da farklı perspektifler sunan Halide Edip'in *Son Eseri* romanıdır.

Anahtar Kelimeler

Küştler Roman
Erkek Yazar
Kadın Yazar
Kadın

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 09.09.2020
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.792881

The Function of Women in the Creation Process of Art

Abstract

In novels and stories where the main character is a writer / poet man, we see that female characters are constructed in a very functional way in the creation process of the work of art. In *Mai and Siyah* of Halit Ziya Uşaklıgil, one of the most competent first examples of the Turkish novel, meeting with Lamia, together with being a famous poet and having a printing house is one of three dreams of Ahmet Cemil. As Tanpınar mentioned, Lamia is not a simple love, but a symbol of the lifestyle and welfare level that Ahmet Cemil wants to achieve (all of which depends on being a good poet). While Tanpınar depicts Nuran's role played in the life of the academician-poet Mumtaz in his novel *Huzur*, it seems that he wants to make Ahmet Cemil's dream to be real to some extent. In Yakup Kadri's "Rahmet" story, the lead person is a character who is a male writer. Rejecting the world of the woman he loves and moving away from her play a very important role for this character to adopt a literary understanding that tells about the suffering of the society and the nation. In the story of Sabahattin Ali's "Kurtarılamayan Şaheser", we see that the process of creating an ideal and original work is directed and even finalized by a female character step by step. In the "Viyolensel" story of the same writer, we see that a musician, although not a poet and writer, took refuge in his art throughout his life. In Peyami Safa's Novel *Bir Tereddüdün Romanı*, the "hesitation" caused by being between Mualla and Vildan shapes the life and art of the writer person. In this kind of works, we see that the works are always written from a male-dominated perspective sometimes as a source of inspiration and sometimes as a figure that must be overcome. In my opinion, it will be important to look at the works whose author and/or character is a female person. One of the most typical works in terms of our topic is Halide Edip's novel *Son Eseri*, which focuses on the relationship between art and women and presents different perspectives in terms of the relationship between literature and painting art.

Keywords

Küştler Roman
Male Writer
Woman Writer
Woman

About Article

Received: 09.09.2020
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.792881

Giriş

Baş kişisi yazar/şair olan ve bir sanat dalının ve eserinin oluşumuna odaklanan bazı roman ve hikâyelerde, eserin içinde ve oluşturulma sürecinde kadın karakterlerin oldukça işlevsel bir şekilde kurgulandıklarını görürüz. Dolayısıyla üzerinde durduğumuz eserler, roman/hikâye söz konusu olduğunda “sanatçı romanı” yani künstler roman olacaktır. Künstler roman, Entwicklungsroman (gelişim romanı) ve Erziehungsroman (eğitim romanı)la birlikte Bildungsroman’ın (Huyugüzel, 2018, s.86-88) üç alt türünden biridir. Konumuz “kadın” karakterlerin karakterize edilme meselesi olunca, yazarın erkek veya kadın olması da önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sanat eserinin yaratılma sürecindeki en önemli unsurlardan biri “kadın”dır. Gerek Batı’da gerekse Doğu’da sanatı üreten genelde “erkek” olarak tasavvur edilmiş, “kadın” bu yaratma sürecinin nesnesi veya ilham kaynağı olarak görülmüştür. Modern Türk şiirinin en radikal denemelerini yapan Hâmid’in eserlerinin ana temalarından biri “kadın”dır. Kadınlarla olan ilişkileri bağlamında hayli renkli ve hareketli diyebileceğimiz şahsî hayatıyla da dikkat çeken Hâmid’in antik dönemin Asur krallarından hedonist Sardanapal’ın hayatından esinlenerek yazdığı tiyatrosunda “kadın”, genel anlamda hayatın esas kaynağı, sebebi olarak tasvir edilir. Hayli uzun olan bu tasvirden sadece konumuzla ilgili kısımları alıntıladık: (Tarhan, 2000, s.226-227)

Kadınlarsınız siz, güzellersiniz;
Ne söylerseniz, rûha söylersiniz.
Bedâ’yisiniz bunda zâtu’s-sıfat;
Sizinle eder Hak bize iltifat.
Hudâ vermiş elhak meziyyet size;
Denîdir verenler eziyyet size!..
Sizin sun’unuzdur bütün şairân;
Sizin feyzinizle olur hâme-rân.
Bu üryan mehâsin, bu sâfi beden,
Daha sûd-bahşa durur şiiirden!..
Sizin ilmi sanidir âlâtınız;
Beraber doğar hep kemâlâtınız.

Görüleceği üzere, “güzellik, estetik, sanat”, kadına ait sıfatlardır, bunların sahibi “kadın”dır, hatta Allah’ın erkeklere iltifat sebebidir. Bütün şairler kadının eseridir. Yazarlar kadınların verdiği ilhamla ellerine kalemlerini alırlar. Bütün bunların ötesinde kadın, bizzat estetiğin kendisidir. Kadının yaratma sürecinde bir ilham kaynağı olarak görülmesi, şiirin estetik planına Tanzimat şairlerinden daha çok yönelen Servet-i Fünunculara, söz gelimi Tefik Fikret’in “Ey Kız”, “Peri-i Şiirime”, “La Danse Serpantine” gibi eserlerinde daha belirgin bir hâl alır. Buna benzer şiir örneklerini edebiyat tarihimizin diğer dönemlerinde de görebilmek mümkündür. Biz burada daha çok hikâye ve roman örneklerine yöneleceğiz.

Yöntem

Bu makalede konuyla ilgili eserler, çalışmalar ilgili sitelerden (Kütüphaneler, Google Akademi, Yök Tez vs.) taranmıştır.

Araştırma Modeli

Tartışma, Mukayese, Sentez, Örnekleme, Tümevarım, Tümdengelim, Tahlil ve Değerlendirme

Bulgular, Tartışma

Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*'inde ressam Celal'e resimlerinde model olan Dilber'dir. "Pantomima" hikâyesindeki Pascal'ın sahnede hayat bulmasına ve hayatını yine sahnede sonlandırmasına vesile ve sebep olan Rum güzel Eftelya'dır. Sezai'den sonra" Halit Ziya, eserlerinde sanatı ve sanatçıyı konu edinmesi bakımından üzerinde durulması gereken bir isimdir. İzmir döneminde yazdığı romanların en yetkin örneği diyebileceğimiz *Bir Ölünün Defteri*'nde (2017) Osman Vecdi, hekimliği tercih ederken Galatasaray'dan arkadaşı Hüsam, *Nesim-i Havadis*'e şair/muharrir olur.

Osman Vecdi, annesi ve babasını kaybedip büsbütün yalnız kaldıktan sonra halası ve kuzeni Nigâr ile Beylebeyi'ndeki yalıda yaşamaya başlamıştır. Tatil günleri Hüsam'ı da evlerine davet eder. Halit Ziya'nın diğer eserlerinde gördüğümüz ve Servet-i Fünun romanının karakteristik bir özelliği olan üç kişi arasında yaşanan aşkın ortaya çıkması için gerekli zemin de böylece hazırlanmış olur. Aslında halasının Nigâr'la kendisinin evlenmesini arzulamasına rağmen Osman Vecdi, Nigâr'la Hüsam'ın birbirlerine yakınlaşmalarını fark eder ve acı çekerek aradan çekilir. Hüsam'ın şairliğe yönelmesi Nigâr'ı mütalaaya daha çok yöneltir. Osman Vecdi Nigar'ın bu ilgisini farketmesi üzerine ona fennî ve edebî dergiler alır. Kızın bunlardan edebî olanlara ve hikâyeden ziyade bilhassa şiire yönelmesi dikkatini çeker. Kendisi de şiiri çok sevdiği hâlde, şiirin fikri zehirlediğini iddia eder. Nigâr ise buna şöyle itiraz eder:

"Şiiri daima menfur görüyorsun. Ben de aksine insan yaşamak için fikrine bir parça şiir karıştırmalıdır, itikadındayım. Şiirsiz fikir, renksiz çiçeğe benzer. Senin şiiri sevmediğine ihtimal veremem. Bilmem niçin bana kendini öyle göstermek istiyorsun. Şiiri sevmemekte imkân aramak için gurubun hüznünü, fecrin neşvesini, semanın lacivert rengini, bütün tabiatın bedialarını anlamayacak, bütün bu ulvi şeylere karşı kayıtsız kalacak bir tabiat tasavvur edebilmelidir. Sen öyle olmadığın gibi beni de öyle görmek istemezsin zannedirim." (s.68-69)

Osman Vecdi, şair Hüsam'ın kendi meslek tercihiyle alay edişine Nigâr'ın da tasdik etmesine çok içerlemiştir. Aslında şiiri çok sevmesine ve Nigâr'ı da haklı bulmasına rağmen, düşündüklerinin tam tersi hareket etmesinin sebebi, Nigâr'la Hüsam'ın yakınlaşmalarının bir nebze de olsa intikamını almaktır. Roman, Hüsam'ın ölüm döşeğindeki Osman Vecdi'nin hatıra defterini okuması üzerine kurgulanmıştır. Ancak asıl şair mizaçlı Hüsam değil, defterin sahibi, dolayısıyla romanın ben-anlatıcısı Osman Vecdi'dir. Hüsam'ın muharrirliği tabiatı gereği değil, kendisine bir

meslek seçemeyişinden ve tam ne yapacağını düşünürken kendisine gelen bir mektuptan dolayıdır. Mektupta Hüsam'ın "iktidarından, kemalinden, zekâ ve irfanından" bahsedilmektedir. Ekonomik bakımdan ailesinin desteği de kesilen Hüsam hevesle muharrirle başlar. Dergide yayımladığı "Terane-i Seher" başlıklı şiiri Nigâr da okumuştur. Her ne kadar Hüsam bir sanatkâr mizacına sahip olmasa bile onun şairliği/yazarlığı bir meslek olarak seçmesinde Nigâr'ın etkisi büyüktür. Nigâr bir kadın olarak Hüsam'ın eserini yaratma eyleminde bir ilham kaynağı değildir ancak yönlendirici bir işleve sahiptir.

Halit Ziya, sanatçı, sanat ve kadın ilişkisini en yetkin bir şekilde *Mai ve Siyah*'ta (2016) işlemiştir. Ahmet Cemil'in üç büyük hayali vardır: Meşhur bir şair ve matbaa sahibi olmak ve en yakın arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin kız kardeşi Lamia'yla evlenmek. Tanpınar'ın da bahsettiği gibi Lamia, sade bir sevgili değil Ahmet Cemil'in ulaşmak istediği hayat tarzı ve refah seviyesinin (Bunların hepsi iyi bir şair olmaya bağlıdır) bir sembolüdür.

Edebiyat tarihimizde sanat ve estetik seviye bakımından yetkin ve gelişmiş bir dönemi temsil eden Servet-i Fünun'un romanı olarak değerlendirilen *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil ve Hüseyin Nazmi, aynı mektepten mezun olmuş iki samimi arkadaşır. Okumaya düşkünlük ikisinin ortak yönlerini oluşturur. Okumaya önce Divan'lar ve tarih kitaplarıyla başlamakla birlikte kendilerini Batılı sanatçılarda ve eserlerinde bulurlar. Ancak sanata ve şiire yönelen ve onu hayatının gayesi haline getiren Ahmet Cemil olur. Ne yazık ki ailesinin geçimini üstlenmek zorunda kalması, çok sevdiği edebiyatla uğraşmasına engel haline gelir. Bununla birlikte yayımlamak üzere bir şiir defteri hazırlamayı başarır. Hayata, tabiata tıpkı Servet-i Fünun sanatçıları gibi estetik ve aynı zamanda marazî bir cepheden bakma Ahmet Cemil'de de vardır. O, edebiyat teorisindeki sınıflandırmayla hem "emekçi" hem de "cezbeli" bir sanatçıdır.

Konumuz açısından Ahmet Cemil'e bakacak olursak, onun hayatında etkili olan kadınları şöyle sayabiliriz: Annesi Sabiha Hanım ve kızkardeşi İkbâl, hizmetçileri Seher, Raci'nin çilekeş eşi, nadiren gittiği Beyoğlu'nun eğlence âlemlerindeki yabancı kadınlar ve arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin kız kardeşi Lamia. Annesi ve kız kardeşi, onun için ailedeki sevgi, fedakârlık ve dayanışmanın timsalidirler. Onlara hizmetçileri Seher'i de ilave edebiliriz. Kız kardeşi İkbâl, Seher ve Raci'nin eşi ise toplumun ve erkeklerin mağdur ettiği, şiddette maruz bıraktığı kadınların sembolü olarak karşımıza çıkarlar. Beyoğlu'ndaki eğlence hayatının malzemesi olan kadınlar, bu sefih hayata sürüklenmek zorunda kalmaları itibarıyla Ahmet Cemil'e göre toplumun bir başka kanayan yarasıdır. Hayata estetik bir gözle bakan şair ruhlu Ahmet Cemil'in ilham kaynağı olan kadın ise Lamia'dır.

Lamia'dan önce onun hayallerini süsleyen "bir genç kız"ın imaj olarak da olsa varlığı önemlidir. Bir matbaaya sahip olma hayallerinin arasına belli belirsiz de olsa başka bir hayal daha karıştır:

"Bütün bu mütebessim hülyaların arasına bir hayal de girerdi, fakat bu hayal pek seyyal idi, belli belirsiz bir şey.

Müphem bir çocuk çehresi, kim bilir kimdir? Ahmet Cemil bu çehrenin ismini bilmekle beraber sarahatle bile tayine cesaret edemezdi." (s.75)

Hüseyin Nazmi'lerin Erenköy'deki köşklerinde kaldığı ve Lamia'nın da piyano çaldığı bir gece, bu müphem varlığa kavuşma arzusu iyice ortaya çıkar. Bahsi geçen küçük konser,

Erenköy'deki köşkü sarmalayan tabiat güzellikleri ve gizemli gece, son derece sanatkârane çizilmiş empresyonist bir tablo oluştururlar. Lamia, o zamanlarda bile Ahmet Cemil için "mücessem şiir" gibidir. Ancak onu dile dökmekten çekinir, mehtaplı bir gecede "genç kız"la ilgili hayallerini, duygularını tahlil ederken zaman zaman bulutların arkasından çıkarak mehtap, "hakikat"ın "sırttan" yüzü olur. (s.119)

Hatta Raci'nin şiddet mağduru hanımı bile "rakik" şair Ahmet Cemil'e "feryat eden şiirin hüznü" gibi gelir (s.94). Dolayısıyla şiir, bir edebî türe isim olmanın dışında yazarın diğer eserlerinde de estetik bir sıfat olarak kullanılır. Ahmet Cemil, Lamia'nın bir genç kız olduğunun farkına varmadan önce de muhayyilesindeki genç kız tasavvur ve özlemine son derece estetik bir şekilde tasvir eder. Bu tahayyülünü Hüseyin Nazmi'lerin köşkünde kaldığı bir mehtaplı bir gecede canlandırması bir tesadüf değildir.

Gece köşkün bahçesinden dışarıya çıktığında mehtap, tabiata bir "aşk firaşı" hazırlamak üzeredir:

"Ah o genç kız! Ona ne vakit tesadüf edecek?.. Kimindir o küçük seyyal sima ki hülyasının aynası üzerinden zapt edilemeyen bir renkle güya bir bulut parçası altında mütemevviç, akıp gidiyor?

O genç kız ki tanımıyor, bilmiyor, görmemiş, vücudundan vuzuhla haberi yok, fakat seviyor, bütün gençliğin sevdadan mahrum geçen ihtiyacıyla, bütün aşk kabiliyetinin hasretiyle seviyor. Onun ayaklarına atılmak, başını dizlerine koymak, gözlerini bir rüyanın şiirinde kaybolarak gözlerine dikmek, ellerini bütün hayatının bir teslimiyet hücceti gibi ellerine terk etmek, sonra hazin fakat bahtiyar, gönlü kırık mesut, yavaş yavaş, katre katre sıcak yaşlarla ağlamak isterdi.

Şimdi ay küçük beyaz bulutların, öbür tarafında yığılmış küme küme beyaz atlasların arasında, sanki yatağında gecikerek baygın bir sevda nigâhiyle:

"Evet, şair efendi, o genç kız.." diyordu; sonra çirkin, hani bir tebessüm açılıyor, açılıyor, bu bir muammayı andıran simayı bir yandan bir yana kaplıyordu; "Evet, şair efendi, o genç kız..." Bu çehre sırtıyor, acı bir istihza ile daima sırtıyordu...

Artık ona bakmamak, hülyalarının şaşaasına o hazin sarı ziyasını serpen bu müstehzi simadan gözlerini ayırmak istiyordu." (s.119).

Ahmet Cemil bir taraftan ailesinin geçimini sağlamak için çalışırken bir taraftan da eserini bitirmek için uğraşır. Matbaanın yoğun iş yükü arasında bir haftasını eserine ayırır, bazı düzenlemeler yapar. Bir mayıs günü matbaadan çıkarak, talebeliklerinde Hüseyin Nazmi'yle şiirler okudukları Taksim Bahçesi'ne gitmeye karar verir. Tünel'den Taksim'e çıkarken Beyoğlu'nda Bonmarché'de Lamia'yla karşılaşır. Bu karşılaşma, zaten şahsiyeti üzerinde derin bir etkisi olan genç kız hayalini cisme kavuşturmuş olur. Lamia'nın ağabeyiyle birlikte kendisinin de şiiri dinlemek ve okurken Ahmet Cemil'i görmek istediğini söylemesi, ancak bunu zaptetmeye çalıştığı küçük bir kahkahayla söylemesi, Ahmet Cemil'i âdeta kanatlandırır.

Burada da "genç kız", Ahmet Cemil'in sanatını ve estetik düşüncesini besleyen bir ilham kaynağı olarak tasvir edilir. "Genç kız" sıfatının onun zihninde zaten hususi ve müstesna bir ehemmiyeti vardır. Bu muhayyilenin Lamia'yla somutlaştırılması romanın bu kısmında da tekrar edilir. Kıyafeti ve elindeki şemsiyesiyle, son derece estetik bir obje olarak tasvir edilen genç kız, Batı edebiyat ve sanatındaki örneklerini hatırlatır:

"Ahmet Cemil'in zihninde bu genç kız sıfatının hususi ve müstesna bir ehemmiyeti vardı. O, henüz çocukluktan çıkarak mevcudiyeti garaible memlu bir cihanın esranına karşı inkişafa müheyya duran, nagihan hissediverdikleri bir hakikatin taaccüp rengi gözlerinde sizi istintak ediyormuşçasına bir istifsar ifadesiyle uçuşan, bazen çocukluktan kalmış bir itiyat bakiyesiyle gülüverirken birden bire bir

genç kız sıfatının henüz itilaf olunamamış ciddiyetiyle gözlerini indiren, dün başka bir şeyken yarın başka bir şey olmaya hazırlanan; fakat bugün müphem, müşevveş, o müphemiyeti, müşevveşiyeti için şiirle, sevdıyla dolu olan o mahluklara, bütün güzergâhına tesadüf eden o genç kızlara Ahmet Cemil perestişe benzer, buseyi andırır bir garam nazarıyla bakardı.

Kalbinde yer tutmuş böyle binlerce çehreler vardı. Köprü'den vapura binerken gördüğü vapura binerken gördüğü yahut Şişli'deki bir Kağıthane dönüşünde tesadüf ettiği yahut Tepebaşı'nda, Taksim'de, Köprü'de hemen her yerde bir dakika için sevdiği binlerce çehreler vardı ki bunlar kendisi için saadet hülyası olan o genç kızın mevhum şekli etrafında uçuşan birtakım periler, kanatlı şiirlerdi. Bunların hepsini severdi, dha doğrusu o genç kıza bunların her birinde ayrı ayrı perestij ederdi, fakat bütün bu çehrelerin üstünde, bütün bu mütebessim hülyaların arasına bir hayal de girerdi. Bu hayal pek seyyaldi, belli belirsiz bir şey! Müphem bir çocuk çehresi, "Kim bilir kimdir?" diye aratacak bir sima?..

Bugün Lamia'yı karşısında siyah çarşafı çenesinin altından tepesi bir incili iğneyle iştirilmiş, peçesi alınının kıvrıcık saçlarını bir yarı örtülülük altında bırakarak başına atılmış, ince parmakları siyah güderi eldivenler içinde uzun saplı zarif şemsiyesinin püskülünü oynatarak; henüz çocukluğunu unutmamış, henüz iki üç sene evvelki sıfatıyla Ahmet Cemil'in karşısında bulunuyormuş gibi saf çehresiyle bakarak görünce, zihninre uçuşan o binlerce çehreler- bir ziya isabetiyle bir bulut parçasında peyda oluverip de birden sönüveren iltimalar gibi- uçtu. Sonra onların arasında genç kız, o gençliği semasının sevda güneşi, nurlarını serpererek, cazibesinin ateşlerini saçarak çıktı..." (s.161-162)

Mai ve Siyah'ta (1896) genç kızın estetik bir varlık ve bir ilham kaynağı olarak çizilmesi bizlere Tefik Fikret'in 1893'te *Hazine Fünun*'da yayımlanan (Kaplan, 1987, s.93) ve şiirde monoton ahengi kırmak için yaptığı değişiklikleri içeren "Ey Kız" şiirindeki (Tefik Fikret, 2017, s.288) mısraları hatırlatmaktadır:

Vaz-ı meâl-perverinle eş'ârdan güzel;
Şair değil, fakat ne kadar şârinesin!
Sâfiyyet-i muhabbete ezhârdan güzel
Bir nişânesin.

Lamia'ya tesadüfün peşi sıra Ahmet Cemil'in muhayyilesini eserini Lamia'ya nasıl okuyacağıyla ilgili hayaller işgal etmeye başlar :

"Gece yalnız kaldığı vakit zihninde yalnız iki şey yaşıyordu: Eseriyle Lamia. Bu iki emel hedefi bir çift tev'em hemşire gibi hatırasında öpüşüyordu. Lamia'yı düşünürken eserini, eserine fikrini sevk ettikçe o siyah gözlerin "Bitirsenize. Ben de dinlemek isterdim!" manasıyla gülümsediğini görüyordu. Bu gece uykusunun arasında hep o eserle o hayal yaşadı, sabahleyin kendi kendisine "Evet artık bitirmeliyim!" dedi." (s. 182-183).

Romanda evi ipotek ederek eniştesiyle matbaaya yeni makineler almak ve hevesle eseri bitirmeye gayret etmek Ahmet Cemil'i en bahtiyar eden hususlardır. Eseri bitirme ve onu Lamia'ya bir zevc olarak takdim etme arzusu hep bir hayalin arzusu olarak eserde çeşitli şekillerde tekrar edilir (s.196-197).

"Artık endişe edecek bir sebep göremiyordu, bütün emellerinin husulüne bir iki hatve kalmıştı: Eseriyle aşkı..." (s.198)

Hüseyin Nazmi'lerin köşkünde edebiyatla meşgul arkadaşların huzurunda eserini çevresindekilere okuduğu gün Lamia'nın da dinlediğini fark etmesi, Ahmet Cemil'in

muhayyilesinde lirik, heyecanlı ve duygusal tasavvurlara yol açar. Bunları ifade ettiği kısımlar, eserine Lamia'nın nasıl bir lham kaynağı olduğunun da göstergesidir:

“Ah! Şimdi aşkı haykırmak ihtiyacı dudaklarını yakıyor, yüreğinden bir şey şişerek bütün duyduklarını onun dizlerinin dibinde can çekişiyormuşçasına sürüne sürüne dökmek istiyordu. Evet, hepsini söylemek, “Sizi seviyorum” demek, “Ah! Bilmeniz ne kadar seviyorum! O demin kapının arasında dinlediğiniz eseri yazmak için, onun her kelimesini bulmak için sizi düşündüğümü; onu sizin ayaklarınızın altına serip yaymak için yazdığımı, biliyorsunuz değil mi? Bütün hayatımda ruhuma hülyanızla daimi bir eş olduğunuzu, bir şey, rüyanıza tesadüf etmiş bir hayal, pencerenizden girmiş bir bahar havası size hissettirmede mi? Bırakın, şurada gözlerinizin altında öleyim..” demek, bütün senelerden beri zapt olunmuş feryatları, kendisini kaybederek söyledikçe mest olarak, tatlı bir ölümle olanca maneviyeti eriyerek dökmek istedi.” (s.211).

Lamia'nın defterin sonuna düştüğü “Tebrik ederim” daha sonra beş sıfır, yani beş nokta” notu Ahmet Cemil'in hayallerini daha da kanatlandıran bir gelişme olur (s.215). Ancak bilindiği üzere bu hayaller hakikatin haşin cephesiyle karşılaştıkça bir bir sukuta uğrayacaktır. Romanın ilk sahnelerinde “ay”ın “sırıtmaması boşuna değildir. Önce kız kardeşi İkbâl, eniştesi Vehbi'nin şiddetine ve hakaretlerine dayanamayarak hem çocuğunu düşürecek hem de hayatını kaybedecektir. Böylece Ahmet Cemil iş hayatının en mutlu hayallerini barındıran ve çalışmaktan büyük zevk aldığı matbaadan da uzaklaşmış olacaktır. Bütün bunlardan sonra “Lamia”ya ve “eser”ine sığınmak ister (s.234, s.245). Ancak Hüseyin Nazmi'nin “Senin küçük Lamia'yı veriyoruz..” (s.285) haberiyle onu da kaybetmiş olacak, “ölmüş bir çocuğun boş ve soğuk bir gömleği”ne benzettiği eserini, artık bir manasının kalmadığını düşünerek, sobasında yakacaktır (s.304-305). Ateşe attığı aslında kendisini hayatın hakikatlerinden uzaklaştıran hayalleridir.

Bir sanat eserinin ateşte yakılarak yok edilmesi motifine Sabahattin Ali'nin 1929'da yazdığı ve 1932'de *Atsız Mecmuası*'nda yayımladığı “Kurtarılamayan Şaheser”(2015) hikâyesinde rastlarız. Bu eserde de ideal ve özgün bir eserin yaratılma ve hatta yok edilme sürecini adım adım bir kadın karakterin yönlendirdiğini ve hatta neticelendirdiğini görürüz. Genç bir şaire sevgilisi, ancak “herkesten yüksek şeyler yaratırsa seveceği”ni söylemiştir. O da şaheserini tamamlayarak sevgilisine gönderir.

Memleketin bütün kadınları genç şairin şiirlerini “sonsuz bir baygınlık ve şehvet”le okumaktadırlar. Ancak sadece çok güzel bir genç kız onu hafife almaktadır. Şair de eserleri karşısında kendinden geçmeyen bu genç kızı sevmektedir. Genç kız, şairden “tanımadığı şeylerden, saklı güzellikler ve hakikatler”den bahsetmesini ve bunları herkesten daha güzel yazacak bir kudrete sahip olmasını ister. Onun Fuzulî gibi derin, Goethe gibi azametli olmasını, ihtiras ve çılgınlıkta Shakespeare'i; istihza ve ıstırapta Dante'yi geçmesini ister. Genç, bir ay ormanlarda dolaşır, nehirleri, çiçekleri ve sevimli hayvanlarıyla tabiatın içindeki güzelliklerin ve şehrin içindeki gizli sevdaların kendi zihnindeki romantik izdüşümlerini gümüş bir kalemle gümüş kaplı bir deftere yazar ve onu sevgiline yollar. Ancak sevgilisi, sadece çiftlik sahiplerinin kızlarını ve ev hanımlarını mutlu edecek bu şiirlerinin Horatius'unkiler kadar tesirli ve tatlı, Vergilius'unkiler kadar temiz olmadıklarını iddia ederek beğenmez. Aslında genç kızın bu Romalı şairleri zikrederek iletmek istediği mesaj, romantik duyularını içeren lirik ve pastoral, epik şiir geleneğine uyarak yazmanın moda olmaktan çıktığıdır (s.27).

Genç şair bu sefer, altı ay memleketin bütün büyük filozof ve şairlerini dolaşır. Ancak bu şairlerin hiçbirinin yazdıklarıyla yaşadıkları birbirini tutmamaktadır. “Ruhun ölmezliği”, “ezelî ve felsefî hayat”, dünya hayatı ve zevklerinin süfliliğinden bahseden şairler hayatı bütün zevkiyle yaşamakta; estetik, sanat ve şiirin verdiği zevke kumar zevkini tercih etmekte; bir kadın naifliğine sahip salon şairleri, şiirlerini zalim ve gösteriş düşkün sultanlar için yazarken saz şairleri de halkın içinden çıktıkları hâlde halkın acılarına yabancı kalmaktadırlar. Genç şair bu gözlemlerini, bu sefer altın bir kalemle altın ciltli bir deftere geçirdiği şiirleri sevgilisine yollar. Ancak sevgilisi yine Eflatun’un, Homeros’un ve Firdevsî’nin kendisinden çok daha usta olduğunu belirtir.

Genç şair, üçüncü denemesinde kendini çöllere ve şimalin buzlu sahralarına vurur ve yalnızlık ve sonsuzluk içinde mutlak hakikatin sırrına ulaşmak ister. Bu sırada rastladığı bütün ahlak ve namus münakaşalarının masum ve zavallı insanların hayatlarını mahvetmek üzere düzenlendiğini fark eder. İlahî bir bilgiğe eriştiğini düşünür ve bu sefer izlenimlerini siyah bir kalemle siyah ciltli bir meşin defterde şiire dönüştürür. Genç sevgilisi peygamberlerin bile gıpta ettiği bu aşamada çok mutlu olur ve bütün bunları kendisi için yapan şair sevgilisine teşekkür eder. Kendini bütün kadınlardan şanslı ve üstün hisseder. Ancak kendi yazdıklarına duyduğu hayranlıkla genç şair, sevgilisini hiç iştmez. Buna öfkelenen genç kız, şaheseri ateşe atar. Ardından aralarında bir boğuşma yaşanır. Genç şair, hayatının gayesi olan kadını da boğazını sıkarak öldürür, kendisi de cansız yanına yuvarlanır.

Kanaatimizce bu hikâyeye konumuz açısından hayli önemlidir: Öncelikle sanatçının erkek, kadının sanat eserinin yaratılmasında bir ilham kaynağı ve motive edici güç olduğu tezini tekrarlamaktadır. Buna göre “kadın”, vasıtallığını tamamladıktan sonra “erkek” yazar için işlevini yitirmekte, onun yerini sanatçının narsist duyguları almaktadır. Ancak Sabahattin Ali, “kadın”ı, bu geleneksel ilham kaynağı olarak görülmesine karşı çıkan bir figür şeklinde kurgulayarak ferdin özgürlüğüne vurgu yapmak ister.

Sabahattin Ali’nin “Viyolensel” hikâyesi ile (Sabahattin Ali, 2015, s.42-50) *Kürk Mantalu Madonna’s*ından (Sabahattin Ali, 2004) da kısaca bahsetmek gerekir. “Viyolensel”de bir şair ve yazar olmamakla birlikte bir müzisyenin sevdiği kadın için hayatı boyunca sanatına sığındığını görürüz. *Kürk Mantalu Madonna’nın* Raif Beyi mütercimdir ve resimden iyi anlar ve zaman zaman duygularını resim vasıtasıyla da ifade eder. Dışarıdan çok içine kapanık ve hayli pasif bir insan olarak görülen Raif Beyin ne denli hisli, içli ve estetik hassasiyetleri zengin bir dünyaya sahip olduğu, aynı odayı paylaştığı mesai arkadaşı vasıtasıyla ortaya çıkar. Dolayısıyla roman mizaçları birbirine çok benzeyen ben anlatıcının Raif Beyle tanışmalarını anlatan bir çerçeve hikâyeye ile Raif Beyin defterinden oluşmuş gibi kurgulanmıştır. Hem ben- anlatıcı hem Raif Bey, muhitlerinin sathî ilişkilerine ve insanlarına ayak uyduramayıp edebiyata ve sanata sığınmaktadırlar. Ben-anlatıcının ölmek üzere olan Raif Beyin çekmecesinde bulduğu defter, bir günde kaleme alınmıştır. Raif Beyi yazmaya iten, ilk başta Almanya’dayken pansiyonunda kaldığı Frau von Tiedemann (Döppke) ve yanındaki küçük kızla karşılaşması neticesinde öğrendikleri olur. Berlin’deyken gezmekten büyük zevk aldığı sanat galerilerinden birinde gördüğü bir kadın portresi onu çok etkilemiş, ardından portrenin sahibi Maria Puder’le, hayatının en anlamlı vakitlerini geçirmiştir. Raif Bey tabloyu ilk gördüğü andan itibaren çok etkilenir ve tablo onu çocukluğundan beri çok okuduğu romanların, tarih kitaplarının kadın karakterlerine, dinlediği mevlidlerdeki Amine Hatun’a götürür(s.56-57). Almanya’ya zeytinlik ve fabrika sahibi babası tarafından sabun

imalatındaki yeniliklerini öğrenmek üzere gönderilen ancak işinin peşine düşmek yerine vaktini sana galerilerinde, müzelerde geçiren 24 yaşındaki Raif Beyin olabildiğince naif, “kadınsı” dünyasında fizikî anlamda “kadın” hiç yer almamıştır:

“Kadın, benim için, muhayyilemi kamçılayan, sıcak yaz günlerinde zeytin ağaçlarının altına uzandığım zaman yaşadığım bin bir türlü maceraya iştirak eden, maddîlikten uzak, yaklaşılmaz bir mahluku.” (s.60)

Onlarla muhayyilesinde en uçarı yolculuklar yaptığı halde gerçek hayatta bir kadından, annesi de dahil, hep uzak durmuştur. Ancak sergiye kendini çizdiği portresiyle katılan kürk mantolu Maria Puder, Raif Beyi hayatında tek anlayan kadın, hatta tek insandır. Çerçeve hikâyenin ben-anlatıcısı, ancak son gününde onu gerçek anlamda tanıyabilir. Dolayısıyla Maria Puder, Raif Beyin hem şahsî hayatının hem de yazma serüveninin biricik kahramanıdır. Frau Döppke’nin yanında gördüğü kızın, ondan kalan tek yadigâr olduğunu fark ettiğinde çok geçtir. Sabahattin Ali’nin bu eserinde kadın figürü, “taibat”la birlikte, erkeğin her anlamda hayatını değiştiren, ona yön veren, sanatçı kabiliyetini ortaya çıkaran “anima arşetipi” fonksiyonundadır. Raif Beyin en büyük sığınağı, Havran ve Berlin’in eşsiz tabiat güzellikleri ile sanat galerileri, müzeler ve klasik müziktir. Bu iki sığınak, “tabiat” ve “sanat”, ancak gerçek anlamda kendisini anlayan bir “kadın”la mana kazanır. “Kadın”ı kaybettiğinde, onlar da, hatta “hayat”ı da manasını yitirir, etrafına da yabancılaşarak “lüzumsuz bir adam”a (s.127) dönüşür. Ancak onu var eden defterine yazdıkları, yani sanatı olur.

Halit Ziya’nın Ahmet Cemil’i, Sabahattin Ali’nin Raif Efendi’si gibi estetik duyguları zengin sanatçı ve şair ruhlu olmakla birlikte hayata yabancı, aşırı hissî hatta “kadınsı” erkek karakterleriyle dikkat çeken ve eserlerinde yaratma sürecine de yer veren bir başka yazar Tanpınar’dır. “Kadın”ın Tanpınar’ın eserlerinde hem “haz” hem de bir “günah” kaynağı olarak yer alması, başta Mehmet Kaplan olmak üzere birçok araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir (Kaplan, 1987, s.361-425; Çağın, 2010, s.261-275; Şahin, 2012). *Huzur*’da hayata bir sanatçı perspektifinden bakan akademisyen Mümtaz, tezinin yanı sıra Şeyh Galip üzerine bir roman üzerinde de çalışmaktadır. O, Nuran’ı kendi şair ruhuna hitap ettiği, estetik bakış açısının şekillendirdiği bir hayat anlayışına sahip olduğu için sevmiştir. Tanpınar, şair ruhlu akademisyen Mümtaz’ın hayatında Nuran’ın oynadığı rolü tasvir ederken kendi eserinde, çok sevdiği roman kişisi Ahmet Cemil’i bir nebze de olsa hayallerine kavuşturmak ister gibidir. Tıpkı Ahmet Cemil gibi Mümtaz’ın da tahayyülünde sanatkârane bir aşk zaten vardır. Kimi zaman çok sevdiği İstanbul’la sevdiği kadını ancak Nuran gibi bir kadını ayırd edememesi, hep hayata estetik bir pencereden bakmasının neticesidir. Nitekim, Nuran’ın eski kocasıyla barışması üzerine bütün hayatı gibi eseri de yarım kalmıştır. İstanbul da Nuran’la birlikte olduğu zamanlardaki manasını kaybetmiştir.

Aydaki Kadın’daki (Tanpınar, 1987) Selim de *Çöküntü*, *İflas* başlıklı bir roman üzerinde çalışmaktadır. Onu ilk yazmaya iten, yaşça kendisinden büyük ve yakınlık hissettiği Atife’nin otuz dokuz kırk yaşlarındaki annesi Zümrüt Hanımla yaşadığı ilk ten zevkinden duyduğu suçluluk ve günah duygusudur. Zümrüt Hanım, Selim’i “birden

bire bir örümcek gibi yakalamış, küçük, şaşırtıcı birkaç darbeye sersemletmiş, kendi avı yapmıştır.” (s.50). Selim’e romantizm aşılama bir tarafa tam tersine onu öldüren Zümrüt Hanım, “ne psikoloji kitaplarının nymphoman diye adlandırdığı, ne romantizmin girdiği yeri yakıp kül eden meşum kadınlardandır”. Selim’in kendisi için yazdığı “ateşli şiir”i okuduğunda sonuna kadar sessizce dinlemiş sonra “Vaz geç böyle şeylerden... Mecbur değilsin...” diyerek yırtar (s.50-51). Arkadaşları Faik, Ziya, Nuri, Asım, Refik’le ileride hangi meslekleri seçeceklerine dair konuşurlarken Selim, işlediği günahın utancı ve azabı içinde, hiçbir şey söylemez. Faik ve Refik’in sorusuna önce “Hiçbir şey” diyerek cevap verir, ardından hem biyolojiye hem de edebiyat ve tarihe meraklı olduğunu söyler. Fakat arkadaşlarının, yaşadığı tensel maceraları ima etmeleri üzerine hangi mesleği seçerse seçsin mutlaka yazacağını söyler.

“Bir macerası olduğundan beri sadece okumanın verdiği zevkle yetinemeyeceğini anlamıştı. İki gündür anlatmak ihtiyacını duyuyordu. İçinde tahlil ifriti kımıldamış, bütün hayatı ona çözmesi icap eden bir muamma gibi uzatıyordu. Şüphesiz şimdi, derhal değil, Bir yığın eksikliği vardı. Hiçbir hazırlığı yoktu. O kadar cahil, tecrübesiz, bütün hayatın yabancıydı ki... Hafızasında daha şimdiden okumasını istediği bir yığın kitap ve muharririn adı sıralanmıştı. Bunlar yalnız adlarının cazibesıyla uzak adalar, tanımadığı kumsallar, haritada görünen o uçsuz bucaksız iklimler gibi kendisini çekiyordu. Ve şüphesiz bu muharrirlerin iklimine girince onun için bir yığın şey değişecek, başka türlü bir insan olacaktı” (s. 70-71).

Selim’i yazmaya iten bir kadınla yaşadığı ilk tensel hazzın günahı ve bundan duyduğu pişmanlıktır (Özcan, 2010/20, s.226-247). Bütün bunların ötesinde Çağın’ın da tespitiyle söyleyecek olursak, Tanpınar’ın hikâye ve romanlarında kadın başkarakter olarak seçilmemekle birlikte erkek kahramanların dünyasında vazgeçilmez bir yere sahiptirler (Çağın, 2010, s.261).

Yakup Kadri’nin sanatında bir dönüm noktası teşkil eden “Rahmet” (Karaosmanoğlu, 2017, s.167-190) hikâyesi sonuna eklenen Zeyil ve Hisse” kısmında kendi eserinin okur üzerinde hangi tepkileri uyandıracığına dair iddialarını ve bunların değerlendirmesini içermesi itibarıyla konumuz açısından ilgi çekici bir eserdir. Bu kısmı bir ilave olarak değil de esere dahil olarak düşünmemiz gerekir. Bu bağlamda bir yazma eyleminin, bir yaratma hadisesinin nasıl gerçekleştiğini göstermesi bakımından “Rahmet”i de kanaatimizce değerlendirmek gerekir. Bunlardan daha da önemlisi Emin’in kadından vazgeçerek toplumun dertlerine yönelmesi Yakup Kadri’nin kendi sanat anlayışında bir evrilme süreci yaşamasıyla paralellik arz etmektedir (Durgun, 2012, s.173-186). Tabi onun toplumu anlatırken bile ferdin cephesinden hareket ettiğini hiç göz ardı etmemeliyiz.

Hikâyenin baş kişisi Emin, aslında bir sanatçı olmamakla birlikte çok okuyan, sanatkâr ruhlu bir karakterdir. Eser, Emin’in sevgilisine, aslında bir “kadın” cinsine, onun yaratılış gayesini ve erkeğin hayatındaki işlevlerini bir erkeğin gözünden sunan ve kutsal kitaplardaki hitabet tonu edasındaki tiradla başlar. Emin’in ruh azabı, aslında her zaman vardır, ancak asıl Balkan bozgunundan sonra İstanbul’a gelen Rumeli göçmenlerinin felaketli hayatlarına bizzat şahit olduktan sonra başlar. Kadının onu sarıp sarmalayarak bırakmak istememesine mukabil Emin ondan kurtulmak, memleket insanının dertlerine ortak olmak ister. Yazar-anlatıcı Zeyil” ve

Hisse” kısmında Emin’in “deniz”in ve “kadın”a nasıl tutkuyla bağlı olduğunu ve “kadın”la “deniz”in nasıl birleştiğini şöyle anlatır:

“..Sevdanın yegâne munsabı kadın değil mi? Arzın bütün suları, bütün nehirleri bin yerden, bin yoldan dönerek, dolaşarak nasıl denize doğru akıyorsa, bizim heyecanlarımız da bin yerden, bin yoldan dönerek, dolaşarak kadına ulaşıyor, hakiki munsabı, âkıbet, onda buluyor. Zaten, kadın da bir nevi deniz mi?” (s.171)

“Emin, bütün gençliğinde kendine denizden başka yoldaş bulmadı; çünkü o, kendini deniz kadar büyük ve kudretli sanıyordu. Ömrünün en güzel yılları bu sanış yüzünden gamlı ve kısır bir yalnızlık içinde geçti. Vakta ki, günün birinde, sevda çırpıplak geldi, kapısına vurdu, sandık ki ilaheler yatağına davet edildi ve gurur, şeytanî bir nefes gibi benliğini şişirdi. Çok sevdim sandığı zamanlar hiç sevmediği zamanlardı. O, kadının sevgisinde kendini seyrederek sarhoş oldu.” (s.189).

Burada yazarın Emin’i kurgularken “deniz”i ve “kadın”ı nasıl bir vasıtaya dönüştürdüğünü görüyoruz. Son derece “narsist” Emin, “deniz”i ve “kadın”ı kendi ruh halinin bir aynası gibi görür. Onlarda kendini yaşamak ister. Bu yüzden, kadının bir adı, ferdî bir tarafı bile yoktur. Asıl bunların darlığından kurtulduğunda kendini “engin denizlere benzeyen hür bir zerre gibi dolaşıyor hisseder ve ebedî ve hudutsuz bir şeye karışmış olmanın sarhoşluğunu yaşar (s.190).[†]

Tıpkı Raif Efendi’nin kendisinden iki yaş büyük Maria Puder’i zaman zaman annesinin yerine koyması gibi *Kiralık Konak*’ın (Karaosmanoğlu, 2008) Hakkı Celis’inin de Seniha’ya abla diye hitap etmesinde âdeta ona bir “anne” gibi sığınma, onda kendini bulma emeli vardır. Hakkı Celis ilk başlarda Fecr-i Âticilerin tarzında şiirler yazar. Necibe Hanımefendi’nin Büyükkada’ki köşkündeki partilerden birinde romantik şiirler okuması ve Seniha’ya aşkını ilan etmesi, alayla karşılır. O gün sadece Seniha’dan değil Nuriye, Belkıs, Neyyire gibi diğer kadınlardan da nefret eder. Zamanla “şiirdeki aşk”la “hayattaki aşk”ın farklı olduğunu görmeye başlar (s.87). Ancak ara ara Seniha’nın kendisiyle “bir kedinin fareyle oynar gibi oynadığı zamanlarda” geceleri odasına kapanıp yeniden Seniha’nın gözleri, dudakları ve saçları için şiirler yazmaya başlar (s.95). Hele Seniha’nın hastalığı sırasında hem ferdî hayatında hem de edebî zevklerinde bir olgunlaşma yaşar (s.115). Ancak Seniha’nın Paris’e kaçması Hakkı Celis’i tekrar kendi yalnızlığına iter. Onun üzerinde asıl değiştirici darbeyi yapan, tıpkı Emin Bey’de olduğu gibi Balkan Harbi sonrası İstanbul sokaklarında karşılaştığı hazin manzaralar olur. Zaman zaman tereddütler yaşamakla birlikte Naim Efendi, Faik Bey ve Seniha gibilerin kanserli uzuvlar gibi

[†] Bu ifadeler, Yahya Kemal’in “Deniz” şiirindeki şu mısraları bize hatırlatır:

Mâdem ki deniz ruhuna sır verdi sesinden,
Gel kurtul o dar varlığının hendesinden!
Son zevkin eğer aşk ise ummâna karış, tat!
Boynundan o cânan dediğin lâşeyi silk, at!
Kirpikleri süzgün o ihanet dolu gözler,
Rikkatle bakarken bile bir fırsatı özler.

Aldanma ki sen bir susamış rûh, o bir aç
Sen bir susamış ruh, o bütün ten ve biraz saç
Ummana çıkar burda bugün beklediğin yol,
At kalbini girdaba, açıl engine, ruh ol!” (*Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2008, s.80.)

milletten koparılıp atılması gerektiğine karar verir ve Çanakkale’de milleti için vuruşmayı seçer (s.174-175). Edebiyat-ı Cedide ve Fecr-i Âticileri “zampara edebiyatı” yapmakla itham eder ve asıl edebiyatın milleti anlatan edebiyat olduğunu iddia eder (s.179-180). Onun böyle bir dönüşüm geçirmesinde, milletin içinde bulunduğu durumun trajikliğiyle birlikte asıl Seniha’yla arzuladığı gibi bir sevgiyi yaşayamaması sebeptir. Romanda onun millî edebiyat tarzında şiirler yazıp yazmadığından bahsedilmez, ancak Çanakkale’de şehit olduğu haberinin verildiği toplantıda Seniha sadece süsü ve güzelliği ile dikkat çeker (s.217).

Bir yazarın yaratma sürecini ve bu süreçte “kadın”ın işlevini konu alan en dikkate değer eserlerden biri, Peyami Safa’nın *Bir Tereddüdün Romanı*’dır (Safa, ?). Peyami Safa’nın diğer romanlarında olduğu gibi içerdiği birtakım teknik yenilikleriyle de kendinden söz ettiren bu eserde, özellikleri Peyami Safa’yla örtüşen bir yazar yer almaktadır. Onun yazarlık serüvenini iki kadın, Mualla (s.39, s.50-51) ve Vildan yönlendirir (s.108, s.130, s.165-166). Dolayısıyla Peyami Safa’nın romancılığının en karakteristik hususiyetlerinden biri olan Doğu-Batı çatışması, bu sefer iki kadın, iki kadın okur karakterinin etrafında şekil bulur. Fazıl Gökçek’in de belirttiği gibi,(Gökçek, 2015, s.213-229)

“... bu iki okur tipi, Mualla ve Vildan, birbirinden çok farklıdır. Mualla tereddüt yaşasa da mazbut, sınırları belli, tepkileri öngörülebilir, kısaca karmaşık olmayan bir okurdur. Ancak Vildan’ın temsil ettiği ikinci okur tipi karmaşıktır; tepkileri öngörülemez ve ne zaman ne yapacağı belli olmaz. Bu yüzden yazar ondan uzak durmaya, aklını ve mantığını kullanarak Mualla’ya yaklaşmaya çalışır. Fakat Mualla’nın temsil ettiği okurun, yazarın yaratıcılığını kamçulamayacağı da açıktır. Bu durumda yazarın bir karar vermesi, “tereddüt”ünü aşması gerekecektir. Ya Mualla’ya sığınarak rahat edecek, düz ve sade bir hayat yaşayacak, kısaca dünya mutluluğunu tercih edecek ya da Vildan’ı tercih ederek sürekli huzursuzluk yaşayacak, ancak sanatın ve yaratmanın dünyasında kalacaktır.”

Buraya kadar üzerinde durduğumuz eserlerde yazar bir “erkek”, “kadın” da onun sanatının “malzeme”si, bir “ilham kaynağı”, “haz nesnesi” olarak kurgulanmaktadır. Böyle bir kabul, Batı tesirinde gelişen modern edebiyatımızda da devam ettirilmiştir. Ancak yeni eserlerde Tevrat ve İncil’den gelen, kadının Hz. Âdem’in kaburgasından yaratıldığını kabul eden inanç sisteminin belirleyici rolünün varlığını da unutmamak gerekir. Kadının bir “haz” ve “ilham” kaynağı olarak görülmesi, geleneğin “erkek egemen edebiyat anlayışı”nı devam ettiren kadın yazarlarımızın eserlerinde de tekrarlanmıştır. Ancak kadın yazarlar, bir kadın sanatçı tasvir etmek istediklerinde, onu sanattan haz alan bir şair/yazar olarak kurgulamakla birlikte yaşadıkları ferdi ve toplumsal zorluklara direnen, ayakta kalma mücadelesi veren kadın karakterler olarak görmeyi tercih etmişlerdir. Romanlarda erkeği “rasyonellik”in; tabiatla birlikte kadını “duygu”nun temsilcisi olarak gören zihniyete aykırı tipler yaratmışlardır (Günaydın, 2018, s.38). Bu bağlamda kadın yazarlarımız eserlerinde kadın karakterleri modern toplumun gerektirdiği “birey”ler olarak görmeyi vurgulamışlardır. Eserlerde sanatla uğraşmaları hem ferdi zevklerini tatmin etmenin hem de “erkek-egemen toplum” a direnmenin neticesidir.

İlk kadın yazarlarımızdan Fatma Aliye’nin 1889/90’da yazdığı *Udî* (2012) romanında, çocukluktan itibaren babası tarafından hem hanende hem de sazende sıfatlarıyla bir musikîşinas olarak yetiştirilen bir kadının mücadele dolu hayat hikâyesi

anlatılmaktadır (Karaca, 2012, s.13-26) . Bir kadın yazar olarak kadınların ferdî ve toplumsal hayatlarındaki meselelerini eserleri vasıtasıyla dile getirmeyi gaye edinen Fatma Aliye'nin (Argunşah, 2018) bu romanındaki Bedia'nın yaşadığı zorluklar karşısında ayakta durmasını sağlayan sahip olduğu mûsıkî sanatı olur. Babası ona, bu sanatın ilmini öğretir ve biraz bencilce de hareket ederek mûsıkîden başka bir şeyle ilgilenmesini istemez (s.37-49; s.59). Bedia, kanun ve kemandan sonra ud çalmayı da öğrenir. Şam'da gerek İslam gerekse Musevi kadınlardan oluşmuş, düğünlerde ve ziyafetlerde çalan sazende takımları arasında udu tanıyan kadınlar yokken, Fatma Aliye Bedia'yı bir ud üstadı olarak karakterize eder (s.45-46). Mûsıkî, Bedia'nın hayatının her aşamasında büyük bir önem teşkil eder. Sadece evlenmeden önce çocukluğu ve genç kızlığında değil, eşi Mail'in ihanetine uğradığı ve onu tamamen kaybettiği zamanlarda hayatının tek sığınağı mûsıkî ve udu olur (s.72-73, 89, s.136). İsminin Bedia olması da bu bağlamda önemlidir.

Udî'den sonra eserlerindeki kültürlü ve özbenleri gelişmiş kadın karakterlerle dikkat çeken *Son Eseri*(Adıvar, 2018) romanı konumuz açısından hayli ilgi çekicidir. Halide Edip'in, "İlk Müslüman kadın resim öğretmenimiz" olarak bilinen ve aynı zamanda beste yapacak kadar müzikle de ilgilenen ressam Müfide Kadri(1890-1912)'nin hayatından esinlenerek kaleme aldığı bu romanı, Feridun Hikmet adlı bir roman yazarının ressam Kamuran'la yaşadığı aşkı konu almaktadır. Eser, hem bir romancının hem de bir ressamın yaratma sürecine odaklanması bakımından konumuz açısından en dikkate değer örneklerdendir. Halide Edip, eserin içinde yazarı bir erkek, kadını da o yazara ilham kaynağı olarak kurgulamakla yukarıda hayli örnekler verdiğimiz erkek yazarlarla aynı bakış açısını paylaşır. Ancak burada sanatçı olan sadece Feridun Hikmet değildir, Kamuran da hem Feridun Hikmet'in hem de "Saadet Köşkü" adını verdiği ve hayalini kurduğu mutlu hayatın tablosunu yapar. Yazar, konumuz açısından hayli önemli olan bu tabloyla ilgili kısımları, kitabının ikinci baskısına ilave etmiştir (Enginün, 1995, s.187-188). Böylece sanatçı ve sanata malzeme olma bakımından erkekle kadın, kısmen de olsa onun romanında yer değiştirir. Diğer taraftan, romanın günlük ve mektuplar şeklinde kurgulanmasıyla tek yazar-anlatıcının hakimiyeti de önlenmiş olur. Kamuran'ı sadece Feridun Hikmet'in günlüklerinden değil aynı zaman Kamuran'la mektuplaşmalarından da tanırız. Kamuran, kendisini mektupla ifade ederken sadece Feridun Hikmet'e değil, kardeşi Asım'a da yazar.

Feridun Hikmet'in hayatında etkili olan kadınlar Kamuran, karısı Mediha, kızları Nerime ve akrabalarından Münire'dir. Kadın-erkek ilişkileri bakımından entrika romanlarının olay örgüsünü aratmayan bir yapıya sahip eserde, Feridun Hikmet'le Kamuran'ın karşılaşmaları hayli ilgi çekicidir. Feridun Hikmet'in karısı Mediha, Kamuran'ın abisi Roma Sefareti Başkâtibi Asım'la ilk evliliğini yapmıştır. Âsım'dan ayrıldığı halde kardeşi Kamuran'la görüşmeye devam eder. Bu vesileyle Feridun Hikmet'le Kamuran birbirleriyle daha yakından tanışırlar ve aralarındaki ilişki bu vesileyle başlar. A Kamuran, Feridun Hikmet'i *iflas*, *Layemut* gibi romanlarından tanımaktadır (s.49). Akrabalarından "hayli mütecessis ve çok hayalî" Münire de, her

yazdığını okumakta, onunla edebiyat üzerine hareketli tartışmalar yapmaktadırlar. Bu tartışmalar, Feridun Hikmet'in yazarlığını besler (s.34):

Âsım Bey'in kardeşi diye mi sinirine dokunuyor?

-Hayır.

-O halde hayır alameti değil.

-Bilakis... En hayırlı alamet.

Biraz sinirli:

-Bilmece gibi konuşacağına niçin sinirlendiğini anlatsana!

-Peki. Sırf eserlerimi sevdiği için.

-İnanayım mı?

-Nasıl istersen. Bende bu bir illet. Eserimi hırpalayan münekkide kızarım fakat fazla methedene de kin tutarım. Sebebini ben de pek iyi izah edemiyorum. Fakat eserlerini seven kadın olursa onlara daha çok kin tutuyorum.

-Anladım, seni erkek diye değil, sanatkâr diye sevdikleri için kadınlara kin tutuyorsun.

-Bilemedin. Evvelâ bazılarının yazdığı mektupların mübalağası için, sonra da sanatkârı methederek o yoldan beni cezbetmek istedikleri için." (s.38.)

Feridun Hikmet'in romancılığını en çok etkileyenler kadınlardır. İtici fizikî özellikleri ve güçlü ilişki ağlarıyla sürekli varlığını görünür kılmak isteyen Mediha'ya karşılık Kamuran hem güzelliği, hem de hayatının her anına yansıyan estetik zevkleriyle Feridun Hikmet'i yokluğunda bile cezbeder. Diğer taraftan Mediha'nın ve Münire'nin aşırı alafrangalıklarına rağmen Kamuran, dıştan Frenkleşmiş gözükmekle birlikte iç âlemi yerli ve millidir. Aslında Mediha da, Feridun Hikmet'in Kamuran'ın okuduğunu söylediği *iflas* romanına konu olmuştur. Kamuran, romandaki karikatürleşmiş Mediha'yı, abisinin hayli mübalağalı çizdiği portresine göre daha gerçekçi bulur. Feridun Hikmet'i ise hem şahsî hem de sanat hayatında en çok etkileyen Kamuran olur:

Merdivenleri basamak basamak çıkarken durup birbirimize bakıyoruz; ben, her duruşta onun yeni bir güzelliğini seziyorum. Birbirimize çok yakınız. Yürürken en çok endamının inceliği, zarafetiyle gözüm meşgul oluyor. Kendi kendime, "Neden şimdiye kadar böyle bir örnek bulup romanlarıma koymadım?" diyorum. Çünkü bu güzelliğin bana insan olarak verdiği zevk yanında romancının serin kafalı tetkiki hiç zail olmadı. (s.41).

Bu kadar güzel bir kadının ancak resimle ifade edilebileceğine inanır. Münire'nin onu, "Bir romana koyamaz mısın? sorusuna hayır cevabını verir:

-Çünkü romancı bir insanın yüzünden ziyade içiyle meşgul olur. Ne bileyim belki onun içini tarif etmek için üç-dört sayfa yeter, herhalde kuru hisli olacak, bu yaşa kadar evlenmemiş.. Ama güzel... Çok güzel. (s.43).

Feridun Hikmet, zamanla onu daha yakından tanıyacak ve tanıdıkça ona tutkuyla bağlanacaktır. Ve aslında yazmadığına hayıflandığı ve yazılmayacağını düşündüğü halde bu kadının romanını yazmaktadır. Eserde Feridun Hikmet'in İttihat ve Terakki sempatizanı kardeşi İbrahim'in hayatından esinlenerek *Maksat Adam* başlıklı bir roman yazdığına da değinilir. Halide Edip'in Jön Türklerle ilgili eleştirilerini de ihtiva eden bu kısımda bizim için önemli olan, Feridun Hikmet'i bu konunun, yani yakından tanıdığı bir insanın romanını, "realist" bir tarzda yazmanın pek cezbetmediğidir. O tekrar Kamuran'ın gizemli dünyasını keşfetmeye yönelecektir.

Hayatta Kamuran'dan sonra kendisini en çok etkileyen ikinci insan kızı Nerime'nin vefat haberi alır almaz yola çıkan Feridun Hikmet, Kamuran'a bıraktığı mektupta,

kendisini hem Feridun Hikmet hem de yazar olarak çok sevdiği için adına layık, zamanla unutulmayacak “muhallem” bir eser yazmak istediği halde muvaffak olamadığını, bunun yerine ömrünü ona ithaf ettiğini, bu “son eseri”nin herhangi bir şaheserden çok daha Kamuran’a layık olduğunu ifade eder (s.165-166). Böylece Halide Edip’in *Son Eseri*, yazılmadığına hayıflanılan bir romanın yazılış öyküsü olur. Bunun yanı sıra Halide Edip, diğer yazarlardan farklı olarak “kadın”ı sadece sanatın nesnesi olarak kurgulamaz, Kamuran Feridun Hikmet’in tablosunu yaparken kendi sanatını icra eder. Feridun Hikmet, ona “roman” yerine ömrünü ithaf ederken, o aşklarını tabloyla ölümsüzleştirir. Enginün, Halide Edip’in, 1912’de *Tanin*’deki ilk tefrikası ve 1919’daki ilk baskısından sonra romanın 1939’daki ikinci baskısında Kamuran’ın ölümü ve sanatına dair yaptığı ilaveleri ve yenilikleri anlamlı ve önemli bulur (Enginün, 1995, s.194-195).

Safiye Erol’un *Ciğerdelen* (2001) ve *Ülker Fırtınası* (2001) romanlarında da sanatçı kimlikleri ön plana geçen kadın karakterlerden bahsedebiliriz. Eserlerinde hem modern hem de manevi ve millî değerleri sağlam kadınlara yer vermekle dikkat çeken Erol’un *Ciğerdelen*’indeki Cangüzel/Canzi kendi atalarının Rumeli’deki romantik ve hüznü aşk hikâyelerinin de eşlik ettiği tarihî serüvenlerini hamasî ve lirik bir üslupla kaleme alan hikâyeler yazar. Canzi, muharrir olmanın ötesinde kolejlerden birinde öğretmendir, “dansözdür, folklore ve köy enstitülerine merakı vardır” (s.21). Para ve hırs düşkünü ilk eşinden ayrılmak üzereyken tanıştığı Turhan’la yaşadığı aşkın şekillenmesinde bu hikâyeler önemlidir. Almanya’daki tahsilini başarıyla tamamladıktan sonra ülkesine dönen mimar Turhan’ın en büyük emellerinden biri doğup büyüdüğü Trakya coğrafyasının millî imarını görmektir. Dolayısıyla aynı coğrafya ve soydan gelen Turhan’la Canzi’nin aşkları, yaşadıkları hayli alafranga ortamlara ve ilişki ağlarına rağmen, ortak millî ve manevî bir atmosferde neşvünema bulur. Safiye Erol, bir kadın yazarı eserinin esas karakteri olarak kurgularken onu anlatmak için Turhan’ı, dolayısıyla bir erkeği yansıtıcı merkez olarak seçer. Canzi’nin yazdığı hikâyeler ise III. Şahıs ağzından anlatılır. Turhan, Canzi’nin “müşterek soylarının maceraları”nı anlattığı hikâyeleri “yavrumun, sevdiğimin eserleri” diye takdim eder(s.52, 118). Osmanlı’nın Rumeli’deki seferleri sırasında Estergon Kalesi karşısında stratejik nokta olan Ciğerdelen’in II. Viyana Seferi sırasında kaybedilmesiyle Balkanlar’daki çekilme de başlamış olur. Canzi’nin bu ıstıraplı geri hadiseden hareketle yazdığı “Ciğerdelen Efsanesi”, hem kendisini hem de Turhan’ı olgunlaştırır. Asıl önemlisi Rumeli’den ve atalarından gelen milliyetçi ruh, Canzi’nin hamile kalması; Turhan’ın da mimarî projelerini gerçekleştirmesiyle yeniden canlanır (Dumantepe, 2004, s.71). Safiye Erol’un kendi fikrî dünyasına uygun olarak burada, yazdıklarıyla “yeniden doğuş miti”ni, idealize ettiği bir kadının şahsında işlediğini söyleyebiliriz.

Safiye Erol’un *Ülker Fırtınası*’nda da çileli bir aşk hayatının içindeki bir kadının sanatıyla birlikte kendi dünyasına sığınmasının hikâyesini okuruz. Viyana’da 7 yıl müzik tahsili gördükten sonra ülkesine dönen Nuran Yerli’nin amacı Türk mûsikisine yeni bir ruh vermektir (s.16). Bunun için katıldığı fasıllarında sürekli Batı mûsikisiyle kendi mûsikimizi mukayese eder ve buradan yola çıkarak kendi

kimliğini tanıma ve tanımlama endişesine düşer (s.18-24). Aile dostları Mehpere hanımın yalısındaki mûsikî ziyafetinde tanıştığı udî Sermet'le yaşadıkları aşktaki iniş-çıkışlar, Nuran'a sanatının önemini daha çok hissettirir (s.157). Kendisini sevdiğini söylediği halde evliliğini yürütmeye çalışan Sermet'in ihaneti üzerine yaptığı "Yehuda Senfonisi" isimli bestesi, bu çileli yolculuğun ürünüdür (s.210). Ancak onu kendi beninden geçirerek mutlak huzurun kaynağı Allah'ı bulmaya sevkeden Bektaşî şeyhi babası Ali Fethi Bey olur (s.130-132). Nuran'ın hayatında esas olan Sermet'tir ancak mûsikîyle ilgili planlarını da ihmal etmez (s.152, 176-177). Sermet'e hem Müzeyyen'den ayrılmayı hem de alaturka mûsikîyi bırakıp Garp mûsikîsine geçmeyi teklif eder (s.180). Nuran, alaturka mûsikînin yasaklandığı dönemde Türk operasının tesisinde görevlendirilir. Kendini tamamen sanatına verir. Ruhun de babasının izinden giderek olgunlaşmayı tercih etmiştir. *Ülker Fırtınası*, aşkta ve sanatta olgunlaşma mücadelesi veren bir kadının romanı olarak karşımıza çıkar.

Günümüz Türk edebiyatının üretken kadın yazarlarından Sevinç Çokum, *Kırmalı Etekler*'de (2014) Çise isimli bir kadının yazarlık serüvenini, ferdî ve toplumsal hayattaki çok çeşitli ve farklı hadiselerle birlikte işler. Eserde bir taraftan Çise'nin Nuh tufanından hareketle bir romanı oluşturma sürecine yer verilirken bir taraftan da bir kadın ve yazar olarak değişen hayat şartları ve anlayışları karşısında ayakta kalabilme mücadelesi üzerinde durulur. Çokum, diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da esas mevzunun yanı sıra, çağrışımlar, hatıralar, anekdotlar vasıtasıyla birçok meseleyi ana mevzuyla birlikte işleme peşindedir. Çise'nin ilk evliliğinin mutsuzlukla bitmesinin sebebi başta kocası olmak üzere etrafındaki herkes tarafından yazarlığının küçümsenmesidir. İkinci evliliğini kendisini anlayan gazete ve şehir yazıları yazan biriyle yapar. Ancak bu sefer de karşısına hayatın hızla değişen temposuna ayak uyduramayışı, bir "piyasa ve moda yazarı" olamayışı, "tutunamayışı" çıkar. Romanda genç bir kadının söyleşisine verdiği cevaplarda,(s.269-273) Çokum'un kendi yazarlık hayatındaki endişeleri görebilmek mümkündür. Bir röportajda her ne kadar kişilerinin erkek veya kadın olmasının kendisi için bir önem taşımadığını belirtse de kadın yazarların kadın kahramanları daha çok öne çıkardığını, daha samimi ve daha canlı yarattıklarını da vurgulamayı ihmal etmez. Ona göre kadın kahramanlar, 70'li yıllardan itibaren daha çok kendileri olmaya başlamışlardır (Kaftar, 2018, s.71).

Edebiyat tarihimizde kadın yazarların kaleme aldıkları eserlerde kadın karakterlerin bir yazar olarak kurgulandığı eserlerin sayısı elbette fazladır. Bu bağlamda bir kadının günlüğü, hatıra defteri şeklinde kurgulanmış eserler aklımıza gelebilir. Söz gelimi Tezer Özlü'nün tam da roman türüne dahil edilemediği için anlatı olarak nitelendirilen, gezi yazılarının imkanlarında da faydalanan *Yaşamın Kıyısına Yolculuk* (Özlü, 2015) adlı eserinde bir kadın yazarın yalnız, hüznü ve karamsar izlenimlerine tanık oluruz. Otobiyografik özellikler taşıyan bu anlatıda bir kadın yazarın bir kadını kurgularken onu "aşk" ilişkileri çerçevesinden ziyade bir kadın ve bir birey olarak canlandırma endişelerini görmek mümkündür. Öykündüğü Pavase,

Kafka gibi yazarlardan alıntılar yaptığı metninde şu epigraf, bahsettiğimiz hususa bir örnek teşkil etmektedir:

“Öykü ve şiir yaratmak için doğmuş olanlar, âşık olmakla yetinemezler, çünkü aşkın sanatsal bir yapıtı oluşturacak entelektüel örgüsü yoktur.” (s.20)

Sonuç

“Kadın”, daha çok “erkek”lerin temsil ettiği edebiyat dünyasının en temel mevzularından ve kişilerinden biridir. Bu çizgideki eserlerde kadınlar, ya “hayal edilen sevgili, tanrıça (anima arşetipi) ve afet kadın (meş’um kadın) olarak karşımıza çıkarlar. İncelediğimiz sanatçı romanları içerisinde yazarın erkek ve kadın olması önemli bir meseledir. Erkek yazarlar içerisinde sanat endişesiyle kadına bakışı en estetik şekilde işleyen yazarlar Halit Ziya, Sabahattin Ali, Yakup Kadri ve Tanpınar’dır. Halit Ziya’nın ve Tanpınar’ın naif karakterlerinin sanat hayatları, hatta ferdî hayatları “kadın”la var olur, “kadın”la yok olur. Ancak eserlerinin esas karakterleri kadın değil, erkektir. Bu tespit, Sabahattin Ali’nin naif Raif Beyi için de geçerlidir. Ancak onun “Kurtarılamayan Şaheser”inde ve Yakup Kadri’de kadın “meşum”laşır ve sanatkârane yaratıcılık için ondan vazgeçilmesi gerekir ve fakat ideallere ulaşmak için “kadın”ın varlığı şarttır.

Kadın yazarlar sanatçı romanlarında hemcinslerini çizerken onların en çok her türlü zorluk karşısında ayakta kalmalarına vurgu yaparlar ve kadınların hem ferdî hem de toplumsal hayatlarındaki var oluş çabalarına önem verirler. “Kadın” bir erkek yazarın eserindeki “ilham perisi” ve “haz kaynağı” olma vasfını kısmen de olsa yitirir. “Kadın”ın var olma mücadelesi içerisinde “sanat”la uğraşmaları bu bağlamda çok önemlidir. Ancak erkek yazarlardan farklı olarak sanat sadece bir araç değil, bir amaçtır da. Bu yüzden kadın sanatçı romanlarındaki kadınlar, bilhassa Fatma Aliye ve Halide Edip’in eserlerinde örneklerini gördüğümüz gibi, edilgen, naif değil, güçlü ve iradeli tiplerdir. Bu iki ismin Türk edebiyatındaki feminist eğilimlerin önde gelen isimleri arasında anılması boşuna değildir. Tezer Özlü, sanatçı bir kadının hüznü yalnızlığını işlerken özgürlük arzularını asla ihmal etmez.

Sanat ve kadının niçin hep birlikte düşünüldüğünü kanaatimce Tanpınar’ın şu mısraları izah eder:

Niçin sen yaratmadın bu dünyayı?
 Ellerinin mesut işaretlerinden
 Daha güzel doğardı eşya!
 Daha zengin olurdu aydınlık
 Kendi karanlığından çağırıydı sesin,
 Sular başka türlü akardı
 Sert kayalardan göklere doğru
 Büyük, mavi, aydınlık sular! (1989, s.74-75).

Kaynakça

- Adivar, H.E. (2018). *Son Eseri*, Can Yayınları, İstanbul.
- Argunşah, H. (11.11.2018). "Fatma Aliye", TEİS.
- Beyatlı, Y.K. (2008). *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Çağın, Ş. (2010). "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Roman ve Hikâyelerinde Kadın İmajı", *Ömer Faruk Huyugüzel'e Armağan*, Ege Üniversitesi Yayınları, s. 261-275.
- Çokum, S. (2014). *Kırmalı Etekler*, Kapı Yayınları.
- Dumantepe, S. (2004). *Safiye Erol'un Eserlerinde Zaman, Mekân ve İnsan*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYL, Manisa.
- Durgun, H. (Eylül 2012). "Ferdietçilik"ten "Toplumsalcılık"a Geçişte Yakup Kadri'nin "Rahmet" Hikâyesi", *TYB Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Y.2, S.6, s.173-186.
- Enginün, İ. (1995). *Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, MEB Yayınları.
- Erol, S. (2001). *Ciğerdelen*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Erol, S. (2001). *Ülker Fırtınası*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- Gökçek, F. (2015). "Peyami Safa'nın Anlatım Teknikleri Bakımından Türk Romanına Katkısı Üzerine Bazı Dikkatler", *Peyami Safa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.213-229.
- Günaydın, A.U. (2018). *Kadınlık Daima Bir Muamma*, Osmanlı Kadın Yazarların Romanlarında Modernleşme, Metis Yayınları, İstanbul.
- Fatma Aliye, (2012). *Udî*, Hazl: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Huyugüzel, Ö.F. (2018). "Bildungsroman", *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, s.86-88.
- Kaftar, D. O. (2018). "Sevinç Çokum Söyleşi", *Bizim Külliye*, S.75, Yıl:19, s. 68-76.
- Kaplan, M. (1987). "Bir Şairin Romanı: Huzur", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, Dergâh Yayınları, İstanbul, s.361-425.
- Kaplan, M. (1987). *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Ş. (2012). "Fatma Aliye ve Udî Üzerine", *Udî*, s.13-26.
- Karaosmanoğlu, Y.K. (2008). *Kiralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Y.K. (2017). "Rahmet", *Bir Serencam*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.167-190.
- Özcan, N. (2010/20). "Tanpınar'ın Günlüklerinden Bakıldığında Aydaki Kadın", *Türkbilig*, s. 226- 247.
- Özlu, T. (2015). *Yaşamın Kıyısına Yolculuk*, YKY, İstanbul.
- Sabahattin Ali (2015). "Kurtarılamayan Şaheser", *Değirmen*, YKY, İstanbul, s.24-37.
- Sabahattin Ali (2015). "Viyolensel", *Değirmen*, YKY, İstanbul, 2015, s.42-50.
- Sabahattin Ali (2004). *Kürk Mantolu Madonna*, YKY, İstanbul.
- Safa, Peyami (Tarihsiz), *Bir Tereddüdün Romanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Şahin, İ. (2012). *Haz ve Günah*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, A.H. (1989). *Bütün Şiirleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, A.H. (1987). *Aydaki Kadın*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Tarhan, A.H. (2000). *Tiyatroları 4, Eşber/Sardanapal*, Hazl.: İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tevfik Fikret. (2017). *Rübab-ı Şikeste*, Hazl.: Sabahattin Çağın, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Uşaklıgil, H.Z. (2017). *Bir Ölünün Defteri*, Hazl.: Pürlen Bağdatoğlu, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Uşaklıgil, H.Z. (2016). *Mai ve Siyah*, Hazl.: Ece Serrican, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Split Limanı'nın Uluslararası Ticarete Açılması ve Split-Dubrovnik Rekabeti (1590-1645)

Cihan Yemişçi^{a, b}

Özet

Dubrovnik Limanı, kuruluşundan itibaren Dalmaçya kıyılarında Balkanlarla Adriyatik Denizi'ni birbirine bağlayan ve buradan başta İtalya limanları olmak üzere Akdeniz'in diğer liman ve iskeleleriyle bağlantı sağlayan en önemli liman olmuştur. Dubrovnik Cumhuriyeti'nin 1459'da Osmanlı İmparatorluğu'nun bir haraçgüzarı haline gelmesi ve Venedik Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz'deki ticari hegemonyasına karşı başlatılan savaşta Dubrovniklilerin en fazla desteklenen tüccar taifesi konumuna gelmeleri, şehir limanının jeo-ekonomik önemini bir kat daha arttırmıştır. Dubrovnik Limanı Dalmaçya'daki başat önemini 1590'da Split Limanı'nın Osmanlı-Venedik ortaklığında bir uluslararası transit ticaret limanı olarak kurulmasına kadar tekel olarak sürdürmüştür. Split Limanı'nın 1592'de hizmete açılmasından itibaren Dubrovnik Limanı'nın bu gelişmeden ekonomik, sosyal ve stratejik yönlerden etkilenmesi, Split'e karşı rekabet gayretleri, Split sayesinde Boşnak ve Venedikli tacirler arasında kurulan işbirliği ile bunun Dubrovniklilere yansımaları ve Split Limanı üzerinden gelişen ticari aktivitelerde karşılaşılan problemler gibi meseleler bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Makale, Osmanlı ve Dubrovnik arşivlerinden elde edilen belgeler ışığında ve tarih literatüründen faydalanılarak inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı İmparatorluğu
Venedik Cumhuriyeti
Dubrovnik Limanı
Split Limanı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.10.2020
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.792533

Split Port's Establishment for International Trade and Rivalry between Split and Dubrovnik (1590-1645)

Abstract

The port of Dubrovnik, situated in Dalmatian shores, links Balkans with Adriatic Sea. Throughout history, it also established a connection between Italian and other Mediterranean ports. The Republic of Dubrovnik had become a tributary state for the Ottoman Empire in 1459. Moreover, Ragusan traders took on the most supported traders during the wars against Venice, so that the importance of the city port increased. The Port of Dubrovnik had maintained its monopoly until the establishment of the port of Split as a international port in 1590. This study is to aim to deal with economic, social and strategic effects that negatively hit the port of Dubrovnik with the emergence of Split port, and its reflection to the Dubrovnik port, problems arisen from the commercial activities over Split port. During this study, the material sources have been obtained from Ottoman and Dubrovnik archives and modern studies.

Keywords

Ottoman Empire
Republic of Venice
Dubrovnik Port
Split Port

About Article

Received: 01.10.2020
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.792533

^a İletişim Yazarı: cihan.yemisci@bilecik.edu.tr.

^b Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Tarih Bölümü / Dr. Lecturer, Bilecik Sheikh Edebali University, Department of History. ORCID no: 0000000304477933.

Giriş

Adriyatik Denizi, Balkanlarla İtalya arasında bir iç deniz olması dolayısıyla her iki bölgenin birbiriyle irtibatlarında önemli bir aracı rol oynamıştır. Gerek Dalmaçya kıyı hattı boyunca kuzey-güney istikametinde gerek İtalyan liman kentleri arasında gerekse her iki yarımadanın karşılıklı olarak deniz aşırı bağlantıları genellikle Adriyatik Denizi üzerinden gerçekleşmiştir. Bu vetire içerisinde Batı Balkanlarda Avlonya, Draç, Leş, Nova (Castelnuovo), Kotor, Dubrovnik, Ston, Split ve Zadar ile İtalya'da Venedik, Ravenna, Ankona, Pesaro ve Bari gibi bazı sahil kentleri birer iskele veya liman şehri olarak gelişme gösterdiler (Krekić, 1976, s.375; İnalçık, 2004, s.311; Harris, 2003, s.38-39). Bu gelişim süreçleri kentlerin konumları, potansiyelleri ve yöneticilerin vizyonları münasebetiyle birbirleriyle orantısız ve asimetrik bir şekilde gerçekleşti. Bunlar arasında Dubrovnik ve Avlonya limanlarının yükselişleri ise bilhassa dikkat çekicidir (Kiel, 1991, s.118-120). Ston, Nova ve Draç ise yakınlarındaki tuzlalardan elde edilen mahsul dolayısıyla önem taşımaktaydılar, fakat ehemmiyetleri yerel ihtiyaçları karşılamaktan ve hinterlandlarına arz sağlamaktan ileriye gidememiştir (Kiel, 1994, s.523).

Venedikli tacirlerin henüz X. yüzyıldan itibaren deniz ticaretine ve taşımacılığına yönelmeleri, Roma İmparatorluğu'nun denizcilikle alakalı bazı hizmetleri üstlenmelerini sağladı (Pedani, 2015, s.25-26, 28). Bir sonraki yüzyılda imparatorluğun zayıflaması ise Venedik idarecilerinin bağımsız bir siyasi karar mekanizması oluşturmalarını ve Adriyatik Denizi'nin kendi iç denizleri olduğu iddiasıyla Dalmaçya sahilleri üzerinde ilk emperyal politikalarını geliştirmelerini netice verdi (Braudel, 1989, 71-73; Pedani, 2004, s.585). İlerleyen yüzyıllarda Dalmaçya ve İtalyan liman kentleri arasındaki deniz aşırı ticaret, Venedik'in Adriyatik'te uyguladığı yüksek gümrük vergilerinin gölgesi altında yapıldı (Ilkić-Topić, 2013, s.9; Harris, 2003, s.47-49). XIII. yüzyıldan sonra Adriyatik ve çevresindeki sahil şehirleri üzerinde hâkimiyet kurmak amacıyla siyasi tarafları oluşturan Venedik, Ceneviz, Macaristan, Slav prenslikler ve Osmanlı İmparatorluğu arasında karada ve denizde pek çok mücadeleler verildi.

Dubrovnik ve Split limanları, Adriyatik ile Balkanlar arasındaki deniz-kara bağlantısını sağlamaları, Balkanlarla Batı Avrupa'nın, özellikle de İtalya'nın ulaşım ağını kurabilmeleri bakımından Erken Modern dönemde hem bölgesel hem de uluslararası bir öneme sahip oldular. Bu iki liman arasında Dubrovnik, şehir devleti hüviyetiyle dış ilişkiler kurmak ve metbularının arz ettikleri himayeden faydalanmak gibi avantajları lehte kullanarak limanın stratejik önemini arttırma imkânına sahip oldu. Dubrovnikli tacirler şehrin konumundan ve deniz bağlantılarından etkin bir şekilde istifade ettiler ve yine kendileri de birer tacir ve aristokrat olan Cumhuriyet'in yönetici kadrosu sayesinde bu siyasi oluşum zamanla ticarete dayalı bir şehir devleti olarak gelişti (Zlatař, 2002, s.46-51; Šišak, 2009, s.183-184). Bilhassa 1205-1358 yılları arasında Dubrovnik'in Venedik hâkimiyeti altında bulunduğu dönemde Serenissima'nın deniz ticaretindeki egemenliğini muhafaza etmek ve yeni rakiplerin ortaya çıkmasını önlemek doğrultusundaki siyaseti dolayısıyla Venedikliler Dubrovniklileri daha ziyade Balkan ticaretine yönlendirdiler. Bu da şehrin tacirlerinin meşgalelerini daha ziyade Balkanlarda yürütmelerinin ve zamanla önemli şehirlerde oluşturdukları ticari ağlarla başta gümüş olmak üzere değerli madenler, deri, balmumu, yün gibi ticaret kalemlerinde tekel kurabilmelerinin önünü açtı (Biegman, 1967, s.107; Krekić, 1978, s.257-271; 1979; s.241-254; Köse, 2009, s.48-50).

Buna karşılık Split, XIII ve XIV. yüzyıllarda Dalmaçya'nın diğer bazı sahil kentleriyle birlikte Venedik ile Macaristan arasındaki çekişme alanlarından biri oldu ve birkaç defa el değiştirdi (Novak, 1961, s.68-71). Split'in kendi iç dinamiklerinin sınırlılığı, Dubrovnik gibi bir gelişim seyri izlemesine imkân vermedi. Öte taraftan Split, Venedik'in hâkimiyeti altında iken XVI. yüzyılda Cumhuriyet'in ikinci bir liman şehri olarak gelişmeye başladı. Fakat şehrin talihi asıl olarak Adriyatik Denizi üzerinde ticaret yürüten Yahudi tacirlerin Dubrovnik'te yaşadıkları sorunlar neticesinde alternatif bir liman arayışı dolayısıyla döndü. Özellikle İspanya'dan dışlanan Sefaradların bölgeye gelmesiyle Adriyatik Denizi ile sahil limanları arasında aktif olan Yahudilerin süregelen ticaret hacmi önemli artış gösterdi (Krekić, 1980, s.257-271). Bu unsurların Kıbrıs Savaşı esnasında Dubrovnik'te mutad olandan yüksek gümrük vergileriyle karşılaşmaları ve itirazları neticesinde maruz kaldıkları sorunlarsa sermayelerini ve uluslararası ticari aktivitelerini Split'e taşımalarını beraberinde getirdi. Seferad tacir Daniel Rodrigez'in Split'i Osmanlı-Venedik ortaklığında uluslararası ticarete açık bir transit liman olarak yapılandırılması projesinin kabulü sonucunda ise 1590-1592 yılları arasında liman şehri bu hizmete matuf olarak açıldı (Paci, 1970, s.63-65). Bu aynı zamanda, Dubrovnik vasıtasıyla Ankona ve oradan da Floransa'ya uzanan deniz aşırı ticaret güzergâhı ile Bosna-Split-Venedik hattı arasında bir rekabet doğurdu (Kafadar, 2009, s.84).

Bu çalışmanın çıkış noktası, Osmanlı-Venedik ortaklığında 1590'dan 1645'e kadar uluslararası transit ticarete açık kalan Split ile Dubrovnik limanları arasında gelişen rekabeti dönemin koşulları, olayları ve konjonktürü içerisinde işleyip değerlendirmek düşüncesidir. Araştırmanın seyri içerisinde "Split Limanı'nın transit ticarete açılmasında tarafları oluşturan odaklar hangileridir ve gelişmelerden nasıl etkilenmişlerdir?", "uluslararası ticarete açık kaldığı yıllarda Split Limanı'nın rakibi olan Dubrovnik Limanı'na tesirleri neler olmuştur ve Dubrovnikliler bu limana karşı nasıl rekabet etmeye çalışmışlardır?", "Split Limanı'nın Adriyatik ticareti için avantajları ve dezavantajları nelerdir?", "Split merkezli ticaret güzergâhını tehdit eden unsurlar hangileridir?" ve "Split Limanı'nın kapatılması sonrasında Dubrovnik'i ilgilendiren gelişmeler ne şekilde cereyan etmiştir?" gibi soruların cevapları aranmıştır. Makalenin ana kaynaklarını T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde ve Dubrovnik Devlet Arşivi'nde tespit edilen belgeler oluşturmaktadır. Ayrıca makalede referansları verilen tarih literatüründen de istifade edilmiştir.

Split Limanı'nın Uluslararası Ticarete Açılması ve Bölgedeki Akisleri

Sefaradların İberya'dan ayrılmalarının ardından, yerleşip ticari faaliyetlerini geliştirdikleri bölgeler arasında önceki yüzyıllardan beri soydaşlarının ticaret yaptıkları Dalmaçya ve Adriyatik çevresi de bulunmaktaydı. Yahudi tacirlerin bu dönemde bilhassa Avlonya'daki nüfuslarının artışı dikkat çekicidir. 1506'da şehirde 97 Yahudi hanesi mevcutken 1520'de bu rakam 531'e yükselmiştir (Kiel, 1991, s.118). Bölgede gittikçe etkinliklerini arttıran bu tüccar sınıfı kısa zamanda Venedik ve Dubrovnik'te karşılaştıkları antisemitik ortamdan ve/veya istenmeyen bir rakip olarak ortaya çıkmalarından ötürü dışlandılar. Ancak Osmanlı himayesiyle Yahudi tacirler zamanla bölgede tutundular ve başlıca aktörler arasına katıldılar (Olson, 1976-77, s.122-123; Harris, 2003, s.171-172). Bu başarıda kuşkusuz Osmanlı sarayında büyük itibar kazanan Don Nasi ve Gracia Mendez gibi Sefarad sermayedarların da birinci dereceden tesiri bulunmaktaydı (Birnbaum, 2000, s.98-160; İnalçık, 2004, s.263-266). Yahudiler

ileriki yıllarda, Adriyatik Denizi ve çevresinde süren ticareti kendi menfaatlerine daha uygun duruma getirecek şartları oluşturdular.

Osmanlı himayesi sayesinde Avlonya'nın en kalabalık unsurlarından biri haline gelen Yahudi cemaati, askerî bir üs olan bu limanı kısa zamanda Adriyatik'in en aktif ticaret limanlarından biri haline getirmeyi başardı. Dubrovniklilerle ortaklıklar kurarlarken diğer yandan da başlıca rakipleri oldular. Yüzyılın sonlarında Yahudiler Venedik'te süren ticarete de hâkim bir pozisyona geldiler. Öte taraftan Dubrovnik, Ankona ve Floransa hattında da Yahudi tacirler oldukça aktiftiler (Kafadar, 2009, s.82; Acıpinar, 2016, s.123-124). Yahudilerden Avlonya Limanı'nı kullananlar Dubrovnik ve Venedik'e genellikle zift, buğday, deri ve post ihraç etmekteydiler. Ayrıca kumaş türleri ve ipek kozaları da Adriyatik etrafında alım satımında uzmanlaştıkları diğer ticaret kalemleriydi. Yahudilerin hem Hıristiyan hem Müslüman unsurlarla yoğun ilişkileri, aynı zamanda kredi finansmanında da önemli bir sermaye gücü olmalarını beraberinde getirdi (Carter, 1971, s.386; Krekić, 1980, s.265-269). 1570'den sonra Osmanlı yönlendirmesiyle Nova iskelesi de Yahudi sermayesinin ilgi alanlarının arasına katıldı. İncalık, Yahudi tüccarın Batı Balkan kıyıları boyunca zamanla kuzey istikametine doğru kaymasının 1530'lu yıllarda başladığını, 1570-1573 savaş döneminde hız kazandığını belirtmiştir (2004, s.324-325).

Özellikle Kıbrıs Savaşı esnasında birçok tüccar taifesi gibi Yahudiler de ticari faaliyetleri için Dubrovnik Limanı'nı yoğun olarak kullandılar. Ancak savaş şartlarını bir fırsata dönüştüren Dubrovnikliler, limanlarında yabancılardan alınan gümrük vergisini yükselterek tepkilere yol açtılar. Limanda sesleri en yüksek perdeden çıkanlar Yahudilerdi. Cumhuriyet, onlar aleyhinde bazı girişimlerde bulunacağı sırada Osmanlı himayesi imdada yetişti. Yaşanan çekişmeler ve neticede yükselen hoşnutsuzluklar dolayısıyla Yahudiler faaliyetlerini gittikçe Split'e taşıdılar (Tadić, 1937, s.93-94) ve 1573, 1577, 1580 ve 1582 yıllarında burasının düşük gümrüklü bir transit liman ve antrepo olarak yapılandırılması fikrini geliştirdiler (Paci, 1970, s.50-59; Harris, 2003, s.172; İncalık, 2004, s.325-326; Kafadar, 2009, s.89).

Venedik hâkimiyetindeki Split, 1560 yılından itibaren önemli bir ticaret limanı olma yolunda mesafe kat etti. Bu gelişim seyri Kilis (Klissa) Sancakbeyi Ali Bey'in de dikkatini çekti. Böylece Yahudi tacirlerin, limanın ortak bir Osmanlı-Venedik teşebbüsü olarak Adriyatik'in iki yakası arasında uluslararası ticarete konu olacak şekilde yapılandırılması tasarısını benimseyerek sonuna kadar destekledi (Kafadar, 2009, s.96). Arkasına aldığı destekle tasarıyı geliştiren Rodriguez ise projeyi hayata geçirmek üzere harekete geçti (Paci, 1970, s.50-63; Braudel, 1989, s.188-189; Pedani, 2004, s.582; 2015, s.247).

XVI. yüzyılın son otuz yılı Venedikliler açısından hiç iyi geçmemişti. Kıbrıs Savaşı esnasında maruz kaldıkları ambargo sebebiyle Osmanlı pazarından dışlanan Venedikliler gerek ticari kârlarının kayba uğraması gerekse savaşın muazzam maliyetinin Cumhuriyet'i zora sokması dolayısıyla 1573 yılında barış sağlandıktan sonra Levant ticaretine hızlı bir dönüş yaptılar. Ancak Doğu Akdeniz ticaretine döndüklerinde karşılarında Fransız ve İngiliz, daha ileriki yıllarda ise Felemenk tacirleri rakip buldular. Pastadaki paylarının küçülmesinin yanı sıra Venediklilere bir darbe de şehirde yaşanan sel felaketiyle indi. Zaten yüzyılın ikinci yarısında tüm Akdeniz havzasında nüfusun artmasıyla birlikte gelen tahıl kıtlığıyla mücadele eden Venedik, bir de bu afet esnasında tuz, baharat ve tahıl ambarlarını su basmasıyla daha fazla zora düştü ve Osmanlı tahılına bağımlılığı azami derecede arttı (Braudel, 1989, s.148-149). Böylece Venedikliler maruz kaldıkları tüm bu sorunlar karşısında, Split knezi Loredan'ın

muhalefetine rağmen (Paci, 1970, s.54), kendi hâkimiyetlerindeki bir limanın uluslararası ticarete açılacak biçimde yapılandırılması fikrine dört elle sarıldılar (Foretić, 1980, s.79).

Dubrovnikliler, kendi limanlarına ciddi bir rakip olma potansiyeli sebebiyle Split Limanı'nın uluslararası ticarete açılması projesini engellemek için ellerinden geleni yaptılar (Foretić, 1980, s.80; Harris, 2003, s.117). Bosna beylerbeyine elçi gönderen Cumhuriyet, Split'in Uskoklardan dolayı "*kötülükler yuvası*" haline geldiğini belirtti (Bracewell, 2009, s.239). Limanın başarılı olması durumunda Dubrovnik'in Osmanlılara haracını ödeyemeyecek duruma düşeceği ve neticede Venedik tarafından ele geçirileceği uyarılarında bulundu (Miović, 2005, s.69). Bosna ve İstanbul'da elçilerin hiçbir şikâyeti karşılık bulmadı. Tarafların onayını alan proje 1590'da faaliyete geçirildi. Bundan iki sene sonrasındaysa Split'te tacirler Osmanlı mallarını Venedik'e gidecek olan gemilere yüklemeye başladılar (Braudel, 1989, s.189).

Osmanlı merkezi ve Bosna beylerbeyliği açısından Split, Dubrovnik'e kıyasla bazı önemli avantajlar taşımaktaydı. Öncelikle, Bosnalı tacirlerin gittikçe artan ticari aktiviteleri dolayısıyla Dubrovniklilerin arz ettikleri rekabet karşısında şehrin limanı Boşnaklar tarafından kullanılmak istenmemektedir. Buna karşın Boşnaklar, iş bağlantılarını kurdukları Venediklilere ait Split üzerinden transit ticaretlerini yürütmeye daha yatkındılar. Bu durum aynı zamanda Split'in Saraybosna'ya olan elverişli konumundan ve daha yakın bir mesafede bulunmasından kaynaklanmaktaydı (İnalçık, 2004, s.321-323). Diğer yandan Split'te kurulan çok uluslu işbirliği, Osmanlı uyruklu olup İtalya'yla ticaret yapma niyetindeki Yahudi, Boşnak, Türk, Rum vb. tüccar taifeleri için gümrük tarifesinde %50 oranında bir indirim uygulanmasıyla oldukça cazip hâle gelmişti (Paci, 1970, s.63-64). Bu durumsa Batı Balkan piyasasında Osmanlı'nın provizyonist ekonomi anlayışına uygun rekabet koşullarını oluşturmaktaydı (Köse, 2013, s.49). Öte taraftan Split'in güvenlik imkânları, Adriyatik'te tehdit oluşturan Uskoklara karşı önemli ölçüde emniyet sunmaktaydı (Paci, 1970, s.63). Tüm bu avantajlar karşısında Osmanlı merkez ve taşra ricalinde genel temayülün, imparatorluğun yerli unsurlarının gelişmekte olan ticaretlerini desteklemek üzere Split'te bir Osmanlı-Venedik ortaklığından yana olduğu anlaşılmaktadır.

Split, Adriyatik'te ve Güney Slav coğrafyasında yüzyılın ikinci yarısından beri emniyeti bozan ve ticareti tehdit eden Uskok tehlikesine karşı iki yönden güvenlik sunmaktaydı. Split'in hemen arkasında müstahkem bir tepedeki Kilis Kalesi sayesinde karadan hem liman şehri hem de Bosna'ya uzanan ticaret yolları, bölgede ciddi bir tehlike olan eşkiyalara karşı Osmanlı askerî varlığıyla korunmaktaydı (Moačanin, 2002, s.128). Bunların yanında yeni ticaret yolları açıldı, mevcut olanlar ıslah edildi ve inşa edilen kale ve palankalarla ulaşımın güvenliği artırıldı (Paci, 1970, s.67; Köse, 2013, s.43). Ayrıca tacirlerin ve mallarının belirli tarihlerde hareket edecek olan büyük kabileler halinde yolculuklarının organize edilmesi de güvenliğe ilave bir katkı olacaktı (Braudel, 1989, s.188-189). Deniz tarafındaysa ticaret gemilerine eskortluk edecek ve karakol gezecek Venedik savaş gemileri korsanlara göz açtırmayacaktı (Bracewell, 2009, s.238-239; Pedani, 2015, s.176-177). Osmanlılar tarafından bilhassa Uskoklara karşı bu denizin güvenliği Serenissima'ya bırakıldı (Aymard, 1963, s.223, 229-230; Pedani, 2004, s.265-280; Bostan, 2009, s.23-24).

Split cazibe oluşturan artlarıyla kısa zamanda çekim merkezine dönüştü ve yükselme temayülü giderek arttı. Limanda özellikle Osmanlı, Venedik ve Yahudi mallarına kolaylıklar tanındı. Daniele Rodriguez ise Split'te Venedik idaresi nezdinde Yahudi tacirlerin konsolosu olarak atandı, kendisine 200 duka maaş bağlandı (Paci, 1970, s.64; Pedani, 2015, s.243).

İtalya'dan ve bilhassa Venedik'ten limana yönelen tacirler burada anakaradan Osmanlı mallarını getiren Boşnak tacirlerle buluştular ve iş ilişkilerini ilerlettiler (Traljić, 1965, s.809-825). Bu da balmumu, deri, hayvan postları, ipek, yün, iplik gibi mamullerin rotasının Dubrovnik'ten Split'e sapmasını beraberinde getirdi (Harris, 2003, s.172). Bosnalıların limana getirdikleri başlıca ürünler incir, hayvan derileri, balık, şarap ve attı (İnalçık, 2004, s.323). Limandan Bosna'ya uzanan Venedikli tacirler artık Dubrovnik aracılığını devreden çıkararak Boşnak tacirlerle doğrudan irtibata geçtiler ve sıkı ortaklıklar kurdular (Faroqhi, 2010, s.132). Bu, Venedik ticari rekabetinin Balkanlara uzandıkları, Bosnalı tacirlerin kendilerine rakip bir şekilde geliştikleri, nihayetinde Dubrovniklilerin saha kenarına itilecekleri manasına geliyordu.

XVI. yüzyıl boyunca ticari aktiviteleri gittikçe artan Bosnalı tacirler Split sayesinde daha da gelişttiler ve ticari bağlantılarını genişletme imkânı yakaladılar. Saraybosna, Hersek ve bilhassa Banyaluka ve Yenipazar (Novibazar)'dan kafileler artık Split'e yönelmekteydiler (Paci, 1970, s.77). Coğrafi konumu itibariyle Dubrovnik'ten daha elverişli olan Split'in sağladığı ticaret trafiği Saraybosna şehrini zenginleştirdi, dahası demografik ve fizikî yönden büyümesini sağladı. Bu vetire şehri gelecekte Bosna'nın merkezi haline getirdi (İnalçık, 2006, s.141-142; Köse, 2013, s.45).

Split'in varlığı Boşnak tacirler için adeta taşları yerlerine oturtmuştu. Split'in ve Bosnalı tacirlerin yükselişleri paralellik arz etmekteydi. Bu orantılı gelişim Batı Balkanların iç bölgelerinde süren ticarete Boşnakların Dubrovniklilerin yerini almalarıyla sonuçlandı (Pedani, 2004, s.583). Bunun anlamı aynı zamanda Saraybosna'daki Dubrovnik kolonisinin giderek kan kaybetmesi, şehirdeki ticari liderliğini yitirmesi ve bir sonraki yüzyılda ikinci sınıf bir ticaret kolonisi durumuna düşmesiydi (Zlata, 2013: 494). XVII. yüzyıla gelindiğinde Dubrovnik, deri ve balmumu ihracatındaki yerini Saraybosna'ya kaptırdı. Belgrad, Ürgüb (Prokuplje) ve Yenipazar gibi ticari değer taşıyan şehirlerde de Boşnaklar zamanla Dubrovnikli tacirleri geride bıraktılar (İnalçık 2004, s.323).

Split'in hizmete açılmasıyla Dubrovnik Limanı'nın Dalmaçya'daki tekel konumu da ilk defa delinmiş oluyordu. Bunun yanı sıra Neretva bölgesi ve Gabela İskelesi de tuz dışındaki diğer ticaret kalemlerinde sarsıntıya uğradılar ve gelirleri gittikçe azaldı (Paci, 1970, s.61, 65-66). Dubrovnik'in ticaretteki altın çağı bir liman vazifesi gördüğü zamanlardı, ancak 1620 ve 1630'larda şehrin ticaret trafiğinin ciddi bir durgunluğa girdiği görülmektedir. Bu dönemde Dubrovniklilerin genel uğraşları şehre girmeyen bir çeşit deniz nakliyatçılığına dönüşmüştür (Harris, 2003, s.170; Faroqhi, 2010, s.132-133).

Dahası Venedik rekabeti Dubrovnik'e karşı düşmanlık boyutundaydı. Osmanlılarla aralarındaki dostane ilişkilerden cesaret bulan Serenissima bir yandan Dubrovnik adalarına ve kıyılarına karşı kasıtlı bir saldırı pozisyonuna geçerken (Miović, 2005, s.63-65; Yemişçi, 2017, s.142-169), diğer yandan da Dubrovniklilerin Balkanlardaki ticari üstünlüklerini baltalayacak eylemlere girişti. Venediklilerin Boşnak tacirlerle kurdukları iş ilişkilerinin ve ortaklıkların kökleşmesinin yanında Dubrovniklilerin Split'te ticaret yapmaları zorlaştırıldı. 1611'de Saraybosna'da kurulması kararlaştırılan Venedik konsolosluğunun bir amacı da Sofya, Üsküp ve diğer Balkan şehirlerinden gelecek tüccar kafilelerini Dubrovnik'e değil Split'e yönlendirmektir. Aynı sene içerisinde Split knezi Cesare Dolfin, bu amaç doğrultusunda iki Yahudi'yi henüz Venedik'ten resmi emir gelmeden Üsküp ve Saraybosna'ya gönderdi (Foretić, 1980, s.84). Bu mevzu daha sonra Dubrovnik elçileri tarafından Divân-ı Hümâyûn'a

şikâyet konusu oldu. 1621'de Venedik'ten Dubrovnik'e mal ihracı da yasaklanarak aradaki rekabet sertleşti (Paci, 1970, s.87; Carter, 1971, s.386).

1550'li yıllardan itibaren Levant'a taşıdıkları tekstil ürünleriyle Fransız, İngiliz ve Felemenk tacirler, Doğu Akdeniz'de Dubrovnikli ve Venedikli meslektaşları karşısında ciddi birer rakip olarak belirmişlerdi. Bu gelişmeler Venedik'in yüzünü Balkanlara çevirmeye zorlamış ve Adriyatik'e kıyısı olan bu iki devleti Balkan ticaretinde karşı karşıya getirmişti. Venedikliler, Balkanlarda yerleşmiş Dubrovnik ticaretini yerinden edecek hamleleri Split Limanı sayesinde gerçekleştirdiler. Balkan ticaretine Split sayesinde giren Venedikliler, İstanbul'a kadar ulaşan kervan yolu vasıtasıyla Saraybosna-Üsküp-Edirne güzergâhından bazı önemli Balkan şehirlerine (BOA., *MAD.d.*, 6004, s.1/3 (Evâil-i Receb 1028 / 14-23 Haziran 1619); Turan, 1968, s.256; Braudel, 1989, s.188; İnalçık, 2004, s.320-326; Köse, 2010, s.126), diğer yandan da Bosnalıların işbirliğiyle Gabela pazarına kadar sızdılar (Yemişçi, 2020, s.201). Bu tarihlere kadar Balkanlarda neredeyse tekelleşmiş vaziyette bulunan Dubrovniklilerin ticaret hacmi ağır darbe aldı. Bunun üzerine Dubrovnikliler, alım-satımında uzmanlaştıkları tekstil ürünleri, balmumu, deri, kürk ve yün gibi ürünleri İtalya'ya ihraç ederek kayıplarını Adriyatik'in karşı yakasında telafi etmeye çalıştılar (Zlatar, 2013, s.506).

1590'da Split'in hizmete açılmasından itibaren meydana gelen gelişmeler gösterdi ki, bundan böyle Dubrovnik ve ticari değeri artık Osmanlılar için eski önemini taşımamaktaydı. II. Mehmed ile birlikte Doğu Akdeniz'de Venedik hegemonyası aleyhine uygulamaya geçirilen politika 1573 yılındaki barışa kadar İmparatorluğun temel stratejik hedeflerine ulaşmasını sağlamıştı. Yüzyıldan fazla bir süre boyunca çeşitli fasılalarla uygulanan bu siyasetle Floransa (Acıpınar, 2016, s.33-45), Cenova (Pittioni, 2002, s.994-996; Fleet, 2009, s.127-130), Ankona (İnalçık, 2004, s.237, 243; Kafadar, 2009, s.80-84), Milano (Babinger, 1985, s.388-390) ve Dubrovnikli tacirler (Bostan, 2019, s.17; Köse 2009, s.37-38; Yemişçi, 2017, s.56-57, 62, 68-73) Venedikliler aleyhine desteklenmişlerdi. Nihayetinde Venedik'in Akdeniz'deki gücü kırılmış, Levant üzerindeki Osmanlı nüfuz ve kontrolü sağlanmış, Serenissima'nın donanması Adriyatik'e kapanmaya zorlanmıştı. Venedik'in Levant'taki ticari üstünlüğü devam etmesine rağmen artık bundan bir hegemonya olarak söz etmek zordu. Kıbrıs Savaşı ve Tunus'un fethinden (1574) sonraysa Akdeniz'in büyük güçleri arasında dengeler nispeten sağlanmıştı. Osmanlılar ve Venedikliler 1573 yılında aralarındaki ilişkileri derhal onararak normalleşme sürecine girdiler (Tabakoğlu, 2019, s.308-309; Arı, 2019, s.46-50). Savaş dönemi göstermişti ki, Osmanlılar Venedik tedarikçiliğine, Venedikliler ise Osmanlı pazarına ve tahılına ihtiyaç duymaktaydılar (Braudel, 1989, s.294, 317-318). Karşılıklı ticari menfaatler iki tarafı da birbirine muhtaç kılmaktaydı. Münasebetler bu realite üzerine kuruldu ve bu defa ikili ilişkiler Dubrovnik'in hilafına uzun soluklu oldu.

Osmanlı yetkilileri, Balkan ticaretinin Dubrovnik'ten veya Split'ten denize açılması gerektiği hakkında ikiye ayrılmaktaydılar. Dubrovnik Limanı'nı savunan kesimin Dubrovniklilerle anlaşmalı bir hizip olduğu tahmin edilebilir. Öte taraftan Bosna ve Hersek'in yerel/bölgesel menfaatlerini gözeten bazı idareciler, memurlar ve tacirlerinse Split'ten yana tavır takındıkları görülmektedir. Nitekim, Bosna'nın ticari menfaatleri Split üzerinden Venedik'e yönelen güzergâhla daha fazla bağlantılıydı. Bu durum, Bosna ve Hersek idarecileri nezdinde yerli unsurları koruyucu bir tavır olarak algılanabileceği gibi, aynı idarecilerin bölge ticaretiyle içiçe geçmiş menfaat ağlarından kaynaklanmış olması da mümkündür.

Dubrovnik-Split rekabetinde, Osmanlı merkez ve taşra yönetimleriyle yerli ve uluslararası tüccarın Batı Balkan ticaretinde meydana getirdikleri iç ve dış dinamikler dâhilinde birer taraf olduklarına dair detay bir örnek vaka belgelerinde yer bulmuştur. Bosna'da Venediklilerin de manipülasyonu, Dubrovnik'e gidecek tacirlerin Split'e sevk edilmesi hususunda adeta bir kampanya başlatılmıştı. Osmanlı merkeziyse Dubrovniklilerin şikayetleri sonucunda bu tarz yönlendirmelerin yasaklandığına dair Bosna beylerbeyine, Hersek sancakbeyine, Saraybosna ve eyaletteki diğer kadılara emirler göndermek durumunda kaldı. Belgede, Dubrovnik Limanı ticarete kapatılmadığı halde Bosna'da tacirlerin Dubrovnik'e gitmemeleri, Split'e giden güzergâhı kullanmaları hakkında telkin ve yönlendirmelerde bulunulduğu belirtilmekteydi. Halbuki tacirlerin mallarını götürecekleri liman tercihlerinde serbest bırakılmaları, Bosna eyaletindeki yerleşim birimlerinde bu serbestiyetin ilan edilmesi ve ilaveten resmi makamlar tarafından Dubrovnik'e gidecek tacirlere engel olunmaması emredildi. (DAD., 7/2.1, sv.18, br.864 (Evâil-i Muharrem 1044 / 27 Haziran – 6 Temmuz 1634).

Diğer yandan henüz Split Limanı'nın inşası esnasında dönemin Bosna beylerbeyi, belki Venediklilerle henüz yakın senelerde sonlanan savaş döneminden kalan önyargılardan kaynaklanan bir tutumla ve/veya Dubrovnikli yetkililerin ikili ticari çıkarlar dolayısıyla onu ikna etmiş olmalarından ötürü muhalif tavrı sergilemişti. Split'in, Uskok üssü Senj'e yakınlığı sebebiyle ortaya güvenlik zafiyeti çıkabileceği gibi muhtemel sakıncalar hakkında İstanbul'u bilgilendirdi (Köse, 2010, s.126). Dubrovnik'te görev yapan Osmanlı emirleriyse Dubrovniklilerin kıskırtmaları ve gelirlerinin azalacağı kaygısıyla Split'e giden tacirleri ve kervanları Dubrovnik'e çekmek konusunda baskıcı yöntemler uygulamaktaydılar. Dubrovnik emini İbrahim, yanındaki Dubrovniklilerle Split'e giden bir Venedik ticaret kervanını Mostar yakınlarında yolundan zorla çevirerek Dubrovnik'e yönlendirmeye çalışmıştı. İstanbul'daki Venedik baylosunun arzıyla Bosna beylerbeyine gönderilen fermana göre Dubrovnikliler, Split'e giden kervanlara karışmamaları gerektiği hususunda daha önceden defalarca uyarılmışlardı. Önceki Osmanlı eminiyse cezalandırılarak görev yerinden uzaklaştırılmıştı. Beylerbeyinden istenirse kervanın zararlarının Dubrovniklilere tazmin ettirilmesi, bu gibi teşebbüslerin men edilmesi ve Emin İbrahim'e gereken cezanın verilmesiydi. (BOA., MAD.d., 6004, s.132 (Evâil-i Rebiülevvel 1037 / 10-19 Kasım 1627).

Venedik, Osmanlılarla kurulan dostluğun ve Split üzerinden gerçekleşen ticari ortaklığın tadını çıkarmaktaydı. XVI. yüzyılın sonlarında Serenissima'nın maruz kaldığı ekonomik darboğaz aşılmış ve Osmanlılardan alınan tahıl imtiyazlarıyla da kıtlık bertaraf edilmişti. Ayrıca XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Levant'ta karşılına çıkan Batı Avrupalıların rekabetinden doğan bunalım da böylece atlatılmış olmaktadır (Carter, 1971, s.386). Split olağanüstü gelişimini sürdürdü ve muazzam kâr potansiyelini arttırdı. XVII. yüzyılın başlarından 1640'a kadar limanın kâr hacmi beş kattan fazla bir büyüme gösterdi (Emin, 2013, s.86). 1619'da Venedik'in Split valisi, limanın ticaret hacminin artışına paralel olarak sarayın mahzenlerini dahi ambar olarak kullanıma açtı, şehrin kalesiyse adeta malların depolandığı bir binaya dönüştü (Harris, 2003, s.173). 1621'e gelindiğindeyse Osmanlı tacirlerinin Venedik'te artan faaliyetleri dolayısıyla "Fondaco dei Turchi" (Türk Hanı) hizmete açıldı (Turan, 1968, s.247-283; Şakiroğlu, 1989, s.615-620; Kafadar, 2009, s.93-95).

Split Limanı'nı Olumsuz Etkileyen Gelişmeler ve Tehlikeler

Split Limanı'nın uluslararası ticarete açılmasının Dubrovnik'in aleyhine, fakat Osmanlı ve Venedik'e tâbi başta Yahudi ve Boşnak tacirler olmak üzere birçok unsurun lehine bir olay olduğu görölmektedir. Peki limanın sözü edilen avantajlarının yanında Split'in dezavantajları var mıydı? Split merkezli ticaret güzergâhını tehdit eden unsurlar nelerdi?

Split ve ona bağlı deniz-kara yolları için her ne kadar olağanüstü güvenlik önlemleri alınmış olsa da ticaret ve taşımacılık kimi zamanlarda bazı beklenmeyen darbeler alabilmekteydi. Uzun Osmanlı-Avusturya Savaşları esnasında 1596'da Kilis bir hileyle Uskokların eline düştü. Dahası, bu sıralarda Vatikan ve Avusturya'nın Venedik'i savaşta yanlarına çekme gayretleri Venedikliler Osmanlı ricali karşısında zor bir durumda kaldılar, fakat hemen bir sene sonra Kilis geri alındı (Moačanin, 2002, s.128). Öte taraftan Venedikliler 1615-1617 arasında giriştikleri Gradisca Savaşı'nın sonucunda Uskokları Senj'den, dolayısıyla da denizlerden iç bölgelere doğru uzaklaştırmayı başardılar. Artık Split-Venedik hattı son derece emniyetliydi ve dahası Osmanlı tacirlerinin malları limandan Venedik'e tam teçhizatlı silahlandırılmış konvoylarla gönderilmeye devam ediyordu (Bracewell, 2009, s.239).

1616 yılından sonra İspanya'ya bağlı Ossuna filosunun Adriyatik'te görölmeye başlandığı zamanlarda denizlerdeki emniyet tekrar sarsıldı. Ossuna ve Venedik filoları arasında gerginlikler, hatta zaman zaman çatışmalar yaşandı. Habsburglar, Venedik'in Adriyatik üzerindeki hegemonyasından rahatsızdılar ve Serenissima'nın iddialarına zarar vermek amacıyla İspanya'nın Napoli'deki kral naibi olan Ossuna dükü filolarıyla harekete geçmişti (Foretić, 1980, s.86; Harris, 2003, s.119). Bu filonun arz ettiği tehlike karşısında denizlerde bir Osmanlı-Venedik ittifakı kuruldu. İşkodra, Delvine ve Avlonya sancakbeylerine, buraların kadılarına ve kalelerdeki neferât ağalarına gönderilen fermanla İspanyol donanmasının Osmanlı kıyılarına yapabilecekleri taarruzlara karşı hazırlıklı olunması, Venedik donanmasıyla karşılaşıldığında işbirliği içerisinde davranılması ve gerekirse İspanyollara karşı birlikte çarpışılması emredildi. İlaveten, Venediklilerin ihtiyaçları durumunda "*dostluğa binâen*" asker gönderilmesi veya sahil yerleşimlerinden asker toplamalarının engellenmemesi buyruldu (BOA., MAD.d., 6004, s.14/1 ve s.16/1 (Cemâziye'l-evvel 1030 / 24 Mart – 22 Nisan 1621; Pedani, 2008, s.162-163; Bostan, 2009, s.63).

İspanyol filosunun ilk teşebbüsü 1617'de gerçekleşti. Venediklilerin yanında Müslüman ve Yahudi tacirlerin çuha ve kumaş yüklerini taşıyan, Venedik'ten Split'e yol alan iki navlun bir saldırıya maruz kaldılar. Saldırıdan kurtulan Müslüman tacirler Divân-ı Hümâyûn'da Venedikli yetkililer hakkında davacı oldular. Bunun üzerine I. Mustafa, Venedik doğuna yazdığı nâme-i hümâyûn'da tacirlerin uğradıkları zararların telafi edilmesini istedi (Bostan, 2009, s.61-62). Adriyatik'te beliren bir başka İspanyol tehdidiyse 1624 yılında kurulan ve 9 Sicilya, 4 Cenova ve 4 Malta teknesinden müteşekkil 17 gemilik filoydu. Bu filonun amacı Osmanlı korsanları ve karşılaştıkları Venedik gemileriyle savaşmaktı ki, koruma altındaki konvoylardan biri bunlar tarafından baskına uğradı. İspanyol filosu, Biograd-Murter arasında Venedik ticaret gemilerine karşı hücumla geçti ve Bosna'dan Osmanlı tacirlerinin çuha, kumaş ve diğer ticarî mallarını taşıyan iki Venedik nakliye gemisi bu taarruzda yağmalandılar. Bosna eyaletinde bu gelişmeler, "*Dubrovnik'in Split karşısında duyduğu intikam dolayısıyla İspanyolları çağırdıkları*" şeklinde yorumlandı ve Dubrovniklilere karşı tepkiler yükseldi (Foretić, 1980, s.87; Bostan, 2009, s.62). Neticede uğranan zararlar dolayısıyla mesele İstanbul'a intikal etti ve mağdur tacirler Venedik'in temsilcisi sıfatıyla baylos Giorgio Giustinian'dan tazminat talebinde bulunmak üzere dava açtılar. Konuyu Divân'a taşıyan tacirler beyanlarında "*Venedik beğleri deryâda bize olan zararlarımızı sigorya (sigorta) eylemiş(ler) idi ba'zı kefil ve zâtî olmuşlar idi*"

ifadeleriyle haklarını savundular. Buna karşın baylos ise “*beğlerimiz kefil değildir ben dahi anların vekîli olmak üzere bu cânibe gönderilmedim*” diyerek kendini ve Cumhuriyet'i yöneten beyleri savundu. Her hâlükârda Adriyatik'in güvenliğinin sağlanması Venedik'in sorumluluğundaydı, dahası tacirlerin ifadelerine göre “*Venedik beğleri*”nin sigorta kapsamında garanti verdikleri ve kefil oldukları anlaşılmaktadır. Buna rağmen İstanbul'dan çıkan nişânda bu olayla ilgili “*Venedik beğleri*”nin herhangi bir tazminatla sorumlu tutulamayacağı belirtilmekteydi (BOA., MAD.d, 6004, s.11/3 (Evâhir-i Muharrem 1030 / 17-25 Aralık 1620); s.117/1 (Evâsıt-ı Receb 1034 / 19-28 Nisan 1625). XVI. yüzyılın ikinci yarısında Adriyatik'teki Uskok saldırılarına karşı hesap sorulan ve tazminat istenen Venedik mercilerinin (Pedani, 2008, s.160-161) bu yıllarda meydana gelen Habsburg taarruzlarına karşı mesul görülmeişleri düşündürücüdür.

Split'e giden Venedik navlunlarını tehdit eden bir diğer unsur, XVI. yüzyılın son yirmi senesinden itibaren merkezî otoritenin zayıflamaya başlamasıyla birlikte başına buyruk davranışları ortaya çıkan Osmanlı korsanlarıydı. İmparatorluğun Akdeniz ve Adriyatik'te yarı resmi vurucu ve caydırıcı gücünü teşkil eden korsanlar her ne kadar İstanbul'un dost kabul ettiği ülkelerin bandırasını çeken gemilere ilişmemek zorunda olsalar da bu yıllardan itibaren *emân* sahibi ülkelerin gemilerini de hedeflerine almaya başlamışlardı (Bostan, 2009, s.43; Pedani, 2008, s.161-162). Split Limanı'nın hizmete açılmasından hemen birkaç sene sonra limana giden bir Venedik ticaret gemisi Osmanlı korsanları tarafından saldırıya uğradı. Avlonya sancakbeyine ve Draç kadısına gönderilen fermana göre Karadeli Hamza Reis, Trablusgarb yeniçerilerinden 280 levendle donattığı kalyatasıyla yağma ve ganimet için denize açılmıştı. Ardından yolda karşılaştığı Hasan Reis'in kalyatası ve bir levend fırkatesinin de katılımlarıyla Adriyatik Denizi'ne girdiler. Daha sonra rast geldikleri ve Split'e doğru yol alan bir Venedik ticaret gemisine taarruz eden korsanlar güvertede vuruştukları aristokrat bir Venedikliyi ve oğlunu kılıçtan geçirdiler. Ele geçirdikleri “*nice bin filorilik nukûd ve metâ*”yı zapt ettikleri Venedik kadırgasıyla birlikte Draç Limanı'na getirdiler ve kalenin kıyısına demirlediler. Burada yaralı Venedikli aristokrati, iki oğlunu, kadırganın reisini ve gemideki diğer Venediklileri kilit altına aldılar. Bu olayın Venedik elçisi tarafından başkente arz edilmesi üzerine yazılan fermana bahsi geçen Venediklilerin İstanbul'a gönderilmeleri ve korsanların yakalanarak Draç Kalesi'nde hapsedilmeleri emredildi. İlaveten nakit para, eşya ve forsaların da iade edilmek üzere kayda alınmaları fermandaki buyruklar arasındaydı (BOA., A.DVN.MHM.d., 72, s.261/514 ve s.280/552 (27 Şevval 1002 / 16 Temmuz 1594); Bostan, 2009, s.40-42; Şahin, 2014: 117).

Korsan saldırılarının yanı sıra bazen Split'e giden kara ticaret yolunun da eşkıyalardan dolayı emniyetinin bozulduğu ve kervanların saldırıya uğradıkları vakiydi. Osmanlı güvenlik güçleri Split yollarında aldıkları tedbirlere rağmen birtakım olaylar meydana gelebilmekteydi. Batı Balkanların faal eşkıyalarından olan Popovalı Derviş Çavuş ile kardeşi Davud da bölgedeki ticaretten illegal olarak nemalananlar arasındaydılar. Bunlar dört sene içerisinde Primorje bölgesinde birçok soyguna karıştılar. Popova Vadisi'nde, Novalja, Zadar, Biograd, Şibenik, Trogir, Makarska ve Hvar'ın yanı sıra Dubrovnik ve Nova'ya kadar uzanan aktiviteleri arasında Split'e ilerleyen tacirlerin yollarını keserek yağmalamak da vardı. İstanbul'dan Hersek sancakbeyine, Nova ve Lubin (Ljubinja) kadılarına gönderilen fermana kervan yollarının ve kıyı emniyetinin sağlanarak bu eşkıyalara karşı dikkatli olunması ve gerekli tedbirlerin alınarak bunların yakalanması emredildi (DAD., 7/2.1, sv.11, br.518 (Evâhir-i Şevval 1012 / 22-31 Mart 1604).

Split yolunu gözleyen bir başka eşkıya çetesiye aynı zamanda Mezistre Kaptanı olan Motozoğlu Ömer'in liderliğini yaptığı gruptu. Bu çetenin faaliyet alanı Gabela, Dubrovnik ve Split üçgenindeki bölgeydi. Tacirlerin yollarını keserek onları soyan eşkıyalar kimi zamanlarda kaçırdıkları esirlerden fidye kazanma peşindeydiler. Hersek sancakbeyine, Mezistre, Nova, Mostar ve Lubin kadılarına gönderilen fermanlarda gereken teftişlerin yapılması ve bu eşkıyaların himaye edilmemesi emredildi. Ayrıca çaldıkları nakit ve eşyanın esirlerle birlikte kurtarılmaları ve suçluların yakalanarak haklarından gelinmeleri de belgedeki emirler arasındaydı (BOA., *A.DVNS.DVE.d.*, 13/1, s.117/592-593 (22 Ramazan 1023 / 26 Ekim 1614).

Kilis'in sorumluluk sahasına dahil olan ve Venedik Cumhuriyeti'nin sınırına yakın bir başka mahaldeyse bir ağa ve ona tabi eşkıya çetesi inşa ettikleri bir kaleden kanun dışı eylemlerde bulunmaktaydılar. Buradan Cumhuriyet'e tabi yerleşimlere ve ahaliye saldıran eşkıyalar Split'e gidip-gelen tacirlerin yollarını keserek onları soymaktaydılar. Şikayetler dolayısıyla eylemlerinin ve konumlarının tespit edilmesi üzerine daha önceden bu kalenin yıkım emri verilmiş ve ticaret yolu bir müddet eşkıya tehlikesine karşı emniyet altına alınmıştı. Ancak kalenin temelinden yıkılmaması dolayısıyla eşkıyaların kaleyi sonradan tamirattan geçirdikleri ve eylemlerini kaldıkları yerden devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Kilis beyine ve kadısına gönderilen fermanla kalenin tamamen yıktırılarak eşkıya sorununun ortadan kaldırılması buyruldu. (BOA., *MAD.d.*, 6004, s.108/1 (Evâil-i Muharrem 1034 / 14-23 Ekim 1624).

Split'e giden tüccar taifesinin sırtından haksız kazanç sağlama yöntemlerinden bir diğeriye tahsildarlık vazifesi olmayan bazı kimseler tarafından ve kanunlarda belirtilen gümrük ve diğer bazı resmlerden farklı vergi(ler) kesilmesiydi. Bu teşebbüs içerisinde olanlardan biri Bekir adlı yeniçeriydi. Kilis yakınlarındaki Şevlin mevkiinde konuşlanan Bekir, 1620'li yılların başlarında gelip-geçen yabancı tacirlerden malları için *bid'at* olarak addedilen yasadışı vergiler toplamaktaydı. Venedik baylosunun arzı üzerine Kilis sancakbeyine ve kadısına gönderilen fermanla yeniçerinin bu teşebbüslerinin önüne geçilmesi emredildi (BOA., *MAD.d.*, 6004, s.41/3 (h. 1032 / m. 1623).

1627 yılındaysa bizzat Split'e atanmış olan iskele emininin Venediklilere karşı menfi tutumu ve zulümleri görüldü. Daha öncesinde de "*Venedik bazergânlarına ve re'âyâsına sulh ü salâha muhâlif zulm ve ta'addî eyleyüb nice nâ mak'ül ahoâli zuhûr eyledikde kendü hâlinde olub Venedikliler ile hüsn-i makbul üzere mu'âmele itmek için*" defalarca uyarıldığı anlaşılan eminin olumsuz davranışlarının düzelmemesi, nihayetinde emanetin ondan alınarak görevinden uzaklaştırılmasına sebep oldu. Bosna beylerbeyine ve defterdârına gönderilen fermanla onun yerine "*bir müstakîl ve mu'tedîl adem nasb idüb götürüb*" yerleştirmeleri ve "*te'kîd eyleyesin ki Venediklilere hüsn-i medâra üzre geç(in)üb ticâret tâ'ifesinden ve gayriden kimesne'i rencîde itmeyüb sulh ü salâh ve 'ahd ü emân muktezâsınca dostluk üzere mu'âmele*" etmesi buyruldu. (BOA., *MAD.d.*, 6004, s.133/1 (Evâil-i Rebi'ü'l-evvel 1037 / 10-19 Kasım 1627).

İstanbul-Split arasında yolculuk edecek olan bazı statü sahibi Venedikli tacirlerin emniyetlerinin sağlanması da bazı fermanlara konu olmaktadır. Yolcunun önemine göre verilen standart yol hükümlerine benzer fermanlar, yol güzergâhı üzerindeki idari birimlerin yöneticilerine hitap edecek şekilde hazırlanırdı. Bu gibi fermanlarda, belgede adı geçen şahıs(lar)ın yolculuklarında güvenliklerinin sağlanması, tehlikeli bölgelerde ve geçitlerde yanlarına koruma verilmesi, muhtemel eşkıya taarruzlarına karşı gerekli önlemlerin alınması

ve çeşitli ihtiyaçlarının kendi paralarıyla karşılanmasına engel olunmaması gibi maddeler yer almaktaydı. Arşiv kaynaklarından tespit edilebildiği kadarıyla Split'e doğru gidecek tacirler için iki adet belge bulunmaktadır. Bunlardan ilki İstanbul'daki Venedik baylosunun baştercümanı olan Marko Anton'un ticaretle uğraşan akrabası Yalkar bin Korluya(?) adına çıkarttığı hüküm, bir diğeri ise Françko Neferoni ve Covane Galena(?) adlı tacirler, maiyetleri ve hizmetkârlarının yol emniyetlerinin sağlanması hakkındadır. Her iki belge de İstanbul-Split arasındaki idari birimlerin ve kolluk kuvvetlerinin amirleri olan beylerbeyilere, sancakbeylerine, kadınlara, voyvodalara ve sübaşılara hitaben hazırlanmıştır (BOA., *MAD.d.*, 6004, s.1/3 (Evâil-i Receb 1028 / 14-23 Haziran 1619) ve s.105/4 (Evâhir-i Zi'l-ka'de 1033 / 4-13 Eylül 1624).

Split merkezli ticareti tehdit eden sadece korsanlık ve haydutluk eylemleri değildi. Buna ek olarak devrin şartlarına göre şehirde son derece modern bir karantinanın mevcudiyetine rağmen 1607 ve 1630 yıllarında bölgenin kara trafiğine sekte vuran veba salgını ticaret trafiğini en az haydutluk kadar olumsuz etkiledi. Bu vahim gelişmeler Venedik ile Osmanlı toprakları arasındaki irtibatın iki defa kesilmesine sebep oldu, Split'in gelirlerine şiddetli bir darbe indirdi (Braudel, 1989, s.189; Harris, 2003, s.173).

Limanın işleyişini olumsuz etkileyen bir diğer gelişme ise 1638'de yaşandı. Osmanlı korsanlarını kovalayan bazı Venedik gemileri, onlara sığınma izni veren Avlonya'yı bombardımana tuttular ve limandaki caminin minaresi de dahil olmak üzere pek çok yıkıma sebep oldular. Bağdat Seferi'nden döndüğünde olayı öğrenen IV. Murad oldukça hiddetlendi. Önce baylosun ve Osmanlı ülkesindeki tüm Venediklilerin ölüm emrini veren Sultan, veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın araya girmesiyle emrini bir nebze yumuşattı. Yeni emre göre Venedik tacirleri derhal ülkeyi terk edeceklerdi (Naîmâ, 2007, s.934, 937; Kiel, 1991, s.119; Acıpinar, 2015, s.177-179). Ayrıca Sultan, cülusundan sonra yenilemiş olduğu ahidnâmeyi (BOA., *MAD.d.*, 6004, s.93-94 (Evâsıt-ı Safer 1033 / 4-13 Aralık 1623) iptal etti ve Osmanlı iskele ve limanlarından Venediklilerle ticareti yasakladı (Acıpinar, 2015, s.179). Bu yasaklardan Split Limanı da nasibini aldı. Sultan Split'in işleyişini yasaklayarak kapatılmasını emretti. Ferman Bosna beylerbeyine hitaben yazıldı ve herhangi bir gevşeklik gösterilmemesi vurgulandı (DAD., 7/2.1, sv.19, br.911 (Evâsıt-ı Şevval 1048 / 15-24 Şubat 1639).

Dubrovniklilerin Split'e karşı yarım yüzyıldır verdikleri mücadele, kendi müdahaleleri dışında noktalanmak üzereydi. Ancak sevinçleri kısa sürdü. Sultan'ın 1640'daki vefatının ardından Split Limanı, Venedik'in 45.000 altın tazminat ödeyip konunun tatlıya bağlanmasıyla tekrar açıldı (Naîmâ, 2007, s.988-989; Uzunçarşılı, 1995, s.141-142; Faroqhi, 2008, s.51; Acıpinar, 2015, s.179-180). Fakat Split'e inen asıl darbe, Osmanlılarla Venedikliler arasında süren barış döneminin 1645'te sonlanmasıyla başlayan savaş dönemiydi.

Girit Savaşı Dolayısıyla Split Limanı'nın Kapatılması ve Dubrovnik Limanı'nın Yeniden Yükselişi

Durgunlukla geçen 53 senenin ardından Dubrovnik Limanı'nı kurtaran 1645'te patlak veren Girit Savaşı oldu. Savaş emarelerinin görülmeye başlanması, Osmanlı-Venedik ortaklığının bozulmasını ve Osmanlıların Split Limanı'ndan çekilmelerini beraberinde getirdi. Liman derhal kapatıldı ve Osmanlılar için İtalya'yla bağlantı tekrar Dubrovnik Limanı üzerinden sağlandı. Böylece Osmanlı Balkanlarına giriş kapısı da yeniden Dubrovnik oldu (Tadić, 1937, s.135; Novak, 1961, s.76-87; Kečkemet, 1971, s.31-53; Miović, 2005, s.83-84; 2008, s.69-70).

Dubrovnik Limanı yarım yüzyıldan fazla bir süre sonra yeniden tekel konumuna kavuşmaktaydı. Boşnak tacirlere düşense artık mallarını deniz ötesine Dubrovnik'ten göndermeleriydi. Cumhuriyet Dubrovnik Limanı'nda, uluslararası ticarete tekel statüsüne kavuşmanın sağladığı fırsatla gümrük vergilerini arttırdı. Böylece Dubrovnik Girit Savaşı esnasında gümrük gelirlerini son iki yüzyıl içerisinde rekor seviyelere taşıdı (Carter, 1971, s.393). Bu gümrük zammı bazı şikâyetlere yol açtı. Öte taraftan Bosnalı tacirlerin Split'ten yüz çevirmeleri hiç de gönüllü bir şekilde olmamıştı. Boşnakların ticari menfaatlerinin ibreleri hala Venediklileri göstermekteydi ve onlar da bazen ticaret yasağını çiğnediler. Boşnaklar savaş döneminde Serenissima'nın tacirleriyle olan ortaklıklarını ve iş bağlantılarını gizlice sürdürmeye devam ettiler. Hatta Bosnalıların Osmanlı resmi politikasına aykırı olarak tacirleri Dubrovnik yerine kapalı kalması gereken Venedik limanlarına yönlendirmeleri başkente kadar yansıdı. Bu durum çıkarılan bir fermanla men edildi. Bosna beylerbeyine, Hersek sancakbeyine ve eyaletteki kadılara gönderilen fermanda Split Limanı'nın ticarete kapatıldığı hatırlatılarak o tarafa tacirlerin gönderilmemesi, tüccar kabilelerini Dubrovnik yerine Split'e yönlendirme çabası içinde olanların engellenmeleri ve ticaret erbabının Dubrovnik'e serbestçe gidebileceklerinin duyurulması emredildi (DAD., 7/2.1, sv.23, br.1058 (Evâhir-i Receb 1059 / 29 Temmuz – 9 Ağustos 1649)).

Split'in kapatılması ve Osmanlıların Venedik limanlarını kullanmaktan el çektirilmeleri dışında, Venediklilerin kendi gemileriyle Bosna eyaletindeki limanlara yanaşmaları da yasaklanmıştı. Bu durumda Venediklilerin çıkar yolu, ahidnâme sahibi olmayan devletlerin tacirleri gibi Osmanlı nezdinde imtiyazlı bir konumda bulunan Fransız bandırası altında ticaretlerini sürdürmeleriydi (İnalçık, 2000, s.247-248). XVII. yüzyıldaki Fransa-Venedik ittifakı dikkate alındığında ve dahası Kıbrıs Savaşı esnasında da Fransız gemilerinin nakliye hizmetlerinden faydalandıkları hesaba katılırsa bu gelişme Venedikliler için -taşıma masrafları hariç- fazla sorun oluşturmamış olmalıdır (Pedani, 2015, s.74). Yine de Osmanlı topraklarına Venedik tacirlerinin ve ürünlerinin girmesi de İstanbul'un koyduğu yasaklara dâhildi. Öte taraftan resmi engellemeler dahi Boşnak tacirlerin Venedikli meslektaşlarıyla irtibatlarını engellememişe benzemektedir. Bu da Dubrovniklilerin birçok şikâyetine sebebiyet verdi (Miović, 2005, s.101). Boşnakların Ankona veya diğer İtalyan şehirlerinden birine mal göndermeleriyse Dubrovniklilere göre bunların Venediklilere verilmesi anlamına geliyordu (Emin, 2013, s.88). Diğer yandan Bosna ve Hersekli unsurlar nezdinde Venediklilerle kökleşmiş olan işbirliği anakarada da gizlice devam etmekteydi. Gabela'da Dubrovniklilerin sahip oldukları resmi tuz ithal tekeline rağmen Venediklilerin yasadışı getirdikleri tuzun piyasaya el altından sürülmesi bunun karakteristik bir örneğidir (Miović, 2005, s.99-100; Yemiřçi, 2020, s.201).

Bu yasal olmayan ticaretin Dubrovnikliler tarafından şikâyet unsuru olan asıl yönü kendi menfaatlerine dokunmasıyla alakalıydı. Venediklilere karşı uygulanan ambargo Dubrovnikliler tarafından dahi delinmekteydi. Yasaklı Venedik tacirleriyle yapılan ticaretten kazanılacak kârların cezbettiği Dubrovnikliler kumaş, çuha ve diğer bazı malları ithal ederek Osmanlı Balkanlarına kendi mamulleri gibi sokmaktaydılar. Bunların anlaşılması İstanbul'dan bir ferman gönderilmesini gerektirdi. Fermanda, piyasada tespit edilen Venedik mallarının kabezilmesi, getirenlerin ve satanlarınsa cezalandırılması emredildi (DAD., 7/2.1, sv.23, br.1075 (Evâhir-i Ramazan 1060 / 16-25 Eylül 1650)). Ayrıca Dubrovniklilerin Osmanlılar nezdinde sahip oldukları istisnâ imtiyazlarla elde ettikleri, normal şartlarda ihracı yasak olan, Venediklilerin ise muazzam ihtiyaç duydukları tahıl ürünlerini kara borsa fiyatlar üzerinden

satarak büyük kârlar elde ettikleri de bugün bilinen, ancak o dönemlerde şüphe duyulan bir eylemdi (Braudel, 1989, s.393; Miović, 2005, s.84).

Sonuç

Kıbrıs Savaşı'nı sonlandıran 1573 yılındaki antlaşmayla birlikte Osmanlı tarihinde Venedik Cumhuriyeti'yle 72 sene süren en uzun barış dönemlerinden biri başlamış oldu. Gerek Osmanlı gerekse Venedik tarafı, karşılıklı ihtiyaçların baskısıyla mevcut barışı sürdürebilmek için birbirlerine karşı daha önceden hiç olmadıkları kadar toleranslı davranmaktaydılar. Uskoklar meselesi, sınır problemleri (Bizbirlik, 2009, s.45-46; Pedani, 2017, s.27-48), 1585'te Ramazan Paşa'nın ailesini taşıyan geminin Kaptan Emmo tarafından yağmalanarak yolcuların ve mürettebatın katli (Uzunçarşılı, 1995, s.138-139), Osmanlı korsanlarının Venedikliler aleyhinde süren saldırıları, Osmanlı tabiiyetindeki Dubrovnik Cumhuriyeti'nin ada ve kıyılarındaki Venedik işgalleri ve hatta 1638'de Avlonya'nın Venedik filosu tarafından bombardımana tutulması gibi olayların İstanbul'da sebep olduğu infial ve diplomatik krizler dahi Dubrovniklilerin her türlü hayıflanmalarına rağmen bir şekilde aşılabildi.

Osmanlı ile Venedik arasında esen dostluk rüzgarlarından etkilenen üçüncü bir siyasi merci Dubrovnik Cumhuriyeti ve şehrin limanı idi. Dubrovniklilerin Osmanlı-Venedik savaşları esnasında birkaç kat artan gelirleri barış dönemlerinde standart bir kâr aralığında seyretmekteydi. Fakat 1573 Antlaşması'nın ardından gelen uzun barış dönemi önceliklerden farklı bir nitelik arz etmekteydi. Akdeniz ticaretinde genel olarak yaşanan ekonomik kriz ve darboğaz dolayısıyla Osmanlılar ile Venedikliler arasında pek çok hususta daha önceki yıllarda görülmemiş sıkı bir işbirliğinin kurulduğu dikkatleri çekmekteydi. Bu işbirliğinin belki de en sembolik nişanesi, 1590 yılında kurulan ve 1592 yılında hizmete açılan Split Limanı üzerindeki Osmanlı-Venedik ortaklığıydı.

Dubrovnik, Serenissima ile arasındaki yüzyıllara varan kadim düşmanlık ve rekabetin bu safhasında, hamisi ve metbuu Osmanlılar tarafından ilk defa Sen Marko'nun kanatlı aslanına tercih edilmekte ve ikinci plana itilmekteydi. Split Limanı'nın açılmasıyla Dubrovnik Limanı'nın tekel konumu da böylece sona ermekteydi. Bu tercihin başlıca sebepleri; Yahudi girişimci Daniel Rodrigez'in Split'i düşük gümrüklü cazip bir proje olarak sunmasının yanı sıra Boşnak tacirlerin artan etkinlikleri dolayısıyla bu limanın Saraybosna'ya elverişli bir güzergâhta yer almasıydı (Köse, 2013, s.45). Ayrıca Uskokların arz ettikleri ciddi tehlikeler karşısında karadan Kilis Kalesi sayesinde kervanların Osmanlı birlikleri, deniz yönünden ise nakliye gemilerinin Venedik donanması tarafından korunmasının sağlandığı olumlu koşullar da Split Limanı'nın güvenliğe dair sunduğu avantajlardı. Tüm bu faktörler dolayısıyla Split'in yükselişi fenomenal bir ivme yakaladı.

Limanın açılması, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren güçlenmeye başlayan Boşnak tacirler için de taşları yerine oturttu. Bosnalı tacirler, Güney Slav coğrafyasında artık neredeyse tekelleşmiş vaziyete gelmiş bulunan Dubrovnikli rakipleri karşısında Venedikli meslektaşlarında tutunacak bir dal ve onlardan etkili bir destek buldular. Bunun ise Dubrovniklilerin ticaret hacmini ve şehir limanlarını aleyhte etkileyen üç temel sonucu oldu. Birincisi; Boşnaklarla Venedikliler arasında gelişen iş bağlantıları, birçok ortaklığın kurulmasını netice verdi. Devamında, Dubrovniklilerin kendi üzerlerine almış oldukları deri, yün, balmumu, iplik gibi ürünlerin deniz ötesi ihracında Boşnaklar zamanla onlara önce rakip oldular, sonrasındaysa rakiplerini ikinci plana iterek onları ekarte ettiler (İnalçık, 2004, s.323).

İkincisi; Venediklilerin yüzyıllarca nüfuz edemedikleri Balkan pazarlarına Boşnaklar sayesinde dahil olmalarıdır. Böylece Venediklilerin, Dubrovnik ticaret kolonilerinin bulunduğu ve ticarî üstünlük kurdukları Saraybosna, Belgrad, Ürgüb ve Yenipazar'a sızabilmeleri mümkün oldu (Köse, 2013, s.45). Gabela'daki tuz pazarına Venedik dahil ise Osmanlı imtiyazları sayesinde Bosna ve Hersek'e tuz ithalinde tekel sahibi olan Dubrovniklilerin hilafındaki en ciddi meselelerden biri haline geldi (Miović, 2005, s.99-100; Yemişçi, 2020, s.202, 209-212). Venedik açısından bakıldığında ise Akdeniz'de varlık göstermeye başlayan Fransız ve İngiliz, ilerleyen tarihlerde ise Hollandalı tacirlerin Venedik ticareti aleyhinde Osmanlı pazarından pay kapmaları dolayısıyla meydana gelen açıkları kapatabilme imkânı doğdu (Braudel, 1989, s.148-149). Üçüncü olarak; Boşnak-Venedikli ortaklığının gelişim seyri Split Limanı sayesinde adeta taçlandı. Artık bölgede gelişen uluslararası ticaretin güzergâhı Dubrovnik-Ankona hattından kuzeye, Split-Venedik hattına sapmış bulunuyordu (Paci, 1970, s.77). Böylece Bosnalıların ticaretlerini Split üzerinden yapmaları dolayısıyla Dubrovnik Limanı, Split Limanı'nın hizmete açık kaldığı 1592-1645 yılları arasında tarihinin en durgun yıllarını geçirdi (Zlatar, 2013, s.506).

Öte taraftan Osmanlı-Venedik işbirliği Dubrovnik için bazı güvenlik problemlerini de beraberinde getirdi. Venedik, Osmanlı ile içinde bulunduğu barış ortamını istismar edebileceği bir fırsata dönüştürdü. 1575 Ahidnâmesi'nde Osmanlı'nın daha önceden fiilî olarak kullanılan "Venedik Körfezi" tabirini resmen tanıması ve Adriyatik'in güvenliğini Venedik'in sorumluluğuna bırakması üzerine Serenissima'nın deniz kuvvetleri Dubrovnik'in egemenlik sahası dahilindeki adalarını ve topraklarını sistemli bir işgale tâbi tutmaya başladılar. Ancak Osmanlı bu gelişmelere göz yummadı, Dubrovnik üzerindeki himayesini Serenissima'ya gönderdiği sert ültimatolarla vurguladı ve işgal bölgelerini Venediklilerden boşalttırdı. Ayrıca yağmalanan ve batırılan gemileri de dikkate alarak Serenissima'nın Dubrovnik'e tazminat ödemesini sağladı (Köse, 2013, s.45; Yemişçi, 2017, s.154-169). Öte taraftan imparatorluğun aynı kararlılığı, başkentten gönderilen bir dizi fermanın dışında, taşradaki otoritesinin ve etkisinin zayıflamasının da etkisiyle Dubrovnik'in ticari menfaatlerini korumak noktasında gösteremediği görülmektedir. Bunda bilhassa, Osmanlı'nın himaye anlayışının daha ziyade Cumhuriyet'in siyasi sınırları dahilindeki egemenlik haklarını korumaya odaklandığı düşünülebileceği gibi, Boşnaklar özelinde yerel tacirlerin gelişim süreçlerinin kendine has dinamiklerine fazla müdahaleci olmamak kaygısının da geçerli olabileceği öne sürülebilir.

Split Limanı'nın Dubrovnik ticaretinde ve özellikle de limanın kâr marjında açtığı yaralar 1645'te bu ortak girişimin Girit Savaşı dolayısıyla nihayete ermesiyle de noktalanmamıştır. Her ne kadar Dubrovnik Limanı savaşın başlamasından itibaren tekel konumuna yeniden kavuşmuşsa da Dubrovnik diplomasisi Osmanlı başkentine, Boşnak tacirlerin Split Limanı'nda gayri resmi bir şekilde Venediklilerle alışverişe devam ettiklerine yönelik şikayetlerini taşımaktaydı. Elçilerin bir başka şikâyeti ise Venediklilerin Gabela'ya kaçak yollarla tuz getirmeyi sürdürdükleri hakkındaydı (Yemişçi, 2020, s.201, 209-210). Nitekim, Boşnak tacirlerin yıllar boyunca Venediklilerle kurdukları ticaret bağlantılarını başkent emirleriyle derhal terk etmedikleri anlaşılmaktadır.

Dubrovnik diplomasisinin Osmanlı başkentindeki diğer bir meselesi ise yerel tacirlerin bölgesel yükselişlerinin paralelinde yasa dışı olarak ticarete açtıkları Draç ve Nova gibi alternatif iskeleleri kapatmakla uğraşmaktı. İstanbul'dan bu doğrultuda fermanlar alabilmelerine rağmen bu sorun hiçbir zaman tam olarak çözülemedi. Hatta 1683 ile 1699

yılları arasında süren savaş döneminde Split Limanı ve bahsi geçen iskelelerle birlikte Makarska ve Omiş gibi Dalmaçya'nın iskele sahibi kentlerinin Venedik tarafından ele geçirilmesiyle Dubrovnik Limanı'nın tekel konumu tamamen tarihe karışacaktı. Bunun yanı sıra Venediklilerin Gabela'dan bir türlü uzaklaştırılmaması sonucunda Dubrovnik Cumhuriyeti XVII. yüzyılın son çeyreğinde, İstanbul'da verdiği diplomasi mücadelesinden de pes edecek ve resmi tuz satışlarını Ploče ile Ston'a çekecektir (Miović, 2005, s.100).

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

A. T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Defterler:

a) *Düvel-i Ecnebiyye Defteri (A.DVNS.DVE.d.)*, 13/1:

Sayfa 117/592-593.

b) *Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD.d)*, 6004:

S.1/3; s.11/3; s.14/1; s.16/1; s.41/3; s.93-94; s.105/4; s.108/1; s.117/1; s.132/1; s.133/1.

c) *Mühimme Defteri (A.DVN.MHM.d.)*, 72:

S.261/514; s.280/552.

B. Dubrovnik Devlet Arşivi (Državni Arhiv u Dubrovnik: DAD)

• *Diplomata et Acta (DA.)*, *Acta Turcarum (7/2.1) Tasnifi*:

Svezak (sv.) 11, broj (br.) 518; sv.18, br.864; sv.19, br.911; sv.23, br.1058; sv.23, br.1075.

II. Araştırma Kitap ve Makaleler

Acıpınar, M. (2015). Kriz ve Savaş Arasında 1641 Tarihli Venedik Ahidnâmesi. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, I/1, 177-197.

Acıpınar, M. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa, Akdeniz'de Diplomasi, Ticaret ve Korsanlık 1453-1599*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Arı, B. (2019). *Akdeniz'de İki Süper Gücün Hakimiyet Mücadelesi, İspanya ve Osmanlı*. Ankara: Kadim Yayınları.

Aymard, M. (1963). XVI. Yüzyılın Sonunda Akdeniz'de Korsanlık ve Venedik. M. Genç (Çev.). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 26, 219-238.

Babinger, F. (1985). XV. Yüzyılda Osmanlı Devleti-Milano Duka'lığı İlişkileri. M.H. Şakiroğlu (Çev.). *Belleten*, XLIX/194, 373-390.

Biegman, N.H. (1967). *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad III (1575-1595)*. The Hague-Paris.

Birnbaum, M.D. (2000). *Gracia Mendes, Bir Sefaradın Uzun Yolculuğu*. M. Uluengin (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınları.

Bizbirlik, A. (2009). Osmanlı-Venedik İlişkileri ve XVII. Yüzyılın Başlarında Adriyatik Bölgesindeki Sınırlarda Yaşanan Bazı Sorunlar Üzerine. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 26 (Güz), 41-54.

- Bostan, İ. (2009). *Adriyatik'te Korsanlık, Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler (1575-1620)*. İstanbul: Timaş.
- Bostan, İ. (2019). Ahidnamelere ve Uygulamalara Göre 15-16. Yüzyıllarda Osmanlı-Dubrovnik Ticari Münasebetleri. *Osmanlı Deniz Ticareti içinde* (s.13-22). İstanbul: Küre Yayınları.
- Bracewell, C.W. (2009). *16. Yüzyılda Adriyatik'te Korsanlık ve Eşkıyalık, Senjli Uskoklar*. M. Moralı (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Braudel, F. (1989). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt I. M.A. Kılıçbay (Çev.). İstanbul: Eren Yayınları.
- Carter, F.W. (1971). The Commerce of the Dubrovnik Republic, 1500-1700. *The Economic History Review*, 24 (3), 370-394.
- Emin, N. (2013). *Dubrovnikli Tüccarların Balkanlar'daki Ticarî Faaliyetleri ve Organizasyonu (XVII. Yüzyıl)* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/350101>.
- Faroqhi, S. (2008). Ticaret Bağlantıları. G. Çağalı Güven & Ö. Türesay (Çev.). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak içinde* (s.9-94). İstanbul (3. Baskı): Yapı Kredi Bankası Yayınları.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*. A. Berktay (Çev.). İstanbul (2. Baskı): Kitap Yayınları.
- Fleet, K. (2009). *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*. Ö. Akpınar (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Foretić, V. (1980). *Povijest Dubrovnika do 1808*, Cilt II. Ljubljana: Naklandi Zavod Matice Hrvatske (NZMH).
- Harris, R. (2003). *Dubrovnik, A History*. Londra: Saqi.
- Ilkić, M. – Topić, N. (2013). Dubrovački Nalazi Seldžučkog, Ilkhanidskog i Mamelučkog Novca. *Anali Dubrovnik*, 51/1, 1-16.
- İnalçık, H. (2000). İmtiyâzât. *TVDİA*, XXII, 245-252.
- İnalçık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt I (1300-1600). H. Berktay (Çev.). İstanbul (2. Baskı): Eren Yayınları.
- İnalçık, H. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ (1300-1600)*. R. Sezer (Çev.). İstanbul (7. Baskı): Yapı Kredi Bankası Yayınları.
- Kafadar, C. (2010). *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul (3. Baskı): Metis Yayınları.
- Kečkemet, D. (1971). *Židovi u Povijesti Splita*. Split: Jevrejska Općina u Splitu.
- Kiel, M. (1991). Avlonya. *TVDİA*, IV, 118-120.
- Kiel, M. (1994). Draç. *TVDİA*, IX, 522-524.
- Köse, M.Z. (2009). *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri, 1500-1600, Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler*. İstanbul: Giza Yayınları.
- Köse, M.Z. (2010). *1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik, Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret*. İstanbul: Giza Yayınları.

- Köse, M.Z. (2013). Osmanlı Balkanı'nda Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli'de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630). *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 41-58.
- Krekić, B. (1976). Contributions of Foreigners to Dubrovnik's Economic Growth in the Late Middle Ages. *Symposium of Urban Societies in the Mediterranean World* içinde (s.375-394). Berkeley/Los Angeles: Viator.
- Krekić, B. (1978). Venetian Merchants in the Balkan Hinterland in the Fourteenth Century. *Wirtschaftskraefte und Wirtschaftswege, Vol. I: Mittelmeer und Kontinent; Festschrift für Hermann Kellenbenz. Beitrage zur Wirtschaftsgeschichte 4* içinde (s. 413-429). Nuremberg.
- Krekić, B. (1979). Italian Creditors in Dubrovnik (Ragusa) and the Balkan Trade, Thirteenth through Fifteenth Centuries. *The Dawn of Modern Banking* içinde (s. 241-254). New Haven – Connecticut: Yale University Press.
- Krekić, B. (1980). The Role of Jews in Dubrovnik (Thirteenth-Sixteenth Centuries). *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages* içinde (s.257-271). Londra: Variorum Reprints.
- Miović, V. (2005). *Dubrovačka Republika u Spisima Osmanskih Sultana*. Dubrovnik: Državni Arhiv u Dubrovniku.
- Miović, V. (2008). *Dubrovačka Republika u Spisima Namjesnika Bosanskog Ejaleta i Hercegovackog Sandžaka*. Dubrovnik: Državni Arhiv u Dubrovniku.
- Moačanin, N. (2002). Klis. *TVDĀA*, XXVI, 128.
- Naîmâ, M.E. (2007). *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüesyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, Cilt III. M. İpşirli (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Novak, G. (1961). *Povijest Splita*, Cilt II. Split: Matica Hrvatska.
- Olson, R.W. (1976-77). Jews in the Ottoman Empire and Their Role in Light of New Documents: Addenda and Revisions to Gibb and Bowen. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8, 114-144.
- Paci, R. (1970). La Scala di Spalato e la Politica Veneziana in Adriatico. *Quaderni storici*, V/13(1), 48-105.
- Pedani, M.P. (2004). The Ottoman Empire and the Gulf of Venice (15th-16th C.). *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri (18-22 Eylül 2000, Çeşme)* içinde (s.585-600). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pedani, M.P. (2008). Ottoman Merchants in the Adriatic. Trade and Smuggling. *Acta Histriae*, 16/1-2, 155-172.
- Pedani, M.P. (2015). *Doğu'nun Kapısı Venedik*. G.K. Şahin (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Pedani, M.P. (2017). *The Ottoman-Venetian Border (15th-18th Centuries)*. Venedik: Edizioni Ca'Foscari.
- Pitcher, D.E. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, Başlangıcından 16. Yüzyılın Sonuna Kadar*. B. Tırnakçı (Çev.). İstanbul (4. Baskı): Yapı Kredi Yayınları.
- Pittioni, M. (2002). The Genoese Foreign Trade With the Ottoman Empire in the 16th Century. XIV. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt II. Kısım içinde (s.993-1001). Ankara.

- Şahin, Z. (2014). *72 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1002-1003) (Vr. 231-473), İnceleme-Metin* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/383611>.
- Şakiroğlu, M.H. (1989). Venedik'teki Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi) Hakkında Yeni Bilgiler ve Bunun Ticaret Tarihimizdeki Yeri. *5. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985), III.Türk Tarihi-Tebliğler*, Cilt II içinde (s.615-620). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi Yayınları.
- Šišak, M. (2009). Dubrovački Republikanizam i Njegovi Ideoloji. *Politička Misao*, 46/4, 183-202.
- Tabakoğlu, H.S. (2019). *Akdeniz'de Savaş, Osmanlı-İspanya Mücadelesi*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Tadić, J. (1937). *Jevreji u Dubrovniku do Polovine XVII stoljeća*. Sarajevo: La Benevolencia.
- Traljić, S.M. (1965). Izvoz Bosanske Robe Preko Splitske Luke u XVIII Stoljeću. *Pomorski Zbornik*, 3, 809-825.
- Turan, Ş. (1968). Venedik'te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi). *Belleten*, 32 (126), 247-283.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1995), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt IV. Ankara (7. Baskı): Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yemişçi, C. (2017). *XVII. Yüzyılda Osmanlı-Dubrovnik Siyasi İlişkileri* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/481411>.
- Yemişçi, C. (2020). XVI ve XVII. Yüzyıllarda Gabela Tuz Pazarı ile Bosna ve Hersek'in Tuz İhtiyacının Karşılanması. E. Gürsoy Naskali (Ed.). *Pazar Kitabı* içinde (s.169-222). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Zlatar, Z. (2002). Huius... Est Omnis Reipublicae Potestas: Dubrovnik's Patrician Houses and Their Participation in Power (1440-1640). *Dubrovnik Annals*, 6, 45-65.
- Zlatar, Z. (2013). Dubrovnik and Ottoman Balkans (1430-1808). Z. İskefiyeli, M.B. Çelik & S. Yazıcı (Ed.), *Türk Tarihinde Balkanlar, Balkans in the Turkish History*, Cilt I içinde (s.475-512). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Lise Öğrencilerinin Depresyon ve Olumsuz Otomatik Düşüncelerinin Cinsiyet ile Akademik Başarı Açısından İncelenmesi ^a

Nergüz BULUT SERİN^{b, c}, Ferda AYSAN^d

Özet

Bu araştırmanın amacı, lise öğrencilerinde depresyon ve olumsuz otomatik düşüncelerin ne düzeyde olduğunu belirlemek, cinsiyet ile akademik başarılarına göre anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemektir. Araştırmanın diğer bir amacı da öğrencilerin depresyon ve olumsuz otomatik düşünceleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada veri toplama aracı olarak Beck Depresyon ölçeği ve Geliştirilmiş Otomatik Düşünceler Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini 248'i kadın, 237'si erkek olmak üzere toplam 485 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Verilerin analizinde, Bağımsız Örneklem t-testi ve Pearson Korelasyon Analizi teknikleri kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen en önemli bulgulara bakıldığında; öğrencilerin orta düzeyde bir depresyona ve düşük düzeyde olumsuz düşüncelere sahip oldukları saptanmıştır. Kadın öğrencilerin olumsuz düşünceleri erkeklerden daha yüksek düzeyde bulunmuştur. Başarısız kadın öğrencilerin, başarısız erkek öğrencilere göre olumsuz düşünceleri arasında anlamlı farklılık görülmüştür. Öğrencilerin depresyon düzeyleri ile olumsuz otomatik düşünceleri arasında yüksek düzeyde olumlu yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Depresyon
Olumsuz Otomatik Düşünceler
Akademik Başarı
Lise Öğrencileri

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.10.2020
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.803563

An Investigation of High School Students' Depression and Negative Automatic Thoughts in Terms of Academic Achievement by Gender

Abstract

The aim of this study is to determine the level of depression and negative automatic thoughts in high school students and to examine whether there are significant differences according to gender and academic achievement. Another aim of the study is to examine the relationship between students' depression and negative automatic thoughts. Beck Depression Scale and Developed Automatic Thoughts Scale were used as data collection tools in the research. The sample of the study consists of 485 high school students, 248 female and 237 male. Mean Analysis, Independent Sample t-test and Pearson Correlation Analysis techniques were used in the analysis of the data. When looking at the most important findings obtained in the study; it was found that the students had a moderate level of depression and a low level of negative thoughts. Depression score averages of female students are higher than male students, but no significant difference was found. Female students' negative attitudes were found to be higher than men. A highly positive significant relationship was found between students' depression levels and their negative automatic thoughts.

Keywords

Depression
Negative Automatic Thoughts
Academic Achievement
High School Students

About Article

Received: 01.10.2020
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.803563

^a Bu araştırma, birinci yazarın doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

^b Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, Dr Fazıl Küçük Eğitim Fakültesi, Lefke, KKTC TR-10 Mersin, Türkiye. ORCID: 0000-0002-2074-3253.

^c İletişim Yazarı: nserin@eul.edu.tr

^d Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Buca, İzmir, Türkiye. ORCID: 0000-0003-1396-3183.

Giriş

Depresyon, bireylerde mutsuzluğa, çaresizliğe, ümitsizliğe ve kötümserliğe yol açmaktadır. depresif bozukluk olarak tanımlanan psikolojik rahatsızlık, duygusal anlamda verilen bir tepkiden çok bireyin hayatını olumsuz etkileyen bir sendromdur. Böyle bir durumda birey çevresini de olumsuz etkileyebilmektedir (Öztürk ve Uluşahin, 2015). Depresyon ile ilgili yapılan çalışmalarda depresyonu arttıran psikolojik, sosyal ve ailesel etkenler, depresyon oluşumunda öncü olabilecek psikopatolojik etkenler, depresyonu ortaya çıkaran stresli yaşam koşulları gibi konular araştırma alanlarını oluşturmaktadır (Tamar ve Özbaran, 2004).

Depresyon oldukça yoğun bir değersizlik, endişe ve suçluluk hissinin yanı sıra insanlardan uzaklaşma, iştah kesilmesi ve uyku problemi gibi çeşitli sorunları da beraberinde getirebilmektedir (Davison ve Neale, 2013). Demirbağ (2013) depresyon kavramını fertlerde gerçekleşen bunalı ve çöküntü şeklinde nitelendirmiştir. Depresyon, bireylerde mutsuzluğa, çaresizliğe, ümitsizliğe ve kötümserliğe yol açmaktadır. Beck (1976), mutlakiyetçi düşünme, küçültme, büyültme, aşırı genelleme, seçici soyutlama ve keyfi yordama gibi farklı hataları tanımlamıştır. Otomatik düşüncelerin kaynağını çeşitli etkenler oluşturmaktadır. Bu etkenlerden en önemlileri arasında bireylerin anne-baba tutum ve davranışları, yaşlıları ile olan etkileşimleri, karakter özellikler, inançları, bireyin geleceği hakkındaki sahip olduğu görüşler yer almaktadır (Türkçapar, 2008). Eryüksel ve Ergün (2003) ebeveyn ve çocuk etkileşiminde içselleştirilmiş inançları ve varsayımları olabilecekleri üzerinde durmaktadır. Kız ve erkeklerin ergenlik dönemi majör depresyonuna yakalanma sıklığı benzerdir. Fakat yaş ilerledikçe kadınlarda depresyon daha sık görülmektedir (Çam ve Engin, 2014).

Beck (1976)'e göre depresif şemanın var olması bireyleri depresyona karşı zayıf ve korumasız yapmaktadır. Özgüven ve Sungur (1998) olumsuz düşüncelerin temelinde, bilişsel hataların önemli rol oynadığına vurgu yapmıştır. Depresif şemanın aktif olması ile olumsuz otomatik düşünceler üretilmekte ve bilişsel çarpıklıklar oluşmaktadır (Aysan ve Bozkurt, 2000). Olumsuz otomatik düşünceye sahip olmak depresyona temel oluşturmakta, depresif şemayı aktif kılacak şartların devam etmesi halinde depresif durum sürmektedir (Stiles ve Gotestam, 1989). Olumsuz otomatik düşünceler, kişinin dünya ve gelecek hakkında olumsuz yorum ve değerlendirmeler yapmasına neden olmaktadır. Bu durum da bireyde, kendini devamlı olarak olumsuz eleştiren bir şekle dönüşerek depresif duygu durumun ilerlemesine neden olmaktadır (Coyne ve Gotlib, 1983). Olumsuz inançlar aktif hale geldiğinde, otomatik olumsuz düşünceler zihni işgal etmeye başlar (Hjemdal, Stiles ve Wells, 2013). Otomatik düşüncelerin kaynağını oluşturan bazı etkenler bulunmaktadır. Bireyler gerek kendileri gerekse geleceği hakkında olumsuz düşünceye sahip olmaları, onları ruhsal açıdan bunalıma karşı korumasız hale getirebildiği ve bunun sonucunda ortaya çıkan psikolojik sorunların olumsuz otomatik düşüncelere ve depresif şemaların ortaya çıkmasına yol açabileceği ifade edilmektedir (Aysan ve Bozkurt, 2000; Bozkurt ve Aysan, 1998; Kahveci, 2016). Bilişsel hata; kesinliği hakkında yeterli bilgi olmayan verilerin yanlış bir biçimde işlenmesi şeklinde ifade edilmiştir. Otomatik düşüncelerle ortaya çıkan şemalar, bireyin kendi dünyasını kurması, çevresindeki bireyleri ve çevresini anlaması açısından önemlidir (Wenzel ve Cochran, 2006). İlgili literature incelendiğinde, son yıllarda depresyon ve otomatik düşünceleri ele alan çalışmalarda artış olduğu görülmektedir (Bozkurt, 2004; Bulut, 2007; Serin ve Aydınoglu, 2011; Yavuzer ve Karataş, 2012; Serin, Özbek ve Serin, 2012; Davison ve Neale, 2013; Demirbağ, 2013; Öztürk ve Uluşahin, 2015; Direktör, Şimsek ve Serin (2017); Duran, Karadaş ve Kaynak (2017); Sözlü ve Serin, 2019; Gül, Uçar, Sarp, Karaaslan ve Börekçi, 2014; Hjemdal, Stiles ve Wells, 2013).

Karahan, Sardoğan, Özkamalı ve Menteş, 2016; Kurtoğlu, 2009; Küçük, 2019; Rana, Sthapit ve Sharma, 2017; Anlayışlı ve Serin, 2019; Özdemir, 2019; Anlayışlı ve Serin, 2020; Arıç ve Deniz, 2020).

Ergenlik döneminde bireylerin psikolojik sorunlarının daha az araştırıldığı ve ele alındığı bir yaş aralığını oluşturmaktadırlar. Ergenlik dönemindeki bireylere psikolojik sorunlarını çözmeleri için yardımcı olabilmek adına problemlerin ilişkili olduğu faktörler ve yaygınlığı incelenmesi gereği vurgulanmaktadır (Crocq, Bailey ve Guillon, 2003). Ergen, yetişkin bireye göre daha duyarlı olabilmektedir. Bu duyarlılığa bağlı olarak da riskli etkenlerden daha kolay etkilenebilir veya yaşadıklarından dolayı akılcı olamayan inanç ve düşünceler üretebilir (Ören ve Gençdoğan, 2007). Ergenlik dönemi içerisinde yer alan lise öğrencilerinde, depresyon ve olumsuz otomatik düşünceleri ele alan bu araştırma sonuçlarının özellikle lise döneminde bulunan ergenler arasında yaygın olduğu düşünülen depresif eğilimler ve olumsuz düşüncelerin azaltılması ve olumlu düşüncelerin artırılmasında önemlidir. Ergenlik döneminde olan öğrenciler, dönemin yarattığı duygusal nedenlerle okulda başarısız olabilmektedirler. Sürekli duygusal gerginlik yaşayan, kendi içine çekilen gencin okul başarısı olumsuzlaşabilir. Öğrencilerin okul başarısı ile depresif duygu durumları ve olumsuz düşüncelerini ortaya koyan çalışma sonuçları, öğrencilerde başarısızlığı önleyici psikolojik danışma çalışmalarında önemli ipucu vereceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, İzmir il merkezinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı liselerde öğrenim görmekte olan lise öğrencilerinde depresyon ve olumsuz otomatik düşüncelerin ne düzeyde olduğunu belirlemek ve cinsiyete ile akademik başarılarına göre anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemektir. Araştırmanın diğer bir amacı da depresyon ve olumsuz otomatik düşüncelerin arasındaki ilişkiyi incelemektir.

Bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1.Lise öğrencilerinin depresyon ve olumsuz düşünceleri ne düzeydedir?
- 2.Lise öğrencilerinin cinsiyete göre, depresyon ve olumsuz otomatik düşüncelerinde anlamlı bir farklılık var mıdır?.
- 3.Lise öğrencilerinin akademik başarılarına göre, depresyon düzeyleri ve olumsuz otomatik düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?.
4. Lise öğrencilerinin depresyon ve olumsuz otomatik düşüncelerin arasında anlamlı bir ilişki varmıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma lise öğrencilerinin depresyon ve olumsuz otomatik düşüncelerini incelenmeye dönük betimsel bir çalışmadır. Tarama modelinin amacı bir durumu betimlemektir. Araştırılan olay, birey veya nesne değişiklik yapılmadan adlandırılmaya çalışılır. Etkileme mücadelesi olmaz. Gözlem yapıp belirlemeye önem verilir (Karasar, 2005).

Evren ve Örneklem / Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini İzmir il merkezinde bulunan lise öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise bu liselerde eğitim gören 248'i kadın, 237'si erkek olmak üzere toplam 485 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmada, örneklem seçiminde uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Öğrencilerin akademik başarılarının belirlenmesinde, öğrencilere

öğrenim gördükleri son dönemde aldıkları kaç zayıf notu ve yüksek notu olduğu sorularak yazmaları istenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ): İlk kez Beck ve ark. (1961) tarafından geliştirilmiş olan BDÖ, 1978 versiyonu (Beck, Rash ve Shaw, 1979) ile hem kendini değerlendirmeye hem de kolay puanlamaya uygun hale getirilmiştir. Beck Depresyon Ölçeği, 0'dan 3'e kadar derecelendirilen, 21 maddeden oluşan kendini değerlendirme aracıdır. 21 maddenin her birinde 4 seçenek vardır. Derecelendirmelerin toplanmasıyla 0-63 arasında değişen toplam puan elde edilmektedir. Şiddet olarak; 0-9= Minimal, 10-16= Hafif, 17-29= Orta, 30-63= Şiddetli, şeklinde yorumlanmaktadır. Hisli (1988), yaptığı çalışmada, ölçeğin korelasyon katsayılarını, $r=.80$ ve $r=.74$ olarak bulmuştur (Akt.Hisli, 1989). Bu çalışmada ölçeğin kesme puanı 17 olarak alınmıştır.

Geliştirilmiş Otomatik Düşünceler Ölçeği (ODÖ-G): Kendall, Howard ve Hays (1989) tarafından geliştirilmiş olan Otomatik Düşünceler Ölçeği (Automatic Thoughts Questionnaire- Revised ATQ-R) kullanılmıştır. Ölçeğin ilk hali olan ve Hollon ve Kendall (1980) tarafından geliştirilmiş olan 30 maddelik Olumsuz Otomatik Düşünceler Ölçeğinin (Automatic Thoughts Questionnaire ATO-30) çeviri ve geçerlik-güvenirlik çalışması Hisli (1990); Aydın ve Aydın (1990) tarafından yapılmıştır. ATO-30 ölçeğine 10 olumlu cümlelerin eklenmesiyle geliştirilmiş olan Otomatik Düşünceler Ölçeğinin geçerlik, güvenilirlik çalışması Bozkurt (1998) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin lise öğrencileri ile yapılan güvenilirlik çalışmasında, ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı ($r=.92$) ve iki yarım test güvenilirlik katsayısı $r=.82$ olarak bulunmuştur. Ölçekten alınan yüksek puan, olumsuz düşüncenin yüksekliğini göstermektedir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 23 (Statistical Package for Social Sciences) paket programı aracılığı ile analiz edilerek tablolar haline getirilerek yorumlanmıştır. Veriler; dağılım analizi, Ortalama Analizleri, Bağımsız Örneklem 't' testi ve Pearson Korelasyon Analizi teknikleri kullanılmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırmada elde edilen bulgular ve tablolara yer verilmiştir.

1.Lise öğrencilerinin depresyon ve olumsuz otomatik düşünceleri ne düzeydedir?

Tablo 1. Beck Depresyon Ölçeğinin Puan Aralıkları

BDÖ Puan Aralıkları	Düzye
0-9	Düşük Düzeyde Depresyon
10-16	Orta Düzeyde Depresyon
17≤	Yüksek Düzeyde Depresyon

BDÖ: Beck Depresyon Ölçeği

Tablo1' de görüldüğü üzere, Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ) puan ortalamaları $X=0-9$ arasında düşük düzeyde depresyon, $X=10-16$ orta düzeyde depresyonu ve $X=17$ ve üzeri puan yüksek düzeyde depresyonu göstermektedir.

Tablo 2. Olumsuz Otomatik Düşünceler Ölçeğinin Puan Aralıkları

ODÖ-G Puan Aralıkları	Düzye
40-93	Düşük Düzyede Olumsuz Düşünce
94-146	Orta Düzyede Olumsuz Düşünce
147-200	Yüksek Düzyede Olumsuz Düşünce

ODÖ-G: Geliştirilmiş Olumsuz Otomatik Düşünceler Ölçeği

Tablo 2 incelendiğinde, Geliştirilmiş Olumsuz Otomatik Düşünceler Ölçeği (ODÖ-G) puanlanmasında, X=40-93 düşük düzeyde olumsuz düşünce, X=94-146 orta düzeyde olumsuz düşünce ve X=147-200 yüksek düzeyde olumsuz düşünce düzeyini göstermektedir.

Tablo 3. Lise Öğrencilerinin ODÖ-G ve BDÖ Puan Ortalamaları ve Standart Sapma Değerleri

Ölçekler	\bar{x}	ss
ODÖ-G	89.27	22.08
BDÖ	14.33	8.17

BDÖ:Beck Depresyon Ölçeği

Tablo 3’de görüldüğü üzere, katılımcıların Geliştirilmiş otomatik düşünceler ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması (X=89.27; ss=22.08)’ dir.Katılımcıların depresyon ölçeğinden aldıkları puan ortalaması ise (X=14.33; ss=8.17) olarak bulunmuştur.

2.Lise öğrencilerinin cinsiyete göre, depresyon ve olumsuz otomatik düşüncelerinde anlamlı bir farklılık var mıdır?.

Tablo 4. Lise Öğrencilerinin Cinsiyet Bağımsız Değişkenine Göre ODÖ-G ve BDÖ Puan Ortalamaları, t-testi Sonucu

Bağımlı Değişkenler	Cinsiyet Bağımsız Değişkeni				t-Değeri	Önem Düzeyi
	Kadın (n=248)		Erkek (n=237)			
	\bar{x}	ss	\bar{x}	ss		
ODÖ-G	91.87	24.02	86.55	21.33	2.57	p<.05*
BDÖ	14.92	8.30	13.71	8.01	1.63	p>.05

*p<.05

Tablo 4’de görüldüğü üzere, kadın öğrencilerin olumsuz otomatik düşünceleri erkek öğrencilerden daha yüksek düzeyde bulunmuştur (t=2.57, p<.05).

3.Lise öğrencilerinin akademik başarılarına göre, depresyon düzeyleri ve olumsuz otomatik düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?.

Tablo 5. Başarılı Lise Öğrencilerinin Cinsiyet Bağımsız Değişkenine Göre ODÖ-G ve BDÖ Puan Ortalamaları, t-testi Sonucu

Bağımlı Değişkenler	Başarılı Lise Öğrencileri		t-Değeri	Önem Düzeyi
	Kadın (n=128)	Erkek (n=120)		

Lise Öğrencilerinin Depresyon ve Olumsuz Otomatik Düşüncelerinin Cinsiyet ile Akademik Başarı Açısından İncelenmesi

	\bar{x}	ss	\bar{x}	ss		
ODÖ-G	84.14	18.08	81.87	22.74	.51	p>.05
BDÖ	12.53	6.69	12.08	7.32	.85	p>.05

Tablo 5 incelendiğinde genel akademik başarıları cinsiyet açısından ele alındığında başarılı kadın öğrencilerin, başarılı erkek öğrencilere göre olumsuz düşünceleri ve depresyon puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Tablo 6. Başarısız Lise Öğrencilerinin Cinsiyet Bağımsız Değişkenine Göre ODÖ-G ve BDÖ Puan Ortalamaları, t-testi Sonucu

Bağımlı Değişkenler	Başarısız Lise Öğrencileri				t-Değeri	Önem Düzeyi
	Kadın (n=120)		Erkek (n=117)			
	\bar{x}	ss	\bar{x}	ss		
ODÖ-G	100.11	26.01	91.35	18.69	2.97	p<.05*
BDÖ	17.47	9.09	15.39	8.37	1.83	p>.05

*p<.05

Tablo 6'da görüldüğü üzere, genel akademik başarıları cinsiyet açısından ele alındığında başarısız kadın öğrencilerin olumsuz düşünceleri ile başarısız erkek öğrencilerin olumsuz düşünceleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur (t=2.97, p<.05).

4. Lise öğrencilerinin depresyon ve olumsuz otomatik düşüncelerin arasında anlamlı bir ilişki varmıdır?

Tablo 7. Lise Öğrencilerinin Olumsuz Otomatik Düşünceler Ölçeği ve Beck Depresyon Ölçeği Puanlarına İlişkin Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayıları

Ölçekler	Cinsiyet	BDÖ
ODÖ-G	Kadın	.68**
	Erkek	.66**
BDÖ	Kadın	-
	Erkek	-
ODÖ-G		.70**

**p<.001

Tablo 6 incelendiğinde, lise eğitimine devam eden kadın ve erkek öğrencilerin, Otomatik Düşünceler Ölçeği ve Beck Depresyon Ölçeği ile gösterdiği ilişki düzeyi kadınlar için (r=.68, p<.001) ve erkek öğrenciler için (r=.66, p<.001) pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Lise eğitimine devam eden öğrencilerin genel olarak Otomatik Düşünceler Ölçeği ve Beck Depresyon Ölçeği ile gösterdiği ilişki düzeyi incelendiğinde (r=.70, p<.001) pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda, katılımcıların genel olarak düşük düzeyde olumsuz düşünceye ve orta düzeyde depresyona sahip oldukları görülmüştür. Anlayışlı ve Serin (2020) yaptıkları çalışmada lise öğrencileri orta düzeyde depresyona sahip bulunmuştur. Lise öğrencilerinin Geliştirilmiş Olumsuz Otomatik Düşünceler Ölçeği puan ortalaması, yurt dışında lise öğrencileri ile yapılan bazı çalışmalarda elde edilen puan ortalamasına göre düşük olduğu görülmüştür (Hollon ve Kendal, 1980). Lise öğrencilerinin Beck Depresyon Ölçeği puan ortalaması, Özben (1990)'in lise öğrencileri ile yaptığı çalışmada bulunduğu BDÖ puan ortalamasından yüksek bulunmuştur. Bireylerin olaylar karşısında kontrollerinin olup olmadığına dair inançları, sahip oldukları olumsuz otomatik düşünceleri, olaylara verdikleri tepkileri yaşadıkları duyguyu etkilemektedir (Çivitci, 2016). Bilişsel yaklaşıma göre, yaşanan duygusal zorlanmanın ve sorunların altında bireylerin sahip oldukları olumsuz otomatik düşünceler yatmaktadır (Akkoyunlu ve Türkçapar, 2013). Otomatik düşünceler, kelimeler ya da görüntüler şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Yıldız, 2017). Reif ve Elster (1998)'e göre, ergenlik dönemindeki birey stresli durumlarla karşı karşıya geldiği süre boyunca depresyon riski de artmaktadır (Akt. Anlayışlı ve Serin, 2019). Ülkemizde özellikle lise son sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin, üniversiteye girişle ilgili kaygı düzeyleri, depresyon ve buna bağlı olarak olumsuz düşüncelerinin daha yüksek olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada kadın öğrencilerin olumsuz otomatik düşünceleri erkek öğrencilerden daha yüksek bulunmuştur. Bulut (2007); Gül, Uçar, Sarp, Karaaslan ve Börekçi (2014); Karahan, Sardoğan, Özkamalı ve Menteş (2016); Direktör, Şimsek, ve Serin (2017); Özdemir (2019) olumsuz otomatik düşünceler ile ilgili yaptıkları çalışmalarda benzer bulgulara ulaşmışlardır. Bu çalışmanın bulguları ile paraleldir. Oruç (2013) yaptığı çalışmada hem erkeklerin hem de kadınların aynı aralıkta negatif otomatik düşüncelere sahip olduğunu belirtmektedir. Aysan ve Bozkurt (2000); Sözlü ve Serin (2019) ve Tümkaya, Çelik ve Aybek (2011) lise öğrencileri ile yaptıkları çalışmada cinsiyet değişkeni ile olumsuz otomatik düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Gül, Keskin ve Bozkurt (2014) olumsuz otomatik düşüncelerle cinsiyet arasında anlamlı fark olmadığını ancak kadınların daha yoğun bir şekilde olumsuz otomatik düşünceye sahip olduğunu bulmuşlardır. Kurtoğlu (2009) lise öğrencileri ile yaptığı çalışmada kadın öğrencilere oranla erkek öğrencilerin otomatik düşüncelerinin daha yüksek olduğunu bulmuştur. Kadın ve erkek öğrencilerin depresyon düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Anlayışlı ve Serin (2019); Anlayışlı ve Serin (2020) yaptıkları araştırmada da kız öğrencilerin depresyon düzeyleri erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bu çalışmanın bulgularından farklıdır.

Genel akademik başarı açısından ele alındığında başarısız kadın öğrencilerin olumsuz otomatik düşünceleri erkek öğrencilerden daha yüksek düzeyde bulunmuştur. Kadın öğrencilerin depresyon puanları erkek öğrencilerden yüksektir, ancak aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Başarısız öğrencilerin depresyon ve olumsuz düşünceleri, başarılı öğrencilerden daha yüksek düzeyde bulunmuştur. Aydın (1988) ve Özben (1990) yaptıkları çalışmalarında genel akademik başarı açısından başarısız öğrencilerin depresyon düzeylerini başarılı öğrencilerden daha yüksek düzeyde olduğunu bulmuşlardır. Özben (1990) okul başarısızlığının öğrencilerin depresyon düzeylerini artırdığını, depresyon düzeyi ile akademik başarısızlık arasında her zaman doğru yönde bir ilişki olabileceğini vurgulamıştır. Bu çalışmada başarısız kız öğrencilerin, başarısız erkek öğrencilere göre olumsuz düşünceleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre, başarısız kız

öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha fazla bilişsel çarpıtmalara sahip oldukları söylenebilir. Kapucu (2016) yaptığı çalışmada, başarısı düşük öğrencilerinin depresyon düzeylerinin daha yoğun olduğunu bulmuştur. Yılmaz, Şahin, Haseski ve Erol (2014) üniversiteye hazırlanan lise öğrencilerinde devamsızlık, ilgisizlik ders dışı yönlere kaymaların başarısızlığa yol açtığını ifade etmiştir. Başarılı kadın öğrencilerin, başarılı erkek öğrencilere göre olumsuz düşüncelerinde ise depresyon puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Anlayışlı ve Serin (2020) yaptıkları çalışmada lise öğrencilerinin depresyon düzeyleri ile akademik başarıları arasında anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır. Akademik başarılarına göre, akademik başarıları çok kötü olan katılımcıların akademik başarıları iyi olan ve çok iyi olan katılımcılara kıyasla depresyon düzeylerinin anlamlı düzeyde yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Katılımcıların depresyon düzeyleri ile olumsuz düşünceleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Depresyon düzeyi arttıkça olumsuz düşünceleri de aynı doğrultuda artmaktadır. Kadın ve erkek öğrenciler için pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (Aytar, 1987; Aydın, 1988; Garber, Weis ve Shanley, 1993; Şahin ve Şahin, 1992) çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşımlardır. Aysan ve Bozkurt (2000) yaptıkları çalışmada, üniversite öğrencilerinin depresyon düzeyi ile olumsuz otomatik düşünceler arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişkili bulunmuştur. Bu sonuçlar eldeki çalışmanın bulgularını desteklemektedir.

Öneriler

Araştırmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, kız öğrencilerin olumsuz düşünceleri ve depresyon düzeyleri yüksek bulunmuştur. Ergenlik döneminin özelliklerini taşıyan lise öğrencilerin, özellikle de kadın öğrencilerin, olumsuz düşüncelerini ve depresyon düzeylerini azaltmaya dönük olarak, okul rehberlik servislerinde etkili psikolojik danışma programları düzenlenmelidir. Başarısız öğrencilerin depresyon ve olumsuz düşünceleri yüksektir. Öğrencilerin akademik başarılarını artırma konusunda yapılacak psikolojik danışma ve rehberlik çalışmaları ile depresyon ve olumsuz düşüncelerini azaltma yönünde önlemler alınabilir. Depresyon düzeyi arttıkça, olumsuz düşünceler de aynı yönde artmaktadır. Okullarda öğrencilerle yapılacak psikolojik danışma oturumlarında olumsuz otomatik düşüncelerin yerine geçecek olan düşünce biçimlerinin öğrenilmesi için bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin kullanıldığı yaklaşımların kullanılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçların genellenmesinde bazı sınırlılıklar vardır. Öncelikle, örneklem depresyon tanısı konmamış öğrencilerden oluşmuştur. İkinci olarak elde edilen bulgular, nedensel sonuçlar olmaktan çok ilişkiseldir.

Gelecekte benzer konuda araştırma yapacak olan araştırmacıların, araştırmalarında boylamsal araştırma deseni kullanılarak yapılması uygun olabilir. Olumsuz otomatik düşünceler ve depresyonda, tükenmişlik ve sosyal kaygı gibi kavramların aracılık etkilerinin incelenmesi önerilebilir. Benzer çalışmaların farklı eğitim kademelerinde öğrenim gören öğrencilerle, farklı değişkenlerle, farklı yaş gruplarından öğrencilerle çalışılması önerilebilir. Özellikle günümüzde bir hayli önem kazanmış olan depresyonla ilişkili olduğu düşünülen, kaygı, stres ve olumsuz otomatik düşünceleri ele alan çalışmalara yapılması önerilebilir. Sözü edilen sınırlılıklara karşın elde edilen bulgular, depresyonu yordamada olumsuz otomatik düşüncelerin anlaşılması gerektiğini göstermektedir. Son olarak, bu çalışmadan elde edilen bulguların gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutacağına inanılmaktadır.

Kaynakça

- Akkoyunlu, S., & Türkçapar, M. H. (2013). Bir teknik: Alternatif düşünce oluşturulması. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 53-59.
- Anlayışlı, C., & Serin, N. B. (2020). Lise öğrencilerinin depresyon düzeylerinin incelenmesi (KKTC Örnekleme). 3. *Uluslararası Sosyal Bilimleri Kongresi (USBİK 2020)*". 29-31 Ocak 2020 Kayseri-TÜRKİYE. *Kongre Tam Metin Kitabı*. S.787-796.
- Anlayışlı, C., & Serin, N. B. (2019). Lise öğrencilerinde internet bağımlılığı ve depresyonun cinsiyet, akademik başarı ve internete giriş süreleri açısından incelenmesi. *Folklor/edebiyat*, 25, 97-1, 753-767.
- Arıç, S., & Deniz, M. E. (2020). Emotional intelligence and emotional expression as predictors of depression in university students. *Turkish International Journal of Special Education and Guidance & Counselling*, 9(2), 98-108.
- Aydın, G., & Aydın, O. (1990). Otomatik düşünceler ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği. *Psikoloji Dergisi*, 7(24), 51-55
- Aysan, F., & Bozkurt, N. (2004). *Okul psikolojik danışmanlarının yaşam doyumu başa çıkma stratejileri ve olumsuz otomatik düşünceleri: İzmir ili örneği*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı. İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Aysan, F., & Bozkurt, N. (2000). Bir grup üniversite öğrencisinin kullandığı başa çıkma stratejileri ile depresif eğilimleri ve olumsuz otomatik düşünceleri arasındaki ilişki. *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12, 25-38.
- Aytar, G. (1987). *Depresyondaki düşünce bozukluklarının bilişsel kuram açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Psikiyatri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. New York: International Universities Press.
- Beck, A. T., Rush, A. J., and Shaw, B. F. (1979). *Cognitive therapy of depression*. New York, Guilford.
- Bozkurt, N. (2004). Bir grup üniversite öğrencisinin depresyon ve kaygı düzeyleri ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiler. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 29(133), 52-59.
- Bozkurt, N., & Aysan, F. (1998). *Bir grup üniversite öğrencisinin kullandığı başa çıkma stratejileri ile depresif eğilimleri ve olumsuz otomatik düşünceleri arasındaki ilişki*. X. Ulusal Psikoloji Kongresi, Ankara.
- Bulut, N. (2007). Okul psikolojik danışmanlarının yaşam doyumu, stresle başa çıkma stratejileri ve olumsuz otomatik düşünceleri arasındaki ilişkiler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 1-11.
- Coyne, J. C., & Gotlib, I. H. (1983). The role of cognition in depression: a critical appraisal. *Psychological bulletin*, 94(3), 472.
- Çam, O., & Engin, E. (2014). *Ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği*. İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi.

- Crocq, M. A., Leclercq, P., Guillon, M. S., & Bailey, P. E. (2003). Olanzapina al descubierto en trastorno obsesivocompulsivo resistente al tratamiento antidepressivo. *European Psychiatry Spanish edition*, 10(2), 130-131.
- Çivitci, A. (2016). Ergenler için mantık dışı inançlar ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(25), 69-80.
- Davison, G., & Neale, J. (2013). *Abnormal psychology*. Ringbound: Wiley.
- Demirbağ, E. (2013). *Depresyonun sağaltımında sorun çözme eğitiminin etkililiği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Psikiyatri Anabilim Dalı, Aydın.
- Direktör, C., Şimsek, A. H., & Serin, N. B. (2017). Negative automatic thoughts, emotional intelligence and demographical different variables affecting university students. *College Student Journal*, 51(3), 391-397.
- Eryüksel, G. N., & Akün, E. (2003). Depresyonu olan ergenler ile ana-babalarının aile ilişkilerinin ve bilişsel çarpıtmalarının incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(51), 59-73.
- Hisli, N. (1989). Beck Depresyon Envanteri'nin üniversite öğrencileri için geçerliği güvenilirliği. *Psikoloji Dergisi*. 7,3-13.
- Hisli, N. (1990). Otomatik düşünceler ölçeğinin üniversite öğrencileri için geçerliliği ve güvenilirliği. *Psikoloji-Seminer Dergisi*, (Özel sayı)8, 527-539.
- Hollon, S. D., & Kendal, P. C. (1980). Cognitive self-statements in depression: Development of an automatic thought questionnaire. *Cognit Ther Res* 4, 383-395.
- Hjemdal, O., Stiles, T., & Wells, A. (2013). Automatic thoughts and meta-cognition as predictors of depressive or anxious symptoms: A prospective study of two trajectories. *Scandinavian Journal of Psychology*, 54(2), 59-65.
- Garber, J., Weiss, B., & Shanley, N. (1993). Cognitions, depressive symptoms, and development in adolescents. *Journal of Abnormal Psychology*, 102(1), 47-57. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.102.1.47>
- Gül, A. İ., Uçar, M., Sarp, Ü., Karaaslan, Ö., & Börekçi, E. (2014). Miyofasyal ağrı sendromu ve sağlık anksiyetesi arasındaki ilişki. *Uluslararası Klinik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 89-92.
- Gül, A. I., Keskin, D., & Bozkurt, G. (2014). Tükenmişlik sendromu ile otomatik düşünceler arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 15(2), 93-98.
- Kahveci, G. (2016). School counseling and students with disabilities. *International Online Journal of Primary Education*, 5(2), 15-21.
- Kapucu, Ö. (2016). *Üniversite öğrencilerinin depresyon ve anksiyete düzeylerinin internet kullanım amaçları ve akademik başarı açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karahan, T. F., Sardoğan, M. E., Özkamalı, E., & Menteş, Ö. (2016). An investigation of social efficacy expectancy and automatic thoughts in high school students according to the living places, and gender. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(26), 35-45.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Karim, J., & Shah, S. H. (2014). Ability emotional intelligence predicts quality of life beyond personality, affectivity, and cognitive intelligence. *Applied Research in Quality of Life*, 9(3), 733-747.
- Kurtoğlu, E. (2009). *Lise öğrencilerinde gözlenen saldırganlık düzeylerinin otomatik düşünceler, cinsiyet ve sınıf düzeyi açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Küçük, V. (2019). *Üniversite öğrencilerinde sosyal kaygının yordayıcısı olarak ailesel bilişsel ve kişisel faktörler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Ören, N., & Gençdoğan, B. (2007). The analysis of the depression levels of the lycee students according to some variables. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15, 85-92.
- Oruç, T. (2013). *Üniversite öğrencilerinde psikososyal değişkenlere göre yalnızlık ile otomatik düşünceler ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Özben, Ş. (1990). *Yurt dışından dönen işçi çocuklarının uyum problemlerinin okul başarılarına etkisi ve Türkiye’de yetişen öğrencilerle karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Özdemir, B. (2019). *Ortaokul öğrencilerinin problem çözme becerilerinde otomatik düşüncelerinin ve karar verme stillerinin rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özguven, H. D., & Sungur, M. Z. (1998). Sosyal fobi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 9(2), 128-138.
- Öztürk, M. O., & Uluşahin, A. (2015). Mental health and disorders. *Ankara: Psychiatric Society Journal*, 11, 6-30.
- Reif, C. J., & Elster, A. B. (1998). Adolescent preventive services. *Primary care*, 25(1), 1-21.
- Serin, N. B., Serin, O., & Özbaş, L. F. (2010). Predicting university students’ life satisfaction by their anxiety and depression level. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 9, 579-582.
- Serin, N. B., Özbek, B. E., & Serin, O. (2012). The relationships among negative thoughts, problem solving and social skills of school psychological consultants. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(49 A), 67-82.
- Serin, N. B. & Aydınoglu, N. (2011). Relationships among life satisfaction, anxiety and automatic thoughts of candidate teachers. *Education Sciences*, 6(1), 1335-1343.
- Sözlü, E., & Serin, N. B. (2019). Lise öğrencilerinde olumlu ve olumsuz otomatik düşüncelerin farklı değişkenler açısından incelenmesi (Kuzey Kıbrıs Örnekleme). *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)*, 8(3), 85-94.
- Stiles, T. C., & Götestam, K. G. (1989). The role of automatic negative thoughts in the development of dysphoric mood: An analogue experiment. *Cognitive Therapy and Research*, 13(2), 161-170.
- Şahin, N. H., & Şahin, N. (1992). Adolescent guilt, shame, and depression in relation to sociotropy and autonomy. In *The World Congress of Cognitive Therapy, Toronto* (pp. 17-21).
- Rana, M., Sthapit, S., & Sharma, V. D. (2017). Assessment of automatic thoughts in patients with depressive illness at a tertiary hospital in Nepal. *Journal of the Nepal Medical*

Association, 56(206), 248-255.

- Tamar, M., & Özbaran, B. (2004). Çocuk ve ergenlerde depresyon. *Klinik Psikiyatri, 2(1), 84-92.*
- Tümkaya, S., Çelik, M., & Aybek, B. (2011). Lise öğrencilerinde boyun eğici davranışlar otomatik düşünceler umutsuzluk ve yaşam doyumunun incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(2), 77-94.*
- Yavuzer, Y., & Karataş, Z. (2012). Ergenlerde otomatik düşünceler ile fiziksel saldırganlık arasındaki ilişkide öfkenin aracı rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi, 23, 1-7.*
- Türkçapar, M. H. (2008). *Bilişsel terapi: Temel ilkeler ve uygulama* (3. Baskı). Ankara: HYB yayıncılık.
- Wenzel, A., & Cochran, C. K. (2006). Autobiographical memories prompted by automatic thoughts in panic disorder and social phobia. *Cognitive Behaviour Therapy, 35(3), 129-137.*
- Vandervoot, D. J., & Skorikov, V. B. (2002). Physical health and social network characteristics as determinants of mental health across cultures. *Current Psychology, 21(1), 50- 68.*
- Yıldız, M. (2017). Üniversite öğrencilerinde fonksiyonel olmayan tutumların ve olumsuz otomatik düşüncelerin depresyona etkisi. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi, 1(1), 1-7.*
- Yılmaz, E., Şahin, Y. L., Haseski, H. İ., & Erol, O. (2014). Lise öğrencilerinin internet bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi: Balıkesir ili örneği. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 4(1), 133-144.*

1887 Nüfus Sayımına Göre Bulgaristan Burgaz İlinde Etnik Yapının Mekânsal Dağılımı

Beycan Hocaoğlu^{a, b}

Özet

Bu çalışmada 1887 nüfus sayımı sonuçlarına göre Burgaz ilinin din, dil ve göç niteliklerine göre Burgaz ilinde nüfusun mekânsal dağılımı köy ölçeğinde haritalandırılarak verilmeye çalışılmıştır. Nüfus verileri söz konusu sayım sonuçlarından alınmış olup ismi neredeyse tamamen değiştirilmiş yerleşmelerin lokasyon tespitinde Osmanlı – Rus harbinde de kullanılmış olan ve Ruslar tarafından hazırlanmış “triverstova” olarak bilinen üç verstlik haritalar kullanılmıştır. Buna göre 1887 yılında Burgaz ilinde Türk ve Müslüman nüfus ilin kuzey sınırlarında özellikle “Sağ Kol” güzergâhı üzerine önemli bir geçiş olan Deli Kamçık deresi boğazında ve çevresinde Karnobat ve Aytos ilçelerinde yoğunlaşırken, Yunanca konuşan Hristiyan (Ortodoks) nüfus Karadeniz kıyısındaki büyük Sozopol (Süzebolu), Burgaz, Anhialo (Ahyolu), Mesemvri gibi kasabalarda çoğunluğu oluşturmaktadır. Bulgarca konuşan Hristiyan (Ortodoks) nüfus ise Burgaz ilinin güney sınırında ve merkezde toplanmaktadır. Sayım esnasında sayımı gerçekleştirenlerin il ve ülke dışında doğanların oranı da Bulgar nüfusun yoğunlukta olduğu yerleşmelerde bulunmaktadır. Bu durum bölgeye 1878 sonrasında Türkler’den boşalan alanlara Bulgar nüfusun yerleştiği veya yerleştirildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Bulgaristan
Burgaz
1887 nüfus sayımı
Etnik harita

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 05.01.2021
Kabul Tarihi: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.827274

Ethnic Distribution of Population in Bulgarian Province of Burgas According to Census of 1887

Abstract

The results of the census of 1887 which was published in 1888 by the smallest settlements provide an understanding of the religion, language and to some extent the migration characteristics of the population during the transition from Turkish authority to Bulgarian dominance. The aim of this study is to show the spatial distribution of these characteristics by mapping them in the possible smallest settlement. As a result, it has been seen that the Turks and Muslims have been concentrated mostly to the northern borders of the province especially where the Deli Kamçık strait connects Burgaz to Varna and is an important chokepoint to the “Sağ Kol” while the Orthodox Greeks are in majority at the most of the coastal cities such as Sozopol, Burgaz, Anhialo and Mesemvri. Bulgarian Orthodox population is located in the southern part of the province while to the north gradually Bulgarian coexists with the Turkish population.

Keywords

Bulgaria
Burgas
Census of 1887
Ethnic Map

About Article

Received: 05.01.2021
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.827274

^a İletişim Yazarı: beycan.hocaoglu@ikcu.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak. Coğrafya Bölümü; ORCID: 0000-0002-5049-1210

Giriş

Karadeniz'in batıda Balkanlar ile buluştuğu en uç noktada yer alan Burgaz kenti Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısındaki iki büyük liman şehrinden birisidir. Geçmişte İstanbul'u Karadeniz'in kuzey kıyıları ile ulaşımını sağlayan güney-kuzey yönlü önemli bir kara ulaşım hattının stratejik geçiş alanlarından birisi olan Burgaz kenti günümüzde Bulgaristan'ın ihracat ve ithalatını gerçekleştirdiği başlıca limanlardan birisi olması sebebiyle doğu-batı doğrultusundaki ulaşım hattının başlangıç ve bitiş noktası olarak işlev görmektedir.

Doğu Roma'nın başkentini Karadeniz'in kuzey kıyılarına kara üzerinden birbirine bağlayan "Via Pontica" günümüzde Burgaz il sınırları içerisinde kalan alandan geçmekteydi. "Via Pontica" üzerindeki liman kentleri olan Sozopol (Apollonia – Süzebolu), Debelt, Pomorie (Anhialo – Ahiyolu) ve Nesebır (Mesemvria) Burgaz il sınırları içerisinde kalmaktadır.

Doğu Roma imparatorluğunun jeopolitik mirasçısı olan Osmanlı İmparatorluğu döneminde mevcut hat önemini korumakla birlikte deniz kıyısından içeriye sokulmuştur. Şüphesiz bunun Osmanlı hakimiyetinin yukarıda sözü edilen liman kentlerinde geç tesis olması ile bir ilgisi vardır. Osmanlı döneminde "Sağ Kol" olarak adlandırılan ve İstanbul'dan başlayan yol güzergâhı Kırklareli'nden sonra Fakı köy (Fakiya) üzerinden Burgaz il sınırlarına girerek Burgaz'ın Aydos ve Karın Abad (Karnobat) ilçelerinden Deli Kamçık deresi vadisini izleyerek Balkan dağlarını aşır Varna'ya bağlanmaktaydı (Altunan 2005).

Doğu Roma ve Osmanlı dönemlerinde Kuzey - Güney, günümüzde Bulgaristan için Doğu - Batı istikametli güzergahlar açısından gösterdiği önem sebebiyle Burgaz ilinin bulunduğu topraklar farklı dini ve etkin özelliklere sahip topluluklar tarafından yerleşim iskâna maruz kalmıştır (Balkanlı 1986).

2011 nüfus sayımına göre Burgaz ilinde Bulgar nüfusu %70'in biraz üzerindeyken Türk nüfusu %12, Çingene nüfusu %5 civarındadır. Geçmişte özellikle kıyı şehirlerinde yoğunlaşan Rum nüfus ise sayımlarda hiç gözükmemektedir. Oysa Bulgaristan'da köy ölçeğinde ilk sayımların yapıldığı 1887 yılı nüfus sayımlarına göre o dönemki Burgaz il sınırları içinde kalan nüfusun ana dili Bulgarca olanlar % 52, Türkçe olanlar % 32, Yunanca olanlar % 12 ve Çingenece olanlar %2 oranında bulunmaktaydı (Статистическо бюро 1888) (Tablo 1).

1878 yılında kurulan Doğu Rumeli vilayetinin bağlıyken 1885 yılında Bulgaristan Knyazlığı tarafından ilhakının hemen ardından henüz demografik yapısı çok değişmeden yapılan ilk kapsamlı nüfus sayımı 1887 yılında gerçekleştirilmiştir. Söz konusu sayımın sonuçları köy ölçeğinde nüfusun dil, din ve göç açısından dağılımını gösterebilecek önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu çalışmanın amacı da demografik yapısı ile çok oynanmadan Bulgaristan tarafından ilhakının hemen ardından Burgaz il nüfusunun etnik yapısının mekânsal dağılımını haritalayarak ortaya koymaktır. Günümüz Bulgaristan toprakları içerisinde kalan yerleşmelerin nüfusu ile ilgili bu denli ayrıntılı bir sayımın olmaması köy ölçeğinde dönemsel bir kıyaslama yapmayı zorlaştırmaktadır.

Burgaz ilinin sınırları

Burgaz il sınırları dahilinde kalan topraklar 1867 ve 1871 vilayet kanunnamelerine göre Edirne vilayeti İslimiye (Sliven) sancağı sınırlarında kalmaktadır (Birken 1976; Ela Özkan 2020). 1877 - 78 Osmanlı-Rus harbi sonrasında Rus işgalinde kalan Rumeli topraklarında idari taksimat şeklinde herhangi bir değişiklik yapılmamış sancaklar valilik (gubernatoriya), kazalar - okrug, nahiyeler-okoliya, ve belediyeler - obština olarak adlandırılmıştır. Savaş sonrası Rus askeri

idaresi altında 8 valilik kurulmuş, Burgaz Sliven (İslimiye) valiliği içinde kalmıştır. 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin antlaşması ile kurulan Doğu Rumeli vilayetinin idari yapılanması içindeki 6 ilden (okrığ) biri olan Bugraz ilinde Karnobat, Aydos, Burgaz (merkez ilçe), Anhialo (Ahyolu) ilçeleri bulunmaktaydı. 1885 yılında Doğu Rumeli vilayeti ile Bulgaristan Knyazlığı tarafından ilhak edilmiş ancak idari taksimatta bir değişiklik yapılmamıştır.

1887 yılı Burgaz ilinin sınırları ile günümüzdeki Burgaz ilinin sınırları kabaca uyum göstermekle birlikte birtakım farklılıklar bulunmaktadır. En büyük değişiklik güney sınırlarında olmuştur. Balkan savaşının ardından güneyde Tsarevo ve Tırnovacık (Malko Tırново) şehirleri de Burgaz iline eklenmiştir. Kuzey sınırlarında kuruluşundan günümüze kadar bir değişikliğin meydana gelmemiş ancak batı sınırında kalan köylerin bazılarında oynamalar olmuştur. 1887 yılında doğuda Burgaz iline ait olan Köpekli (Mokren), Korucu (Padarevo) ve Paşaköy (Malenovo) köyleri günümüzde Yambol ve Sliven illerinde kalırken, 1887 yılında Sliven (İslimiye) iline ait olan Dobrinovo, Zornitsa, Momina Tsrıkva, Fakiya, Slivovo, Sinyo Kamene, Granitets, Vılçanevo ve Kubadin köyleri günümüzde Burgaz iline bağlanmıştır (Aydın 1992).

Veri ve yöntem

Bulgaristan fiili bağımsızlığını kazandıktan sonra elindeki nüfusun miktar ve niteliğini belirlemek için sayım faaliyetleri gerçekleştirmiştir. İlk nüfus sayımı 31 Aralık 1880 tarihinde Bulgaristan Knayzlığı topraklarında gerçekleştirmiştir. Bu sayımın bir benzeri de Doğu Rumeli yönetimi tarafından gerçekleştirilmiş ancak nüfus sayımı ile ilgili ciddi sorunlar bu sayımların güvenilirliğini zedelediği gibi köy ölçeğinde sonuçları da yayınlanmış değildir.

Bulgaristan Knyazlığı ve Doğu Rumeli Vilayetinin 1885 yılındaki birleşmesinin ardından ilk nüfus sayımı 31 Aralık 1887 yılında gerçekleştirilmiştir. 1888 yılında yayınlanan bu nüfus sayımında nüfusun hane büyüklüğü, cinsiyeti, doğum yeri, medeni durumu, din, ana dil, okuma yazma, yaş, meslek, özürllülük durumları ve tabiyetleri sayılmıştır.

Sayım sonuçlarının köy ölçeğinde yayınlanmış olması daha ayrıntılı haritaların hazırlanmasına olanak sağlamaktadır. Ancak sayım sonuçlarındaki köy isimleri ile günümüz köy isimleri arasında çok büyük farklar bulunmaktadır. Özellikle 1934 yılında ve sonrasında Bulgaristan'daki yerleşim isimlerinin Bulgar diline çevrilmesinin ardından Bulgaristan'daki köy isimlerinin tamamına yakını değiştirilmiştir (Acaroğlu 2006; Hacısalihoglu 2008). Mevcut köyler üzerinden nüfus sayımında ismi geçen köylerin lokasyonlarını bulmak mümkün değildir. Köy isimleri 1877 - 78 Osmanlı Rus harbi esnasında Rus Askeri topografya birliği tarafından hazırlanan ve daha sonra daha da detaylandırılmış olan üç verstlik 1/126 000 ve beş verstlik 1/210 000 ölçekli kullanılarak bulunmuş ve haritalanmıştır.

Çalışmada 1887 yılının Burgaz ili sınırlarındaki 229 yerleşim birimini tek bir harita üzerinde göstermek mümkün olmadığından haritalama işlemi dönemin ilçe sınırları baz alınarak Karnobat, Aydos, Ahyolu (Anhialo - Pomorie) ve Burgaz ilçe sınırları esas alınarak ayrı ayrı haritalar hazırlanmış ve değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Burgaz İlçelerinin Din, Dil, Doğum Yerine Göre Nüfus Yapısı

	DİN			DİL				DOĞUM YERİ			TOPLAM		
	Ortodoks	Müslüman	Diğerleri	Bulgarca	Türkçe	Yunanca	Çingenece	Diğerleri	Aynı İlçe	Başka Bir İlçe		Başka Bir Ülke	
Karnobat	18700	11024	452	18360	10479	119	757	461	24092	2805	2534	614	30176
	% 62,0	% 36,5	% 1,5	% 60,8	% 34,7	% 0,4	% 2,5	% 1,5	% 79,8	% 9,3	% 8,4	% 2,0	
Aytos	7855	16644	121	7261	15976	721	471	191	20840	2109	1030	551	24620
	% 31,9	% 67,6	% 0,5	% 29,5	% 64,9	% 2,9	% 1,9	% 0,8	% 84,6	% 8,6	% 4,2	% 2,2	
Anhialo (Ahyolu)	14082	6496	29	6412	5980	7536	581	98	17280	1540	892	883	20607
	% 68,3	% 31,5	% 0,1	% 31,1	% 29,0	% 36,6	% 2,8	% 0,5	% 83,9	% 7,5	% 4,3	% 4,3	
Burgaz (İlçe)	31179	3199	581	25616	3035	5280	367	662	22334	3171	3825	5437	34960
	% 89,2	% 9,2	% 1,7	% 73,3	% 8,7	% 15,1	% 1,0	% 1,9	% 63,9	% 9,1	% 10,9	% 15,6	
TOPLAM	71816	37363	1183	57649	35470	13656	2176	1412	84546	9625	8281	7485	110363

1887 nüfus sayımına göre Burgaz il sınırları dahilinde 110 363 kişi yaşamaktadır. Nüfusun % 65'i Hristiyan Ortodokslardan oluşurken Müslümanların oranı % 34'tür. Ana dili Bulgarca olanların oranı % 52, ana dili Türkçe olanların oranı % 32 iken ana dili Yunanca olanların oranı % 12 civarındadır.

Burgaz, Karnobat ve Ahyolu (Anhialo) ilçelerinde Ortadokslar yoğunluğu oluştururken Aydos ilçesinde % 67 ile Müslümanlar, Ahyolu (Anhialo) ilçesinde ise % 36,5 ile Rumlar nüfus çoğunluğunu oluşturmaktadır (**Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**).

İlçeler bazında nüfusun doğum yeri durumuna göre dağılımına baktığımızda Karnobat, Aydos ve Anhialo'da birbirine oldukça benzer bir örüntü bulunmakla birlikte sadece Karnobat ilçesinde il dışında doğanların oranı (% 8,3) daha yüksektir. Bu durum Karnobat ilçesinin Sliven, Varna ve Burgaz ilçeleri arasında bulunmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Burgaz merkez ilçesi nüfusun doğum yeri durumu açısından diğer ilçelerden bariz olarak ayrılmaktadır. Burgaz ilçesinde ikamet edenlerin % 10'u farklı bir ilde % 15'i farklı bir ülkede doğmuştur. İl merkezini teşkil eden ve önemli bir liman kenti olan Burgaz kent merkezinin bu ilçede yer alması hem Bulgaristan içerisinde hem de dışından nüfusu kendisine çekmiş gözükmektedir.

Karnobat ilçesi

1887 yılı nüfus sayımına göre Karnobat ilçesi sınırları içinde kalan nüfusun toplamı 30 176 kişidir. Bunun % 62'si Hristiyan Ortodokslardan oluşurken % 36,5'i Müslümanlardan oluşmaktadır. Ana dili Bulgarca olanların oranı % 60,8, ana dili Türkçe olanların oranı % 34,7'dir. Ana dili Çingenece olan nüfusun oranı % 2,5'tir.

İlçenin en büyük yerleşim merkezi aynı zamanda ilçenin de yönetim merkezi olan Karnobat şehridir. Karnobat şehri toplam ilçe nüfusunun % 17'sini barındırmaktadır. Toplam nüfusu 5096 kişi olan şehirde Ortadokslar % 72, Müslümanlar % 22 oranında bulunmaktadır. Ana dili Bulgarca olanlar % 68 oranındayken ana dili Türkçe olanların oranı % 20'de kalmıştır. Şehrin yaklaşık % 6'sı Çingenelerden oluşmaktadır (Tablo 2, Harita 1, Harita 2).

İlçenin nüfusu 1000'in üzerinde olan iki yerleşimi vardır. Bunlar sırasıyla Podvis (1410 kişi) ve Sungurlar'dır (1314 kişi). Her biri ilçenin toplam nüfusunun yaklaşık % 4,5'ini barındırmaktadır. Podvis'in % 59'u ana dili Bulgarca olan Ortadokslardan oluşurken ana dili Türkçe olan Müslümanların oranı % 40'tır. Sungurlar'da ise nüfus çoğunluğu Müslüman ve

Türkler'de bulunmaktadır. Sungurlar'da Müslümanlar % 66, ana dili Türkçe olanlar % 63 nispetinde bulunurken Ortadoksların oranı % 34, ana dili Bulgarca olanların oranı ise % 32'dir. Ana dili Çingenece olanlar % 4 civarındadır.

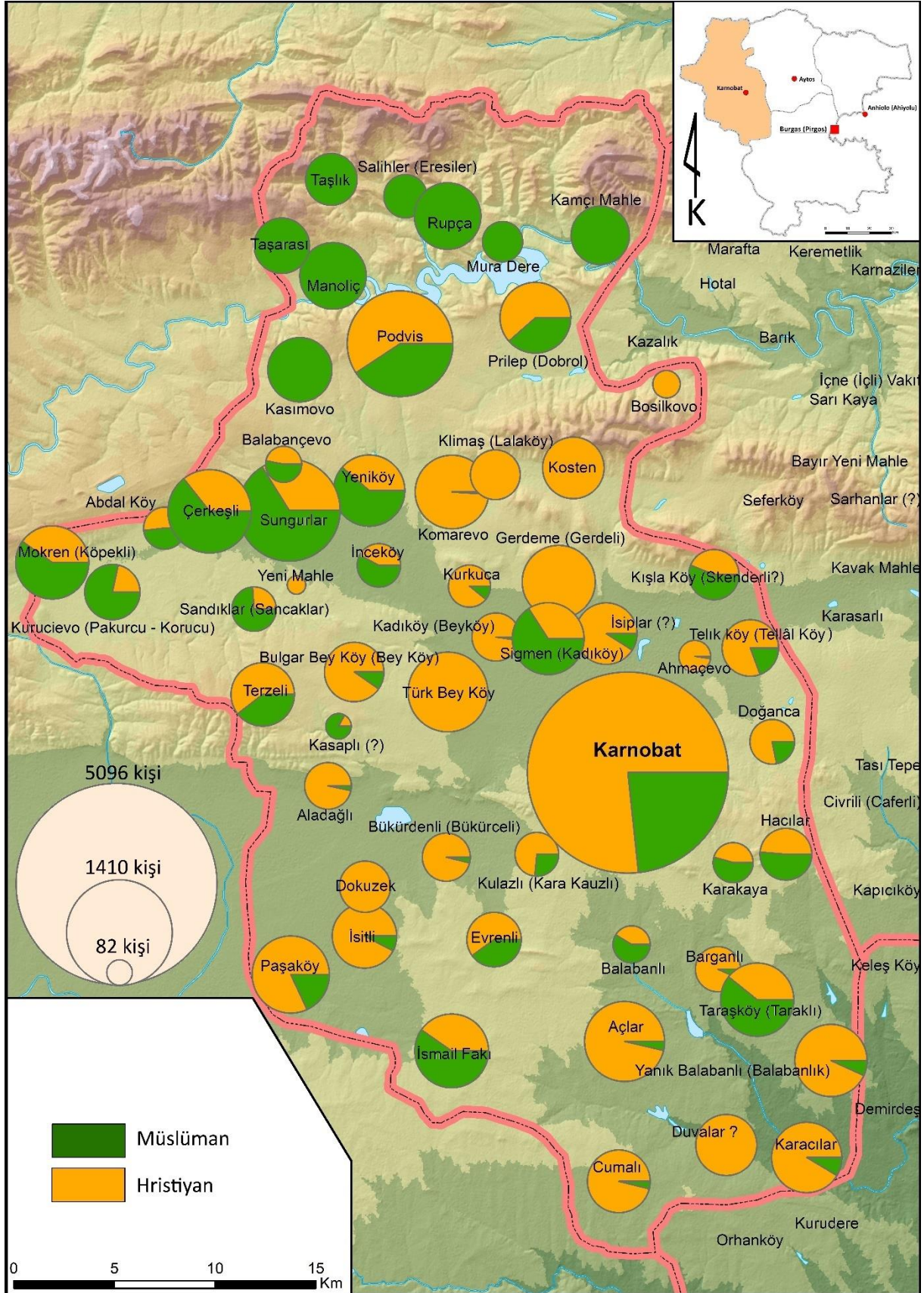
İlçe genelinde il dışında ve yurt dışında doğanların oranı % 11 civarındadır. Her ne kadar bu oran ilçe geneli için çok fazla gözükmese de ilçenin Burgaz merkez ilçe sınırlarına yakın köylerinde sayım anında ikamet edilen il ve yurt dışında doğmuş olanların oranı dramatik bir şekilde artmaktadır. İlçenin güneydoğusunda bulunan 471 nüfuslu Duvalar köyünün % 86'sı, 524 nüfuslu İsitli'nin % 65'i, 258 nüfuslu Barganlı'nın % 56'sı, 660 nüfuslu Yanık Balabanlı'nın % 52'si buraya Bulgaristan'ın başka bir ilinden veya yurt dışından gelmiştir (Tablo 2, Harita 3). Söz konusu köylerin tamamında ana dili Bulgarca olan Hristiyan Ortodoks nüfus çoğunluğu oluşturmaktadır.

Tablo 2. Karnobat ilçesi yerleşmelerinin din, dil ve doğum yerine göre nüfus yapısı

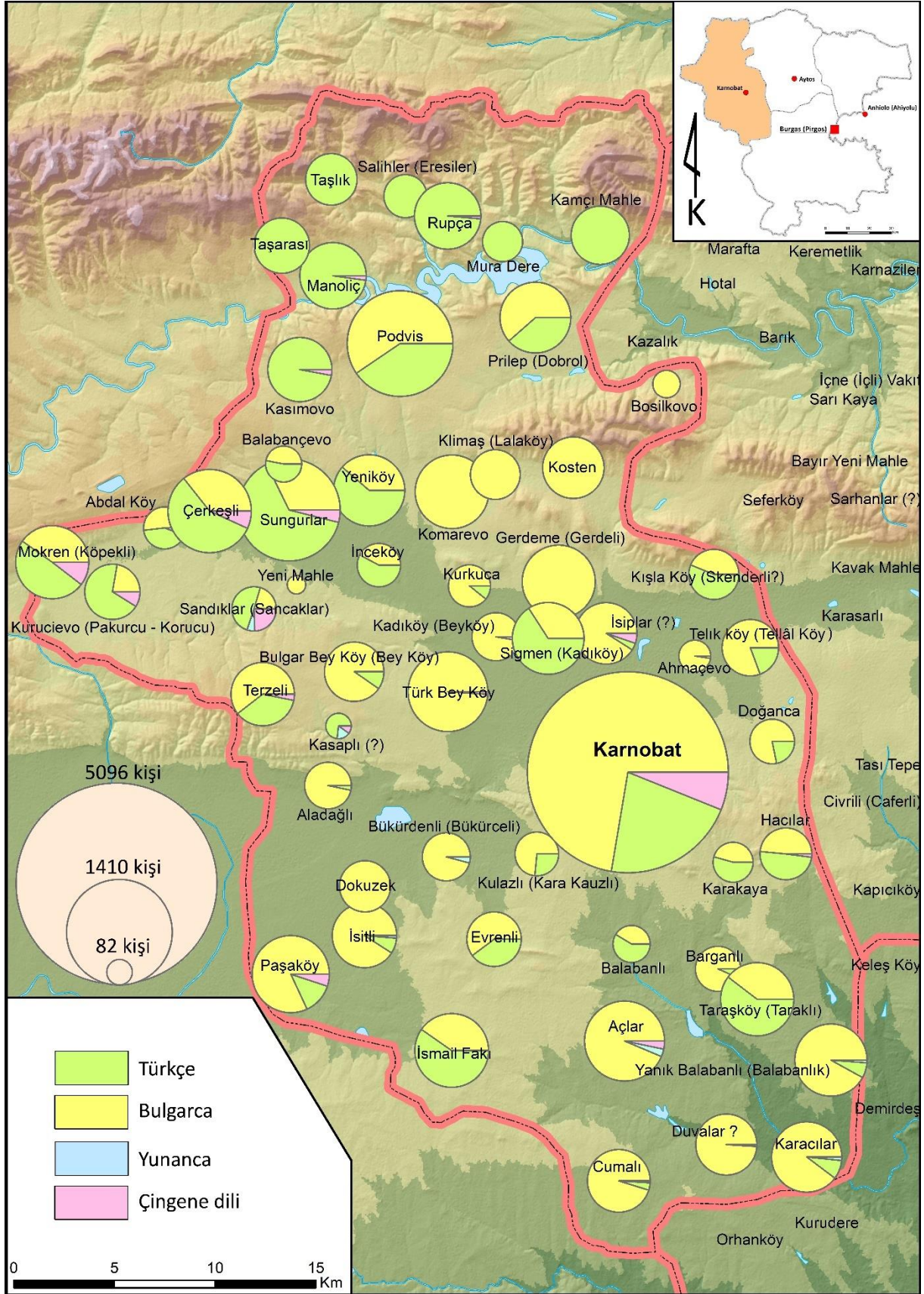
	DİN			DİL				DOĞUM YERİ			TOPLAM	
	Ortodoks	Müslüman	Diğerleri	Bulgarca	Türkçe	Yunanca	Çingenece	Diğerleri	Aynı İl	Başka Bir İl		Başka Bir Ülke
Abdalköy	115	107	0	115	94	0	13	0	222	0	0	222
Açlar	776	29	2	750	3	25	26	3	626	119	62	807
Ahmaçevo	125	3	0	125	3	0	0	0	123	4	1	128
Aladağlı	266	9	0	264	9	0	0	2	254	18	3	275
Balabañevo	77	87	0	77	87	0	0	0	109	52	3	164
Balabanlı	72	102	0	72	102	0	0	0	114	59	1	174
Barganlı	241	17	0	240	17	0	0	1	113	144	1	258
Bılgarsko Bey köy	401	43	2	401	43	0	0	2	437	9	0	446
Bosilkovo	95	0	0	95	0	0	0	0	95	0	0	95
Bükürenli	281	11	0	279	1	12	0	0	248	33	11	292
Cumalı	478	19	0	470	19	5	0	3	325	139	33	497
Çerkeşli	313	564	0	313	504	0	60	0	874	3	0	877
Dokuzek	330	0	0	330	0	0	0	0	330	0	0	330
Duvalar	467	4	0	462	5	0	4	0	65	382	24	471
Duvanca	197	55	0	197	55	0	0	0	234	18	0	252
Evrenli	225	150	0	226	149	0	0	0	319	56	0	375
Gerdeme	670	4	0	670	4	0	0	0	659	9	6	674
Hacılar	165	174	0	164	167	1	7	0	303	10	26	339
İnce köy	100	137	0	100	137	0	0	0	237	0	0	237
İsiplar	220	425	5	220	425	0	0	5	647	3	0	650
İsitli	480	40	4	473	40	7	0	4	186	316	22	524
İsmail fakı	277	410	0	277	410	0	0	0	611	74	2	687
Kadı köy	285	7	0	284	0	0	8	0	286	6	0	292
Kamçı mahle	4	424	0	4	424	0	0	0	426	2	0	428

1887 Nüfus Sayımına Göre Bulgaristan Burgaz İlinde Etnik Yapının Mekânsal Dağılımı

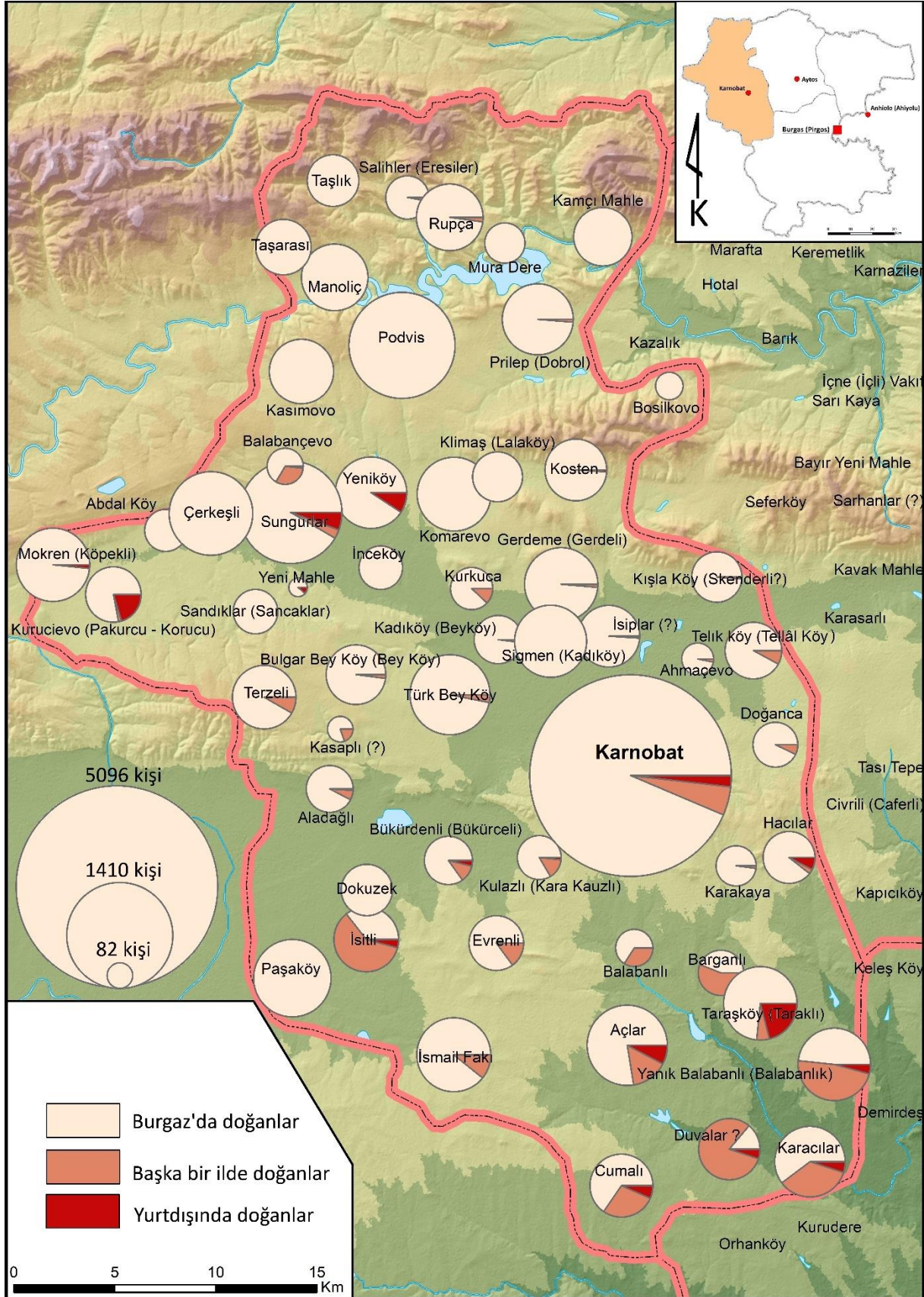
Kara Kaya	92	110	0	92	110	0	0	0	198	4	0	202
Karancılar	563	53	8	552	53	10	0	9	376	217	31	624
KARNOBAT	3706	1127	263	3486	1038	14	293	265	4771	234	91	5096
Kasaplı	14	68	0	0	60	14	8	0	66	16	0	82
Kaşla köy	139	178	0	139	178	0	0	0	313	0	4	317
Kısımovo	0	510	10	0	495	0	15	10	513	5	2	520
Klimaş	312	0	0	312	0	0	0	0	312	0	0	312
Komarevo	672	7	6	672	3	0	4	6	680	0	5	685
Kosten	478	0	0	478	0	0	0	0	473	0	5	478
Kulazlı	178	64	0	178	64	0	0	0	202	36	4	242
Kurkuca	199	24	0	199	24	0	0	0	196	27	0	223
Kurucievo	66	239	80	68	210	0	27	80	300	7	78	385
Minoliç	1	555	0	1	543	0	12	0	556	0	0	556
Mokren	269	399	6	269	329	0	70	6	663	0	11	674
Mura dere	1	202	0	1	202	0	0	0	202	1	0	203
Paşa köy	612	135	4	612	97	0	38	4	751	0	0	751
Podvis	827	568	15	828	564	0	3	15	1396	12	2	1410
Prilep	385	241	7	385	241	0	0	7	624	8	1	633
Rupça	0	558	0	0	550	0	8	0	546	12	0	558
Salihler	0	234	0	0	234	0	0	0	227	7	0	234
Sandiklari	65	184	0	51	123	14	61	0	249	0	0	249
Sigmen	434	43	0	434	18	0	25	0	470	5	2	477
Sungurlar	444	866	4	421	831	7	51	4	1204	37	73	1314
Taraş köy	263	407	7	264	403	0	0	10	497	38	142	677
Taş Ara	0	388	0	0	388	0	0	0	388	0	0	388
Taşlık	0	335	0	0	335	0	0	0	335	0	0	335
Telik köy	325	78	0	325	78	0	0	0	371	32	0	403
Terzeli	303	198	6	304	182	0	16	5	464	42	1	507
Tursko Bey köy	793	5	4	791	1	2	8	0	771	25	6	802
Yanık Balabanlı	615	45	0	606	45	8	0	1	319	313	28	660
Yeni Mahle	43	0	0	43	0	0	0	0	38	0	5	43
Yeniköy	241	382	19	241	382	0	0	19	583	0	59	642
TOPLAM	18700	11024	452	18360	10479	119	757	461	26897	2534	745	30176

Harita 1. 1887 yılı Karnobat ilçesi yerleşmelerinde nüfusun dini yapısı

Harita 2. 1887 yılı Karnobat ilçesi yerleşmelerinde nüfusun ana dil dağılımı

Harita 3. 1877 yılı Karnobat ilçesi yerleşmelerinde nüfusun doğum yerlerine göre dağılımı

Aytos ilçesi

24620 toplam nüfusa sahip olan Aytos ilçesinin Müslüman nüfus miktarı 16644 kişi (% 68) iken Hristiyan Ortodoks nüfus 7855 kişidir (%32). İlçe genelinde ana dili Türkçe olanların oranı % 62, ana dili Bulgarca olanların oranı % 61, ana dili Yunanca olanların oranı % 7,7, ana dili Çingenece olanların oranı % 2 civarındadır.

Toplam ilçe nüfusunun % 14,4'ünü oluşturan 3539 kişilik nüfusu ile Aytos şehri ilçenin en büyük yerleşimidir. İlçe genelinde Müslüman nüfus çoğunlukta ike Aytos şehir merkezinde Hristiyan Ortodoks ve Bulgar nüfus çoğunluğunu oluşturmaktadır. Şehir nüfusunun % 71'i Hristiyan Ortodoks iken ana dili Bulgarca olanların oranı % 69,5'tir. Şehir nüfusunun % 27'si Müslümanlardan oluşurken ana dili Türkçe olanların oranı % 26'dır (Tablo 3, Harita 4, Harita 5).

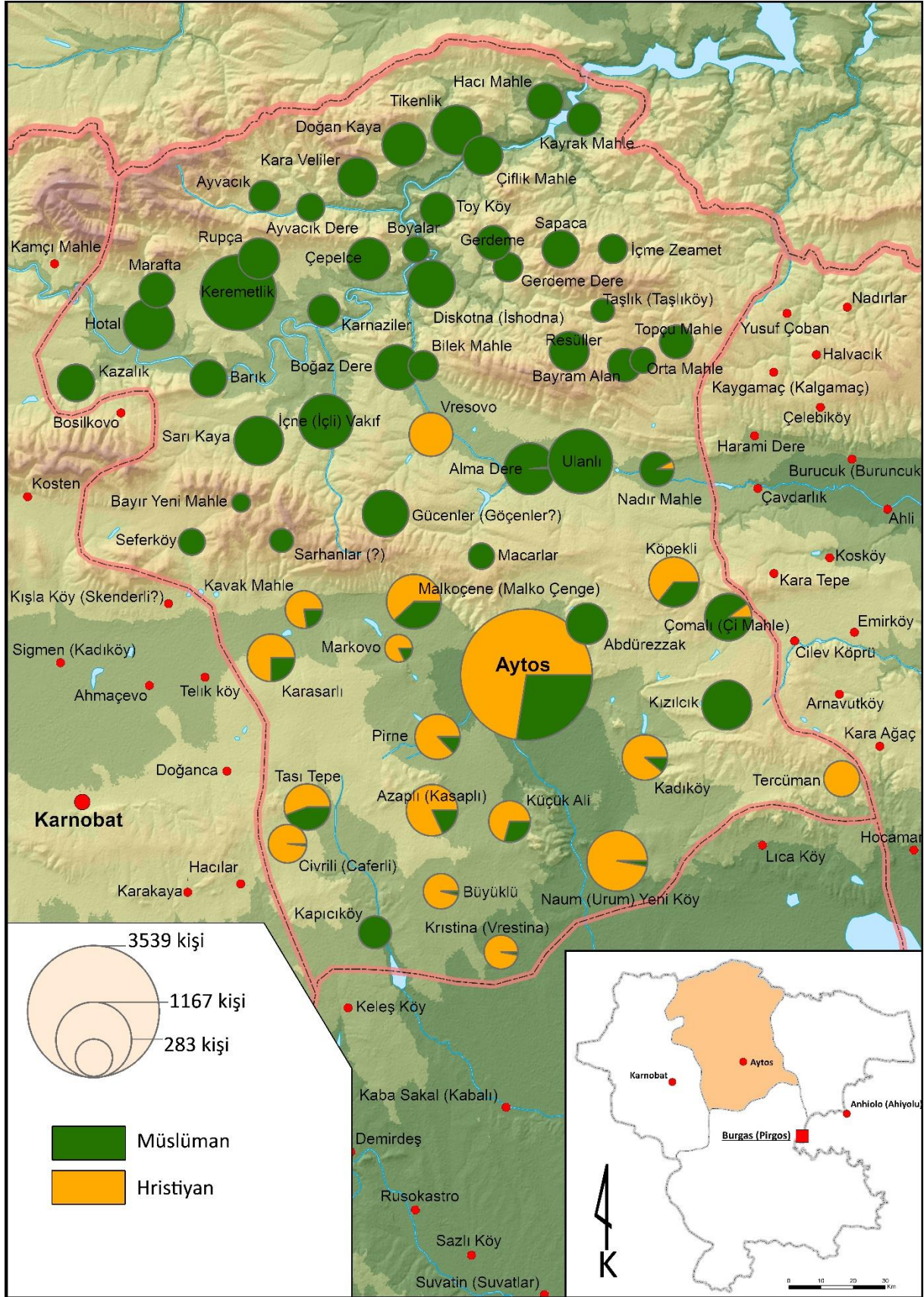
İlçenin Aytos şehir merkezi dışında nüfus miktarı 1000'i aşan tek yerleşimi olan Keremetlik 1167 kişilik nüfusu ile toplam ilçe nüfusunun % 4,7'sini oluşturmaktadır. Keremetlik köyünün tamamı Müslüman ve ana dili Türkçe olan nüfustan oluşmaktadır.

Aytos ilçesinde doğum yeri Burgaz dışında olanların oranı % 6,8 ile oldukça düşüktür. İlçe sınırları içerisinde göçmen olarak adlandırabileceğimiz nüfusun yerleşme nüfusuna oranının en yüksek olduğu köyler 156 nüfuslu Markovo (% 59) ve 237 nüfuslu Kristina (% 49) köyleridir (Harita 6).

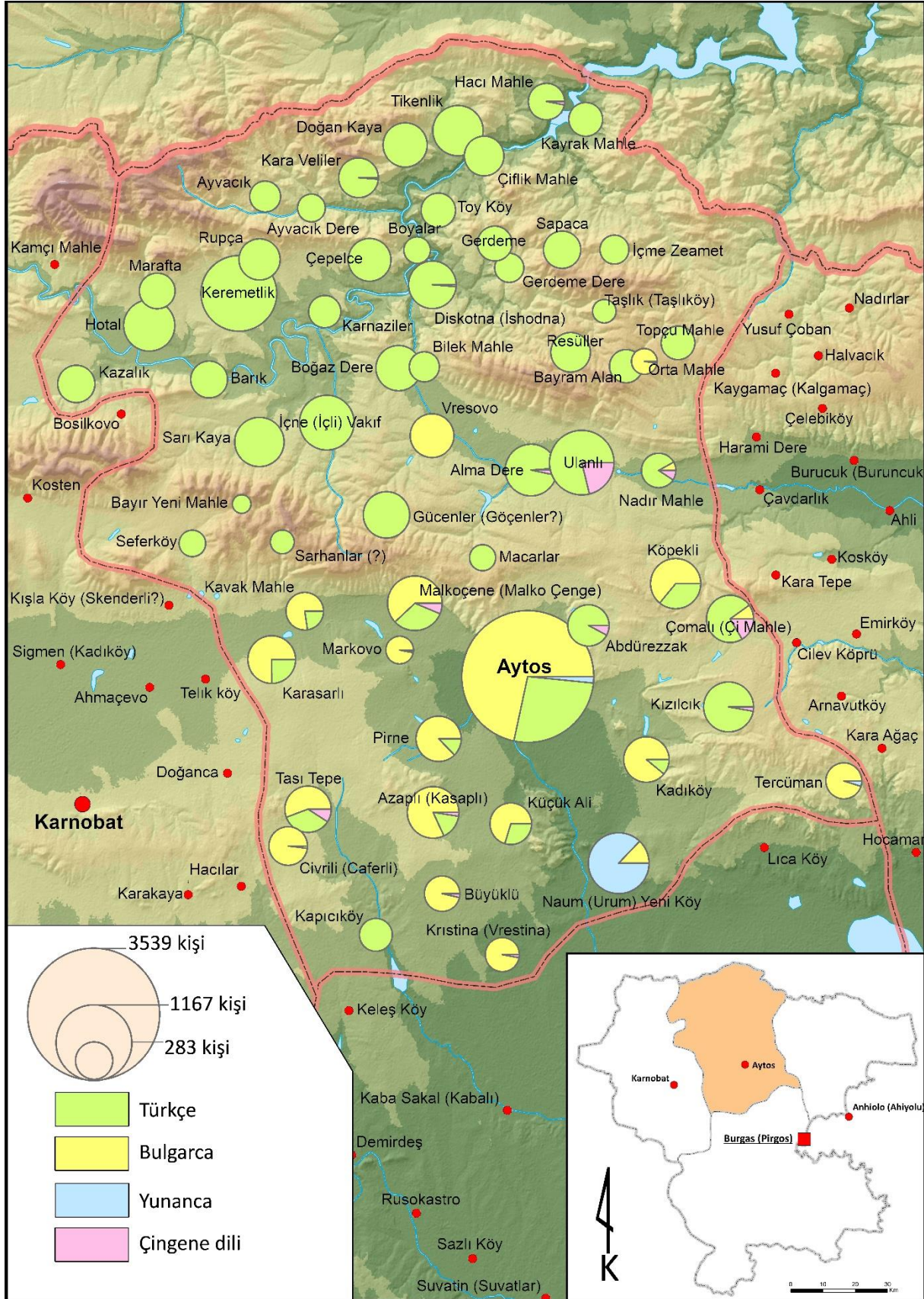
Tablo 3. Aytos ilçesinin din, dil ve doğum yerine göre nüfus yapısı

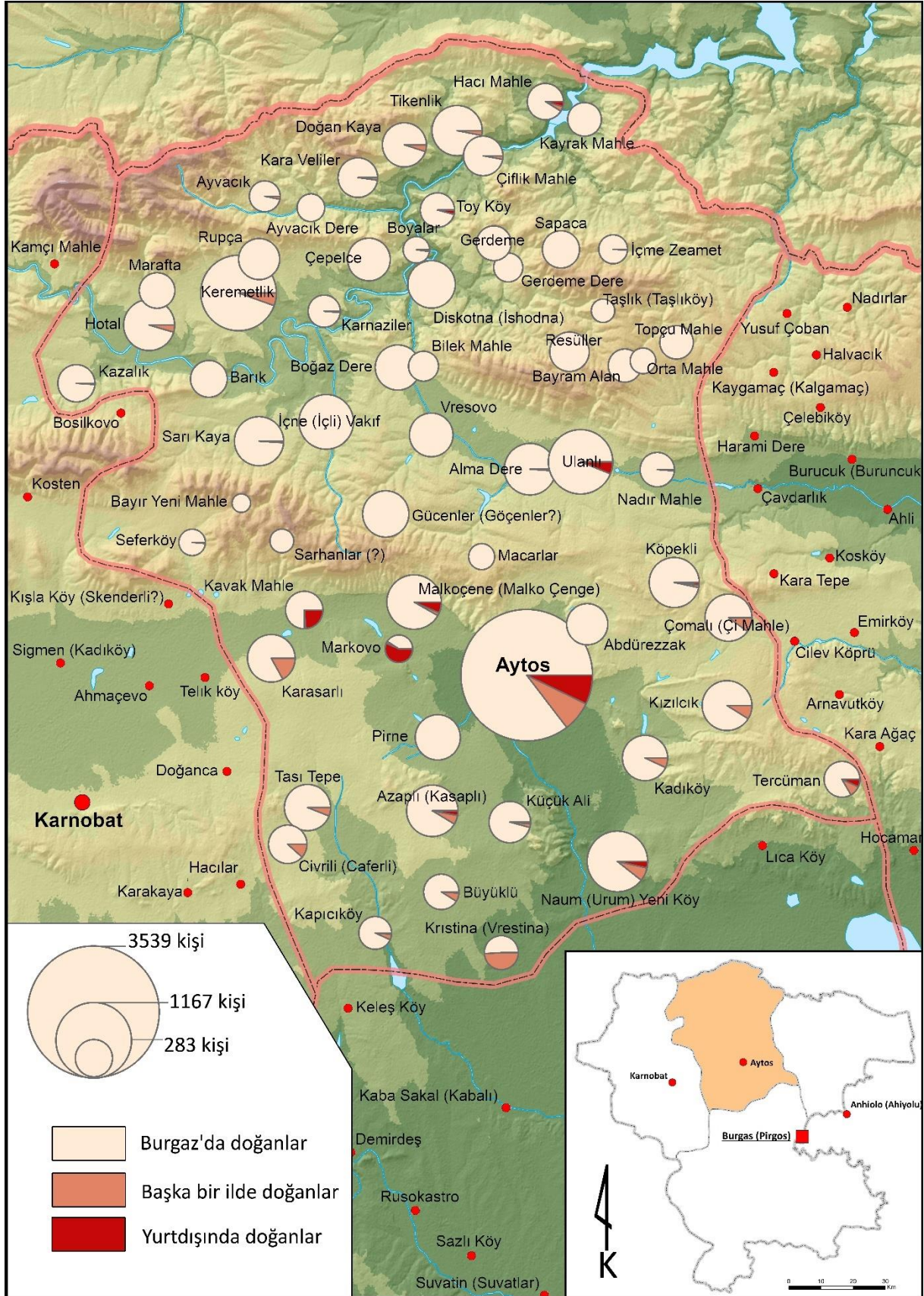
	DİN			DİL				DOĞUM YERİ			TOPLAM		
	Ortodoks	Müslüman	Diğerleri	Bulgarca	Türkçe	Yunanca	Çingenece	Diğerleri	Aynı İlçe	Başka Bir İlçe		Başka Bir İl	Başka Bir Ülke
Azaplı	444	98	0	444	85	0	13	0	421	74	31	16	542
Civrili	298	6	0	298	6	1	0	0	231	36	35	2	304
Büyükülü	246	10	0	244	1	2	9	0	205	28	20	3	256
Kristina	230	7	0	229	0	3	7	0	90	30	116	1	237
Tas Tepe	244	194	0	244	154	4	40	0	296	116	26	0	438
Kapıcı köy	0	220	0	0	220	5	0	0	168	37	12	3	220
AYTOS	2514	952	73	2459	921	6	10	95	2738	285	262	254	3539
Aptarazzak	2	346	0	2	319	7	27	0	347	0	0	1	348
Macalar	0	139	0	0	139	8	0	0	138	1	0	0	139
Pirne	365	53	0	365	53	9	0	0	341	74	1	2	418
Alma Dere	8	535	0	6	516	10	18	1	523	11	6	3	543
Ulanlı	1	846	1	0	666	11	179	2	780	14	2	52	848
Bayram Alan	1	224	0	1	224	12	0	0	222	2	1	0	225
Orta Mahle	0	135	0	132	0	13	3	0	134	1	0	0	135
Topçu Mahle	0	230	0	0	230	14	0	0	181	47	2	0	230
Padır Mahle	18	209	15	19	195	15	22	6	191	47	3	1	242
Vresovo	390	0	0	390	0	16	0	0	344	41	2	3	390
Göçeler	0	437	0	0	437	17	0	0	415	22	0	0	437
Bağaz Dere	1	416	0	1	416	18	0	0	358	59	0	0	417
Bilek Mahle	0	183	0	0	183	19	0	0	149	34	0	0	183
Resiler	0	318	0	0	318	20	0	0	278	40	0	0	318
Gerdeme	0	247	0	0	247	21	0	0	247	0	0	0	247
Kayrak Mahle	0	233	0	0	233	22	0	0	233	0	0	0	233

Çiflik	2	318	0	2	318	23	0	0	281	30	9	0	320	
Toy Köy	0	242	0	0	242	24	0	0	219	13	0	10	242	
Diskotna	1	461	0	1	452	25	6	3	396	65	1	0	462	
Taşlık	1	112	0	1	112	26	0	0	96	16	0	1	113	
Gerdeme dere	0	172	0	0	172	27	0	0	129	43	0	0	172	
Sanaca	1	283	0	1	283	28	0	0	281	2	1	0	284	
İçme Zeyamet	1	169	0	1	169	29	0	0	136	32	2	0	170	
Kazılıcık	0	508	0	0	494	30	14	0	393	70	45	0	508	
Çomal	44	402	6	44	327	31	73	6	355	49	45	3	452	
Cilev Köprü	2	107	0	2	107	32	0	0	87	15	7	0	109	
Köpekli	330	184	0	328	184	33	0	0	481	16	8	9	514	
Tercüman	263	0	0	250	0	34	0	0	197	22	26	18	263	
Kermetlik	4	1155	8	4	1155	35	0	8	961	134	63	9	1167	
Hotal	0	529	4	0	529	36	0	4	463	46	24	0	533	
Marafta	0	259	0	0	259	37	0	0	259	0	0	0	259	
Rupça	0	345	0	0	345	38	0	0	302	38	3	2	345	
Ayvacık	1	193	0	1	193	39	0	0	186	2	6	0	194	
Ayvacık Dere	0	157	0	0	157	40	0	0	155	2	0	0	157	
Karnaziler	0	212	0	0	212	41	0	0	187	22	3	0	212	
Çenence	2	370	0	2	370	42	0	0	356	11	3	2	372	
Malkoçene	376	230	0	375	192	43	38	0	433	123	11	39	606	
Markovo	128	28	0	124	2	44	0	28	44	20	4	88	156	
Karasarlı	349	116	0	349	116	45	0	0	356	30	79	0	465	
Kavak Mahle	223	65	0	222	65	46	0	0	210	6	4	68	288	
Tatar Yeni	0	156	0	0	156	47	0	0	138	17	0	1	156	
Naum Yeniköy	730	22	0	94	4	48	0	19	620	52	54	26	752	
Kadıköy	374	46	0	371	46	49	0	0	362	29	29	0	420	
Küçük Ali	250	103	0	244	103	50	0	4	295	43	10	5	353	
Sarı Kaya	2	487	5	2	487	51	0	5	488	1	5	0	494	
Naryak	1	271	4	1	271	52	0	4	272	2	2	0	276	
Sarhanlar	0	115	0	0	115	53	0	0	114	0	1	0	115	
İçli Vakıf	1	603	4	1	603	54	0	4	604	0	4	0	608	
Sefer Köy	0	143	0	0	143	55	0	0	132	9	2	0	143	
Bayır Yeni Mahalle	0	70	0	0	70	56	0	0	68	2	0	0	70	
Kazalık	1	282	0	1	282	57	0	0	263	17	3	0	283	
Tekenlik	2	514	0	2	512	58	0	2	466	30	16	4	516	
Doğan Kaya	2	395	1	2	396	59	0	0	351	27	20	0	398	
Kara Veliler	0	321	0	0	317	60	4	0	277	37	7	0	321	
Emir Mahle	0	49	0	0	49	61	0	0	39	9	1	0	49	
Hacı Mahle	1	269	0	1	261	62	8	0	220	26	12	12	270	
Boyalar	1	143	0	1	143	63	0	0	138	2	1	3	144	
TOPLAM		7855	16644	121	7261	15976	2016	471	191	20840	2109	1030	641	24620

Harita 4. 1887 yılı Aytos ilçesi yerleşmelerinde nüfusun dini yapısı

Anhialo ilçesi

Burgaz'ın kuzeydoğusundaki Anhialo ilçesinin toplam nüfusu 20607 kişidir. % 68 ile nüfusun çoğunluğunu Hristiyan Ortodoksların oluşturduğu ilçede ana dili Yunanca olanların oranı % 36,6, ana dili Bulgarca olanların oranı ise % 31'dir. Müslümanların oranı % 31 iken ana dili Türkçe olanlar % 29'dur. Ana dili Çingenece olanların oranı ise % 2,8'dir.

İlçenin en büyük yerleşim yeri ilçenin de yönetim merkezi olan Anhialo'dur. Toplam nüfusu 4954 kişi olan şehir toplam ilçe nüfusunun % 24'ünü oluşturmaktadır. Anhialo şehir nüfusunun % 94,3'ü Hristiyan Ortodokslardan oluşurken Ortodoks nüfusun büyük bir çoğunluğunun ana dili Yunanca'dır. Ana dili Yunanca olanların şehir nüfusu içerisindeki oranı % 77,7 iken ana dili Bulgarca olanların oranı % 16,5'tir. Şehir nüfusunun % 5,4'ü Müslümanlardan oluşurken bunların tamamının ana dili Türkçe gözükmektedir (% 5,3) (Tablo 4, Harita 7, Harita 8).

İlçenin ikinci büyük yerleşimi deniz kıyısında bulunan Mesemvria'dır. Toplam nüfusu 1739 kişi olan yerleşimin tamamına yakını (% 96) Hristiyan Ortodokslardan oluşmaktadır. Ortodoks nüfusun tamamına yakınının ana dili Yunancadır. Mesemvria'da ana dili Yunanca olanların oranı % 86 iken ana dili Bulgarca olanların oranı % 9'dur. Ana dili Türkçe olanlar ve Müslümanların oranı ise % 4'tür.

İlçenin üçüncü büyük yerleşimi kuzeyde bulunan Erkeç'tir. Erkeç tamamen ana dili Bulgarca olan Hristiyan Ortodoks nüfustan oluşmaktadır (% 99,8).

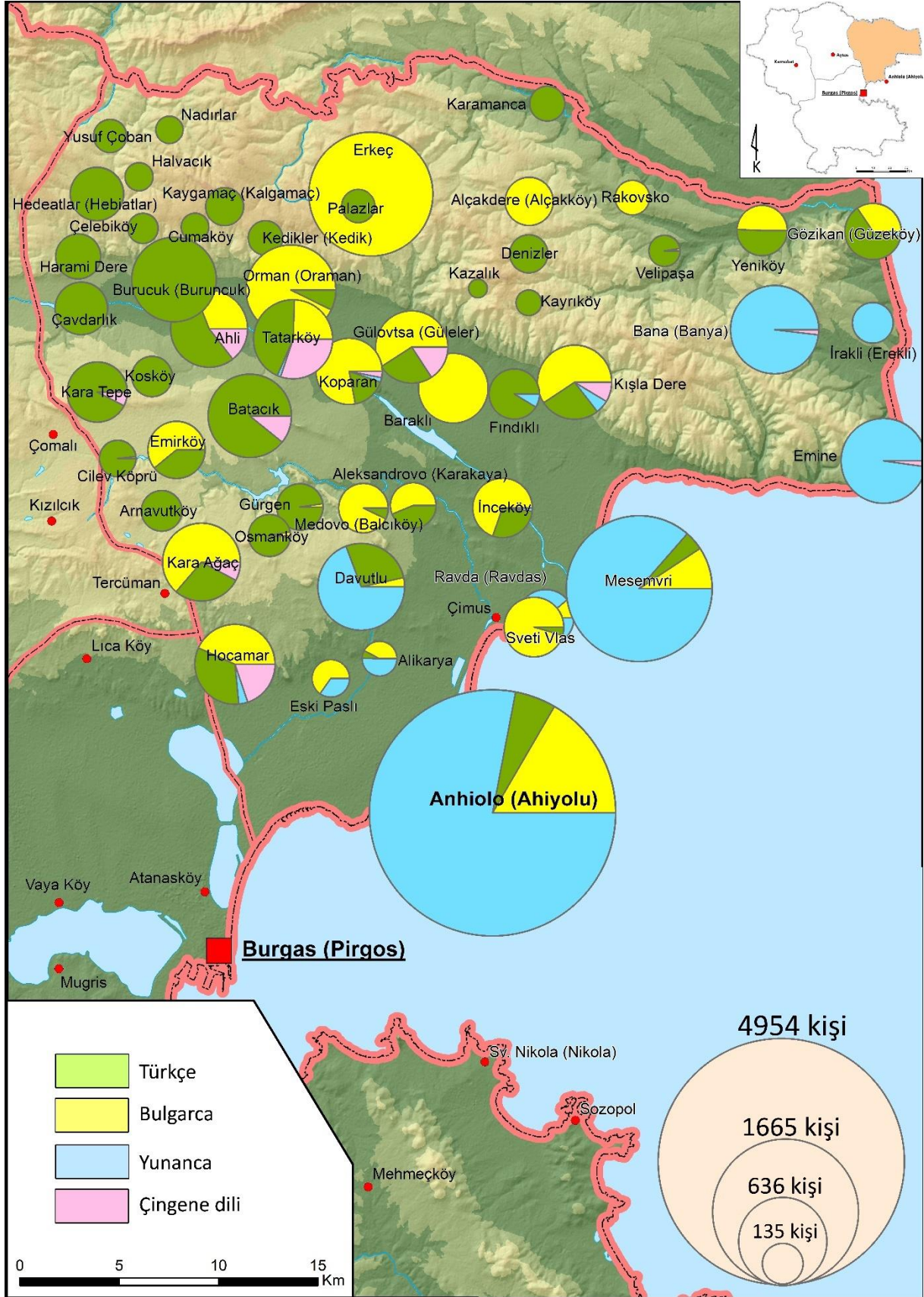
İlçe genelinde göç oranları oldukça düşük gözükmektedir. İl dışında ve yurt dışında doğanların oranı ilçe geneli için % 8,7'dir. Büyük oranda göçmenlerden oluşan köyler Medovo (Balci köy), Aleksandrovo ve Rakovsko köyleridir (Harita 9).

Tablo 4. Anhialo ilçesinin din, dil ve doğum yerine göre nüfus yapısı

	DİN			DİL					DOĞUM YERİ				TOPLAM
	Ortodoks	Müslüman	Diğerleri	Bulgarca	Türkçe	Yunanca	Çingenece	Diğerleri	Aynı İlçe	Başka Bir İlçe	Başka Bir İl	Başka Bir Ülke	
ANHİALO	4672	266	16	820	265	3848	0	21	4199	274	198	283	4954
Ahlı	150	335	0	150	265	0	70	0	355	123	7	0	485
Burucuk	5	578	1	5	576	2	0	1	518	62	4	0	584
Çavdarlık	0	219	6	0	218	0	1	6	217	8	0	0	225
Cuma Köy	0	62	0	0	62	0	0	0	40	21	1	0	62
Orman	615	48	0	612	48	3	0	0	624	35	2	2	663
Tatarköy	202	309	0	125	225	7	154	0	443	48	1	19	511
Bana	624	12	0	6	0	618	12	0	612	16	7	1	636
Emine	575	15	0	2	2	573	13	0	568	12	3	7	590
İraklı	135	0	0	0	0	135	0	0	127	3	5	0	135
Gözikan	96	163	0	89	163	7	0	0	179	18	15	47	259
Yeniköy	102	105	0	102	105	0	0	0	139	32	25	11	207
Veli Başa	2	77	0	2	77	0	0	0	63	7	9	0	79
Rakovskovo	98	0	0	98	0	0	0	0	25	30	25	18	98
Baraklı	398	0	0	395	0	3	0	0	378	6	7	7	398
Gülovtsa	277	150	0	217	92	2	58	58	308	63	46	10	427
Funduklu	18	189	0	0	189	18	0	0	183	9	12	3	207

1887 Nüfus Sayımına Göre Bulgaristan Burgaz İlinde Etnik Yapının Mekânsal Dağılımı

Kayrı köy	0	53	0	0	53	0	0	0	53	0	0	0	53
Kaşlı Dere	293	157	0	267	118	26	39	0	323	29	6	92	450
Kazalık	0	28	0	0	28	0	0	0	27	1	0	0	28
Koparan	288	71	0	280	60	8	11	0	264	66	11	18	359
Batacık	7	555	5	5	495	2	60	5	441	104	22	0	567
Kos Köy	0	133	0	0	133	0	0	0	119	14	0	0	133
Medovo	186	14	0	183	14	0	0	3	55	33	20	92	200
Emirköy	163	104	0	162	104	0	0	1	120	60	61	26	267
Kara Tepe	1	294	0	1	272	0	22	0	280	11	2	2	295
Arnavut Köy	0	135	0	0	135	0	0	0	132	2	0	1	135
Davutlu	448	166	1	21	168	426	0	0	388	81	118	28	615
Alekariya	92	7	0	42	7	50	0	0	63	19	13	4	99
Aleksandrovo	96	74	0	95	74	1	0	0	60	45	2	63	170
Eski Paşlı	115	0	0	75	0	40	0	0	14	12	65	24	115
Hocamor	243	280	0	225	173	19	103	3	411	34	32	46	523
Kara Ağaç	317	178	0	313	140	4	38	0	473	10	3	9	495
Osman köy	6	138	0	4	138	2	0	0	134	9	0	1	144
Geogren	4	171	0	4	171	0	0	0	150	21	3	1	175
Erkeç	1254	1	0	1252	1	2	0	0	1217	17	17	4	1255
Kaygamaç	0	117	0	0	117	0	0	0	117	0	0	0	117
Kedikler	0	96	0	0	96	0	0	0	96	0	0	0	96
Topaçlar	0	34	0	0	34	0	0	0	32	0	2	0	34
Palazlar	0	90	0	0	90	0	0	0	85	5	0	0	90
Denizler	0	118	0	0	118	0	0	0	104	6	8	0	118
karamanca	0	100	0	0	100	0	0	0	78	11	9	2	100
Alçak Dere	189	0	0	189	0	0	0	0	183	4	2	0	189
Mesemvriya	1665	74	0	162	74	1503	0	0	1553	90	32	64	1739
Ravda	261	0	0	29	0	232	0	0	229	21	6	5	261
Sveti Vlas	278	13	0	278	13	0	0	0	277	0	12	2	291
Çimus	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İnce köy	207	83	0	202	83	5	0	0	214	0	75	1	290
Hedeatlar	0	232	0	0	232	0	0	0	225	5	0	2	232
Harami Dere	0	165	0	0	165	0	0	0	139	26	0	0	165
Halvacık	0	64	0	0	64	0	0	0	53	11	0	0	64
Çelebi Köy	0	74	0	0	74	0	0	0	63	10	1	0	74
Patırlar	0	60	0	0	60	0	0	0	52	8	0	0	60
Yusuf Çoban	0	89	0	0	89	0	0	0	78	8	3	0	89
TOPLAM	14082	6496	29	6412	5980	7536	581	98	17280	1540	892	895	20607

Harita 8. 1887 yılı Anhiolo ilçesi yerleşmelerinde nüfusun ana dil dağılımı

Harita 9. 1887 yılı Anhiolo ilçesi yerleşmelerinde nüfusun doğum yerlerine göre dağılımı

Burgaz ilçesi

Burgaz ilçesi Burgaz ilinin en kalabalık nüfuslu ilçesini oluşturmaktadır. İlçenin toplam nüfusu 34959 kişidir. Nüfusun % 89'u Hristiyan Ortodokslardan % 9'u Müslümanlardan oluşmaktadır. Ana dili Bulgarca olanların oranı % 73, ana dili Yunanca olanların oranı % 15 ve ana dili Türkçe olanların oranı % 9'dur.

İlçedeki en büyük yerleşim Burgaz ilinin de yönetim merkezi olan Burgaz şehridir. Burgaz şehri 5749 kişilik nüfusu ile ilçe nüfusunun % 16,5'ini oluşturmaktadır. Şehir içerisinde Hristiyan Ortodokslar % 72 ile nüfusun çoğunluğunu oluştururken ana dili Bulgarca olanlar % 37, ana dili Yunanca olanlar % 34 nispetinde bulunmaktadır. Müslümanlar şehir nüfusunun % 18'ini oluştururken ana dili Türkçe olanların oranı % 20'dir. Liman şehri olması nedeniyle diğer ilçelere nispetle daha kozmopolit bir yapıya sahip olan Burgaz şehrinde il genelinde hakim olan Ortodoks ve Müslümanların dışındakilerin oranının en yüksek olduğu yerleşim merkezi de burasıdır (% 10) (Tablo 5, Harita 10, Harita 11).

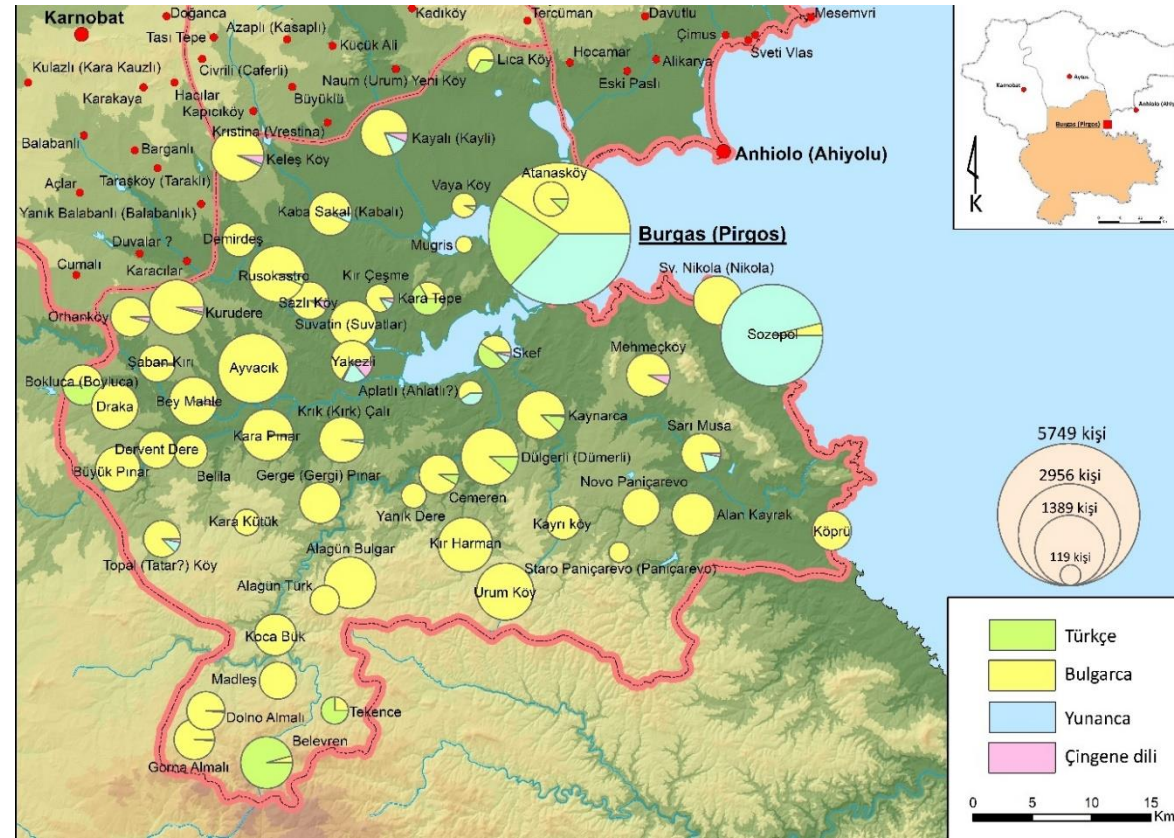
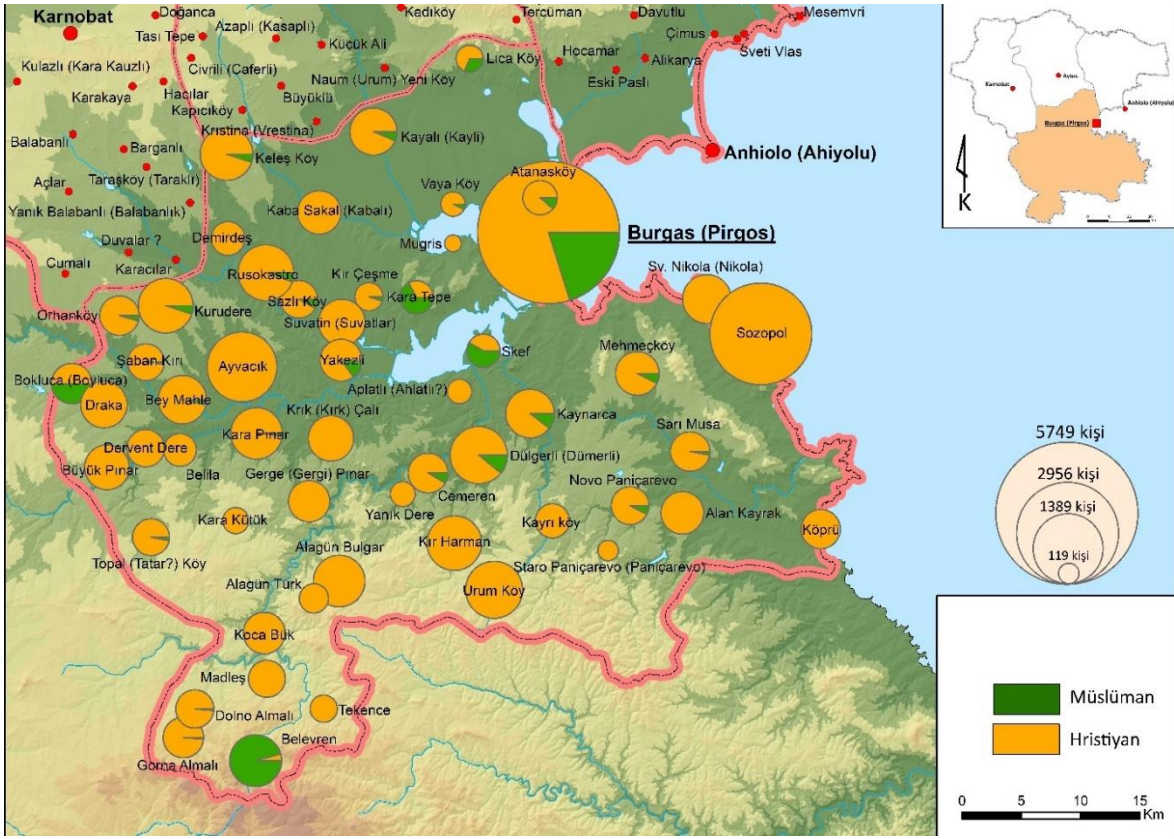
İlçe içerisinde nüfus büyüklüğü en yüksek olan ikinci yerleşim merkezi 2956 kişilik nüfusu ile Sozopol şehridir. Sozopol şehri de tıpkı Anhialo ilçesindeki Mesemvri gibi Ortodoks ve Yunan bir karakter göstermektedir. Şehrin % 99,5'i Ortodoks iken ana dili Yunanca olanların oranı % 95, ana dili Bulgarca olanların oranı % 4'tür.

İlçenin 1000 kişi üzerinde nüfusa sahip üçüncü büyük yerleşimi 1389 kişilik nüfusu ile Ayvacık'tır. Ayvacık % 99 oranında Ortodoks ve ana dili Bulgarca olan nüfustan oluşmaktadır. Burgaz il dahilindeki ilçeler arasında göçün en şiddetli yaşandığı ilçe Burgaz ilçesidir. İlçeye il dışından veya ülke dışından gelenlerin oranı % 26,5'tir (Harita 12). Yurt dışı ve il dışından gelenlerin oranının neredeyse tüm yerleşmelerde yüksek olması bu durumun sadece Burgaz kent merkezinin kozmopolit yapısıyla ilişkili olmadığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Burgaz ilçesinin din, dil ve doğum yerine göre nüfus yapısı

	DİN			DİL				DOĞUM YERİ				TOPLAM	
	Ortodoks	Müslüman	Diğerleri	Bulgarca	Türkçe	Yunanca	Çingenece	Diğerleri	Aynı İlçe	Başka Bir İlçe	Başka Bir İl		Başka Bir Ülke
Alagün Bulgar	747	0	10	747	0	0	0	10	613	52	11	78	757
Alagün Türk	243	0	0	243	0	0	0	0	78	0	4	161	243
Urum Köy	926	0	0	926	0	0	0	0	842	6	6	72	926
Kar Harman	854	0	0	854	0	0	0	0	783	16	3	52	854
BURGAZ	4168	1053	528	2137	1149	1937	0	526	2650	1103	724	1205	5749
Atanas köy	297	38	0	294	41	0	0	0	210	53	54	18	335
Vaya Köy	158	12	0	158	11	2	0	0	77	38	46	10	170
Lıca Köy	134	61	13	130	61	4	0	13	82	34	84	8	208
Mugris	80	0	0	80	0	0	0	0	26	37	13	4	80
Dervent Dere	399	0	1	399	0	0	0	1	265	21	79	26	400
Bey Mahle	644	23	0	644	0	0	23	0	533	76	30	19	667
Orhan Köy	425	20	0	425	0	0	20	0	405	12	15	13	445
Şaban Kırı	378	7	0	378	0	0	7	0	79	94	106	105	385
Bokluca	238	230	0	238	230	0	0	0	316	4	74	74	468
Draka	617	0	0	617	0	0	0	0	405	16	182	14	617
Belila	307	0	0	307	0	0	0	0	179	17	105	6	307
Büyük Pınar	572	0	0	572	0	0	0	0	427	54	74	17	572

Topal Köy	375	12	0	338	0	37	12	0	364	2	5	16	387
Dolna Almanlı	408	6	0	408	6	0	0	0	398	1	2	12	414
Madleş	388	0	1	386	0	2	0	1	372	5	2	8	389
Tekence	212	0	0	52	160	0	0	0	209	0	0	3	212
Belevren	32	732	0	32	732	0	0	0	708	2	6	47	764
Gorni Almanlı	459	6	0	456	6	3	0	0	447	12	0	6	465
Koca Bük	493	0	0	493	0	0	0	0	477	3	3	10	493
Düerli	828	101	0	823	101	5	0	0	795	31	6	42	929
Aplatlı	172	0	0	102	0	70	0	0	9	91	63	9	172
Kaynarca	605	70	0	594	73	8	0	0	259	128	19	269	675
Skef	131	181	0	121	137	24	13	17	68	154	34	56	312
Cemeren	412	38	0	412	38	0	0	0	417	6	1	26	450
Yanık dere	178	0	0	178	0	0	0	0	128	41	0	9	178
Kara Pınar	744	11	1	744	11	0	0	1	566	87	16	87	756
Ayvacak	1383	0	6	1383	0	0	0	6	449	197	168	574	1389
Yakezli	426	74	0	333	6	93	68	0	422	18	3	57	500
Krık çalı	590	1	0	512	1	13	0	65	214	84	25	268	591
Gerki Pınar	484	0	0	484	0	0	0	0	133	8	0	343	484
Kara Kütük	194	0	0	194	0	0	0	0	31	7	0	156	194
Novo paniçarevo	374	31	2	403	0	2	0	2	228	20	14	145	407
Alan kayrak	518	0	0	518	0	0	0	0	113	27	4	374	518
Staro paniçarevo	119	0	0	119	0	0	0	0	80	1	2	36	119
Köprü	438	0	0	438	0	0	0	0	99	13	0	326	438
Kayrı köy	331	1	1	330	0	0	1	2	180	40	4	109	333
Rusokastro	843	47	2	829	46	13	0	4	688	92	63	39	892
Kaba sakal	540	0	0	503	0	37	0	0	250	24	262	4	540
Kaylı	592	41	0	515	0	77	41	0	419	8	196	8	633
Keleş köy	747	40	4	726	4	13	42	6	577	104	87	23	791
Dermirdeş	325	0	0	325	0	0	0	0	101	0	180	44	325
Kar çeşme	214	12	0	189	0	24	12	1	85	0	104	12	226
Kara Tepe	103	208	2	103	207	0	3	0	138	102	65	6	313
Sazlı köy	363	32	8	371	0	0	32	0	138	39	222	4	403
Suvatits	611	2	0	606	2	5	0	0	300	12	289	12	613
Kuru dere	810	42	0	806	13	5	26	2	504	53	252	43	852
Sveti nikola	678	0	0	673	0	5	0	0	657	3	7	11	678
Mehmeç köy	502	40	0	501	0	1	40	0	424	49	4	65	542
Sarı Musa	430	13	0	354	0	76	13	0	233	16	78	116	443
Sozopol	2940	14	2	113	0	2824	14	5	2684	58	29	180	2956
TOPLAM	31179	3199	581	25616	3035	5280	367	662	22334	3171	3825	5437	34959

olarak neredeyse hiç bulunmadığı Burgaz ilçesinin doğusundaki yerleşmelerde görülen yabancı olarak adlandırabileceğimiz bu nüfus buraya özellikle Osmanlı hakimiyetinin zayıflamasının ardından muhtemel Türk göçlerinin akabinde gelen göçmenlerden oluşmuş olmalıdır. Söz konusu köylerde Bulgar nüfus ezici çoğunluğu oluştururken köy isimlerinin neredeyse tamamının Türkçe olması bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

İl genelinde Hristiyan Ortodokslar özellikle ana dili Bulgarca ve Yunanca olanlardan oluşurken, Müslümanlar ise ana dili Türkçe olan nüfustan oluşmaktadır. Bu duruma istisna teşkil eden sadece iki köy bulunmaktadır. Burgaz ilinin kuzey sınırında Aytos ilçesinde yer alan 135 nüfuslu Orta Mahle köyü Müslüman olduğu halde ana dili Bulgarca iken, Burgaz ilçesinin güneyinde Türkiye sınırında bulunan 212 kişilik Tekence köyü nüfusu Hristiyan Ortodoks olduğu halde ana dili Türkçe olan nüfustan oluşmaktadır.

Kaynakça

- Acaroğlu, M T. 2006. *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. Türk Tarih Kurumu.
- Altunan, Sema. 2005. "XVIII. Yy'da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri The Communication Network in Silistre Province in 18 Th Century Rumeli Right Branch Menzils." *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 18: 1-20.
- Aydın, M. 1992. *Şarki Rumeli Vilâyeti*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Balkanlı, A K. 1986. *Şarki Rumeli ve Buradaki Türkler*. Elhan Kitabevi.
- Birken, A. 1976. *Die Provinzen Des Osmanischen Reiches*. Isd.
- Ela Özkan. 2020. *19. Yüzyılda Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı 1839-1914*. Hiperlink.
- Насисалихоğlu, М. 2008. *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*. Bağlam Yayınları.
- Статистическо бюро. 1888. "Резултати От Преброявание На Населението в Северна и Южна България На 1 Януари 1888 Кн. 1. Бургаски Окръг." *Типо-Литография Б. Зилбер* I.

Rethinking Social Marketing and Behavioural Change in Times of Covid-19 Pandemic

Tolga Şentürk^{a, b}

Abstract

Covid 19 pandemic has clearly demonstrated the kind of social tragedies that occur as a result of the failure to impact positive behaviour change on the individuals. The misconducts during the epidemic forced the use of more effective tools for the creation of the desired behaviour of target groups. Social marketing is an approach that develops the planned behaviour more easily by identifying and removing the barriers to human behaviours. In this approach, monitoring and identifying the target group is very important to understand the barriers to behavioural change. In addition, social marketers using stakeholder theory are more likely to gain the support of the business world, who possesses great financial power and qualified human resources. However, in order to increase this possibility, the idea of creating social value in connection with Marketing 3.0 should be embedded within the mission and vision of the companies.

Keywords

Social Marketing
Social Marketing Mix
Marketing 3.0
Behavioural Change

Makale Hakkında

Received: 07.01.2021
Accepted: 26.03.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.855708

Covid-19 Salgını Döneminde Sosyal Pazarlamayı ve Davranış Değişimini Yeniden Düşünmek

Özet

Covid-19 salgını bireylerde pozitif yönde davranış değişimi ortaya çıkarmadaki başarısızlığın ne tip sosyal trajediler yaşattığını bizlere çok çarpıcı bir şekilde göstermiştir. Salgın sürecinde ortaya çıkan umursamaz davranışlar, hedef gruplarda davranış değişikliği ortaya çıkarmada daha etkili araçların kullanımını zorunlu kılmıştır. Sosyal pazarlama, davranışların önündeki engelleri tanımlayarak ve kaldırarak planlanan davranışı daha kolay geliştiren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda davranışın önündeki engelleri anlamak adına hedef grubu izlemek ve tanımlamak çok önemlidir. Bunun yanında, paydaş teorisini kullanan sosyal pazarlamacılar için, özellikle büyük mali güç ve nitelikli insan kaynağı ile iş dünyasının desteğini kazanma olasılığı daha yüksektir. Ancak bu olasılığı artırmak için de Pazarlama 3.0 ile bağlantılı olarak sosyal değer yaratma fikrinin şirketlerin misyon ve vizyonu içine yerleştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Sosyal Pazarlama
Sosyal Pazarlama Karması
Pazarlama 3.0
Davranış Değişimi

About Article

Geliş Tarihi: 07.01.2021
Kabul Tarihi: 26.13.2021
Doi: 10.18026/cbayarsos.855708

^a İletişim Yazarı: tolga.senturk@ikc.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İzmir, Türkiye. ORCID: 0000-0002-9103-3048.

Introduction

The Covid-19 epidemic, which started in China at the end of the 2019, spread rapidly all over the world, caused loss of many lives and economic gains at the international level (Cilizoglu, Dondurucu and Cetinkaya, 2020). Social distance and isolation measures taken by the states have caused the recession of almost every sector, especially services. Unfortunately the estimation of the end date of outbreak is constantly being extended.

As a result of Covid-19 pandemic, the world is going through unprecedented challenges with a period of rapid change. The economic crisis that emerged with the epidemic led to an increase in poverty and unemployment rates. Many sectors affected heavily by the pandemic, such as electronics, furniture, real estate, tourism and transportation (Deloitte, 2020). Surprisingly, Western nations were more severely affected than the countries where the epidemic first appeared and spread, such as China, Japan and South Korea. Economic support programs have been launched and implemented in almost every country to reduce the effects of the economic crisis created by the virus. Pandemic has not only affected the economy, but also the lives of people. To what extent the changes in consumer spending trends caused by Covid-19 will continue; and the productivity of the workforce, R&D activities, human capital investments in the medium and long term have been driven into an environment of uncertainty (Baker, Bloom, Davis and Terry, 2020). "Digital consumption" has been highly accelerated. For example, among the national market chains, those who made early investments in e-commerce and digitalization areas stood out compared to discount markets, especially in the beginning of the epidemic (Deloitte, 2020). The system is currently evolving faster from the mechanical world to the digital world, and IOT, machine learning, block chain and e-commerce applications affect the behaviour of manufacturers and consumers more intensely.

The acceleration experienced in digitalization in the Covid-19 outbreak require reconsidering the marketing process. Macroeconomic and cultural transformations change the behaviour of consumers and this leads to the evolution of marketing transactions. In this context, it is important to continue both product / service promotion activities during the Covid-19 pandemic period and to design the strategy / tactics and message attractiveness used in advertising depending on the crisis situation (Cilizoglu et al., 2020).

In the last seventy years, there has been a development from "product-centric marketing" (marketing 1.0) to "consumer-centric marketing" (marketing 2.0) and from there to "human-centric marketing" (marketing 3.0) (Kotler, Kartajaya and Setiawan, 2010). As seen in the George Floyd protests, governments and enterprises face great challenges in today's rapidly developing, serious social problems. In this dynamic environment, enterprises face the reality of providing solutions to people's problems, even if their main purpose is not to do so.

Covid-19 has shown us very vividly the kind of tragedies that occur, as a result of the failure to reveal positive behaviour change on the individuals. During the epidemic, public displayed major negligence in the implementation of social measures administered by authorities around the globe. Asymptomatic individuals, had a significant adverse effect on the spread of the epidemic when they did not comply with the rules. These tragedies lead to the conclusion that persuasive communication is an important core competency for not only business and marketing world but also wider stakeholders such as local authorities, ministries, states and NGOs.

The Covid-19 pandemic showed us that we need to re-evaluate whether we will be able to manage the social transformation we experienced by utilizing the tools within human-oriented marketing and social marketing strategies for the sake of humanity. How can the marketers, who are in close contact with the consumers in the enterprises, generate profits and deliver solutions to people's problems persuading them towards adopting behaviours? How can the enterprises increase their brand values and compete with the competitors who do not bear social responsibility costs? How can governments and NGOs encourage desirable behaviours amongst public to address social problems? In our study, these questions will be answered from the perspective of social marketing.

Social marketing is a widely researched and adopted approach in marketing to support the solutions of social problems over the last sixty years (Kotler and Keller, 2012). However, "Community Based Social Marketing" (CBSM) practices, which are an innovative approach for problems that cause social transformation needs are being implemented in developed, developing and underdeveloped countries from the beginning of the 21st century. This new approach tries to create positive behaviours by removing barriers of target audiences and applications of behaviour change tools to act positively for a sustainable future (McKenzie-Mohr and Smith 1999; McKenzie-Mohr 2000). After the Covid-19 outbreak, it will be possible for the parties working for a healthier, safer and lovable world to perform more effective and successful activities with CBSM strategies. As a result of CBSM provides very important program activities with its tools and techniques to organize the behaviour change, regardless of the information gathering processes in the traditional commercial marketing area.

1. Social Problems and Crisis

Today, human beings face many social problems besides health problems. In many fields from racial discrimination to access to education, income inequality to environmental problems, humanity has to deal with important challenges. It is essential for a sustainable world to know these fields of struggle and to solve them by addressing them thematically. Therefore, it is necessary to create social awareness and motivate all relevant parties to take action. In this context, the business world, which has a large financial resource and qualified manpower, has important duties.

1.1. Healthy Lifestyles

Covid-19 epidemic brought the issue of health to the forefront among social problems. The findings that the healthy body reduce the risk of death, reveals the importance of healthy life. Many issues such as malnutrition, unbalanced diet, obesity, formlessness cause an unhealthy body and increase risks such as intensive care and death. The interesting thing is that these ailments are caused by a wrong but preventable lifestyle. For example, 45 percent of early deaths in the USA are caused by obesity, lack of exercise and smoking (Kotler et al., 2010). This lifestyle also puts a heavy burden on the economies of countries. Therefore, creating a positive change in people's lifestyle will not only relieve public health, but also the economy. As mentioned above, social problems should be handled thematically, and the interest and support of the business world should be provided. For example, the retail chain "Whole Foods" that advocates organic foods for healthy nutrition and "Subway" that struggles with obesity use some of its resources for the benefit of society (Kotler et al., 2010). As the sensitivity about healthy lifestyles increases in a certain sector, competitor companies also have an

interest in the subject. The increase in the number of such enterprises is very important for the emergence of the behaviour change expected from the society.

1.2. Education

Education has a primary role in coming up with solutions to structural challenges of today's society. New generations need to solve the problems faced by human beings with innovative and creative thinking skills (Chen and Chen, 2019). For this reason, 21st century skills which are developed for problem detection, analysis and solution are an important field of study (exp. Fauziah, Marmoah, Murwaningsih and Saddhono, 2020; Planna, 2019). While more retail food, frozen food and pharmaceutical companies carry out social responsibility activities in the field of health, it is seen that more information and technology companies show interest in the field of education. For example, IBM mobilizes its specialized human resources to transform the education system in many parts of the world to meet the needs of the future (Kotler et al., 2010). In this way, IBM is already investing in education to train the qualified human resources it will need in the future. The giant GSM Company Turkcell from Turkey carried out a project to increase the school enrolment rate of girls in rural areas that is called "Snowdrops Campaign". Turkcell used this social campaign to increase its brand image and also invested in new generations that can use IT products and services (Orcan, 2007).

1.3. Climate Change and Environment

One of the most known problem titles in today's world is the climate crisis and environmental problems. The warnings made by Greta Thunberg in her famous speech have turned on the warning lights of the upcoming disasters for many people. However, sufficient efforts have not yet been made to direct governments, companies and consumers towards environmentally sound actions. However, some companies, such as DuPont, Timberland and Wal-Mart, felt the pressure for better corporate strategies in areas of sustainability and the environment. These companies turned the process into competitive advantage by marketing environmentally friendly products and services in an aggressive manner before becoming publicly embarrassing (Kotler et al., 2010). Some Western countries, especially Germany, is a good example in leading the world in investing more than 50% of their electricity generation from renewable energy sources (Senturk, 2015). In order to realize the higher price consumer acceptance of this "green energy", distribution companies in these countries engaged in social marketing activities (Menegaki, 2012). Although further steps need to be taken to ensure a more sustainable environment, good examples have started to emerge in almost every environmental subtitle in recent years.

1.4. Social Injustice

Another topic that needs to be addressed in terms of social problems is social injustice. In this context, one of the most prominent subtitles is income inequality. According to the statistics of the World Inequality Database (2015), 10% of the world population constitutes rich people and achieves 52.2% of the total welfare. In other words, 90% of the world population shares only 47.8% of total welfare. This existing inequality is one of the biggest dilemmas that capitalism faces. Many other problems such as empowering families and women, promoting access to jobs, equality before the law, access to health services engage governments, companies and the general public and these problems are awaiting solutions. In this context, social entrepreneurs are implemented in many geographies of the world in order to find solutions to social problems and to create employment and economic growth (Senturk, 2019).

However, all of the above mentioned efforts and examples of good practice is still not sufficient considering the magnitude of problems. The state of “inertia” existing in governments, companies and general public continues.

2. Behavioural Change and Persuasion

Mankind interacts not only with its own species but also with all living things in the earth. Behavioural mistakes, both against his own kind and other beings, return to him as a reaction. This reaction sometimes manifests in the form of George Floyd protests, sometimes social movements towards climate change, sometimes wars, and sometimes rapidly spreading outbreaks, as in the case of Covid-19.

The phenomenon of civilization is undergoing a continuous transformation with economic and technological developments. This transformation in the civilization front shows itself in the behaviours and lifestyles of generations and different social segments. Shopping is now done through shopping malls rather than street stores. Although classical trade continues to exist, e-commerce channels are growing very rapidly. It is much more difficult to get the attention of the generation Z that is accustomed to watching the content for a minute on Instagram during the seminars or lessons. The share of digital crimes in total crime numbers is constantly increasing. Now, cyber wars and cyber-attacks have become one of the most important area in countries' security strategies.

In an era where transformation is gaining momentum with digitalization, it is also difficult to convince the public to pursue right kinds of behaviour. The main challenge here is that the parties who want to create a positive transformation are themselves experiencing the adverse effects of such transformation. Thus, failing to create adequate responses in a timely manner. This struggle includes both understanding the transformation created by digital civilization such as social media and e commerce. In this regard, a social campaign that ignores social media does not have any relevance in today's world. However, in order to use social media effectively, it is necessary to be supported by volunteer young people from the generation Z in social campaigns. Likewise, it is vital to get the involvement of strong foundations and especially the business world for financial support.

In today's world, companies need to address social problems and become involved in searching for solutions (Nalbantoglu, 2018a). The first reason for this is that consumer expectations direct companies to business ethics (Nalbantoglu, 2018b) and social responsibility today (Rundle-Thiele, 2009). The second reason is that companies are strong in terms of both financial and human resources. These powerful resources have a decisive role in the solution of social problems. The dynamism, expertise and money required to create positive behavioural change in society are available in the business world. In order to activate these resources on behalf of both the society and the company, it is necessary to switch to a human-focused marketing approach, namely marketing 3.0.

A study by Gallup in the USA revealed that a significant number of people support social activities even during the economic recession (Kotler et al., 2010). While the society is mobilizing to a great extent for social support in economic difficulties, it expects the same from the business world (Cone, 2008). According to a worldwide study, eighty-five percent of consumers prefer socially responsible brands, seventy percent say they will pay more for such brands, and fifty-five percent of them say they will recommend the brand (Kotler et al., 2010).

Although consumer expectations lead companies to deal with social problems and persuade people for positive changes, the effectiveness of the campaigns is an important discussion topic. Many studies conducted to date show that campaigns that transfer information to the society and focus on creativity do not reveal the desired behaviour change in individuals and efforts remain at the level of awareness raising (exp. Bickman, 1972; Geller, 1981; Geller, Erickson and Buttram, 1983; McKenzie-Mohr, 2000). The effect of public spots and campaign videos cannot achieve the level of influence in commercial advertisements.

For example, engaging in a new activity, such as making people walk or cycle to work, is much more difficult and complicated than making people buy something by means of advertising. There are obstacles to this new activity, such as time anxiety, security, weather conditions and road availability. The diversity and coercion of these obstacles will not likely cause sustainable behaviour perception and a real behaviour change (Celik, 2016). A different perspective and approach is required to achieve social goals. Kotler and Zaltman (1971) proposes the concept of "social marketing" to realize "planned social change". The authors suggest that marketing analysis, planning and control can be applied to find solutions to social issues. It is suggested that marketing concepts and techniques can be used effectively to solve the problems caused by the need for social change.

3. Social Marketing

Social marketing (SM) is a social change approach used to make changes within the social system and we are witnessing an increase in its application across various actors and sectors (Pykett et al, 2014). From the work of Kotler and Zaltman (1971), social marketing proposes to focus more on social benefits in marketing studies. Most definitions in that area state that what distinguishes SM from conventional marketing is that SM pursues the benefit of society (Kotler and Zaltman, 1971). In this context, it contains important similarities with the marketing 3.0 approach based on a people-oriented philosophy. "Marketing 1.0" was built on goods/services and was called "Product-Oriented Marketing". "Marketing 2.0" was built on clients and called "Consumer-Oriented Marketing". "Marketing 3.0" was built on the people's souls and was called "Value-Oriented Marketing". Each phase has its own goals, strengths and values. The purpose of 1.0 was to market goods and emerged by the "Industrial Revolution" at "Functional" value; The purpose of 2.0 was to "satisfy and retain consumers" and emerged in "functional and emotional" values by "Information Technologies"; and 3.0's purpose was "to make the world a better place" and emerged in "functional, emotional and spiritual" values by "new wave technologies" (McKie and Willis, 2012).

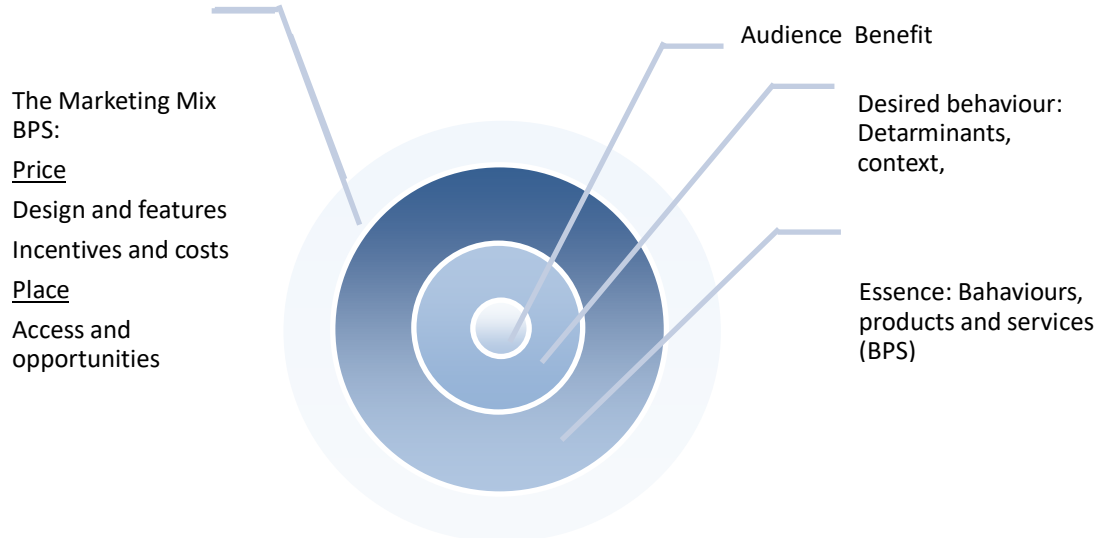
Although there is no complete consensus on the definition or conceptual explanation of social marketing, its features are more prominent. It is possible to list the basic characteristics of social marketing in terms of influencing behaviour, making the systematic process with marketing methods useful, adapting to the primary target of the users, offering positive benefits for the society by the means of cognitive campaigns, action campaigns, behavioural campaigns and value campaigns (Kotler and Keller, 2012).

It can be said that three different literatures are oriented towards social change: "social entrepreneurship", "community action research" and "social marketing" (Hamby, Pierce and Brinberg, 2017). Although these actions have a common aim to create social change, each discipline plan its actions from a different perspective. Innovative and creative problem solving approaches are needed in all countries. Social marketing as a social change

methodology including the campaigns such as breastfeeding and nutrition programs of young women (Parkinson, Russell-Bennett and Previte, 2012); reducing baby swaddling (Peattie, Peattie and Thomas, 2012); reducing alcohol use (Buyucek, Kathy and Rundle-Thiele, 2018; Duong, Brenna, Parker and Florian, 2015; Tapp, Pressley, Baugh and White, 2013; Hyman, Shabbir, Chari and Oikonomou, 2014) and fighting against AIDS (Low-Ber and Stoneburner, 2003) applied in a wide range. These big social problems require detailed behavioural change programs aiming individual and society. In this framework, the social marketing approach needs to be defined with the correct criteria for social change. Andreasen (2002) listed six criteria used to define an approach that can be called social marketing as follows:

- a. The target is voluntary behaviour change.
- b. Projects consistently conducts target audience research.
- c. A careful division is made for the target audiences.
- d. The central argument for each impact strategy involves the attraction and motivation change with the target audiences.
- e. The strategy basically uses all 4p components of marketing. It is not only content and advertising.
- f. Attention is paid to the fight against the desired behaviour.

With these six criteria in mind, an “integrated social marketing model” that has four components can be apply to a target community or priority segment of the population (Figure 1).

Source: Manikam and Russell-Bennett (2016).

Figure 1: An integrative social marketing model

Andreasen (2002) points out that social transformation efforts do not have to include all six criteria under the heading of social marketing. However, activities that consist only of communication campaigns are not social marketing. As Hastings (2003) and Desai (2009) stated, just as the commercial form of marketing has a critical role in conventional and generic marketing, it has the same critical role in social marketing. As stated in the definition of Kotler

and Zaltman (1971) for the first time, while social marketing creates social change, it uses the product, price, promotion and distribution functions in the conventional marketing mix, conducts market research, plans, implements and controls marketing programs (see Table 1 to clarify the differences).

Table 1. Comparison of Conventional Marketing Mix and Social Marketing Mix

Traditional Marketing Mix (7p)	Social Marketing Mix (8p)
1. Product/Service: Diversity, quality, design, size, brand, packaging, warranty cover etc.	1. Product/Service: Offer (Activation for social benefit)
2. Price: List price, discounts, maturity options, payment conditions etc.	2. Price: Relationship Cost (in terms of time, effort, psychological barrier and disturbance)
3. Distribution: Sales channels, transportation, logistics activities etc.	3. Location: Channels to reach to the consumers for information and education
4. Promotion: Sales promotion, advertisement, PR, personal sales, internet etc.	4. Promotion: Social communication, visible and measurable results for trust building (applications such as a mayor's letter, use of local press, telephone messages)
5. People: Participants, personnel, customers, co-creation etc.	5. Public Opinion: Target audience, secondary target audience, policy makers, social networks, citizen participation, word of mouth communication, support of celebrities, politicians, focus groups and common analysis.
6. Physical evidence: Service environment, sound, appearance, smell, touch, taste.	6. Partnerships: Inviting successful businessmen, government, local governments and universities.
7. Process: Service plan, process design, CRM technologies, online services	7. Policy: Legislation and institutional framework, access to information and support.
	8. Money control: Funds will come from supports, donations and purchasing volunteers.

Source: Developed from Menegaki (2012).

Various marketing programs are designed in Social Marketing studies. Integrated social marketing communication is one of them and is carried out within the framework of three principles named as consistency, integration, and emphasis on change in the behaviours (Alden, Basil and Deshpande, 2011; Nair and Nair, 2012). In these principles, the practitioners use different communication tools such as round tables, meetings, visits, multimedia channels first to disseminate their message permanently; promotion is combined with the other "Ps" of the marketing mix (product, price and place). In the third phase, target group motivation actions puts on practice. In social marketing campaigns, using integrated behaviour change

communication (IBCC) has more effect on the outputs. Moreover, IBCC increase the effectiveness of campaign messages (Nair & Nair, 2012).

Traditional promotional efforts are often insufficient in behaviour change targeted for the society. Researchers state that knowing the benefits of an activity and its effectiveness is not enough to change the behaviour of individuals (Buyucek et al., 2018; Key and Czaplewski, 2017). Social marketing allows to understand what motivates people to start an activity that develops based on many factors rather than just change in the attitude and tries to uncover potential obstacles.

Traditional marketing techniques are used to inform the public in social marketing. The aim is to achieve a socially beneficial behaviour change, such as nutrition education (Gregson et al, 2001) and reduction of alcohol consumption (Buyucek et al., 2018). Socially responsible enterprises, non-governmental organizations and governments frequently focus on these issues (Kotler et al, 2010). A social marketing program should have bigger goals than marketing the organization itself. The main goals here are to influence the behaviour of individuals or society and to create positive behaviour change. Conventional social marketing programs, which mainly concentrate on multi-media use, can be effective in explaining issues related to sustainable behaviour development and raising awareness, but it has a limited effect in creating behaviour change (Key and Czaplewski, 2017).

Although social marketing grows as a discipline and is increasingly supported in the academic and public dimension, it creates confusion for its position and role, it is open to wrong applications and has problems in terms of achieving behaviour change goals. Common criticisms of social marketing (Buyucek et al., 2018; Brennan et al., 2015; Key and Czaplewski, 2017; McKenzie-Mohr, 2000):

- a. Poorly designed campaigns
- b. Lack of theoretical foundation,
- c. Not to engage in extensive consumer and market research prior to implementation,
- d. There is a gap between the goals and the success of social marketing practices.

In order to eliminate the criticism given above, researchers have recently been focusing on the approach of "Stakeholder Theory" with "Community Based Social Marketing" (CBSM) and emphasizes that social marketing implementation stages should be designed correctly. The target in these new approaches and effective intervention design suggestions is to eliminate the four main criticisms brought in the literature and to create an application formula that will reveal the desired behavioural change.

4. Social Marketing and Behavioural Change

Social marketing is a marketing concept that aims to raise awareness of the society. It aims to create attitude and behaviour change in the target audiences in order to deal with the problems encountered in areas such as education, health, culture, addiction and security (Coskun, 2012). However, reaching these goals by using the knowledge and experience in commercial marketing is not as easy as making the consumers purchase the products. When it comes to behavioural changes, there are many internal and external obstacles (McKenzie-Mohr, 2000). Overcoming these barriers is about changing habits and improving environmental conditions and often requires long-term action. The Covid-19 outbreak once again demonstrated this

reality to researchers. Even epidemic deaths and health system crises in many parts of the world have not been sufficient for some social groups to act in harmony with governments. For example, ultra-orthodox Jews in Israel have developed a negative reaction to the use of social distances and masks. In Turkey, opposition groups launched a twitter campaign called “#zirnikyok” (not even a penny's) against the economic support campaign conducted by the government for the people had economic damage.

Within the framework of social marketing activities, new approaches are developed or recommendations are made from existing theories in order to overcome the difficulties in gaining social support and realizing the desired behaviour change (see Buyucek et al., 2018; Brennan et al., 2015; McKenzie-Mohr and Smith, 1999; McKenzie-Mohr, 2000). One of the most effective approaches proposed to identify and overcome these challenges is McKenzie-Mohr and Smith's (1999) “Community-based Social Marketing” (CBSM) approach. The authors proposes to use the social psychology literature to achieve success in behaviour change within the framework of his proposed approach.

Community-based Social Marketing is defined as “Social Change in Marketing” (Andreasen, 2002). In traditional social marketing, attention is concentrated on social goals and ideas rather than commercial goods and services. In this concept, it is aimed to create awareness and inform the society on various topics. CBSM has emerged as an alternative to traditional knowledge-based campaigns in recent years (McKenzie-Mohr 2000). Sometimes, many good causes and factors for change can be considered, but informing people is not enough to achieve desired results. Community Based Social Marketing is a program that goes beyond education. It starts with identifying and removing benefits as well as defining obstacles to change, thus enabling an easier behaviour change (Noiseux and Hostetler, 2007, in Celik, 2016).

A marketing mix of CBSM can also be mentioned to guide the desired social change. As with general product marketing, CBSM tries to understand both the needs and wishes of the target audience and the obstacles to satisfying the community's needs and demands through intensive research. These research results are used to form the basis of the social marketing project. This plan is designed based on the social-based social marketing mix (Table 1).

Table 1. Marketing Mix of Community Based Social Marketing

Mix	Description	Important Questions
Product	Organized goods, services, behaviour or program	Which product exactly meets the needs or wishes of the target audience? Is the product suitable to meet the specific needs of the community or target audience?
Price	The cost of using the product / service to the target audience	Does it cover direct monetary costs? Do they have associated non-monetary costs (such as time and travel)? Does it include social costs (such as stamps and labels)? Can these different costs provide program effectiveness?
Place	Distribution channels of the product, warranty services purchased by target group, concrete products and related information mechanism	What is the most effective distribution mechanism? Where is the most effective physical distribution location (in the case of concrete products)?
Promotion	A mix of activities involving communicating with the target group and persuading them	What is the best communication tool (one-to-one relationship, advertisement, promotion)? How to achieve the most effective positive communication? What are the most effective media tools (multimedia, printed materials, internet)?

Source: Farmer, et al., 2002; in Celik, S. 2016. A new method of social marketing: Community based social marketing". *Journal of Human Sciences*, 13(2), 3057-3072.

The author made two important contributions to CBSM's social marketing approach. First, he said that social marketing campaigns are mostly based on information and showed that such campaigns have a very limited effect on bringing about change. Secondly, he proposed methods on how to identify the needs and wishes of communities and the obstacles they face. The campaign stages McKenzie-Mohr and Smith (1999) recommends to social marketers are as follows:

- a. Choosing the desired behaviour,
- b. Defining the barriers to behaviour and the benefits of behaviour,
- c. Developing strategies
- d. Pilot implementation,
- e. Wide application and evaluation.

In the CBSM program, first the desired behaviour should be studied. Once this behaviour has been identified, the target audience needs to be fully understood and known. In this program, the desired behaviour is selected and then the obstacles to people's positive behaviour are identified. Strategies are developed to provide more effective program effectiveness to overcome the benefits and obstacles to be achieved through change. Behaviour change tools are used to ensure the effectiveness of the change in behaviour and to be applicable. In the next stage, the strategy is used, that is, a pilot implementation is carried out. Finally, a community strategy is implemented and measurable results (such as decrease in alcohol consumption, tobacco use and increase in financial resources transferred) are collected (Kennedy, 2010; McKenzie-Mohr, 2000).

The effectiveness and power of the Community Based Social Marketing approach, which moves through these stages, can be addressed under four headings (Tabanico and Schultz 2007, in Celik, 2016):

- a. The decisions made at each stage of the program development process, starting with the design, are based on empirical data. This situation is not based on excessive intuition and offers the opportunity to make existing data efficient and to establish solid foundations for effective program development.
- b. This program can be tested with a small scale pilot application before performing a large scale application. Pilot implementation offers the opportunity to work as a cost-saving mechanism. Therefore, there is an opportunity for working teams to develop by trying different approaches until the reliability of the work is assured.
- c. The CBSM approach measures program evaluation. Solid data is obtained to prove the effectiveness of the program by continuing to evaluate until the program is concluded.
- d. CBSM focuses on behaviour. In recent years, studies focused on intent and attitude rather than behavioural results. However, there are findings that attitudes and intentions can change without a change in behaviour, and attitudes are more flexible in activating the messages than behaviours.

Although mass media are used effectively in social marketing approach, these tools may not always be used to change behaviour. Time, information, target audience and cost factors can limit applications. CBSM has been developed to overcome these restrictions. With CBSM tools and techniques, program effectiveness can be provided to organize behavioural change regardless of information gathering environments in the traditional commercial marketing area (Pickens 2002: 19).

The pragmatic approach of modern social marketing campaigns facilitates behaviour change compared to traditional education methods (McKenzie-Mohr and Smith, 1999). The primary advantage of CBSM is to start with human behaviour and to choose appropriate tactics accordingly. It is seen that Community-based Social Marketing has successfully closed the gap between knowledge and action. Brennan et al. states in their study, "*Strengthening Social Marketing Research: Harnessing Insight Through Ethnography*" (2015) that the research method using ethnography will provide an important benefit in the Community-based Social Marketing approach. The authors underline that ethnography discipline offers a deeper view of understanding human behaviour.

According to researchers, the research repertoire of social marketers has to go beyond scientifically proven data, population charts and studies on focus groups. The authors state that social marketing as a discipline is constrained by scientific hypotheses whose validity is questionable and therefore misses the goal of creating an effective social change. According to Brennan et al. (2015), having ideas about human behaviour needs investigation tools that examine the deep ecological context of human actions. According to the authors, ethnography may produce wide sociological insights that capture the public area through the perspective of the consumer, but to date, efforts to utilize ethnography in social marketing have remained very weak. However, ethnography offers an important social marketing research method for deep understanding of social and cultural experiences that are the manifestation of human existence and provides a meaningful interaction. This method offers a useful method for identifying the obstacles to the behaviour in CBSM and determining the benefits of behaviour change. Therefore, social marketers can use the ethnography discipline as suggested by Brennan et al (2015).

Social marketing as a social change methodology targets the solution of many social problems from nutrition programs that support young women breastfeeding their babies (Parkinson et al., 2012); drinking (Buyucek et al., 2018) and reducing alcohol use (Duong et al., 2015; Tapp et al., 2013) to preventing child abuse (Hyman et al., 2014). All of these problems are big issues that show behaviour change interventions need to go further targeting the individual and consider the social system in which behaviour occurs. The basis of the achievement of a SM program lies in the strategic integration of deep cultural research and social response program planning, based on the social reality of the target group (Brennan et al., 2015).

In the meantime, the social change plan should go further individual behaviour change under limited conditions. Researchers should focus on the social system at the regional level and the larger picture showing the society. In this respect, the ethnography discipline offers beneficial research perspectives and techniques to social marketers. The discipline in question observes real behaviour and then helps to understand the underlying causes of this behaviour (Agafonoff, 2006). Ethnographic techniques are used to analyse the internal mechanisms of the social network in which behaviour occurs. Thus, marketers and social researchers have a tool that eliminates uncertainties and designs a unique strategy for behavioural ecology.

Another important factor that should be emphasized by the actors who aim for behavioural change in social marketing is stakeholders. Stakeholders refer to the parties that affect the activities of a firm or institution or are affected by the related activities (Freeman, 1984). Stakeholders play an important role generating (product), financing (price), dissemination (place) and awareness (promotion) of the ideas that create behavioural change. Underlining the important roles that stakeholders can undertake in achieving their social marketing activities and their contributions, Buyucek, Kubacki, Rundle-Thiele and Pang (2016) proposes the use of "Stakeholder Theory" in SM. The purpose of the stakeholder theory is to gain the support of the target stakeholders in order to maintain its competitiveness through understanding the "needs and concerns" of that groups (Buyucek et al., 2016). The stakeholders support helps to increase the performance of the firm and its sustainability.

There are many stakeholders that affect the survival of a company and affected by a company's survival. Stakeholders' concerns about participating in the planned activities can lead to poor performance and even failure. For this reason, successful companies tend to consider stakeholders in the decision making process (Kotler et al., 2010). Stakeholder engagement is a

very important factor in social marketing as well as in the business world. In implementation phase of social marketing programs, marketers face hard problems defined in the management literature, such as time, finance, human resources and natural resources constraints. These restrictions limit the ability of social marketers in practice. Therefore, there is a need for stakeholders to support the elimination of these constraints. Each SM program has its own targets, context, human and financial resources. Therefore, participation in social interventions should be taken into account and defined depending on the availability, access and opportunities of stakeholders.

Social marketing approach always force implementers to interact with multiple stakeholders. The benefits of gaining support of different stakeholders in SM interventions can be listed as follows (Buyucek et al., 2016; Kotler et al., 2010):

- a. Including different stakeholders can increase loyalty to behaviour change,
- b. In an era where consumers are no longer in isolation and interact with each other through digital media, volunteer participation in actions can be increased.
- c. The network strength of the stakeholders can support the promotion and awareness activities.
- d. Financial and human resource needs can be met.
- e. Support of public authority at local and national level can be provided.

Along with these benefits, Hastings (2003) draws attention to the difficulty of determining which stakeholders will be prioritized and how these stakeholders will be evaluated. The author states that the behaviour change did not happen overnight, thus requiring long-term planning. In this framework, stakeholder theory provides the necessary support for the determination and management of communications and relationships among multiple stakeholders that play a role in SM programs.

Given that behaviour is effected by many environmental factors that can be shaped by different stakeholders, efficient coordination is needed to achieve synergies between different stakeholders. However, participation of stakeholders in SM programs poses several challenges. Considering that implementers are under high pressure of financial resources for limited time and interventions, careful stakeholder management practices are needed (Buyucek et al., 2016). Understanding which stakeholders should be involved in the process and at which stage these stakeholders should support the SM process (e.g. formative research, implementation and evaluation) can give an idea of why some interventions have changed behaviour (and why others have not changed). Formative research, implementation and evaluation stages are defined by leading SM academics as key levels in the SM process. Therefore, if social marketers determine the stakeholders they will include in these stages in advance and actively involve them in the activities related to each stage, the behaviour change they want will be easier to achieve.

Finally, it should be noted that social marketing should not act only for the function of bringing stakeholders together for a specific social purpose. Social marketing should go beyond this and strive for each stakeholder to follow and appreciate social value creating practices in their own sector and in different sectors. For example, it is very important that a business, NGO or government agency is able to appreciate good practice examples of a competitor or partner working in the same field. This mental transformation is essentially a behaviour that glorifies

the appreciating party not the opposite side. Because the institutions that congratulate and appreciate their opponent or partner will increase their brand values and images by revealing that they value social enterprises. These positive messages will also create an atmosphere of co-operation on social issues and the possibility being of stakeholder will be strengthened. It is better understood how sensitive and valuable human life is during the Covid-19 outbreak. For this reason, it is now time to implement a general mentality transformation with approaches such as social marketing and marketing 3.0.

5. Conclusions and Discussions

During Covid-19 outbreak, governments, companies, NGOs and the rest of the interest groups should understand that their institutional values have positive effects on the life of the human beings. In addition, they should pay attention to the business and marketing ethics because of the growing demand from the consumers (Nalbantoglu, 2018b). Creating intellectual development focusing on human development is the responsibility of social marketing. In this framework, conventional social marketing aims to inform the community about different societal issues and create awareness about them. However, Community-based Social Marketing is developed as an alternative to the awareness campaigns and developed the effectiveness of the social marketing.

The recent researches on social marketing reveals that informing people is not enough for the behavioural change in individuals. Many investigations prove that the information and creativity either has a weak effect or no effect on behaviour (Celik, 2016). Community-based Social Marketing is an approach that goes beyond the education and develop the planned behaviour more easily by describing and lifting the barriers to the behaviours as it determines the benefits. In this approach, monitoring and describing the target group is very important to understand the barriers to behavioural change. Therefore, it is very valuable for social marketers to use ethnography.

Marketing mix of (4P) CBSM is seen as an important tool to achieve desired goals and may be used for social marketers in the campaigns. Community-based Social Marketing is a very effective method for the change to create new social (McKenzie-Mohr, 2000). These new social norms will create a collective consciousness and cultural change in target communities. The support of stakeholders in the development of this cultural change will have an accelerating effect. Consequently, time, information, target audience and cost factors may limit applications. It will be easier to eliminate constraints if local and national public authorities, strong foundations, political parties, associations working on the same theme and especially the business world participate as stakeholders in the social marketing programs. This solidarity will create a multiplier effect for the social marketing goals.

It is very important to gain the support of the business world as a stakeholder for social marketers. In this framework, corporate social responsibility actions might be seen as support tool. However, corporate social responsibility is not enough to meet the social needs required by society (Rundle-Thiele, 2009). Because in this approach, executives see social cases as a responsibility, not an opportunity to grow and differentiate. If companies really want to create social benefits, they have to cooperate with competitors, shareholders, channel partners, employees and customers. The approaches and theories proposed to manage the relationships among the stakeholders described above are relationship marketing, community-based social marketing and social cognitive theory (Buyucek et al., 2016). Although these theories have

been used to date, limited attention has been paid to analysing and managing relationship paradigms in social marketing interventions. Stakeholder theory which is used in business management discipline, though, may provide a new perspective to coordinate those relationships to enable the desired outcomes and to facilitate sustainability in behaviour change. Social marketers using stakeholder theory are more likely to gain the support of the business world, who possesses great financial power and qualified human resources. However, in order to increase this possibility, the idea of creating social value in connection with Marketing 3.0 should be incorporated within the mission and vision of the companies. Managers, who embed creating positive social impact in their business models, will become the most important actors in realizing desired behaviour changes among target groups for social marketers.

References

- Agafonoff, N. (2006). Adapting ethnographic research methods to ad hoc commercial market research. *Qualitative Marketing Research*, 9 (2), 115–125.
- Alden, D., Basil, M. D., & Deshpande, S. (2011). Communications in social marketing. In G. Hastings, K. Angus, & C. Bryant (Eds.), *Sage handbook of social marketing* (pp. 167–177). Los Angeles, CA: Sage.
- Andreasen AR. (2002). Marketing social marketing in the social change marketplace. *Journal of Public Policy & Marketing* 21(1): 3–13.
- Baker Scott, Nicholas Bloom, Steven Davis, Stephen Terry (2020, December). COVID-induced economic uncertainty and its consequences. Retrieved from <https://voxeu.org/article/covid-induced-economic-uncertainty-and-its-consequences?>
- Bickman, L. (1972). Environmental attitudes and actions. *Journal of Social Psychology*, 87, 323–324.
- Brennan L., Fry, M., Previte. J. (2015). Strengthening social marketing research: Harnessing “insight” through ethnography. *Australasian Marketing Journal* 23, pp. 286–293.
- Buyucek Nuray, Kubacki, K., Rundle-Thiele S., Bo Pang. (2016). A systematic review of stakeholder involvement in social marketing interventions. *Australasian Marketing Journal* 24, pp:8–19.
- Buyucek N., Kathy K., Rundle-Thiele S. (2018). Observing alcohol drinking unlicensed premises: a formative social marketing study. *Journal of Social Marketing* Vol. 8 No. 1, pp. 40-57.
- Celik, S. (2016). A new method of social marketing: Community based social marketing”. *Journal of Human Sciences*, 13(2), 3057-3072.
- Chen, H., and Chen, Y. (2019). Influence of a creative problem-solving approach on college students’ creativity and its relation with team cohesion. *Journal of Research in Education Sciences*, 64(3), 169–201.
- Cilizoglu Gamze Yetkin, Z. Benan Dondurucu, Aysel Cetinkaya. (2020). Analysis of Youtube Advertisements of GSM Operators in the Covid-19 Pandemia Process in the Context of Social Marketing. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*. June : Volume 6 (Issue 1)/ e-ISSN : 2458-9381.
- Cone, (2008). The 2008 cone cause evolution study. Retrieved from: <https://www.conecomm.com/news-blog/cone-releases-first-cause-consumer-behavior-study>
- Coskun, Gul. (2012). Social marketing and social marketing mix: case study of komsu kollama project of antalya police department. *Manisa Celal Bayar University Social Sciences Journal* Vol. 10, No:2.
- Deloitte (2020, December, No:II). Retrieved from: <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/consulting/articles/kuresel-covid-19-salgininin-turkiyede-farkli-kategorilere-etkileri.html>

- Desai D. (2009). Role of relationship management and value co-creation in social marketing. *Social Marketing Quarterly* XV(4): 112–125.
- Duong, H.T., Brenna, L., Parker, L., Florian, M. (2015). But I am normal: perceptions of safe driving norms in Vietnam. *J. Soc. Mark.* 5 (2), 105–124.
- Farmer, et al., 2002; in Celik, S. (2016). A new method of social marketing: Community based social marketing. *Journal of Human Sciences*, 13(2), 3057-3072.
- Freeman, R.E. (1984). *Stakeholder Management: Framework and Philosophy*. Pitman, Boston.
- Fauziah, M., Marmoah, S., Murwaningsih, T., and Saddhono, K. (2020). The effect of thinking actively in a social context and creative problem-solving learning models on divergent-thinking skills viewed from adversity quotient. *European Journal of Educational Research*, 9(2), 537-568.
- Geller, E. S. (1981). Evaluating energy conservation programs: Is verbal report enough? *Journal of Consumer Research*, Vol.8, (331-335).
- Geller, E. S., Erickson, J. B. and Buttram, B. A. (1983). Attempts to promote residential water conservation with educational, behavioural and engineering strategies. *Population and Environment Behavioural and Social Issues*, 6, 96–112.
- Gregson, J., Forester, S. B., Orr, R., Jones L. (2001). System, environmental, and policy changes: using the social-ecological model as a framework for evaluating nutrition education and social marketing programs with low-income audiences. *Journal of Nutrition Education*. 33 Suppl 1:S4-15.
- Hamby, A., Pierce, M., Brinberg, D. (2017). Solving Complex Problems: Enduring Solutions through Social Entrepreneurship, Community Action, and Social Marketing. *Journal of Macromarketing*, 37(4), 369–380. <https://doi.org/10.1177/0276146716663797>
- Hastings, G. 2003. Relational paradigms in social marketing. *Journal of Macromarketing*, 23(1), 6-15.
- Hyman, M., Shabbir, H., Chari, S., Oikonomou, A., (2014). Anti-child-abuse ads: believability and willingness-to-act. *J. Soc. Mark.* 4 (1), 58–76.
- Jessica Pykett, Rhys Jones, Marcus Welsh, Mark Whitehead. (2014). The art of choosing and the politics of social marketing, *Policy Studies*, 35:2, 97-114, DOI:10.1080/01442872.2013.875141
- Kennedy, Amanda L. (2010). Using community-based social marketing techniques to enhance environmental regulation. *Sustainability*, 2, 1138-1160; doi:10.3390/su2041138.
- Key, T. M. and Czaplewski, A. J. (2017). Upstream social marketing strategy: An integrated marketing communications approach. *Business Horizons*. Vol. 60, pp: 325–333.
- Kotler, P. and Zaltman, G. (1971). Social marketing: an approach to planned social change, *Journal of Marketing*, Vol. 35, July, 3-12.
- Kotler, P., Kartajaya H. and Setiawan I. (2010). *Marketing 3.0*. John Wiley and Sonz, Inc.
- Kotler, P. and Keller K. L. (2012). *Marketing management*. Prentice Hall.
- Low-Ber, D. and Stoneburner, R. (2003). Behaviour and communication change in reducing HIV: Is Uganda unique? *African Journal of AIDS Research* 2(1):9-21.
- Shamini, M. and Russell-Bennett, R. (2016). The social marketing theory-based (SMT) approach for designing interventions. *Journal of Social Marketing*. Vol. 6 No. 1, pp. 18-40
- McKenzie-Mohr, D. and Smith, W. (1999). *Fostering sustainable behaviour: An introduction to community-based social marketing* (2nd ed.). Gabriola Island, British Columbia, Canada: New Society.
- McKenzie-Mohr, Doug. (2000). Promoting sustainable behaviour: an introduction to community-based social marketing, *Journal of Social Issues*, Vol.56, No.3, 543-554.
- McKie, D. and Willis P. (2012). Renegotiating the terms of engagement: Public relations, marketing, and contemporary challenges. *Public Relations Review*, Volume 38, Issue 5.
- Menegaki, A.N. (2012). A social marketing mix for renewable energy in Europe based on consumer stated preference surveys, *Renewable Energy*, Vol: 39, pp: 30-39.

- Nair, R. and Nair, S.S. (2012). Is behaviour change communication an effective strategy for increasing immunization coverage? *Advance Tropical Medicine and Public Health International*, 2, 40–60.
- Nalbantoglu, A. (2018a). The effect of ethics on management and ethical dilemmas encountered in enterprises. *Journal of Economics and Management Research*, Vol:7, No:2.
- Nalbantoglu, A. (2018b). Current problems and applications in marketing ethics. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, Vol:5 Issue:30 pp:4249-4264
- Noiseux, Krystal K. and Mark E. Hostetler. (2007). Making your community green: community-based social marketing for ecofriendly communities, in Celik, s. 2016. a new method of social marketing: community based social marketing. *Journal of Human Sciences*, 13(2), 3057-3072.
- Orcan, Mustafa. (2007). CSR Campaigns in fight against poverty. *Journal of Afyon Kocatepe University Economy and Managerial Sciences Faculty*. Vol. 9, no: 2, pp: 27-37.
- Parkinson, J., Russell-Bennett, R., Previte, J. (2012). Mum or bub? Which influences breastfeeding loyalty. *Australasian Marketing Journal*. Vol: 20, pp: 16–23.
- Peattie, S., Peattie, K., Thomas, R. (2012). Social marketing as transformational marketing in public services: the case of Project Bernie. *Public Management Review*, 14 (7), 987–1010.
- Pickens, Pamela Mae. (2002). *Community-based social marketing as a planning tool – community and regional planning masters project*, University of Oreon-Architecture and Allied Arts Department, 1-62. Retrieved from:
chrome-extension://oemmnndcbldboiebfnladdacbdm/adm/https://nbsapforum.net/sites/default/files/CBSM_MastersProject.pdf
- Pllana, Duli. (2019). Creativity in modern education. *World Journal of Education*. Vol. 9, No. 2.
- Pykett, J, Jones, R, Welsh, M & Whitehead, M. 2014. The art of choosing and the politics of social marketing. *Policy Studies*. Vol. 35, no. 2, pp. 97-114.
- Rundle-Thiele, S. R. (2009). Social gain: Is corporate social responsibility enough? *Australasian Marketing Journal*. Vol: 17, pp: 204–210.
- Senturk, T. (2015, May). *Green marketing for green energy of Turkey*. Paper presented at 1st Eurasia Energy Issues Symposium, Full paper book, Izmir Katip Celebi University Publications. Vol.3, pp: 48-58.
- Senturk, T. (2019, April). *Social entrepreneurship and social marketing*. Paper presented at International Studies on Multidisciplinary Academic Studies, pp:565-574. Retrieved from: www.imases.net.
- Tabanico, Jennifer J. and P. Wesley Schultz. (2007). In Celik, S. (2016). A new method of social marketing: Community based social marketing”. *Journal of Human Sciences*, 13(2), 3057-3072.
- Tapp, A., Pressley, A., Baugh, M., White, P. (2013). Wheels, skills and thrills: a social marketing trial to reduce aggressive driving from young men in deprived areas. *Accident Analysis and Prevention*. 58, 148–157.